॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

क्वेमाः स्त्रियो वनचरीर्व्यभिचारदुष्टाः कृष्णे क्व चैष परमात्मनि रूढभावः ।
नन्वीश्वरोऽनुभजतोऽविदुषोऽपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्तः ॥

पुष्टिसुधा

પુસ્તક પાંચમ { આશ્વિન શુક્લ ૧૫ સંવત ૧૯૮૧ } અંક પ્રથમ

॥ विषयानुक्रमणिका ॥

પરિવેષ્ટા
વે. શા. સં. મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી, એમ્. એ., બિ. ઇ. એમ્., એમ્. આર્. એ. એસ. (લં.) પુના સિટિ.

મુદ્રક
ગોવિન્દજી ડાહ્યાભાઈ નાયક, શ્રી 'અનાવિલ બન્ધુ' પ્રિ. પ્રેસ, બરાનપુરી ભાગોળ સુરત.

તંત્રી
ગોવિન્દલાલ હરિગોવિન્દ ભટ્ટ એમ્. એ. વડોદરા.

પ્રકાશક
[illegible] [illegible] કાપડીઆ બી. એ. "પુષ્ટિસુધા" કાર્યાલય, મુંબઈ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨-૪-૦ છુટક અંકના ૦-૪-૦

શેઠ જયકૃષ્ણદાસ પોચરા

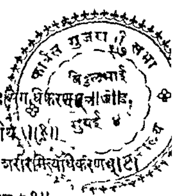
ગ્રન્થમાલા.

નામ	મૂલ્ય
૧ વ્યાસાદેશ	૦-૨-૬
૨. સિદ્ધાન્ત રહસ્ય	૧-૨-૬
3 An Examination of S'ankara's refutation of the Sānkhya system	1-0-0
૪ શ્રીમતી વેદસ્તુતિ	૦-૧૦-૦
૫. The Kathopanishad by Mr. Govindlal H Bhatt M. A.,	In Print

વિજ્ઞપ્તિ.

પુષ્ટિસુધાના પંચમ વર્ષના ગ્રાહકોએ લવાજમ પ્રકાશકને સત્વર મોકલી આપવાની કૃપા કરવી

२२. साभाव्यापत्तिरुपपत्तेः ॥२।
२३. नातिचिरेण विशेषात् ॥३॥
षष्ठ द्विसूत्रमन्याधिष्ठित इत्यधिकरणम् ६॥
२४. अन्याधिष्ठिते पूर्ववदभिलापात् ॥१॥
२५. अशुद्धमिति चेन्न शब्दात् ॥२।

॥ सप्तममेकसूत्र रेतःसिग्योगाधिकरणम् ॥७॥
२६. रेतःसिग्योगोऽथ ॥१॥
॥अष्टममेकसूत्र योने शरीरमित्यधिकरणम् ॥८॥
२७. योनेः शरीरम् ॥१॥

इति श्रीमत्कृष्णद्वैपायनविरचिततत्त्वसूत्रेषु तृतीये साधनाख्ये प्रकारबोधकत्तानिरूपकेऽध्यायेऽधिकारिजन्मनिर्धारो नाम प्रथमश्चरणः ॥

॥ द्वितीयश्चरणः ॥

॥ प्रथम षट्सूत्र सन्ध्याधिकरणम् ॥१॥
१. सन्ध्ये सृष्टिराह हि ॥१॥
२. निर्मातारं चैके पुत्रादयश्च ॥२॥
३. मायामात्र तु कार्त्स्न्येनानभिव्यक्तस्वरूपत्वात् ॥३।
४. सूचकश्च हि श्रुतेराचक्षते च तद्विदः ॥४॥
५. पराभिध्यानात्तु तिरोहितं ततो ह्यस्य बन्धविपर्ययौ ॥५॥
६. देहयोगाद्वा सोपि ॥६॥

॥ द्वितीयमेकसूत्र तदभावो नाडीष्वित्यधिकरणम् ॥२॥
७. तदभावो नाडीषु तच्छ्रुतेरात्मनि च ॥१
॥तृतीय त्रिसूत्रमतः प्रबोध इत्यधिकरणम् ॥३॥
८. अतः प्रबोधोऽस्मात् ॥१॥
९. स एव तु कर्मानुस्मृतिशब्दविधिभ्यः ॥२॥
१०. मुग्धेऽर्धसम्पत्तिः परिशेषात् ॥३॥

---

२२. 'तत्स्वाभाव्यापत्तिः' इति रामानुजनैम्बार्कमाध्वशैवपाठ । 'स्वाभाव्यापत्तिः' इति भास्करपाठः ।

२४. 'अन्याधिष्ठितेषु' इति शाङ्करः पाठः ।

२६. 'रेत सिग्योगाच्च'इति भा .दिभ्यः' इति भाष्य. ५.०

२७. इदमपि सूत्र भास्कर शाङ्करशैवभैक्षवः पाठ । 'भेदान्नेतिचेन् स्यात्

४. पराभिध्यानदेहयोगम्

'आचक्षते च' इत्येव पाठो भ त शाङ्करशैवभैक्षवपाठ । 'तथात्वे हि' इति भास्कररामानुज

५ 'पराभिध्यानम्' १' इत्येव भास्करपाठः । 'सलिलवच्च तन्नियम.' इति

७ 'आत्मनि ह' इ

९. 'स एव च' इ च' इति माध्व पाठ ।

१०. 'अर्धसम्पत्ति' भास्करपाठः ।

॥ चतुर्थं त्रिसूत्रमुभयलिङ्गाधिकरणम् ॥४॥

११. न स्थानतोपि परस्योभयलिङ्गं सर्वत्र हि ॥१॥

१२. न भेदादिति चेन्न प्रत्येकमतद्वचनात् ॥२॥

१३. अपि चैवमेके ॥३॥

पञ्चमं पञ्चसूत्रमरूपवदेव हीत्यधिकरणम् ॥५॥

१४. अरूपवदेव हि तत्प्रधानत्वात् ॥१॥

१५. प्रकाशवच्चावैयर्थ्यम् ॥२॥

१६. आह च तन्मात्रम् ॥३॥

१७. दर्शयति चाथोपि स्मर्यते ॥४॥

१८. अत एव चोपमा सूर्यकादिवत् ॥५॥

षष्ठं चतुःसूत्रमम्बुवदग्रहणात्त्वित्यधिकरणम् ॥६॥

१९. अम्बुवदग्रहणात्तु न तथात्वम् ॥१॥

२०. वृद्धिह्रासभाक्त्वमन्तर्भावादुभयसामञ्जस्यादेवम् ॥२॥

२१. दर्शनाच्च ॥३॥

२२. प्रकृतैतावत्त्वं हि प्रतिषेधति ततो ब्रवीति च भूयः ॥४॥

सप्तमं द्विसूत्रं तदव्यक्तमाह हीत्यधिकरणम् ॥७

२३. तदव्यक्तमाह हि ॥१॥

२४. अपि संराधने प्रत्यक्षानुमानाभ्याम् ॥२॥

अष्टमं त्रिसूत्रं प्रकाशादिवच्चेत्यधिकरणम् ॥८॥

२५. प्रकाशादिवच्चावैशेष्यं प्रकाशश्च कर्मण्यभ्यासात् ॥१॥

२६. अतोनन्तेन तथा हि लिङ्गम् ॥२॥

२७. उभयव्यपदेशात्त्वहिकुण्डलवत् ॥३॥

नवमं त्रिसूत्रं प्रकाशाश्रयवद्वेत्यधिकरणम् ॥९॥

२८. प्रकाशाश्रयवद्वा तेजस्त्वात् ॥१॥

२९. पूर्ववद्वा ॥२॥

३०. प्रतिषेधाच्च ॥३॥

---

१२ 'भेदादितिचेन्न' इतिरामानुजनिम्बार्कश्रीकण्ठपाठः । 'न भेदात्' इत्येव पाठो भास्करभाष्ये ।

१४. अरूपसूत्रं भास्करभाष्ये वर्तते एव । 'अस्थूलम्' इत्यादि तु भाष्यमेव, तस्य सूत्रत्वेन पाठो भ्रान्त्यैव ।

१५ 'चावैयर्थ्यात्' इति भास्करपाठः 'चावैयर्थ्यात्' इति मा[illegible]नः पाठः ।

१८ चकाररहितः [illegible]

१० [illegible]

[illegible] पृथक्सूत्रत्वेन

दशम सप्तसूत्रं परमत. सेतून्मानेत्यधिकरणम्॥

३१. परमतः सेतून्मानसम्बन्धभेदव्यपदेशेभ्यः ॥१॥

३२ सामान्यात्तु ॥२॥

३३, बुद्ध्यर्थः पादवत् ॥३॥

३४. स्थानविशेषात् प्रकाशादिवत् ॥४॥

३५. उपपत्तेश्च ॥५॥

३६. तथान्यप्रतिषेधात् ॥६॥

३७. अनेन सर्वगतत्वमायामशब्दादिभ्य ।७

एकादश चतुःसूत्र फलमत उपपत्तेरित्यधिकरणम् ॥११॥

३८. फलमत उपपत्ते ॥१॥

३९. श्रुतत्वाच्च ॥२॥

४०. धर्म जैमिनिरत एव ॥३॥

४१. पूर्वं तु बादरायणो हेतुव्यपदेशात्॥४॥

इति श्रीमत्कृष्णद्वैपायनविरचिततत्त्वसूत्रेषु तृतीये साधनाख्ये प्रकारबोधकता निरूपकेऽध्याये विषयावधृतिर्नाम द्वितीयश्चरण ॥

॥ तृतीयश्चरणः ॥

प्रथम पञ्चदशसूत्रं सर्ववेदान्तप्रत्ययत्वाधिकरणम् ॥१॥

१. सर्ववेदान्तप्रत्ययं चोदनाद्यविशेषात्१

२ भेदान्नेति चेदेकस्यामपि ॥२॥

३. स्वाध्यायस्य तथात्वेन समाचारेऽधिकाराच्च सववच्च तन्नियम ॥३॥

४. दर्शयति च ॥४॥

५. उपसंहारोऽर्थाभेदाद्विधिशेषवत् समाने च ॥५॥

६ अन्यथात्वं शब्दादिति चेन्नाविशेषात्६

७ न वा प्रकरणभेदात् परोवरीयस्त्वादिवत् ॥७॥

---

३२ 'दर्शनात्' इति माध्व पाठः।

३४. इदमपि सूत्र भास्करभाष्ये नतेत एव ।

३६ 'अन्यत् प्रतिषेधात्' इति मा ध्वः पाठः ।

३७ 'सर्वगतत्वमायामयशब्दादिभ्यः' इति माध्वः पाठः ।

२ 'भेदान्नेतिचेन्न' इति शाङ्करशैवभैक्षवः पाठः । 'भेदान्नेतिचेन् स्यात्' इति भास्करपाठः ।

३ 'तथात्वेन हि' इति शाङ्करशैवभैक्षवपाठ। 'तथात्वे हि' इति भास्कररामानुजनैम्बार्कपाठः । 'सवत्' इत्येव भास्करपाठः । 'सलिलवच्च तन्नियम.' इति माध्वाना पृथक्सूत्रम् ॥

६ 'अन्यथात्व च' इति माध्व पाठ ।

७ 'न च' इति भास्करपाठः ।

८. संज्ञातश्चेत्तदुक्तमस्ति तु तदपि ॥८॥
९. व्याप्तेश्च समञ्जसम् ॥९॥
१०. सर्वाभेदादन्यत्रेमे ॥१०॥
११. आनन्दादयः प्रधानस्य ॥११॥
१२. प्रियशिरस्त्वाद्यप्राप्तिरुपचयापचयौ हि भेदे ॥१२॥
१३. इतरे त्वर्थसामान्यात् ॥१३॥
१४. आध्यानाय प्रयोजनाभावात् ॥१४॥
१५. आत्मशब्दाच्च ॥१५॥

द्वितीय द्विसूत्रमात्मगृहीत्यधिकरणम् ॥२॥

१६ आत्मगृहीतिरितरवदुत्तरात् ॥१॥
१७. अन्वयादिति चेत् स्यादवधारणात् ॥२

तृतीय षट्सूत्र कार्याख्यानादित्यधिकरणम् ॥३॥

१८. कार्याख्यानादपूर्वम् ॥१॥
१९. समान एवं चाभेदात् ॥२॥
२०. सम्बन्धादेवमन्यत्रापि ॥३॥
२१. न वाविशेषात् ॥४॥
२२. दर्शयति च ॥५॥
२३. सम्भृतिद्युव्याप्त्यपि चातः ॥६॥

॥चतुर्थमेकसूत्र पुरुषविद्यायामित्यधिकरणम् ॥४॥

२४. पुरुषविद्यायामिव चेतरेषामनाम्नानात् ॥१॥

॥ पञ्चम द्विसूत्र वेधाद्यधिकरणम् ॥५॥

२५. वेधाद्यर्थभेदात् ॥१॥
२६. हानौ तूपायनशब्दशेषत्वात् कुशाच्छन्दःस्तुत्युपगानवत् तदुक्तम् ॥२॥

॥ षष्ठ द्विसूत्रं सम्परायाधिकरणम् ॥६॥

२७. सम्पराये तर्तव्याभावात् तथा ह्यन्ये ॥१
२८. छन्दत उभयाविरोधात् ॥२॥

॥सप्तममेकसूत्रं गतेरर्थवत्त्वमित्यधिकरणम् ॥७॥

२९. गतेरर्थवत्त्वमुभयथान्यथा हि विरोधः ॥१॥

---

९ 'प्राप्तेश्च' इति माध्वपाठ ।

१३ 'अर्थसाम्यात्' इति माध्व पाठ ।

१६. 'आत्मगृहीतिः' इति भास्करपाठः ।

१८ 'अपूर्वम्' इत्येव भास्करपाठः ।

२१. 'विशेषात्' इति शाङ्करभास्कररामानुजनैम्बार्कमाध्वशैवपाठोऽपि सिद्धान्त सम्मत एव ।

२३. 'सम्भृतिद्युव्याप्त्यपि' इत्येव भास्करपाठः ।

२४ 'पुरुषविद्यायामपि' इति भास्कररामानुजनैम्बार्कमाध्वशैवपाठः ।

२६ 'कुशाछन्दस्तुत्युपगानवत्' इति शाङ्करनैम्बार्कशैवपाठः ।

२७. 'साम्पराय' इति सर्वेष्वेकदेशिनः ।

२९. 'उभयथा' इति रामानुजपाठः ।

॥ अष्टममेकसूत्रमुपपन्नाधिकरणम् ॥८॥

३०. उपपन्नस्तल्लक्षणार्थोपलब्धे-
लोकवत् ॥१॥

॥ नवममेकसूत्रमनियमाधिकरणम् ॥९॥

३१. अनियमः सर्वासामविरोधः शब्दा-
नुमानाभ्याम् ॥१॥

॥ दशममेकसूत्रमाधिकारिकाधिकरणम् ॥१०॥

३२. यावदधिकारमवस्थितिराधि-
कारिकाणाम् ॥१॥

॥ एकादश द्विसूत्रमक्षरधियामित्यधि-
करणम् ॥११॥

३३. अक्षरधियां त्ववरोधः सामान्य-
तद्भावाभ्यामौपसदवत् तदुक्तम् ॥१॥

३४. इयदामननात् ॥२॥

॥ द्वादश त्रिसूत्रमन्तरा भूतग्रामवदित्यधि-
करणम् ॥१२॥

३५. अन्तरा भूतग्रामवत् स्वात्मनः ॥१॥

३६. अन्यथाभेदानुपपत्तिरिति चेन्नोप-
देशान्तरवत् ॥२॥

३७. व्यतिहारो विंशिषन्ति हीतरवत् ॥३॥

॥ त्रयोदश द्विसूत्रं सैव हीत्यधिकरणम् ॥१३॥

३८. सैव हि सत्यादयः ॥१॥

३९. कामादीतरत्र तत्र चायतनादिभ्यः ॥२॥

॥ चतुर्दश द्विसूत्रमादरादित्यधिकरणम् ॥१४॥

४०. आदरादलोपः ॥१॥

४१. उपस्थितेतस्तद्वचनात् ॥२॥

॥ पञ्चदशमेकसूत्रं तन्निर्धारणाधिकरणम् ॥१५॥

४२. तन्निर्द्धारणानियमस्तद्दृष्टेः पृथग्घ्य-
प्रतिबन्धः फलम् ॥१॥

॥ षोडशमेकसूत्रं प्रदानवदित्यधिकरणम् ॥१६॥

४३. प्रदानवदेव तदुक्तम् ॥१॥

॥सप्तदश दशसूत्रं लिङ्गभूयस्त्वाधिकरणम्॥१७॥

४४. लिङ्गभूयस्त्वात्तद्धि बलीयस्तदपि॥१॥

---

३० उपपन्नसूत्रमादौ पूर्वपक्षेण पठित्वा गतिसूत्रं पश्चात् सिद्धान्तेन पठति शैव ।

३१ यावदधिकारसूत्रमादौ पठित्वा पश्चादनियमसूत्रं पठतो रामानुजशैवौ ।

३१. 'सर्वेषामविरोधः' इति भास्कररामानुजनैम्बार्कमाध्वशैवपाठः ।

३३. 'अवरोधः' इत्येव भास्करपाठः प्रतिभाति । 'अवबोधः' इति भैक्षव पाठः ।

३४ 'इयत्' इत्येव भास्करपाठ प्रतिभाति । मुद्रितस्तु 'ईयत' इति ।

३५ 'भूतग्रामवदितिचेत्तदुक्तम्' इति माध्वः पाठ ।

३६ रामानुजनैम्बार्कशैवाः सूत्रमिदमन्तर्भावयन्ति पूर्वस्मिन् सूत्रे । 'उपदेशवत्' इति रामानुजमाध्वशैवपाठ । 'अन्यथाभेदानुपपत्तेः' इति पाठो भैक्षवः ।

३९. 'कामादितरत्र' इति माध्व' पाठ , 'कामादयस्तत्र तत्र' इति च शैवः ।

४१ 'उपस्थितेतस्तद्वचनात' इत्येव भास्करपाठः । 'उपस्थितेस्तद्वचनात्' इति च माध्वः पाठ ।

४२ 'तन्निर्धारणार्थनियमः' इति माध्वः पाठ' ।

४३. 'एष हि' इति मा र पाठ ।

॥ द्वितीयं षट्सूत्रं सर्वापेक्षेत्यधिकरणम् ॥२॥

२५. सर्वापेक्षा च यज्ञादिश्रुतेरश्ववत् ॥१॥

२६. शमदमाद्युपेतः स्यात् तथापि तु तद्विधेस्तदङ्गतया तेषामवश्यानुष्ठेयत्वात् ॥२॥

२७. सर्वान्नानुमतिश्च प्राणात्यये तद्दर्शनात् ॥३॥

२८. अबाधाच्च ॥४॥

२९. अपि स्मर्यते ॥५॥

३०. शब्दश्चातोऽकामकारे ॥६॥

॥ तृतीयमष्टसूत्रं विहितत्वाच्चाश्रमकर्मेत्यधिकरणम् ॥३॥

३१. विहितत्वाच्चाश्रमकर्मापि ॥१॥

३२. सहकारित्वेन च ॥२॥

३३. सर्वथापि त एवोभयलिङ्गात् ॥३॥

३४. अनभिभवं च दर्शयति ॥४॥

३५. अन्तरा चापि तु तद्दृष्टेः ॥५॥

३६. अपि स्मर्यते ॥६॥

३७. विशेषानुग्रहश्च ॥७॥

३८. अतस्त्वितरज्ज्यायो लिङ्गाच्च ॥८॥

॥ चतुर्थमेकसूत्रं तद्भूतस्येत्यधिकरणम् ॥४॥

३९. तद्भूतस्य तु नातद्भावो जैमिनेरपि नियमात्तद्रूपाभावेभ्यः ॥१॥

॥ पञ्चमं द्विसूत्रं न चाधिकारिकमित्यधिकरणम् ॥५॥

४० न चाधिकारिकमपि पतनानुमानात् तदयोगात् ॥१॥

४१. उपपूर्वमपि त्वेके भावमशनवत् तदुक्तम् ॥२॥

॥ षष्ठं चतुःसूत्रं बहिस्तूभयथेत्यधिकरणम् ॥६॥

४२. बहिस्तूभयथापि स्मृतेराचाराच्च ॥१॥

४३. स्वामिनः फलश्रुतेरित्यात्रेयः ॥२॥

४४. आर्त्विज्यमित्यौडुलोमिस्तस्मै हि परिक्रीयते ॥३॥

---

२६. 'तेषामपि' इति रामानुजशैवपाठः।

२८. 'अपि च' इति शाङ्करभास्करनैम्बार्कशैवभैक्षवपाठः।

३३. 'सर्वथापि तु ते' इति माध्वः पाठः।

३६ 'अपि च' इति शाङ्करनैम्बार्कशैवभैक्षवपाठः।

३७. 'विशेषानुग्रह च' इति माध्वः पाठः।

३८ चकाररहितो नैम्बार्कपाठः।

३९. 'जैमिनिरपि' इति भास्करपाठः। 'तद्भूतस्य तु तद्भावः' इति माध्वपाठः। तुरहितो भैक्षवश्च।

४०. 'पतनानुमानात्' इत्येव भैक्षवपाठः।

४१. इदं सूत्रं भास्करेण न पठ्यते। 'अपीत्येके' इति रामानुजमाध्वशैवपाठः। 'भावशमनवत्' इति माध्वपाठः।

४२. 'अपि' इति भास्करे नास्ति। 'उभयथा' इति रामानुजपाठः।

४४. 'परिक्रियते' इति रामानुजमाध्वपाठः।

॥ श्रीवल्लभ ॥

निस्साधनमार्ग अने सर्वोद्धार.

પ્રકરણ ૧.

पुष्टिमार्ग अने विषयमार्ग.

પૂર્વપક્ષ—'પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો કેવળ વિષયાસક્ત જ હોવાથી લૌકિક વૈભવવિલાસમાં જ મગ્ન રહે છે, ધર્મમાત્રનો આડમ્બર રાખીને વલ્લભાચાર્યે અને તત્પશ્ચાત્ સર્વ જ ગોસ્વામિબાલકોએ પ્રાચીન વૈષ્ણવમાર્ગને વિકૃત કરીને કેવળ વિષયાત્મક જ બનાવી દીધો છે' એમ અન્યમાર્ગીય પ્રખર પણ્ડિતોનું જ મન્તવ્ય છે એમ નહિ પરન્તુ સ્વમાર્ગીય વલ્લભમાર્ગી સજ્જનો પણ સ્પષ્ટ કથે છે કે 'શ્રીગોકુલેશના અનન્ય ભક્તો પણ વિષયપંકમગ્ન જ છે તેમ જ અસંખ્ય મર્યાદીવૈષ્ણવો પણ વિષયાશ્રમાં જ આસક્ત છે' પોલપત્રિકાનું વાચન કરવાથી પણ સ્પષ્ટ પ્રતીતિ થઈ જ રહેશે કે આધુનિક ગોસ્વામિબાલકોની પણ સ્થિતિ કેવળ લૌકિકવિષયાસક્ત જ છે અતઃ એવ એવો વિષયાનુરક્ત નિષિદ્ધ માર્ગ સર્વથા ત્યાજ્ય જ છે

સિદ્ધાન્ત—જેઓ તત્ત્વવિવેકદૃષ્ટિએ ઉત્તમોત્તમસ્વસિદ્ધયર્થે જિજ્ઞાસુ છે તે ભાગ્યવાન્ વિચારકોએ દ્વેષાદિએ કલ્પિત દુષ્ટ કલ્પનાપર કિંચિત્ ધ્યાન આપીને સ્વકર્તવ્યભ્રષ્ટ થવું ઉચિત નથી જ, ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ અજ્ઞાન હોવાથી અન્ય અને પાશ્ચાત્ય આધુનિક વિદ્વાનોએ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીને અને તત્પ્રતિપાદિત નિસ્સાધનમાર્ગને વિષયાત્મક જ સિદ્ધ કરવાનો મિથ્યા પ્રયાસ કરીને સ્વપાણ્ડિત્યનો દુરુપયોગ જ કર્યો છે એમ સ્પષ્ટ પ્રતીતિ સહૃદય મનુષ્યને તો થઈ જ રહેશે જેઓને અમુક ધર્મનું કેવળ અજ્ઞાન છે અને જેઓ એતન્માર્ગીય ગ્રન્થોનું અધ્યયન કર્યા વિના જ કર્ણપરમ્પરાએ કથન કરે છે કે અમુક માર્ગ એતત્પ્રમાણક છે તેઓના માહાત્મ્યવિષયે મતદ્વૈધ હોય જ નહિ, તેમ જ જેઓ એતન્માર્ગીય ગ્રન્થોનું કિંચિત્ અધ્યયન કરીને પણ કેવળ દ્વેષબુદ્ધિએ જ શાખાન્તરસ્થ ભગવાન્ ભક્તોની નિન્દા કરે છે તે સર્વથા જ ક્ષમાપાત્ર છે માનુષ સ્વભાવના (Human psychology ના) નિપુણ રીતિએ અભ્યાસકોને સુવિદિત છે જ કે મતભેદ પ્રાપ્ત થતાં કતિપય મનુષ્યોને સ્વમતવિરુદ્ધ પરમત કેવળ અસહ્ય જ થઈ પડે છે, અને તેથી જ માનુષ ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ જ છે કે મતભેદના કારણે અનેકાનેક ધર્મવિગ્રહ પણ ઉપસ્થિત થયા છે યુરોપ ખંડમાં Roman catholics અને Protestants નો વિગ્રહ શત વર્ષથી પણ અધિક સમય ચાલ્યો સ્વપત્નીના [illegible]ર્થે જ અષ્ટમ હેનરિએ ઇંગ્લણ્ડમાં પોપની સત્તાનો અસ્વીકાર કરીને પણ Roman catholic ધર્મનો પ્રચાર જ કર્યો હતો તદનન્તર ષષ્ઠ એડ્વર્ડના રાજ્યમાં Roman catholic ધર્મનો વિધ્વંસ કરીને Protestant ધર્મનો અને મેરિના સમયમાં પુનઃ Protestant ધર્મનો નાશ કરીને Roman catholic ધર્મનો પ્રચાર કરવાના જ પ્રયાસો થયા હતા તદનન્તર તો એક જ શતકમાં એક જ પ્રાચીન Roman catholic ધર્મમાંથી મતિભેદે Protestant, Puritan, Episcopal Presbyterians, Independents ઇત્યાદિ અનેકાનેક શાખાઓ પ્રચલિત થઈ ગઈ વિગ્રહમાં કારણ માત્ર રોમના પોપની સર્વોપરિ સત્તાનો સ્વીકાર કરવો કે નહિ એ મતભેદ જ હતો, રાજકીય વિષયમાં જેમ

નૃપતિની જ સાર્વભૌમસત્તા છે તેમ જ ધાર્મિક વિષયમા પણ નૃપતિની જ સત્તા સર્વોપરિ થાય એ ઉચિત છે કે નહિ એતાદૃશ પ્રશ્નો જ વિવાદાસ્પદ થઈ રહ્યા હતા એના જ કોઈક પ્રકારે શ્રીગોકુલેશની જ અનન્યભાવે સેવા કર્તા ભાગ્યવાન્ ભક્તો આધુનિક ગોસ્વામિબાલકોના દ્વારા બ્રહ્મસમ્બન્ધમન્ત્રોપદેશ સ્વીકારતા નથી તેથી જ તેઓ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ પણ કથાય નહિ એવા સંકુચિત ભાવે વિગ્રહને ઉપસ્થિત કરીને પુષ્ટિમાર્ગીય ગણાતા 'નીમડીઆ' મતક વૈષ્ણવો આધુનિક સમયમા શ્રીગોકુલેશના 'ભરચી' મતક પુષ્ટિમાર્ગીય જ વૈષ્ણવોનો મિથ્યા દ્રોહ કરીને તેમની વિરુદ્ધ અનેક અસત્ય આક્ષેપો કરે છે એતાદૃશ કાર્ય કેવલ અજ્ઞાનજનિત મત્સરયુક્ત હોવાથી દયાપાત્ર જ છે એમ સુજ્ઞ વિવેચકની તો સ્પષ્ટ પ્રતીતિ થઈ જ રહી છે તે જ પ્રકારે અમુક વિરોધ પ્રાપ્ત થઈ જતા મહારાજશ્રીઓથી પણ વિરુદ્ધ કતિપય સ્વાર્થપ્રિય મનુષ્યો બહુ પ્રસઙ્ગે મિથ્યા વાર્તાઓ કલ્પીને દોષમાત્રનુ ગ્રહણ કરીને નિન્દા કરે છે આ ઉપરથી એમ તો સર્વથા જ માનવાનુ નથી કે મહારાજશ્રીઓ, છપ્પરીઆ વૈષ્ણવો, મર્યાદિવૈષ્ણવો, મતમર્યાદિવૈષ્ણવો કે ભરુચીવૈષ્ણવોમા એક પણ વ્યક્તિ વ્યભિચારગ્રસ્તા નથી જ, વ્યક્તિપરત્વે એ દોષ તો બહુ જ સમયથી પ્રચલિત છે જ, તથાપિ ધાર્મિક સિદ્ધાન્ત અને અલ્પ પણ વ્યક્તિગત દોષારોપણ એ ઉભયે ભિન્ન જ છે, અષ્ટમ હેનરિના સમયમા ધર્માધ્યક્ષો વ્યભિચારગ્રસ્ત ન હતા એમ સર્વથા જ કથી શકાય એમ નથી, પરન્તુ સર્વ જ ધર્માધ્યક્ષો કલુષિત હતા એમ પણ સબલ પ્રમાણે સિદ્ધ થયુ ન હતુ જ, તથાપિ સ્વાર્થપ્રિય હેનરિએ તો અમહૂલ્ય ધનપ્રાપ્ત્યર્થ સર્વ જ મન્દિરોનો વિધ્વંસ કરીને ધર્માધ્યક્ષોને પીડ્યા હતા એ વૃત્તાન્ત ઇતિહાસથી પરિચિત સજ્જનોને સુવિદિત જ છે, તે જ પ્રકારે અધુના પણ સ્વાર્થગ્રસ્ત મનુષ્યો અને સ્વાર્થપ્રિય કિઞ્ચિદધીત મનુષ્યો મહારાજશ્રીઓની અને ભરચી વૈષ્ણવોની નિન્દા કરી રહ્યા છે વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે સર્વ જ ધર્મોમા ન્યૂન વા અધિક અંશે પ્રચલિત આ વ્યક્તિગત દોષને દૂર કરીને તાત્ત્વિકી દૃષ્ટિએ જ વિચારવામા આવશે તો સ્પષ્ટ પ્રતીતિ થશે જ કે 'શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યે વા તદનુયાયી ભગવદ્ભક્તોએ પ્રાચીન વૈષ્ણવમાર્ગને વિષયાત્મક બનાવી દીધો' એ આક્ષેપ સર્વથા દ્વેષમૂલક જ છે એટલુ જ નહિ પ્રત્યુત શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યે અને ઉભયશાખાન્તઃસ્થ ભગવદ્ભક્તોએ ત્યાગપ્રધાન ગૃહસ્થાશ્રમધર્મનુ આચરણ કરીને પ્રાચીન વૈષ્ણવમાર્ગને વિષયના ગન્ધથી પણ રહિત જ કરી દીધો છે

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય મતની જ્ઞાનસામગ્રીનુ અધ્યયન કર્યા વિના જ જે વિચારશૂન્ય લેખકો કથે છે કે પુષ્ટિમાર્ગ વિષયાત્મક છે તેઓ તો 'પુષ્ટિ' શબ્દને વિષયાત્મક દેહેન્દ્રિયપોષણના અર્થમા જ પ્રયોજીને સર્વવિપ્લવ કરી રહ્યા છે **'पोषणं तदनुग्रहः'** એ શ્રીભાગવતસ્થ વાક્યનુ સ્વારસ્ય વિચારીને શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યવર્ય તો ભગવદનુગ્રહાત્મક માર્ગને જ પોષણ વા પુષ્ટિમાર્ગ કથે છે સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિગ્રન્થમા શ્રીમદાચાર્યચરણ સ્પષ્ટ જ આજ્ઞા કરે છે કે **'अनुग्रहः पुष्टिमार्गे नियामक इति स्थितिः'** પુષ્ટિમાર્ગમા અનુગ્રહ-ભગવત્કૃપા-નિયામક છે એમ સ્થિતિ-વ્યવસ્થા-મર્યાદા-છે તત્ત્વદીપનિબન્ધગ્રન્થમા 'પુષ્ટિ' શબ્દનુ લક્ષણ આપશ્રી આપે છે કે **'कृष्णानुग्रहरूपा हि पुष्टिः,'** શ્રીકૃષ્ણનો અનુગ્રહ, શ્રીકૃષ્ણની કૃપા, એ જ 'પુષ્ટિ' આ પુષ્ટિ **कालादिबाधिका** છે, અર્થાત્ કાલનો કર્મનો અને સ્વભાવનો બાધ કરનાર છે શ્રીમદણુભાષ્યના સાધનાધ્યાયના તૃતીય ચરણના નવવિંશ સૂત્રમા શ્રીમદ્ભાષ્યકાર શ્રીગુસાંઇજી સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે કે **'तद्रहितानामपि स्वस्वरूपबलेन स्वप्रापणं पुष्टिः.'** 'શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત જીવકૃતિસાધ્ય જ્ઞાનભક્ત્યાદિથી રહિત પણ જીવોને સ્વસ્વરૂપબલે જ સ્વપ્રાપણ એ 'પુષ્ટિ' એ જ ગ્રન્થના ચતુર્થ અધ્યાયના પ્રથમ પાદના ત્રયોદશ સૂત્રમા પણ આજ્ઞા કરી છે કે **'साधनं विना स्वस्वरूपबलेनैव कार्यकरणे हि पुष्टिः'** સાધન વિના-

અનુકૃત સાધન વિના–સ્વસ્વરૂપબળે જ કાર્યકરણમાં નિશ્ચય ' પુષ્ટિ ' છે એ જ ગ્રન્થના ચતુર્થ અધ્યાયના દ્વિતીય પાદના સપ્તમ સૂત્રમાં નિરૂપ્યું છે કે '**विहितसाधन विनैव मोचनेच्छा पुष्टिमार्गमर्यादा**', વિહિતસાધન–શાસ્ત્રોક્ત વિહિત સાધન–વિના જ મોચનેચ્છા–મુક્તિનું દાન કરવાની ઇચ્છા–એ ' પુષ્ટિમાર્ગની મર્યાદા છે તે જ રીતિએ એ જ ગ્રન્થના ચતુર્થ અધ્યાયના અન્તિમ ચતુર્થ પાદના નવમ સૂત્રમાં ' પુષ્ટિનું ' અને 'મર્યાદા'નું સ્પષ્ટ વૈલક્ષણ્ય નિરૂપણ પણ કર્યું છે કે '**पुष्टिमार्ग अनुग्रहैकसाध्य प्रमाणमार्गाद् विलक्षण**', પુષ્ટિમાર્ગ અનુગ્રહૈકસાધ્ય–કેવળ અનુગ્રહે કરીને સાધ્ય–છે, અને તે પ્રમાણમાર્ગથી–વૈદિક મર્યાદિક પ્રમાણમાર્ગથી–વિલક્ષણ છે શ્રીહરિરાયજીએ તો '**पुष्टिमार्गलक्षणानि**' ગ્રન્થમાં 'પુષ્ટિ' માર્ગના લક્ષણો સ્પષ્ટ નિર્દેશ્યા છે, એ સર્વ વચનોનો સંગ્રહ અત્રે નહિ કરતા પશ્ચાત્ કોઈક ભિન્ન જ પ્રકરણમાં તે ગ્રન્થનો શબ્દશઃ અનુવાદ આપવામાં પણ આવશે આ ઉપરથી ભાગ્યવાન્ વૈષ્ણવ તો સ્પષ્ટ જ સમજી શકશે કે 'પુષ્ટિ' શબ્દને પારિભાષિક (Technical) અર્થમાં જ શ્રીવલ્લભાચાર્યે પ્રયોજ્યો છે, અને તે પારિભાષિક 'પુષ્ટિ' શબ્દનો અર્થ પણ આપશ્રીએ સ્પષ્ટ જ સમજાવ્યો છે શબ્દાર્થનિર્ધારમાં પ્રામાણિક સજ્જનોએ એતન્માર્ગીય ગ્રન્થોનું અધ્યયન કરીને જ યોગ્ય ટીકા કર્તવ્યા છે, પરન્તુ જેઓ તે પ્રકારે અધ્યયન કર્યા વિના જ અમુક શબ્દનો કપોલકલ્પિત અર્થ કરીને એતન્માર્ગીય પારિભાષિક શબ્દાર્થને સ્થાને તેનો વિનિવેશ જ કરી મૂકે છે તેઓ તો દુરાશયે અને મત્સરે યુક્ત હોવાથી ઉપેક્ષ્ય જ છે એમ સર્વ પ્રામાણિક સજ્જનોએ અભ્યુપગમનું જ યોગ્ય છે ઉપર્યુક્ત સર્વ વચનોએ 'પુષ્ટિ' શબ્દનો અર્થ મહાપ્રભુસ્વરૂપ પુષ્ટિમાર્ગમાં વિષયાત્મક દેહેન્દ્રિયપોષણ નથી, પરન્તુ કેવળ ભગવત્કૃપા જ છે, એ નિર્ણય તો સ્પષ્ટ જ થઈ જ ગયો, તેથી હવે અન્ય આક્ષેપનો વિચાર કરીએ

પૂર્વપક્ષ—શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી સંન્યાસનિર્ણય ગ્રન્થમાં '**गोपिका गुरवः प्रोक्ता**' ઇત્યાદિએ ગોપિકા પુષ્ટિમાર્ગના ગુરુ છે એમ આજ્ઞા કરે છે, પરન્તુ ગોપિકાઓ જ કામી હતા તેથી શ્રીગોપીજનના આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સમસ્ત વિષયત્યાગ કેમ માનવો? આ માર્ગમાં કામને દોષ માનવામાં આવતો નથી એ સ્પષ્ટ જ છે

સિદ્ધાન્ત—વ્રજમણ્ડન શ્રીગોપીજન કામી–વિષયવિશિષ્ટ–હતા કે વિષયમાત્રરહિત હતા તન્નિર્ણય તે ભક્તોના વચનોએ જ કર્તવ્ય છે શ્રીમદ્ભાગવતાદિ ગ્રન્થો શ્રીગોપીજનને વિષે જે નિર્ણય કરે છે તે જ સ્વીકારીને સર્વથા ભગવદ્ભક્તના દ્રોહથી બચીને શ્રીભગવચ્છરણ જ પ્રામાણિકોએ સ્વીકારવું યોગ્ય છે શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કન્ધના પઙ્વિંશાધ્યાયમાં શ્રીરાસોત્સવનો પ્રસ્તાર છે શ્રીકૃષ્ણે વેણુનિનાદ કરીને વ્રજભક્તોને વૃન્દાવનને વિષે પધરાવ્યા તે સમયે શ્રીકૃષ્ણનું વય કેવળ ૧૧ વર્ષનું હતું કાત્યાયનીવ્રત જેમણે કર્યું હતું તે સર્વ કુમારિકાઓ (પાંચ વર્ષની અંદરના) હતા અને તેમણે શ્રીકૃષ્ણ નિજ પતિ થાય તો અર્થે કૃપાસ્વરૂપા કાત્યાયનીના અર્ચનનું વ્રત કર્યું હતું, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તેમના ઉપર પ્રસન્ન થઈને વરદાન આપ્યું કે 'તમે મારી સાથે રાત્રિમાં રમણ કરજો' અગ્નિકુમારિકાઓ સર્વ પ્રસંગ પદ્મપુરાણાદિમાં પણ સુપ્રસિદ્ધ જ છે અન્યપૂર્વા શ્રુતિરૂપાની આખ્યાયિકા બૃહદ્વામનપુરાણમાં પ્રસિદ્ધ છે આ સર્વ ગોપીજન શ્રીકૃષ્ણના વેણુનિનાદનું શ્રવણ કરીને વૃન્દાવનમાં રાસોત્સવપ્રસંગે આવ્યા હતા તેમને સર્વને જ્યારે ધર્મજ્ઞ શ્રીકૃષ્ણે '**स्वागतं वो महाभागा**' ઇત્યાદિ દશ શ્લોકે પરીક્ષાર્થ જે વચનો કહ્યા તેનો આશય સુવિચારીને જે ઉત્તર શ્રીગોપીજને આપ્યું તે તો સર્વથા જ મનનીય છે. શ્રીગોપીજન ઉત્તરમાં કહે છે કે

मैवं विभोऽर्हसि भवान् गदितुं नृशंसं
सन्त्यज्य सर्वविषयांस्तव पादमूलम्।
भक्ता भजस्व दुरवग्रह मा त्यजास्मान्
देवो यथादिपुरुषो भजते मुमुक्षून्॥

અર્થ—હે વિભો! સર્વસમર્થ! આપ વિભુ છો, અર્થાત્ યદિ કામદોષ અમારામાં હોય તો તે કામનું પણ મન્થન કરીને ભગવત્સ્વરૂપાનન્દનું દાન કરવાને આપ સ્વત જ સમર્થ છો. આ પ્રકારે નૃશંસ-નિર્દય-વચન વદવા આપને યોગ્ય નથી અમે સર્વ વિષયોને જ સમ્યક પ્રકારે ત્યજીને આપના પદના મૂળને પ્રાપ્ત થયાં છીએ એકાદશ ઇન્દ્રિયના વાસનાયુક્ત સર્વ વિષયોનો ત્યાગ અમે કર્યો છે સકૃત્ જ ત્યાગ કર્યો છે એમ પણ નથી, પરન્તુ તે વિષયોનો ઉદય પુન ન થાય તે પ્રકારે સમૂલ સબીજ સર્વ જ વિષયોનો સારી રીતિએ ત્યાગ કર્યો છે જેમ અદ્યાવધિ અમે આપનું ભજન કર્યું તેમ હવે આપ અમારું ભજન કરો, અર્થાત્ અમને અધીન થઈને નિજાનન્દનું પાન કરાવો હે દુરવગ્રહ-હે દુરાગ્રહિન્! જેમ જીવ સર્વ કરવાને ઇચ્છે છે, પરન્તુ ભગવદ્ભજન જ કરવાને ઇચ્છતો નથી, જીવનો તે આગ્રહ જેમ દુષ્ટ છે તેમ અમારું ભજન ન કરવું એ આપનો પણ આગ્રહ દુષ્ટ જ છે અમારો ત્યાગ ન કરો, જેમ આદિપુરુષ-આદિવૈકુણ્ઠસ્થ શ્રીપુરુષોત્તમ-મુમુક્ષુઓને સ્વરૂપાનન્દનું દાન કરીને ભજે છે તેમ આપ પણ અમને ભજો

શ્રીવ્રજભક્તના આ વચનો નિ:સન્દિગ્ધ રીતિએ જ સિદ્ધ કરે છે કે શ્રીગોપીજનમાં કામવાસનાનો સમૂલ ત્યાગ જ હતો, સર્વ જ વિષયોનો સમ્યક્ ત્યાગ કરીને જ શ્રીકૃષ્ણના પાદમૂલની જ આકાંક્ષા તેઓ કરે છે હવે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સ્વત જ શ્રીગોપીજનવિષયક શો અભિપ્રાય આપે છે તે વિચારીએ પરાત્પર પરિપૂર્ણ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર તો આજ્ઞા કરે છે કે—

ता नाविदन् मय्यनुषङ्गबद्धधियः स्वमात्मानमदस्तथेदम्।
यथा समाधौ मुनयोऽब्धितोये नद्यः प्रविष्टा इव नामरूपे॥

અર્થ—આસક્તિ-અનુષઙ્ગ-બદ્ધબુદ્ધિવાળી તે ગોપીજનો આત્માનું આત્મીયનું તથા આનું પરલોકનું, જેમ સમાધિમાં મુનિઓ અને અબ્ધિતોયમાં નદીઓ પ્રવિષ્ટ થઈને પોતાના નામરૂપનો ત્યાગ કરે છે તેમ અર્થાત્ શ્રીગોપીજન ભગવાનથી અતિરિક્ત કોઈ પદાર્થને જાણતા જ ન હતા ઉત્કૃષ્ટાકૃષ્ટ ભક્તિની પરાકાષ્ઠાનું જ નિદર્શન શ્રીગોપીજન આપે છે, ત્યાં દૈહિક વૈષયિક કામનો સમસ્ત ત્યાગ જ છે એમાં [illegible] શું હોઈ શકે એ બુદ્ધિમાન પ્રામાણિકે વિચારવું ઉચિત છે નિરુપધિ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો હેય તુચ્છ વિષયે સહ વિપર્યાસ કરીને શ્રીગોપીજનોપરિ પણ કલઙ્ક આરોપીને મુખરતા દોષ પ્રાપ્ત કરીને મોહનો અને ઈર્ષ્યાનો જ આશ્રય કરવો એ સર્વથા જ અનુચિત છે બ્રહ્માજી તો શ્રીગોપીજનનો વિશે સ્વત આજ્ઞા કરે છે કે—

न स्त्रियो व्रजसुन्दर्यः पुत्र ताः श्रुतयः किल।
नाहं शिवश्च शेषश्च श्रीश्च ताभिः समाः क्वचित्॥
परिवर्षसहस्राणि मया तप्तं तपः पुरा।
तथापि न मया प्राप्तास्तासां वै पादरेणवः॥

અર્થ—હે પુત્ર! વ્રજસુન્દરીઓ સ્ત્રીઓ નથી, તેઓ નિશ્ચય શ્રુતિઓ છે, તેમના સમાન ક્વચિત્ પણ નથી હુ, કે નથી શિવ, નથી શેષ, કે નથી શ્રી, ષષ્ટિવર્ષસહસ્રપર્યન્ત મે પ્રથમ તપનુ આચરણ કર્યું હતુ, તથાપિ મને તેમની પાદરેણુ (પણ) નિશ્ચય પ્રાપ્ત થઈ નથી શ્રીઉદ્ધવજી પણ શ્રીગોપીજનોનુ ગાન કરે છે કે—

वन्दे नन्दव्रजस्त्रीणा पादरेणुमभीक्ष्णश ।
यासा हरिकथोद्गीत पुनाति भुवनत्रयम ॥

અર્થ—નન્દવ્રજસ્ત્રીઓના પાદરેણુને અભીક્ષ્ણશ હુ વન્દુ છુ, જેમનુ હરિકથોદ્ગીત ભુવનત્રયને પવિત્ર કરે છે

શ્રીમતી વ્રજસીમન્તિનીજી વિષયમાત્રનિવૃત્તિપૂર્વક પરિપૂર્ણભાવવતી છે, તેઓ સર્વાત્મભાવપૂર્ણા છે, અને તદ્દન સ્વરૂપાનન્દાનુભવ હોવાથી શ્રીકૃષ્ણે આ ઉત્તમોત્તમ ભક્તોને રસાત્મક, ફલાત્મક ભાવાત્મક આનન્દનુ જ પ્રકૃષ્ટોત્કૃષ્ટ દાન કર્યું હોવાથી તેમની કથાનુ શ્રવણ પણ ભાગ્યવાનને કામથી નિવૃત્ત કરે છે તેથી જ ભક્તશિરોમણિ શ્રીશુકદેવજી પણ શ્રીસમાધિભાષાના દશમસ્કન્ધના ૩૨મા અધ્યાયમા અન્તે એમ આજ્ઞા કરે છે કે—

विक्रीडित व्रजवधूभिरिद च विष्णो
श्रद्धान्वितोनुशृणुयादथ वर्णयेद्य ।
भक्ति परा भगवति प्रतिलभ्य काम
हृद्रोगमाश्वपहिनोत्यचिरेण धीर ॥

અર્થ—વિષ્ણુનુ—સર્વવ્યાપક બાહ્યાભ્યન્તરસાવિષ્ટ પરમકાષ્ઠાપન્ન પરમનિર્ગુણ પરિપૂર્ણ સાક્ષાત પુરુષોત્તમ સ્વરૂપનુ–વ્રજવધૂએ સહ આ વિક્રીડિતનુ–વિહારનુ–જે શ્રદ્ધાન્વિત પુરુષ અનુશ્રવણ કરે વા વર્ણન કરે તો તે ધીર પુરુષ ભગવાનને વિષે પરા ભક્તિનો પ્રતિલાભ પ્રાપ્ત કરીને **કામરૂપ હૃદ્રોગને** આશુ અચિરેણ–તત્કાલ જ–દૂર કરે છે

શ્રીકૃષ્ણ, બ્રહ્માજી, શ્રીઉદ્ધવજી અને શ્રીશુકદેવજી પણ વ્રજવધૂઓની પરા–ઉત્તમોત્તમા–ભક્તિની પ્રશંસા કરીને કામરૂપ હૃદ્રોગની નિવૃત્તિ કરવાનુ ઉત્તમોત્તમ સાધન તો તે વ્રજવધૂઓનુ શ્રીકૃષ્ણ સહ રમણનુ શ્રવણ છે એમ ઉપદિશે છે ત્યા પ્રાકૃત વિષયભોગનો ગન્ધ પણ ક્યા એ સમજવુ જ કઠિન છે સાક્ષાત્ ધર્મિસ્વરૂપ સહ અલૌકિક વિહાર એ ઉત્તમોત્તમ શુદ્ધ શૃઙ્ગારરસ છે પ્રાકૃત દૈહિક વિષયભોગ તો રસાભાસ છે એ પરમ તત્ત્વ શ્રીગોપીજન ઉપદિશે છે, તેથી શ્રીમતી ગોપિકાઓ જ ગુરુ છે, એનુ સ્વારસ્ય પણ અહુના સ્પષ્ટ થાય એ ઉદ્દેશે વિષયનુ અને ભગવદ્રતિનુ પણ તારતમ્ય સર્વથા અવધારણીય છે વિષય અને રસ એ સર્વથા જ ભિન્ન છે તે ઉભયને સ્વપ્ને પણ પરસ્પર સમ્બન્ધ નથી, પ્રત્યુત ઉભયનો સ્પષ્ટ વિરોધ જ છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના ષોડશાધ્યાયમા **'द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्'**–આ શ્લોકમા બે ભૂતસર્ગ–થી પ્રારમ્ભીને **'मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमा गतिम्'**–મને પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ પછી અધમા ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે–ઇત્યન્ત આસુરનુ લક્ષણ શ્રીપ્રભુચરણે સ્વમુખે જ ઉપદિશ્યુ છે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાભેદ ગ્રન્થમા આ આસુર માર્ગને જ પ્રવાહમાર્ગ કહે છે, તેથી આસુર જીવો જ **પ્રવાહપ**ન્થાશ્રય છે. વિષયાસક્તિ આસુરસમ્પત્તિ છે. આસુર પ્રાવાહિક જીવો દુષ્પૂર વિષયોપભોગેચ્છાનો આશ્રય

કરે છે, તેઓ કામોપભોગપરાયણ હોય છે અને કામોપભોગાર્થ અન્યાયે પણ અર્થસઞ્ચયની સ્પૃહા રાખે છે 'મને પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ' એમ ભગવદ્વાક્ય હોવાથી તેઓ સદાપિ સર્વત્રાપિ ભગવત્સમ્બન્ધરહિત હોવાથી આનન્દરહિત હોય છે જેમ નદીના પ્રવાહમા પતિત તૃણકાષ્ઠાદિની કંઇ પણ સ્થિતિગતિ નથી, તેમ જ આ આસુરજીવોને સ્થિતિગતિપર્યવસાનાભાવથી તેઓ **प्रावाहिक** છે કામ-વિષયાસક્તિ-નરકનુ દ્વાર છે, તેથી આ પ્રાવાહિક આસુર વિષયાક્રાન્ત જીવો નરકના જ અધિકારી છે, અને તેથી તેમની અન્ધન્તમપ્રવેશરૂપા આસુરી જ મુક્તિ છે, અને તે મુક્તિ સુખનાઅત્યન્તાભાવસ્વરૂપા હોવાથી આનન્દશૂન્યા હોવાથી પ્રવાહરૂપા જ છે, અત એવ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાજીમા પણ શ્રીકૃષ્ણે 'પછી અધમા ગતિને જ પ્રાપ્ત થાય છે' એમ કહ્યુ પ્રાકૃત વિષયાસક્તિ આસુરસમ્પત્તિ હોવાથી હેયા છે, પરન્તુ અપ્રાકૃત ભગવદ્રતિ દૈવી સમ્પત્તિ હોવાથી પરમકમનીયા છે અલૌકિક અપ્રાકૃત ભજનાનન્દ ઉત્તમોત્તમ દૈવલક્ષણ છે ભગવદાસક્ત જીવ ભગવલ્લોકના અધિકારી છે '**मदन्यत् ते न जानन्ति नाहं तेभ्यो मनागपि**'-મારાથી અતિરિક્ત તેઓ જાણતા નથી, અને હુ તેમનાથી અતિરિક્ત મનાક્ પણ જાણતો નથી—એમ ભગવદુક્તિ હોવાથી આ દૈવજીવશિરોમણિ પુષ્ટિજીવ ભગવજ્જ્ઞાનપૂર્ણ હોય છે આ ભજનાનન્દરસિક ભગવદીયો '**रसो वै स**' શ્રુત્યુક્ત સાક્ષાદ્ રસમય આનન્દમય રસઘન આનન્દઘન પૂર્ણપુરુષોત્તમ પ્રભુ ધર્મિસ્વરૂપને વશ કરી લે છે '**वशे कुर्वन्ति मां भक्त्या सत्स्त्रियः सत्पतिं यथा**'-જેમ સત્સ્ત્રીઓ સત્પતિને વશ કરે છે તેમ મને ભક્તિએ વશ કરે છે-અને '**अहं भक्तपराधीनो ह्यस्वतन्त्र इव द्विज**' હે દ્વિજ! હુ અસ્વતન્ત્રવત્ ભક્તપરાધીન છુ—ઇત્યાદિ વાક્યયૂથ અત્ર પ્રમાણ છે ભગવાન્ સ્વત જ અત્ર નિજ ભક્તપરાધીનતાનુ નિરૂપણ કરે છે વસ્તુત તો વિષયાસક્ત પ્રાવાહિક આસુર જીવનુ દેહ પ્રાણ, ઇન્દ્રિય, અન્તઃકરણ સર્વ આગમાપાયિ અનિત્ય છે, પરન્તુ દૈવશિરોમણિ ભગવદ્ભક્તનુ દેહ પ્રાણ ઇન્દ્રિય અન્તઃકરણ સર્વ જ ભગવદ્રૂપાધાર હોવાથી ભગવદ્રૂપ નિત્ય છે પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાભેદ ગ્રન્થના '**जीवदेहकृतीनां च भिन्नत्वं नित्यता श्रुते**' શ્લોકમા શ્રીમદાચાર્યચરણ સ્પષ્ટ ઉપદિશે છે કે પ્રાવાહિક આસુરી જીવોના દેહ અને જીવ દૈવશિરોમણિ ભગવદ્ભક્તના દેહથી અને જીવથી ભિન્ન છે સાક્ષાત્પુષ્ટિ ભક્તોને સાક્ષાત્પુષ્ટિપુરુષોત્તમસમ્બન્ધિફલાનુભવયોગ્યા દેહપ્રાપ્તિ હોવાથી તે દેહ તો અવિચલ નિત્ય જ છે, શ્રીગોકુલવાસીઓને '**ते तु ब्रह्महृदं नीता**'-તેઓ તો બ્રહ્મહ્રદને નીત-શ્લોકમા મુક્તિના અનુભવકાલે તે જ દેહે મુક્તિનો અનુભવ કર્યો હતો, અને તદનન્તર તે જ દેહે સર્વેને યથાયોગ્ય ભક્તિમાર્ગીય ફલનો પણ અનુભવ થયો હતો જો પુષ્ટિમાર્ગીય સાક્ષાત્પુરુષોત્તમ સમ્બન્ધિફલાનુભવયોગ્ય દેહ વસ્તુત નિત્ય ન હોય તો મુક્તિના અનુભવકાલે તે દેહની સ્થિતિ પણ ન હોય, આથી સિદ્ધ થઈ જ રહે છે કે પુષ્ટિમાર્ગીય દેહ પણ નિત્ય જ છે આ ઉત્તમોત્તમ ભગવદ્ભક્તો '**सोऽश्नुते सर्वान् कामान् सह ब्रह्मणा विपश्चिता**'-તે વિપશ્ચિદ્-વિવિધરસભોગચતુર-બ્રહ્મની સાથે સર્વ કામનુ અશન કરે છે-ઇત્યાદિ શ્રુતિએ અલૌકિક શૃઙ્ગારરસના પ્રધાનત્વે ભોક્તા છે અપ્રાકૃત ભગવચ્છૃઙ્ગારરસના પાનકર્તા વિરલ ભગવદ્ભક્તોનુ સૌભાગ્ય સર્વથા જ અવર્ણનીય છે, ભગવાન્ પણ સ્વત નિજસખિજનને શ્રીમુખે કહે છે પ્રાકૃત વિષયાસક્ત જીવો તો '**तानहं क्षिपत**' ઇત્યાદિગીતાવાક્યપ્રામાણ્યે નરકરૂપા અધમાધમગતિને જ પ્રાપ્ત કરે છે આ કામી વિષયાવિષ્ટ આસુરોને સર્વદા દેશકાલકર્મસ્વભાવલોકની અને વેદની ભીતિ રહે છે, પરન્તુ ભજનાનન્દપાનકર્તા વિરલ ભક્તો '**रसं ह्येवायं लब्ध्वानन्दीभवति**' '**आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् न बिभेति कुतश्चन**' ઇત્યાદિશ્રુતિયૂથપ્રામાણ્યે સર્વથા ભયરહિત હોય છે તેમને નથી ભય દેશનુ કે નથી કાલનુ, નથી કર્મનુ કે નથી સ્વભાવનુ, નથી લોકનુ કે નથી

વેદનુ પણ તેઓ 'તો દેશાતીત કાલાતીત' કર્માતીત સ્વભાવાતીત લોકાતીત અને વેદાતીત જ છે, 'તેઓ તો રસપૂર્ણ છે, આનન્દપૂર્ણ છે, ભજનાનન્દરસપૂર્ણ છે પ્રવાહિકી સૃષ્ટિ હરિની ઇચ્છામાત્રે જ ઉત્પન્ન થયલી છે, પરન્તુ આ પુષ્ટિસૃષ્ટિ સાક્ષાદ્ હરિના શ્રીઅઙ્ગમાંથી આવિર્ભૂત છે, તેથી આ રસપ્રચુર પુષ્ટિજીવને સાક્ષાદ્ અવ્યવહિત જ શ્રીઅઙ્ગમાંથી સકલ ફલનુ દાન પ્રાપ્ત થાય છે અત એવ **'प्रवाहेऽपि समागत्य पुष्टिस्थस्तैर्न युज्यते'** આ પુષ્ટિજીવ પ્રવાહમા પણ સમાગમન કરીને પ્રવાહિક આસુર જીવો સહ યોજાતો નથી, તેમનો લેશ પણ સસર્ગ રહેતો નથી, એમ મહદ્વૈલક્ષણ્ય પુષ્ટિજીવનુ આસુરીજીવથી છે પુષ્ટિજીવના દેહ પ્રાણ ઇન્દ્રિય અન્તઃકરણ જીવ કૃતિ અને ફલ સર્વ આસુરી જીવના દેહથી પ્રાણથી ઇન્દ્રિયથી અન્તઃકરણથી જીવથી કૃતિથી અને ફલથી ભિન્ન જ છે એ સ્પષ્ટ થઈ ગયા પછી 'શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રાચીન વૈષ્ણવ માર્ગને વિષયાત્મક બનાવી દીધો' એ આક્ષેપ કરવો નિર્મૂલ અને દ્વેષપૂર્ણ છે એ સ્પષ્ટ જ સમજાઈ જશે દૈવશિરોમણિ આનન્દપૂર્ણ રસપૂર્ણ વિષયગન્ધરહિત વિમલ અપ્રાકૃત અલૌકિક ભજનાનન્દરસાત્મક માર્ગ પ્રવાહિક આસુર વિષયાવિષ્ટ કામપૂર્ણ પ્રાકૃત લૌકિક માર્ગથી ભિન્ન વિલક્ષણ છે વિષય અધર્મનુ મૂલ છે, રસ ધર્મનો પણ ધર્મ હોઈ ધર્મિસ્વરૂપ છે વિષય sensuality છે, રસ Lyricsનુ પણ Lyric છે, એટલુ જ નહિ પણ અલૌકિક અપ્રાકૃત શૃઙ્ગારરસસ્વરૂપ હોવાથી જ્ઞાનનુ પણ જ્ઞાન છે, યોગનો પણ યોગ છે, સાઙ્ખ્યનુ પણ સાઙ્ખ્ય છે, તપનુ પણ તપ છે, ભક્તિની પણ ભક્તિ છે, અરે! રસનો પણ રસ છે, કારણ કે આધિદૈવિક છે, આ પ્રકારે ઉત્તમોત્તમ શૃઙ્ગારરસનો આ ભૂતલોપરિ પુનઃ પણ આવિર્ભાવ કરીને પ્રાચીન વૈષ્ણવમાર્ગને વિષયગન્ધરહિત જ શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યે સિદ્ધ કરી દીધો છે તેઓશ્રી સમ્પૂર્ણરીતિએ સમજતા હતા કે ઇન્દ્રિયનિગ્રહનુ કાર્ય અતીવ કઠિન છે, તેથી પુનઃ પુનઃ સ્વગ્રન્થોમા ઉપદિશે છે કે લૌકિક કામ અને અલૌકિક રસ ઉભયે ભિન્ન છે સન્યાસનિર્ણયમા આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે **'विषयाक्रान्तदेहानां नावेशः सर्वथा हरेः'**–જેમના દેહ વિષયાક્રાન્ત છે તેમને સર્વથા–કોઇ પ્રકારે પણ–હરિનો આવેશ થતો નથી–તત્ત્વદીપનિબન્ધમા ઇન્દ્રિયાશ્વવિનિગ્રહ અવશ્ય કર્તવ્ય છે એમ આપશ્રી ઉપદિશે છે સેવાફલ ગ્રન્થમા આજ્ઞા કરે છે કે માનસીસેવાસિદ્ધયર્થ (૧) ઉદ્વેગ (૨) પ્રતિબન્ધ અને (૩) ભોગ ત્યાજ્ય છે **'उद्वेगः प्रतिबन्धो वा भोगो वा स्यात् बाधकम्'** ઇત્યાદિ શ્લોકોપરિ વિવરણમા આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે **सेवाया बाधकत्रयम्। उद्वेगः प्रतिबन्धो वा भोगो वा। त्रयाणां साधनपरित्यागः कर्तव्यः। भोगो द्विविधो लौकिकोऽलौकिकश्च। तत्र लौकिकस्त्याज्य एव'** વિશેષે નો ભોગ–લૌકિક ભોગ–ત્યાજ્ય છે **'सविघ्नोऽल्पो घातकः स्यात्'** તે લૌકિક ભોગ **सविघ्न** છે, તેમા 'વિઘ્ન' આવ્યા વિના રહેતુ જ નથી, અવિઘ્ન હોય તો પુનઃ તે ભોગ **अल्प** જ છે, અને પરિણામે **घातक** થાય છે જ, અત એવ એતાદૃશ લૌકિક ભોગ સર્વથા ત્યાજ્ય જ છે શ્રીહરિરાયજીએ તો **कामाख्यदोषविवरण** નામનો સ્વતન્ત્ર ગ્રન્થ વિરચીને કામની નિકૃષ્ટતા–અધમતા–સ્પષ્ટ જ નિર્દેશી છે **'दोषेषु प्रथमः कामो निश्चित्य विनिरूप्यते। यस्मिन्नुत्पद्यते तस्य नाशकः सर्वथा मतः। विषयावेशहेतुत्वाद् विक्षेपोत्पत्तिकारणम्। रजोगुणसमुत्पन्नो रजःप्रक्षेपको मुखे'**–કામ દોષમા પ્રથમ છે તેનુ વિવેચન કરીને વિનિરૂપણ કરાય છે જેનામા તે દોષ ઉત્પન્ન થાય છે તે પુરુષનો તે સર્વથા નાશ કરે છે, કામ વિષયના આવેશનો હેતુ હોવાથી તે વિક્ષેપોત્પત્તિનુ કારણ છે, તે દોષ રજોગુણસમુત્પન્ન હોવાથી મુખમા રજ–ધૂળ–નાખે છે–'પુષ્ટિસુધા'ના પ્રથમ વર્ષના પાંડપ્રમમાઙ્કમા અનેક અન-

તત્ત્વોનું ઉદ્ઘાટન કરીને સિદ્ધ કર્યું જ છે કે શ્રીમદાચાર્યચરણ અને તદનુયાયી મહાનુભાવો વિષયનો સમૂલ ત્યાગ જ ઉપદિશે છે, **'लौकिकनिष्ठता भगवन्निष्ठता च परस्पर विरुद्धा'** (સુ ૧૦-૮-૨૫)-લૌકિકનિષ્ઠા અને ભગવન્નિષ્ઠા એ ઉભયે પરસ્પર વિરુદ્ધ છે એમ સ્પષ્ટ થઈ ગયા પછી પુષ્ટિમાર્ગરીત્યનુસાર જે ભગવદ્ભક્તોનો અઙ્ગીકાર પુષ્ટિમાર્ગમાં થયેલો છે તેમણે સર્વદા સર્વથા વિષયભોગનો ત્યાગ કરીને ત્યાગપ્રધાન સર્વોત્કૃષ્ટ ગૃહસ્થાશ્રમધર્મનું પરિપાલન કરીને વિરહાનુભવાર્થ જ જીવનનિર્ગમનાર્થ સેવાકથાદ્યર્થ પ્રયત્ન પણ ભગવદનન્યાશ્રયત્વે જ કરણીય છે એમ સુદૃઢ પ્રતીત થઈ જશે શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરચરણે પણ, પાણ્ડુરઙ્ગ શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીની આજ્ઞાને પ્રાપ્ત કરીને ગૃહસ્થાશ્રમધર્મનો અઙ્ગીકાર કર્યો અને સંન્યાસી જ આચાર્ય થઈ શકે એ અર્વાચીન રૂઢિનો સમૂલ ભઙ્ગ કર્યો છે એ ઐતિહાસિક લક્ષ્યબિન્દુ પણ અત્ર અવિસ્મરણીય જ છે ગૃહસ્થાશ્રમના સર્વે હિત આચારવિચારનું પરિપાલન કરીને સદાચારથી વર્તીને ભગવત્સેવાર્થક ત્યાગપ્રધાન અનન્યાશ્રયમૂલક જીવનનિર્ગમન કરવું એ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો ઉત્તમોત્તમ ઉપદેશ સર્વથા અનુકરણીય હોવાથી અધુના પણ ગોસ્વામિબાલકો ગૃહસ્થાશ્રમનો જ અઙ્ગીકાર કરે છે ગૃહસ્થાશ્રમસ્થ શિષ્યનું જેવું કલ્યાણ ગૃહસ્થાશ્રમ ગુરુ કરી શકે તેવું કલ્યાણ ઇતરાશ્રમી ન જ કરી શકે એ સ્પષ્ટ છે, સંન્યાસી ગુરુના આચારવિચાર ગૃહસ્થાશ્રમી શિષ્યને સાક્ષાત્ લાભપ્રદ ન જ થાય, તેથી ગુરુના આચારવિચારના અનુસર્તા શિષ્યના વિશેષત ઉપદેષ્ટા તો ગૃહસ્થાશ્રમી જ ગુરુ છે એ સારસ્યનું હૃદયમાં ધારણ કરીને આધુનિક ગૃહસ્થાશ્રમસ્થ ગોસ્વામિબાલકોનું પણ પ્રથમ કર્તવ્ય એ છે કે સ્વશિષ્યના અનુકરણાર્થ સતત જ પુષ્ટિમાર્ગીય વિદ્યાધ્યયન કરીને ત્યાગપ્રધાન ગૃહસ્થાશ્રમધર્મનો અઙ્ગીકાર કરીને કેવલ ભક્તિપ્રધાન જીવન સ્વીકારવું અને ઉપદિશવું લાભપૂજાર્થ યત્નને પણ પરિત્યજીને શ્રીમદાચાર્યચરણના પુષ્ટિમાર્ગને જ સર્વદા રક્ષવો લૌકિકવિષયપઙ્કમગ્ન રહેવાથી તો સ્વનો અને સ્વશિષ્યનો પણ અધઃપાત થઈ જાય, તેમ ન થાય તદર્થ **विरहानुभवैकार्थसर्वत्यागोपदेशक** નામના ગ્રન્થરાજે ભગવદ્વિરહાનુભવાર્થના આદર્શભૂત ગૃહસ્થાશ્રમનો સદ્વિનિયોગ પુષ્ટિમાર્ગના સદાશ્રયે પ્રભુભક્તિમાં જ કર્તવ્ય છે યદ્યપિ આ સર્વ પણ સાધનરૂપાત્મક શ્રીગોકુલેશાસ્ય શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરની કૃપા વિના સર્વથા જ અશક્ય છે તથાપિ અત્યાર્તિપૂર્વક સદાસર્વદા મૂલસ્વરૂપ શ્રીગોકુલેશનો અનન્ય આશ્રય તો પ્રવૃત્તિમાર્ગત્વે બુદ્ધિપૂર્વક પણ કર્તવ્ય જ છે.

મહારાજશ્રીઓ ભરૂચી વૈષ્ણવો, 'છવરીઆ મદ્રાસી વૈષ્ણવો નીમડીઆ વૈષ્ણવો, મર્યાદિવૈષ્ણવો, 'ઇત્યાદિ સર્વ જ પુષ્ટિમાર્ગસ્થ ભાગ્યવાનો યદિ એતાદૃશ આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમ-ધર્મનું પરિપાલન કરે તો લૌકિક આસુર અન્ધ તમોધિકારી પ્રાવાહિક જીવોને અને વૈદિક દૈવી અક્ષરંબ્રહ્માધિકારી મર્યાદિક જીવોને એ સર્વોદ્ધારક આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમનું નિદર્શન પ્રાપ્ત થતાં પૂર્વપક્ષત્વે જે કાંઈ જણાવવામાં આવે છે તેનો સંભવ પણ રહેશે જ નહિ, અને તેથી પુષ્ટિમાર્ગ વિશ્વધર્મ થવાને યોગ્યતમ છે એવી સત્પ્રતીતિ કરાવવી એ જ આ પ્રકરણનો સદુદ્દેશ સર્વથા લક્ષ્યમાં રાખવાની સર્વ પુષ્ટિમાર્ગીય વાચક પ્રતિ મારી સવિનય પ્રાર્થના છે

પ્રથમ પ્રકરણ સમાપ્ત.

॥ श्रीवल्लभ ॥

निःसाधनता अने सर्वोद्धार.

प्रकरण २.

॥पुष्टिमार्गलक्षणानि॥

ભગવદનુગ્રહાત્મક વિશુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ કેવલ ભજનાનન્દરસમાર્ગ હોવાથી વિષયાનન્દદુષ્ટમાર્ગ દેહેન્દ્રિયપોષક પ્રાણાદિક આસુરમાર્ગથી ભિન્ન છે એટલું જ નહિ પરન્તુ તેનાથી સર્વથા વિરોધી હોવાથી સર્વથા ઉત્કૃષ્ટ જ છે એ સિદ્ધ થયું. લૌકિક વિષય વસ્તુતઃ રસ જ નથી, પરન્તુ રસાભાસ જ છે. પ્રાકૃતશૃઙ્ગારરસાભાસ આગમાપાયી અનિત્ય છે, તેથી યદિ પ્રીતિ કરવી હોય, સ્નેહ કરવો હોય, તો તે સર્વથા નિત્ય પદાર્થ સાથે જ કરવો એ પુષ્ટિમાર્ગનું પરમ ઉત્કૃષ્ટ સ્વારસ્ય છે. આ નિત્ય પદાર્થ શ્રીગોકુલાધીશ શ્રીકૃષ્ણથી વ્યતિરિક્ત ન હોવાથી શૃઙ્ગારરસ પણ રસરૂપ શ્રીગોકુલાધીશ શ્રીકૃષ્ણમાં જ ઉપપન્ન છે. પ્રાકૃત વિષયીના દેહેન્દ્રિયાદિ પ્રાકૃત અનિત્ય છે, પરન્તુ '**जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः**' ગીતાવાક્યપ્રમાણે અલૌકિક શૃઙ્ગારરસના આધાર શ્રીકૃષ્ણના દેહ ઇન્દ્રિય કર્મ ઇત્યાદિ સર્વ જ અપ્રાકૃત અલૌકિક શૃઙ્ગારરસૈકસ્વરૂપ હોવાથી નિત્ય દિવ્ય રસપ્રચુર છે. '**इच्छामात्रेण मनसा प्रवाहं सृष्टवान् हरिः**' શ્રીમદાચાર્યચરણોક્ત વાક્યપ્રમાણે 'કતિપય જીવોને હું આસુર કરીશ' એ ભગવદિચ્છાએ પ્રાકૃત વિષયી જીવ મન વડે વ્યુચ્ચરિત થયા છે, પરન્તુ '**पुष्टिं कायेन निश्चयः**' વાક્યપ્રમાણે ભજનાનન્દરસિક દૈવશિરોમણિ જીવ કાયાએ—આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિરૂપે—સાક્ષાદ્ રસાત્મક ધર્મિસ્વરૂપના શ્રીઅઙ્ગથકી પ્રકટ થયા છે એ સ્પષ્ટ વૈલક્ષણ્ય અવધારવાથી વિષયમાર્ગનો અને પુષ્ટિમાર્ગનો સમ્ભ્રમ રહેશે નહિ. પ્રાકૃત આસુરની કૃતિ પ્રાણાદિકમાત્ર હોય છે, પરન્તુ ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ ભગવદ્ભક્તની કૃતિ સર્વાત્મભાવપૂર્ણ હોય છે. '**मूलेच्छातः फलं लोके**' વાક્યપ્રમાણે સૃષ્ટ્યન્તર્ગત વિષયી જીવોને આસુરત્વસમ્પાદિકા ભગવદિચ્છાથી પ્રવાહમાર્ગસ્થ આસુર જીવોને અન્ધન્તમ પ્રવેશરૂપ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, પરન્તુ '**कायेन तु फलं पुष्टौ**' વાક્યોક્ત પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગસ્થ ભગવદ્ભક્તોને તો આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિરૂપે સર્વેન્દ્રિયાસ્વાદ્યરસપાન કરવાનું ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ પરમ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. એને નિરિન્દ્રિયવાદીકલ્પિત ફલનો અભાવ 'તુ' શબ્દે સૂચિત છે, અને એજ પુષ્ટિશ્રુતિરૂપા આનન્દસીમન્તિની જીએ '**अक्षण्वतां फलमिदं न परं विदामः**' શ્લોકમાં સર્વશ્રુતિવિરોધપરિહારે સર્વેન્દ્રિયાસ્વાદ્યપુરુષોત્તમસ્વરૂપ જ ફલ છે એમ નિરૂપિત કર્યું. પ્રાકૃત આસુર જીવોમાં રોગાદિ ઉપદ્રવ સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે, પરન્તુ ભગવન્મુખાનન્દમકરન્દરસપાન કરનારા ભાગ્યવન્ ભક્તોને રોગાદિ ઉપદ્રવ કદાપિ પણ થતા નથી, '**न ते पाषण्डतां यान्ति न च रोगाद्युपद्रवाः**' ઇત્યાદિ વાક્યનું પણ સ્વારસ્ય એ જ છે. આ પ્રકારે પ્રાકૃત આસુરનું અને અપ્રાકૃત દૈવશિરોમણિ પુષ્ટિભક્તનું સ્પષ્ટ વૈલક્ષણ્ય અનેકધા સુવિચારીત હવે એ જ પુષ્ટિભક્તનું વિશેષ જ્ઞાન થાય એ હેતુએ પુષ્ટિમાર્ગ—અવિદિત ભગવદનુગ્રહૈકમાર્ગના—વિશેષ સ્વરૂપનું નિરૂપણ શ્રીહરિરાયજીપ્રણીત **पुष्टिमार्गलक्षणानि** ગ્રન્થ થકી પ્રથમ અક્ષરશઃ ગુર્જરાનુવાદ આપીને પશ્ચાત્ તત્ત્વાર્થ પણ આપવામાં આવશે—

सर्वसाधनराहित्यं फलाप्तौ यत्र साधनम् ।

फलं वा साधनं यत्र पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१॥

अक्षरार्थ —જે માર્ગમાં ફલપ્રાપ્તિમાં—ફલની પ્રાપ્તિમાં—સર્વસાધનરાહિત્ય—સર્વ જ સાધનનું રહિતત્વ સાધન છે, અને જે માર્ગમાં ફલ (જ) સાધન છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કહ્યાય છે. ૧

अनुग्रहेणैव सिद्धिर्लौकिकी यत्र वैदिकी ।
न यत्नादन्यथा विघ्नः पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥२॥

अक्षरार्थ —જે માર્ગમાં અનુગ્રહે-ભગવત્કૃપાએ-જ લૌકિકી અને વૈદિકી સિદ્ધિ (પ્રાપ્ત થાય છે), પરન્તુ યત્ને કરીને નહિ, અન્યથા-અન્ય પ્રકારે-યત્નકરણે-(તો) વિઘ્ન થાય છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૨

यत्राङ्गीकरणे नैव योग्यतादिविचारणा ।
अविलम्बः प्रभुकृतः पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥३॥

अक्षरार्थ —જે માર્ગમાં અઙ્ગીકરણમાં-અઙ્ગીકાર કરવામાં-યોગ્યતાદિવિચારણા નથી જ, પ્રભુકૃત (કોઇપણ પ્રકારનો) વિલમ્બ નથી, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૩

स्वरूपमात्रपरता तात्पर्यज्ञानपूर्वकम् ।
धर्मनिष्ठा यत्र नैव पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥४॥

अक्षरार्थ —જે માર્ગમાં તાત્પર્યજ્ઞાનપૂર્વક સ્વરૂપમાત્રપરતા-સ્વરૂપને વિષે જ કેવલ તત્પરતા છે, ધર્મને વિષે નિષ્ઠા હોતી નથી, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૪

यत्र प्रभुकृतौ नैव गुणदोषविचारणम् ।
तत्कृतावुत्तमज्ञानं पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥५॥

अक्षरार्थ —જે માર્ગમાં પ્રભુકૃતિમાં—પ્રભુકૃત રામાદિ પણ લીલાદિમાં—ગુણદોષવિચારણ નથી, (પરન્તુ) તત્કૃતિમાં-ભગવત્કૃતિમાં—ઉત્તમતાનું (જ) જ્ઞાન હોય છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૫

न लोकवेदसापेक्ष्य सर्वथा यत्र वर्तते ।
सापेक्षता स्वामिसुखे पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥६॥

अक्षरार्थ —જે માર્ગમાં લોકવેદસાપેક્ષ્ય-લોકની અને વેદની સાપેક્ષતા-સર્વથા-કોઇ પણ પ્રકારે-નથી, (પરન્તુ) સ્વામીના સુખને વિષે (જ) સાપેક્ષતા હોય છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૬

वरणे दृश्यते यत्र हेतुर्नाणुरपि स्वतः ।
वरणं च निजेच्छातः पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥७॥

अक्षरार्थ -જે માર્ગમાં વરણમાં-અઙ્ગીકારમાં-અણુમાત્ર પણ હેતુ નથી, સ્વત - નિજેચ્છાત - ભગવાનની ઇચ્છામાત્રે-જ વરણ છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૭

यत्र स्वतन्त्रता भक्तेराविर्भावानपेक्षणात् ।
पूर्णानुभवरूपत्वं पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥८॥

अक्षरार्थ -જે માર્ગમાં (ભગવાનના) આવિર્ભાવની પણ અપેક્ષા જ નહિ હોવાથી ભક્તિની સ્વતન્ત્રતા છે, મત (શ્રવણકીર્તનાદિ જ) પૂર્ણસુખાનુભવરૂપ છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૮

लोकवेदभयाभावो यत्र भावातिरेकतः ।

सर्वबाधकतास्फूर्तिः पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥९॥

अक्षरार्थ -જે માર્ગમા ભાવાતિરેક —ભાવોદ્રેક હોવાને લીધે—ભાવ અતિપ્રચુર-અત્યુત્કટ-હોવાથી—લોકના તેમ જ વેદના ભયનો અભાવ છે, અને (પ્રભુવ્યતિરિક્ત કાલકર્મસ્વભાવાદિ) સર્વમા જ બાધકતા સ્ફુરે છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૯

सम्बन्धः साधनं यत्र फलं सम्बन्ध एव हि ।

सोपि कृष्णेच्छया जातः पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१०॥

अक्षरार्थ -જે માર્ગમા સમ્બન્ધ—સમ્યક્ બન્ધ—સાધન છે ફલ (પણ) નિશ્ચય સમ્બન્ધ જ છે, અને તે (સમ્બન્ધ) પણ કૃષ્ણેચ્છાથી જ થાય છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૧૦

तत्सम्बन्धिषु तद्भावस्तद्भिन्नेषु विरोधिता ।

उदासीनेषु समता पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥११॥

अक्षरार्थ —(જે માર્ગમા) ભગવત્સમ્બન્ધીને વિષે ભગવદ્ભાવ ભગવદ્વિમુખને વિષે વિરોધિતા અને ઉદાસીનને વિષે સમતા-સમભાવ-હોય છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૧૧

विद्यमानस्य देहादेर्न स्वीयत्वेन भावनम् ।

परोक्षेपि तदर्थित्वं पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१२॥

अक्षरार्थ-(જે માર્ગમા) વિદ્યમાન દેહાદિમા (પણ) સ્વીયત્વે-મમતાએ-ભાવના નથી, પરન્તુ પરોક્ષમા-ભગવત્પરોક્ષમા-પણ (દેહાદિ) તદર્થા-ભગવદર્થા-છે (એમ ભાવના છે), તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૧૨

भजने यत्र सेव्यस्य नोपकारकृतिः क्वचित् ।

पोषणं भावमात्रस्य पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१३॥

अक्षरार्थ -જે માર્ગમા સેવ્ય પ્રભુના ભજનમા ક્વચિદ્ ઉપકારકૃતિ નથી, ભાવમાત્રનુ (જ) પોષણ છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૧૩

भजनस्यापवादो न क्रियते फलदानतः ।

प्रभुणा यत्र तद्भावात् पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१४॥

अक्षरार्थ -જે માર્ગમા તદ્ભાવથી-પ્રભુને વિષે ભક્તનો ભાવ અતિપ્રચુર-અત્યુત્કટ-હોવાથી ફલદાનત -ફલનુ દાન કરીને-પ્રભુ ભજનનો અપવાદ કરતા નથી તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૧૪

यत्र वा सुखसम्बन्धो वियोगे सङ्गमादपि ।

सर्वलीलानुभवतः पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१५॥

अक्षरार्थ —જે માર્ગમા સઙ્ગમથી-મધ્યે અવસ્થાથી-પણ વિયોગમા-વિપ્રયોગાવસ્થામાં—સર્વલીલાનો અનુભવ થવાથી (અધિક) સુખસમ્બન્ધ છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે. ૧૫.

फले च साधने चैव सर्वत्र विपरीतता ।

फलं भावः साधनं स पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१६॥

अक्षरार्थ —(જે માર્ગમા) ફલમા તેમ જ સાધનમા પર્વત જ વિપરીતતા છે, ભાવ જ ફલ છે, અને (ભાવ) જ સાધન (પણ) છે, તે (મર્યાદિમાર્ગાદિથી ભિન્ન માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે. ૧૬

पश्चात्तापः सदा यत्र तत्सम्बन्धिकृतावपि ।

दैन्योद्बोधाय सततं पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१७॥

अक्षरार्थ —જે માર્ગમા તત્સમ્બન્ધિકૃતિ સતે પણ દૈન્યના ઉદ્બોધાર્થ સદા (તાપક્લેશાત્મક) પશ્ચાત્તાપ રહે છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૧૭

आविर्भावे न सापेक्ष्यं दैन्यं यत्र हि साधनम् ।

फलं वियोगजं दैन्यं पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१८॥

अक्षरार्थ —જે માર્ગમા સાધનાન્તરની અપેક્ષા જ નથી, કેવલ દૈન્ય જ આવિર્ભાવમા—ભગવત્પ્રાદુર્ભાવમા—નિશ્ચય સાધન છે, (અને) ભગવદ્વિયોગજ દૈન્ય ફલ છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૧૮

समस्तविषयत्यागः सर्वभावेन यत्र वै ।

समर्पणं च देहादेः पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१९॥

अक्षरार्थ —જે માર્ગમા સમસ્તવિષયનો ત્યાગ (પૂર્ણત્યાગ) જ છે, અને દેહાદિનુ સમર્પણ સર્વભાવે (જ) કરાય છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિમાર્ગ કથાય છે ૧૯

विषयत्वेन तत्यागः स्वस्मिन् विषयता स्मृतेः ।

यत्र वै सर्वभावेन पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥२०॥

अक्षरार्थ —જે માર્ગમા વિષયનો વિષયત્વે ત્યાગ જ્ય છે, સર્વભાવે ભગવત્કૃત સ્મૃતિની વિષયતા સ્વમા હોય છે, તે (માર્ગ) પુષ્ટિ કથાય છે ૨૦

एवंविधैर्विशेषेण प्रकारैस्तु सदाश्रितैः ।

हृदि कृत्वा निजाचार्यान् पुष्टिमार्गो हि बुध्यताम् ॥२१॥

अक्षरार्थ —નિજાચાર્યને-શ્રીમદાચાર્યચરણને-હૃદયમા પ્રધારીને એવંવિધ પ્રકારોએ તો વિશેષે કરીને સદાશ્રિત ભક્તોએ પુષ્ટિમાર્ગનો નિશ્ચય બોધ કર્તવ્ય છે ૨૧

निष्कर्ष —લૌકિક વૈદિક સકામ નિષ્કામ સર્વ જ સાધનોનુ રાહિત્ય જ આ માર્ગમા સ્વરૂપ સાધન વિપ્રયોગાત્મક કૃષ્ણચન્દ્રની પ્રાપ્તિમા સાધનરૂપ છે પ્રપત્તિમૂલક પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમા **सर्वधर्मान् परित्यज्य'** શ્લોકોક્ત સર્વધર્મપરિત્યાગપૂર્વક કેવલ નિરવધિ ભગવચ્ચરણનો જ સ્વીકાર હોવાથી લૌકિકવૈદિક સર્વ જ સાધનોનુ રાહિત્ય પુષ્ટિમાર્ગીય ગ્રન્થોમા સુપ્રસિદ્ધ જ છે "યદ્યપિ વિરહજન્ય સર્વસાધનરાહિત્ય-નિઃસાધનતા-દૈન્ય-સાધન છે તથાપિ તે જ સાધન સતે પણ વિરહાદિદાતા શ્રીમ આ ચૈકસ્ત હોવાથી ફલ પણ છે, અર્થાત્ ફલરૂપ વિપ્રયોગામ સ્વરૂપ જ સાધન હોવાથી ફલરૂપ પણ છે, તેથી ભગવત્સ્વરૂપથી વ્યતિરિક્ત પદાર્થાન્તર સાધનત્વે ગ્રહાતો નથી, વિરહ જ દૈન્ય પણ વસ્તુતઃ ફલાનુ-

ભક્તની જ પૂર્વદશા છે, તેથી જ આ માર્ગમા નિઃસાધનતા-દીનતાની કૃતિએ સાધ્ય સર્વ જ સાધનનો અભાવ જ ઉત્તમોત્તમ સાધન અને ફલ છે. સાધન અને ફલ વસ્તુ એક જ પર્યાય હોવાથી આ માર્ગમા સાધનત્વે સાધનનો અભાવ જ છે. '**निःसाधनजनाधीश**' નામના અવધારણે પુષ્ટિભક્તિમાર્ગીય સર્વસાધનશૂન્યતા સુવિચાર્ય છે. અમુક સેવાદિ પણ સાધનને કરીને હુ ભગવદ્ધામ ફલને પ્રાપ્ત કરીશ એ તર્કબુદ્ધિને આ માર્ગમા સ્થાન જ નથી. મર્જમણ્ડન ભગવદ્ભક્તોને પણ અન્વેષણગુણગાનાદિ સર્વે જ સાધનના પણ પરિત્યાગપૂર્વક જ કેવલ જ ભગવદ્દત્ત દૈન્યસમ્પત્તિ જ ફલરૂપા ભગવત્પ્રાપ્તિ સિદ્ધ થઈ એ ફલપ્રકરણીય શ્રીસુબોધિનીજીનુ સ્વારસ્ય હૃદયારૂઢ કરાવીને કર્માન્તરની વા સાધનાન્તરની અનપેક્ષાએ કેવલ અનુગ્રહમાત્રે જ ભક્તોપયુક્ત લૌકિક વૈદિક પણ સર્વની જ સિદ્ધિ ભગવાન્ સ્વત જ કરી લે છે, અર્થાત્ નિઃસાધન ભક્તોના સાધન અને ફલ ઉભય પણ પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રભુ સ્વત જ થઈ રહે છે એ રમણીય સિદ્ધસિદ્ધાન્ત સર્વથા અવિસ્મરણીય છે. '**नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा वृणुते तनुं स्वाम्**'—આ આત્મા ન પ્રવચને ન મેધાએ ન બહુ શ્રવણે કરીને લભ્ય છે. જેને જ આ વરે છે તેણે લભ્ય છે, તેના આ આત્મા સ્વ તનુને વરે છે—'**नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परन्तप।**'—જે પ્રકારે મારા દર્શન તે કર્યા એવંવિધ મારા દર્શન કરવા નથી શક્ય વેદોએ, નથી તપે, નથી દાને નથી ઇજ્યાએ, હે અર્જુન! હે પરન્તપ! એવંવિધ હુ તો અનન્ય ભક્તિએ જણાવાને, દર્શાવાને, અને તત્ત્વે પ્રવેશવાને શક્ય છુ—'**नालं द्विजत्वं देवत्वमृषित्वं वासुरात्मजाः प्रीणनाय मुकुन्दस्य न वृत्तं न बहुज्ञता न दानं न तपो नेज्या न शौचं न व्रतानि च प्रीयतेऽमलया भक्त्या हरिरन्यद्विडम्बनम्।**'

હે અસુરાત્મજો! મુકુન્દના પ્રીણનાર્થ દ્વિજત્વ, દેવત્વ, ઋષિત્વ, વૃત્ત, બહુજ્ઞતા, દાન, તપ, ઇજ્યા, શૌચ અને વ્રતો સમર્થ નથી. હરિ અમલા ભક્તિએ જ પ્રસન્ન થાય છે, અન્ય સર્વ વિડમ્બન છે—ઇત્યાદિ વેદગીતાભાગવતાદિના વાક્યયૂથનો સદર્ભ પણ એ જ છે કે ભગવત્પ્રાપ્તિને અર્થે દાનતપઇજ્યાદિ વૈદિક સાધનો સમર્થ નથી. ભગવાન્ સ્વત જ વિધિનિષેધશાસ્ત્રમાત્રની અપેક્ષા જ વિના પણ નિઃસાધન જનનો ઉદ્ધાર સ્વસ્વરૂપબલે જ કરે છે. શ્રીમદ્ભાગવતના દ્વિતીય સ્કન્ધમા નારદ પ્રતિ બ્રહ્માની ઉક્તિ '**अहन्यापृतं निशि शयानमतिश्रमेण लोकं विकुण्ठमुपनेष्यति गोकुलं स्वम्**'—દિવસે વિષે લૌકિક કાર્યોમા વ્યાપૃત અને રાત્રિને વિષે અતિશ્રમે શયાન, સ્વ ગોકુલને વૈકુણ્ઠ લોકની ઉપ સમીપ નયન કરશે—પણ એમ જ ઉપદિશે છે કે વૈદિક વિધિનિષેધશાસ્ત્રોની અપેક્ષા વિના પણ કેવલ નિઃસાધન જનનો સમુદ્ધાર શ્રીપ્રભુ અનુગ્રહમાત્રે જ કરે છે, કારણ કે શ્રીગોકુલમા વ્રજભક્તો દિનને વિષે કેવલ ગોચારણ ગોદોહન ઇત્યાદિ લૌકિક વ્યાપારને વિષે જ વ્યાપૃત હતા અને દિનના અતિશ્રમે કરીને રાત્રિએ ભક્તિમાર્ગીય હરિગુણગાનાદિ પણ સાધન નહિ જ કરીને સત્વર શયન કરતા હતા, અર્થાત્ વૈદિક તથા ભક્તિમાર્ગીય પણ સાધન તેઓ દિનને વિષે વા રાત્રિને વિષે પણ આચરતા નહિ જ, તેમની પ્રવૃત્તિ જ સાધનમા ન હતી, તેઓ તો સર્વ જ સાધને સર્વથા રહિત જ હતા તથાપિ તેમને પણ વ્યાપિવૈકુણ્ઠરૂપ સ્વધામના દર્શન કરાવવામા કેવલ ભગવત્સ્વરૂપબલ જ વા ભગવદનુગ્રહ જ કારણ છે. પુષ્ટિમાર્ગમા તો લૌકિકવૈદિક સાધનના રાહિત્યે અર્થાત્ ધર્માન્તર કર્માન્તર યાગ ધ્યાન ધારણા સમાધિ યમ નિયમ જપ તપ તીર્થ સ્વાધ્યાય દેવાન્તરપૂજા સેવા પ્રવચન શ્રવણ મનન નિદિધ્યાસન નવધભક્તિ, ઇત્યાદિ કોઈ પણ સાધનના લેશમાત્ર પણ આચરણ વિના જ સર્વધર્મપરિત્યાગપૂર્વિકા પ્રપત્તિ-કેવલ દૈન્યોત્થ ભગવચ્છરણ જ કર્તવ્ય

હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગના ધર્મિસ્વરૂપમાત્રપરતા જ સ્વધર્મ છે અને અન્ય સર્વ ધર્મો અસ્વધર્મ-પરધર્મ-હોવાથી ધર્માન્તરમા—ને ક્રિયાત્મક પરધર્મમા-પુષ્ટિમાર્ગીય ભાગ્યવાનની લેશમાત્ર પણ નિષ્ઠા હોઈ શકતી જ નથી. એ અનુભવસિદ્ધ છે, ભક્તાનુભવસિદ્ધ છે 'ता त मनस्कास्तदालापास्तद्विचेष्टास्तदात्मिका' ઇત્યાદિ વાક્યે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્ભક્તોનો સર્વ જ વ્યવહાર ધર્મિસ્વરૂપમાત્રપરાયણ હોવાથી ફલાત્મક ધર્મિભગવાનના સંયોગવિપ્રયોગસાક્ષાત્સમ્બન્ધની સમીપ ધર્મનિષ્ઠાને અવસર જ ન હોવાથી વિધિનિષેધધર્મો તો અનવસરે જ પરાહત થઈ જાય છે પુષ્ટિમાર્ગમા ધર્મને વિષે નિષ્ઠા હોતી જ નથી રાસપચાધ્યાયીમા આ પ્રસંગ સુપ્રસિદ્ધ જ છે શ્રીકૃષ્ણે વેણુનિનાદ કરીને વ્રજભક્તોને વૃન્દાવનમા પધરાવ્યા અને ધર્મજ્ઞ થઈને તેમની પરીક્ષાર્થ અનેક વચન કહ્યા અને ધર્મપરાયણ રહેવાનો ઉપદેશ દશ શ્લોકે કર્યો ત્યારે શ્રીગોપીજને ઉત્તર આપ્યુ કે ધર્મવિદ્ આપે સ્ત્રીનો સ્વધર્મ કહ્યો, પરન્તુ 'बहिर्मुखा हि धर्मशास्त्रज्ञा शारीरमेव धर्म स्वधर्ममाहुर्न त्वात्मधर्म भगवद्धर्म वा यतस्तेनात्मविद' —ધર્મશાસ્ત્રજ્ઞો તો નિશ્ચય બહિર્મુખ છે, તેઓ શારીર ધર્મને જ સ્વધર્મ કહે છે, પરન્તુ આત્મધર્મને વા ભગવદ્ધર્મને સ્વધર્મ કહેતા નથી, કારણ કે તેઓ અનાત્મવિત્ છે—પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્ભક્તોનો સર્વ વ્યવહાર સ્નાન પાન ધ્યાન જપ તપ હોમ યજ્ઞ ઇત્યાદિ સર્વ જ ફલાત્મક ધર્મિસ્વરૂપમાં હોવાથી મર્યાદામાર્ગીય સ્નાનપાનાદિ પણ તેમને અપેક્ષિત હોય જ નહિ ભગવાનની સર્વ જ પ્રસિદ્ધ અને અપ્રસિદ્ધ પણ લીલાઓમા ગુણદોષની વિચારણા જ નથી, રસરૂપ રમણ પૂર્ણપુરુષોત્તમની નવનીતચૌર્ય, મૃત્તિકાભક્ષણ, મેહનાદિસ્પર્શ[1] (મૂત્રપુરીષોત્સર્ગ), રોદન, દાન, ચોરી, રાસ ઇત્યાદિ સર્વ જ લીલાઓની ઉત્તમતા જ પુષ્ટિમાર્ગસ્થ ભક્તોને તો સ્ફુરે છે. ભગવલ્લીલા સ્વલ્પાશે પણ વિરુદ્ધ વા અપ્રયોજક નથી જ એમ અવધારીને ગમન રોદન ચૌર્ય ઇત્યાદિ ક્રિયાઓ તો લૌકિકસમ હોવાથી હીન મધ્યમ છે અને કાલીયદમન ગિરિરાજધારણ ઇત્યાદિ લીલાઓનો અન્યની અપેક્ષાએ ઉત્તમ છે એમ તેઓ કદાપિ પણ વિચારતા નથી ભગવાનની લીલામા અમંગલનુ દર્શન જ તેમને થતુ નથી, તેથી મેહનાદિકાય દમન ઇત્યાદિ લીલાઓ પણ સુમધુર હોવાથી રસરૂપ જ છે એવી ભાવનાનુ સ્ફુરણ તેઓ કરે છે સર્વ ધર્મિસ્વરૂપ રસરૂપ રમણ હોવાથી તદીય લીલા પણ રસરૂપાત્મિકા જ છે 'जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः' ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત પણ વાક્યપૂગ પ્રભુના જન્મ કર્મ નિત્ય દિવ્ય અપ્રાકૃત અલૌકિક રસરૂપ છે એમ જ ઉપદિશે છે આ માર્ગમા પ્રભુ અઙ્ગીકરણમા યોગ્યતાદિની વિચારણા કરતા નથી, વરણ કેવલ નિરિચ્છાત્મક છે નિઃસાધનજનોનુ નિરિચ્છાત્મક વરણ એ આ માર્ગનુ લિઙ્ગ-ચિહ્ન-Criterion છે આ માર્ગમા 'नाहं वेदैर्न तपसा'-હુ નહિ વેદે, નહિ જપે—ઇત્યાદિ ગીતાના વાક્યપ્રમાણે લૌકિક-વૈદિક સાધનોની અપેક્ષા વિના જ કેવલ ભગવદનુગ્રહમાત્રે જ સમુદ્ધાર થઈ જાય છે 'केवलेन हि भावेन गोप्यो गाव नगा मृगा'—કેવલ ભાવે જ ગોપીઓ, ગાયો, ખગો, મૃગો—ઇત્યાદિ શ્રીભાગવતોક્ત પ્રામાણ્ય ભાવમાત્રનુ જ સમર્થન કરવામા પ્રમાણ છે આ માર્ગમા ભગવાન્ જીવકૃત સાધનની આશમાત્ર પણ અપેક્ષા રાખ્યા વિના જ નિરિચ્છામાત્રે જ અઙ્ગીકાર કરે છે, અર્થાત્ ભગવદનુગ્રહ-નામ-કૃપા-જ આ માર્ગમા નિયામક છે, અને તે માટે કૃપા-પુષ્ટિ-कालादिबाधिका

---

1 શ્રીગોકુલેશપ્રભુ પૂર્ણપુરુષોત્તમસ્વરૂપમા અનન્યભાવનુ સ્થાપન કર્યું ભાગ્યવાન્ ભક્તો 'મકનો' પરના હોવાથી તેઓની આસક્તિ દેહમા જ છે એમ કોલાહલવાળા દુષ્ટ દ્વેષ્ટા અને ત્રાસદાયક એવા પ્રસંગે વાસુદેવના યત્ર પુત્રથ છે તદ્ભાગ્યોપરિ શ્રીમત્સ્વામીની મેહનાદિલીલાનો ભાવ વિચારશો કે પ્રભુની દિવ્ય પણ લીલામા અમંગલનુ જ દમન કરીને સ્વભાવને જ પ્રકટ કરશે ?

કાલની કર્મની અને સ્વભાવની પણ બાધિકા હોવાથી તત્સમીપ દેહાદિના ધર્મોનું વા દેહાધિકારે પ્રવૃત્ત ધર્મોનું અર્થાત્ દૈહિક વર્ણાશ્રમધર્મોનું કાંઈ પણ બન્ધન ચાલતુ નથી, અતિ નિકૃષ્ટ કીટાદિ અનેક હીન યોનિમાથી પણ અનુગ્રહોન્મુખ જ કોઇક પુણ્યપુઞ્જના સાધને મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત કરીને તે મનુષ્યજન્મમા પણ અનાર્ય જન્મથી નિવૃત્ત થઈને આર્ય જન્મને પ્રાપ્ત કરીને, તે આર્ય જન્મમા પણ શનૈ શનૈ શૂદ્ર જન્મનો પણ પૂર્વોક્ત પુણ્યસમ્પાદને ત્યાગ કરીને વેદાધ્યયનશીલ દ્વિજદેહને પણ પ્રાપ્ત કરીને ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય દેહમા પણ વૈદિક સાધનોનુ સશાસ્ત્ર આચરણ કરીને નૈષ્ઠિક શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણના દેહને પ્રાપ્ત કરીને જ્ઞાને ભગ્ન થઈને ભગવદ્દતિકૃપાવશાત્ ક્રમમુક્તિને પ્રાપ્ત કરીને કૃપનિશયે અજ્ઞાન દશાથી પણ સમુદ્ધાર થઈ જાય છે એવા શુદ્ધાદ્વૈતજ્ઞાનના પ્રાચીન સનાતન સિદ્ધાન્તની પણ આ પુષ્ટિમાર્ગમા તો વસ્તુત અપેક્ષા જ નથી, કારણ કે આ પુષ્ટિમાર્ગમા પરિપૂર્ણ પુરુષોત્તમ જીવકૃત સાધનમાત્રની જ અપેક્ષા ન રાખતા નિ સાધન જનોના સાધન અને ફલ ઉભય સ્વત જ થઈ જાય છે, **'अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ।'**—જે અનન્ય જનો મને ચિન્તતા પર્યુપાસે છે તે નિત્યાભિયુક્ત ભક્તોના યોગને અને ક્ષેમને હુ વહુ છુ—એ ગીતાવાક્ય પણ એમ જ ઉપદિશે છે કે ભગવદ્ભક્તો તો ભગવદનુગ્રહમાત્રે જ કૃતાર્થ થઈ જાય છે અત્ર આ આકૂત છે ભગવાને મને કરીને વચને કરીને અને કાયાએ માર્ગત્રયનો સ્વત પ્રાદુર્ભાવ કર્યો છે, તત સ્વપાદ્વયથી મર્યાદારૂપ અને પુષ્ટિરૂપ એમ માર્ગદ્વય પ્રકટ કર્યું, તત્ર જે દૈવ જીવોનો મર્યાદામા અઙ્ગીકાર છે તેમને સાધનક્રમે જ ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય છે, જેમ આસુરાવેશી જીવોને પણ મુક્તિનુ દાનકર્તૃ સ્વરૂપે મુચુકુન્દને દોષવર્ણન-પૂર્વક તદ્રહિત અગ્રિમ અન્તિમ જન્મમા સ્વપ્રાપ્તિ કથી, પરન્તુ જે જીવોનો પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમા અઙ્ગીકાર છે તેમને કેવલ અનુગ્રહમાત્રે જ—પરન્તુ સાધનની અપેક્ષાએ સર્વથા નહિ જ—ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય છે, જેમ નગ્નાદિસ્થિત ભગવદ્ભક્તોને, તત્તદઙ્ગીકારમા પ્રભ્વિચ્છા જ હેતુ છે અને સ્વ-નિજ-ઇચ્છા અનિયમ્યા જ છે, અને તેથી જ સાધનપ્રતિપાદકવાક્યમાત્ર મર્યાદામાર્ગપર છે, મર્યાદામાર્ગમા અઙ્ગીકૃત જીવોની તે પ્રકારે જ પ્રવૃત્તિ અને ફલ પણ છે, પુષ્ટિમાર્ગમા તો અઙ્ગીકૃત જીવો **'तस्मान्मद्भक्तियुक्तस्य योगिनो वै मदात्मनः न ज्ञानं न च वैराग्यं प्रायः श्रेयो भवेदिह यत्कर्मभिर्यत्तपसा ज्ञानवैराग्यतश्च यत् तत् सर्वं मद्भक्तियोगेन मद्भक्तो लभतेऽञ्जसा ।'**—તેથી મદ્ભક્તિનુ ત મહાત્મા યોગીને નિશ્ચય નહિ જ્ઞાન કે નહિ વૈરાગ્ય આ જગત્-મા પ્રાય શ્રેય થાય છે, જે કર્મથી જે તપથી અને જે જ્ઞાનવૈરાગ્યથી (પ્રાપ્ત થાય છે) તત્સર્વ, મદ્ભક્તિયોગે મદ્ભક્ત અઞ્જસા પ્રાપ્ત કરે છે—ઇત્યાદિ ભગવદ્વાક્યોએ જ્ઞાનાદિસાધનરહિત જીવોના જ હિતાર્થ ભક્તિનુ કથન છે ભગવદ્ભક્તિ સ્વતન્ત્રસ્વભાવ ને ઇતરમુક્ત્યસાધનામા ય હોવાથી ભક્તિમા ઇતર સાધનસાપેક્ષતા નથી **'भगवान् भजतां मुकुन्दो मुक्तिं ददाति कर्हिचित् स्म न भक्तियोगम्'** મુકુન્દ ભગવાન્ ભજનકર્તાને મુક્તિનુ દાન કરે છે, પરન્તુ ભક્તિયોગનુ દાન કરતા નથી—વાક્યમા પણ મુક્તિસાધનપૂર્ણ જીવોને પણ ભગવાને જ ભક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અન્યને ન પ્રાપ્તિ થાય છે એમ નિરૂપણ હોવાથી ભક્તિમા અનુગ્રહથી ઇતર સાધનમાત્રમા યત્નનો નિરાસ થઈ રહે છે આ માર્ગમા અનુગ્રહનુ જ પ્રાધાન્ય હોવાથી ભગવન્નિયોગ જાત્યાદિવિચારણા કરતા નથી **'मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम्'** (હે પાર્થ ! મારો નિશ્ચય આશ્રયમાત્ર કરીને જેઓ પણ પાપયોનિ-નીચજાતિ સ્ત્રીઓ વૈશ્યો તથા શૂદ્રો હોય તેઓ પણ પરા ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે ગીતાવાક્યનુ પણ આ સ્વારસ્ય છે **'न मे भक्तः प्रणश्यति'** મારો ભક્ત કદાપિ પ્રકર્ષે નાશને પ્રાપ્ત થતો નથી એમ ભગવાનની પ્રતિજ્ઞા હોવાથી ભગવદ્ભક્ત કદાપિ

વિષયે પરાભૂત થઈને ભવામ્બુધિમા નિમગ્ન થતો નથી પરન્તુ પરા જ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે એ જ પુરુષોત્તમનુ સર્વસમર્થત્વ અને દયાળુત્વ છે કે અતિરાજસ અતિતામસ મહાપતિત પણ સ્વરસંબદ્ધ ભક્તનો સમ્બન્ધમાત્રે પવિત્ર થઈ જાય છે અત એવ શ્રીમદાચાર્યચરણે '**સર્વોદ્ધારપ્રયત્નાત્મા કૃષ્ણ પ્રાદુર્બભૂવ હ**'—સર્વોદ્ધારપ્રયત્નાત્મા કૃષ્ણ પ્રાદુર્ભવ્યા—એમ નિબન્ધમા અને '**યે ભક્તા શાસ્ત્રરહિતા સ્ત્રીશૂદ્રદ્વિજબન્ધવસ્તેષામુદ્ધારક કૃષ્ણ સ્ત્રીણામત્ર વિશેષત**' જે ભક્તો શાસ્ત્રરહિત હોય એઓ સ્ત્રી શૂદ્ર અને દ્વિજબન્ધુ હોય તેમના ઉદ્ધારક કૃષ્ણ છે, સ્ત્રીઓના અત્ર વિશેષે કરીને—એમ શ્રીસુબોધિનીજીમા નિરૂપ્યુ છે આ જ પ્રકારે પૂતનાદિ પાપયોનિ સ્ત્રીઓ ઉદ્ધૃત થઈ ગઈ '**તેનાધીતશ્રુતિગણા નોપાસિતમહત્તમા નાસા દ્વિજાતિસંસ્કારો ન નિવાસો ગુરાવપિ ન તપો નાત્મમીમાંસા ન શૌચ ન શુભા ક્રિયા**'—તે અનધીતશ્રુતિગણોએ મહત્તમની—ભક્તોની—ઉપાસના કરી ન હતી તેમને ન હતો દ્વિજાતિસંસ્કાર કે ન હતો ગુરુસમીપ નિવાસ, ન હતુ તપ કે ન હતી આત્મમીમાંસા, ન હતુ શૌચ કે શુભ ક્રિયાઓ—એ ભાગવતવાક્યે તેમ જ '**કેવલેનૈવ ભાવેન ગોપ્ય**'—કેવલ ભાવે જ ગોપીઓ સર્વસાધનરહિતતાએ પ્રતિપાદ્યમાના અને લૌકિકમા જ વ્યાપૃતા ભારતમા રહેલી પ્રસિદ્ધ વ્રજપુરવનિતાઓ, ભારતમા પ્રખ્યાત તુલાધારાદિ વૈશ્યો અને પ્રસિદ્ધ જ નન્દાદિ વ્રજવાસીઓ, શૂદ્રીને વિષે ઉત્પન્ન વિદુરાદિ શૂદ્રો, અને જે પાપયોનિ—હીનજાતી હણુચન્દનશબરાદિ—શ્રીમતી પુલિન્દીજીઓ સર્વે જ **મામ્**—મને—દયાસાગર કરુણાવરુણાલય મહાપતિતપાવન અશરણ્યશરણાગત જ વ્રજપાલક પુરુષોત્તમને—યેન કેનચિદ્ ભાવે આશ્રીને—મારા આશ્રયમાત્રે જ પરા ગતિને પ્રાપ્ત થયા છે અત્ર આ વૈલક્ષણ્ય છે કે વૈદિક મર્યાદામાર્ગમા પુરુષત્વને અને તત્ર પણ ત્રૈવર્ણિકત્વને જ અગ્રે કરીને નૈષ્ઠિક વેદાધ્યયનસમ્પન્ન બ્રાહ્મણોની સેવાદ્વારા સ્ત્રીશૂદ્રાદિની મુક્તિ સ્વીકારી છે પરન્તુ તેથી વિપરીત આ પુષ્ટિમાર્ગમા તો શ્રીમદાચાર્યચરણે નિસાધન સ્ત્રીશૂદ્રાદિને જ અગ્રે કરીને તદ્દ્વારા જ ત્રૈવર્ણિક પુરુષોની યથાધિકારફલપ્રાપ્તિ સ્વીકારી છે '**સ્ત્રીશૂદ્રાદ્યુદ્ધૃતિક્ષમ**' શ્રીમદાચાર્યચરણે અંગીકૃત જીવોમા અધુના પણ આ નિસાધનતાની જ પ્રણાલી શુદ્ધમર્યાદાપૂર્વક સચવાય છે, તેમા પૂર્વોક્ત ક્રમમુક્ત્યાદિક સાધનનો આદર નથી, પરન્તુ '**સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય**' એ ગીતોક્ત સર્વધર્મપરિત્યાગપૂર્વક પ્રપત્તિને—શ્રીગોકુલેશાશ્રયને—જ સર્વથા સ્વીકારવામા આવે છે અત એવ સારસ્વતકલ્પમા શ્રીકૃષ્ણની સ્વરૂપાવતારદશામા વર્ણની અને કર્મની અપેક્ષા વિના જ કેવલ ભગવદાશ્રયનુ જ અવલમ્બન કરીને નિસાધન શ્રીગોપીજનોનો જેવો ભાવપ્રધાન ત્યાગાત્મક વિરહાનુભવાર્થ ગૃહસ્થધર્મ હતો તેવો જ ભાવપ્રધાન ત્યાગાત્મક વિરહાનુભવાર્થ ગૃહસ્થધર્મને અધુના શ્વેતવારાહકલ્પમા પણ શ્રીમહાપ્રભુજીરૂપ વાણીપતિ અવતારદશામા પણ આધુનિક ભગવદ્ભક્તો આચરી જ રહ્યા છે આ માર્ગમા લૌકિક તેમ જ વૈદિક કર્મોના અકરણે પ્રત્યવાયભાગનો સમ્ભવ જ ન હોવાથી તદ્ભય તો સર્વથા જ નથી પુષ્ટિની—ભગવત્કૃપાની—અપેક્ષાએ સર્વ કર્મ અને સ્વભાવ કરવાદિનું અત વ્યર્થ જ થઈ જાય છે, '**આનન્દ બ્રહ્મણો વિદ્વાન ન બિભેતિ કુતશ્ચન**' '**એવ મદર્થોજ્ઝિતલોકવેદસ્વાનામ**' '**નારાયણપરા સર્વે ન કુતશ્ચન બિભ્યતિ**' ઇત્યાદિ વાક્યયૂથ અત્ર પ્રમાણ છે આ પુષ્ટિમાર્ગમા—પુષ્ટિભક્તોના ભાવોદ્રેક છે, ભાવ અતિપ્રચુર—ઉત્કટ—છે ગૃહસ્થિત પદાર્થમાત્રમા પણ પ્રભુસંનિહિત સર્વ જ બાધક છે એમ સ્ફૂર્તિ થયા કરે છે આ માર્ગમા અનુપસમ્બન્ધ જ સાધન અને ફલ એમ ઉભય છે, માર્ગાન્તરમા વૈદિક સાધનોએ મોક્ષ—સદ્યગતિ—હોય છે, અત્ર મોક્ષથી વિરુદ્ધ **સમ્બન્ધ**—સમ્બન્ધ સ્વ—હતુ કે તે સમ્બન્ધ ફલ છે એટલુ જ નહિ પરન્તુ તે જ સમ્બન્ધ સાધન પણ છે, મુખ્યફલની જ પૂર્વદશા છે, અને આ સમ્બન્ધ પણ સ્વેચ્છામાત્રથી જ થાય છે

સંવત્ ૧૯૮૧ના ભાદ્રપદ શુકલ એકાદશીએ મુંબાઈમાં શ્રીપુરુષોત્તમોત્સવ પ્રસંગે વે. શા. સં. મગનલાલ શાસ્ત્રીજીએ પ્રમુખત્વે કરેલો

ઉપસંહાર.

શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજનો પ્રાકટ્યોત્સવ આપણે પ્રથમ જ વાર આ મુંબાઈમાં ઉજવીને પરિસમાપ્ત કરીએ છીએ, અને તેમાં ઉભય વિભાગે શ્રીમાન્ ગોસ્વામીઓ આદિ ઉપસ્થિત થયા છે એ આપણું અહોભાગ્ય છે. આપણો બ્રહ્મવાદ જ નિત્ય સનાતન વૈદિક ધર્મ છે અને જો કોઈ પણ વાડા બન્ધાયા હોય તો તે આપણા અખણ્ડ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદના જ કેવળ એકદેશ છે. વેદના પ્રારમ્ભમાં, મધ્યમાં, અને અન્તમાં, બ્રાહ્મણોમાં, કલ્પસૂત્રાદિમાં, આરણ્યમાં ઉપનિષદ્માં આ અખણ્ડ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ વિના અન્ય કાંઈ પણ ઉપદિષ્ટ નથી. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ અક્ષરે અક્ષરે આ બ્રહ્મવિનાદ કરે છે. કૃષ્ણદ્વૈપાયન વેદવ્યાસ બાદરાયણ પણ બ્રહ્મસૂત્રમાં એ જ બ્રહ્મવાદનો ભક્તિસ્વતન્ત્ર ઉપદેશ કરીને પ્રપત્તિનો-શરણનો-સત્કાર કરે છે. અને સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રીમદ્ભાગવત પ્રસ્થાન તો પદે પદે અનુગ્રહાત્મક પુષ્ટિનો જ ડિણ્ડિમઘોષ કરે છે.

શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રન્થના લક્ષણો વિષે વૈ. તેલીવાલાએ અને શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યાદિની નિસ્પૃહતા વિષે વૈ. ધીરજલાલભાઈએ એવું તો વિવેચન કર્યું છે કે તે વિષે વિવેચન-વિશેષ ન કરતા શ્રીમદાચાર્યચરણ, શ્રીવિઠ્ઠલેશ, શ્રીગોકુલેશ, શ્રીહરિરાયજી ઇત્યાદિએ જે પ્રમેયાત્મક ભાવપ્રધાન માર્ગનું નિરૂપણ કર્યું હતું તેજ સિદ્ધાન્તને પ્રમાણત્વે પોષક શ્રીપુરુષોત્તમજીના કેટલાક ગ્રન્થોનો પરિચયમાત્ર હું આપને કરાવીશ.

"ભાષ્યપ્રકાશ" શ્રીપુરુષોત્તમજીનો ઉત્તમોત્તમ ગ્રન્થ છે અને તેની ઉત્તમતા એ છે કે તેના પ્રત્યેક સૂત્રમાં, અધિકરણમાં શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના જ સિદ્ધાન્તના સ્પષ્ટીકરણમાત્રે સન્તોષ નહિ માનતા શઙ્કર, ભાસ્કર, રામાનુજ, મધ્વ, ભિક્ષુ, અને નીલકણ્ઠ એ છ ટીકાકારોની ટીકામાંથી પણ અક્ષરશઃ ઉપન્યાસ કરીને તેમની સુન્દર સમીક્ષા કરીને બ્રહ્મસૂત્રનો સિદ્ધાન્ત અખણ્ડ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ જ છે એમ આધુનિક વિદ્વાનોને પણ અત્યન્ત આદરણીય શૈલીથી પ્રતિપાદન કર્યું છે. શ્રીપુરુષોત્તમજીની વૃત્તિ કેવળ ગ્રાહી હતી. સામ્પ્રત આરોપિત રાજ્યસત્તાનો આ વિદ્વાન ગોસ્વામીમાં લેશમાત્ર પણ અંશ ન હતો. પ્રાપ્ત સમ્પત્તિનો પણ ભગવદ્વિદ્યાના પ્રચારમાં જ તેઓશ્રીનો વિનિયોગ સર્વથા આદરણીય છે.

ઉપનિષદ્ની દીપિકાઓ, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાની તેમના પિતૃચરણશ્રીજીવણજીકૃત ગીતાટીકાની-પરિશુદ્ધિ, ભાષ્યપ્રકાશ, સુબોધિનીપ્રકાશ, આવરણભઙ્ગ, વિદ્વત્પ્રયોજના, જૈમિનિસૂત્રભાષ્યવિવરણ, ષોડશગ્રન્થવિવૃતિ, પ્રકરણાદિના ગ્રન્થ અને પ્રસ્થાનરત્નાકર ઇત્યાદિ મર્મપૂર્ણ ગ્રન્થોમાં આ લક્ષણો કોઈ પણ વાચકને સુપ્રતીત થયા વિના રહે તેમ નથી, તેથી આપણા સમ્પ્રદાયનું ગૌરવ આ શ્રીપુરુષોત્તમજીની શ્રેણીનું ભવિષ્ય અત્યન્ત ઉજ્જ્વળ છે એમ હું આગ્રહપૂર્વક કહું છું. જે માર્ગ અખણ્ડ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ ઉપર પ્રકટ થયો છે, જે માર્ગ અનન્ય ભક્તિનો અત્યન્ત આગ્રહ કરે છે અને જે માર્ગમાં કાંઈ પણ શક્ય ન હોય તો કેવળ પ્રભુના શરણમાત્રનો ઉપદેશ છે એ માર્ગ વિશ્વધર્મ થયા વિના સર્વથા રહેશે જ નહિ, અને તેથી આજે અને આજે જ આપણે એ શ્રીપુરુષોત્તમમણ્ડળનું સ્થાપન કરીએ, જેમાં એક પાઈની પણ ભાગે કોઈની અપેક્ષા નથી, પરન્તુ જેમાં આપે સર્વેએ આપના કાળનો થોડોક ભાગ આપીને પ્રતિરવિવારે વા પ્રતિસોમવારે અથવા તે ઉભય વિભાગે, અથવા પ્રતિપક્ષે પણ એકવાર અવશ્ય શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રન્થોનું અધ્યયનાધ્યાપન કરવાનું છે. આ મણ્ડળે ક્યાં અને ક્યારે મળવું ઇત્યાદિનો નિર્ણય કરવાને વૈ. ધીરજલાલ શાસ્ત્રીઓ, વૈ. મગનલાલ તેલીવાલા, વૈ. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, વૈ. જમનાદાસ ગોવર્ધનદાસ, વૈ. ગોવર્ધનદાસ જમનાદાસ, વૈ. સુન્દરલાલ મણિલાલ, વે. શા. સં. ચીમનલાલ હરિશંકર, અને વે. શા. સં. હરિકૃષ્ણ વીરજી એટલા વૈષ્ણવોને હું આ સત્કાર્યમાં નિયોજું છું, અને તેમને જો કોઈ પણ સહાયકની અપેક્ષા હોય તો એવા અન્ય પણ નામો નહિ કરી લેવાને આ સભાના સર્વ ભાઈઓને પૂર્ણ અધિકાર પણ આપું છું.[1]

---

[1] આ મણ્ડળ મુંબાઈમાં સ્થપાયું છે એટલું જ નહિ પરન્તુ પ્રતિ રવિવારે પૂનાથી મગનલાલ શાસ્ત્રી મુંબાઈ આવીને અણુભાષ્યનું અને પ્રતિસોમવારે શ્રીપુરુષોત્તમજીના વાદગ્રન્થનું પ્રવચન કરે એ જણાવતા આનન્દ થાય છે.

માટે તો અન્ય સૂચનાઓ અણુભાષ્ય વિષે કરવાનું છે. એમાંની પ્રથમ સૂચના એ છે કે અદ્યપર્યન્ત અણુભાષ્ય પધારે પ્રતિવર્ષ નહિ રાખતું હતું, પણ હવેથી તો તે પ્રતિવર્ષ એમ. એ. ની પરીક્ષામાં નહિ નકાને પહેલાં અણુભાષ્ય એકનું જ લેવાતું, ત્યારે હવે તે શ્રીપુરુષોત્તમજીના પ્રકાશ સાથે લેવાનું છે. ભાષ્યપ્રકાશનું અધ્યયન તેના ગુર્જર વા આઙ્ગ્લ અનુવાદ વિના દુષ્કર છે, તેથી પ્રથમ તો આપણે આ અનુવાદ સિદ્ધ કરવો ઉચિત છે. એમ. એ. મા વેદાન્ત લેનાર પ્રાય 'શ્રુત ગોકુલજી ઝાલા વેદાન્ત' પારિતોષિકાર્થ યત્ન કરે છે અને શાઙ્કરવેદાન્તમાં અમુક વર્ષે જે પુસ્તકો નિયોજ્યાં હોય છે તે જ પુસ્તકો ગોકુલજી ઝાલા વેદાન્ત પારિતોષિકાર્થ પણ નિયુક્ત હોવાથી યદ્યપિ આપણું ભાષ્ય પ્રતિવર્ષ નિયોજાયું તથાપિ આપણું અણુભાષ્ય લે તેવો પરીક્ષ્ય ભાગ્યે જ આવશે, કારણ કે શાઙ્કરનાં ગ્રન્થનું ભાષાન્તર થયલું છે અને શાઙ્કરવેદાન્ત લેવાથી તે સ્વલ્પ શ્રમે શાઙ્કર વેદાન્તમાં ઉત્તીર્ણ થાય છે, અને ઝાલા પારિતોષિક પણ પ્રાપ્ત કરી જાય છે. આ વૈષમ્યના પ્રતિવિધાનાર્થ આપણામાંથી ધનિક વૈષ્ણવો અતિમહત્ત્વ એક સ્કૉલરશિપ માટે અથવા એક પારિતોષિક માટે અમુક રકમ યુનિવર્સિટિને સોંપ્યા વિના અન્ય ગતિ જ નથી. ખાનગી પારિતોષિક મહારાજશ્રી શ્રીગોકુલનાથજી આપે એ તેઓશ્રીને અને આપણા સમ્પ્રદાયને યદ્યપિ ગૌરવાસ્પદ જ છે, તથાપિ યુનિવર્સિટિમાંથી પારિતોષિકનામ પ્રાપ્ત થાય નહિ તત્પર્યન્ત અણુભાષ્ય લઈને પણ ઉત્તીર્ણ પરીક્ષાને અર્થે ગવર્નમેન્ટમાં લાભ થવાનો સંભવ બહુ જ ન્યૂન છે. આ સત્તાવીસ વર્ષમાં માત્ર એક જ જણ અણુભાષ્ય લઈને એમ. એ. માં ઉત્તીર્ણ થયો છે, અને તે પણ અમુક સંયોગોને લીધે જ. યદિ આવી જ ઉપેક્ષા અણુભાષ્ય માટે રાખવામાં આવશે તો મને એમ પણ ભય રહે છે કે જેમ ગીતભાષ્ય માટે કોઈ પણ પરીક્ષાર્થી નહિ આવવાથી તે ભાષ્ય નીકળી ગયું, તેમ આપણા અણુભાષ્યનું પણ કદાચિત્ થઈ જાય. પ્રભુ આપણને જાગૃતિ આપો.

ઉપકાર

પ્રમુખે પ્રત્યુપકાર માનતાં જણાવ્યું કે મારો ઉપકાર માનવો જોઈએ નહિ, કારણ કે હું તો મારું કર્તવ્ય જ કેવળ કરું છું અને હું સર્વ પાસે આશીર્વાદ યાચું છું કે મારું કર્તવ્ય કરવાના સામર્થ્યનું દાન મને આપના આશીર્વાદથી શ્રીમહાપ્રભુજી કરે.

* * * * *

આગમન યાનના પોતા ઉપર અત્યાચાર થવાની ચિન્તાની અત્યન્ત ખેદજનક જ છે એમ જણાવતાં પ્રમુખે જણાવ્યું કે શ્રીમહાપ્રભુજી માત્ર સેવ્ય છે, અને તેમના જ વંશજ શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ હોવાથી શ્રીમહાપ્રભુજીના ભાગ અને શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજનો સમ્બન્ધ લૌકિક વા અનિત્ય નથી, પરન્તુ નિત્ય અને અલૌકિક છે અને તેથી જ શ્રીગોકુલનાથજી તત્ર હું, અને યત્ર હું તત્ર શ્રીગોકુલનાથજી પણ એમ તમે નિશ્ચિતે જ માનજો. એટલું જ નહિ પણ સ્વાનુગ્રહાર્થ જેમ દધીચિમુનિએ પોતાનાં અસ્થિનો ઉપયોગ દર્શાવ્યો હતો, તેમ મને આપણા દૈવસર્ગના રક્ષણાર્થ આ મારાં અસ્થિનો પણ ઉપયોગ થઈ શકતો હોય તો તે ઉપયોગ કરવાને અર્થાત્ મારી પામેલી જે સેવા આપને ઉચિત લાગે તે સર્વથા લેવાને આપ સર્વેને પરિપૂર્ણ સત્તા છે. સમ્પ્રદાય પાલનાર્થ જ હું મહારાજશ્રીને કંઈ વિનતિ કરું જ છું તેટલામાત્રથી મારા ઉપર અત્યાચાર થનાર છે એ ચિન્તાની આ વાત જ અયુક્ત છે અને એવા ભયનો આશ્રય લેનાર કદાપિ નિર્ભય થઈ શકશે નહિ. આપણા સમ્પ્રદાયમાં એમ વ્યવહાર તો સુનિશ્ચિત જ છે (અને શ્રીગુસાંઈજીના સમયથી એ ચાલ્યો જ આવે છે) કે સેવ્ય-શિષ્યો-અવિનય નિન્દનીય ગુરુને એ જ છે. અને ગુરુ પણ શિષ્યને નિગ્રહ કરી શકવા બાબતમાં જ કહેલ છે, પરન્તુ તેટલા માત્રથી પરસ્પર વૈમનસ્ય છે, એમ લોકમાં દર્શાવવાનો પ્રયત્ન અયોગ્ય હોવાથી નિન્દ્ય છે.

સમાપ્તિમાં શ્રીગોકુલનાથજીની શ્રીમહાપ્રભુજીની શ્રીગુસાંઈજી અને શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજ પ્રભૃતિના જયઘોષાનન્તર સભા વિસર્જન થઈ હતી.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

[illegible]

[illegible]

पुष्टिसुधा

पुस्तक ५-अम { कार्तिक शुक्ल १५ संवत १९८२ } अंक द्वितीय

॥ विषयानुक्रमणिका ॥

पत्रिका — [illegible]

[illegible] म. [illegible] एम. ए., [illegible] एम. [illegible] एम. आर. ए. एस. (बा) [illegible]

मुद्रक — [illegible] नायक, श्री '[illegible]' [illegible]

तंत्री — गोविन्दलाल [illegible] बी. ए. एम. ए.

प्रकाशक — [illegible] "पुष्टिसुधा" [illegible] वडोदरा

वार्षिक [illegible] ३-४-० / [illegible] ०-४-०

૧ મુમ્બાપુરીમાં માધવબાગમાં શ્રીગોપાષ્ટમીને દિવસે અપૂર્વ સભા મળી હતી. જેમાં નગરીના મુખ્ય હિન્દુ ગૃહસ્થો ઉપસ્થિત થયા હતા સભાનું પ્રમુખપદ સર પુરુષોત્તમદાસ ઠાકુરદાસને અર્પવામાં આવ્યું હતું, તથાપિ મુમ્બાસ્થ યાવન્માત્ર ઉપસ્થિત શ્રીમદ્ગોસ્વામિવર્ગ વૈષ્ણવપરિષદ્વત્ અધ્યક્ષ હતો જ (૧) પોતની વિરુદ્ધ તીવ્ર અપ્રસન્નતાનો (૨) તે પત્રના બહિષ્કારનો અને (૩) ઉક્ત ઉભયે ઠરાવની પ્રતિ સરકારમાં મોકલી આપવાનો એમ સર્વ મળીને ત્રણ ઠરાવો સર્વાનુમતે કરવામાં આવ્યા હતા દેશપરદેશથી આવેલા ત્રીસેક તાર વાંચવામાં આવ્યા હતા તેથી પણ સ્પષ્ટ જ પ્રતીતિ થતી હતી કે વૈષ્ણવોના પરમનિધિ શ્રીનાથજીના પણ દિવ્ય સ્વરૂપની નિન્દાકાર પત્ર સર્વત્ર જ વૈષ્ણવોની અપ્રીતિમાત્રનું પાત્ર થઈ પડ્યું છે યદ્યપિ સર પુરુષોત્તમે નિજ ભાષણની સમાપ્તિમાં પ્રદર્શિત શ્રદ્ધા સ્વાભાવિક હોવાથી સ્તુત્ય જ છે, પરન્તુ તે શ્રદ્ધા જ્ઞાનમૂલક પણ થાઓ એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ, એ કથનમાં અમારો એ આશય છે કે પુષ્ટિસમ્પ્રદાયના ગ્રન્થો પ્રસિદ્ધ થયા જાય છે જ, તેથી સર પુરુષોત્તમદાસજેવા સદ્ગૃહસ્થોએ પ્રમુખપદમાત્રથી જ સન્તુષ્ટ નહિ થઈ જતાં યથાવકાશ પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ગ્રન્થો આગ્રહપૂર્વક વાંચવા જોઈએ, અને પુષ્ટિમાર્ગીય સાહિત્યની પ્રસિદ્ધિમાં પણ સહાયક થવું જોઈએ

*　　*　　*　　*　　*　　*

૨ લક્ષ્મીત્રયોદશીને દિવસે મુમ્બાનગરીના ધનાઢ્ય વૈષ્ણવોની સભા ચન્દ્રબાગમાં મળી હતી, યત્ર મુમ્બાસ્થ સર્વ શ્રીમદ્ગોસ્વામીઓ પણ ઉપસ્થિત હતા, અને પ્રમુખપદ શ્રીગોકુલનાથજીએ અલંકૃત કર્યું હતું આ સભાએ એક 'પુષ્ટિમાર્ગપ્રકાશનમણ્ડલ'ની સ્થાપના કરી છે, જેના વ્યવસ્થાપક ભગવદ્ધર્મપરાયણ શેઠ પરાગજી સૂરજી થયા છે મણ્ડલનો ઉદ્દેશ સમ્પ્રદાયનો ઉત્કર્ષ સાધવાનો હોવાથી પ્રશસ્ય છે ભાષાચતુષ્ટયમાં શ્રીમદણુભાષ્ય ઉપર નિબન્ધ લખાવવો લાભપ્રદ પણ લેખાય, પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગીય ધનાઢ્યનું ભગવદર્થક ધન શાઙ્કરભાષ્ય ઉપર ભાષાદ્વયમાં નિબન્ધ લખાવવામાં વિનિયોજાય એમાં અમારી લેશમાત્ર પણ સમ્મતિ નથી પુષ્ટિસમ્પ્રદાયની સમ્પત્તિએ શાઙ્કરભાષ્ય ઉપર નિબન્ધ લખાવાય અને તે નિબન્ધના પરીક્ષકનું પણ વરણ શઙ્કરાચાર્ય કરે ત્યારે તો અનિચ્છાએ પણ એ જ અનુમાન પ્રાપ્ત થાય છે કે (૧) શાઙ્કરભાષ્યનિબન્ધપરીક્ષકોનું વરણ કરી શકાય એટલું પણ પાણ્ડિત્ય સામ્પ્રદાયિક આચાર્યવર્ગમાં આ ધનાઢ્ય વર્ગને પ્રતીત થતું નથી (૨) પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદર્થક વિત્તનો વિનિયોગ ક્યાં કરવો અને ક્યાં ન કરવો એનું પણ ભાન આ ધનિકોને નથી, અને (૩) સમ્પ્રદાય ઉપર પ્રાપ્ત આપત્કાલમાં માયાવાદી સ્પષ્ટ ન થતાં પ્રસન્ન રહે એ ઉદ્દેશે માયાવાદીએ સહ ભ્રાતૃભાવને ઉત્કોચે પણ સાધવો એમ પણ પરાગજીશ્રેષ્ઠીની અને તદનુસારી વર્ગની મતિ થઈ છે અણુભાષ્યના પણ નિબન્ધ વિષયે અમારો નમ્ર અભિપ્રાય તો એ છે કે અપક્વ અભ્યાસકમાત્રને આવા મૂલપ્રમાણગ્રન્થોપરિ નિબન્ધ લખવાને પ્રેરવા તે કરતાં જે સામ્પ્રદાયિક વિદ્વાનોનો પરિપક્વ અભ્યાસ છે અને જેમની વસ્તુતઃ પરીક્ષક થવાની પણ યોગ્યતા છે તેવા વિદ્વાનોને જ વ્યવસ્થાપકે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે 'ભાષ્ય જેવા સર્વતોમુખ ગ્રન્થ ઉપર નિબન્ધ લખવાની આપની જ યોગ્યતા સ્વીકારું છું અને તેથી આપ મહાનુભાવને વિજ્ઞપ્તિ કરું છું કે આ નિબન્ધ કૃપા કરીને આપ સિદ્ધ કરો. પારિતોષિકનાલાભે આપ નિબન્ધ લખશો એમ હું ક્ષણમાત્ર પણ સ્વીકારતો જ નથી, કારણ કે આપના પરિશ્રમનું યથાર્થ મૂલ્ય તો શ્રીકૃષ્ણ જ જાણી શકે છે, અથાપિ આપ નિબન્ધ લખીને પારિતોષિકનો સ્વીકાર કરશો તો હું ઉપકૃત થઈશ' આવો એક પણ નિબન્ધ એક પણ ભાષામાં સંસિદ્ધ કરાવ્યા પછી તેમાં શુદ્ધિવૃદ્ધિ પણ કરી લીધા પછી તે નિબન્ધને એક એવું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થઈ જશે કે અન્ય ભાષામાં પણ તે જ સંસિદ્ધ નિબન્ધનો અનુવાદ પ્રમાણત્વે વાચ્ય ગ્રન્થ ગણાશે પ્રાપ્ત સર્વ ભાષ્યનું જેણે તુલનાત્મક અધ્યયન કરીને સર્વભાષ્યથી અણુભાષ્યના ઉત્કર્ષનું બુદ્ધિપૂર્વક ગ્રહણ કર્યું છે તેવા જ વિરલ વિદ્વાનને આવો નિબન્ધ લખવાનો અધિકાર છે આવા આદર્શ નિબન્ધના અભાવમાં પારિતોષિકલાલસુ યત્કશ્ચન અપરિપક્વબુદ્ધિએ લિખિત નિબન્ધ સર્વથા ઉપયોગી નહિ જ થાય, ઉદાહરણ શ્રીગોકુલનાથજીએ લખાવેલા મર્વજ્ઞ નિબન્ધ

*　　*　　*　　*　　*　　*

वे. शा. सं. मगनलाल शास्त्रीजीनुं भाषण

“श्रीहरिरायजी”

ઉપક્રમ

ભાદ્રપદકૃષ્ણપક્ષસપ્તમીએ શ્રીહરિરાયજીના પ્રાકટ્યોત્સવનિમિત્તે શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિષદ્ તરફથી એક સુમહતી પ્રસિદ્ધ સભા ગત સોમવાસરે સાય પચ્ચવાદનસમયે મુમ્બાપુરીમા માધવબાગમા મળી હતી તત્પ્રસઙ્ગે પુનાની ડેકન કૉલેજના સસ્કૃતના વ્યાખ્યાતા પ્રોફેસર ભગવાન ગણપતિરામ શાસ્ત્રીજી એમ્ એ એમણે ‘શ્રીહરિરાયજી’એ વિષયોપરિ મનનીય વ્યાખ્યાન આપ્યુ હતુ પ્રમુખસ્થાને શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચિત્રજીને પધરાવવામા આવ્યા હતા અને તેઓશ્રીના ઉત્સઙ્ગમા શ્રીહરિરાયજીના ચિત્રજીને પધરાવ્યા હતા અખિલ સભાસદન વૈષ્ણવ સ્ત્રીપુરુષોથી સુપૂર્ણ ભરાઈ ગયુ હતુ, અને કેટલાકને તો સ્થલ પણ નહિ મળી શકવાથી ચાલ્યા જવુ પડ્યુ હતુ

સભાનો સમય થતા વૈષ્ણવપરિષદ્‌ના માનનીય મન્ત્રી વૈ મૂલચન્દ તેલીવાલાએ જણાવ્યુ કે ગત સોમવાસરે શ્રીહરિરાયજીને વિષે સભા મળી હતી, તથાપિ આજે પણ આ સભા બોલાવવાનુ શુ પ્રયોજન હશે એ સમ્બન્ધમા મારે કાઈક કહેવુ જોઈએ સમ્પ્રદાયમા શ્રીહરિરાયજી એક એવી મહતી વ્યક્તિ થઈ ગઈ છે કે જેને અર્થે એક જ નહિ પરન્તુ અનેક સભાઓ મળે તો તેમા સમ્પ્રદાયનુ ભૂષણ છે, તેથી આ સભા ગત સોમવાસરની સભાથી વિરુદ્ધ બોલાવી છે એમ માની લેવાનુ નથી, પરન્તુ જે આશય તે સભાનો હતો તે જ આશયને વિશેષત પોષવાને જ આ સભા બોલાવવી ઉચિત ધારી છે સમ્પ્રદાયમા આચાર્યચતુષ્ટયી ‘ શ્રીમહાપ્રભુજી ’ નામથી પ્રસિદ્ધ છે, એક તો શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી, બીજા એઓશ્રીના પુત્ર શ્રીગુસાઇજી, ત્રીજા શ્રીમદાચાર્યજીના પૌત્ર શ્રીગોકુલેશ, અને ચતુર્થ શ્રીહરિરાયજી આ ત્રણે ‘શ્રીમહાપ્રભુજી ”ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે શ્રીહરિરાયજીની વિપ્રયોગનિષ્ઠાને અને દૈન્યને લીધે સમ્પ્રદાયમા ‘શ્રીહરિરાયમહાપ્રભુ’ એ નામથી વૈષ્ણવો અદ્યાપિપર્યન્ત એમનુ સ્મરણ કરે છે સમ્પ્રદાયમા જે સ્વરૂપો પ્રાચીનતાએ સેવાય છે તેને ‘ નિધિ ’ તરીકે ઓળખવામા આવે છે, તેમા જેમ શ્રીમહાપ્રભુજીના નિધિ, શ્રીગુસાઇજીના નિધિ, બાલકસપ્તકના ‘નિધિ’ કહેવાય છે તે જ પ્રકારે શ્રીહરિરાયજીએ સેવિત સ્વરૂપો પણ ‘ નિધિ ’ તરીકે વૈષ્ણવોમા મનાય છે શ્રીહરિરાયજી ભૂતલોપરિ ૧૨૦ વર્ષ બિરાજ્યા હતા આપશ્રી એટલા બધા દીનભાવયુક્ત હતા કે પોતે યદ્યપિ ગોસ્વામી હતા, તથાપિ સ્વામિભાવને અને ગુરુભાવને ગૌણ ગણીને પોતાને ‘ હરિદાસત્વે ’ જ પ્રસિદ્ધ રીતિએ જણાવતા આપશ્રીનુ ‘ શિક્ષાપત્ર ’ પ્રત્યેક વૈષ્ણવ વાચે છે, અને શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થનુ વાચનકર્તા કોઈ પણ વૈષ્ણવ એમની દીનતા અને ભગવદ્ભાવથી અપરિચિત હશે જ નહિ આવા મહાનુભાવ દૈન્યમૂર્તિ ગોસ્વામીનુ વર્ણન અને યશોગાન સમ્પ્રદાયના અગ્રગણ્ય વિદ્વાનના અને અનુભવીના દ્વારા થાય એ ઉદ્દેશ–શાસ્ત્રી ભગવાન જેમણે પોતાના આયુષ્યના ૪૦ વર્ષના મનન પ્રયાસે સમ્પ્રદાયનુ તત્ત્વ અપૂર્વ રીતિએ સમ્પાદિત કર્યુ છે તેમની જ દ્વારા થાય એ ઉદ્દેશ–પરમ ઉચિત છે અને જે શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ સ્વય અત્ર બિરાજત પરન્તુ તેઓશ્રીને ‘બરોડી’ જવાનુ નિશ્ચિત થયનુ હોવાથી–અને તે પણ એ નિયમથી

નિશ્ચિત થઈ જવાથી-તેઓશ્રી આજે અત્ર પધારી શક્યા નથી, તથાપિ આજની સભા માટે તેઓશ્રીની સમ્પૂર્ણ સમ્મતિ છે એમ આ સભાને નિવેદન કરવાની મને તેઓશ્રીએ આજ્ઞા આપી છે એટલુ જ નહિ પરન્તુ મારી વિનતિને અનુસરીને એઓશ્રીના જ્યેષ્ઠ લાલસાવા શ્રીગિરિધરલાલજીને તથા શ્રીદીક્ષિતજીને અત્ર પધારવાને પણ અનુમતિ આપી જ હતી'

વે શા સ૰ શાસ્ત્રીજીએ તત્ર પધરાવવામા આવેલા ચિત્રજીને પુષ્પમાલા ધરાવ્યા પછી **"सौन्दर्य निजहृद्गतम" "साय कुञ्जालयस्थासन"** ઇત્યાદિ શ્લોકોએ મઙ્ગલાચરણ કર્યા પછી નીચેનુ ભાષણ આપ્યુ હતુ ભાષણના અન્તે તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યુ હતુ કે વ્યાસસૂત્રોપરિ શ્રીમદાચાર્યચરણકૃત 'અણુભાષ્ય'ના સતત પ્રવચનને અર્થે મુમ્બાઈમા એક વર્ગનુ ઉદ્ઘાટન ઉચિત મનાયુ છે આ વર્ગ પ્રત્યેક રવિવાસરે અત્ર માધવબાગમા સાય પઙ્ક્વાદનસમયે મળશે, અને તેમા 'અણુભાષ્યનુ' અધ્યયન થશે એટલુ જ નહિ પરન્તુ વ્યાસસૂત્ર સમજવામા શઙ્કર રામાનુજ મધ્વ ઇત્યાદિ ટીકાકારોનુ ક્યા સ્ખલન થયુ છે તે પણ તુલનાએ સ્પષ્ટ કરવામા આવશે. કિઞ્ચ શ્રીપુરુષોત્તમજીના પ્રાકટ્યોત્સવસમયે 'શ્રીપુરુષોત્તમમણ્ડલ'ની જે સ્થાપના કરવામા આવી છે તેની કાર્યવાહક સમિતિએ પ્રતિસોમવાસરે અધુના આરમ્ભમા શ્રીપુરુષોત્તમજીના વાદગ્રન્થો વાચવાનુ નિશ્ચિત કર્યુ છે, અને તદનુસાર તે પ્રવચન ત્રીજા ભોઈવાડામા શ્રીનાથજીના નવામાળામા રા વાડીલાલ નગીનદાસ શાહને ત્યા સાય સમયાદિને કરવામા આવશે[1] આ પ્રવૃત્તિમા મારે આપની પાસેથી એક પણ પાઈની અપેક્ષા નથી હુ આ માર્ગાર્થે મારા પોતાને વ્યયે પૂનેથી આવીશ અને જઈશ, પરન્તુ એક બ્રાહ્મણ તરીકે હુ આપની પાસે યાચુ છુ કે આ સમ્પ્રદાયનુ મર્મ સમજવાને આપનો સ્વલ્પ સમય તો અવશ્ય આપશો તદનન્તર શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજી ઇત્યાદિના જયધ્વનિસહિત સભા વિસર્જન થઈ હતી

ઉપર્યુક્ત પ્રસઙ્ગે વે. શા. સ. શાસ્ત્રીએ આપેલુ ભાષણ.

પરમભાગ્યવાન્ વૈષ્ણવો,

આજે મારા ભાષણનો વિષય 'શ્રીહરિરાયજી' છે શ્રીહરિરાયજી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના ઉત્તમોત્તમ વંશમા સર્વોત્કૃષ્ટ વ્યક્તિત્વે પ્રસિદ્ધ છે એમ જો હુ વદુ તો તે અતિશયોક્તિ થઈ ગઈ એમ ભાગ્યે જ કથી શકાશે સવત્ ૧૫૨૯મા અથવા ૧૫૩૫મા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ આ ભૂતલોપરિ પધાર્યા પછી કેટલાક ગહનતમ પ્રશ્નોનો નિર્ણય કર્યો છે આચાર્યશ્રીના પધાર્યા પ્રાગ્ જ આચાર્યો વાગ્યુદ્ધ કરતા સહિતા બ્રાહ્મણ આરણ્યક ઇત્યાદિ ગ્રન્થોને અગ્રે કરીને તેઓમાના કેટલાક કર્મનુ પ્રાધાન્ય દર્શાવતા, અને તેથી વિપરીત અન્ય વર્ગ કર્મભાગને પૃષ્ઠે રાખીને **'सत्य ज्ञानमनन्तं ब्रह्म'** ઇત્યાદિ શ્રુતિને અગ્રે કરીને જ્ઞાનની મુખ્યતા દર્શાવતા, મધ્યમા કતિપય ઉપાસકો પણ હતા, જેમનો સિદ્ધાન્ત દ્વૈત વિના ઉપાસના ન જ થઈ શકે એમ હતો જો જગત્નુ જીવનુ અને બ્રહ્મનુ અદ્વૈત જ હોય તો ઉપાસના ન થાય એમ તેઓ કથતા તેથી કર્મને અને જ્ઞાનને ગૌણ માનીને તેઓ દ્વૈતમૂલક ઉપાસનાએ વેદનો નિર્ણય કરતા પરન્તુ કર્મનો જ્ઞાનનો અને ઉપાસનાનો સાઙ્ગોપાઙ્ગ વેદભાગ નિર્ણય કરવાનુ કાર્ય શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી કરે એમ પ્રભુએ પૂર્વત નિર્ણય કરી રાખ્યો હતો જેને આપણે કર્મ કથીએ છીએ તે સર્વગુણસમ્પન્ન ભગવાન્ની ક્રિયાશક્તિ છે, જેને આપણે જ્ઞાન કથીએ છીએ તે તે જ ભગવાન્ના અનન્ત ધર્મમાનો એક ધર્મમાત્ર છે એક જ અચિન્ત્યાનન્ત

---

[1] આ પણ પ્રવચન હવે માધવબાગમા જ પ્રતિસોમવારે થાય છે

શક્તિમદ્ બ્રહ્મની એક જ શક્તિમાનના અવલમ્બનથી બ્રહ્મનુ પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થતુ નથી, હરિતપુચ્છન્યાયે એ તો એકદેશ જ્ઞાન છે, પૂર્ણ નથી પત્રાવલમ્બને શ્રીમદ્ અણુભાષ્યને શ્રીસુબોધિનીજીને, શ્રીતત્ત્વદીપનિબન્ધને ષોડશગ્રન્થને પૂર્વમીમાંસાભાષ્યને ઇત્યાદિ ગ્રન્થોને પ્રકટ કરીને શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ સિદ્ધ કર્યું છે કે અદ્વૈત વિના ભક્તિ જ સમ્ભવતી નથી નારદપઞ્ચરાત્રાદિ ગ્રન્થોમા **'માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વસ્તુ'** આદિ શ્લોકનો અનુક્તસિદ્ધ આશય સ્વીકારીને સ્નેહ ઉત્પન્ન થાય તત્પર્યન્ત માહાત્મ્યજ્ઞાનની આવશ્યકતા દર્શાવીને ભગવાનથી જ્યેષ્ઠ અને શ્રેષ્ઠતર કોઇ પણ નથી એ પ્રકારે અનુભવ થવાને માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક અદ્વૈત ઉપર શ્રીમદાચાર્યચરણે ભાર મૂક્યો, અને **'पुरुष एवेदं सर्वं यद् भूतं यच्च भाव्यम्'** શ્રુતિપ્રતિપાદિત અદ્વૈતમા માયા અવિદ્યા ઉપાધિ શરીર ઇત્યાદિ કશાની પણ અપેક્ષા વિના શુદ્ધ જ બ્રહ્મ સ્વય જીવજગદ્રૂપે થાય છે એ કમનીય સિદ્ધાન્તનુ પ્રતિપાદન કર્યું ।

પરન્તુ પૂર્વોક્ત જ ભક્તિનો અધિકાર ક્યારે પ્રાપ્ત થાય? આ પ્રકારે અખણ્ડ શુદ્ધ બ્રહ્મનુ અદ્વૈત જ્ઞાન કેવળ વાચિક નહિ પરન્તુ આર્થિક થાય ત્યારે જ મુખ્યભક્ત્યર્થે **ભક્તિનો અધિકાર** એવુ જ્ઞાન અપેક્ષિત છે, અને તેવા જ્ઞાનાનન્તર જ ભક્તિ અર્થાત્ પ્રભુમા **ક્યારે પ્રાપ્ત થાય?** સર્વથી અધિક સુદૃઢ સ્નેહ થાય છે, કે જે સ્નેહ લોકથી અને વેદથી પણ સર્વથા અતીત છે, **'आत्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवति'** એ બૃહદારણ્યકોપનિષદ્મા પ્રિયતા આત્મા-બ્રહ્મ-વિષે જ રાખવાનો ઉપદેશ છે, તેથી ઉપનિષદ્મા જે ઉભયપ્રકારક વાક્યો છે તેમા એક માહાત્મ્યપ્રતિપાદક સૃષ્ટિવાચક વાક્યો છે, અને તે વાક્યો પરમાત્મા વિના અન્ય કોઇ પણ બલિષ્ઠ નથી એમ પ્રતિપાદન કરે છે એતાદૃશ બલિષ્ઠ ભગવદ્રૂપ પદાર્થમા જ ભક્તિ સ્નેહ-શક્ય છે, અને તેથી **'तत्त्वमसि'** આદિ અદ્વૈતશ્રુતિનો વિનિયોગ પૂર્વોક્ત બલિષ્ઠ ભગવાનમા જ સ્નેહ સ્થાપવામા છે અન્યાશ્રયની નિવૃત્તિને અર્થે પૂર્વોક્ત માહાત્મ્યજ્ઞાન અપેક્ષિત જ છે ઉપનિષદુક્ત **'यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते'** ઇત્યાદિ સૃષ્ટિવાક્યે માહાત્મ્યજ્ઞાનાનન્તર બ્રહ્મ વા પરમાત્મા નિર્દોષ છે અને તે જ ઈશ્વર-સમર્થ-ઐશ્વર્યાદિપૂર્ણગુણવિગ્રહ પણ છે-એમ અવધારણાનન્તર જ પુરુષોત્તમ સ્નેહે જ પ્રાપ્ય છે એમ **'तत्त्वमसि'** ઇત્યાદિ અભેદશ્રુતિ ઉપદિશે છે, આ સ્નેહ સર્વથા લૌકિક નથી, આપણા શરીરમા પ્રાણમા ઇન્દ્રિયમા અન્તઃકરણમા અને આત્મામા ભેદ છે તથાપિ ઈશ્વરમા તેમ નથી, તેમનુ શ્રીઅઙ્ગ પણ આત્મસ્વરૂપ જ છે, અને તાદૃશ અદ્વિતીય આત્માએ સહ જ સ્નેહ કર્તવ્ય છે આપણે આત્મા હોઈને આત્માનુ ભજન કર્તવ્ય છે **'तत्त्वमसि'** ઇત્યાદિ અદ્વૈતવાક્યો આ પ્રકારના સર્વતોધિક સુદૃઢ સ્નેહનુ જ પ્રતિપાદન કરે છે, જ્યારે સૃષ્ટિવાક્યો માહાત્મ્યજ્ઞાને તે જ પ્રભુનુ સર્વોત્કૃષ્ટત્વ દર્શાવે છે આ પ્રકારની ભક્તિએ જ મોક્ષ થાય છે, અન્યથા-માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક ભક્તિ વિના-**'तया मुक्तिर्न चान्यथा'** મોક્ષ શક્ય જ નથી, અર્થાત્ તાદૃશી ભક્તિ વિના અહન્તામમતાનો આત્યન્તિક નાશ કદાપિ થતો નથી આ પ્રકારના નારદપઞ્ચરાત્રાદિ ગ્રન્થોના વાક્યોનુ અવલમ્બન કરીને સૃષ્ટિપ્રતિપાદક માહાત્મ્યદર્શક વાક્યોની અને સ્નેહમૂલક અદ્વૈતપ્રતિપાદક વાક્યોની એકવાક્યતા શ્રીમહાપ્રભુજીએ દર્શાવીને પરમાત્મા જ આત્મા છે અને તે સર્વભવનસમર્થ પરમાત્મા જ સ્નેહના પાત્ર છે એમ સિદ્ધ કર્યુ છે પૂર્ણપુરુષોત્તમ પ્રભુ પ્રતિ આ સ્નેહ લૌકિક પુત્રમા કે સ્ત્રીમા છે તાદૃશ નહિ જ પરન્તુ સર્વત અધિક અને સુદૃઢ સ્નેહ જ કર્તવ્ય છે. માહાત્મ્યજ્ઞાને સ્નેહપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણની સેવા જ કર્તવ્ય છે એમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રાચીન વૈદિકી પરમ્પરા સિદ્ધ કરી આપી, અને એ જ માર્ગની વૃદ્ધિ શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરપ્રભુચરણે 'વિદ્વન્મણ્ડન' 'શૃઙ્ગારરસમણ્ડન',

ઇત્યાદિ આકર ગ્રન્થોથી કરી તેઓશ્રીથી અનન્તર પણ બાલકસપ્તક અને તેઓમા પણ અત્યન્ત પગરવી શ્રીગોકુલેશે તે જ પ્રણાલિકાને સુદૃઢ કરી સમ્પ્રતિ આપણા પ્રતિ જેવુ દુ ખ પડયુ છે તેવા જ કોઇ પ્રકારનુ દુ ખ સમ્પ્રદાય ઉપર તેમના સમયમા આવી પડયુ હતુ અકબર બાદશાહના સમયમા જેમ વૈષ્ણવો પ્રબલ હતા તેમ જહાંગિર બાદશાહના સમયમા માયાવાદીઓ પ્રબલ હતા, કોઇ એક ચિદ્રૂપ નામનો સન્યાસી જહાંગિરને જેટલુ પાણી પાય તેટલુ તે બાદશાહ પીતો હતો તેથી કાશ્મીરપર્યન્ત પ્રધારીને 'અમારો સમ્પ્રદાય શુદ્ધ છે, અમારો સિદ્ધાન્ત વિશુદ્ધ છે, અને સામ્પ્રદાયિક તિલકમાલાદિ સદાચાર વેદશાસ્ત્રસિદ્ધ છે' એમ શ્રીગોકુલેશે આગ્રહ સ્થાપન કર્યુ શ્રીગોકુલેશ ભૂતલોપરિ ૮૯ વર્ષ બિરાજ્યા, અને તેથી એ વયોવૃદ્ધ મહાનુભાવી ગોસ્વામી અનેક બાલકોને અને વૈષ્ણવોને બ્રહ્મસમ્બન્ધ કરાવતા આપણા અદ્યતન નાયક શ્રીહરિરાયજીને અને તેઓશ્રીના પિતા શ્રીકલ્યાણરાયજીને પણ બ્રહ્મસમ્બન્ધ એ વયોવૃદ્ધ શ્રીગોકુલેશે જ કરાવ્યો હતો શ્રીગુસાઇજી અને શ્રીગોકુલેશ એમના સ્થિતિકાલમા જ પુરુષોત્તમતે પણ સેવાતા તેથી શ્રીગોકુલેશ વિના તેઓ અન્ય કોની પાસે બ્રહ્મસમ્બન્ધ લે ? આજે શ્રીગોકુલેશ આપણા નાયક નથી તેથી એઓશ્રીના વિષયે મારે વક્તવ્યવિશેષ નથી, અદ્ય તો શ્રીહરિરાયજીના ગુરુ શ્રીગોકુલેશ છે એટલુ જ અવિસ્મરણીય છે, અને તેથી જો કોઇ પણ બહિર્મુખ નિન્દા કરે તો સ્મરણમા રાખજો કે શ્રીહરિરાયજીના પણ ગુરુ તો શ્રીમાન્ ગોકુલેશ હતા, અને તેથી શ્રીગોકુલેશના અને તેમના અનન્ય વૈષ્ણવોના નિન્દક બહિર્મુખોની સમીપ આપની શ્રુતિ પિહિત કરી દેજો

શ્રીહરિરાયજીની અપૂર્વ દીનતા

આપણા નાયક શ્રીહરિરાયજી સવત્ ૧૬૪૭ મા પ્રકટ થયા હતા એમના બ્રાહ્મ જાતકર્માદિ અને ભક્તિમાર્ગીય પ્રપત્તિબ્રહ્મસમ્બન્ધાદિ સસ્કાર વિષે અત્ર વક્તવ્યવિશેષ ન જ હોય, કારણ કે તેઓશ્રી જીવન કયે પ્રકારે વ્યતીત કરતા અને એ જીવનકલામાથી આપણે કોઇ પણ પ્રકારનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકીએ તેમ છે કે નહિ એ જ પ્રશ્ન અત્ર તો પ્રધાન છે આધુનિક લૌકિકવત્ તેઓ નિજ જીવનનો અપવ્યય કરતા ન હતા શ્રીહરિરાયજીની જીવનરેખા એટલી તો પવિત્ર હતી કે તેનો કોટિતમ પણ ભાગ પ્રભુકૃપાએ પ્રાપ્ત થઇ જાય તો આપણુ જીવન સફલ થઇ જાય પ્રથમ તો શ્રીહરિરાયજી શ્રીગુસાઇજીવત્ કે શ્રીગોકુલનાથજીવત્ પુરુષોત્તમતે સેવાતા ન હતા 'મારે તે પ્રકારે સેવાવુ કે નહિ' એ પ્રશ્ન તેઓશ્રીને પણ ઉદ્ભવ્યો જ હતો અને આપે જ તેનો નિર્ણય કરી દીધો કે 'હુ પુરુષોત્તમ નથી, હુ તો હરિદાસ–હરિનો દાસમાત્ર–જ છુ ' એમની એ માન્યતા એટલી બધી તો સુદૃઢ હતી કે તેઓ કોઇને બનતા સુધી ચરણસ્પર્શ પણ કરવા દેતા નહિ 'હુ સ્વામી નથી, હુ તો હરિનો દાસ છુ, તેમનો સેવક છુ,' એમ તેઓ અન્તકરણપૂર્વક આગ્રહ માનતા શુદ્ધ ગુરુઓની પણ અપેક્ષાએ વૈષ્ણવો શ્રેષ્ઠ છે એમ પણ તેઓ સ્વીકારતા અને તેથી તેઓશ્રી આજ્ઞા કરતા કે 'હો વારો ઇન વ્રજબીયન પર, મેરે તનકો કરો બિછોના, શિર ધરો ઇનકે ચરણનતર ' એવો એક પણ ગોસ્વામી અને સમ્પ્રતિ બતાવશો કે જે શ્રીપ્રભુના કૃપાપાત્ર ઉપર વારી જઇને શ્રીહરિરાયજીવત્ તેના ચરણારવિન્દમા પોતાનુ શ્રીમસ્તક મૂકવાનો વિચાર પણ કરે ? એવા વૈષ્ણવો પણ કેના આદર્શ હશે અને એવા ગોસ્વામી પણ કેવા ભિન્ન હશે ? અસ્તુ એવ શ્રીહરિરાયજીએ જે ભાવ દર્શાવ્યો છે તે દાસ્યભાવનુ દાન થાય તેની વૃદ્ધિ થાય એ જ યાચના આપણે તો કરવી રહી.

ક્રિયાનો—કર્મનો—અને જ્ઞાનનો વિકલ્પિત ભેદ પણ શ્રીમહાપ્રભુજીએ જ દૂર કર્યો

સાંખ્ય અને યોગનો સમન્વય

ગીતામા યોગનો અને સાંખ્યનો જે કલહ પ્રતીત થતો તે પણ તેઓશ્રીએ જ નિવૃત્ત કર્યો છે જેમ જ્ઞાન અને ક્રિયા એક જ જ્ઞાનક્રિયાવિશિષ્ટ બ્રહ્મની અનન્ત અચિન્ત્ય શક્તિમાની એક શક્તિ જ વા ધર્મ છે, તેમ જ જ્ઞાનાત્મક સાંખ્ય ભગવાન્‌માથી વિરહરસનો અને ક્રિયાત્મક યોગ તે જ પુરુષોત્તમે સહ સંયોગરસનો સમાગમનો—સંસ્પર્શ કરાવે છે, આ પ્રકારે સાંખ્યયોગે અર્થાત્ વિરહાનન્દમા નિમગ્નને અને લીલાના આસ્વાદે ભગવાન્ પ્રાપ્ય છે એમ સિદ્ધ કર્યું આ દૃષ્ટિએ યોગ અને સાંખ્ય અર્થાત્ સંયોગ અને વિપ્રયોગ ઉભયે એક જ શૃઙ્ગારરસના જ દલ છે એમ અનુભવાય તો શાસ્ત્રમા પ્રતીત દ્વૈતમાત્રની નિવૃત્તિ અનાયાસે થઈ જાય

નિ:સાધનતા

શ્રીહરિરાયજીના હૃદયમા નિજ અધ્યયનકાળમા જ '**भावो भावनया सिद्ध साधन नान्यदिष्यते**' વાક્ય આરૂઢ થઈ ગયુ એમ હુ સ્વીકારુ છુ ભાવનાએ સિદ્ધ ભાવ જ પુષ્ટિમાર્ગમા સાધન છે, એ વિના અન્ય સાધન નથી, આ નિ:સાધનતાનુ બીજ ષોડશગ્રન્થમા જ નહિ, પરન્તુ દશમસ્કન્ધના શ્રીસુબોધિનીજીમા પણ સ્ફુટ છે કેવળ શૃઙ્ગારરસરૂપે ભગવાને સ્વત પ્રકટ થઈને પ્રમાણ પ્રમેય સાધન અને ફલ એમ ચતુર્ધા લીલાથી—લીલાથી—યોગ્ય તેમ જ અયોગ્ય પણ જીવને સ્વરૂપસમ્બન્ધમાત્રથી કૃતાર્થ કરી દીધા એમ પ્રતિપત્તિપૂર્વક તત્ર તત્ર પ્રકટ જ દર્શાવ્યુ છે દશમસ્કન્ધના પ્રથમથી દ્વાત્રિંશ અધ્યાયપર્યન્ત એ નિ:સાધનતા જાગરૂક જ છે '**ये भक्ता शास्त्ररहिता ये चापि द्विजबन्धव तेषामुद्धारक कृष्ण स्त्रीणामत्र विशेषत**' કારિકામા નિ:સાધન જીવના ઉદ્ધારાર્થ શ્રીગોકુલના ઈશ શ્રીમદ્ ગોકુલેશ ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ નિરૂપ્યો છે ઋગ્વેદમા પણ '**ता वा वास्तून्युष्मसि**' આદિ વિષ્ણુસૂક્તની ઋચામા શ્રીમદ્‌ગોકુલમા પરમફલરૂપ શ્રીગોકુલેશકૃષ્ણ નિત્ય બિરાજે છે એમ નિરૂપણ કર્યું છે આ શ્રીગોકુલેશસ્વરૂપ તે સારસ્વતકલ્પમા પ્રકટ થયા હતા તે જ, અને તે પણ ગોપજનવલ્લભ નહિ, પરન્તુ શ્રીગોપીજનવલ્લભ છે, તેથી આ કારિકાના '**स्त्रीणामत्र विशेषत**' વિભાગમા સ્ત્રીઓનો પુરુષથી પણ કૃષ્ણસેવામા વિશેષ અધિકાર નિરૂપ્યો છે કેવળ ઉચ્ચ જન્મને પ્રાપ્ત કર્યું તથાપિ ઉચ્ચ ધર્મોને પાળી ન શકે તેવા દ્વિજોને નામધારિ વચનૂ 'દ્વિજબન્ધુ' કથવામા આવે છે, સ્ત્રીનો અને શૂદ્રનો ઉદ્ધાર કરવામા વૈદિકી મર્યાદાથી નહિ થઈ શકે તેથી તેમને જ અગ્રે કરીને ગીતમા ભક્તિમાર્ગ ઉપદિશ્યો છે, અને તદનન્તર જ '**किं पुनर्ब्राह्मणा पुण्या**' ઇત્યાદિએ તે માર્ગે જો બ્રાહ્મણાદિ પણ જાય તો નિ:સાધનતામાત્રે તેમનો પણ ઉદ્ધાર થઈ શકે છે, એમ કથ્યુ, કારણ કે પુરુષ તો ઉદ્ધારાર્થે નન્દ મોક્ષસાધન કદાપિ કરી પણ શકે પરન્તુ સ્ત્રીનો અને શૂદ્રાદિનો ઉદ્ધાર તો શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્ય કોણ કરે? આ કારિકાથી શ્રીહરિરાયજીનુ હૃદય ભેદાયુ હશે એમ હુ સ્વીકારુ છુ શ્રીહરિરાયજી નિજ બ્રાહ્મણ દેહને અથવા ગોસ્વામિત્વને પણ અતિતુચ્છ માનીને શ્રીગોપીજનને જ સર્વોત્કૃષ્ટ ગણે છે કે જો હુ આહીરણી હોત તો પ્રભુના શ્રીમુખનો સંસ્પર્શ મને નહિ તો મારા દધિને પણ થઈ શકત. શ્રીહરિરાયજી આ શુદ્ધરસાત્મક પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિમા આ પ્રકારની કોઈક નિ:સાધનતા-નિર્ધનતા—સ્વીકારે છે એનુ આલોકન કરાવીને હવે હુ રસ અને વિષય એ ઉભયને એક ગણીને જે વિભાવ કરાય છે તે વિષે કાઈક કહીશ

રસનુ અને વિષયનુ તારતમ્ય

શ્રીમહાપ્રભુજીથી પ્રારમ્ભીને શ્રીપુરુષોત્તમજીપર્યન્તના ૨૦૦ વર્ષમા પણ આપણા રસાત્મક સમ્પ્રદાયમા કતિપય દુષ્ટો હતા જ, અત્યારે જેમ દુષ્ટો વિષયનુ અને રસનુ તારતમ્ય સમજ્યા વિના જ વિપ્લવ કરીને રસને વિષયાત્મક માને છે અને નિજ જન્મને વિફલ કરે છે તેમ તે સમયે પણ એતાદૃશ કતિપય દુષ્ટો વિદ્યમાન હતા જ શ્રીહરિરાયજીના ચત્વારિંશ શિક્ષાપત્રમા સુરતમા તેમના એક સેવક વિરક્ત અધિકારીએ સમ્પ્રદાયનુ નામ બોળ્યુ એ વિષય આપ સર્વને સુવિદિત જ છે રસનુ અને વિષયનુ મર્મ નહિ સમજીને દુષ્ટતાને વિવશ થઈને જે વૈષ્ણવાભાસો સમ્પ્રદાયે પરિ આક્ષેપ કરાવતા તેમનુ નિયન્ત્રણ કરીને તેમને પામરા કરવાની તેમની વૃત્તિ બુદ્ધિપૂર્વક જ હતી, અને તેથી ક્રિયાત્મક યોગાત્મક સંયોગરસની પણ અપેક્ષાએ જ્ઞાનાત્મક ભાવાત્મક વિપ્રયોગરસના જ ઉપરિ એમણે જ્ઞાનપૂર્વક ભાર મૂક્યો છે શ્રીગુસાંઈજીમા અને શ્રીગોકુલેશમા સંયોગરસનુ પ્રકટ પ્રાધાન્ય હતુ ત્યારે શ્રીહરિરાયજીમા કેવલ વિપ્રયોગરસ મુખ્ય હતો શ્રીમહાપ્રભુજી તો શ્રીમૂર્તિમાન્ વિરહાનલ જ, હતા અને તેમના સમયનો શ્રીનાથજીનો પણ શૃઙ્ગાર વૃન્દારણ્યવિરહાત્મક હતો શ્રીગુસાંઈજીના સમયમા ભગવદિચ્છાએ સંયોગરસનુ પ્રાધાન્ય થયુ, અને શ્રીનાથજીને અને વિશેષત શ્રીનવનીતપ્રિયજીને નન્દાલયના રાજકુમારશૃઙ્ગારનો અઙ્ગીકાર થયો શ્રીગોકુલેશના સમયમા પણ એ જ પ્રકારના સંયોગાત્મક શૃઙ્ગારનુ જ પ્રાધાન્ય જોવાયુ, પરન્તુ શ્રીહરિરાયજીનો તો નિજ શૃઙ્ગાર પણ કેવલ વિરહાત્મક જ હોવાથી આપના પ્રભુ પણ પ્રાય વિપ્રયોગાત્મક જ શૃઙ્ગાર ધરતા, અને તેથી પુન પણ કેવલભાવાત્મક વિપ્રયોગરસને જે પ્રાધાન્ય ઉચિત હતુ તે મુખ્યતઃ પ્રાપ્ત થઈ ગયુ શ્રીમહાપ્રભુજીની અને શ્રીહરિરાયજીની સ્થિતિ પ્રોષિતભર્તૃકાવત્ હતી, અર્થાત્ પતિ વિદેશ જતાં સાધ્વી ધર્મપત્ની વિરહિણી નિજ પતિમાત્રની નિત્ય પ્રતીક્ષા ઔત્સુક્યે કર્યા કરે તેના જેવી હતી, પ્રાતઃકાળથી રાત્રિપર્યન્ત 'હા નાથ, રમણ પ્રેષ્ઠ' કથીને પ્રભુના વિરહમા જ અહોરાત્રને તેઓ વ્યતીત કરતા વિપ્રયોગરસને અગ્રે કરી લેવાથી ભોગની નિવૃત્ત્યર્થ સન્યાસના આડમ્બરને પણ દૂર જ રાખ્યો, અને નિસ્સાધન શરણનો જ અઙ્ગીકાર કરીને વૈરાગ્યનુ પણ વૈરાગ્ય એટલે પર્યન્ત દર્શાવી દીધુ કે 'આ વિરહાવસ્થામા મારે ભોગ કિમર્થ ? જ્યારે પ્રભુમિલન થશે ત્યારે તેમની જ સાથે અલૌકિક જ ભોગ પ્રાપ્ત કરીશ' એમ વદીને સમ્પ્રતિ તો શ્વેત ધોતી ઉપરણા ધરીને કેવલ નિરપેક્ષ રહીને ભક્તિમય વિશુદ્ધ જીવન વ્યતીત કરતા, કારણ કે આપે આદેહાન્ત વિરહિણીની અવસ્થાનો જ અઙ્ગીકાર કર્યો હતો, અતઃ એ કોઇ પણ લૌકિક ભોગને એમના જીવનમા સર્વથા સ્થાન ન હતુ તેમણે રાજસવૃત્તિનો પરિપૂર્ણરીતિએ ત્યાગ કર્યો હતો અને દુઃખાત્મક વિયોગજ દૈન્યે પ્રભુના દાસ થઈને જ વસ્તુત આપશ્રી વિચરતા આ ભાવાત્મક તાપક્લેશાનન્દપ્રચુર દૈન્ય સર્વથા સાધનસાધ્ય નથી, પરન્તુ કેવલ ભગવત્કૃપાએ દાનત જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, તેથી અસ્મન્માર્ગ નિસ્સાધન કથાય છે

આપણે ત્યા બ્રહ્મ રૂક્ષ નથી.

આપણા સમ્પ્રદાયમા બ્રહ્મ રૂક્ષ નથી, પરન્તુ અલૌકિકશૃઙ્ગારરસાત્મક છે આ શૃઙ્ગાર પણ કેવલ વિરહરૂપ જ શ્રીહરિરાયજીએ સ્વીકાર્યો છે, એટલે કે વિરહ કેવલ ધર્મમાત્ર નથી, પરન્તુ આસ્વાદ ધર્મી છે, જેમા એતાદૃશ તો પ્રચુર ભાવમા પ્રાદુર્ભૂત થાય છે કે બાહ્ય સ્વરૂપની પણ અપેક્ષા રહેતી નથી એમના ગ્રન્થો વાચીને પણ્ડિતોને પણ વિમર્શ કરવો પડે છે કે આ વિપ્રયોગ તે ધર્મ કે ધર્મી ? વિપ્રયોગ રસ એટલે પર્યન્ત તો સ્વતન્ત્ર છે કે તેમા પ્રભુની અમુક જ લીલાનો અનુભવ નથી, પરન્તુ યાવન્માત્રલીલાનો સાક્ષાત્કાર થઈ જાય છે ત્યારે આ વિપ્રયોગરસની અપેક્ષાએ અન્ય ધર્મિસ્વરૂપ

કયું ? ગુણગાનાત્મક વિપ્રયોગ ધર્મ કે અને તે અંગ છે, પરન્તુ આ તો ધર્મી વિપ્રયોગ છે, ધર્મ વા અંગરૂપ વિપ્રયોગ નહિ, આચાર્યશ્રીનું સ્વરૂપ પણ આ વિપ્રયોગાત્મક ધર્મિસ્વરૂપ હોવાથી શ્રીહરિરાયજી તો શ્રીમહાપ્રભુજીમાં અને શ્રીકૃષ્ણમાં–આચાર્યમાં અને તત્સેવ્યમાં–અભેદ જ અનુભવતા, આચાર્યમાં અને સેવ્યમાં લેશમાત્ર પણ ભેદ આપણા સન્માન્ય સમ્પ્રદાયમાં નથી, કારણ કે આચાર્ય અને તત્સેવ્ય ઉભયે પણ વસ્તુત વિપ્રયોગરસ છે પરિપૂર્ણ રસાત્મક પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ કોઇ પણ સાધનથી થઈ શકતી નથી, કારણ કે આચાર્ય અને સેવ્ય પ્રભુ ક્રિયાત્મક નથી, પરન્તુ સ્થાયિભાવાત્મક છે, અને તેથી જ આપણે ત્યાં મહતસમ્બન્ધે 'તદનત્વે' વ્યવહારીએ છીએ પ્રોષિતભર્તૃકાવત્ સ્થિતિ કરવી એ એઓશ્રીના ગ્રન્થોનો મહાન્ ઉપદેશ છે ભોગના અત્યન્ત પરિત્યાગપૂર્વક સર્વોત્તમત્વે તાપકલેશાનન્દમાં નિમગ્ન થઈને '**हा नाथ रमण प्रेष्ठ क्वासि क्वासि महाप्रभो**' હા નાથ! હા રમણ હા પ્રેષ્ઠ હા મહાપ્રભો! આપ ક્યાં છો ?' ઇત્યાદિ ઉચ્ચાર મૂર્ચ્છાન્ત કરતા રહીને વિપ્રયોગમય જ જીવન કરી દઈને દેશકાલોચિત સ્થિતિમાત્ર કરીને તે વિપ્રયોગાગ્નિએ જ દેહાન્ત પણ કરી લઈને નિત્યલીલામાં પ્રવેશ કર્તવ્ય છે ભારતીય આર્યશાસ્ત્રોમાં આવા જીવનનું આદિ મધ્ય અને અવસાન અગ્નિ જ છે, તેથી વિશેષત આપણા સમ્પ્રદાયમાં પણ આદિમાં મધ્યમાં અને અન્તમાં આ આધિદૈવિક વિપ્રયોગાગ્નિ શ્રીમહાપ્રભુજી વિરાજમાન છે અધિષ્ઠાતા વિપ્રયોગાગ્નિ વિના આ સમ્પ્રદાયમાં કંઇ પણ માધુર્ય જ નથી એ જ સ્થાયિભાવાત્મા વિરહાગ્નિ સમ્પ્રદાયનું સર્વસ્વ ધન છે

સાહિત્યસામગ્રી

શ્રીહરિરાયજીએ નાના અને મોટા લઘુ અને બૃહદ્ ગ્રન્થો પણ લખ્યા છે હું બ્હીતા બ્હીતા કહીશ કે તેમના એક સહસ્ત્ર ગ્રન્થો તો છે જ તેમના પ્રકીર્ણ વિદ્યમાન ગ્રન્થો અત્ર ગટ્ટુલાલજીની સરસ્વતીમાં છે, પરન્તુ અદ્યાપિ તેનું યોગ્ય મુદ્રણ થયું નથી, અન્ય પ્રસિદ્ધ ગ્રન્થોની અપેક્ષાએ શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થો સરલ છે એમના ગ્રન્થો નાના અને મોટા એમ સર્વ જ કક્ષાના હોવાથી પાંચ મુદ્રામાં પણ રંક વૈષ્ણવ તે ગ્રન્થ પ્રસિદ્ધ કરીને નિજ મનોરથ સફલ કરી લે છે તેમ જ પાંચ લક્ષ મુદ્રામાં ધનાઢ્ય વૈષ્ણવ તેમના ગ્રન્થો પ્રસિદ્ધ કરી શકે છે, તેથી કોઇ પણ–પામર વા ધનાઢ્ય–વૈષ્ણવ આ સેવા ધારે તો કરી શકે એમ છે જેમ આ વર્ષે આપણે રિક્ત હસ્તે ભેગા થયા છીએ તેમ આગામી વર્ષે તો શ્રીહરિરાયજીનો ઉત્સવ ઉજવવાને નિમિત્ત હસ્તે આપણે મળીશું નહિ, પરન્તુ શ્રીહરિરાયજીના સમગ્ર પ્રાપ્ય ગ્રન્થો અનુવાદ સહિત આપણા હસ્તમાં શોભશે એમ હું આશા રાખું છું

હું હવે શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થોના નામ આપું છું એમના ગ્રન્થોના હું બે વિભાગ પાડું છું, જેમાંના પ્રથમને હું 'નિરૂપણગ્રન્થો' કહું છું અને દ્વિતીયને શિક્ષણગ્રન્થો કહું છું પ્રથમ વિભાગમાં સામ્પ્રદાયિક જ્ઞાનનો ઉપદેશ છે, જ્યારે દ્વિતીયમાં તે જ્ઞાનને કેવે પ્રકારે સદાચારમાં મૂકવું એ દર્શાવેલું છે એમના ગ્રન્થોનો આપણે ત્યાં એટલો બધો આદર છે કે અદ્યાપિ પણ યત્ર રાત્રિએ ભગવદ્વાર્તા થાય છે તત્ર યદ્યપિ અન્ય વાચન થાય છે જ તથાપિ વૃદ્ધોનો તો આ નિયમ જ છે કે શ્રીહરિરાયજીના શિક્ષાપત્રમાંથી એકાદ શ્લોકમાત્ર પણ વાંચ્યા વિના શયન જ કરવું નહિ, આથી જ આપણે ત્યાં વૈષ્ણવત્વબીજ અદ્યાપિ પણ તત્ત્વસ્થ રહ્યું છે, વિનષ્ટ થયું નથી

પુષ્ટિમાર્ગ ભોગવિલાસ ઉપર રચાયલો નથી.

આપણો પુષ્ટિમાર્ગ ભોગવિલાસ અને ઇન્દ્રિયારામ ઉપર નહિ, પરન્તુ વૈરાગ્યનું પણ વૈરાગ્ય જે વિરહરસ તે વિરહરસ ઉપર રચાયલો છે એમના ગ્રન્થોમાં કૃપાના પ્રકાર પણ વાચક જોઈ શકે છે અને એ પકવાન્નનો પરિવેષ જો હું થાઉં તો તમે કહેશો જ કે આ તો છપ્પનભોગનો જ સામગ્રીપ્રકાર છે અને વૈષ્ણવભગિનીઓ આટલી મહતી સંખ્યામાં ઉપસ્થિત છે તે

વિવેચનગ્રન્થો.

નિજ જનના બોધાર્થ આપ કવચિદ્ વિવેચન કરતા તેમ કરતા આપ અક્ષરાર્થને વિપુલ કરી દેતા, ઉદાહરણત્વે બ્રહ્મસમ્બન્ધમન્ત્ર તે સમગ્ર જ મન્ત્રનુ વિપુલીકરણ નહિ કરતા તેમાના **તાપક્લેશાનન્દ**નો કઠિન ભાગ જ સુસ્પષ્ટ કરતા એઓશ્રીના '**ब्रह्मसम्बन्धकठिनांशविवेचन**' ઇત્યાદિ ગ્રન્થો આ 'વિવેચન' કોટિના ગ્રન્થો છે

વિવૃતિઓ

કેટલીક તેમની વિવૃતિઓ પણ છે અક્ષરાર્થ ન્યૂન પણ નહિ તેમ અધિક પણ નહિ પરન્તુ યથાર્થ ગ્રહી શકાય એ ઉદ્દેશે ષોડશગ્રન્થવિવૃતિ ઇત્યાદિ વિવૃતિઓ તેઓશ્રીએ રચી છે તે આ કોટિના ગ્રન્થો છે

વિવરણગ્રન્થો.

કોઇક પ્રસઙ્ગે આપ 'વિવરણ'રૂપ ગ્રન્થો લખતા તેમનો તેવો ગ્રન્થ **कामाख्यदोषविवरण** છે પણ્ડિત રમાનાથજીએ ભાટીઆ મહાજનવાડીમા ઉજવાયલા આ જ પ્રાકટ્યોત્સવનિમિત્તે પરમદિવસે આ ગ્રન્થનો ભાવ સ્પષ્ટ કરેલો હોવાથી હુ તે વિષયે અત્ર વિશેષત કાઇ કથતો નથી, પરન્તુ આટલી વાત ઉપર આપનુ વિશેષત ધ્યાન ખેચુ છુ કે પ્રમા વિવશ થઈને પ્રાવાહિક કામનો અને પુષ્ટિરસનો વિપ્લવ આપ કરશો મા કામ નરકમાં લઈ જાય છે, રસ ભગવચ્ચરણની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, એટલી પણ સ્મૃતિ પર્યાપ્ત છે

લક્ષણગ્રન્થો.

વસ્તુની સિદ્ધિ લક્ષણથી અને પ્રમાણથી થાય છે '**जन्माद्यस्य यत**' મા બ્રહ્મનુ લક્ષણ આપેલુ છે અને તે જ સૂત્રના ઉત્તર ભાગ '**शास्त्रयोनित्वात्**'મા એનુ પ્રમાણ આપેલુ છે, આ પ્રકારે લક્ષણથી અને પ્રમાણથી બ્રહ્મ સિદ્ધ થાય છે, તેમ આપશ્રીએ **पुष्टिमार्गलक्षणानि** ગ્રન્થ લખીને પુષ્ટિમાર્ગના વિંશતિ લક્ષણો નિરૂપ્યા છે, અને એ દ્વારા પણ એઓશ્રીએ ભગવત્પ્રાપ્તિનો માર્ગ લક્ષ્યો છે

ગ્રન્થ વાચતા લખતા કયારેક કોઇ શ્રીમદ્ભાગવતાદિના શ્લોકપ્રસઙ્ગે તેમને મૂર્છા આવી જતી હતી, તે સમયે તેઓ સહજ જે કાઇ ઉચ્ચારતા તે પણ અન્તેવાસી-શિષ્યો-લખી લેતા આ પ્રકારના તેઓશ્રીના કેટલાક ગ્રન્થો 'સ્વતન્ત્ર' લેખો કથાય છે **क्रिया सर्वापि** ઇત્યાદિ ગ્રન્થો આ કોટિના છે

અનુકરણગ્રન્થો.

કોઇ પ્રસઙ્ગે તેમને અનુકરણની પણ ઇચ્છા થતી સમ્પ્રતિ તો શ્રીમહાપ્રભુજીનો માર્ગ 'સાપ ગયા અને લીસોટા રહ્યા' જેવો થઈ ગયો છે કયા એ મૂલ અને કયા આપણે? પરન્તુ શ્રીહરિરાયજી તો અનુકરણ પણ યથાર્થ જ કરતા આચાર્યશ્રીની **चतुःश्लोकी**વત્ આપશ્રીપણ ચતુઃશ્લોકી લખતા સમ્પ્રતિ કીર્તનો ગવાય છે તેવા તેમના પણ કીર્તનો છે, અને શ્રીગુસાઇજીએ જેમ અષ્ટપદીઓ કરી છે તેમ તેઓશ્રીની સસ્કૃત અષ્ટપદીઓ પણ વિદ્યમાન છે શ્રીમહાપ્રભુજીનુ કેટલુક કીર્તનાદિ સાહિત્ય તૈલઙ્ગભાષામા પણ સમ્ભવે છે, પરન્તુ એ તો શોધ કરે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવા તેમના ગ્રન્થો 'અનુકરણ' કોટિના છે

વર્ણનગ્રન્થો.

તેમના અન્ય 'વર્ણન'ગ્રન્થો પણ છે, ઉદાહરણત્વે '**गवां स्वरूपवर्णनम्**' '**भगवच्चरणचिह्नवर्णनम्**,' પ્રથમમા ગાયના સ્વરૂપનુ અને દ્વિતીયમા ભગવચ્ચરણના ચિહ્નનુ વર્ણન છે આ પ્રકારના આપના ગ્રન્થો 'વર્ણન' કોટિના છે પરન્તુ તેમા પણ એમનો સર્વથી સુન્દર ગ્રન્થ '**भावनामाहात्म्य**' છે જેમ શ્રીમહાપ્રભુજીના ગ્રન્થોમા શ્રીસુબોધિનીજી મુખ્ય છે તેમ શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થોમા મુખ્ય આ ભાવના ગ્રન્થ છે ગર્ભાધાનથી શયનપર્યન્ત સેવાની સર્વતત્ત્વતનુમાર્ગ ભાવનાનુ વર્ણન આ ગ્રન્થમા છે

આ સર્વ તેમના 'વિશેષણ' ગ્રન્થો છે એ વિશેષણ ગ્રહાય ત્યારે જ વિશેષ્ય ગ્રહી શકાય વૈષ્ણવ થઈને કેમ વર્તવું ? યત્ર જ્ઞાન હોય તત્ર જ સદાચાર, અને યત્ર સદાચાર તત્ર જ્ઞાન પણ, જ્ઞાન થયા અનન્તર જો તે જ્ઞાન સદાચારમા ન મૂકાય તો તેવા જ્ઞાનીને પણ ધિક્કાર છે, અત એવ આપણા માર્ગમા જ્ઞાન વિશેષણ અને સદાચાર-ભક્તિ-વિશેષ્ય છે

વિશેષણાનન્તર વિશેષ્ય

કદાચિત્ કોઈક પ્રશ્ન કરશે કે કાંઈ ન આવડતું હોય તો શું કરવું ? તો તેણે શબ્દાત્મક અને અર્થાત્મક શ્રીમદ્ભાગવત પધરાવવું શ્રીમદ્ભાગવત શ્રીકૃષ્ણરૂપ છે તેના દ્વાદશ સ્કન્ધ પ્રભુના દ્વાદશ શ્રીઅંગ છે, અર્થાત્ વાચના પણ ન આવડે તો શ્રીસુબોધિનીજીનું શ્રવણ કરો શ્રીસુબોધિનીનાન Exoteric અને Esoteric પણ છે

શ્રીભાગવતસુબોધિની

હવે હુ આપશ્રીના 'વિધિ'ગ્રન્થો ઉપર આવીશ તેના ગ્રન્થોમા ' ભાગવતવિધિપૂજન ' ઇત્યાદિ છે, પૂજનથી તેની અધિદેવતા પ્રસન્ન થાય છે વે. ગીતા બ્રહ્મસૂત્ર ભાગવત-સુબોધિની નિબન્ધ ષોડશગ્રન્થો ઇત્યાદિની અવરોહે અને પુન ષોડશગ્રન્થ નિબન્ધ ઇત્યાદિથી આરોહે પણ એકવાક્યતા થવી જોઈએ ભાગવતના શાસ્ત્રાર્થથી અક્ષરાર્થપર્યન્ત સપ્તપ્રકારક અર્થ અનુભવે ત્યારે આ અહન્તામમતારૂપ સસારના બન્ધનથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી શ્રીમદ્ભાગવતનું પૂજન પ્રથમ કરો

વિધિગ્રન્થો

એમના ઇતિકર્તવ્યતાના પણ કેટલાક 'પ્રકાર'ગ્રન્થો છે, ઉદાહરણત્વે **स्वमार्गीयस्वरूप स्थापनप्रकार' 'प्रभोश्चिन्तनप्रकार'** ઇત્યાદિ રાજભોગાનન્તર નિવૃત્ત થઈને પ્રભુની સેવાભાવના કર્યા પછી જ આપણે પ્રસાદ પણ લેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે તેમા અકસ્માત્ આપણે ત્યા જો કોઈક વૈષ્ણવ કૃપા કરીને આવે ત્યારે તો તેને અવશ્ય કણિકામાત્ર પણ પ્રસાદ લેવડાવવો જ, અને તે પ્રસાદથી તે સન્તુષ્ટ થાય ત્યારે જ માનવું કે ભગવાન્ આજે આરોગ્યા આપણે પોતાને અર્થે સ્વય પાક કર્તવ્ય નથી શ્રીગીતાજીમા સ્પષ્ટ જ આજ્ઞા છે કે જેઓ આત્મકારણથી સ્વયપાક કરે છે તેઓ તો સ્તેન-ચોર-છે આપણો માર્ગ સર્વથા ચોરનો નથી પરન્તુ શાહુકારનો છે પ્રભુને અને વૈષ્ણવોને મહાપ્રસાદ લેવડાવીને દેહસ્થિત્યર્થ યત્કિંચિત્ સુધાપ્રસાદનું ગ્રહણ કરવું ,અને પ્રસાદ લેતા પહેલા ચિન્તનપ્રકારોક્ત ચિન્તનાદિ પણ કરવું જ

આપણો માર્ગ શાહુકારનો છે

તેમના સ્મરણગ્રન્થો પણ છે અન્ય દેવોના ઉપાસક નિજ દેવોનું પ્રાતસ્મરણ કરે છે તેમ આપણે કોનુ સ્મરણ કરવું ? તો તે અર્થે તેમણે સ્મરણગ્રન્થો સ્મૃતિશાસ્ત્ર-લક્ષ્યા છે તેમના ધ્યાનગ્રન્થો પણ છે 'जपसमये स्वरूप ध्यानम् ' ઇત્યાદિ ગ્રન્થો આ કોટિના ગ્રન્થો છે

સ્મરણ અને ધ્યાનગ્રન્થો

આપણે ત્યા સ્તોત્રો કેવલ અર્થવાદ જ નથી સ્તોત્ર કેવલ સ્તુતિકર્તૃ સ્તાવક નથી, પરન્તુ વસ્તુત યથાર્થ છે આ પ્રકારના ગ્રન્થોમા અષ્ટકોનો સમાવેશ થાય છે તેમના તેવા અષ્ટકોમા **श्रीगोपीजनवल्लभाष्टक, पोडशाष्टक** ઇત્યાદિ પ્રભુપરત્વે છે, **राधाष्टक मुख्यशक्तिस्तोत्र** ઇત્યાદિ સ્વામિનીજીપરત્વે છે, **वैश्वानराष्टक, वल्लभशरणाष्टक, निजाचार्याष्टक, वल्लभभावाष्टक, दैन्याष्टक हा हा दैन्याष्टक, पादयुगलाष्टक, गोकुलेशाष्टक मर्यादाशरणाष्टक** ઇત્યાદિ અષ્ટકો શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીગુસાંઈજી શ્રીગોકુલેશજી પ્રભૃતિપરત્વે છે આમા મને **वैश्वानराष्टक** અત્યન્ત પ્રિય છે ૧૮૯૦થી એ સ્તોત્રે મારુ હૃદય વેધ્યું છે

સ્તોત્રો

વિજ્ઞપ્તિઓ

એમની વિજ્ઞપ્તિઓ પણ છે શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીગુસાંઈજીએ વિજ્ઞપ્તિઓ કરી તેમ આપે પણ કેટલીક વિજ્ઞપ્તિ કરી છે આ વિજ્ઞપ્તિદ્વારા પ્રભુપાસે વિરહરસની જ યાચના કરી છે તેવી તેમની 'વિજ્ઞપ્તિ'કોટિના ગ્રન્થમા **શ્રીયમુનાવિજ્ઞપ્તિ, શ્રીવલ્લભચરણવિજ્ઞપ્તિ, સ્વપ્રભુવિજ્ઞપ્તિ શ્રીસ્વામિનીવિજ્ઞપ્તિ** ઇત્યાદિ ગ્રન્થો મુખ્ય છે વિરહની પરાકાષ્ઠા પ્રાપ્ત થતા શ્રીહરિરાયજીએ આચાર્યચરણોનુ સ્મરણ કરીને તેમની સરલ 'નામાવલિ' પણ યોજી છે, અને તેના શ્રીમહાપ્રભુજીનુ શ્રીગુસાંઈજીનુ શ્રીગોકુલેશનુ અને નિજ પિતા શ્રીકલ્યાણરાયજીનુ પણ સ્મરણ કર્યું છે

શિક્ષાપત્ર

કિંચ શ્રીહરિરાયજી વારંવાર વિરહપત્રો પણ લખતા. એમના આ પત્રોનો સંગ્રહ તે તેમનુ '**શિક્ષાપત્ર**' છે

ભાષાગ્રન્થો

સંસ્કૃત ન જાણનારાને અર્થે ભાષામા પણ કેટલાક પદો આપશ્રીએ રચ્યાં છે, અને એ માર્ગે પણ ભાવનુ દાન કર્યું છે કદાચિત્ કોઇ કહે કે રાગતાલસ્વર વિના ગાન કયાથી શક્ય હોય ? તો તેનાના પણ હિતાર્થ ગાનનૈપુણ્યાનપેક્ષ ધનનો-ધોળો-પણ પ્રકટ કર્યા છે તે જ રીતિએ આપના કેટલાક ખ્યાલાદિ પણ સમ્પ્રદાયમા પ્રસિદ્ધ છે

બ્રહ્મસમ્બન્ધનુ 'દાન' કિમર્થ ?

ક્યા આપ એ રાજાના રાજા અને ક્યા હુ એક જીવમાત્ર' એ ભાવે '**यच्च दुःखं यशोदाया**' ઇત્યાદિમા દર્શાવેલે પ્રકારે કૃષ્ણદર્શનલાલસામા આપશ્રીએ નિજ સમગ્ર જ જીવન વિપ્રયોગરોદન કરીને વ્યતીત કર્યું છે એમનો ભગવદ્ભાવ તેમ જ એમનુ ચારિત્ર્ય એવા ઉચ્ચ પ્રકારનુ હતુ કે જન્મોજન્મ એમના ગુણગાન ગાઈએ તો પણ એમના ઋણમાથી આપણે મુક્ત થઈ શકીએ તેમ નથી
સમ્પ્રતિ મુદ્રણ સુગમ હોવાથી તેમના ગ્રન્થો આપણે સત્વર પ્રસિદ્ધ કરાવી શકીએ એમ છે, પરન્તુ પુરુષોત્તમ અક્ષરથી પણ પર છે એ આપણે વિસ્મરવાનુ નથી, અર્થાદ્ જ્યારે શ્રીપુરુષોત્તમની ભક્તિનુ દાન થાય ત્યારે જ તેની પ્રાપ્તિ આપણને થઈ શકે છે કેવળ કાળાક્ષર ઘૂંટી મારવાથી મુખ્ય ફલ જ મળી ગયુ એમ સર્વથા ન જ માનવુ આપણા સમ્પ્રદાયમા પ્રભુ તો સ્વાવિર્ભાવાત્મક છે અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય પણ ભાવમાત્ર છે, ક્રિયાત્મક સંયોગપર્યન્ત સાધન હોઈ પણ શકે, પરન્તુ ભાવાત્મક વિપ્રયોગ તો સર્વથા નિઃસાધન જ છે ભલે શ્રવણાદિ અધ્યયન કરો, વિચારાદિ મનન ચિન્તનાદિ નિદિધ્યાસ પણ કરો, કરો, પરન્તુ બ્રહ્મનો સમ્બન્ધ આપણે ત્યા તાવન્માત્રથી નથી, તેથી જ આપણા માર્ગમા બ્રહ્મસમ્બન્ધને સાધન ન ગણતા 'દાન' કથવામા આવે છે

ઉપસંહાર.
પ્રવચનાર્થ પ્રબન્ધ

વૈષ્ણવપરિષત્ તરફથી અણુભાષ્યનુ પ્રવચન માઘમાસમા પ્રતિરવિવાસરે સાય ષડ્વાદન સમયે તથા નવ્ય પુરુષોત્તમમણ્ડલ તરફથી શ્રીપુરુષોત્તમજીની વાદાવલિનુ પ્રવચન તે જ સ્થળે પ્રતિસોમવાસરે સાય સપ્તવાદનસમયે થશે અને તેને અર્થે હુ તે ઉભયે દિવસોએ પૂનાથી અત્ર મારા પોતાના જ વ્યયે આવીને પ્રવચન કરીશ, તેથી તેનો લાભ સર્વેએ અવશ્યમેવ લેવો શ્રીનૃસિંહલાલજીના મન્દિરમા શ્રીમહાપ્રભુજીના સભાપતિત્વે જ પૂર્વે સભા મળતી, તેમ અદ્ય પણ શ્રીમદાચાર્યચરણના પ્રમુખત્વે આ સભા મળી છે તેથી તે સમ્બન્ધમા પણ કોઇએ મિથ્યા શઙ્કાઓ ઉપસ્થિત કરવી નહિ શ્રીમહાપ્રભુજીથી અન્ય અધિક કોઇ સભાધિપતિ જ નથી, આપશ્રી જ આ સમ્પ્રદાયના નિત્ય અધિષ્ઠાતા છે તેઓશ્રીના વિશુદ્ધ બાળકો પણ દીર્ઘાયુ રહો અને તન્માર્ગે જ ચાલો એ જ વિજ્ઞપ્તિ

॥ श्रीवल्लभ ॥

"नैवात्मनः" श्लोकोपरि श्रीगुसांइजीकृत स्वतन्त्र लेख.

नैवात्मनः प्रभुरयं निजलाभपूर्णो
मानं जनादविदुषः करुणो वृणीते ।
यद्यज्जनो भगवते विदधीत मानं
तच्चात्मने प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीः ॥ ७.९.११.

ભગવદનુગ્રહ વિના ભક્તિ થતી નથી તેથી 'વિપ્રને પવિત્ર જીવને શ્વપચને કિમર્થ અનુગ્રહે છે' એમ આશઙ્કા થાય તો नैवात्मन ઇત્યાદિ કહે છે આ ભગવાન્ आत्मन જીવના प्रभु પ્રભુ છે, પરન્તુ દેહના નથી, વિપ્રત્વ વા શ્વપચત્વ દેહગત છે, પરન્તુ આત્મગત નથી, અને પ્રભુ જે આત્માનો—જીવનો—અનુગ્રહ કરે છે તેને ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પ્રકારે તદીય શ્વપચદેહ પણ શુદ્ધ થઈ જાય છે, "श्वादोपि सद्य सवनाय कल्पते" 'श्रुतोनुपठितो ध्यात आदृतो वानुमोदित सद्य पुनाति मद्धर्मो देवविश्वद्रुहोपि हि' ઇત્યાદિવચન અત્ર પ્રમાણ છે પ્રભુ જે આત્માનો—જીવનો—અનુગ્રહ કરતા નથી તદીય વિપ્રદેહ પણ ભક્તિના અભાવથી અશુદ્ધ હોય છે, "સત્યે અને દયાએ ઉપેત વિદ્યાથી અને તપથી અન્વિત ધર્મ મદ્ભક્તિથી રહિત આત્માને—જીવને—સમ્યક્ પ્રકારે પવિત્ર કરતો નથી" એ ભગવદ્વચન અત્ર પ્રમાણ છે, તેથી દેહોત્કર્ષ ભક્તિહેતુ નથી, પરન્તુ ભક્તિ જ દેહોત્કર્ષહેતુ છે, અને તે ભક્તિ પણ ભગવદનુગ્રહૈકસાધ્ય છે, કિઞ્ચ અનુગ્રહ આત્મનિષ્ઠ અને સાધનનિરપેક્ષ છે કારણ કે પ્રભુ—ઈશ્વર—અનિયન્ત્ય છે અત ઉક્ત દૂષણ રહેતુ નથી એમ ભાવ છે ઈશ્વર સર્વકરણસમર્થ હોવાથી જેમ આત્માનો—જીવનો—તેમ દેહનો પણ અઙ્ગીકાર શાથી કરતા નથી એ આશઙ્કાની નિવૃત્ત્યર્થ निजलाभपूर्ण પદ કહે છે પ્રભુ નિજ લાભે પૂર્ણ છે, આત્મના—જીવના—લાભે પૂર્ણ છે, પરન્તુ દેહાદિવિષયાપેક્ષા જ તેમને નથી, જીવ તો પૂર્ણ જ પ્રભુનો અંશ હોવાથી જીવનુ નિજત્વ છે, તેથી—તેની પ્રભુનિષ્ઠ જીવની પ્રભુકૃત અપેક્ષામા પણ હોય નથી, પરન્તુ દેહાદિ તો પ્રાકૃત હોવાથી તદપેક્ષા દેહાદ્યપેક્ષા યુક્તા નથી એમ ભાવ છે એમ શાથી જેથી એ પ્રકારની અપેક્ષા થાય તો माने जनादविदुष ઇત્યાદિ કહે છે अविदुषो जनात् અવિદ્વાન્ જનનથી—જ્ઞાનરહિત બહિર્મુખ વિપ્રથી—मान પૂજાત્મક માનને नैव वृणीते—પ્રભુ વરતા—ઇચ્છતા—જ નથી એમ અર્થ છે ત્યારે ભક્તિયુક્તને—ભક્તને—પણ તે પ્રકારે થશે એમ આશઙ્કીને करुण પદે પરિહરે છે કે નહિ, પ્રભુ તો करुण કરુણ છે, કરુણ નિશ્ચય દીન પ્રતિ કરુણા કરે છે જ, અન્યથા કરુણત્વ જ ન હોત, અને દીનતા ભક્તને જ હોય છે, પરન્તુ વિમુખને હોતી નથી, અત એવ 'न तु भूरिमान' એમ પૂર્વે ઉક્ત છે દીનને અહઙ્કારનો અસમ્ભવ હોય છે, અત કૃપાએ ભક્તકૃત માનનો અઙ્ગીકાર પ્રભુ કરે જ છે એમ यद्यद् ઇત્યાદિએ કહે છે ભગવદઙ્ગીકારાનુરોધથી અત્ર जनનો અર્થ ભક્તજન કરવો, તે ભક્તજન यद्यन्मान જે કાંઇ પત્રપુષ્પાદિ માન भगवते ભગવાનને માન તે विदधीत કરે છે તે માન आत्मने આત્માર્થે—ભક્તાર્થે—થાય છે તે માન છે એમ માનીને પ્રભુ તે માનનો અઙ્ગીકાર કરે છે એમ અર્થ છે ઈશ્વર તો સાક્ષાત્ અઙ્ગીકાર કરતા નથી, પરન્તુ પ્રતિમાદ્વારા અઙ્ગીકાર કરે છે અને તે પ્રતિમા અઙ્ગીકાર કરે છે એમ તો દૃશ્યમાન નથી તેથી કહે

પ્રકારે ભગવાન્ અઙ્ગીકાર કરે છે એમ આશઙ્કા થાય તો **प्रतिमुखस्य** ઇત્યાદિએ દૃષ્ટાન્તને કહે છે કે **प्रतिमुख** અર્થાત્ પ્રતિબિમ્બમુખ, તત્ર યાવતી શ્રી દૃશ્યમાન છે તાવતી શ્રી તે મુખ જેનુ પ્રતિબિમ્બ હોય છે તેના મુખમા હોય છે, તે પ્રકારે અત્ર પ્રતિબિમ્બસ્થાનીયા પ્રતિમા છે, કારણ કે તત્-પ્રતિમામા-ભગવદાવેશ છે, અત તત્-પ્રતિમામા-કૃત સર્વનો અઙ્ગીકાર ભગવાન્ કરે જ છે, અન્યથા તત્ર પ્રભુ આવેશ કરત જ નહિ, અને તત્કૃત તેને પ્રયચ્છત પણ નહિ, તેથી અઙ્ગીકાર મન્તવ્ય જ છે એમ ભાવ છે યદ્યપિ ભક્તિમાર્ગમા પ્રતિમા સ્વરૂપાત્મિકા જ છે કારણ કે ભક્તોને તે પ્રકારે અનુભવદર્શન છે, તથાપિ મર્યાદાભક્તિમાર્ગનો આશ્રય કરીને જ તે પ્રકારે કહ્યુ છે, નહિ કે પુષ્ટિભક્તિનો આશ્રય કરીને, અત એવ **भक्त**પદને અને **सेवा**દિને ત્યજીને અત્ર **जन**પદ અને **मान**પદ કહ્યુ છે,-કારણ કે પ્રતિપક્ષ બહિર્મુખ હોવાથી પુષ્ટિકથન અત્ર અયુક્ત છે-અને તે પ્રકારે કૈમુતિકન્યાયે પુષ્ટિમાર્ગનુ જ પ્રાબલ્ય કહે છે. અથવા **अयम्** આ-અસ્મદાદિને પ્રત્યક્ષ-**भगवान्** ભગવાન્ **आत्मन** મસારશહિત્યથી જ્ઞાની જીવાત્માના **प्रभुर्न** પ્રભુ નથી એમ અર્થ છે, કારણ કે ભગવાનના અને જ્ઞાની જીવના ઐક્યે ભેદનો અભાવ હોવાથી ઉભય-ભગવાન્ અને જીવ-નિરપેક્ષ છે '**ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम्**' ઇત્યાદિ વાક્યમા જ્ઞાનીનુ આત્મત્વે કથન છે ત્યારે કયે પ્રકારે ઉભયનુ નૈરપેક્ષ્ય હોઈને ભગવાન્ જ્ઞાની જીવના પ્રભુ નથી એમ આશઙ્કા થાય તો તત્ર પ્રકાર કહે છે કે જ્ઞાની તો મારો આત્મા જ છે, પરન્તુ તત્સઙ્ઘાત-જ્ઞાનીનો સઙ્ઘાત-કાંઇ મદીય આત્મા નથી, અને ભક્તો તો સસઙ્ઘાત-સઙ્ઘાતે સહ-મદીય આત્મા છે એમ અર્થ છે, અત એવ પાર્થ પ્રતિ '**क्लेशोऽधिकतरस्तेषाम्**'-તે જ્ઞાનીઓને અધિકતર ક્લેશ પ્રાપ્ત થાય છે-એમ કહીને જ્ઞાનીમા ક્લેશનુ નિરૂપણ કર્યુ છે, આથી જ્ઞાનીના પ્રભુ નથી એમ જ્ઞાપિત થયુ, કારણ કે પૂર્ણાનન્દ પ્રભુમા તો ક્લેશનો સમ્બન્ધ જ નથી, અને જ્ઞાનીમા તો ક્લેશનો સમ્બન્ધ સ્પષ્ટ જ કહ્યો છે, તત '**ते मे युक्ततमा मता**'-'તે ભક્તો મે યુક્તતમ મત છે'-વાક્ય ભક્તના પ્રભુ છે એમ જ્ઞાન કરાવે છે, અત તેઓને-ભક્તોને-તો ક્લેશનો પણ અભાવ છે, કારણ કે '**मद्भक्तो नावसीदति**' વચન અત્ર પ્રમાણ છે તત્ર એમ આશઙ્કા થાય કે ભગવાન્ એ પ્રકારે તારતમ્ય કેમ કરે છે તો તત્પરિહારાર્થ **निजलाभपूर्ण** ઇત્યાદિ કહે છે આત્મલાભત્વે જે પૂર્ણ છે તેને વસ્તુત અન્યની અપેક્ષા જ નથી, પરન્તુ અન્ય જો 'હુ સેવક છુ' એમ માને તો ભગવાન્ પણ તેના પ્રતિ પ્રભુત્વનો અઙ્ગીકાર કરે, પરન્તુ તદપેક્ષારહિત યત્કિઞ્ચિદ્‌જ્ઞાની પ્રતિ નહિ, તેથી યુક્ત જ છે કે પ્રભુ જ્ઞાનીના નથી એમ અત્ર ભાવ છે તત્ર એમ આશઙ્કા થાય કે પ્રભુત્વનો અઙ્ગીકાર કરીને ભક્તોને વિષે શુ અધિક કરે છે તો **मानं जनात्** ઇત્યાદિ કહે છે વસ્તુત '**भक्त्या मामभिजानाति**'-ભક્તિએ મને અભિજાને છે-વચનથી તો ભક્ત જ અભિત વિદ્વાન્ પણ છે, તથાપિ યત્ર સાધારણ જનથી પણ-ભક્તિ હોય તો-તત્કૃત માનને પ્રભુ ઇચ્છે છે તો તાદૃશ વિદ્વાન્ ભક્તથી માનને પ્રભુ ઇચ્છે તેમા તો કહેવુ જ શુ એમ નિરૂપવાને **अविदुष जनात्**-અવિદ્વાન્ જનથી-એમ કથન કર્યુ, કિઞ્ચ પૂર્વે પ્રભુ બ્રહ્મજ્ઞાનીના નથી એમ કથનથી અત્ર તત્પ્રકારક જ્ઞાનમાર્ગીય જ્ઞાનના અભાવથી જ **अविदुष** વિશેષણ કહ્યુ, પરન્તુ કાંઇ જ્ઞાનમાત્રના જ અભાવાર્થ તે પદ કહ્યુ નથી-તે પ્રકારે-ભક્તિમાર્ગીય પ્રકારે-તો જ્ઞાન ઉક્ત જ છે, અન્યથા જ્ઞાનિવત્ ભક્ત પણ ઉપેક્ષ્ય જ થાત, તત્ર **करुण** પદે ઉપપત્તિને કહે છે કે કરુણા દીનને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે, પરન્તુ જીવને પ્રભુતુલ્ય જે માનનારાઓ તેને વિષે તે કરુણા પણ ઉત્પન્ન થતી નથી, તેથી તત્પ્રકારજ્ઞાનયુક્ત તો ભક્ત છે જ એ યુક્ત છે એમ ભાવ છે કિઞ્ચ, ભક્તનુ તો શુ કહેવુ? ભક્તિરહિત પણ જન ભક્તપ્રવર્તિતસમ્પ્રદાયમા સ્થિત થઈને **भगवते** ભગવાનને

અર્થે **यद्यन्मानं विदधीत** જે જે માન સ્વકર્તવ્યત્વે વિદિત જાણીને કરે છે તે માનનુ પણ વરણ સમ્પ્રાર્થના અનુરોધે પ્રભુ આત્મત્વે કરે છે, અત એવ Potential વિધિ લિઙ્નો પ્રયોગ લડર્થમા–વર્તમાનકાળાર્થમા–Present Tenseના અર્થમા કર્યો છે, અને તેથી જ બ્રહ્માએ પણ '**भवत्पदाम्भोरुहनावमत्र ते निधाय याता सदनुग्रहो भवान्** એમ કહ્યુ છે વસ્તુત ભક્તોને પ્રભુ સ્વય વરે છે અને અન્ય તો સ્વત પ્રભુને વરવા ઇચ્છે છે એ તારતમ્ય છે પરન્તુ ભક્તકૃત માનનો જ અઙ્ગીકાર કરે છે એ નિયમ કયે પ્રકારે સમ્ભવે એમ આશઙ્કીને **प्रतिमुखस्य यथा** ઇત્યાદિએ દૃષ્ટાન્તને કહે છે મુખસ્થાનીય ભક્ત છે, અને પ્રતિમુખસ્થાનીય તો તદનુવર્તી છે જેમ પ્રતિમુખની શ્રી વસ્તુત મુખની છે પરન્તુ તેની–પ્રતિમુખની–નથી, તેમ ભક્તાનુવર્તીએ કૃત માનને વસ્તુત ભક્તકૃત જ માને છે, નહિ કે ભક્તાનુવર્તિકૃત, કારણ કે જેમ પ્રતિમુખનુ મુખાનુવર્તિત્વ છે તેમ આનુ ભક્તાનુસારિત્વ છે, અન્યથા મુખના અભાવમા પ્રતિમુખનો જ અભાવ આપન્ન થવાથી તત્કૃત માન જ ન હોઈ શકે, અત કોઇ પણ પ્રકારની અનુપપત્તિ ન રહી

અથવા, **अयं भगवान्** આ ભગવાન **आत्मन एव प्रभुर्न** આત્માના જ પ્રભુ નથી, ભક્તને અધીન છે, તન્નિચ્છા તદનિચ્છા વિના સ્વત કાર્ય પણ કરવાને શક્ત નથી એમ અર્થ છે **एव** ત્યારે સ્વતન્ત્રત્વ નિરાકૃત થઈ જાય છે, અને '**अहं भक्तपराधीनो ह्यस्वतन्त्र इव द्विज वशे कुर्वन्ति मां भक्त्या सत्स्त्रियः सत्पतिं यथा**' વચન પ્રમાણ છે ત્યારે પ્રભુનુ ઇશ્વરત્વ ક્યાથી ? એમ પણ ન કહવુ, કારણ કે ઇશ્વર નિશ્ચય **कर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुं समर्थ** છે તેથી અત્ર–ભક્તમા–એવુ સામર્થ્ય પ્રકટ છે તન આશઙ્કા થાય કે '**निःस्पृहस्य तृणं जगत्** ન્યાયે સ્વાર્થાભાવમા જીવનુ પણ પારતન્ત્ર્ય થઈ જતુ નથી ત્યારે ઇશ્વરનુ પારતન્ત્ર્ય કેમ સમ્ભવે ? તો **निजलाभपूर्ण** ઇત્યાદિએ કહે છે કે **निजानाम्** ભક્તોના **लाभेन** લાભે જ કરીને **पूर्ण** પ્રભુ પૂર્ણ છે અને તેના અભાવમા અપૂર્ણ છે એમ અર્થ છે, તેથી ભક્તો જ પ્રભુના સ્વાર્થભૂત છે એમ જ્ઞાપિત થયુ, '**यो मद्भक्तः स मे प्रियः**' '**निष्किञ्चना वयं शश्वन्निष्किञ्चनजनप्रियाः**' ઇત્યાદિ પ્રભુનુ જ કથન અત્ર પ્રમાણ છે '**नाहमात्मानमाशासे मद्भक्तैः साधुभिर्विना**' ઇત્યાદિ વચનોએ તલ્લાભે–ભક્તના જ લાભે–પ્રભુએ સ્વની પૂર્ણતાને પણ કહી છે કિઞ્ચ સેવકો નિશ્ચય પ્રભુના અંશ છે, અન્યથા પ્રભુત્વ જ કયે પ્રકારે ઉપપન્ન થાય ? અત અંશીએ અંશીની પૂર્ણતા દોષાર્થ નથી '**ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः** ઇત્યાદિ વાક્યથી જીવ અવિશેષે અંશ છે ત્યારે ભક્તમાત્રપૂર્ણતા કયે પ્રકારે એમ આશઙ્કા થાય તો કહે છે કે સત્ય, અભક્તના અને અંશીના સમ્બન્ધમા તત્પૂર્ણતા કહવી યુક્ત છે, પરન્તુ સમ્બન્ધ તો ભક્તોનો જ છે અન્યનો નથી, કારણ કે '**आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम्**' એમ ભગવદ્વચન છે ભક્તોનો તો સમ્બન્ધ પૂર્વે ઉપપાદિત જ છે યદ્વા, નિજથી–ભક્તથી–તર્પિત વસ્તુના લાભે જ પ્રભુ પૂર્ણ છે એમ અર્થ કરવો, કારણ કે '**यद्यदिष्टतमं लोके यच्चातिप्रियमात्मनः तत्तन्निवेदयेन्मह्यम्**' ઇત્યાદિ ભગવદપેક્ષાવચન છે યત્ર ભક્તસમ્બન્ધિવસ્તુલાભે પણ પૂર્ણતા છે તત્ર ભક્તલાભે પૂર્ણતામા તો કહવુ જ શુ એમ ભાવ છે કિઞ્ચ, '**अभक्तोपहृतं भुङ्गे न मे तोषाय कल्पितम्**' વચનથી અભક્તસમર્પિતનુ ગ્રહણ પણ કરતા નથી એમા આશ્ચર્ય જ નથી, કારણ કે ભક્તાસમર્પિત પણ તદીયનુ ગ્રહણ આપ કરે છે એ અભિપ્રાયે **मानं जनात्** ઇત્યાદિ કહે છે, અત્ર આ આશય છે ભક્ત તો નિરન્તર સ્વભાવના અનુસારે યથાદેશકાલ સર્વ સમર્પે જ છે, તથાપિ જીવસ્વભાવવશાત્ કાઇક વિસ્મરે છે અથવા પ્રભુના અપેક્ષિતવિશેષને જાણતો નથી, ત્યારે પ્રભુ સ્વય જ સ્વપ્નાદિદ્વારા અનુગ્રહાનુરૂપ તે જ્ઞાપિત કરાવીને પણ અઙ્ગીકાર કરે છે, તેથી **अविदुषो जनान्मानं वृणीते** એમ નિરૂપ્યુ, અને વરણ પણ સ્વાપેક્ષાએ થય છે, નહિ કે વરણીયાપેક્ષાએ, તેથી વરણાર્થક 'वृ' ધાતુનો અને આત્મનેપદનો પ્રયોગ અત્ર કર્યો, તત્ર **करुण** ઇત્યાદિએ

હેતુ પણ કથી દીધો. અત્ર આ અદ્‌ભુત ભક્ત નિશ્ચય જેટલું સન્માન કરે છે, તેટલાનો અંગીકાર જ પ્રભુ કરે છે. તથાપિ તારતમ્ય તો પોતાના કૃપાતિશયને તે ભક્ત જાણતો નથી, કારણ કે ये यथा मा प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् માં 'તથૈવ' પદ અવધારણવાચક છે, જ્યારે પુન ભક્તકૃતથી પણ અધિકને ઇચ્છતા પ્રભુ 'મારે અધુના આ અપેક્ષિત છે તે સમર્પ' એમ મધુર વાણીએ વદે છે અને ભક્ત વિસ્મરે તો 'અરે હું એતત્સમાવે જ સ્થિત છું' એમ આજ્ઞા પણ કરે છે ત્યારે તે ભક્ત નિરવધિ સુખને અનુભવે છે, અન્યથા-કદાપિ કોઇ પણ જણાવે નહિ તો-કોણે જાણ્યું કે કૃપા છે કે નથી એમ સન્દેહથી તે ભક્ત ખિન્ન થાય છે, અને કરુણત્વે તેના ખેદને અસહમાન પ્રભુ તે પ્રકારે કરે છે. વસ્તુત તો જે પ્રકારે જલનિધિ સ્વમર્યાદાને ઉલ્લંઘીને અન્યત્ર ગમન કરતો નથી, અને મર્યાદામાં નિરન્તર તરઙ્ગોને ઉઠાવે છે, તેને સ્વભાવ જ નિયામક છે, પરન્તુ કોઇ ઉપાધિ તેને સમ્ભવતો નથી, તે જ પ્રકારે અનિગમ્ભીરકરુણામૃતજલધિ ઇશ્વિર ભક્તવશ્યત્વથી સ્વમર્યાદારૂપભક્તોને વિષે નિરન્તર તરઙ્ગિત હોય છે, પરન્તુ અન્યત્ર ગમન જ કરતા નથી. તેથી સત્ય સુસ્થ છે એ પ્રકાર મને ભક્તોમાં તારતમ્ય પ્રભુ કેમ કરે છે એમ આશઙ્કીને તે તારતમ્ય ભક્તકૃત જ છે પરન્તુ પ્રભુકૃત નથી એમ यद्यत् ઇત્યાદિએ કહે છે. અત્ર આ અર્થ છે, विदधीत ક્રિયાપદથી આ વિધિસમ્બન્ધ નિરૂપિત છે, અને તેથી જ્યાં જેટલો વિધિસમ્બન્ધ તત્ર ભજનનો તેટલો જ ઉત્કર્ષ પણ થાય છે, તેથી પૂર્વે વિધિસમ્બન્ધના અભાવે નૈષ્ટ્યથી પ્રભુ સ્વય जनामान वृणीते જનથી માનનું વરણ કરે છે, અને વિધિસમ્બન્ધે દાસના આચારથી તત્કૃતને ભક્તકૃત માનને જ વરે છે અને अपि ના અર્થ વડે છે, તેથી તત્કૃતનું પણ વરણ કરે છે એમ પૂર્વની ભગવદ્‌ભક્તસ્વભાવાચકની-અપેક્ષાએ અનાદર સૂચિત થાય છે, અને તે આ પ્રમાણે, સમુદ્ર સર્વત્ર તરઙ્ગિત થાય છે, પરન્તુ નિકટસ્થ સેવાય છે, નહિ કે દૂરસ્થ, તત્ર તારતમ્ય તદ્દોષકૃત-દૂરસ્થદોષકૃત-જ છે એમ ભાવ છે. અપિ ચ, वृणीते એ ક્રિયા પૂર્વત્ર યોજનીયા છે અને તો 'જન ભગવાનનો જે જે માન કરે છે તે તે આત્માને અર્થે પણ' એમ-સ્વાર્થને પણ ઉદ્દેશીને કરે છે એમ-અર્થ કરવો. તેથી તો 'प्रयोजनमनुद्दिश्य न मन्दोऽपि प्रवर्तते' એ ન્યાયે સ્વાર્થના અભાવે તો વિધિ કોઇનો પણ પ્રવર્તક જ થતો નથી, અને તે સ્વાર્થ અત્ર મોક્ષ જ છે એમ જણાવવાને आत्मन કહ્યું, કારણ કે મોક્ષ જ આત્મગામી છે. આ અર્થને સમજવવાને प्रतिमुखस्य ઇત્યાદિએ દૃષ્ટાન્તને કહે છે કે જેમ પુરુષની मुखश्री પ્રતિમુખની પણ થાય છે પરન્તુ મુખમાત્રની જ નહિ, તેમ ભગવાનને અર્થે કૃત માન સ્વાર્થાપેક્ષા છતે આત્માને અર્થે પણ થાય છે એ ભાવ છે. પૂર્વોક્ત પક્ષમાં તો સ્વાર્થનો ગન્ધ પણ નથી, અને તેથી પ્રભુ સ્વય વરણ કરે છે એમ નિરૂપ્યું. અને એમ निजलाभपूर्ण એ હેતુ પણ ત્યાં કહ્યો, અત્ર તો જન સ્વાર્થપર હોવાથી તદીય ક્લેશને અસહમાન પ્રભુ તત્ફલ તેને પ્રયચ્છે છે તેથી करुण એ હેતુ અત્ર કહ્યો, અને તેથી પૂર્વોક્ત પક્ષ ભગવદનુગ્રહૈકસાધ્ય હોવાથી તત્ર સ્વસાધ્યતાને માનીને કોઇ પણ ભજન જ કરશે નહિ તેથી સ્વાર્થપક્ષમાં પણ ભગવદ્‌ભજન જ પુરુષાર્થસાધન છે પરન્તુ ભજનાતિરિક્ત અન્ય પણ પુરુષાર્થસાધન નથી એ આશયે આ પક્ષ પણ નિરૂપ્યો. અત એવ (૧) 'अकाम (२) सर्वकामो वा (३) मोक्षकाम उदारधीः तीव्रेण भक्तियोगेन यजेत पुरुष परम्' એમ પક્ષત્રય કહ્યું. આ अकाम પુષ્ટિમાર્ગીય, सर्वकाम પ્રવાહિક અને मोक्षकाम મર્યાદામાર્ગીય એમ પક્ષત્રય છે. યદ્યપિ ઈશ્વર સર્વસમ અને કરુણ હોવાથી કદાચિત્ સ્વધર્મને પ્રકટ કરે છે અને કદાચિત્ સ્વધર્મને પ્રકટ જ કરતા નથી એ વૈષમ્ય કયે પ્રકારે પરિહૃત થય છે એમ આશઙ્કીને प्रतिमुखस्य ઇત્યાદિએ દૃષ્ટાન્તને કહે છે કે પ્રતિબિમ્બશોભા પણ સમ્મુખતા અવશ્ય અપેક્ષિત છે, કારણ કે જેટલો અંશ સમ્મુખ થતો નથી, તેટલા અંશમાં મુખશ્રી ભાસતી નથી, તેટલામાત્રથી મુખશ્રીનું વૈષમ્ય કહી શકાતું નથી, તેમ જ અત્ર પણ વૈષમ્ય નથી એમ ભાવ છે, તેથી યથાકથઞ્ચિત્ પરાઙ્મુખ મનુષ્યે પણ ભગવત્સંમુખ જ થવું છે એ ફલિતાર્થ સિદ્ધ થઇ રહે છે

હરિને વિષે સર્વેન્દ્રિયનુ ઉત્તમોત્તમ સમ્બન્ધાત્મક ફલ આ માર્ગમા છે 'अक्षण्वतां फलमिदं न परं विदाम' એ ભાગવતવાક્ય અને सोऽश्नुते सर्वान् कामान् सह ब्रह्मणा विपश्चिता' તૈત્તિરીયોપનિષદ્વાક્ય અત્ર પ્રમાણ છે આ માર્ગમા તત્સમ્બન્ધીમા-ભગવાનના સમ્બન્ધીમા-તદ્ભાવ ભગવદ્ભાવ-રાખવામા આવે છે 'उद्धव पूजयाश्रमु' 'विना महत्पादरजोभिषेकम्' 'महस्ते विष्णो सुमतिं भजामहे' 'कीरातहूणान्ध्र पुलिन्दपुल्कसा' 'देवर्षिमें प्रियतम' 'सदनुग्रहो भवान्' 'त्वत्पादपोतेन महत्कृतेन' 'महतां कृपया यावत्' ઇત્યાદિ વાક્યયુથપ્રામાણ્યે ભગવત્સમ્બન્ધી મહાપુરુષોમા-ભગવદ્ભક્તોમા-ભગવદ્ભાવનુ સંરક્ષણ કરવામા આવે છે [1]તદ્ભિન્નમા-ભગવદ્વિમુખમા-વિરોધિતા વિરુદ્ધ ભાવ રક્ષાય[2] છે, ઉદાસીનમા સમભાવ રાખવામા આવે છે આ માર્ગમા વિદ્યમાન દેહાદિની-દેહ ઇન્દ્રિય પ્રાણ અન્તઃકરણ આદિની-જીવ રૂપે કરીને ભાવના કરવામા આવતી નથી, અર્થાત્ તત્તદ્દેહાદિનુ રક્ષણ મમતાએ કરવામા આવતુ નથી, પરોક્ષમા પણ તદર્થત્વ છે, અર્થાત્ ભગવત્પરોક્ષમા વિપ્રયોગાવસ્થામા પ્રભુસંયોગના વિચારે કરીને જ દેહાદિનુ પણ રક્ષણ ઉત્તરરમા તદ્ભાવ થઈ કરવામા આવે છે 'त्वयि धृतासवस्त्वांविचिन्वते' 'આપને વિષે ધૃત-ધારણ કરેલા-છે અસુ-પ્રાણ-જેમણે એવા ભક્તો આપને શોધે છે, વાદ્દ અત્ર પ્રમાણ છે આ માર્ગમા સેવ્યસ્વરૂપના ભજનમા કોઈ પણ પ્રકારની કદાચિદ્ ઉપકૃતિની અપેક્ષા રક્ષવામા આવતી નથી, કેવલ ભાવમાત્રનુ જ પોષણ કરવામા આવે છે પ્રભુ પણ ભક્તોને ફલનુ દાન કરીને પણ ભજનનો અપવાદ કરતા નથી, કારણ કે ભક્તોનો ભાવોદ્રેક અતિપ્રચુર-અત્યુત્કટ-હોય છે આ માર્ગમા સર્વલીલાનુભાવ હોવાથી સંયોગાવસ્થા કરતાએ પણ વિપ્રયોગાવસ્થામા વિશેષત સુખસમ્બન્ધ હોય છે આ માર્ગમા સાધનનુ અને ફલનુ-ઉભયનુ-સર્વત્ર મર્યાદામાર્ગથી વૈપરીત્ય હોય છે સાધન એ જ ફલ છે, અને ફલ એ જ સાધન છે આ માર્ગમા ભક્તની તત્સમ્બન્ધિની-ભગવત્સમ્બન્ધિની-કૃતિ હોતે સતે અભિમાનસમ્પર્કાભાવાર્થ અને દૈન્યના ઉદ્બોધાર્થ સદાસર્વદા સતત પશ્ચાત્તાપ—તાપાત્મક કલેશ—થયા કરે છે આ માર્ગમા અન્તઃસ્થિત ભગવાનના આવિર્ભાવ થવામા—બહિ પ્રાકટ્ય થવામા—કોઈની પણ અપેક્ષા જ નથી, દૈન્ય જ સાધન છે, અને ફલ પણ વિપ્રયોગજ દૈન્ય છે આ માર્ગમાં સમગ્ર વિષયોનો ત્યાગ કરવામા આવે છે વિષયાવિષ્ટ દુષ્ટ ચિત્તમા હરિનો આવિર્ભાવ સર્વથા થતો નથી આ માર્ગમા પ્રભુને સર્વભાવે દેહાદિનુ—દેહ ઇન્દ્રિય પ્રાણ અન્તઃકરણ વિત્ત ગૃહ ઇત્યાદિ સર્વનુ-જ સમર્પણ કરાય છે વિષયોનો વિષયત્વે કરીને ત્યાગ સતે પણ ભગવદર્થત્વે કરીને તદ્ગ્રહણ પણ 'आत्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवति' શ્રુત્યુક્ત પ્રકારે કરવામા આવે છે અक्षण्वतां फलमिदं न परं विदाम'નુ પરમ રહસ્ય સ્વારસ્ય આ જ છે

દ્વિતીય પ્રકરણ સમાપ્ત.

---

૧ પેલો બહિર્મુખ મહદ્' ઇત્યાદિ શબ્દે 'મહદ્'નો ઉપહાસ કરીને સ્વદ્રોહ દર્શાવી રહ્યો છે તે હવે પાછ આનો ભાવ વિચારશે ?

૨ અત્ર એક શ્રીગોકુલેશનો અને તદીય અનન્ય ભાગ્યવાનનો જે કોઈ પણ દ્રોહ આચરે તેનો વિરોધ કરીને તેનો મુખભ્રંસ કરવો જ એ ભક્તિમાર્ગીય પ્રણાલિકા છે

॥ श्रीवल्लभः ॥

निःसाधनता अने सर्वोद्धार.

પ્રકરણ ૩ જું.

શ્રીકૃષ્ણાશ્રય.

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણ નિજભક્તહિતાર્થ પ્રકટિત પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાભેદ ગ્રન્થમા (૧) પ્રવાહી-આસુરી-(૨) માર્યાદિક અને (૩) પુષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારના જીવો છે એમ સુસ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે આ પ્રવાહસૃષ્ટિ શ્રીહરિએ ઇચ્છામાત્રે-મને-ઉત્પન્ન કરી છે, આ પ્રવાહી-અસુર-જીવોનુ સ્વરૂપાદિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના ૧૬ મા અધ્યાયમા વિશદ છે ૧૬ શ્લોકમા 'આ લોકમા બે ભૂતસર્ગ દૈવ અને આસુર જ છે, દૈવ વિસ્તરશ પ્રોક્ત છે, હે પાર્થ ! આસુરસર્ગનુ શ્રવણ મારી પાસેથી કર' એમ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રે પ્રતિજ્ઞા કરીને સપ્તમ શ્લોકથી વિશતિશ્લોકપર્યન્ત આસુર સર્ગનુ નિરૂપણ કર્યું છે "આસુર જનો પ્રવૃત્તિને જાણતા નથી, તેઓમા નથી શૌચ, નથી આચાર, કે નથી સત્ય, જગત્‌ને અસત્ય, અપ્રતિષ્ઠ, અનીશ્વર, અપરસ્પરસમ્ભૂત અન્ય શુ ? કેવળ કામહેતુક માને છે આ દૃષ્ટિને રક્ષીને તે નષ્ટાત્મા અલ્પબુદ્ધિ ઉગ્રકર્મા અહિત આસુરો જગત્‌ના ક્ષયાર્થ પ્રવર્તે છે દુષ્પૂર કામનો આશ્રય કરીને દમ્ભમાનમદાન્વિત અશુચિવ્રત આસુરો મોહને લીધે અસદ્ગ્રાહને ગ્રહીને પ્રવર્તે છે અપરિમેયા અને પ્રલયાન્તા ચિન્તાનો ઉપાશ્રય કરે છે કામનો ઉપભોગ જ પરમ છે જેમને એવા તેઓ આ જ અન્યત્ નથી એમ નિશ્ચયવાન્ હોય છે આશાપાશશતોએ બદ્ધ કામક્રોધપરાયણ તેઓ કામભોગાર્થ અન્યાયે અર્થસઞ્ચયને ઇચ્છે છે, 'આજ આ મે લબ્ધ કર્યુ, આ મનોરથને પ્રાપ્ત કરીશ, આ મારુ છે અને આ ધન પુન મારુ થશે આ શત્રુને મે હણ્યો અને અપર શત્રુઓને પણ હણીશ, હુ ઈશ્વર છુ હુ ભોગી, હુ સિદ્ધ, હુ બળવાન્ અને હુ સુખી છુ હુ આઢ્ય છુ, હુ અભિજનવાન્ છુ, મારા સદૃશ અન્ય કોણ છે ? હુ યજન કરીશ, હુ દાન આપીશ, હુ મોદ પામીશ' એ પ્રકારે તેઓ અજ્ઞાને વિમોહિત છે અનેકચિત્તવિભ્રાન્ત મોહજાલસમાવૃત કામભોગમા પ્રસક્ત તેઓનો પાત અશુચિ નરકને વિષે થાય છે આત્મસમ્ભાવિત સ્તબ્ધ ધનમાનમદાન્વિત તેઓ દમ્ભે કરીને નામયજ્ઞોએ અવિધિપૂર્વક યજન કરે છે, અહંકાર બળ દર્પ કામ અને ક્રોધને સશ્રિત અભ્યસૂયક તેઓ નિજ અને પરના દેહમા મારો પ્રદ્વેષ કરે છે, તે દ્વેષયુક્ત ક્રૂર નરાધમ અશુભ અસુરોને હુ સસારમા આસુરી જ યોનિને વિષે અજસ્ર-વારવાર-ક્ષિપુ છું આસુરી યોનિને પ્રાપ્ત થયેલા તે મૂઢ જનો જન્મે જન્મે મને પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ તેથી અધમા ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે" આ આસુર સૃષ્ટિના જીવ દેહ અને ક્રિયા દૈવસૃષ્ટિના જીવ દેહ અને ક્રિયાથી ભિન્ન છે એ પ્રથમ પ્રકરણમા સ્પષ્ટ થઈ જ ગયુ છે

માર્યાદિક જીવ દૈવ છે આ વૈદિક સર્ગ શ્રીહરિએ વચને કરીને પ્રકટ કર્યો છે આ દૈવજીવો વેદમા વિધિ કરીને વૈદિક કર્મમાર્ગમા જ્ઞાનમાર્ગમા અને ભક્તિમાર્ગમા ક્રમશ આગળ અક્ષરાનન્દને પ્રાપ્ત કરીને અક્ષરબ્રહ્મમા સાયુજ્યને પ્રાપ્ત કરે છે, કદાચિત્ કૃપાવિશેષે પુરુષોત્તમમા પણ સાયુજ્યની પ્રાપ્તિ કરે છે આ એ કથનની આવશ્યકતા છે કે અન્ત્યજ ચાણ્ડાલ-જે વર્ગ અસ્પર્શ્ય છે તે-જ

માત્ર આસુરસૃષ્ટિ છે અને અન્ય સૃષ્ટિ આથી વર્ણાશ્રમધર્મે ઉત્તરોત્તર અધિક છે એમ સાધારણ લોકનુ જેમ મન્તવ્ય અસત્ય છે તેમ જ સાધારણ લોકમા પણ જે કર્મમાર્ગ વા જ્ઞાનમાર્ગ મનાય છે તે મન્તવ્ય પણ અશુદ્ધ છે ભાટ્ટપ્રભાકરથી અતીવ ભિન્ન વૈદિક કર્મમાર્ગનુ અને શઙ્કરાદિ માયાવાદીથી પરમભિન્ન જ્ઞાનમાર્ગનુ વિશુદ્ધ સ્વરૂપ શ્રીમદાચાર્યચરણે નિજ નિબન્ધાદિ ગ્રન્થોમા ઉપદિશ્યુ છે અખણ્ડ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ જ એ જ્ઞાનમાર્ગનુ વિશુદ્ધ રમણીય કમનીય સ્વરૂપ છે, અને તે શઙ્કરાદિ આચાર્યાભાસે ઉપદિષ્ટ માયાવાદાદિથી અતીવ વિલક્ષણ છે માયાવાદાદિથી શઙ્કરાચાર્યાભાસે અખણ્ડ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદને અશુદ્ધ કરી નાખ્યો હતો તેથી જ શ્રીમદાચાર્યચરણે પુન શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ પ્રસિદ્ધ કરીને વૈદિક માર્યાદિક સિદ્ધાન્તને દૃઢ કર્યો છે આ જ્ઞાનમાર્ગે માર્યાદિક દૈવજીવો ક્રમશ બ્રહ્મભાવને પ્રાપ્ત કરે છે એ સર્વથા અવિસ્મરણીય છે માયાવાદી આચાર્યાભાસે ઉપદિષ્ટ જ્ઞાન તો માયિક જ્ઞાન–અસદ્ જ્ઞાન–હોવાથી તેણે કરીને તો અન્ધતામિસ્રમા જ આસુરનો પાત થાય છે, તેથી વૈદિક માર્ગક્રમે અક્ષરબ્રહ્મમા અને કૃપાવિશેષે પુરુષોત્તમમા પણ જે સાયુજ્યની પ્રાપ્તિ તે તો શ્રીમદાચાર્યચરણે ઉપદિષ્ટ વૈદિક કર્મમાર્ગનું જ્ઞાનમાર્ગનુ વા ભક્તિમાર્ગનુ જ અવલમ્બન કરવાથી થાય છે કર્મમાર્ગ જ્ઞાનમાર્ગ ભક્તિમાર્ગ ઉપાસનામાર્ગ, યોગ, સાઙ્ખ્ય ઇત્યાદિ માર્ગાન્તરથી પુષ્ટિમાર્ગનુ વૈલક્ષણ્ય આગળ ઉપર અતીવ સ્પષ્ટ થઈ જશે અધુના તો એતાવદ્ જ પર્યાપ્ત છે કે વેદમા સ્થિતિકર્તા માર્યાદિક જીવોથી પણ પુષ્ટિસ્થ જીવો બહુ જ વિલક્ષણ છે કારણ કે પુષ્ટિસ્થ જીવો તો સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના શ્રીઅઙ્ગમાથી જ વ્યુચ્ચરિત થયા છે આ દૈવશિરોમણિ પુષ્ટિજીવને શ્રીઅઙ્ગે–આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિરૂપે–જ ફલપ્રાપ્તિ છે આ પુષ્ટિમાર્ગસ્થ જીવોનુ સાધન અને ફલ ઉભયે એક જ શ્રીગોકુલેશ છે, તેથી આ જીવોને સાધનાવસ્થામા તેમ જ ફલાવસ્થામા પણ શરણભાવના અર્થાત્ પ્રપત્તિ એ જ પરમ સર્વસ્વ છે ભગવચ્ચરણમાત્રના જ નિસ્સાધનત્વે અવલમ્બન કરીને તેઓને કૃપાએ જ સર્વોત્કૃષ્ટ ફલની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે તેઓના જીવ દેહ અને ક્રિયા શ્રીકૃષ્ણના–પરિપૂર્ણ પુરુષોત્તમના–સમ્બન્ધી છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણ પણ તેમને વશ છે તેઓ ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણની સેવાનું ફલ પણ ભગવચ્ચરણભાવનાએ જ પ્રાપ્ત કરે છે ભગવચ્ચરણભાવના એ જ તેમનો લાગ છે વેદાધ્યયન, તપ, જ્ઞાન, ઇજ્યા, દાન વ્રત, હોમ, ઉપાસના, કર્મ, આચાર વિચાર ઇત્યાદિ મર્યાદામાર્ગીય ધર્મમા આ ભક્તોની નિષ્ઠા હોતી જ નથી, તેઓનુ પુરુષાર્થચતુષ્ટય પણ પુષ્ટિમાર્ગીય છે પુષ્ટિમાર્ગીય પુરુષાર્થ અને મર્યાદામાર્ગીય પુરુષાર્થ પણ ભિન્ન છે (૧) ધર્મ (૨)અર્થ (૩) કામ અને (૪) મોક્ષ એ મર્યાદામાર્ગીય પુરુષાર્થચતુષ્ટય તો પ્રસિદ્ધ જ છે પરન્તુ **'પુષ્ટિમાર્ગે હરેર્દાસ્યં ધર્મોર્થો હરિરેવ હિ કામો હરેર્દિદૃક્ષૈવ મોક્ષ કૃષ્ણસ્ય ચેદ્ ધ્રુવમ્'** વૃત્રાસુરચતુશ્લોકીની કારિકામા ઉક્ત પુષ્ટિમાર્ગીય પુરુષાર્થ તેથી વિલક્ષણ જ છે, (૧) હરિનુ દાસ્ય એ જ પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મ છે (૨) હરિ જ પુષ્ટિમાર્ગીય અર્થ છે, (૩) હરિની દિદૃક્ષા–દર્શનની ઇચ્છા–જ પુષ્ટિમાર્ગીય કામ છે અને (૪) કૃષ્ણના–કૃષ્ણસમ્બન્ધી–જ જો થઈ જવાય તો તે પુષ્ટિમાર્ગીય મોક્ષ છે, આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય દૈવશિરોમણિ જીવનુ સર્વસ્વ હરિ જ છે, અર્થાત હરિથી ઇતર કાઇ પણ તેમને અભિલાષિત જ નથી, સાલોક્ય સાર્ષ્ટિ સામીપ્ય કે સાયુજ્ય ઇત્યાદિ મોક્ષની પણ આ જીવો ઇચ્છા કરતા નથી, કેવલ શ્રીહરિએ કૃપાએ દત્તા અનન્યા ભક્તિ જ તેમનો પરમ ઉત્તમોત્તમ સહજ મનોરથ હોય છે, અને તે પણ પ્રપત્તિમાર્ગે જ, શ્રીકૃષ્ણ ત્ત જ સેવાસામર્થ્યે પરમ ફલની પ્રાપ્તિ તેઓ સ્વીકારે છે, અર્થાત્ સ્વકીય નિસાધનત્વની જ ભાવનાએ સદૈવ તાપક્લેશ કર્યા કરે છે ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય જ સર્વસાધન છે આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણના કેવલ અનન્ય આશ્રયનુ–પ્રપત્તિનુ–શરણનુ–જ અવલમ્બન કરીને સર્વ

ધર્મોનો પરિત્યાગ તેઓએ કરી દીધો છે, તેથી તેમાં દોષની સ્વલ્પ પણ સમ્ભાવના નથી જ. આ, શરણ સંન્યાસરૂપ જ છે તેથી જેમ મર્યાદામાર્ગમાં 'यदहरेव विरजेत् तदहरेव प्रव्रजेत्' 'तावत् कर्माणि कुर्वीत न निर्विद्येत यावता' ઇત્યાદિ મર્યાદામાર્ગીય સંન્યાસના આદેશમાં વૈરાગ્યનું કથન કર્યું છે અને અન્ત્યમતે કર્મમાર્ગનો પરિત્યાગ જ ઉપદિશ્યો છે તેમ અત્ર પણ ભગવાન્ જ મોચનસમર્થ છે એમ જ્ઞાન થયે જ શરણગમન થઈ શકે છે, તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગીય શરણમાં સર્વધર્મત્યાગની આજ્ઞા કરી છે તે સુસંપન્ન જ છે. સર્વધર્મપરિત્યાગપૂર્વક આ પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રપત્તિથી ધર્મનો વિનાશ કોઈ પણ પ્રકારે થતો નથી એમ ન્યાસાદેશમાં સુસ્પષ્ટ રીતિએ સમજાવ્યું છે. 'सर्वधर्मान् परित्यज्य' ગીતાશ્લોકનું અને 'त्यक्त्वा स्वधर्मं चरणाम्बुजम्' ઇત્યાદિ ભાગવતશ્લોકનું યથાર્થ અધ્યયન અને મનન કરવાથી આ પ્રપત્તિનું મર્મ સ્પષ્ટ થઈ જશે. શ્રીમદાચાર્યચરણે પણ विवेकधैर्याश्रय ગ્રન્થમાં 'कलौ भक्त्यादिमार्गा हि दुःसाध्या इति मे मतिः' એમ ઉપદિશ્યું છે કલિયુગમાં ભક્ત્યાદિ સર્વ માર્ગો નિશ્ચયે દુઃસાધ્ય છે એમ મારુ મતિ છે—તત્ત્વદીપનિબન્ધમાં પણ આપ આજ્ઞા કરે છે કે 'अधुना तु, कलौ सर्वे विरुद्धाचारतत्पराः स्वाध्यायादिक्रियाहीनास्तथाचारपराङ्मुखाः क्रियमाणं तथाचारं विधिहीनं प्रकुर्वते विक्षिप्तमनसो भ्रान्ता जिह्वोपस्थपरायणाः व्रात्यप्रायाः स्वतो दुष्टास्तत्र धर्मः कथं भवेत्? षड्भिः सम्पद्यते धर्मस्ते दुर्लभतराः कलौ।' અર્થાત્ અધુના તો કલિયુગમાં સર્વે બ્રાહ્મણાદિ ઉચ્ચ ત્રૈવર્ણિક પણ વિરુદ્ધાચારને વિષે જ તત્પર છે, સ્વાધ્યાયાદિ ક્રિયાઓ હીન છે, આચારથી પરાઙ્મુખ છે તેમ જ ક્રિયમાણ જે આચાર તે પણ વિધિહીનત્વે જ કરે છે, તેઓ વિક્ષિપ્તમનોયુક્ત છે, ભ્રાન્ત છે, જિહ્વોપસ્થપરાયણ છે પક્વાન્નભોજનાદિભોગમાં અને સ્ત્રીસઙ્ગમાં જ તત્પર છે, સર્વ વ્રાત્યપ્રાય છે, સ્વતોદુષ્ટ છે, તત્ર—આ પ્રકારે દુષ્ટ કલિયુગમાં—ધર્મ ક્યાંથી સમ્ભવે? ધર્મ તો દેશકાલાદિની શુદ્ધતાએ સમ્પન્ન થાય છે, અને તે દેશકાલાદિ ષટ્ તો આ કલિયુગમાં દુર્લભતર થઈ પડ્યું છે. ધર્મનો અને આચારનો જ દુરાગ્રહ કર્તાઓએ અત્ર સુવિચાર્ય છે કે શ્રીમહાપ્રભુજીએ જ સ્વતઃ [illegible] ઉપર કલિયુગના સ્વરૂપનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. શ્રીમદ્ભાગવતના દ્વાદશસ્કન્ધના તૃતીયાધ્યાયનું પણ અનુસન્ધાન અત્ર જિજ્ઞાસુને ઉપયુક્ત થશે. જ્યારે આ પ્રકારે કર્મમાર્ગ—આચારમાર્ગ દુષ્ટ જ થઈ જાય ત્યારે પુનઃ શું કર્તવ્ય? એ આશઙ્કા થાય તો विवेकधैर्याश्रय ગ્રન્થની અનન્તર श्रीकृष्णाश्रय ગ્રન્થે શ્રીકૃષ્ણાશ્રય જ કર્તવ્ય છે એમ શ્રીમદાચાર્યચરણ જ ઉપદિશે છે, આશ્રયનું સ્વરૂપ સુસ્પષ્ટરીતિએ અનુભવાય તેથી એ ગ્રન્થનો અનુવાદ આ પ્રકરણમાં આપવામાં આવશે. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રન્થોપરિ શ્રીકલ્યાણરાયજીના વિવરણનો પણ ગુર્જરાનુવાદ આપ્યો છે. દેશ કાલ દ્રવ્ય મન્ત્ર કર્તા અને કર્મ એ ષટ્‌ની અશુદ્ધિ પણ કલિયુગમાં શ્રીકૃષ્ણાશ્રયે જ નિવૃત્ત થાય છે, તેથી પ્રથમ ષટ્ શ્લોકમાં શ્રીમદાચાર્યચરણે ઉપદિશ્યું કે શ્રીકૃષ્ણનો જ આશ્રય કર્તવ્ય છે અને ચતુર્વિધ પુરુષાર્થ પણ શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમાં જ પર્યવસાન થઈ જાય છે તેથી સપ્તમથી દશમપર્યન્ત શ્લોકચતુષ્ટયે પણ શ્રીકૃષ્ણાશ્રયનું જ અવલમ્બન કરવું આ પ્રકારે ગ્રન્થનું પર્યવસાન શ્રીમદાચાર્યચરણે સ્વયં [illegible] જ આજ્ઞામાં ઉપદિશ્યું છે.

श्रीकृष्णाश्रय.

વિવરણકર્તા શ્રીકલ્યાણરાયજી મઙ્ગલાચરણમાં કહે છે કે—જેમના લીલારસના સ્પર્શથી અન્ય આધિક્ય રહેતી નથી તે રાધાહૃદયાનન્દદાયક શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય હું કરું છું (૧) જેમની કૃપાદૃષ્ટિથી જન્તુ આનન્દથી ગોવિન્દને પ્રાપ્ત કરે છે તે નિજાચાર્યને હું ભક્તિએ અર્થસિદ્ધ્યર્થ અભિવન્દુ છું (૨)

४५. श्रुतेश्च ॥४॥

॥ सप्तममेकसूत्रं सहकार्यन्तराधिकरणम् ॥७॥

४६. सहकार्यन्तरविधिः पक्षेण तृतीयं तद्वतो विध्यादिवत् ॥१॥

॥अष्टमं चतुःसूत्रं गृहिणोपसंहाराधिकरणम् ।८॥

४७. कृत्स्नभावात्तु गृहिणोपसंहारः ॥१॥

४८. मौनवदितरेषामप्युपदेशात् ॥२॥

४९. अनाविष्कुर्वन्नन्वयात् ॥३॥

५०. ऐहिकमप्रस्तुतप्रतिबन्धे तद्दर्शनात् ॥४॥

॥नवममेकसूत्रमेवम्मुक्तिफलानियम इत्यधिकरणम् ॥९॥

५१. एवं मुक्तिफलानियमस्तदवस्थावधृतेस्तदवस्थावधृतेः ॥१॥

इति श्रीमत्कृष्णद्वैपायनविरचिततत्त्वसूत्रेषूपनिषदां विद्याजनकतारूपसाधनाख्ये तृतीयाध्याये कर्मोपसंहारो नाम चतुर्थःप्रकरणः ॥

॥ चतुर्थाध्यायः ॥

॥ प्रथमःप्रकरणः ॥

॥ प्रथमं द्विसूत्रमावृत्त्यधिकरणम् ॥१॥

१. आवृत्तिरसकृदुपदेशात् ॥१॥

२. लिङ्गाच्च ॥२॥

॥ द्वितीयं त्रिसूत्रमात्माधिकरणम् ॥२॥

३. आत्मेति तूपगच्छन्ति ग्राहयन्ति च ॥१॥

४. न प्रतीके न हि सः ॥२॥

५. ब्रह्मदृष्टिरुत्कर्षात् ॥३॥

॥ तृतीयं पञ्चसूत्रमादित्याद्यधिकरणम् ॥३॥

६. आदित्यादिमतयश्चाङ्ग उपपत्तेः ॥१॥

७. आसीनः सम्भवात् ॥२॥

८. ध्यानाच्च ॥३॥

९. अचलत्वं चापेक्ष्य ॥४॥

१०. स्मरन्ति च ॥५॥

॥ चतुर्थमेकसूत्रं यत्रैकाग्रताधिकरणम् ॥४॥

११. यत्रैकाग्रता तत्राविशेषात् ॥१॥

॥ पञ्चममेकसूत्रमाप्रायणाधिकरणम् ॥५॥

१२. आप्रायणात्तत्रापि हि दृष्टम् ॥१॥

॥ षष्ठं चतुःसूत्रं तदधिगमाधिकरणम् ॥६॥

१३. तदधिगम उत्तरपूर्वाघयोरश्लेषविनाशौ तद्व्यपदेशात् ॥१॥

---

४५. सूत्रमिदं न पठ्यते भास्कररामानुजनैम्बार्कमाध्वशैवैः ।

५०. 'ऐहिकमपि' इति शाङ्करपाठः । 'अप्रस्तुते' इति नैम्बार्कपाठः । 'ऐहिकमप्रस्तुतप्रतिबन्धे तद्दर्शनात्' इति भास्करपाठः ।

४. 'न प्रतीके न हि सः' इति शाङ्कररामानुजमाध्वशैवभैक्षवः पाठः । 'न प्रतीकेन हि सः' इत्येव भास्करपाठः ।

११. 'तत्राविशेषात्' इत्येव भास्करपाठः ।

१४. इतरस्याप्येवमसंश्लेषः पाते तु ॥२॥

१५. अनारब्धकार्ये एव तु पूर्वे तदवधेः॥३॥

१६. अग्निहोत्रादि तु तत्कार्यायैव तद्दर्शनात् ॥४॥

सप्तम त्रिसूत्रमतोन्याधिकरणम् ॥७॥

१७. अतोन्यापि ह्येकेषामुभयोः ॥१॥

१८. यदेव विद्ययेति हि ॥२॥

१९ भोगेन त्वितरे क्षपयित्वाथ सम्पद्यते ॥३॥

॥ इति श्रीमत्कृष्णद्वैपायनविरचिततत्त्वसूत्रेषु फलाख्ये चतुर्थेऽध्याये जीवतः फलविचारो नाम प्रथमश्चरणः ॥

॥ द्वितीयश्चरणः ॥

॥ प्रथम चतुःसूत्र वाङ्मनोधिकरणम् ॥१॥

१. वाङ् मनसि दर्शनाच्छब्दाच्च ॥१॥

२. अत एव सर्वाण्यनु ॥२॥

३. तन्मनः प्राण उत्तरात् ॥३॥

४. सोध्यक्षे तदुपगमादिभ्यः ॥४॥

॥ द्वितीय द्विसूत्र भूताधिकरणम् ॥२॥

५. भूतेषु तच्छ्रुतेः ॥१॥

६ नैकस्मिन् दर्शयतो हि ॥२॥

॥ तृतीय नवसूत्र समानाधिकरणम् ॥३॥

७. समाना चासृत्युपक्रमादमृतत्वं चानुपोष्य ॥१॥

८. तदापीतेः संसारव्यपदेशात् ॥२॥

९. सूक्ष्मं प्रमाणतश्च तथोपलब्धेः ॥३॥

१०. नोपमर्देनातः ॥४॥

११. अस्यैव चोपपत्तेरूष्मा ॥५॥

१२. प्रतिषेधादिति चेन्न शारीरात् ॥६॥

१३. स्पष्टो ह्येकेषाम् ॥७॥

१४. स्मर्यते च ॥८॥

१५. तानि परे तथा ह्याह ॥९॥

॥ चतुर्थमेकसूत्रमविभागाधिकरणम् ॥४॥

१६. अविभागो वचनात् ॥१॥

---

१६ 'तत्कार्यायैव' इत्येव भैक्षवः पाठ ।

१७. 'अतोन्यदपीति' इति माध्वः पाठः ।

१८. इदं सूत्रमुपेक्षितं भास्करेणानर्थकमिति ।

१९ अथरहित शाङ्करभास्करभैक्षवपाठः ।

२. 'अत एव च' इति शाङ्करभास्करमाध्वशैवपाठः ।

४. 'सोध्यक्षेण' इति शैवः पाठः ।

५. 'भूतेषु तच्छ्रुतेः' इत्येव भास्करपाठः । 'भूतेष्वतः' इति भैक्षवः पाठः ।

८ 'तदपीतेः' इति माध्वः पाठः ।

११. 'एष ऊष्मा' इति शाङ्करभास्करभैक्षवपाठः ।

१३. इदमन्तर्भावयन्ति पूर्वस्मिन् भास्कररामानुजनिम्बार्कशैवा ।

॥ पञ्चममेकसूत्रं तदोकोधिकरणम् ॥५॥

१७. तदोकोग्रज्वलनं तत्प्रकाशितद्वारो विद्यासामर्थ्यात्तच्छेषगत्यनुस्मृतियोगाच्च हार्दानुगृहीतः शताधिकया ॥१॥

॥ षष्ठमेकसूत्रं रश्म्यधिकरणम् ॥६॥

१८. रश्म्यनुसारी ॥१॥

॥ सप्तमं त्रिसूत्रं निश्यधिकरणम्[1] ॥७॥

१९. निशि नेति चेन्न सम्बन्धस्य यावद्देहभावित्वाद्दर्शयति च ॥१॥

२०. अतश्चायनेपि दक्षिणे ॥२॥

२१. योगिनः प्रति स्मर्यते स्मार्ते चैते ॥३॥

॥ इति श्रीमत्कृष्णद्वैपायनविरचितेषु तत्त्वसूत्रेषु फलाख्ये चतुर्थाध्याये म्रियमाणस्य फलविचारो नाम द्वितीयश्चरण ॥

॥ तृतीयश्चरणः ॥

॥ प्रथमं चतुःसूत्रमर्चिराद्यधिकरणम् ॥१॥

१. अर्चिरादिना तत्प्रथितेः ॥१॥

२. वायुमब्दादविशेषविशेषाभ्याम् ॥२॥

३. तडितोधि वरुणः सम्बन्धात् ॥३॥

४. वरुणाच्चाधीन्द्रप्रजापती ॥४॥

---

१९. 'सम्बन्धात्' इति पठित्वा यावद्देहसूत्रांश पृथक्सूत्रत्वेन पठन्ति माध्वा ।

२१. 'प्रति' इति शाङ्करभास्करभैक्षवपाठ ।

२. 'वायुशब्दात्' इति माध्वःपाठः ।

४. 'नव्यमपि सूत्रं केचन निवेशयन्ति' इत्यत्र 'वरुणाच्च' इत्यादि नितान्तस्फुरदेव श्रीवल्लभसूत्रमेव निदर्शनमिति ब्रह्मसूत्राणां बहुकर्तृकत्वं सिसाधयिषुर्यत् कश्चिदाह तदसदेव । श्रीवल्लभैर्नैवेदं सूत्रं नव्यं न्यवेशि । 'वरुणादधीन्द्रप्रजापती' इति शाङ्करभाष्ये, 'वरुणादुपरीन्द्रादिर्निवेशयितव्यः' इति रामानुजभाष्ये 'इन्द्रप्रजापती उक्तस्थानाद्वरुणादधि निवेशयितव्यौ' इति निम्बार्कभाष्ये, 'वरुणलोकात् प्रजापतिलोकमिति कौण्डिन्यश्रुतिः' इति माध्वभाष्ये, 'तदनन्तरमिन्द्रप्रजापतिलोकौ' इति शैवभाष्ये, 'तत इन्द्रस्ततः प्रजापतिः' इति भैक्षवभाष्ये चैतत्सूत्राक्षराणां स्फुटतमोपलम्भात् स्पष्टार्थत्वेनैव चास्य सूत्रस्य शाङ्करादिभिः 'स्थानान्तराभावात् पाठसामर्थ्याच्च' इत्येवम्भाष्यकरणाच्चेतिदिक् ॥

---

१ प्रदीपकाराधिकरणमहमहकारमतेनेदं षष्ठमेवाधिकरणम । भाष्यप्रकाशिकाकाररश्मिकारमतेन चेद सप्तममधिकरणम् ॥

द्वितीयं त्रिसूत्रमातिवाहिकाधिकरणम् ॥२॥
५. आतिवाहिकास्तल्लिङ्गात् ॥१॥
६ उभयव्यामोहात् तत्सिद्धेः ॥२॥
७. वैद्युतेनैव ततस्तच्छ्रुते. ॥३॥

तृतीयमष्टसूत्र कार्याधिकरणम ॥३॥
८. कार्यं वादरिरस्य गत्युपपत्तेः ॥१॥
९. विशेषितत्वाच्च ॥२॥
१०. सामीप्यात्तु तद्व्यपदेशः ॥३॥
११. कार्यात्यये तदध्यक्षेण सहातः पर-मभिधानात् ॥४॥
१२. स्मृतेश्च ॥५॥
१३ परं जैमिनिर्मुख्यत्वात् ॥६॥
१४. दर्शनाच्च ॥७॥
१५. न च कार्ये प्रतिपत्त्यभिसन्धिः ॥८॥

चतुर्थमेकसूत्रमप्रतीकाधिकरणम् ॥४॥
१६. अप्रतीकालम्बनान्नयतीति वादरा-यण उभयथा दोषात् तत्क्रतुश्च ॥१॥

पञ्चममेकसूत्र विशेषाधिकरणम् ॥५॥
१७. विशेषं च दर्शयति ॥१॥

इति श्रीमत्कृष्णद्वैपायनविरचितेषु तत्त्वसूत्रेषु फलाख्ये चतुर्थेऽध्याये गच्छत· फलविचारो नाम तृतीयश्चरण. ॥

॥ चतुर्थश्चरणः ॥

प्रथम चतुःसूत्र सम्पद्याविर्भावाधिकरणम् ॥१॥
१. सम्पद्याविर्भावः स्वेन शब्दात्॥१॥
२. मुक्त प्रतिज्ञानात् ॥२॥
३. आत्मा प्रकरणात् ॥३॥
४. अविभागेन दृष्टत्वात् ॥४॥

द्वितीयमष्टसूत्र ब्राह्माधिकरणम् ॥२॥
५. ब्राह्मेण जैमिनिरुपन्यासादिभ्य. ॥१॥
६. चिति तन्मात्रेण तदात्मकत्वादित्यौडु-लोमिः ॥२॥

---

५. 'आतिवाहिकः' इति माध्व पाठ ।

६ इदं सूत्र भास्कररामानुजनैम्बार्कशैवा न पठन्ति ।

१५. 'प्रत्यभिसन्धिः' इति रामानुजशैवपाठः ।

१६. 'उभयथादोषात्' इति शाङ्करभास्करभैक्षवपाठः । 'उभयथा च दोषात्' इति रामानुजमाध्वशैवपाठः ।

१ 'अविहाय' इति मा ्व पाठः ।

६. 'चितिमात्रेण' इति भास्करमाध्वशैवपाठ । 'तदात्मकत्वात्' इति च रामानुजनैम्बार्कमाध्वशैवभैक्षवःपाठ ।

॥ मतान्तरपाठसमेतो ब्रह्मसूत्रपाठः ॥

७ एवमप्युपन्यासात् पूर्वभावादविरोध बादरायण ॥ ३ ॥
८ सङ्कल्पादेव च तच्छ्रुते ॥ ४ ॥
९ अत एव चानन्याधिपति ॥ ५ ॥
१० अभाव बादरिराह ह्येवम् ॥ ६ ॥
११ भाव जैमिनिर्विकल्पामननात् ॥ ७ ॥
१२ द्वादशाहवदुभयविध बादरायणोत ॥ ८ ॥

तृतीय द्विसूत्र तत्त्वभावाधिकरणम् ॥ ३ ॥

१३ तत्त्वभावे सन्ध्यवदुपपत्ते ॥ १ ॥
१४ भावे जाग्रद्वत् ॥ २ ॥

चतुर्थ द्विसूत्र प्रदीपाधिकरणम् ॥ ४ ॥

१५ प्रदीपवदावेशस्तथा हि दर्शयति ॥ १ ॥
१६ स्वाप्ययसम्पत्त्योरन्यतरापेक्षमाविष्कृत हि ॥ २ ॥

पञ्चमं षट्सूत्र जगद्व्यापाराधिकरणम् ॥ ५ ॥

१७ जगद्व्यापारवर्ज प्रकरणादसंनिहितत्वाच्च ॥ १ ॥
१८ प्रत्यक्षोपदेशादिति चेन्नाधिकारिकमण्डलोक्ते ॥ २ ॥
१९ विकारावर्ति च तथा हि स्थितिमाह ॥ ३ ॥
२० दर्शयतश्चैव प्रत्यक्षानुमाने ॥ ४ ॥
२१ भोगमात्रसाम्यलिङ्गाच्च ॥ ५ ॥
२२ अनावृत्ति शब्दादनावृत्ति शब्दात् ॥ ६ ॥

इति श्रीमत्कृष्णद्वैपायनविरचितेषु तत्त्वसूत्रेषु फलाख्ये चतुर्थेऽध्याये प्राप्तफलस्य फलविचारो नाम चतुर्थश्चरण ॥ ४ ॥

---

८ 'एव तु' इति शाङ्करभास्करशैवभैक्षवपाठ । 'एव तच्छ्रुते' इति रामानुजनैम्बार्कपाठ ।
९ चकाररहितो भैक्षव पाठ ।
११ 'अविकल्पमननात्' इति भास्करपाठ ।
१३ 'तन्व वे' इति सर्वेप्येकदेशिन ।
१७ 'प्रकरणात्' इत्यादिसूत्राश पृथक्सूत्रत्वेन पठन्ति माध्वा ।
१८ 'नेति चेन्न' इति भास्करनैम्बार्कपाठ ।
१९ 'स्थितिम्' इत्यादिसूत्राशमुत्तरसूत्रेण योजयन्ति माध्वा । 'विकारान् वर्ति' इति भैक्षवपाठ ।
२१ 'साम्यम्' इति भास्करपाठ ।

॥ समाप्तानि श्रीमत्कृष्णद्वैपायनविरचितानि तत्त्वसूत्राणि ॥

૩ શ્રીનાથી વૈષ્ણવપરિષદ્ અને શ્રીપુરુષોત્તમસમ્પ્રદાય થયા પ્રયોગોમા કોઈ પરાગજી સુરજી જેવા ધનિકો ઉપસ્થિત કેમ થતા નથી? શુ ધનિકવર્ગ એમ સ્વીકારે છે કે ધીના સમન્વય વિના જ કેવલ શ્રીમાત્રે સમ્પ્રદાયનો ઉત્કર્ષ સુસિદ્ધ થઈ જશે? રવિવારે એકાદ કલાકનો પણ અવકાશ પ્રાપ્ત કરવાની જે શ્રીમાન્ પુષ્ટિમાર્ગીયોને સદિચ્છામાત્ર પણ થતી નથી તે ધનાઢ્ય વર્ગને શ્રીમદ્ વલ્લભાધીશ્વર જ સન્મતિનુ દાન કરે.

* * * * * *

૪ પુના વૈષ્ણવમંડલમા વે સાગાણીએ પરિવેષ્ટાએ અને આ માસિકના તન્ત્રીએ યથાક્રમ 'ધર્મની પરિસ્થિતિ' 'બાલબોધ' અને 'શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો ઉપદેશ' વિષે વ્યાખ્યાન આપ્યા છતાં આ મણ્ડલમા અદ્યાવધિ થયલા એક પણ વ્યાખ્યાનને પ્રસંગે શ્રીબાલકૃષ્ણજીના મન્દિરમાથી મુખ્ય પરિચારકાદિ એક પણ વ્યક્તિ ઉપસ્થિત થઈ નથી! પ્રાતઃકાળે મઙ્ગલાના દર્શનકર્તા શ્રદ્ધાવાન્ વર્ગને અન્ધશ્રદ્ધામા જ રાખવાની તેમની ઇચ્છા છે? શ્રદ્ધાવાન પણ વૈષ્ણવ ભગવદ્વિદ્યા પ્રાપ્ત કરે એ પણ રુચતુ નથી? બુદ્ધિયોગની વૃદ્ધિ થતા મન્દિરોની સુધારણા પ્રાપ્ત થશે જ એમ ભીતિ છે?

* * * * * *

૫ શ્રીમદાચાર્યચરણના તત્ત્વદીપનિબન્ધના 'સર્વનિર્ણય'નો અનુવાદ કરાવવાને વૈષ્ણવપરિષદે રૂા ૭૫૦) વિનિયોજવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, અને મગનલાલ શાસ્ત્રીએ તે કાર્ય નિઃશુલ્ક જ કરી આપવાની પણ પ્રતિજ્ઞા કરી છે

* * * * * *

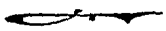
૬ સમ્પ્રદાયના કેટલાક અગ્રગણ્ય શ્રીમદ્ગોસ્વામીઓનુ વ્રજમા સમ્મેલન થયુ છે શ્રીયમુનાજી અને શ્રીગિરિરાજજી એ મહાનુભાવીઓની સન્મતિને પ્રાચીનમાર્ગે પ્રેરે

* * * * * *

૭ વે તેલીવાલાને કકરપલ્લીમાથી રશ્મિનો અમુક ત્રુટિત ભાગ પણ પ્રાપ્ત થઈ ગયો છે

॥ वेदस्तुतिशुद्धिः ॥

पत्रम् ।		पङ्क्तिः ।	शुद्धम् ।
१.	८	२१.	मत्तदुष्टतया ।
२	१०	११.	'सुरवे ।
३.	१२	१०	अनघ० ।

॥ श्रीकृष्णाय नम ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नम ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नम ॥

क्वेमा स्त्रियो वनचरीर्व्यभिचारदुष्टा कृष्णे क्व चैष परमात्मनि रूढभाव'।
नन्वीश्वरोऽनुभजतोऽविदुषोऽपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्त ॥

पुष्टिसुधा

पुस्तक पञ्चम { संवत् १९८२ मार्गशीर्ष शुक्ल १५ } तृतीयाङ्क

॥ विषयानुक्रमणिका ॥

परिनेष्टा

वे शा स मगनलाल गणपतिराम शास्त्री
એમ એ, બિ ઇ એસ્, એસ્ ટિ સિ,
એમ્ આર્ એ એમ્ (બ્રા) પુના મિટિ

मुद्रक

ગોવિન્દજી ડાહ્યાભાઈ નાયક
શ્રી 'અનાવિલ બન્ધુ' પ્રિ પ્રેસ
બગનપુરી ભાગોળ, સુરત

तन्त्री

ગોવિંદલાલ હરિગોવિંદ ભટ્ટ એમ્ એ
વડોદરા

प्रकाशकतन्त्री

ઉજમશી બાપુજી કાપડીઆ બી એ
"પુષ્ટિસુધા" કાર્યાલય ધંધુકા

વાર્ષિક ન્યોછાવર રૂ ૨-૪-૦

પ્રત્યેક અંકના ૦-૪-૦

॥ दशदिगन्तविजयी श्रीमद्गोस्वामि-पुरुषोत्तमजी ॥

શ્રીમદ્વલ્લભસમ્પ્રદાયના એક પ્રખર વિદ્વાન્ ગોસ્વામી દશદિગન્તવિજયી શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજનો પ્રાકટ્યોત્સવ ગયા શનિવારે હોવાથી તે ઉત્સવ ઉજવવાને એક મોટી જાહેર સભા, વૈષ્ણવ-પરિષદ્‌ના કાર્યવાહક મણ્ડળ તરફથી અત્રેના માધવબાગમા સાંજના ૭ કલાકે પૂનાની દક્ષિણ કૉલેજના સંસ્કૃત વ્યાખ્યાતા મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી એમ. એ.ના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી જે વેળાએ મોટામન્દિરવાળા ગોસ્વામિશ્રીમદ્ગોકુલનાથજીમહારાજ અને ચિ. શ્રીદીક્ષિતજી ઉપરાંત વૈષ્ણવ સ્ત્રીપુરુષો અને અન્ય વિદ્વાનો પણ મોટી સંખ્યામા ઉપસ્થિત થયા હતા.

આ ઉત્સવ મુંબાઈમા પહેલવહેલો જાહેર રીતે ઉજવવામા આવેલો હોવાથી તેના નિમિત્તે તે સમ્પ્રદાયના હસ્તલિખિત અને છપાયલા ગ્રન્થોનું પણ એક પ્રદર્શન—જે પ્રસંગ પણ આ સમ્પ્રદાયના ઇતિહાસમા પ્રથમ વાર જ બન્યો છે—ઉક્ત સ્થળે ગોઠવવામા આવ્યુ હતુ, અને તેમા અત્રેના મોટા મન્દિરમા શ્રીનાથમાતાના મન્દિરમા અને અન્ય વૈષ્ણવો પાસે જે જે હસ્તલિખિત ગ્રન્થો મળી શક્યા તેનુ ત્યા એક સારુ સઙ્ગ્રહસ્થાન ગોઠવાયુ હતુ, જેથી સમ્પ્રદાય સાહિત્યસામગ્રીના પણ પત્તા ન રહે તે માટે આચાર્યશ્રીથી માંડીને તેમના વંશજોએ અને અન્ય સામ્પ્રદાયિક વિદ્વાનોએ પણ તેને સમૃદ્ધ બનાવવાને બહુ શ્રમ વેઠેલો સ્પષ્ટ જણાતો હતો. ત્યારે હવે તો તે ગ્રન્થો જેમની જેમની માલીકીમા છે તેનો પવિત્ર ધર્મ આ જ રહ્યો કે તેને વધુવાર સબડવા નહિ દેતા તેનો લાભ સત્વર સહુને મળે તેવો પ્રબન્ધ કરવો. પ્રદર્શનમા શ્રીનાથજી ઉપરાંત આચાર્યશ્રીના અને અન્ય વિદ્વાન્ ગોસ્વામિમહારાજોના પણ ચિત્રજી મૂકવામા આવ્યા હતા, જેમા ખાસ કરીને તે દિને જેમનો પ્રાકટ્યોત્સવ હતો, તે શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજની આ પ્રસંગને માટે ખાસ એન્લાર્જ કરવામા આવેલી છબી સહુનુ ધ્યાન ખેંચી રહી હતી. આ પ્રદર્શન ખુલ્લુ મેલવાની શુભ ક્રિયા મોટામન્દિરવાળા શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીગોકુલનાથજીમહારાજદ્વારા થનાર હોવાથી ત્યા શાસ્ત્રીના પ્રમુખપણા નીચે સભા મળવા પૂર્વે તર્થ એક બીજો મેળાવડો કરવામા આવ્યો હતો, તે પ્રસંગે ઉક્ત પ્રદર્શન ખુલ્લુ મેલતાં શ્રીમદ્ગોકુલનાથજીમહારાજે એક મનનીય ભાષણ કર્યું હતુ.

સાંજના ૫-૩૦ કલાકે શ્રીગોકુલનાથજીમહારાજ લાલબાવા શ્રીગિરિધરલાલજી તથા શ્રી દીક્ષિતજી સાથે પધારતા ત્યા તેમને ખાતે જે એક સભા ભરવામા આવી હતી, તેના પ્રારમ્ભમા વૈષ્ણવ પરિષદ્‌ના કાર્યવાહક મન્ત્રી વૈ. વિક્રમદાસ ચક્રવાળાએ તે દિવસના મેળાવડાનો હેતુ સમજાવ્યા પછી તેમણે શ્રીગોકુલનાથજીમહારાજને ઉક્ત પ્રદર્શન ખુલ્લુ મેલવાની વિજ્ઞપ્તિ કરી હતી.

શ્રીગોકુલનાથજીમહારાજનુ વિવેચન

પ્રદર્શન ખુલ્લુ મેલતા શ્રીગોકુલનાથજીમહારાજે હિન્દી ભાષામા જણાવ્યુ હતુ કે આજે અહિં હસ્તલિખિત અને મુદ્રિત સામ્પ્રદાયિક ગ્રન્થોનુ જે પ્રદર્શન ભરવામા આવ્યુ છે તે ઉપરથી તમે જોઈ શકશો કે આ સમ્પ્રદાયમા પ્રચારકાર્ય પહેલેથી જ થતુ હતુ, જો કે તે હાલની અત્યારની રીતે થતુ ન હતુ. આ પહેલા મોટે ભાગે પ્રવચનોદ્વારા પ્રચારકાર્ય થતુ હતુ. આ માટે આ સમ્પ્રદાયના વિદ્વાન્ ગોસ્વામીઓ પર્યટન કરતા હતા. અત્રે આ જાણવુ જોઈએ કે તે સમયમા પર્યટનને

માટે આજના જેટલી રેલ્વે વગેરે વાહનોની અનુકૂલતા ન હતી, અને તેથી સમ્પ્રદાયની પ્રગતિને અર્થે પાદપર્યટન પ્રયત્નો કરવામા આવ્યા હતા મહાપરિશ્રમે ગુજરાત કાઠીઆવાડ કચ્છ મારવાડ ઉત્તરહિંદ બગાલ મહારાષ્ટ્ર અને છેક લક્ષ્ઁકાપર્યન્ત આ સમ્પ્રદાયની પ્રવૃત્તિ જોવામા આવે છે તે સર્વે વિદ્યા પ્રતિ તેમની સુરુચિનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે **આ પછી વિદ્યાપરની દૃષ્ટિ કમી થઈ, અને અધ્યયન અને અધ્યાપન ન રહ્યા** અધ્યયન અને અધ્યાપન નષ્ટ થયા એવુ અમારુ કહેવુ નથી પણ તે નષ્ટપ્રાય તો થયા જ, એટલે બાહ્ય લોકો એમ માનવા લાગ્યા કે આ સમ્પ્રદાયમા ૮૪ અને ૨૫૨ વૈષ્ણવોની વાર્તાઓનુ અને તેનુ જ સાહિત્ય છે, પણ જેને આકર ગ્રન્થો કહે છે તેનુ સાહિત્ય નથી. આપણે ત્યાં **દ્રવ્ય સમય કે વિદ્વાનોની ખોટ નથી,** છતા અમારે આ કહેવુ જોઇએ કે આપણા ત્યાંના ગ્રન્થોનુ જેટલુ જલદીથી થવુ જોઇએ તેટલુ મુદ્રણ થતુ નથી આપણે આપણા ગ્રન્થો જે સંસ્કૃતમા છે તે તે **ભાષામા જ પ્રકટ કરી સન્તોષ માનવાનો નથી** પણ તેના **અનુવાદો પણ પ્રકટ કરવા જોઇએ** તે અનુવાદો પણ માત્ર ગુજરાતીમા કે હિંદીમા જ નહિ, પરન્તુ યૂરપ અમેરિકા જાપાન વગેરે **દેશમા જ્યાં જ્યાં મોટી યુનિવર્સિટિઓ હોય તે તે દેશની ભાષાઓમા પણ આપણા ગ્રન્થોના અનુવાદ પ્રસિદ્ધ કરવા જોઇએ** ઉપરાત **આ દેશની** પણ તેલુગુ તામિલ વગેરે ભાષાઓમા પણ અનુવાદ કરવા જોઇએ કે જેથી તત્ત્વજ્ઞાનના શોખીનો આપણો સિદ્ધાન્ત શુ છે તે જાણતા થાય તે ગ્રન્થો સાથે **પ્રસ્તાવનાદ્વારા** આપણે તે ગ્રન્થોના કર્તાઓનો પણ પરિચય કરાવવો જોઇએ આ સમ્બન્ધમા આપણે ત્યા જેટલુ આદર અને અનવધાનતા છે એટલુ બાધક છે આ દિશામા અત્યારપર્યન્ત આપણે જે સફલતા પ્રાપ્ત કરી છે તે નહિ જેવી છે હમણા ૭-૮ **વર્ષમા આપણે ત્યાં પ્રવૃત્તિની શરૂઆત થઈ છે તેને અંગે મુંબાઈ યુનિવર્સિટિમાં એમ એ મા બ્રહ્મસૂત્ર ઉપરના આપણા** આચાર્યચરણના "**અણુભાષ્ય**"ના અધ્યાપનનો **પ્રબન્ધ થયો છે** અને સાભળવા મુજબ આવતા વર્ષથી શ્રીપુરુષોત્તમજીના ભાષ્યપ્રકાશ તથા શુદ્ધાદ્વૈતમાર્તણ્ડ તેમ જ ભક્તિસૂત્રના અભ્યાસ માટેનો પણ ત્યાં પ્રબન્ધ કરાયો છે તો એ કાર્યમાં જે અનુકૂલતા થય છે તેને ભગવદિચ્છા ગણીને આપણે હવે સચેત થવાની જરૂર છે આપણે ત્યા સાહિત્યની વિપુલતા છે કયુ પુસ્તક ઉત્તમ અને કયુ નહિ, તેની અમો સરખામણી કરવા ચાહતા નથી બધાએ ગ્રન્થો ઉત્તમ છે, પણ કેટલાક કેવલ સામ્પ્રદાયિક છે અને અસામ્પ્રદાયિકોને તે ઓછા ઉપયોગી છે જેઓ સરલ હૃદયના હોઈ બીજા સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનને સરખાવવા ઇચ્છે છે તેમને સરખામણીની મદદ માટે આપણા આકર ગ્રન્થોની પ્રસિદ્ધિની બહુ જરૂર છે, અને તેથી તેનો પ્રચાર થવો ઘટે છે આજના પ્રદર્શનનો આ જ હેતુ છે કે આપણે ત્યાના આકર ગ્રન્થોની સહુને માહિતી થાય તેવા ગ્રન્થોની કિમ્મત પ્રેમી વિદ્વાનો જ કરી શકે આપણે ત્યા સરુ મકાન બધાવ્યુ હોય તો સહુને દેખાડવાની મરજી થાય તેમ આપણને આ બધા આ ગ્રન્થો તેવા વિદ્વાનોને દેખાડવા આનન્દ થાય છે સંસ્કૃતના જાણકાર **અભ્યાસીઓને આપણે આપણુ સંસ્કૃત સાહિત્ય દેખાડી દાવા સાથે કહી શકીએ અને ભલામણ કરીએ કે તેનુ અવલોકન** કરો. શાકવાળા કે ધમણવાળા કાંઇ ઝવેરાતનુ મૂલ્ય કરી શકતા નથી, તે તો ઝવેરી જ કરી શકે છે અહિના પ્રદર્શનમાં અમુદ્રિત તો ઠીક પણ સર્વે મુદ્રિત ગ્રન્થો પણ ફક્ત બે જ દિવસમા આ પ્રદર્શન ભરવાનુ થવાથી એકઠા કરી શકાયા નથી વૈ ત્રિકમદાસે એ માટે અમિત શ્રમ કર્યો છે, તેમ કરીને એમણે આચાર્યશ્રીની સેવા જ કરી છે તેવાઓને પણ ધન્યવાદો આપીને તેમનુ હૃદય દુખવવા ચહાતો નથી

બાદ શ્રીગોકુલનાથમહારાજ વગેરેએ પ્રદર્શન નિરીક્ષી તે ખુલ્લુ મકાયનુ જાહેર કર્યુ હતુ '

પ્રાકટ્યોત્સવ નિમિત્તેની સભા

આ પછી સાંજના ૬-૩૦ વાગે શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજના પ્રાકટ્યોત્સવ નિમિત્તેની સભા ત્યાં જ મળી હતી રા બ સુન્દરદાસ નારાયણદાસ સોલિસિટરની દરખાસ્ત અને રા જમનાદાસ કાનજીના ટેકા સાથે સભાનુ પ્રમુખસ્થાન વ્યાખ્યાના મગનલાલ શાસ્ત્રીએ લીધુ હતુ

વૈ મૂલચન્દ્ર તુલસીદાસ તેલીવાલા બી૦ એ૦, એલ૦ એલ૦ બી૦એ-જેમણે મુંબાઈ યુનિવર્સિટિનુ ઝાલાવેદાન્તતપારિતોષિક મેળવ્યુ છે તેમણે-દશદિગન્તવિજયી શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજના જીવનચરિત્રાદિ ઉપર ઇંગ્રેજીમા વ્યાખ્યાન કર્યું હતુ, જેનો અનુવાદ નીચે પ્રકારે છે

વૈ મૂલચન્દ્ર તેલીવાલાના ઇંગ્રેજી ભાષણનો અનુવાદ

વૈ મૂલચન્દ્ર તેલીવાલાએ મઙ્ગલાચરણ કર્યા બાદ જણાવ્યુ કે આજના ભાષણનો વિષય શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજનુ જીવનચરિત્ર છે, પણ તે વિષય ઉપર આવતા પહેલા તેઓ જે વંશમા પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા તે વંશનો કાંઇક ખ્યાલ આપવો ઉચિત ગણીને તે અત્ર પ્રથમ આપુ છુ

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી

શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજ આ પુષ્ટિસમ્પ્રદાયના સ્થાપક શ્રીવલ્લભાચાર્યજી, જેઓ અદ્વિતીય સમર્થ આચાર્ય હતા, તેમનાથી સાતમી પેઢીએ થયા હતા વૈષ્ણવો વલ્લભાખ્યાનનો પાઠ નિત્ય કરે છે, એ ગ્રન્થના બીજા ધોળમા બહુ ટુંકામા શ્રીમહાપ્રભુજીનુ જીવનચરિત્ર આપેલુ છે એ ધોળમા જણાવ્યા અનુસાર વિદ્યાનગરના રાજા કૃષ્ણદેવે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને કનકાભિષેક કરીને ભારતવર્ષના તે સમયના મુખ્ય આચાર્યશ્રીનુ પદ સમર્પ્યુ, તે સમયથી આચાર્યશ્રી ભારતવર્ષના પ્રસિદ્ધ આચાર્ય તરીકે ગણાયા, અને ત્યારથી આપશ્રીએ નિજ માર્ગનો પ્રચાર પોતાના ઉપદેશથી દેશના વિવિધ ભાગોમા કરવા માંડ્યો કૃષ્ણદેવરાજાનો આપશ્રી સાથેનો સમ્બન્ધ શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીમદ્ભાગવત ઉપર લખેલી શ્રીસુબોધિનીનામની ટીકાના પ્રથમ સ્કન્ધના મઙ્ગલાચરણના પ્રથમ શ્લોકમા " वन्दे श्रीकृष्णदेवं" શબ્દોએ સ્તવ્યાથી સત્ય થાતુ હું માનુ છુ, તે ઉપરાન્ત સાંપ્રદાયિકના હાથમા મળી આવેલા 'વ્યાસરાજચરિત' નામના ગ્રન્થમા પણ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને કૃષ્ણદેવ રાજાએ વ્યાસતીર્થના પ્રમુખપણા હેઠળ સમ્માન આપ્યાનુ જણાવ્યુ છે આ શ્રીમહાપ્રભુજીને-શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને-સંસારની પ્રવૃત્તિઓમા ચિત્ત જ ન હતુ અને તેથી અડેલમા બિરાજીને અનેક ગ્રન્થો લખીને વૈષ્ણવોને સદુપદેશ આપીને શ્રીગિરિરાજની ટેકરી ઉપર શ્રીગોવર્ધનનાથજીનુ મન્દિર સ્થાપીને સ્નેહપ્રધાન સેવામાર્ગ શ્રીમદાચાર્યચરણે પ્રકટ કર્યો.

શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી

શ્રીમહાપ્રભુજી પછી તેમના દ્વિતીયપુત્ર શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી થયા તેઓ સં ૧૬૨૦ સુધી અડેલમા બિરાજ્યા, પરન્તુ ત્યારપછી પોતે શ્રીગોકુલમા જઈ રહેવા લાગ્યા તે સમયે તેઓ મોગલ શહેનશાહ અકબરના સમ્બન્ધમા આવ્યા, અને પોતાની વિદ્યાનો ભગવદ્ભાવનો અને સદાચરણનો પ્રભાવ તેની ઉપર પાડ્યો, જેના સુપરિણામે અકબરે શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીને ગોકુલ અને પતિપુરા ગામો ભેટ કર્યા આ વાત ખાલી_ગપ નથી અકબરે શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીને આપેલી સનદોમા આ વાત સ્પષ્ટ કરેલી છે એ સનદો શ્રીનાથદ્વારાના શ્રીમાન્ તિલકાયિતમહારાજશ્રીની પાસે છે, અને તે થોડા વખતમા અમે છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરનાર છીએ

મહારાજો "ગોસ્વામી" ક્યારથી કહેવાયા ?

અત્રે આ સાથે હુ એક બીજી વાત ઉપર તમારુ ધ્યાન ખેચીશ તે એ છે કે અકબરે આપેલી શરુઆતની સનદોમા શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીને "વિપ્ર" અથવા તો "શ્રીદીક્ષિત શ્રીવિઠ્ઠલરાય" એમ સમ્બોધ્યા છે, પણ જ્યારથી તે સનદોદ્વારા તેમણે તેઓશ્રીની ગાયો ગમે તે જગાએ અને રાજગોચર જમીનપર પણ ચરવા દેવાનો પરવાનો આપ્યો, ત્યારથી તે પછીની સનદોમા શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીને 'ગોસ્વામી' તરીકે સમ્બોધ્યા છે, અને આ સમ્પ્રદાયમા આચાર્ય તો માત્ર શ્રીવલ્લભાચાર્યજી જ છે, તેથી શ્રીગુસાઇજી શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીથી માડીને અત્યાર સુધીના તેમના સર્વ વંશજો 'ગોસ્વામી"ના નામથી જ ઓળખાય છે

શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજ

દશદિગન્તવિજયી શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજ—કે જેમનો પ્રાકટ્યોત્સવ અહિ ઉજવીએ છીએ તેઓશ્રી—શ્રીગુસાઇજીના તૃતીય લાલજી શ્રીબાલકૃષ્ણજીના વંશમા ચોથી પેઢીએ થયા છે આપશ્રીનો પ્રાદુર્ભાવ કેટલાકોના મત મુજબ સંવત્ ૧૭૧૪મા અને બીજાઓના મત મુજબ ૧૭૨૪મા ભાદરવા સુદ ૧૧ ને દિવસે શ્રીગોકુલમા થયો હતો આ સમ્બન્ધમા બાબુ ત્રિકમદાસે "પુષ્ટિભક્તિસુધા" માસિકના પઞ્ચમ વર્ષના તૃતીય અઙ્કમાથી શ્રીપુરુષોત્તમજીના વિષયમા મારો લખેલો લેખ આજે જ પહેલા આજની સભામા અત્રે વાચી ગયા છે, એટલે તે સમ્બધમા હુ તે વાતો ફરી કહેતો નથી, પરન્તુ તે લેખ લખ્યા પછી જે કેટલીક નવી બીનાઓ તેઓશ્રીના સમ્બન્ધમા મારા જાણવામા આવી છે તે અહિ જણાવીશ તે લેખમા મે સં ૧૮૨૦મા તેમને કાશીસ્થ વેણીભટ્ટ જોડે શાસ્ત્રાર્થ થયો એમ જણાવ્યુ છે અને તે આધારે શ્રીપુરુષોત્તમજી ભૂતલ ઉપર ૯૬ વર્ષ બિરાજ્યા એમ મે ત્યારે અનુમાન કર્યું હતુ, પરન્તુ સુરતના શ્રીબાલકૃષ્ણજીના મન્દિરમા આપશ્રીએ સંવત્ ૧૭૮૭મા કરેલુ દાનપત્ર મળી આવ્યુ છે, અને "વેણુનાદ" માસિકમા એ દાનપત્ર છપાયુ પણ છે, તે પત્ર કોર્ટમા રજુ પણ થયલુ હતુ, એ દાનપત્રના આધારે શ્રીપુરુષોત્તમજી ૧૭૮૭ પછી ઝાઝુ બિરાજ્યા હોય એમ મને લાગતુ નથી, એટલે કે બહુ તો તેઓ ૬૦ વર્ષ ભૂતલપર બિરાજ્યા

શ્રીપુરુષોત્તમજીનો વિદ્યાભ્યાસ

સમ્પ્રદાયની ગાથાઓ શ્રીપુરુષોત્તમજીને અગાધ જ્ઞાન અલૌકિક રીતે પ્રભુ તરફથી પ્રાપ્ત થવાનુ આપણને જણાવે છે, પરન્તુ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ પોતાનો સમય મોજશોખમા નહિ ગુમાવતા વિદ્યા પ્રાપ્તિને માટે બહુ ભારે શ્રમ લીધેલો જણાય છે 'પ્રકાશ'ના મઙ્ગલાચરણમા 'મ લોકેશો નિબદ્ધ' ઇત્યાદિ શબ્દોથી પોતે લૌકિક રીતે પ્રાપ્ત થયલા જ્ઞાનનો પ્રકાર દર્શાવે છે પુરુષોત્તમજીના ઉપર બે ગોસ્વામીઓનો ઉપકાર થયલો દીસે છે એક એમના ગુરુ શ્રીકલ્યાણરાયજીમહારાજનો અને બીજા એમના કાકા શ્રીવ્રજરાજજીમહારાજનો શ્રીવ્રજરાજજીદ્વારા શ્રીપુરુષોત્તમજીને શ્રીબાલકૃષ્ણજીના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઈ શ્રીવ્રજરાજજી સમ્પ્રદાયમા એક પ્રતાપી બાલક થયા, પરન્તુ એમની વિદ્યાસમ્પત્તિમા અને સર્વમાન્ય વિચારશૈલીમા કારણભૂત તો એમના દાદાકાકા અને ગુરુ શ્રીકલ્યાણરાયજી જ છે શ્રીપુરુષોત્તમજીએ પોતાના પિતાના અને દાદાના નામથી પણ ગ્રન્થો યોજ્યા છે, અને આથી મારુ એવુ માનવુ હતુ કે શ્રીકલ્યાણરાયજીની 'ભાવપ્રકાશિકા' વૃત્તિ પણ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ પોતાના ગુરુના નામથી યોજી હશે આ માન્યતાને મારી પાસેની પ્રતિમા લખાયલા 'ઇયં વૃત્તિર્ગોસ્વામિપુરુષોત્તમેન સ્વગુરુનામ્ના કૃતેતિ શ્રુતમ્' શબ્દોથી કાઇ સમર્થન

કરી લેતા આ પ્રથમ નકલોમાં શ્રીપુરુષોત્તમજીના પાછળથી શોધ કરેલા સુધારાવધારા આવતા નહિ અને તેને લીધે પાઠભેદ પ્રચલિત થતા શ્રીપુરુષોત્તમજીએ પાછળથી શોધીને જે ભાગ ઉમેર્યો હોય તે પહેલા લેખ ઉપરથી થયેલી નકલમાં ન હોય એ સ્વાભાવિક છે, તેમ જ શ્રીપુરુષોત્તમજીનો પાછળથી ઉમેરેલો ભાગ જો કે કોઈક વખતે તેના પૂર્વ ભાગ સાથે બંધ બેસતો ન હોય તથાપિ તે પણ તેટલો જ પ્રામાણિક છે આ ઉપરથી ચોક્કસ ભાગો ક્ષેપક હોવાની પાશ્ચાત્ય લેખકોની સૂચના સાવધાનતાથી સ્વીકારવી જોઈએ શ્રીપુરુષોત્તમજીનો ભાષાનો પરિચય પણ તેવો જ ગાઢ હતો સમ્પ્રદાયની શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીગુસાંઈજી અને શ્રીગોકુલનાથજીની ભાષાઓમાં જે તારતમ્ય હતું તે બહુ સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકતા, અને તેના બને સમ્પ્રદાયમાં શો વિવેક સિદ્ધ થયો શ્રીપુરુષોત્તમજીની લેખનપદ્ધતિ સર્વમાન્ય છે સમ્પ્રદાયના અને સમ્પ્રદાયની બહારના એ પણ એમનું કથન સરલતાથી સ્વીકારેછે જે શ્રીહરિરાયજી વગેરેની છે પ્રમેયપદ્ધતિ તેનો આદર આપ ક્વચિદ્ જ કરે છે

પ્રતાપી વંશ

દુન્યામાં ભાગ્યે જ એવો કોઈ વંશ હશે કે જેની સરખામણી શ્રીવલ્લભકુલ સાથે કરી શકાય શ્રીમહાપ્રભુજીએ અણુભાષ્યના ૨॥ અધ્યાય લખ્યા અને ભાષ્યનો બાકીનો ૧॥ અધ્યાય શ્રીગુસાંઈજીએ લખ્યો, અને સમ્પૂર્ણ બ્રહ્મસૂત્રનું ભાષ્ય પ્રકટ કર્યું બાણના પુત્રે બાણની કાદમ્બરી પૂર્ણ કરી તો તેના તે લૌકિક કાર્યના વખાણ સૌ કરે છે આ તો પુત્રે પિતાશ્રીનો અપૂર્ણ રહેલો શાસ્ત્રીય ગ્રન્થ પિતાના જ દૃષ્ટિબિન્દુથી પૂર્ણ કર્યો એટલું જ નહિ પરન્તુ પિતાની શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિ પણ એવી સુન્દર રીતે સાચવી રાખી કે પિતા પોતાના અપૂર્ણ ભાગનું શ્રીગુસાંઈજીએ કરેલું ભાષ્ય સ્વયં જુએ તો પોતે પુત્રને સહજ ધન્યવાદ આપ્યા વિના રહે નહિ શ્રીગુસાંઈજી પછી થયેલા તેમના સાતે બાળક વિદ્વાન્ હતા તેમાં ચતુર્થ શ્રીગોકુલેશ થયા, તેમણે ચિદ્રૂપ જેવા સંન્યાસીનું જહાંગીર પાસે નાશ્ય માનભંગ કરાવી સામ્પ્રદાયિક તિલકમાળાનું રક્ષણ મરણપર્યન્ત જઈને કર્યું શ્રીગોકુલેશ પછી શ્રીકલ્યાણરાયજી અને શ્રીદેવકીનન્દનજી થયા, જેમના લેખો પણ તેવા જ પ્રતિભાવન્ત છે શ્રીકલ્યાણરાયજી પછી શ્રીહરિરાયજી થયા આ પ્રમેયની મૂર્તિ ભૂતલપર ૧૨૦ વર્ષ બિરાજી શુદ્ધ ચારિત્ર વિના નિર્મલ જીવન વિના—આટલું દીર્ઘ આયુષ્ય લૌકિક રીતે વિચારતા મળવું નથી શ્રીહરિરાયજીની ૮૨ વર્ષની વયે લખેલો ગ્રન્થ મારી પાસે છે, અને તેના અક્ષર આપ જોશો તો માલૂમ પડશે કે તે અક્ષરોમાં ઘડપણનું ચિહ્ન-ધ્રુજારાપણું-બિલકુલ નથી શ્રીહરિરાયજી પછી શ્રીપુરુષોત્તમજી અને તેમની પછી પોતાને પૂર્ણવેત્તા તરીકે ઓળખાવનાર 'શુદ્ધિકાર યોગી શ્રીગોપેશ્વરજી થયા યોગી ગોપેશ્વરજી શ્રીહરિરાયજીના ગૃહમાં થયા, એટલે પ્રમેયપદ્ધતિ એમને વારસામાં મળી હતી, અને પોતે શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રન્થોના અભ્યાસી પણ થયા, આથી એમના ગ્રન્થોમાં પ્રમાણ અને પ્રમેય એ બન્ને પદ્ધતિના મિશ્રણનો પ્રયત્ન જોવામાં આવે છે આ શ્રીગોપેશ્વરજીના બે ગોસ્વામી શિષ્ય થયા, આમાના એક કાશીવાળા શ્રીગિરિધરજી—જેમણે અણુભાષ્યનું " વિવરણ " કર્યું અને વિદ્વન્મણ્ડનની " હરિતોષિણી " ટીકા તેમ જ "શ્રુતિરહસ્યાદિ" ગ્રન્થો લખ્યા છે—અને દ્વિતીય દ્વારકેશજી, જેમણે ષોડશ ગ્રન્થની ટીકા લખી છે ઉદેતા કોટાવાળા શ્રી કનૈયાલાલજીએ કોઈ સમ્પ્રદાયના લખેલા 'સદસ્રક્ષના ખણ્ડનમાં પ્રાભઞ્જન' લખ્યો છે આ પ્રકારે શ્રીમહાપ્રભુજીથી આરમ્ભી અદ્યાવધિ થયેલી વિદ્વાન્ વંશજોની પરમ્પરાએ અને તેવા જ ભગવદીયોની પરમ્પરાએ જોતા આપણને એમ થાય છે કે આપણા પૂર્વજોએ આ સમ્પ્રદાયનો સ્વીકાર કર્યો છે

તેમા તેમણે કોઇ પણ પ્રકારે ભુલ કરી નથી અને તેઓ છેતરાયા નથી એટલુ જ નહિ પણ તેમના કરેલા સ્વીકારથી આપણુ પણ અહોભાગ્ય છે કે આવા પ્રતાપી બાલકોનો અલૌકિક પ્રસાદ આપણને મળી શકે છે

વૈ તેલીવાળા બાદ વૈ ધીરજલાલ વ્રજદાસ સાંકળીઆએ શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજના જીવનચરિતમા અને લખાણોમા રહેલા ગૂઢ રહસ્યો ગુજરાતી ભાષામા સવિસ્તર સમજાવ્યા હતા

વૈ ધીરજલાલ વ્રજદાસ સાંકળીઆ બી એ એલ્ એલ્ બીનુ ભાષણ

કેટલાક સમય ઉપર ટાઉન હૉલની સભામા કવિ નાનાલાલે કહ્યુ હતુ કે 'ખાસ નોંધી રાખવા જેવી એક વાત એ છે કે ૪૫૦ વર્ષ સુધી એક જ વશમા-એટલે કે શ્રીવલ્લભાચાર્યના વશમા-એટલા બધા વિદ્વાન આચાર્યો યાને ધર્મગુરુઓ ઉત્પન્ન થયા છે, અને તેમણે એટલુ મોટુ ધર્મનુ સાહિત્ય પોતાની પાછળ મૂકયુ છે કે એવો બીજો કોઇ પણ વશ આપણને ભાગ્યે જ મળશે કે જેણે હિંદુધર્મની કરોડોના વખતમા આટલી મોટી સેવા કરી હોય ' વૈષ્ણવ પરિષદ્ની બેઠકોમા મહારાજોને મોગલપાદશાહો તરફથી મળેલા બક્ષિસપત્રો વાચવામા આવ્યા હતા તે ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે મોગલપાદશાહો પણ આપણા મહારાજોને ઘણુ જ સન્માન આપતા હતા એ દેખાડી આપે છે કે આપણા સમ્પ્રદાયમા પોલપોલ નથી, તે તો તત્ત્વ ઉપર રચાયલો છે, અને તેને જ લીધે તે સદૈવ ટકી રહેશે જ

આજે આ સભામા મારો ઉદ્દેશ એ છે કે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી શ્રીગુસાંઇજી શ્રીપુરુષોત્તમજી વગેરે આપણા મહાનુભ આચાર્યોની તથા તેમના ગ્રન્થોની ખાસ ખુબીઓ શુ છે તે તમને સર્વને દર્શાવવી

પહેલી ખુબી—પ્રભુસાન્નિધ્યનો અનુભવ

શ્રીભાગવત ઉપરની શ્રીવલ્લભાચાર્યની "શ્રીસુબોધિની" ટીકાના વાચનારના ધ્યાન ઉપર તેઓશ્રીની જે પહેલી ખુબી આવે છે તે એ છે કે જ્યારે આપણે "શ્રીસુબોધિની" વાચતા હોઇએ છીએ ત્યારે આપણી સમક્ષ પ્રભુનુ સાન્નિધ્ય આપણને સ્પષ્ટ રીતિએ ભાસે છે અને આપણી સામેનો ભૌતિક ગ્રન્થ વગેરે અદૃશ્ય થઇ જતા જાણે કે પ્રભુની લીલા આપણી સમક્ષ જ ઉપસ્થિત હોય એવુ આપણને લાગે છે યદ્યપિ એ વાત ચર્મચક્ષુથી જણાય તેવી નથી, મનન કરીએ તો અનુભવ મેળવાય ત્યારે સમજવામા આવે તેવી છે એવુ છતા પણ 'શ્રીસુબોધિની' વાચતા આપણને લાગે છે કે મોટો ભાગ આપણે સમજતા નથી અને તેમાથી ધ્વનિરૂપે જ ઘણા ઘણા અગમ્ય વિચારો લાગ્યા કરે છે અને અહિ શ્રીપુરુષોત્તમજીની પોતાની ઉત્તમ વિદ્વત્તા અને સાહિત્ય આપણને બહુ મદદ કરે છે બ્રહ્મસૂત્ર ઉપરના પોતાના અણુભાષ્યમા તો શ્રીવલ્લભાચાર્યજી એટલુ ટુકમા લખે છે કે જો શ્રીપુરુષોત્તમજીએ એના ઉપર પ્રકાશ ન લખ્યો હોત તો આપણને "અણુભાષ્ય"ની ખુબીઓની સમજ જ ન પડત કેટલીક વાર તો શ્રીપુરુષોત્તમજીને 'અણુભાષ્ય'ના બે નાના નાના વાક્યોનો સમ્બન્ધમાત્ર દર્શાવવાને પાનાને પાના લખવા પડયા છે

બીજી ખુબી—આસ્તિકય

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યની બીજી ખુબી એમનુ આસ્તિકય અથવા શ્રદ્ધા છે, કે જેને લઇને શ્રીમદ્ભાગવતને સમજાવવામા પોતે વેદના મન્ત્રાદિનો ઘણો જ ઉપયોગ કર્યો છે પોતાને મન વેદ એ પ્રભુનો નિઃશ્વાસ જ છે વેદમા વૃથા અર્થવાદ હોઇ શકે જ નહિ, એનો પ્રત્યેક શબ્દ તો શુ પણ પ્રત્યેક અક્ષર પણ સત્ય છે એમ એમનુ મન્તવ્ય છે વેદમાથી એકમાત્રા જેટલુ પણ ખસવુ

એમને રુચતુ નથી, એટલુ જ નહિ પણ તેમા તેઓ મહાપાપ સમજે છે બ્રહ્મ, જીવ, જગત્ ત્રણેના સ્વરૂપના સમ્બન્ધમાં તેઓ, તેમ જ માને છે બ્રહ્મના સમ્બન્ધમા વેદે કહ્યુ કે **'तदेजति' 'तन्नेजति,'** માટે એ બંને વાકયને સત્ય માનવા, અને પ્રભુને વિરૂદ્ધધર્માશ્રયી માનવા વેદે કહ્યુ કે **अनणु अह्रस्वम् अदीर्घम् सर्वेशान सर्वस्य वशी,'** તેથી એ બને વાક્યને સત્ય માનવા, અને બ્રહ્મને-એટલે કે પ્રભુને-નિર્ધર્મક અને સધર્મક બને માનવા વેદના સર્વ જ વિભાગને સરખુ જ વજન આપવુ, અને તેથી સધર્મકત્વપ્રતિપાદક ભાગને ગૌણ માનવો નહિ **विस्फुलिङ्ग** શ્રુતિ કહે છે કે જીવ અંશ છે, માટે **'अंशो नानाव्यपदेशात्'** સૂત્રના વ્યાખ્યાનપ્રસંગે પણ **द्वन्द्व** ઉમેરવો નહિ બ્રહ્મ અંશિ છે, જીવ અંશ છે, તે છતા બ્રહ્મમા વિભાગ થતા નથી એમ માનવુ, કેમકે શ્રુતિ એમ કહે છે કે જો આપણને સમજ ન પડે તો **'तपो विधेयम्'** અથવા તો મોટાઓને પુછવુ, **પણ સર્વનો વિપ્લવ કરવો નહિ** તર્કથી આપણી મતિને ઉંધે રસ્તે ખેંચી જવી નહિ જગતના સમ્બન્ધમા પણ **'सर्वं खल्विदं ब्रह्म'** શ્રુતિનો યથાર્થ અર્થ કરી જગતને આપ સત્ય માને છે, અને તે ઉત્પન્ન કરતા છતા બ્રહ્મનુ અવિકારિત્વ સ્વીકારે છે એ પ્રકારે પોતાના તત્ત્વજ્ઞાનની રચના તેઓ તર્ક ઉપર કરતા નથી, પરન્તુ જે કહેવાનુ હોય તે શ્રુતિને જ અધીન રહીને કહે છે

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યની આ ખુબી ડૉ ભાંડારકર જેવા વિદ્વાને જોઈ લીધી હતી અને તેથી જ એમણે પોતાના Vaishnavism નામના ગ્રંથમા લખ્યુ કે **બાદરાયણ વ્યાસને અક્ષરશ અનુસર્તા તો શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય જ છે** આ શ્રીમ આપ માટે દર્શાવામા આવેલુ જેવુ તેવુ આ માન નથી રા નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા કે જેઓ હમણા ગયા વેદાન્ત પ્રાજ્ઞજ્યોત કે અને જેઓ શંકરાચાર્યના એક ચુસ્ત અનુયાયી છે, તેઓએ પણ ફરી ફરીને કહ્યુ છે કે **વ્યાસના મતને શબ્દશ અનુસર્તા તો શ્રીવલ્લભાચાર્ય જ** છે આપ બન્ધુજનો આ સર્વ સમજી શકતા નથી સર્વ ખણ્ડોમા **ભરતખણ્ડ ઉત્તમ** છે, અને તેમાએ ઉત્તમોત્તમ ધર્મ આપણો છે, અને તે માનીએ અને પાળીએ ત્યારે જ આપણુ જીવન સાર્થક થાય

આ પ્રસંગે વ્યાસના બ્રહ્મસૂત્રનો કબજો આપણી પાસે હોવાથી આપણા ઉપર એક મોટી જોખમદારી આવી પડી છે, તે એ કે જેમ બને તેમ જલદીથી આપણો સિદ્ધાન્ત દુનિયામા સર્વ સ્થળે પ્રકટ કરવાને સઘળા ઉપાયો યોજવા આપણા ગ્રન્થોની અંદર ફરી ફરીને કહ્યુ છે કે કલિયુગમા પ્રભુપ્રાપ્ત્યર્થ ભક્તિમાર્ગ વિના બીજો ઉપાય નથી, અને આપણો ભક્તિમાર્ગ નિર્ગુણ હોવાથી એમ લાગે છે કે પ્રભુએ પોતાની પ્રાપ્તિ માટે આ માર્ગ ખાસ પસંદ કર્યો છે આ સમ્બન્ધમા શ્રી પુરુષોત્તમજીએ લીધેલો શ્રમ નોંધી લેવા યોગ્ય છે પોતાના સમયમા બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર જેટલા ભાષ્યો મળી શકતા હતા તે સર્વનુ પોતે અતિસૂક્ષ્મ રીતિએ નિરીક્ષણ કર્યું છે અને પ્રત્યેક અધિકરણને અન્તે નિરનિરાળા મતો ટાંકીને વિસ્તારથી કેટલુ સાચુ છે અને કેટલુ અસત્ય છે કેટલુ સમ્મત છે અને કેટલુ દુષ્ટ છે તે નિષ્પક્ષપાત રીતિએ પોતે જણાવ્યુ છે

ત્રીજી ખુબી—ભાષા પરનો કાબુ

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યની ત્રીજી ખુબી તે એમનો ભાષા ઉપરનો-એટલે શબ્દો ઉપરનો-કાબુ છે "શ્રીસુબોધિની" વાચતા ઘણા સ્થળો એવા આવે છે કે તે વાક્યોમાથી અને શબ્દોમાથી પોતે રહસ્ય જ્યારે ખેંચીને કાઢે છે ત્યારે તો આપણે આશ્ચર્યરસમા ગરકાવ થઈ જઈએ છીએ અને એ સમા-રહસ્યમા-સમાધિગ્રસ્ત થઈ જઈએ છીએ એવા સમયે **'अर्थं तस्य विवेचितु नाहि विभु-**

વૈશ્વાનરાદ્ વાક્પતે', વાક્યની સત્યતા આપણુને સ્ફુરે છે, અને આપણે દુનિયાને ભુલી જઈએ છીએ આ બધું એ ગ્રન્થો વાચવાથી સમજાય છે.

ચોથી ખુબી–વિશિષ્ટ યોગ્યતા

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યની ચોથી ખુબી એમનુ અગાધ પાણ્ડિત્ય અને દૈવી જીવો ના આચાર્ય તરીકેની તેમની વિશિષ્ટ યોગ્યતા છે એઓ પોતે પોતાને પ્રભુની આજ્ઞા થયાનુ તથા અગ્નિ તરીકે પોતાની આચાર્યત્વની યોગ્યતાનું સ્પષ્ટ કથન કરે છે, અને શ્રીપુરુષોત્તમજી શાસ્ત્રોમાથી ફકરાઓ ટાકીને એ યોગ્યતાનુ સમર્થન કરે છે

પાચમી ખુબી—નિરપેક્ષતા

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યની પાચમી ખુબી એમની અત્યન્ત નિરપેક્ષતા છે એ બાબતમા હુ કેટલાક દાખલા આપીશ

(૧) ભક્તે ભક્તિ વધારવાને શુ કરવુ જોઇએ તે દર્શાવતા નિબન્ધમા પોતે કહે છે કે—

जगन्नाथे विट्ठले च श्रीरङ्गे व्यङ्कटे तथा ।
यत्र पूजाप्रवाहः स्यात् तत्र तिष्ठेत तत्परः ॥
सर्वनिर्णय श्लो. २५३.

એટલે કે–શ્રીજગન્નાથજીમા, શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીમા, શ્રીરઙ્ગજીમા અથવા શ્રીવ્યઙ્કટેશમા–જ્યા જ્યા પૂજાનો પ્રવાહ વહેતો હોય ત્યા–તત્પર થઈને રહેવુ

આચાર્યશ્રીને જો પોતાને વાડો બાધવાની લેશમાત્ર પણ ઇચ્છા હોત તો આપ આવુ લખત ખરા કે?

(૨) જ્યારે પોતે ધર્મપત્નીની આજ્ઞા લીધા પછી સન્યાસગ્રહણ કર્યુ ત્યારે પોતાની પાછળ કોઇ પણ રાખવાની ઇચ્છા ન કરતા પોતાની પર્ણકુટીને પણ આગ લગાડી મુકી તેમ જ જ્યારે પોતે શ્રીગઙ્ગાજીના કિનારા ઉપર મૌનવ્રત ધારણ કરી બેઠા હતા તે વખતે શ્રીદામોદરદાસજી અને પોતાના બે પુત્રોએ–શ્રીગોપીનાથજીએ અને શ્રીગુસાઇજીએ–અન્તિમ શિક્ષાના વચન વિષે પ્રાર્થના કરી ત્યારે પોતે વાલુકામા પોતાની અઙ્ગુલિથી શુ લખ્યુ તે જગજાહેર છે

यदा बहिर्मुखा यूयं भविष्यथ कथञ्चन ।
तदा कालप्रवाहस्था देहचित्तादयोप्युत ॥
सर्वथा भक्षयिष्यन्ति युष्मानितिमतिर्मम ।
शिक्षाश्लोकाः

એટલે કે જ્યારે તમે કોઇ પણ રીતે ભગવાનથી બહિર્મુખ થશો ત્યારે કાળપ્રવાહને વિષે રહેલા દેહચિત્તાદિ પણ તમારુ ભક્ષણ કરશે એવી મારી મતિ છે

આ ઉપરથી આપણુને **બ્રહ્મસમ્બન્ધ** વિષે કેટલાએક પ્રશ્નો હાલના સમયમા થાય છે તેના ઉત્તર તરીકે ઘણુ ઘણુ સમજવાનુ મળે છે શ્રીદામોદરદાસજી **બ્રહ્મસમ્બન્ધ** લેનાર વૈષ્ણવોમા પ્રથમ હતા અને શ્રીગોપીનાથજી તથા શ્રીગુસાઇજી તો પોતાના પુત્રો હતા, એટલે અનિનિરુદ્ધના સમ્બન્ધ

માં આવેના છતા પણ પોતે સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરી કે 'માત્ર **ब्रह्मसम्बन्ध** લેવાથી બધુ થઈ ગયું અને પાપ સ્પર્શ નથી કરતુ' એમ સમજતા નહિ આના પ્રમેયબલ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને **બહિર્મુખ થશો** નહિ તમે મારા ગમે તેટના નિકટના સમ્બન્ધી હો છતા પણ જો તમે કોઇ પણ કાલે કોઇ પણ કારણવશ બહિર્મુખ થશો તો કાલપ્રવાહમા રહેલા દેહચિત્ત જરૂર તમારુ ભક્ષણ કરશે આના કરતા વધારે સ્પષ્ટ રીતે કોઇ પણ હાલના વૈષ્ણવોનુ કર્તવ્ય શુ તે કહી શકે નહિ, અને એમના જ સમ્પ્રદાયમા રહેલા આપણે એમના વચનથી વિરુદ્ધ ચાલીએ તો એમા આપણે શ્રીવલ્લભાચાર્યની આજ્ઞાનો ભઙ્ગ કરીએ છીએ અને એના પરિણામ માઠા આવે એમ જ સમજવુ 'ખાઈ પી મઝા કરો' ઉપદેશ એ પુષ્ટિમાર્ગમા નથી જ એમ મારુ નમ્ર માનવુ છે

(૩) શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી પોતાના કોઇ પણ ગ્રન્થમા એમ કહેતા નથી કે **ब्रह्मसम्बन्ध** મારા વંશજો દ્વારા જ લેવુ, ઉલટુ, નિબન્ધમા તો પોતે આજ્ઞા કરે છે કે

> कृष्णसेवापरं वीक्ष्य दम्भादिरहितं नरम् ।
> श्रीभागवततत्त्वज्ञ भजेज्जिज्ञासुरादरात् ॥
> तदभावे स्वयं वापि मूर्तिं कृत्वा हरेः क्वचित्
> परिचर्यां सदा कुर्यात् तद्रूपं तत्र च स्थितम् ॥
>
> सर्वनिर्णय. श्लो. २२५–६.

એટલે કે શ્રીકૃષ્ણસેવામા તત્પર દમ્ભાદિરહિત અને નર હોય એવા અને શ્રીભાગવતના તત્ત્વને સમજનાર એવા ગુરુને જીજ્ઞાસુએ આદર સહિત ભજવા, જો એવા ગુરુ ન પણ મળે તો પોતે શ્રીહરિની મૂર્તિ કરીને સદા તેની પરિચર્યા કરવી, કેમકે 'હરિનું' રૂપ તે મૂર્તિમા સ્થિત છે જ

આના કરતા વધારે નિરપેક્ષતાસાધક અને વાડા બાંધના વિરુદ્ધ બીજુ શુ હોઈ શકે?

(૪) વળી **ભક્તિવર્ધિની** ગ્રન્થમા પોતે કહે છે કે—

> व्यावृत्तोपि हरौ चित्तं श्रवणादौ यतेत् सदा ।
> ततः प्रेम तथासक्तिर्व्यसनं च यदा भवेत् ॥
> वीजं तदुच्यते शास्त्रे दृढं यन्नापि नश्यति ।
> स्नेहाद्रागविनाशः स्यादासक्त्या स्याद् गृहारुचिः ॥
> गृहस्थानां बाधकत्वमनात्मत्वं च भासते ।
> यदा स्याद्व्यसनं कृष्णे कृतार्थः स्यात् तदैव हि ॥
> तादृशस्यापि सततं गेहस्थानं विनाशकम् ॥

એટલે કે જો વેપાર રોજગાર કરતા હોય તો પણ હરિને વિષે અનુરાગમા સદા ચિત્ત રાખવુ, અને એવી રીતે ચિત્ત રાખતા જ્યારે પ્રેમ આસક્તિ અને વ્યસન સિદ્ધ થાય ત્યારે બીજ દઢ થયુ એમ શાસ્ત્રમા કહેવાય છે, કે જે બીજનો નાશ થતો જ નથી સ્નેહથી સસારમા રાગનો વિનાશ થાય છે, પ્રભુમા આસક્તિથી ગૃહ ઉપર અરુચિ થાય છે, ઘરમાનુ સર્વ બાધક અને અનાત્મ ભાસે છે, અને જ્યારે કૃષ્ણમા વ્યસન થાય ત્યારે તે ભક્ત કૃતાર્થ થાય છે, પણ જો હમેશા ગૃહમા રહેવાનુ થાય તો તે તાદૃશનો વિનાશ કરે છે

આથી પણ પોતે સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરી કે 'બ્રહ્મસમ્બન્ધ લેવાથી કૃતાર્થ થઈ ગયા અને હવે કર્તવ્ય કાંઈ પણ રહ્યુ જ નથી, અમારા સર્વ કર્મો અમારે માટે કરી મૂક્યા છે' એમ સમજવુ નહિ, પરન્તુ શ્રીમહાપ્રભુજીની સ્પષ્ટ આજ્ઞા પ્રમાણે હમેશા પ્રભુમા ચિત્ત યોજવુ અને તે પ્રમાણે કરવાને જે બની શકે તે હમેશા કરવાને પ્રયત્ન કરવો

છઠ્ઠી ખુબી—નિર્ગુણ રસરૂપ બ્રહ્મનુ નિરૂપણ

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યની છઠ્ઠી ખુબી તે નિર્ગુણ રસરૂપ બ્રહ્મનુ એટલે '**रसो वै स**'નુ નિરૂપણ. આ એમની ખાસ ખુબી છે અને આ નિરૂપણને લીધે સર્વે વેદાન્તાચાર્યોમા એમને પ્રથમ સ્થાન ઘટે છે **रस** વિષે એમણે "શ્રીસુબોધિની"મા ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે ઘણુ લખ્યુ છે એનુ મુખ્ય ઉદ્ઘાટન **वेणुगीत**મા અને **रासपञ्चाध्यायी**મા ખાસ કરીને કર્યુ છે, અને **रस** મનનો વિકાર નથી એ તત્ર સ્પષ્ટ કર્યુ છે **वेणुगीत**મા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ અતિસૂક્ષ્મ રીતે દર્શાવેલો શ્રીગુસાંઇજીએ અનુભવેલો, અને શ્રીપુરુષોત્તમજીએ બહુ શ્રમ લઈ પ્રકટ કરેલો **रसनिष्पत्तिप्रकार** સમગ્ર બ્રહ્માંડમા અદ્વિતીય છે તેમ જ **रासपञ्चाध्यायी**મા તેનુ જે ઉદ્ઘાટન શ્રીપુરુષોત્તમજીએ કર્યુ છે તે પણ તેટલુ જ અલૌકિક છે

श्रुतौ हि–'असद् वा इदमग्र आसीत् ततो वै सदजायत तदात्मान स्वयमकुरुत तस्मात् तत् सुकृतमुच्यत ' इति 'यद्वै तत् सुकृत,' 'रसो वै स रस ह्येवाय लब्ध्वानन्दी भवति' त्येव पूर्वसृष्टेरसाधुत्व तत सृष्टय तस्य साधुत्व, साधुत्वे स्वात्मकृपत्वरूप हेतु तस्य सुकृतत्व, सुकृतस्य रसत्व, रसस्यानन्दरूपता च बोधिता ।

तत्र यदि उद्बोधकादिप्रणाडी न विवक्षिता स्यात्, आत्मकरण न वदेत्, यदि वा सर्वसामान्या स्यात् पूर्वसृष्टेरसाधुत्वमनेवरूपता च वा न वदेत् । यदि च रसस्य मनोविकारत्व लौकिकत्व वा विव क्षितं स्यात् तदाप्यात्मकरण आनन्दरूपत्वं च न वदेत् । अत उद्बोधकादिवैशिष्ट्य श्रुतिसिद्धम् । तदेतदुक्त तत्स्वरूपस्यैव तथात्वादित्यतेन ।

तथा च प्रणाड्यङ्गीकारेऽपि न भगवद्रूपत्वहानिरित्यर्थ । किं च, अनुकृत्यधिकरणे सर्वस्य भग वदनुकारित्वे 'तमेव भान्तमनु भाति सर्वं' मितिविषयवाक्येन प्रतिपादित, अत प्रकृतेऽपि यदि लौकिको रस प्रतिपाद्यते तदापि मूलरसानुकारित्वेनैव तत्स्वरूप सिध्यतीत्येतद्दृष्टान्तेन सोऽपि रसोऽनुमीय ताम् । अय लौकिक परिच्छिन्न । मात्रोपजीवनश्रुते । स त्वपरिच्छिन्न । भूमत्वात् । तथा च लोकेऽनुकरण मात्रेण तदाभासस्यैव प्राकट्य न तु तस्य । इति न जीवस्य तत्करणेऽपि तद्रससम्बन्धलेश । शास्त्रप्रणयन तु दूरतस्तस्यैव परिचायनायेति तत्रैव स्फुटम् । वस्तुतस्तु पाद्मे पातालखण्डे रामाश्वमेधे शेषवात्स्या यनसवादाद् वैष्णवत्वमवगम्यते । एव भरतस्यापि । नाट्यशास्त्रज्ञातुर्मोक्षकथनात् । किंचाऽग्निरयोऽपि प्रणेता नाट्यशास्त्रस्य । स च परमभक्तो जनकतनयाप्राणनाथस्य । अतस्तादृशा य एतावान् प्रयास स न

માં આવેના છતા પણ પોતે સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરી કે 'માત્ર **ब्रह्मसम्बन्ध** લેવાથી બધું થઈ ગયું અને પાપ સ્પર્શ નથી કરતું' એમ સમજતા નહિ મારા પ્રમેયબલ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને **બહિર્મુખ થશો** **નહિ** તમે મારા ગમે તેટલા નિકટના સમ્બન્ધી હો છતા પણ જો તમે કોઇ પણ કાલે કોઇ પણ કારણસર બહિર્મુખ થશો તો કાલપ્રવાહમા રહેલા દેહચિત્ત જરુર તમારુ ભક્ષણ કરશે આના કરતાં વધારે સ્પષ્ટ રીતે કોઇ પણ હાલના વૈષ્ણવોનુ કર્તવ્ય શુ તે કહી શકે નહિ. અને એમના જ સમ્પ્રદાયમા રહેલા આપણે એમના વચનથી વિરુદ્ધ ચાલીએ તો એમા આપણે શ્રીવલ્લભાચાર્યની આજ્ઞાનો ભંગ કરીએ છીએ અને એના પરિણામ માઠા આવે એમ જ સમજવુ 'ખાઈ પી મઝા કરો' ઉપદેશ એ પુષ્ટિમાર્ગમા નથી જ એમ મારુ નમ્ર માનવુ છે

(૩) શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી પોતાના કોઇ પણ ગ્રન્થમા એમ કહેતા નથી કે **ब्रह्मसम्बन्ध** મારા વંશજો દ્વારા જ લેવુ, ઉલટુ, નિબન્ધમા તો પોતે આજ્ઞા કરે છે કે

कृष्णसेवापरं वीक्ष्य दम्भादिरहितं नरम् ।
श्रीभागवततत्त्वज्ञ भजेज्जिज्ञासुरादरात् ॥
तदभावे स्वयं वापि मूर्तिं कृत्वा हरेः क्वचित्
परिचर्या सदा कुर्यात् तद्रूपं तत्र च स्थितम् ॥

सर्वनिर्णय. श्लो. २२५–६.

એટલે કે શ્રીકૃષ્ણસેવામા તત્પર દમ્ભાદિરહિત અને નર હોય એના અને શ્રીભાગવતના સમજનાર એવા ગુરુને જીજ્ઞાસુએ આદર સહિત ભજવા, જો એવા ગુરુ ન પણ મળે ...તે **શ્રીહરિની** મૂર્તિ કરીને સદા તેની પરિચર્યા કરવી, કેમકે હરિનુ રૂપ તે મૂર્તિમા સ્થિત છે જ

આના કરતા વધારે નિરપેક્ષતાસાધક અને વાડા બાધવા વિરુદ્ધ બીજુ શુ હોઈ શકે?

(૪) વળી **भक्तिवर्धिनी** ગ્રન્થમા પોતે કહે છે કે—

व्यावृत्तोपि हरौ चित्तं श्रवणादौ यतेत् सदा ।
ततः प्रेम तथासक्तिर्व्यसनं च यदा भवेत् ॥
बीजं तदुच्यते शास्त्रे दृढं यन्नापि नश्यति ।
स्नेहाद्रागविनाशः स्यादासक्त्या स्याद् गृहारुचिः ॥
गृहस्थानां बाधकत्वमनात्मत्वं च भासते ।
यदा स्याद् व्यसनं कृष्णे कृतार्थः स्यात् तदैव हि ॥
तादृशस्यापि सततं गेहस्थानं विनाशकम् ॥

એટલે કે જો વેપાર રોજગાર કરતા હોય તો પણ હરિને વિષે શ્રવણાદિમાં સદા ચિત્ત રાખવું, અને એવી રીતે ચિત્ત રાખતા જ્યારે પ્રેમ આસક્તિ અને વ્યસન સિદ્ધ થાય ત્યારે બીજ દૃઢ થયું એમ શાસ્ત્રમાં કહેવાય છે, કે જે બીજનો નાશ થતો જ નથી સ્નેહથી સંસારમાં રાગનો વિનાશ થાય છે પ્રભુમાં આસક્તિથી ગૃહ ઉપર અરુચિ થાય છે, ઘરમાંનું સર્વ બાધક અને અનાત્મ ભાસે છે, અને જ્યારે કૃષ્ણમાં વ્યસન થાય ત્યારે તે ભક્ત કૃતાર્થ થાય છે, પણ જો હમેશા ગૃહમાં રહેવાનું થાય તો તે તાદૃશનો વિનાશ કરે છે

આથી પણ પોતે સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરી કે 'ब्रह्मसम्बन्ध લેવાથી કૃતાર્થ થઈ ગયા અને હવે કર્તવ્ય કાંઈ પણ રહ્યું જ નથી, અમારા સર્વ કર્મો અમારે માટે કરી મૂક્યા છે' એમ સમજવું નહિ, પરન્તુ શ્રીમહાપ્રભુજીની સ્પષ્ટ આજ્ઞા પ્રમાણે હમેશા પ્રભુમાં ચિત્ત યોજવું અને તે પ્રમાણે કરવાને જે બની શકે તે હમેશા કરવાને પ્રયત્ન કરવો

છઠ્ઠી ખુબી—નિર્ગુણ રસરૂપ બ્રહ્મનું નિરૂપણ

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યની છઠ્ઠી ખુબી તે નિર્ગુણ રસરૂપ બ્રહ્મનું એટલે '**रसो वै स**'નું નિરૂપણ. આ એમની ખાસ ખુબી છે અને આ નિરૂપણને લીધે સર્વે વેદાન્તાચાર્યોમાં એમને પ્રથમ સ્થાન ઘટે છે **रस** વિષે એમણે "શ્રીસુબોધિની"માં ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે ઘણું લખ્યું છે એનું મુખ્ય ઉદ્ઘાટન **वेणुगीत**માં અને **रासपञ्चाध्यायी**માં ખાસ કરીને કર્યું છે, અને **रस** મનનો વિકાર નથી એ તત્ત્વ સ્પષ્ટ કર્યું છે **वेणुगीत**માં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ અતિ સૂક્ષ્મ રીતે દર્શાવેલો શ્રીગુસાંઈજીએ અનુભવેલો, અને શ્રીપુરુષોત્તમજીએ બહુ શ્રમ લઈ પ્રકટ કરેલો **रसनिष्पत्तिप्रकार** સમગ્ર બ્રહ્માણ્ડમાં અદ્વિતીય છે તેમ જ **रासपञ्चाध्यायी**માં તેનું જે ઉદ્ઘાટન શ્રીપુરુષોત્તમજીએ કર્યું છે તે પણ તેટલું જ અલૌકિક છે

श्रुतौ हि—'असद् वा इदमग्र आसीत् ततो वै सदजायत तदात्मानं स्वयमकुरुत तस्मात् तत् सुकृतमुच्यत' इति 'यद्वै तत् सुकृतं,' 'रसो वै सः रसं ह्येवायं लब्ध्वानन्दी भवति' त्येव पूर्वस्मादेरसाधुत्व वत सृष्टयन्तरस्य साधुत्व, साधुत्वे स्वात्मरूपस्वरूप हेतु तस्य सुकृतत्व, सुकृतस्य रसत्व, रसस्यानन्दरूपता च बोधिता।

तत्र यदि, उद्बोधकादिप्रणाडी न विवक्षिता स्यात्, आत्मकरण न वदेत्, यदि वा सर्वसामान्या स्यात् पूर्वस्मादेरसाधुत्वमनेवरूपतां च वा न वदेत्। यदि च रसस्य मनोविकारित्व लौकिकत्व वा विवक्षितं स्यात् तदात्मकरण आनन्दरूपत्व च न वदेत्। अत उद्बोधकादिवैशिष्ट्य श्रुतिसिद्धम्। तदेतदुक्त **तत्स्वरूपस्यैव तथात्वादित्यन्तेन**।

तथा च प्रणाड्यङ्गीकारेऽपि न भगवद्रसत्वहानिरित्यर्थः। किं च, अनुकृत्यधिकरणे सर्वस्य भगवदनुकारित्व 'तमेव भान्तमनु भाति सर्वं' मितिविषयवाक्येन प्रतिपादित, अत प्रकृतेपि यदि लौकिको रस प्रतिपाद्यते तदापि मूलरसानुकारितयैव तत्स्वरूप सिध्यतीत्येतद्दृष्टान्तेन सोपि रसोऽनुमीयताम्। अथ लौकिक परिच्छिन्न। मात्रोपजीवनश्रुते। स त्वपरिच्छिन्न। भूमत्वात्। तथा च लौकिकानुकरण मात्रेण तदाभासस्यैव प्राकट्य न तु तस्य। इति न जीवस्य तत्करणेपि तद्रससम्बन्धलेश। शास्त्रप्रणयन तु दूरतस्तस्यैव परिचायनायेति तत्रैव स्फुटम्। वस्तुतस्तु पाद्मे पातालखण्डे रामाश्वमेधे शेषवात्स्यायनसंवादाद् वैष्णवत्वमवगम्यते। एव भरतस्यापि। नाट्यशास्त्रशानुमोक्षकथनात्। किंचाग्नेयोपि प्रणेता नाट्यशास्त्रस्य। स च परमभक्तो जनकतनयाप्राणनाथस्य। अतस्तादृशा य एतावान् प्रयास स न

त्रिवर्गोपयोगितया जीवार्थं । अपि तूक्तरीत्या मोक्षसाधनपर्यन्ततया । किञ्च वात्स्यायनेन साम्प्रयोगिकाधिकरणे "ऋचां दशतयीनां चतुःषष्टिसंज्ञितत्वादिहापि तदर्थसम्बन्धात् पाञ्चालसम्बन्धाच्च बह्वृचैरेषा पूजार्थं संज्ञा प्रवर्तितेत्येके" इति सूत्रयता सम्प्रयोगाङ्गचुम्बनादीनामृगर्थत्वं प्रदर्शितम्। "सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति" "वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्य" इति श्रुतिस्मृतिभ्यां वेदस्य भगवत्परत्वं सिद्धम्। एवं सत्यस्य शास्त्रस्य तत्सामानाधिकरण्ये वेदवत्परोक्षवादेन लीलासहितभगवत्प्रतिपादकत्वं युक्तमेव। गान्धर्वस्य सामवेदोपवेदत्वाच्च । अत एवमर्थाज्ञातॄणां जीवानां भ्रान्तिरित्येतदाद्यभिसन्धायोक्तं 'तच्चे' त्यादि 'बुध्यस्वे'त्यन्तम्। तस्मान्न कोपि शङ्कालेश इति दिक् ॥

એટલે કે વેદમાં કહ્યું છે કે "પ્રથમ આ અસત્ હતું, તેમાંથી સત્ ઉત્પન્ન થયું તેણે આત્માને સ્વયં કર્યો, તેથી તે સુકૃત કહેવાય છે આ જે છે તે સુકૃત છે, તે રસ છે, આ રસને પ્રાપ્ત કરીને આનન્દી થાય છે" એ પ્રમાણે પૂર્વ સૃષ્ટિનું અસાધુત્વ, પછી સૃષ્ટયન્તરનું સાધુત્વ, સાધુત્વમાં સ્વાત્મરૂપત્વરૂપ હેતુ તેનું સુકૃતત્વ, સુકૃતનું રસત્વ, અને રસની આનન્દરૂપતા જણાવી ત્યાં જો ઉદ્બોધક વગેરે પ્રણાડીની વિવક્ષા ન હોત તો આત્માનું કરવાપણું ન કહેત. જો તે પ્રણાડી સર્ગમાત્ર હોત તો પૂર્વસૃષ્ટિનું અસાધુત્વ અને આવું રૂપ તેનું ન હોતું એમ ન કહેત જો રસનું મનોવિકારિત્વ અથવા લૌકિકત્વ વિવક્ષિત હોત તો પણ આત્મકરણ અને આનન્દરૂપત્વ ન કહેત, માટે ઉદ્બોધક વગેરે વિશિષ્ટતા શ્રુતિસિદ્ધ જ છે તેથી જ શ્રીટિપ્પણીજીમાં **तत्स्वरूपस्यैव तथात्वात्** સુધીનો પ્રસઙ્ગ કહ્યો, અને તેથી જ પ્રણાડીનો અઙ્ગીકાર કરવા છતાં ભગવદ્રૂપત્વની હાનિ થતી નથી વળી બ્રહ્મસૂત્રોમાં પણ 'अनुकृति' અધિકરણના "**तमेव भान्तमनुभाति विश्वम्**" વિષયવાક્યે ભગવાનનું અનુકરણ સર્વે કરે છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું, માટે પ્રસ્તુત પ્રસઙ્ગમાં પણ લૌકિક રસનું જ પ્રતિપાદન છે એમ કહેવામાં આવે તો પણ **मूलरस**ના અનુકરણથી જ લૌકિક રસનું પણ સ્વરૂપ સિદ્ધ થાય છે એમ એ દૃષ્ટાન્તે અલૌકિક રસનું પણ અનુમાન કરી લેવું આ લૌકિક રસ પરિચ્છિન્ન છે અને અલૌકિક તો અપરિચ્છિન્ન છે, કારણ કે તે **भूमा** છે, અને તેટલા માટે લોકમાં માત્ર અનુકરણ હોવાથી અલૌકિક રસના આભાસમાત્રનું પ્રાકટ્ય છે, રસનું નથી માટે ઉત્તમ અનુકરણ કરે તો પણ અલૌકિક રસના સમ્બન્ધનો લેશ માત્ર પણ તેને પ્રાપ્ત થતો નથી રસશાસ્ત્રમાં જે વર્ણન કર્યું તે તો દૂરથી જ—તેનો એટલે અલૌકિક રસનો પરિચય કરાવવાને માટે જ—એમ તે શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે વસ્તુતઃ તો પદ્મપુરાણમાં રામાશ્વમેધમાં ગોપ અને વાત્સ્યાયન ॥ સંવાદથી વાત્સ્યાયનઋષિ વૈષ્ણવ છે એમ માનવું પડે છે તેમ જ ભરતમુનિ પણ વૈષ્ણવ છે, કેમકે નાટ્યશાસ્ત્ર જાણનારને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે એમ કહ્યું છે વળી હનુમાન્ પણ નાટ્યશાસ્ત્રના પ્રકટકર્તા છે, તે જનકતનયાપ્રાણનાથના પરમભક્ત છે, માટે એવાઓનો જે કામશાસ્ત્ર અને નાટ્યશાસ્ત્ર રચવાનો આટલો બધો પ્રયાસ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે જીવને અર્થે ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રણ પુરુષાર્થમાં ઉપયોગી થવાને માટે ન જ હોય, પણ ઉપર કહ્યું તેમ મોક્ષના સાધનરૂપ જ હોય વળી વાત્સ્યાયન ઋષિએ સામ્પ્રયોગિક અધિકરણમાં એમ સૂત્ર લખ્યું કે "**ऋचां दशतयीनां चतुःषष्टिसंज्ञितत्वादिहापि तदर्थसम्बन्धात् पाञ्चालसम्बन्धाच्च बह्वृचैरेषा पूजार्थं संज्ञा प्रवर्तितेत्येके**" એ સૂત્રથી સમ્પ્રયોગના ચુમ્બનાદિ અઙ્ગ પણ ઋચાનો અર્થ જ છે એમ દર્શાવ્યું "સર્વે વેદ જેના પદનું મનન કરે છે" "સર્વે વેદે હું જ જાણવા યોગ્ય છું" એ શ્રુતિથી અને સ્મૃતિથી વેદ ભગવત્પર છે એ સિદ્ધ છે એમ હોવાથી આ કામશાસ્ત્રને અને નાટ્યશાસ્ત્રનું પણ વેદનું સમાન અધિકરણ હોવાથી વેદવત્ પરોક્ષવાદે

લીલાસહિત ભગવાનનું અભિધાન કરે એ યુક્ત જ છે વળી ગાન્ધર્વવેદ પણ સામવેદનો જ ઉપવેદ છે માટે આ પ્રમાણે અર્થની સ્ફૂર્તિ જે જીવોને થતી નથી તેઓ ભ્રાન્ત થાય છે એમ સમજીને જ શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીટિપ્પણીજીમાં લખ્યું કે "અજ્ઞાનને લીધે આ રસ વિશેષ રીતે અનુભવી શકાતો નથી માટે તેના જ્ઞાનને માટે ભરત અને વાત્સ્યાયન મુનિએ તેના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કર્યું કે ભગવાને આમ નૃત્ય કર્યું, આમ રમણ કર્યું જીવો તો જેમ અજ્ઞાની શ્રુતિને જીવપર ઘટાવે છે તેમ આ બે શાસ્ત્રોને પણ જીવપરત્વે ઘટાવીને પરમ ક્લેશને પામે છે એમ સમજવું માટે આ આસનમાં કાંઈ પણ શઙ્કાનિય નથી એ પ્રમાણે નિરૂપણ."

વેણુગીતમાં 'बर्हापीडं नटवरवपु' શ્લોક પ્રસિદ્ધ છે ત્યાર પછી તરત જ 'इति वेणुरवं राजन्' શ્લોક આવે છે, बर्हापीडथी પ્રારમ્ભાતા આખા શ્લોકનું તાત્પર્ય વેણુરવ અથવા વેણુશબ્દ છે મતલબ કે नटवरवपु कर्णयो' कर्णिकार वैजयन्ती माला સર્વ આભૂષણો આખું શ્રીઅઙ્ગ, ગોપવૃન્દ-વૃન્દારણ્યપ્રવેશ એ સર્વ જ વેણુરવ છે આથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે શ્રીકૃષ્ણનું શરીર આધિભૌતિક ન હતું શ્રીસુબોધિની ૩-૨૬-૩૧ માં શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી કહે છે કે અર્થ શબ્દનો આશ્રય કરી રહે છે ઘટપટાદિના ત્રણ રૂપ છે તેમાં જે આધિદૈવિક રૂપ તે સર્વ શબ્દનિષ્ઠ છે, શબ્દ માત્રથી જ સમજાય છે શબ્દે નિત્ય સમ્બદ્ધ છે, માટે बर्हापीड 'अक्षण्वतं'માં જે દર્શન થાય તે આધિદૈવિક અર્થના સમજવા વેદ્યાસે પ્રથમ શ્લોકમાં જ પોતે यत्र 'त्रिसर्गो मृषा' (ભા ૧-૧-૧) માં એ વાત સ્પષ્ટ કહેલી છે, અને જે લોકો તે ન સમજતાં દૃશ્ય એટલે રસરૂપ પરબ્રહ્મનો અને વિષયનો વિપર્યય કરે છે તેઓ મૂર્ખ છે એમ કહ્યા વગર અમને ચાલતું નથી શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય કોઈક સ્થળે કહે છે કે 'ननु निरिन्द्रिय. कथ रेमे' એ પૂર્વપક્ષનું સમાધાન 'स आत्मानं स्वयमकुरुत છે, એટલે કે પોતે પોતારૂપ રમણની સર્વ સામગ્રી થઈને રમ્યા

रस ગૂઢ છે, અન્તરાત્મા છે, વિષય બાહ્ય છે, ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય છે रस અથવા પ્રભુ કોઈક વાર જ કૃપા કરી પ્રગટ થાય છે, માત્ર યોગ તેને પ્રકટ કરવા સમર્થ નથી માત્ર જ્ઞાન તેને પ્રકટ કરવા સમર્થ નથી, મુક્તિની ઇચ્છા કરનાર ભક્તિ પણ તેને પ્રકટ કરવા સમર્થ નથી, એકાન્ત ઇન્દ્રિયના વિષયોનો સર્વથા ત્યાગ થાય છે ત્યારે અને જ્યારે ભક્તને પોતાના પ્રકટ થવાના અધિષ્ઠાન તરીકે પ્રભુ વરે છે ત્યારે જ रस અથવા પ્રભુ પ્રકટ થાય છે વિરહ એ હૃદય છે અને रस હૃદયનો નીલમણિ છે रसને પ્રકટ કરવાની પ્રણાલી આ પ્રકારે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યે અને શ્રીવિઠ્ઠલેશે આપણને સમજ પડે તેટલા વિસ્તારથી શ્રીપુરુષોત્તમજીએ પણ પ્રગટ કરી છે, અને આ પ્રાકટ્યને માટે સમગ્ર ભૂમણ્ડલ એ ત્રણ આચાર્યોનું તો સર્વદા ઋણિ રહેશે

સાતમી ખુબી—કૃપા.

શ્રીવલ્લભાચાર્યની સાતમી ખુબી એમની કૃપા છે "સુબોધિની વાચતાં આપણને એ કૃપા પ્રકાશના સ્ફુરે છે, અને શ્રીપુરુષોત્તમજીએ અને યોગિગોપેશ્વરજીએ અત્યન્ત પરિશ્રમ લઈ દૈવી જીવોના વાચન માટે સર્વ સાહિત્ય સુલભ કરી મૂક્યું છે આપણા કૃપામાર્ગમાં કૃપા વિષે બહુ વર્ણન કરી શકાય, પણ પિષ્ટપેષણ કરીને આપનો સમય લેવો ઉચિત નથી

શ્રીપુરુષોત્તમજીની ખાસ ખુબીમાંની એક એમની Research capacity અથવા પ્રાચીન સંશોધન કરવાની શક્તિ છે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો पत्रावलम्बन નામનો ખાસ વાદ ગ્રન્થ અપૂર્ણ હતો, એમણે શોધખોળ કરી શ્રીમહાપ્રભુજીના હસ્તાક્ષરનું પ્રાચીન પત્ર મેળવી, પોતે તે ગ્રન્થ મેળવીને તે પૂરો કર્યો વળી શ્રીગુસાંઈજીના હસ્તાક્ષરનો લખેલો સમગ્ર શ્રીટિપ્પણીજી ગ્રન્થ પોતે પ્રાપ્ત કરીને

પોતે સુરતમા શ્રીમાલકૃષ્ણજીના મન્દિરમા સેવામા રાખ્યો કે જેથી હાલમા તેનો ઉપયોગ કરીને પ્રભુકૃપાથી અમે **શ્રીટિપ્પણીજી** શુદ્ધ છાપી શક્યા

શ્રીપુરુષોત્તમજીની બીજી ખુબીઓ એ છે જે શ્રીસુબોધિનીમા તેમ જ અન્યત્ર શ્રાગુસાંઈજીના જે જે લેખો ભળી ગયા હતા તે એમણે છુટા કર્યા આથી આજે પણ શ્રીવલ્લભાચાર્યના ગ્રન્થના વાક્યને વાચતા જે જે શંકાઓ ગ્રન્થ વિષે થાય તેનો નિર્ણય કરવાને સુલભ પડે છે

જો કે શ્રીપુરુષોત્તમજી ધર્મના અને તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રન્થોના લેખક છે છતાં એઓ સુરતના હોવાથી એમનામા યોગ્ય સ્થળે humour એટલે હાસ્યરસ સ્વાભાવિક રીતે પ્રકટ થઈ આવે છે, એમના **પ્રકાશ**મા તેમજ વાદગ્રન્થોમા એના ઘણા સ્થળ નજરે પડે છે

સમ્પ્રદાયમા કેટલાકનુ માનવુ એવુ છે કે શ્રીપુરુષોત્તમજીમા શ્રીહરિરાયજી કરતા ભક્તિભાવ કાઇક ન્યૂન હતો અને તેથી તેમની વિદ્વત્તાને ઉતારી પાડવામા કેટલાક આનન્દ માને છે તે વિષે એક ડોમાની વાર્તા તેઓ રજુ કરે છે કે પુરુષોત્તમજીને શંકા થઈ ત્યા 'શ્રીહરિરાયજી પાસેથી મે આમ સાભળ્યુ હતુ' એમ કહીને તે ડોમીએ શ્રીપુરુષોત્તમજીની શંકાનુ સમાધાન કર્યુ ! મારા નમ્ર મત પ્રમાણે આવી વાર્તાઓ ઉપર વધારે લક્ષ ન આપતા શ્રીહરિરાયજી અને શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રન્થો વાચી તેમાથી પોતે નિર્ણય કરી લેવો એ ઉત્તમ પક્ષ છે, જ્યારે સમ્પ્રદાયની અદર સડો પેઠો હતો અને વાચન લેખનનુ અધારૂ થઈ ગયુ હતુ તે સમયે શ્રીપુરુષોત્તમજીએ સમ્પ્રદાયની જે સેવા કરી છે અને દુન્યાને સમ્પ્રદાયની વિદ્વત્તા દર્શાવી છે તે શ્રીહરિરાયજી કદાપિ કરી શકત નહિ

છેલ્લે ટુકમા એટલુજ કહેવાનુ કે આપણા સમ્પ્રદાયમા ગ્રન્થોરૂપ જે **નિધિ** છે તેવી ભૂતલ ઉપર બીજે કોઇ પણ સ્થળે એટલે યૂરોપ વગેરેમા પણ નથી, માટે એ **નિધિ**ની અવગણના ન કરતા બને એટલો સમય વૈષ્ણવો ગ્રન્થો વાચવા સમજવામા ગાલશે તો ભગવત્કૃપાથી ભગવત્સાક્ષાત્કાર તેમને થયા વિના રહેશે નહિ [1]

શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજે શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજની છબીને પુષ્પહાર પહેરાવ્યા અને સભાના પ્રમુખ વ્યા૦ શાસ્ત્રીએ શ્રીગોકુલનાથજીમહારાજને અને શ્રીગિરિધરજીમહારાજને પુષ્પહારો પહેરાવ્યા પછી શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજી આચાર્યશ્રી વગેરેની 'જય' બોલાવી સભા વિસર્જિત થઈ હતી

શ્રીપુરુષોત્તમોત્સવ.

દ્વિતીયદિનકાર્ય

શ્રીવલ્લભસમ્પ્રદાયના દિગ્વિજયી શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજના પ્રાકટ્યોત્સવની બીજા દિવસની ઉજવણી વૈષ્ણવ પરિષદ્ના કાર્યવાહક મણ્ડળના આશ્રય નીચે ગયા રવિવારે સાજે પાચ વાગે મુમ્બાઇ માધવબાગમા ડેક્કન કૉલેજના સસ્કૃતના વ્યાખ્યાતા મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી એમ૦ એ૦ ના પ્રમુખપણા નીચે કરવામા આવી હતી, જે વેલાએ અત્રેના મોટા મદિરવાળા શ્રીગોકુલનાથજીમહારાજના લાલબાવા ચિ૦ શ્રીદીક્ષિતજી અને લાલબાવાના મન્દિરના શ્રીરણછોડલાલજી મહારાજના લાલબાવા ચિ૦ શ્રીવ્રજરત્નલાલજી મહારાજ તેમ જ અન્ય પણ શ્રોતાઓ મોટી સખ્યામા ઉપસ્થિત થયા હતા

આરમ્ભમા પ્રમુખે શાસ્ત્રી ચીમનલાલ તરફથી શ્રીગોકુલાધીશના મદિરના સગ્રહમાથી આણેલા શ્રીપુરુષોત્તમજીના 'આવરણભઙ્ગ' ના હસ્તાક્ષરના દર્શન કરાવ્યા હતા

---

[1] નિસ્સાધનતાવાદીઓ સ્વસિદ્ધાન્તને સાગ્રહ સ્થાપે તત્પ્રાક્ વૈ ધીરજભાઈનુ આ વક્તવ્ય ગ્રહશે ? પૂર્વપક્ષના યથાર્થ જ્ઞાનાનન્તર જ ઉત્તરપક્ષ સુદઢ થઈ શકે છે

શાસ્ત્રી ચીમનલાલનુ ભાષણ

તે પછી શુ. ૨ શાસ્ત્રી ચીમનલાલે શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજે વિદ્યાગ્રહણ કયે પ્રકારે કર્યું તેનુ કેટલુક વિવેચન કર્યા પછી જણાવ્યુ કે તેઓશ્રી પાલખીમા પધારતા ત્યા પણ ગ્રન્થોની આવૃત્તિ કર્યા કરતા, અને તે પાલખીમા પુસ્તકોનો વિશેષ ભાર ન થાય તે માટે ખાસ ઝીણા અક્ષરે લિખિત પ્રતિ પોતા પાસે રાખતા હતા પરદેશમા પધારતા ત્યા પણ બીજા સામાનના ગાડા રાખવાને બદલે હસ્તલિખિત ગ્રન્થોના કયારેક વીસ જેટલા ગાડા પોતાની સાથે રાખતા હતા, એટલી તેમની રુચિ વિદ્યા પ્રતિ હતી ભાષ્યમા શ્રીમહાપ્રભુજીનો અને શ્રીગુસાઇજીનો ભાગ પહેલવહેલા પૃથક્ તેઓશ્રીએ જ કર્યો અને તે કાર્ય તેમણે બન્નેની ભાષાશૈલીથી જ સ્પષ્ટ કર્યું શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજ શ્રીમહાપ્રભુજીથી સાતમી પેઢીએ હતા, કે જે સાત પેઢીમા પણ શ્રીગુસાઇજી શ્રીગોકુલનાથજી અને શ્રીહરિરાયજી ઇત્યાદિ પણ પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ થયા જ હતા શ્રીપુરુષોત્તમજી પોતાના ગ્રન્થની જ ત્રણ પ્રતિઓ કરાવતા તેમાની એક આપાસેનીવાના શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી ઉપર મોકલતા એક પોતાની પાસે રાખતા, અને એક કોઇ પણ યોગ્ય પાત્ર જો મળતો તો તેને દાન કરતા ઇન્દ્રિયાશ્વવિનિગ્રહ' વિષે આચાર્યશ્રીના વચનપરની તેઓશ્રીની ટીકા વાચનારને સ્પષ્ટ થશે કે આપ નીતિના મહાન્ શિક્ષક હતા, તેમની ભાષાશૈલી હાલની વૈજ્ઞાનિક શૈલીને પણ ટક્કર મારે એવી સમીક્ષામયી હતી

વૈ વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ

વૈ વાડીલાલ નગીનદાસ શાહે શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજને શ્રીમહાપ્રભુજીના અને શ્રીગુસાંઇજીના ટીકાકાર 'તરીકે ઓળખાવતા તેમના સ્વતન્ત્ર ગ્રન્થોના નામ આપ્યા હતા તેઓશ્રીએ શ્રીમદાચાર્ય-ચરણને શરણ માનીને ગ્રન્થોનુ અધ્યયન કરવામા સ્વમાર્ગનો ઉત્કર્ષ માન્યો હતો જ્ઞાનની અપેક્ષામા પણ ભગવન્નિષ્ઠ જ્ઞાન ઉપર ભાર મૂકીને જ્ઞાનાદિવિશિષ્ટ ધર્મિસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણના જ ચરણમા એમણે પુષ્ટિમાર્ગના ફલનો પ્રકાર મૂક્યો હતો આપણો માર્ગ શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણમા પણ પ્રસિદ્ધ છે, એટલુ જ નહિ પણ ભગવાને શ્રીમુખે કહ્યો છે તેથી આપણો સમ્પ્રદાય એકકાલાવચ્છેદે લોકવેદા-તીત અને વેદમૂર્ધન્ય પણ છે પુષ્ટિમાર્ગમા સેવ્ય શ્રીનાથજીનુ સ્વરૂપ કાળભૈરવથી અત્યન્ત ભિન્ન જ છે એમ સમજાવવા બન્નેના ચિત્રો સભાને દેખાડયા પછી શ્રી આચાર્યચરણના અનન્ય શરણે સ્થિતિ કરીને રૂપસેવા અને નામસેવા ઉભયે પણ આવશ્યકતાનો આગ્રહ વૈ વાડીલાલભાઈએ કર્યો હતો

વૈ સુન્દરલાલ મણિલાલ વકીલનાએ 'પ્રસાદના ટોપલા'નો અર્થ 'કૃપારૂપ પ્રસાદે સિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોના પટારાના પટારા' એવો કર્યો હતો, અને જણાવ્યુ હતુ કે આચાર્યશ્રીના ગ્રન્થોની ટીકામા તેમનો 'પ્રકાશ' ગ્રન્થ સર્વોત્તમ જ છે વારવાર નૃસિંહભટ્ટજીનો પણ ઉપન્યાસ એઓશ્રી કરે છે આ સમ્પ્રદાયના વિદ્વાન્ ગોસ્વામીઓમા એમનુ સ્થાન અગ્રગણ્ય છે 'જૈમિનિ ભાષ્ય' ઉપર પણ એમનુ વિવરણ છે ન્યૂન પઙ્ક્તિઓ શોધી આપીને તેમ જ શૈલીએ દર્શાવીને શ્રીપુરુષોત્તમજીએ પોતાની સમીક્ષાશક્તિનો સાક્ષાત્કાર એમના વાચકોને કરાવ્યો છે એમના દૃષ્ટાન્તો પણ સરલ અને સમજી શકાય તેવા હોય છે શ્રીગુસાઇજીનો શ્રીભાગવતાર્થપ્રકાશ અપૂર્ણ હતો ત્યાથી તેઓશ્રીએ 'આવરણભઙ્ગ' સમાપ્ત કરીને 'યોજના' નામનો ગ્રન્થ રચ્યો 'ઇન્દ્રિયાશ્વવિનિગ્રહ' ઉપરની ટીકા કરીને વિષયની પૂરી નિન્દા કરીને રસનો અને વિષયનો ભેદ તેમણે દર્શાવ્યો છે 'ભાગવતશઙ્કાનિરાસવાદ' ગ્રન્થ લખીને એઓશ્રીએ ભાગવત બોપદેવકૃત નથી પણ શ્રીશઙ્કરાચાર્યના પણ પરમગુરુ ગૌડપાદા-દિએ પણ તેનો ઉપન્યાસ કર્યો છે એમ સિદ્ધ કર્યુ છે સારસ્વતનિમા પણ ભાગવતનો ઉપન્યાસ કરેલો દેખાય જ છે શ્રીકૃષ્ણના તિરોધાન પછી તરત જ નાશ રહિતાત્મ આ શ્રીભાગવતરૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ થયો છે એમ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ બહુ સબળ પ્રમાણોથી સિદ્ધ કર્યું છે, અને તેથી આપણુ કર્તવ્ય છે કે એમના ગ્રન્થરૂપ નિધિનુ અધ્યયનરૂપ સંરક્ષણ કરવુ

વૈ સુન્દરલાલે કરેલુ ભાષણ નીચે અક્ષરશ આપવામા આવે છે

सुन्दरलाल माणिलाल वकीलना

बी ए एल एल बी नुं

भाषण.

પૂજ્ય સભાપતિમહોદય તથા પરમભાગ્યવાન્ વૈષ્ણવો,

દશદિગન્તવિજયી ગોસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમજીના સમ્બન્ધમાં મને પ્રમુખ વે શા સ શાસ્ત્રીજી તરફથી મારું મન્તવ્ય શું છે તે જણાવવાની આજ્ઞા થઈ છે તો મારે આપની સમક્ષ મારા વિચારો સંક્ષેપમાં જણાવવા જોઇએ અત્યન્ત શોચનીય વાત છે કે જનસમાજ એવું માને છે કે ' પુષ્ટિસમ્પ્રદાયમાં મહાપ્રસાદ તથા ઠોરપુરીના ટોપલા વિના બીજું કાંઇ દેખાતું નથી" આવા જનસમાજને પણ ઉત્તર આપવાને દશદિગન્તવિજયી ગોસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમજી-કે જેઓશ્રીનો પ્રાકટ્યોત્સવ ઉજવવાને આજે આપણે અત્ર મળ્યા છીએ-તેઓશ્રીએ પોતે પોતાના નવલક્ષ પર સંસ્કૃત સાહિત્ય વારસામાં આપીને આપણને તેવા દુર્વાદીઓનો પક્ષ નિર્બલ કરવાનું 'સામર્થ્ય' આપ્યું છે દશદિગન્તવિજયી શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રન્થો એટલા બધા વિસ્તૃત અને ગહન છે કે તેવી જ્ઞાનશક્તિથી પરિપૂર્ણ સાહિત્ય આધુનિક સમયમાં કોઇ પણ વિદ્વાન્ લખી શકે એમ નથી એમણે રચિત ગ્રન્થનું માપ નવલક્ષ શ્લોક અર્થાત્ નવમહાભારતજેટલું છે એમના તેમ જ અન્ય ગોસ્વામીના ગ્રન્થો આપણી સમક્ષ હાલ જાહેરમાં પ્રકટ થયલું ગ્રન્થપ્રદર્શન બતાવે છે, તે ઉપરાન્ત પણ એટલા બધા છે કે આપણે જનસમાજને એમ બતાવી શકીએ કે પુષ્ટિસમ્પ્રદાયમાં મહાપ્રસાદનાં ટોપલા છે એટલું જ નહિ પણ તેની બાહાર ટોપલેટોપલા ભરેલા અમૂલ્ય હીરા જેવાં ગ્રન્થો પણ વિદ્યમાન છે શ્રીપુરુષોત્તમજી પોતે એક મહાધુરન્ધર વિદ્વાન્ હતા એમના ગ્રન્થો વાચવામાં આવે છે ત્યારે સાગ જિજ્ઞાસુ શિષ્યને તો અવશ્ય અન્ય સર્વ શાસ્ત્ર જેવા કે અન્ય સર્વ આચાર્યના વેદાન્તભાષ્યો, પૂર્વમીમાંસા, વ્યાકરણ, વૈદક, ન્યાય, સાંખ્ય, વૈશેષિક, જ્યોતિ શાસ્ત્ર, નાટ્યશાસ્ત્ર, સંગીતશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ સર્વ જ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો પડે છે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના ગૂઢ તથા ગ્રથિત વચનામૃત સમજાવવામાં તે સર્વ વાક્યો ઉપનિષદ્ વેદ ગીતા શ્રીમદ્ભાગવત તેમ જ અન્ય પુરાણમાંથી તેમ જ બીજા પણ સર્વ સ્થળેથી અધ્યાય તથા શ્લોકના અંક સાથે ટાંકી આપે છે, અને જિજ્ઞાસુ વાચકને યુક્તિપુરઃસર શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના તે વાક્યોનું સ્વારસ્ય સચોટ રીતે સમજાવે છે આધુનિક સમયના વિદ્વાનો જેમ Index learning ની પદ્ધતિએ પોતાના પ્રમાણવાક્યો ક્યા અધ્યાયમાં અને ક્યા ગ્રન્થમાં છે તે શોધી આપે છે તેમ શ્રીપુરુષોત્તમજી પણ પોતાના વાક્યો ક્યા ગ્રન્થમાં ક્યા સ્કન્ધમાં કયા પ્રકરણમાં અને કયા અધ્યાયમાં છે તેનો પણ ઉપન્યાસ કરી દે છે જેથી અલ્પબુદ્ધિના અને અલ્પાયુષ્ય પણ વાચકનો સમય બચે છે અને તેની ઇચ્છા હોય તો તે તે ગ્રન્થ પાસે રાખીને પણ પૂર્વાપર સમ્બન્ધ તે સમજી શકે છે શ્રીપુરુષોત્તમજીની શૈલી વિદ્વત્તાથી સમ્પૂર્ણ છે કોઇ પણ વિદ્વાનના હસ્તમાં એમનો ગ્રન્થ જાય તો તે ગ્રન્થની ભાષા પૂર વેગથી તેના મગજમાં પહોંચે છે. શ્રીપુરુષોત્તમજી પોતાનું મન્તવ્ય શાસ્ત્રીય રીતિએ સમજાવે છે શ્રીપુરુષોત્તમજીનો અભ્યાસ એમના પોતાના જમાનામાં કે જ્યારે છાપવાની કળા ન હતી અને પરતો હસ્તલિખિત હોઈ દુર્લભ હતા

ત્યારે પણ હાલના પશ્ચિમના વિદ્વાનોની વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિને ટક્કર મારે એવો હતો એ જોઈ જેવું, તેનું આશ્ચર્ય નથી કોઈ પણ સિદ્ધાન્ત મોટા લોકોનો છે માટે બુદ્ધિમા ઉતરે કે ન ઉતરે તો પણ સ્વીકારી જ લેવો એવું પોતે માનતા ન હતા, પરન્તુ તે સિદ્ધાન્ત શાસ્ત્રીય રીતે પ્રમાણપુરઃસર કેમ સમજી શકાય અને બીજાને કેમ સમજાવી શકાય તેનો સફલ પ્રયાસ કરતા એમ એમના ગ્રન્થો સિદ્ધ કરી આપે છે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના પ્રત્યેક ગ્રન્થ ઉપર પોતે સુવિસ્તૃત પ્રમાણપુરઃસર ટીકાઓ લખી છે, એ ટીકાઓમા શ્રીપુરુષોત્તમજી ક્વચિત્ એમ જણાવે છે કે "અહીં મૂલ ગ્રન્થ ત્રુટિત છે, અહીં લેખકના દોષને લીધે પઙ્ક્તિ જતી રહી છે, અહીં મૂળ ગ્રન્થની પઙ્ક્તિઓ ઉપરાઉપરી લેખકના ભ્રમને લીધે લખાઈ ગઈ છે, મૂળ ગ્રન્થ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો છે તથાપિ અહીં શ્રીપ્રભુચરણ શ્રીગુસાંઈજીનો ભાગ વધવામા આવ્યો છે એમ દિસે છે, અહીં ઉપનિષદ્ના વાક્યમા શ્રીમહાપ્રભુજીએ દક્ષિણના પણ્ડિતોમા પ્રચલિત દ્રવિડ પાઠ સ્વીકાર્યો છે, યદ્યપિ ઉપનિષદ્ની પ્રચલિત પ્રતિમા એ પાઠ નથી", ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ. એટલુ જ નહિ પણ શ્રીપુરુષોત્તમજી શ્રીમહાપ્રભુજીના જૈમિનિભાષ્યમા તથા પત્રાવલમ્બનગ્રન્થમા તેમ જ અન્ય ગ્રન્થોમા મૂલ ગ્રન્થ ક્વચિત્ ત્રુટિત થતો હોય તો પોતાની 'પ્રકાશ" નામની ટીકામા પૂર્વાપર સમ્બન્ધ ધ્યાનમા લઈને શ્રીમહાપ્રભુજીનો ત્રુટિત ભાગ શુ હશે તે પ્રામાણિક દૃષ્ટિથી ખોળવાનો પ્રયાસ કરે છે અને ગ્રન્થ સમ્પૂર્ણ કરવા આવશ્યક સઙ્કલના પણ યોજી આપે છે. શ્રીપુરુષોત્તમજી સામ્પ્રદાયિક સિદ્ધાન્ત સમજાવવામા ક્વચિત્ એવા તો સર્વમાન્ય દૃષ્ટાન્તો આપી દે છે કે જેથી પ્રાકૃત લોકો પણ એમના સિદ્ધાન્તનુ રહસ્ય સત્વર સમજી શકે છે જેમ કે પુષ્ટિમાર્ગ શાસ્ત્ર-દૃષ્ટિથી સિદ્ધ થાય છે એટલુ જ નહિ પણ લોકો પોતાના વ્યવહારમા પણ તે માર્ગ સ્વીકારે છે આ રહસ્ય સમજાવવા શ્રીપુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાગ્રન્થના પ્રકાશમા પોતે એક દેવાળીઆનુ દૃષ્ટાન્ત આપે છે, દેવાળીઆએ લેણદારોના પૈસા સાચેસાચા લીધા હોય છે અને આપી શકતો નથી, તેથી લોકો તેની પાસેથી રૂપીઆની બે આની પણ લઈને તેની સાથે માંડવાળ કરે છે અરે! તદ્દન અશક્ત અને નિર્ધન હોય તો પોતાના લેણાની પાઈ પણ લેતા નથી, તેને એમ નથી કહેતા કે 'તે અમારા પૈસા લીધા છે તેથી પૂરેપૂરા આપ', પણ તેના ઉપર કૃપા કરી તેને દેવામાથી મુક્ત કરે છે, એટલુ જ નહિ પણ હાલની બ્રિટિશ સરકાર નિરાધાર દેવાળીઆને નાદાર કોર્ટનો આશ્રય આપી દેવામાથી મુક્ત કરે છે,- જો લૌકિક રાજા તથા લૌકિક લેણદારો પણ વ્યવહારમા જમાઉધારનો વિચાર કરતા નથી પરન્તુ અન્તે અશક્ત નિષ્કિઞ્ચન દેવાળીઆ ઉપર કૃપા જ કરે છે તો અખિલ વિશ્વના પ્રભુ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ નિજાંશ આણુ જીવ ગમે તેવો દુષ્ટ હોય અને કોઈ પણ પ્રકારનુ પુણ્ય ન કરતો હોય તો પણ તેવા દુષ્ટ જીવ ઉપર કૃપા કરે અને તેનો પણ ઉદ્ધાર અજામિલાદિવત્ કરી દે એમા શુ આશ્ચર્ય !" વૈષ્ણવો ! શ્રીપુરુષોત્તમજીના સમયમા આધુનિક નાદારનો કાયદો હશે કે કેમ એ પ્રશ્ન છે, તથાપિ શ્રીપુરુષોત્તમજી કંઈ અપૂર્વ તથા નવીન દૃષ્ટાન્ત આપી પુષ્ટિમાર્ગનો સિદ્ધાન્ત જનસમાજને સમજાવે છે! આથી સિદ્ધ થય છે કે શ્રીપુરુષોત્તમજીનો અભ્યાસ તથા એમના ગ્રન્થો Scientific અર્થાત્ વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી પરિપૂર્ણ હતા

શ્રીપુરુષોત્તમજી 'ભાષ્યપ્રકાશ' નામના પોતાના ગ્રન્થમા શ્રીબ્રહ્મસૂત્રમા અન્ય ભાષ્યકારોના તત્ત્વ શા અભિપ્રાય છે તેમા શા દોષ છે, તેઓ શી રીતિએ અને કયા પર્યન્ત આપણને મળતા આવે છે તથા આપણા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી તેમનાથી શા માટે જુદા પડે છે એ સર્વ પ્રમાણપુરઃસર શાસ્ત્રીય રીતિએ સમજાવે છે ટુકમા દશદિગન્તવિજયી ગોસ્વામિશ્રીપુરુષોત્તમજી જો અદ્ય પણ પ્રકટ થાય તો દુનિયાના વિદ્વાનો તેમને અગ્રગણ્ય સ્થાન આપ્યા વિના રહે નહિ જ નીતિ તથા ઇન્દ્રિયવિજયની બાબતમા શ્રીપુરુષોત્તમજી એક Strict disciplinarian હતા અર્થાત્ પોતાના અનુયાયીને સરલ નીતિમય પવિત્ર અને ભક્તિમય જીવન આચરણમા મૂકવાનો ઉપદેશ આપતા

કરતા હતા શ્રીપુરુષોત્તમજી નિજ રસાત્મક ભક્તિમાર્ગ 'નિન્દાય' નહિ તેને માટે પોતાના અનુયાયી' ઓને રસ અને રસાભાસનું તારતમ્ય સમજાવતા શ્રીપુરુષોત્તમજી સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે કે 'લૌકિક નાયક વા નાયિકામા શૃઙ્ગારરસ સર્વથા નથી તેમા રસ નથી પણ રસાભાસ છે તેથી તેના લૌકિક નાયકનાયિકાના રસ શોધવાનો મિથ્યા પ્રયાસ કરીને તમારા અલ્પ પણ અમૂલ્ય આયુષ્યનો અને ભગવદ્દત્ત શક્તિઓનો વૃથા વ્યય કરશો નહિ, જો તેમ કરશો તો તમે તમારા પુરુષાર્થથી ભ્રષ્ટ થશો અને ભગવાનથી દૂર થશો, રસનુ સ્વરૂપ ભગવાન્ છે, રસના ભોક્તા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર, છે. રસ-સામગ્રી તથા રસભોગ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને છાજી શકે આપણા જેવા તુચ્છ પામર જીવો લૌકિક નાયકનાયિકામા રસ પ્રાપ્ત ન કરતા રસાભાસમાત્ર પ્રાપ્ત કરીને કેવલ સ્વાર્થથી ભ્રષ્ટ જ થાય છે. શ્રીમદાચાર્યચરણના તત્ત્વાર્થદીપનિબન્ધના સર્વનિર્ણયપ્રકરણમા શ્રીમદાચાર્યજી એવી આજ્ઞા કરે છે કે "શક્ત્યનુસાર સ્વધર્માચરણ, વિધર્મથી નિવર્તન, અને સર્વથા ઇન્દ્રિયરૂપી અશ્વનો સારી રીતિએ વિનિગ્રહ આ ત્રણનો સર્વથા ત્યાગ ન કરવો, વૈરાગ્ય અને ઉપશિક્ષણનો ત્યાગ સર્વથા ન કરવો, જો ઇન્દ્રિયરૂપી અશ્વનો નિગ્રહ કરવામા આવે તો જ ઇષ્ટ દેશની–ભગવત્સ્વરૂપની–પ્રાપ્તિ થાય છે, આ ત્રણનો તો ક્રીડાર્થે પણ ત્યાગ ન કરવો.' આ વચનામૃતનુ વિવરણ કરતા શ્રી પુરુષોત્તમજી પોતાની 'આવરણભઙ્ગ' નામની ટીકામા લખે છે કે 'જે અનિષિદ્ધભોગ છે તે પણ ઇન્દ્રિયને તૃપ્ત કરવાને કર્તવ્ય નથી પરન્તુ સેવામા બાધકભૂત જે કામ છે તેને નિવૃત્ત કરવાને જ કરવાનો છે, ભગવદ્ભક્તે એવો વિચાર કરવો જોઈએ કે જેઓ સમૃદ્ધ છે, મહાયોગવાન્ છે, અને સુરતના વિષયમા ચતુર છે તેવા ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓની સમાનતા હુ તુચ્છ જીવ કયાથી કરવાની હિમ્મત ધરી શકુ ! કયા તેમનુ સામર્થ્ય અને કયા મારુ સ્વરૂપસામર્થ્ય ! મારા જેવા તુચ્છ જીવનો ભોગ કેટલો અને કેવો તુચ્છ હોઈ શકે ! મારી તે કેવી નાયિકા હોઈ શકે ! અને મારા તે સુરતવિષયના શા ઉપકરણ હોઈ શકે ! એ તુચ્છ નાયિકામા, તથા ભોગાદિમા આસક્ત થઈ મ્હારે મારો પુરુષાર્થ શુ કરવા નષ્ટ કરવો જોઈએ ! "પુરુષ" શબ્દનો અર્થ "નરક" થાય છે योषित् શબ્દે પણ વિશેષે કરીને તે જ "નરક" અર્થ કથાય છે સ્ત્રીઓ શાલાવૃકનુ હૃદય છે–શાલાવૃકની માફક ક્રૂર છે એવા લૌકિક સ્ત્રીપુરુષ નાયકનાયિકાના કામવિષયમા સુખાનુભવ થાય એ તો ભ્રાન્ત જીવના અનુભવસમાન છે, કારણ કે અગ્રે એ રસાભાસમા સુખ નથી એ પ્રકારનો બાધ તો ઉભય કામુકને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ થઈ જાય છે એવા લૌકિક કામનુ ફલ સસાર ઉદ્ભવે છે અને એ સસાર દુઃખમય છે એ પણ સર્વ-માન્ય સિદ્ધાન્ત છે" લૌકિક કામવિષયમા ભગવદ્રસસમ્બન્ધનો અભાવ છે वेणुगीतના પ્રારમ્ભના શ્રીસુબોધિનીજીમા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી કહે છે કે "આસક્તિની પૂર્વે પ્રેમ છે, તે પ્રેમ પણ હરિ ભગવાન્ પોતે જ–અન્ય લૌકિક નાયક નહિ–કરે છે અને પ્રેમના ઉદ્બોધક પદાર્થો પણ હરિ પોતે જ કરે છે અન્ય કોઈ પણ (લૌકિક નાયકાદિ) કરી શકતા નથી" આ કારિકા એમ સ્પષ્ટ પ્રતિ પાદન કરે છે કે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ વિના અન્ય લૌકિક નાયકાદિ જો પ્રેમના ઉદ્બોધક થવા જાય છે તો તેથી સર્વથા ભગવદ્ભાવની ઉત્પત્તિ થતી નથી જો લીલાસ્થ ભગવદીયની પણ આવી દશા છે તો ઇદાનીન્તન તુચ્છ જીવની વાત તો દૂર જ રહી લૌકિક ભોગ સવિઘ્ન છે, અલ્પ છે, અને ઘાતક છે, તેથી એનો ત્યાગ કરવો," એથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવલ્લીલાના દૃષ્ટાન્તને અનુસરીને જે લોકો અન્ય જીવોને લૌકિક કામવિષયમા પ્રવર્તાવે છે અને પોતે પણ તેમા પ્રવૃત્ત થાય છે તેવા સર્વ જીવોને ભગવાનથી વિમુખ સમજવા અને તેમનો સઙ્ગ સર્વત ત્યજીને સર્વ ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવો જોઈએ આ રીતિએ અલૌકિકભગવદ્વિષયક રસમાર્ગ અને લૌકિક રસાભાસનો જે મહાન્ ભેદ છે તે સમજવાને અને તદનુસાર સર્વેન્દ્રિયનો વિનિગ્રહ કરવાને નિજ સમ્પ્રદાયના સર્વ અનુયાયીઓને તેમના કલ્યાણને અર્થે જ શ્રીપુરુષોત્તમજી એક સપ્તમા સપ્ત ધર્માચાર્યત્વે આજ્ઞા કરે છે શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કરો અને ન થઈ શકતો હોય અભ્યાસી શાસ્ત્રિવર્ગ તેમ જ યુનિવર્સિટિના સસ્કૃત સાથે ઉત્તીર્ણ ગ્રેજ્યુએટોનો સમાગમ કરો, અને તેમને તેમના અભ્યાસમા ઉત્તેજન આપો–

બીજી ખેદની વાત એ છે કે આપણે આધુનિક સમયમાં નિરન્તર શ્રીમદ્‌ભાગવતનો નિરંતર પાઠ કરવાની તથા તેનો અર્થ સમજવાની શ્રીમદાચાર્યચરણની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીએ છીએ, એટલુ જ નહિ પણ માલન રસાભાસ સાહિત્ય વાચીએ છીએ અને આપણા અમૂલ્ય વૈષ્ણવ મનુષ્યદેહનો અપવ્યય કરીએ છીએ શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીની આજ્ઞાને અનુસરવાને આપણે સ્વરૂપસેવા તથા નામસેવા ઉભયે કરવાની છે સેવારસ તથા કથારસનો આસ્વાદ લેતા આપણે શીખવુ જોઇએ રાત્રિના સમયમા કથારસનો આસ્વાદ કરવાને શ્રીમદ્‌ભાગવતશાસ્ત્રના અર્થને સમજાવે એવી શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીની શ્રીસુબોધિનીજી ટીકા પ્રતિદિન વૈષ્ણવસમાજમાં વચાવી જોઇએ એ શ્રીસુબોધિનીજી ગ્રન્થ ભાષ્યજેવો રમ્ય છે અને દુર્બોધ પણ છે, તો તેના અર્થ સમજાવે એવુ શ્રીમત્ પ્રભુચરણ શ્રીગુસાંઇજી, શ્રીગોકુલનાથજી શ્રીહરિરાયજી તથા શ્રીપુરુષોત્તમજીના પ્રકાશ લેખ ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનુ સાહિત્ય ભરપૂર છે તે સર્વ સાહિત્યસામગ્રી આપણે પ્રાપ્ત કરી, એકત્રિત કરી, તેનુ સુન્દર મુદ્રણ કરી, વૈષ્ણવ સૃષ્ટિમા તેનો સુપ્રસાર કરવો જોઇએ એ ઉપરાન્ત શ્રી સુબોધિનીજીને અનુસરતુ શ્રીમદ્‌ભાગવતનુ ભાષાન્તર શ્રીસુબોધિનીજીનુ તથા તેના સાહિત્યનુ ભાષાન્તર પ્રત્યેક સ્કન્ધવાર થવુ જોઇએ આ નામસેવા ઉપાડી લેવાને સાન્પ્રદાયિક શાસ્ત્રીઓ, ગ્રેજ્યુએટો તથા ધનાઢ્ય શેઠીઆઓ તત્પર થશે એમ આશા રાખુ છુ શ્રીમદ્‌ભાગવત શાસ્ત્ર એક કપોલકલ્પિત પુરાણ બોપદેવે રચ્યુ છે એવી માન્યતા તો હવે તદ્દન અસત્ય છે એમ સિદ્ધ થઈ ગયુ છે શ્રીમદ્‌ભાગવતશાસ્ત્ર એવુ કપોલકલ્પિત હોત તો શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજી ઉપરાન્ત તેમના પૂર્વના પણ વિષ્ણુસ્વામી મધ્વાચાર્ય રામાનુજાચાર્ય તથા શ્રીધરાદિ ભાવન ટીકાકારો એવા ગપાટક પુરાણ પછાડી પોતાનું અમૂલ્ય આયુષ્ય વ્યતીત કરત નહિ શ્રીમદ્‌ભાગવત એવુ કપોલકલ્પિત નથી એ શાસ્ત્ર એવુ તો કઠિન છે કે કોઇ પણ સમર્થ વિદ્વાનની પરીક્ષા એ શાસ્ત્રમા થઈ શકે છે શ્રીમદ્‌ભાગવતમા વેદસ્તુતિનો ભાગ એવો તો કઠિન છે કે તે સમજાવવામા ભલભલા વિદ્વાનો ભૂલ કરે છે શ્રીમદ્‌ભાગવતશાસ્ત્રમા વેદના, ઉપનિષદના, ગીતાના તથા અન્ય શાસ્ત્રના અક્ષરશઃ વાક્યો, શબ્દો અને આખ્યાનો મળી આવે છે શ્રીમદ્‌ભાગવતશાસ્ત્ર વેદવ્યાસજીનો અન્તિમ ગ્રન્થ છે, અને તેમા વેદવ્યાસજીએ પોતાની અખૂટ જ્ઞાનશક્તિ સયોજી દીધી છે એ શાસ્ત્રથી જ ઉચ્ચકોટિના તેમ જ સ્ત્રીશૂદ્રાદિ નીચ કોટિના યાવન્માત્રજીવનો ઉદ્ધાર થઈ શકે છે એવો કરુણાયુક્ત ગ્રન્થ શ્રીવેદવ્યાસજીએ કલિયુગના જીવોના કલ્યાણને અર્થે પ્રકટ કર્યો છે એ ઉત્તમ શાસ્ત્રનો સમ્બન્ધ કોઇ પણ રીતે જીવને થાય તો યથાકથંચિત્ તે જીવ સસાર તરવા સમર્થ થશે એમ સમજી શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીએ શ્રીમદ્‌ભાગવતશાસ્ત્ર ઉપર સમ્પૂર્ણ પરિશ્રમ લીધો છે, અને શ્રીસુબોધિનીજી ઉપરાન્ત શ્રીમદ્‌ભાગવતાર્થ નિબન્ધ, ત્રિવિધલીલાનામાવલિ, શ્રીપુરુષોત્તમસહસ્રનામ, શ્રીમદ્‌ભાગવતસુક્ષ્મટીકા ઇત્યાદિ અનેક નાના મોટા ગ્રન્થો રચ્યા છે, કે જેથી ગમે તે કક્ષાનો ન્હાનો વા મોટો માણસ અજ્ઞાની વા પણ્ડિત શ્રીમદ્‌ભાગવતશાસ્ત્રનો સમ્બન્ધ પ્રાપ્ત કરે અને એ શાસ્ત્રના સમાગમથી પોતાનુ કલ્યાણ કરી શકે તેથી જ શ્રીમદ્‌ભાગવતનો અર્થ ન સમજાય તો પણ શ્રીમદ્‌ભાગવતશાસ્ત્રનો પાઠ નિરન્તર નિયમપૂર્વક આદરસહિત કરવાની આજ્ઞા કરે છે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની એ આજ્ઞાનુ પરિપાલન આધુનિક વૈષ્ણવ સૃષ્ટિમાથી કેટલા કરે છે ! અરે પાઠ કરવાનુ તો દૂર રહ્યુ પણ શ્રીમદ્‌ભાગવતશાસ્ત્રનો મૂલ ગ્રન્થ આપણા સમ્પ્રદાયના પાઠ સાથે આપણે અદ્યાપિપર્યન્ત મુદ્રિત પણ કરાવી શક્યા નથી, એ આપણુ દુર્ભાગ્ય છે ! કશુ ન થાય તો શ્રીમદ્‌ભાગવતનો મૂલ ગ્રન્થ જેવો મળે તેવો આપણે આપણા પુસ્તકાલયમા પધરાવી તેની સેવા કરવાનો તથા તેનો યથાશક્તિ પાઠ કરવાનો નિયમ કરવો જોઇએ વેદસન્નિભ શ્રીમદ્‌ભાગવતશાસ્ત્રને વેદસંજ્ઞા વેદવ્યાસજીએ નથી આપી, તેનુ કારણ એટલુ જ છે કે પોતાના પછી થનાર આસુરવ્યામોહ કરનાર બુદ્ધાવતારમા એ શાસ્ત્ર પણ કલુષિત ન થઈ જાય બુદ્ધભગવાને

સર્વ વેદાદિ શાસ્ત્રનો ઉચ્છેદ કર્યો, પણ શ્રીમદ્ભાગવતાદિપુરાણનું પોતે નિરાકરણ કર્યું નહિ, કારણ કે તે એમ સમજતા હતા કે એ જ પુરાણ એવું છે કે જેના આશ્રયે કલિયુગમાં દૈવ જીવ તરી જશે જો વેદવ્યાસજીએ શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્રનું વેદત્વ મુક્તકંઠે કહી દીધું હોત તો વેદના નિરાકરણે એ શાસ્ત્રનું નિરાકરણ પણ બુદ્ધાવતારમાં થઈ ગયું હોત અને કલિકાલમાં તરવાનું એટલું એક સાધન પણ ચાલ્યું ગયું હોત, યદ્યપિ શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્ર વેદતુલ્ય છે તો પણ વેદવ્યાસજીએ આ ઉદ્દેશથી એ શાસ્ત્રને "વેદ" એવી સંજ્ઞા આપી નથી એ શાસ્ત્ર નિગમકલ્પતરુનું ગલિત ફલ છે, અને એ શાસ્ત્ર વ્યાસજીને એટલું બધું સન્તોષપદ થયું હતું અને શ્રેષ્ઠ થયું હતું કે પોતાના પુત્ર શુકદેવજીને અતિશ્રેષ્ઠ વસ્તુ તરીકે વારસામાં એ શાસ્ત્ર પોતે ભણાવ્યું હતું, અને શ્રીશુકદેવજીએ કલિકાલમાં નિગ્રહ-કરણાર્થ પરીક્ષિતને કહ્યું હતું શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્ર વેદના અર્થનું ઉપબૃંહણરૂપ છે વેદના તથા ગીતાના-અર્થનું ત્રિપુટીકરણ શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્ર કરે છે 'અલ્પશ્રુતથી વેદને ભય થાય છે કે આ જીવ પોતાની મન્દમતિને લીધે મારા સત્ય અર્થનો અનર્થ કરશે, તેથી હે ઋષિમુનિઓ તમે મારા અર્થનું વિપુલીકરણ ઇતિહાસ તથા પુરાણાદિ શાસ્ત્રની મદદથી કરજો' એ સિદ્ધાન્તને અનુસરી શિષ્ટ આચાર્યો વેદના અર્થનું ઉપબૃંહણ શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્રથી કરે છે આવા અત્યુત્તમ અને અપૂર્વ તથા વેદવ્યાસના પણ અન્તિમ તથા શ્રેષ્ઠ ગ્રન્થનું સેવન શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીની આજ્ઞાને અનુસરી આપણે કરીશું તો આપણે અવશ્ય કૃતાર્થ થઈશું પોલ પત્ર તથા અન્ય મલિન માહાત્મ્ય વાચવામાં આપણે આપણો અમૂલ્ય સમય વ્યતીત કરવો તેના કરતાં શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્રનું તથા શ્રીમહાચાર્ય-ચરણના ગ્રન્થોનું જો આપણે પરિશીલન કરીએ તો આપણું કેટલું બધું સદ્ભાગ્ય થાય!

વૈ. દેવીદાસ માધવજી

બ શેઠ દેવીદાસ માધવજી જે પી એ સામ્પ્રદાયિક સાહિત્યની વિશાલતા ઉપર ભાર મૂકીને એ પ્રસાદ લેવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય એવી પ્રભુ કૃપા કરે એવી ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી હતી

રા હરિકૃષ્ણશાસ્ત્રી

વૈ હરિકૃષ્ણશાસ્ત્રીએ સમ્પ્રદાય હવે સુષુપ્તિમાંથી જાગૃત થવા-માંડ્યો છે, અને નાગસેવાના આચાર્ય શ્રીપુરુષોત્તમજી છે એમ જણાવી કહ્યું કે 'પ્રકાશ' ઇત્તમોઉત્તમ હોઇ કોઈ પણ વાદીનો પરાજય કરવા સમર્થ છે 'પ્રસ્થાનરત્નાકર'માં તેઓશ્રીએ દર્શનમાત્રની સમીક્ષા કરીને શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ સર્વોત્તમ છે એમ તારતમ્યપૂર્વક સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે ઉક્ત શાસ્ત્રીએ શ્રીહરિરાયજી અને શ્રીપુરુષોત્તમજીવિષયિણી આખ્યાયિકાનો અર્થ કરી આપ્યો હતો

શ્રીદીક્ષિતજી.

શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજના લાલબાવા ચિ શ્રી દીક્ષિતજીએ શ્રીપુરુષોત્તમજીને વન્દન કરી જણાવ્યું કે શ્રીમહાપ્રભુજીના અને શ્રી ગુસાંઇજીના ગ્રન્થોનું અધ્યયન શ્રીપુરુષોત્તમજીની પ્રણાલિકાએ પ્રમાણપૂર્વક કરીને શ્રીહરિરાયજી આદિએ કરેલા ભાવાત્મક ગ્રન્થો હૃદયમાં પધરાવીને વૈષ્ણવોએ કૃતાર્થ થવું-ઘટે છે બ્રહ્માનન્દનું ઐતિહ્ય પણ કથીને આ ચિ બાલબાવાએ ઉપસંહાર કર્યો હતો

શ્રીવલ્લભલાલજી

શ્રીરણછોડલાલજી મહારાજના લાલબાવા ચિ શ્રીવલ્લભલાલજીએ ચતુઃશ્લોકીનું વ્યાખ્યાન કરીને શ્રીકૃષ્ણનું સેવાસ્મરણ એ જ વૈષ્ણવોનો ધર્મ જણાવ્યો હતો

વૈ નારણદાસ સાગાણીએ સત્યને પ્રકાશમાં આણવા વૈષ્ણવોએ વ્રત લેવાનો આગ્રહ કર્યો હતો

વૈ રણછોડદાસ વરજીવનદાસ પેટલાદીએ અત્યાર સુધી અપ્રાપ્ય શ્રીભાગવતપરની આચાર્ય-શ્રીની સૂક્ષ્મટીકા તેમ જ શ્રી પુરુષોત્તમજીનાં પણ ત્રણ પત્રો પોતા પાસે હોવાનું જણાવ્યું હતું

વૈ. શા. સ. મગનલાલ શાસ્ત્રીજીએ પ્રમુખત્વે કરેલો ઉપસંહાર

શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજનો પ્રાકટ્યોત્સવ આપણે પ્રથમ જ વાર આ મુબાઈમાં ઉજવવાને પરિષદ્દ્વારા મળ્યા છીએ, અને તેમાં ઉભય દિવસે શ્રીમાન્ ગોસ્વામીઓ અત્ર ઉપસ્થિત થયા છે એ આપણા અહોભાગ્ય છે આપણો બ્રહ્મવાદ જ નિત્ય સનાતન વૈદિક ધર્મ છે, અને જે કોઈ પણ વાડા બન્ધાયા હોય તો તે આપણા અખણ્ડ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદના જ કેવલ એકદેશ છે વેદના પ્રારમ્ભમાં મધ્યમાં અને અન્તમાં બ્રાહ્મણોમાં કલ્પસૂત્રાદિમાં આરણ્યકમાં ઉપનિષદ્માં આ અખણ્ડ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ વિના અન્ય કાંઈ પણ ઉપદિષ્ટ નથી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ અક્ષરે અક્ષરે આ બ્રહ્મનિનાદ કરે છે કૃષ્ણદ્વૈપાયન વેદવ્યાસ બાદરાયણ પણ બ્રહ્મસૂત્રમાં એ જ બ્રહ્મવાદનો ભક્તિસાધનત્વે ઉપદેશ કરીને પ્રપત્તિનો–શરણનો–સંગ્રહ કરે છે, અને સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રીમદ્ભાગવત પ્રસ્થાન તો પદે પદે અનુગ્રહાત્મિકા પુષ્ટિનો જ ડિણ્ડિમઘોષ કરે છે

શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રન્થના લક્ષણો વિષે વૈ. તેલીવાલાએ અને શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યાદિની નિસ્પૃહતા વિષે વૈ. ધીરજલાલ ભાઈએ એટલું તો વિવેચન કર્યું છે કે તે વિષે વિશેષ વિવેચન ન કરતાં શ્રીમદાચાર્યચરણ શ્રીવિઠ્ઠલેશ, શ્રીગોકુલેશ, શ્રીહરિરાયજી ઇત્યાદિએ જે પ્રમેયાત્મક ભાવ પ્રધાન માર્ગનું નિરૂપણ કર્યું છે તે જ સિદ્ધાન્તને પ્રમાણત્વે પોષક શ્રીપુરુષોત્તમજીના અમુક ગ્રન્થોનો પરિચયમાત્ર હું આપને કરાવીશ

'ભાષ્યપ્રકાશ" શ્રી પુરુષોત્તમજીનો ઉત્તમોત્તમ ગ્રન્થ છે, અને તેની ઉત્તમતા એ છે કે તેના પ્રત્યેક સૂત્રમાં અધિકરણમાં શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના જ સિદ્ધાન્તના સ્પષ્ટીકરણમાત્રે સન્તોષ નહિ માનતા શઙ્કર ભાસ્કર રામાનુજ મધ્વ ભિક્ષુ અને નીલકણ્ઠ એ છ ટીકાકારોની ટીકામાંથી પણ અક્ષરશ ઉપન્યાસ કરીને તેમની સુન્દર સમીક્ષા કરીને બ્રહ્મસૂત્રનો સિદ્ધાન્ત અખણ્ડ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ જ છે એમ આધુનિક વિદ્વાનોને પણ અત્યન્ત આદરણીય શૈલીથી પ્રતિપાદન કર્યું છે ઉપનિષદ્ની દીપિકાઓ, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાની–તેમના પિતૃવ્યશ્રી વ્રજરાજકૃત ગીતાટીકાની–પરિશુદ્ધિ, ભાષ્યપ્રકાશ, સુબોધિનીપ્રકાશ, આવરણભઙ્ગ, નિબન્ધયોજના, જૈમિનિસૂત્રભાષ્યવિવરણ, ષોડશગ્રન્થવિવૃત્તિ, પ્રસ્થાનાદિ-વાદગ્રન્થ અને પ્રસ્થાનરત્નાકર ઇત્યાદિ મર્મપૂર્ણ ગ્રન્થોમાં આ લક્ષણો કોઈ પણ વાચકને સુપ્રતીત થયા વિના રહે તેમ નથી શ્રીપુરુષોત્તમજીની વૃત્તિ કેવલ શાસ્ત્રી હતી સામ્પ્રત આરોપિત રાજસવૃત્તિ આ વિદ્વાન્ ગોસ્વામીમાં લેશમાત્ર પણ ન હતી પ્રાપ્ત સમ્પત્તિનો પણ ભગવદ્વિદ્યાના પ્રચારમાં જ તેઓશ્રીનો વિનિયોગ સર્વથા આદરણીય છે, તેથી આપણા સમ્પ્રદાયનું–વિશેષત આ શ્રીપુરુષોત્તમજીની શ્રેણીનું–ભવિષ્ય અત્યન્ત ઉજ્જ્વલ છે એમ હું આગ્રહપૂર્વક કહું છું જે માર્ગ અખણ્ડ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ ઉપર પ્રકટ થયો છે, જે માર્ગ અનન્ય ભક્તિનો અત્યન્ત આગ્રહ કરે છે, અને જે માર્ગમાં કાંઈ પણ શક્ય ન હોય તો કેવલ પ્રભુના શરણમાત્રનો પણ ઉપદેશ છે, એ માર્ગ વિશ્વધર્મ થયા વિના સર્વથા રહેશે જ નહિ, અને તેથી આજે અને આજે જ આપણે એક શ્રીપુરુષોત્તમમણ્ડલનું સ્થાપન કરીએ જેમાં એક પાઈની પણ મારે કોઈની અપેક્ષા નથી પરન્તુ જેના આપે સર્વેએ આપના કાલનો થોડોક ભોગ આપીને પ્રતિરવિવાર વા પ્રતિસોમવાર, અથવા ને ઉભય દિવસ અથવા પ્રતિપક્ષે પણ એક વાર અવશ્ય શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રન્થોનું અધ્યયન વાચન કરવું છે આ મણ્ડલે ક્યાં અને ક્યારે મળવું ઇત્યાદિનો નિર્ણય કરવાને વૈ. ધીરજલાલ સાકરીઆ વૈ. મૂલચંદ તેલીવાલા, વૈ. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, વૈ. જગજીવનદાસ ગોવર્ધનદાસ, વૈ. ગોવર્ધનદાસ જમનદાસ વૈ. સુન્દરલાલ મણિલાલ, વૈ. શા. સ. ચીમનલાલ હરિશંકર અને વૈ. શા. સ. હરિકૃષ્ણ લીલજી એટલા વૈષ્ણવોને હું આ સત્કાર્યમાં નિયોજું છું અને તેમને જો કોઈ પણ મદદકની અપેક્ષા હોય તો એવા અન્ય પણ નામોની વૃદ્ધિ કરી લેવાને આ સપ્તર્ષિઓને પૂર્ણ અધિકાર પણ આપું છું [1]

---

[1] આ મણ્ડલ મુંબઈમાં સ્થપાયું છે એટલું જ નહિ પરન્તુ પ્રતિરવિવારે પૂનાથી મગનલાલ શાસ્ત્રી મુંબઈ આવીને અણુભાષ્યનું અને પ્રતિસોમવારે શ્રીપુરુષોત્તમજીના વાદગ્રન્થોનું રમ્ય પ્રવચન કરે એ જણાવતા આનંદ થાય છે

મારે તો અન્ય સૂચનાદ્વય અણુભાષ્ય વિષે કરવાનુ છે એમાની પ્રથમ સૂચના એ છે કે અદ્ય-પર્યન્ત અણુભાષ્ય પર્યાયે પ્રતિતૃતીયવર્ષે લઈ શકાતુ હતુ, પણ હવેથી તો તે પ્રતિવર્ષ એમ એ-ની પરીક્ષામા લઈ શકાશે પહેલા અણુભાષ્ય એકલુ જ લેવાતુ, જ્યારે હવે તે શ્રીપુરુષોત્તમજીના પ્રકાશ સાથે લેવાતુ છે ભાષ્યપ્રકાશનુ અધ્યયન તેના ગુર્જર વા આડ્ગ્લ અનુવાદ વિના દુષ્કર છે તેથી પ્રથમ તો આપણે આ અનુવાદ સિદ્ધ કરવો ઉચિત છે એમ એમા વેદાન્ત લેનાર પ્રાયં "સુરત ગોકુલજી ઝાલા વેદાન્ત" પારિતોષિકાર્થં પ્રયત્ન કરે છે અને શાડ્કરવેદાન્તમાં અમુક વર્ષે જે પુસ્તકો નિયોજ્યા હોય છે તે જ પુસ્તકો સુરત ગોકુલજી ઝાલા વેદાન્ત પારિતોષિકાર્થ પણ નિયુક્ત હોવાથી યદ્યપિ આપણુ ભાષ્ય અનિવાર્ય વિષે આપ્યુ તથાપિ આપણુ અણુભાષ્ય લે તેવો પરીક્ષ્ય ભાગ્યે જ આવશે, કારણ કે શાડ્કરભાષ્યનુ ભાષાન્તર થયેલુ છે અને શાડ્કરવેદાન્ત લેવાથી તે સ્વલ્પ શ્રમે શડ્કર વેદાન્તમા ઉત્તીર્ણ થાય છે, અને ઝાલા પારિતોષિક પણ પ્રાપ્ત કરી જાય છે આ વૈષમ્યના પ્રતિવિધાનાર્થ આપણામાથી ધનિક વૈષ્ણવોએ અતિસત્વર એક સ્કૉલરશિપ માટે અથવા એક પારિતોષિક માટે અમુક રકમ યુનિવર્સિટિને સોપ્યા વિના અન્ય ગતિ જ નથી, ખાનગી પારિતોષિક મહારાજશ્રી શ્રીગોકુલનાથજી આપે એ તેઓશ્રીને અને આપણા સમ્પ્રદાયને યદ્યપિ શોભાસ્પદ જ છે, તથાપિ યુનિવર્સિટિમાથી પારિતોષિકલાભ પ્રાપ્ત થાય નહિ તત્પર્યન્ત અણુભાષ્ય લઈને પણ ઉત્તીર્ણ પરીક્ષકને અગ્રે રાજ્યાદિમા લાભ થવાનો સમ્ભવ બહુ જ ન્યૂન છે આ સપ્તાષ્ટ વર્ષમા માત્ર એક જ છાત્ર અણુભાષ્ય લઈને એમ એ મા ઉત્તીર્ણ થયો છે, અને તે પણ અમુક સયોગો-ને લીધે જ યદિ આવી જ ઉપેક્ષા અણુભાષ્ય માટે રાખવામા આવશે તો મને એમ પણ ભય રહે છે કે જેમ શૈવ ભાષ્ય માટે કોઈ પણ પરીક્ષ્ય નહિ આવવાથી તે ભાષ્ય આ પઠનક્રમમાથી નીકલી ગયુ, તેમ આપણા અણુભાષ્યનુ પણ કદાચિત્ થઈ જાય. પ્રભુ આપણને જાગૃતિ આપો

ઉપકાર

પ્રમુખે પ્રત્યુપકાર માનતા જણાવ્યુ કે 'મારો ઉપકાર માનવો જો એ નહિ, કારણ કે હુ તો મારુ કર્તવ્ય જ કેવલ કરુ છુ, અને હુ સર્વ વૈષ્ણવ પાસે આશીર્વાદ યાચુ છુ કે મારુ કર્તવ્ય કરવાના સામર્થ્યનુ દાન અને આપના આશીર્વાદથી શ્રીમહાપ્રભુજી કરે ' આગલ ચાલતા પોતા ઉપર અત્યાચાર થવાની કિંવદન્તી અત્યન્ત અસત્ય જ છે એમ જણાવતા પ્રમુખે જણાવ્યુ કે શ્રીમહાપ્રભુજી મારા સેવ્ય છે અને તેમના જ વશજ શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ હોવાથી શ્રીમહાપ્રભુજીદ્વારા મારો અને શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજનો સમ્બન્ધ લૌકિક વા અનિત્ય નથી, પરન્તુ નિત્ય અને આધિદૈવિક છે અને તેથી યત્ર શ્રીગોકુલનાથજી તત્ર ધર્માર્થ હુ અને યત્ર હુ તત્ર શ્રીગોકુલનાથજી પણ એમ તમે નિશ્ચયતે જ માનજો, એટલુ જ નહિ પણ વૃત્રાસુરપ્રસઙ્ગમા જેમ દધીચિમુનિએ પોતાના અસ્થિનો ઉપયોગ દર્શાવ્યો હતો, તેમ જો આપણા દૈવમાર્ગના રક્ષણાર્થે આ મારા અસ્થિનો પણ ઉપયોગ થઈ શકતો હોય તો તે ઉપયોગ કરવાને અર્થાત્ મારી પાસેથી જે સેવા આપને ઉચિત લાગે તે સર્વથા લેવાને આપ સર્વેને પરિપૂર્ણ સત્તા છે સમ્પ્રદાયના આધિપત્યાર્થ જ મારે મહારાજશ્રીને કદુ વિજ્ઞપ્તિ કરવી જ પડે છે તેટલામાત્રથી મારા ઉપર અત્યાચાર થનાર છે એ કિંવદન્તી અસત્ય છે, અને એવા અસત્યનો આશ્રય લેનાર કદાપિ વિજયી થઈ શકશે નહિ આપણા સમ્પ્રદાયમા એ સદાચાર તો સુવિદિત જ છે-અને શ્રીગુસાઈજીના સમયથી એ ચાલ્યો જ આવે છે-કે સેવ્ય-શિષ્યો-સવિનય નિજ કથનીય ગુરુને કહે જ છે, અને ગુરુ પણ શિષ્યને નિજ ઉપદેષ્ટવ્ય ભાવપૂર્વક ઉપદિશે જ છે, પરન્તુ તેટલામાત્રથી પરસ્પર વૈમનસ્ય છે એમ લોકમા દર્શાવવાનો પ્રયત્ન અસત્ય હોવાથી નિષ્ફલ છે

સમાપ્તિમા શ્રીગોવર્ધનનાથજીની શ્રીમહાપ્રભુજીની શ્રીગુસાઈજીની અને શ્રીપુરુષોત્તમજીમહારાજ-પ્રભુજીના જયઘોષણાનન્તર સભાવિસર્જન થયુ હતુ

॥ श्रीगोकुलेशः ॥

श्रीगोकुलेशग्रन्थप्रचारकसमाज

સંવત્ ૧૯૮૨ના પૌષ શુકલ ત્રયોદશી રવિવાસરે કપડવણજ મુકામે પરમભગ વદીય ભાગ્યરાશિ શ્રીવ્હેનજીરાજના મહામઙ્ગલપ્રાકટ્યોત્સવપ્રસઙ્ગે તેઓશ્રીના કોઠામા અનન્ય વૈષ્ણવોની એક સભા મળી, તેમા શ્રીગોકુલેશજીના ગૃહના અપ્રસિદ્ધ હસ્ત લિખિત સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ગ્રન્થોની (મઙ્ગલોની) પ્રસિદ્ધિ કરવાના ઉદ્દેશથી એક સમાજ સ્થાપીને નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કરવામા આવ્યા હતા —

(૧) આ સમાજનું નામ 'શ્રીગોકુલેશગ્રન્થપ્રચારક સમાજ' રાખવામા આવે છે

(૨) આ સમાજમા બે પ્રકારના સભ્યો રાખવામા આવે છે —(अ) જીવન-પર્યન્તના સભાસદો (आ) સામાન્ય સભાસદો

(૩) એક જ વાર માત્ર રૂા પચીસ ભરનાર જીવનપર્યન્તનો સભાસદ ગણાશે, અને પ્રતિવર્ષ રૂા બે ભરનાર સામાન્ય સભાસદ ગણાશે

(૪) જીવનપર્યન્તના સભાસદોના નાણાનુ આ સમાજ માટે કાયમ ફંડ રહેશે, અને તેના વ્યાજમાત્રનો જ ઉપયોગ મુદ્રણાદિ કાર્યમા થશે

(૫) આ સમાજ શ્રીગોકુલેશસુધાસિન્ધુકલ્લોલ ઇત્યાદિ સંસ્કૃત ગ્રન્થો, તેનાં ભાષાન્તર, માલાપ્રસઙ્ગાદિ પ્રાકૃત ગ્રન્થો પ્રસિદ્ધ કરશે

(૬) આરમ્ભમા શ્રીકલ્લોલ પ્રસિદ્ધ કરવામા આવશે

(૭) સંસ્કૃતગ્રન્થપ્રસિદ્ધિનુ કાર્ય વે. શા. સં. મઙ્ગલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રીજી એમ્. એ નિઃશુલ્ક કરશે, તે જ પ્રકારે ભ. નાનુલાલ નારાયણદાસ ગાંધી એમ્. એ એલ્. એલ્. બી ભાષાન્તરકાર્ય અને ભ. ઉજમશી બાપુલાલ કાપડીયા બી. એ તેની મુદ્રણાદિવ્યવસ્થા કરશે

(૮) ભ. ઉત્સવલાલભાઈને તથા ભ. ગિરિધરલાલભાઈને આ સમાજના કોશાધ્યક્ષ એક વર્ષ માટે નીમવામા આવે છે, તેઓ જ નાણાં વસુલ કરશે, રકમ વ્યાજે મૂકશે, અને આવકનો તથા ખર્ચનો હિસાબ રાખશે

(૯) જીવનપર્યન્તના તથા સામાન્ય સભાસદોને આ સમાજે પ્રસિદ્ધ કરેલા ગ્રન્થો વિના મૂલ્યે આપવામા આવશે

(૧૦) નાણા મોકલનાર સભાસદોને કોશાધ્યક્ષની સહીથી પહોંચ મોકલવામાં આવશે

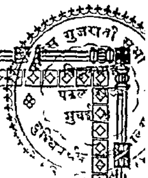
(૧૧) આ કાર્યને માટે નીચેના પાંચ વૈષ્ણવો દરેક સો રૂપિયાની તસદમાત વગર વ્યાજે બે વર્ષને માટે આપવાનુ કબુલ કરે છે —૧ ભ. ઉત્સવલાલ મોકલચન્દ ૨. ભ. નાથજીભાઈ ભોગીલાલ ૩ નાનુલાલ નારાયણદાસ ગાંધી ૪ શ્રીબાંગ્યા ભરુચી વૈષ્ણવ સમાજ ૫ ભ. ગિરિધર મૂલજી

(૧૨) સભ્યોની આવતી વાર્ષિક સભા કયા અને કયારે મળશે તે પછીથી આ માસિકમા જણાવવામા આવશે

ગિરિધર મૂલજી શાહ.

નોંધ —જે વૈષ્ણવોએ સભાસદત્વે નામ નોંધાવ્યા છે તેઓ સત્વર જ નાણા મેાેકલી આપશે, અને જે ભાવ્યવાનો સભાસદ થવા ઇચ્છતા હોય તેઓ પણ 'ભ. ગિરિધર મૂલજી શાહ ધંધુકા' એ શિરનામે નાણા મોકલીને નામ નોંધાવશે એમ અભ્યર્થના છે.

વ્યવસ્થાપક, ઉજમશી બાપુલાલ કાપડીયા બી. એ.

॥ श्रीकृष्णाय नम ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नम ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नम ॥

करेमा स्त्रियोवनचरीर्व्यभिचारदुष्टा कृष्णे वध चैप परमात्मनि रूढभाव ।
नन्त्रीश्वरोनुभजतोविदुषोपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्त ॥

पुष्टिसुधा

પુસ્તક ૫ | સંવત ૧૯૮૨ પૌષમાઘફાલ્ગુન શુક્લ ૧૫ | અંક ૪, ૫, ૬

પરિવેષ્ટા

વે શા મ મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી

એમ એ, સિ ઇ એસ્, એમ્ ટિ સિ,

એમ આર્ એ એસ્ (બાં) પુના સિટિ

મુદ્રક

ગોવિન્દજી ડાહ્યાભાઈ નાયક

શ્રી 'અનાવિલ બન્ધુ' પ્રિ પ્રેસ

ખરાનપુરી ભાગોળ, સુરત

તન્ત્રી

ગોવિન્દલાલ હરિગોવિન્દ ભટ્ટ એમ્ એ.

વડોદરા

પ્રકાશકતન્ત્રી

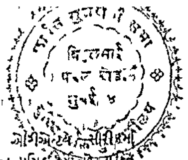
ઉજમશી બાપુજી કાપડીઆ બી. એ.

"પુષ્ટિસુધા" કાર્યાલય, ધંધુકા

વાર્ષિક લવાજમ રૂ ૨-૪-૦

છુટક અંકના ૦-૪-૦

વિષયાનુક્રમણિકા.

भागवतभाष्य.

બંગાળના પંડિત શ્રીહરિદાસ વિદ્યાવાગીશ ભાગવતાચાર્યે કલકત્તા ઓરીએન્ટલ સીરીઝમાં બંગાળી લિપિમાં શ્રીમદ્ભાગવતભાષ્યમગેન બ્રહ્મસૂત્ર નામનો ગ્રન્થ હમણાં જ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. પંડિત હરિદાસ તે પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં જણાવે છે કે શ્રીમદ્ભાગવત એ બ્રહ્મસૂત્રનું અકૃત્રિમ ભાષ્ય છે, કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ દ્વૈપાયન વેદવ્યાસ વેદાન્તસૂત્રના પ્રણેતા છે અને તેમણે 'શ્રીનારદના ઉપદેશથી બ્રહ્મસૂત્રના અકૃત્રિમ ભાષ્યરૂપ શ્રીમદ્ભાગવત ગ્રન્થ રચ્યો છે. ઘણા સમયથી શ્રીમદ્ભાગવતને બ્રહ્મસૂત્રનાં ભાષ્ય તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે. તે વિષે પ્રમાણો પણ ઘણાં છે. ગરુડપુરાણમાં કેટલાક શ્લોકોમાં સ્પષ્ટ રીતે જોવામાં આવે છે કે શ્રીમદ્ભાગવત એ બ્રહ્મસૂત્રનું ભાષ્ય છે. તેમાંના બે ત્રણ નીચે આપવામાં આવે છે.

अर्थोऽयं ब्रह्मसूत्राणां भारतार्थविनिर्णयः ।
गायत्रीभाष्यरूपोऽसौ वेदार्थपरिबृंहितः ॥
पुराणानां सामरूपः साक्षाद्भगवतोदितः ।
द्वादशस्कन्धयुक्तोऽयं शतविच्छेदसंयुतः ॥
ग्रन्थोऽष्टादशसाहस्रः श्रीमद्भागवताभिधः ।

તત્ત્વસન્દર્ભમાં પણ લખવામાં આવ્યું છે કે -ब्रह्मसूत्राणामर्थस्तेषामकृत्रिमभाष्यभूत-इत्यर्थः । શ્રીચૈતન્યચરિતામૃત કહે છે કે -

अत एव भागवत सूत्रेर अर्थरूप ।
निज कृत सूत्रेर अर्थ भाष्यस्वरूप ॥

તાત્પર્ય કે ભાગવત બાદરાયણે પોતે રચેલા બ્રહ્મસૂત્રનું અકૃત્રિમ ભાષ્ય છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ આ વિષયને લગતા શ્લોકો મળી આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે **सर्ववेदान्तसारं हि श्रीभागवतमिष्यते, सर्ववेदेतिहासानां सारं सारं समुद्धृतम्** એટલું જ નહિ પણ બ્રહ્મસૂત્ર અને ભાગવતના આંતર પ્રમાણો આ વાત સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ કરી આપે છે. દાખલા તરીકે બ્રહ્મસૂત્રનું **जन्माद्यस्य यतः** ઇત્યાદિ સૂત્ર લઈએ. આ જ સૂત્રનો અર્થ શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રથમ શ્લોક **जन्माद्यस्य यतोऽन्वयात्** ઇત્યાદિમાં મળી આવે છે. સારાંશ એ જ કે ભાગવત એ બ્રહ્મસૂત્રના ભાષ્યરૂપ છે.

પંડિત હરિદાસની બંગાળી પ્રસ્તાવનાનો સાર ઉપર પ્રમાણે છે. શ્રીપુરુષોત્તમજી પણ પોતાના ભાષ્યપ્રકાશમાં જણાવે છે કે નારદજીના ઉપદેશથી જ શ્રીકૃષ્ણ દ્વૈપાયન વ્યાસે ભાગવત રચ્યું. શ્રીમદ્ભાગવતને ઓળખતા પ્રમાણમાં લગભગ બધા પ્રમાણ તરીકે સ્વીકારે છે, પણ તેને વેદ, બ્રહ્મસૂત્ર અને ગીતા એ ત્રણ પ્રસ્થાનની સાથે ચોથા પ્રસ્થાન તરીકે ગણનાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજી જ છે, અને તેમાં જ

તેઓશ્રીનું વ્યક્તિત્વ અને મહત્તા છે. આ ચાર પ્રસ્થાનની બે કોટિ પાડવામાં આવી છે. પ્રથમ કોટિમાં વેદ અને બ્રહ્મસૂત્ર અને બીજી કોટિમાં ગીતા અને ભાગવત. ભાગવતને શ્રીમહાપ્રભુજી વેદતુલ્ય (यथा वेदास्तथा भागवतम् સુ. ૧-૧-૧) સ્વીકારે છે. ચારે પ્રસ્થાનમાં એક જ અર્થનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તો પણ ભાષા અને વિચારપદ્ધતિના સામ્યને લીધે ઉપર જણાવેલી બે કોટિઓ પડી શકે છે.

શુદ્ધાદ્વૈતમાં ચોથા પ્રસ્થાન તરીકે સ્વીકારાએલું શ્રીમદ્ભાગવત બ્રહ્મસૂત્રનું ભાષ્ય કેવી રીતે થઈ શકે, એ જિજ્ઞાસા સર્વ વૈષ્ણવોને અને અન્ય વિદ્વાનોને હોય એ સ્વાભાવિક છે. એ જિજ્ઞાસા તૃપ્ત થાય, એ હેતુથી અહીં સૂત્ર અને તેના અર્થવાળા ભાગવતના શ્લોકો આપવામાં આવ્યા છે. સાથે સાથે સૂત્રનો અણુભાષ્યને અનુસરતો અર્થ આપેલો છે.

પ્રથમાધ્યાય.

પ્રથમપાદ

अथातो ब्रह्मजिज्ञासा ॥ १ ॥

अत-કર્માદિ કરતાં ઉત્તમ-અધિકારવાન જ પુરુષાર્થને સાધી શકે એમ છે તેથી ब्रह्म બ્રહ્મ અને તેને લગતી મર્યાદાઓની जिज्ञासा વિચાર अथ આરંભાય છે-કરવામાં આવે છે ૧

ભાગવત ભાષ્ય—

ब्रह्म ते हृदयं शुक्लं तपःस्वाध्यायसंयमैः ।
यत्रोपलब्धं सद्व्यक्तमव्यक्तं च ततः परम् ॥ १०-८४-१९

वदन्ति तत्तत्त्वविदस्तत्त्वं यज्ज्ञानमद्वयम् ।
ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति शब्द्यते ॥ १-२-११

जिज्ञासितं सुसंपन्नमपि ते महदद्भुतम् ।
कृतवान् भारतं यस्त्वं सर्वार्थपरिबृंहितम् ॥ १-५-३

जिज्ञासितात्मयाथात्म्यो मुनेर्व्याससुतादसौ ।
हित्वेदं नृप गङ्गायां यास्यत्यद्धाकुतोभयम् ॥ १-१२-२८

जन्माद्यस्य यतः शास्त्रयोनित्वात् ॥ २[१] ॥

(તે જ બ્રહ્મ કે) यत-જેમાંથી अस्य-આના-આ દૃશ્યમાન પ્રપંચના जन्मादि-જન્મ વગેરે-જન્મ, સ્થિતિ અને પ્રલય, (છે) અથવા (તે જ બ્રહ્મ કે) यत-જેમાંથી आद्यस्य-આકા

---

૧ પંડિત હરિદાસ અહીં યોગવિભાગથી शास्त्रयोनित्वात्‌ને ભિન્ન સૂત્ર તરીકે સ્વીકારે છે.

બ્રહ્મનો जन्म-જન્મ (છે) शास्त्र-શાસ્ત્રમા-પૂર્વકાણ્ડ અને ઉત્તરકાણ્ડમા-(તે જ બ્રહ્મને) योनित्वात् કારણ તરીકે (વર્ણવવમા આવે છે) તેથી

ભા ભા जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतश्चार्थेष्वभिज्ञः स्वराट्
तेने ब्रह्म हृदा य आदिकवये मुह्यन्ति यत्सूरयः ।
तेजोवारिमृदां यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गो मृषा
धाम्ना स्वेन सदा निरस्तकुहकं सत्यं परं धीमहि ॥ १-१-१

जन्म कर्म च विश्वात्मन्नजस्याकर्तुरात्मनः ।
तिर्यङ्नृषिषु यादस्सु यदत्यन्तविडम्बनम् ॥ १-८-३०

शास्त्रेष्वियानेव सुनिश्चितो नृणां
क्षेमस्य सध्र्यग्विमृशेषु हेतुः ।
असङ्ग आत्मव्यतिरिक्त आत्मनि
दृढा रतिर्ब्रह्मणि निर्गुणे च या ॥ ४-२२-२१[1]

तत्तु समन्वयात् ॥ ३ ॥

(તે જ બ્રહ્મ) तु- તો तत्- સમવાયિકારણ (છે) समन्वयात्- બરોબર અનુવૃત્ત હોવાના કારણથી-અનારોપિત અને અનાગન્તુક રીતે કાર્યમાત્રમા અન્વિત હોવાના કારણથી-સચ્ચિદાનન્દરૂપના અસ્તિ ભાતિ અને પ્રિયરૂપે અન્વયના કારણથી—કાર્યમાત્રમા અનુસ્યૂત હોવાથી

ભા૦ ભા૦ एतावदेव जिज्ञास्यं तत्त्वजिज्ञासुनात्मनः ।
अन्वयव्यतिरेकाभ्यां यत्स्यात्सर्वत्र सर्वदा ॥ २-९-३५

अहमेवासमेवाग्रे नान्यद्यत्सदसत्परम् ।
पश्चादहं यदेतच्च योऽवशिष्येत सोऽस्म्यहम् ॥ २-९-३२

---

1 શાસ્ત્રમા-વેદમા-બ્રહ્મને જગતનુ કારણ કહ્યુ છે, તેથી જ બ્રહ્મ જગત્કારણ છે અર્થાત્ બ્રહ્મવિષયમા શાસ્ત્ર જ પ્રમાણ છે આ પ્રકારનો ધ્વનિ સૂત્રમાથી નીકળે છે, અને તે જ અર્થ ચતુર્થ સ્કન્ધના શ્લોકમાં પ્રતીત થાય છે.

ભેટ કે આનંદઅશ્રુ ?

એક અલ્પ બાળક મહાપ્રભો ! તુજ ભેટ કયા જઈ શોધશે ?
સંપૂર્ણ પ્રભુ તુજ યોગ્ય એવી ભેટ જગથી કયમ થશે ?
જગતિમિર વેધી નજર જ્યારે ભક્તિ માટે ઝંખશે,
શ્રીનાથનું તો રૂપ ત્યારે મૂર્તિમાંહે પ્રકટશે
"ફળ, પુષ્પ, જળ કે પત્ર પોતે ભક્તિભાવે અર્પી શકે,"
એ વચન અમૃત ભક્ત માટે શ્રીકૃષ્ણ શ્રીમુખ ઉચરે,
હો વિશ્વ ઉંડું અગાધ, પામર ઘોર ગર્જન ભો કરે,
પ્રભુભક્ત સાચો અન્યના અપરાધથી શાને ડરે !
એ માનપાન કદી ન ચાહે, નિત્ય સેવી તનમને,
પ્રભુમાત મુક્તિ એ ચહે—"હરિ નિત્ય સેવું હું તને"
ફુલહાર કે તલવાર જો કદી ગરદને આવી પડે,
અણુમૂન વૈષ્ણવ ભક્ત તો તે ઝીલતા ખડખડ હસે !
તુજ ભક્તહૃદિન જન્માન્તરોના લાખ નવનીત મધરે,
જ્યાં પૂર્ણ પ્રેમે મથન હો ! ભગવત્સ્વરૂપ ! તું આદરે !
એ સ્વાદ લેવા ઓ ! પ્રભો ! તું ગોપરૂપે અવતરે,
લીલા ત્રિભુવ વિસ્તારતા ચૈતન્ય કેવા ઉભરે !!
તુજ દિવ્યભગવત્રૂપ મૂર્તિ નયન સામી તરવરે,
તે અલ્પ જીવને આપથી ભોગવવા શી હદમે !!!
તો ભેટ ભક્તિભાવકેરી ભક્ત હારી શી કરે ?
આનંદ અશ્રુ વહતા તુજ ચરણકમળે ખરી પડે !!

શાન્તિલાલ વિ. ગારાભાઈ ઓઝા બી. એ. (ઑનર્સ)

ત્રિવિધ નામાવલી.

ત્રિવિધ નામાવલી નામનો ગ્રન્થ શ્રીમહાપ્રભુજીએ રચેલો છે. આ ગ્રન્થ રચવાનું પ્રયોજન એજ કે શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ થોડાજ સમયમાં થઈ શકે અને તેનું તાત્પર્ય સરળતાથી ધ્યાનમાં આવે. જેમ દરેક મોટા ગ્રન્થના સારરૂપે નાનો ગ્રન્થ હોય છે તેમ શ્રીમદ્ભાગવતનું આ ત્રિવિધ નામાવલી સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે. આ ગ્રન્થમાં શ્રીકૃષ્ણભગવાનની લીલા દર્શાવનારા નામોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે અને તેથીજ તેને નામાવલીનું નામ આપ્યું છે. આ નામાવલીમાં ત્રિવિધ–ત્રણ જાતના–નામનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ભગવાનની લીલાના મુખ્ય ત્રણ ભાગ પાડ્યા છે. એક બાલ લીલા, બીજી પ્રૌઢ લીલા અને ત્રીજી ગમલીના. આ ત્રણ લીલાના નામ આ ગ્રન્થમાં છે તેથીજ તેનું નામ ત્રિવિધ નામાવલી.

જગતમાં વસ્તુનું મહાત્મ્ય જણાય ત્યારે તેની કિંમત અને અગત્યતા માલમ પડે છે. ભક્તિમાર્ગમાં પણ આ નિયમનો પ્રચાર જોવામાં આવે છે, અને તેનો દાખલો નારદજીએ આપેલી

ભક્તિની વ્યાખ્યામાં મળી આવે છે. નારદજી કહે છે કે माहात्म्यज्ञानपूर्व सुदृढ स्नेहो भक्ति । ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણી તેમાં સુદૃઢ સ્નેહ કરવો તે ભક્તિ. ભક્તિનું આ સામાન્ય લક્ષણ છે. તેજ પ્રમાણે આ ત્રિવિધ-નામાવલીનું માહાત્મ્ય જણાવવાથી તેની કિમ્મત ખ્યાલમાં બેસે. તે ગ્રન્થનું માહાત્મ્ય શ્રીમહાપ્રભુજી એ ગ્રન્થના અંત ભાગમાં નીચે પ્રમાણે આપે છે—

बाललीलानामपाठात् श्रीकृष्णे प्रेम जायते ।
आसक्तिः प्रौढलीलाया नामपाठाद्भविष्यति ॥
व्यसनं कृष्णचरणे राजलीलाभिधानतः ।
तस्मान्नामत्रयं जाप्यं भक्तिप्राप्तीच्छुभिः सदा ॥

આનું તાત્પર્ય એ જ કે ભગવાનની બાલલીલાના નામોના પાઠથી શ્રીકૃષ્ણપ્રભુમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, પ્રૌઢલીલાના નામોના પાઠથી પ્રભુમાં આસક્તિ થાય છે અને રાજલીલાના નામોના પાઠથી વ્યસન પ્રાપ્ત થાય છે. જે ફળ અનેક સાધનોથી ન મળે તે ફળ ભગવાનની ત્રિવિધ લીલાના નામના પાઠથી મળે છે એમ શ્રીમહાપ્રભુજીનો ઉપદેશ છે. પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન મળે તો પછી બાકી શું રહ્યું ? જેને આ ત્રણ સિદ્ધ થયા છે તે તો કૃતાર્થ જ થઈ ગયો છે. આથી આ ત્રિવિધ નામાવલીનો પાઠ વૈષ્ણવો ભાવથી કરે છે અને કરવો જોઈએ. શ્રીમહાપ્રભુજી પણ આજ્ઞા કરે છે કે જેને ભક્તિની ઇચ્છા હોય તેણે આ ગ્રન્થનો પાઠ કરવો.

આ ગ્રન્થ સંવત્ ૧૯૭૭માં ગ. તેલીવાળાએ એક ટીકા સાથે છાપ્યો છે. આ ટીકા શ્રીગોકુલોત્સવજીની છે એમ રા. તેલીવાળા ગ. કલ્યાણજી શાસ્ત્રોની રચનાને આધારે કહે છે. દરેક ગ્રન્થને અંતે ઇતિશ્રી હોય છે. એવી ઇતિશ્રી આ ટીકાને અંતે જોવામાં નથી આવતી. આથી અનુમાનનો અને સામ્પ્રદાયિક પરંપરાનો આધાર લેવો રહ્યો.

ગ્રન્થની અગત્યતા આચાર્યચરણના જ શબ્દોમાં સ્પષ્ટ સિદ્ધ થઈ છે, તેથી જ અહીં તે ગ્રન્થ અને તેની ટીકાને આધારે સરળ વિવરણ આપવા લેખકની પ્રવૃત્તિ થઈ છે.

શ્રીગોકુલોત્સવજી નીચે પ્રમાણે મંગલાચરણ કરે છે –

જેમણે ઉષર ભૂમિને સરસ અને સુગંધમય બનાવી છે એવા મહાશય શ્રીમદાચાર્યચરણ કમળમાં હું નમું છું. જેમણે કરુણાથી મારા હૃદયમાં સંચાર કર્યું છે એવા શ્રીમદ્વિઠ્ઠલેશચરણકમળની ભાવના કરું છું, અને પછી આ નામાવલીરૂપ કલ્પવૃક્ષના અદ્ભુત અને સુફળજનતના ભોગરૂપ જ્ઞાન ફળોનું વિવરણ કરવામાં આવે છે.

કલિકાલના દોષથી જીવોનો ઉદ્ધાર શી રીતે થશે એમ વિચાર કરી પ્રથમ પરમકૃપાળુ ભગવાને પોતે જ પોતાના પ્રાદુર્ભાવ સમયે પોતાની નામલીલારૂપ શ્રીભાગવતને પ્રગટ કર્યું. કલિયુગમાં આખા ભાગવતનું શ્રવણ અને પઠન અશક્ય હોવાથી પોતાના ભક્તો-સેવકો-તરફ દયા લાવી અત્યંત દયાળુ એવા શ્રીમદાચાર્યચરણે શ્રીમદ્ભાગવતમાંથી સારરૂપ એક હજાર નામ શ્રીપુરુષોત્તમ-નામસહસ્રરૂપે પ્રસિદ્ધ કર્યાં કે જેના પાઠથી સમ્પૂર્ણ શ્રીમદ્ભાગવતના અર્થનું જ્ઞાન થાય. આજ ભાવ 'सहस्रं यैस्तु पठितं पठितं स्याच्छुकामृतम्' (જેમણે એક હજાર નામોનું પઠન કર્યું છે તેમણે શ્રીમદ્ભાગવતરૂપ શુકામૃતનું પઠન કર્યું છે) એ શ્રીપુરુષોત્તમનામસહસ્રના ચોથા શ્લોકમાં સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે. પણ તે ગ્રન્થમાં બધા અવતારના ચરિત્ર અને ધર્મ સાથે નામ

એકમા આપેલા હોવાથી મુખ્ય નિરોધલીલાના નામ જૂદા ન નીકળી શકે અને તેથી તેનુ જ્ઞાન પણ ન મળે એટલે બધા નામોની સરખી રીતિએ ગણી એક જ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ થાય આથી ત્રણ પ્રકારના-સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ-ભક્તોના નિરોધ માટે ત્રણ પ્રકારની જે લીલા કરવામા આવી તે લીલાના નામ શ્રીપુરુષોત્તમનામસહસ્રમાથી જૂદા કાઢી લીધા તેમા પણ કેટલાક મૂલરૂપના નિત્ય લીલા સબધી નામો છે, અને કેટલાક અવતારરૂપના જૂદા જૂદા ચરિત્ર દર્શાવનારા નામો છે. તેથી પ્રથમ મૂલરૂપના નિત્યલીલાના સબધમા આવેલા નામોનુ શ્રીમહાપ્રભુજી નિરૂપણ કરે છે અને ફળસહિત નામનિરૂપણની પ્રતિજ્ઞા કરે છે –

नामावलीं प्रवक्ष्यामि केशवस्यातिवल्लभाम् ।

यस्याः सङ्कीर्तनाद्विष्णुरात्मानं सम्प्रयच्छति ॥ १ ॥

અર્થ —જેના સકીર્તનથી-પાઠનથી-વિષ્ણુ (આત્માનુ-સ્વરૂપાનન્દનુ દાન કરે છે એવી અતિ પ્રિય કેશવની નામાવલી કહુ છુ)

વિવરણ-શ્લોકમા ' કેશવ ' પદ છે એટલે બ્રહ્મા અને શિવને પણ મોક્ષ આપનાર વિષ્ણુ છે એ માહાત્મ્યનુ સૂચન થાય છે કારણ કે 'કેશવ' પદનો અર્થ શ્રીસુબોધિનીજીમાં **कश्च ईशश्च केशौ, केशयोर्वममृत यस्मादिति । तयोरप्यानन्ददायी ।** (**क**=બ્રહ્મા **ईश**=શિવ, **व**=અમૃત, બ્રહ્મા અને ઇશને અમૃત-મોક્ષ-જેમાથી મળે છે તે 'કેશવ' કહેવાય છે અર્થાત્ બ્રહ્મા અને શિવને પણ આનન્દ આપનાર) એ પ્રમાણે આપવામા આવ્યો છે આ ઉપરાત એ પદ ઉપરથી કેશ-વાળ-ને લીધે જણાતા સૌન્દર્યનો પણ ધ્વનિ નીકળે છે અને તેથી બાલલીલાત્મક ભગવાનની નામાવલીની પ્રતિજ્ઞાનુ સૂચન થાય છે શ્લોકમા '**प्रवक्ष्यामि**'માં **प्र** ઉપસર્ગ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જેમ જેમ જે લીલાથી ભક્તોનો નિરોધ કરવામાં આવ્યો તેમ તેમ જ તે લીલાના નામોનુ નિરૂપણ કરવામા આવશે, અને તેથી જ તે નામાવલી અતિ પ્રિય થઇ પડશે એમ **अतिवल्लभाम** વિશેષણથી જણાય છે આનો સાર એટલો જ કે લોકોત્તર સૌન્દર્યના અવલોકનથી પ્રેમનો ઉદ્ગમ-ઉદય-થાય છે અને તેના પરિણામે તેના રૂપમા, ચરિત્રમા અને નામમા પણ અતિ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે

અહીં કોઇને એમ શકા થાય કે જો વસ્તુસ્થિતિ ઉપર પ્રમાણે હોય તો માહાત્મ્ય જ્ઞાનપૂર્વક સ્નેહ ઉત્પન્ન થયા પછી મુક્તિરૂપી ફળ મળે છે એમ કહેવામા શો વિશેષ છે-શુ તાત્પર્ય છે? આ શકા દૂર કરવા નામાવલીના પાઠનુ ફળ શ્લોકના **यस्या** ઇત્યાદિ બીજા ભાગમા આપવામા આવે છે તેમા એમ જણાવ્યુ છે કે આ પાઠાવલીનો જો ભાવપૂર્વક પ્રેમથી બરાબર પાઠ કરવામાં આવે તો **विष्णु**-પોતે રસથી વ્યાપ્ત એવા પ્રભુ-પોતાના આત્માનુ દાન કરે છે, પોતાના સ્વરૂપનો આનન્દ ચખાડે છે મૂલમા **सम्प्रयच्छति** ॥ **सम्** ઉપસર્ગ છે, તેથી એમ જણાય છે કે ભગવાન્ સદા ભક્તને અધીન થઇને જ રહે છે જેમ ભક્તોએ ભગવાનને સર્વ વસ્તુનુ સમર્પણ કર્યુ છે તેમ ભગવાન્ પણ તેવા ભક્તોને પોતાનુ સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે, પોતે તેના દાસ થઇને રહે છે શ્રીમદ્ભાગવતમા પણ **मदन्यत्ते न जानन्ति नाहं तेभ्यो मनागपि ।** (તેઓ મારા વિના કાઇ પણ જાણતા નથી અને હુ તેમના વિના બીજુ કાઇ પણ જાણતો નથી) એ શ્લોકમા આજ સિદ્ધાન્ત સ્પષ્ટ જોવામા આવે છે ૧.

આ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ નામાવલીની પ્રતિજ્ઞા કરી હવે આપશ્રી બધા નામો ક્રમવાર આપે છે.

श्रीकृष्णाय नमः ॥ १ ॥

અર્થ -શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર

વિવરણ –' શ્રીકૃષ્ણ ' એ નિત્યલીલામા વિરાજતા મૂલસ્વરૂપનુ નામ છે ' કૃષ્ણ ' શબ્દનો અર્થ પરમ વસ્તુ-પરમકાષ્ઠાપન્ન વસ્તુ-The highest entity -થાય છે યૌગિક અર્થ પણ એ જ પ્રમાણે છે **कृषिर्भूवाचक शब्दो णश्च निर्वृतिवाचक । तयोरैक्य परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते ॥** (કૃષ્ સત્તાવાચક છે અને ણ નો અર્થ આનદ થાય છે તે બેનુ ઐક્ય એ જ પર બ્રહ્મ, અને તે જ શ્રીકૃષ્ણ કહેવાય છે) એ શ્લોકમા કૃષ્ણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આપવામા આવી છે **पर ब्रह्म यतश्चो ध्यायति रसति भजति, मत्त परतर नान्यत किञ्चिदस्ति धनजय, अक्षरादपि चोत्तम** ઇત્યાદિ શ્રુતિ અને સ્મૃતિના વાક્યોથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે કૃષ્ણ પર બ્રહ્મ છે શ્રીમહાપ્રભુજી સિદ્ધાન્તમુક્તાવલીમા આજ્ઞા કરે છે કે **पर ब्रह्म तु कृष्णो हि** (કૃષ્ણ જ પર બ્રહ્મ છે) આ કૃષ્ણરૂપી પરમ વસ્તુને જ્યારે પોતાને બહાર રમણ કરવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે તે મૂલરૂપ શ્રી-આધિદૈવિક શક્તિ-સાથે રમણ કરે છે એમ **'श्रीकृष्ण'** પદથી જણાય છે, અને તેથી જ **'स्वधामनि ब्रह्मणि रंस्यते नम '** એ પ્રમાણે કહેવામા આવ્યુ છે ઉત્તમ પ્રકારના ભક્તોના નિરોધને માટે ભગવાન્ લોકમા પ્રગટ થય છે, એટલે 'શ્રીકૃષ્ણ' પદમા અવતારરૂપનો પણ સમાવેશ થાય છે અર્થાત્ મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર

જેમ અહી **नम'** પદથી નમસ્કાર કરવામા આવ્યા છે, તેમ આખા નામાવલી ગ્રન્થમા સર્વત્ર **नम** પદથી નમસ્કાર કરવામા આવ્યા છે આ ઉપરથી જણાય છે કે કૃષ્ણ જેવી પરમકાષ્ઠાપન્ન વસ્તુ માટે જીવથી નમસ્કાર વિના કાઇ બની શકે એમ નથી પરમાત્માને આપવા જેવી એક પણ વસ્તુ જીવ પાસે નથી એટલે એને તો નમસ્કાર કરે જ છુટકો **किमासन ते गरुडासनाय** એ શ્લોકમા પણ આજ ભાવ સ્ફુરે છે જીવની નિરસાધન દશાનુ આ ખરેખર ચિત્ર છે નિરસાધનતમા જ દીનતા આવે છે, એટલે આ દશામા જીવ દીન બને છે અમારૂ દૈન્ય જોઇને હે પ્રભો ! તમે અમારા ઉપર કૃપા કરો એ ભાવ પણ **नम** પદમાથી નીકળે છે

श्रीकृष्णाय પદમા અને સર્વત્ર ચતુર્થી વિભક્તિનો પ્રયોગ કરવામા આવ્યો છે તેથી જણાય છે કે નમસ્કારનો સ્વરૂપમા વિનિયોગ થાવ

અહી કોઇને શકા થાય કે બાલલીલાના નામો આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરવામા આવી છે, તો મૂલરૂપના નામો સાથે બાલલીલાના નામોની સગતિ-સબધ-શી રીતે હોઇ શકે ? આના ઉત્તરમા જણાવવાનુ કે આ તો વિરોધનો આભાસ જ છે ભગવાનની બધી જ લીલાઓ નિત્ય છે, અને તેથી બાલલીલા પણ નિત્ય છે, એટલે બાલલીલા એ મૂલલીલારૂપ જ છે આથી કોઇપણ પ્રકારનો વિરોધ રહેતો નથી આ વસ્તુનુ સૂચન કરવાને માટે પ્રારભમા કેશવ' પદથી બાલલીલાના સૌન્દર્યનો બોધ થાય છે એમ કહેવામા આવ્યુ હતુ યશોદાજીના ઉત્સગ-ખોળા-મા રમનારજ મૂલરૂપ છે, તેથી પ્રથમ મૂલરૂપનુ નામ જ આપવામા આવ્યુ છે મતલબ એટલો જ કે જૂદા જૂદા સ્વરૂપ, જૂદી જૂદી લીલા અને જૂદા જૂદા લીલાસ્વાદપાતી ભક્તો હમેશા તે જ પ્રમાણે લીલાસહિત જ રહે છે, એટલે કોઇ પણ જાતનો વિરોધ આવતો નથી ૧

ઉપર 'કૃષ્ણ' શબ્દનો અર્થ પરમકાષ્ઠાપન્ન વસ્તુ એ પ્રમાણે કરવામા આવ્યો છે પણ તે વસ્તુનુ સ્વરૂપ કેવુ છે તે જાણવાની ઇચ્છા દરેકને થાય અને વળી કોઇને તો એવી શકા પણ થય કે મૂલરૂપ જે કૃષ્ણ તે તો અલૌકિક છે અને ભક્તો તો જીવ છે, તો તે ભક્તો મૂલરૂપની

નિત્યલીલામાં શી રીતે ભાગ લઈ શકે? લૌકિક જીવરૂપ ભક્તો અલૌકિક મૂર્તરૂપથી નિત્યલીલામાં શી રીતે હોઈ શકે? આ પ્રકારની શંકા દૂર કરવાને અને મૂળરૂપના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આપવાને શ્રી મહાપ્રભુજી નીચેનું નામ આપે છે —

नराकृतये नमः ॥ २ ॥

અર્થ — નરના જેવી–મનુષ્યના જેવી–આકૃતિ જેની છે એવા (શ્રી કૃષ્ણ) ને નમસ્કાર, અથવા તો (ભક્તોના) જીવ અને આકૃતિરૂપ એવા (શ્રી કૃષ્ણ) ને નમસ્કાર.

વિવરણ – नराकृति એટલે નરના જેવી–માણસના જેવી–આકૃતિ છે જેની એવા શ્રીકૃષ્ણ. માણસના જેવી આકૃતિ એમ કહેવામાં આ લોકનો દાખલો લેવામાં આવ્યો છે, પણ તેનાથી એમ સમજવાનું નથી કે શ્રીકૃષ્ણની આકૃતિ લૌકિક છે તે તો મહાનન્દરૂપજ છે શ્રીકૃષ્ણ પોતે આનન્દમય છે અને તેમની આકૃતિ પણ મહાનન્દરૂપ જ છે આપણને કાંઈક ખ્યાલ આવે એટલા સારૂ જ લૌકિક ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે नराकृति પદથી એમ પણ સમજાય છે કે મુખ્ય પુરુષ શ્રીકૃષ્ણ એકલાજ છે અને તેમણેજ બીજાઓને દૃષ્ટાન્ત તરીકે પુરુષ બનાવ્યા છે, બ્રહ્મા સુધી અન્ય કોઈ પણ ખરેખર પુરુષ નથી એ नराकृति પદનો ભાવ છે, અને તેથીજ શ્રીકૃષ્ણ સર્વના પતિ છે અને પતિ તરીકે તેમનું જ ભજન કરવું યોગ્ય છે જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિમાં જ આસક્ત હોય છે અને રાતદિવસ તેનુંજ ચિંતન અને ભજન કરે છે તેમ સર્વેએ સર્વના પતિરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું જ પતિ તરીકે ભજન કરવું ઉચિત છે આ પ્રકારનો જ્યારે આપણે અર્થ કરીએ ત્યારે नराकृति પદનો વિગ્રહ નરરૂપ આકૃતિ છે જેની એમ થાય

હવે જીવરૂપી ભક્તો અલૌકિક મૂર્તસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ સાથે નિત્યલીલામાં શી રીતે હોઈ શકે એ બીજી શંકાનું સમાધાન नराकृति પદથી કરવામાં આવે છે આ પક્ષમાં नराकृतिમાં જે नर પદ છે તેનો અર્થ ભક્તોનો જીવ એમ થાય છે, અને આખા नराकृति પદનો અર્થ ભક્તોના જીવ અને આકૃતિરૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણ એવો થાય છે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે જે ભક્ત લોકો છે તેમના દેહ, પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો અન્તઃકરણ, જીવાત્મા વગેરે જે કાંઈ વસ્તુ છે તે શ્રીકૃષ્ણ જ છે, તે લૌકિક નથી જ્યારે ભક્તના દેહ, પ્રાણ વગેરે શ્રીકૃષ્ણરૂપ છે ત્યારે તે સર્વ રીતે અલૌકિક જ હોવા જોઈએ અને તેથી અલૌકિક શ્રીકૃષ્ણ સાથે નિત્યલીલામાં અલૌકિક ભક્તો સુખેથી આનન્દ લઈ શકે એમાં જરા પણ વિરોધ આવતો નથી ૨

પરબ્રહ્મરૂપી જે ભગવાન્ તે શ્રીકૃષ્ણથી બીજો કોઈ પદાર્થ ન હોઈ શકે? આ શંકાનું નિરાકરણ કરવા શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે —

परब्रह्मणे नमः ॥ ३ ॥

અર્થ પરબ્રહ્મને નમસ્કાર

વિવરણ — જે પદાર્થ શ્રીકૃષ્ણ તરીકે ઓળખાય છે તે જ પદાર્થ પરબ્રહ્મરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણ એ જ પરબ્રહ્મ છે બીજે સ્થળે જે બ્રહ્મપદ જોવામાં આવે છે તે બ્રહ્મપદનો અર્થ અક્ષરબ્રહ્મ થાય છે, પરબ્રહ્મ નહિ, અને તે અક્ષરબ્રહ્મરૂપ પરબ્રહ્મરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું વિભૂતિરૂપ છે અને તેથી જ શ્રીકૃષ્ણને પરબ્રહ્મ કહેવામાં આવે છે અને અક્ષરવિભૂતિને માત્ર બ્રહ્મ કહેવામાં આવે છે ગીતાજીમાં પણ 'अक्षरादपि चोत्तम' એ શ્લોકમાં સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે કે શ્રીકૃષ્ણ—પુરુષોત્તમ—એ અક્ષરબ્રહ્મથી પર છે અને તેથી તે પરબ્રહ્મ કહેવાય છે परब्रह्म પદથી લોક અને વેદમાં પ્રથિત–પ્રસિદ્ધ–એવા પરમાત્માનો બોધ થાય છે, અને પહેલાં જે બ્રહ્મણ પદ હતું તેનો અર્થ લોક અને વેદથી અતીત પરમાત્માનો બોધ થાય છે ૩

नागरभाईजीकृत पदो[1].

पद १

दोष तहा नहि स्नेहनु मूल, समूल ए वात सिद्धान छे जाणो ॥
स्नेहथी प्राप्त छे, दुर्लभ जे फल, वल्लभलीलानु, ए उर आणो ॥१॥
पूरण होय, मनोरथ नागर, रहे अवशेष न, एकुण दाणो ॥
सगमे जीवन, जीवन स्नेहथी, होय वियाग ते जीव छे राणो ॥२॥

पद २

स्नेहनु प्रात न, वेदसिद्धात छे, प्रातथी लोक, कहे छे विषय ए ॥
स्नेहथी सगमे जीवनवल्लभ, स्वास्य नहि ते, बीजे वसे ए ॥१॥
स्नेहथी लीलमा, प्राप्त ए नागर, स्नेहथी वल्लभ दानविशेए ॥
स्नेहथी छे फल, प्रापत वल्लभ, स्नेह विना नहि, लीला दीसे ए ॥२॥

पद ३

लोभ विषय महि मगन रहे मन, लगन नहि पल वल्लभरूपे ॥
आठहु जाम, रहे मन काम है, धाम रहे ज्यो पर्यो अध कूपे ॥१॥
एई विचार अपार अपार ह, ध्यान हि रहे जिय कुरूपे ॥
यह दुःखसागर, तेजु छुडावन, नागरको एक गोकुल भूपे ॥२॥

पद ४

श्रीवल्लभलाल रसालकी बाते, सो कौनकरे बिनु, भक्त भरूची ॥
वाछल्यताके स्वरूप अनूप ए सेवा रसात्मक, भावे सूची[2] ॥१॥
स्वारथ अश न, सहाय रूपमे, वल्लभदानके पानकी कूची ॥
अनग मनोरथी भुग्न प्रेमके, नागरदास रहे दृष्ट ऊची ॥२॥

पद ५

महा परपच रच न प्रेमको, प्रेम विना नहि, दीन सोहावे ॥
दीन विना न कृपाफलदान, कृपा बिनु वल्लभ नेक न जोवे ॥१॥
वल्लभजी बिनु ना रस प्रापत, प्रापत नाहि, सो सपति खोवे ॥
नागर एसो विचार प्रपचको, ताते प्रपचे तु मति मोहवे ॥२॥

---

૧ કાર્તિક સુદિ એકાદશી પ્રબોધિની રાત્રિએ જાગરણ સમયે વિવાહખેલ 'વૃષભાન ગોપ ઘરસને' પદ ગવાય છે, તેના કર્તા અને અષ્ટસખાના પદો સાથે જેમના અનેક કીર્તનપદો ગવાય છે તે નારાયણદાસ ભરુચના વતની હતા, અને જ્ઞાતિએ વાયડા વાણીઆ હતા ઉપરોક્ત વિવાહખેલ સપ્તગૃહમા ગવાય છે ભરરુચિ વૈષ્ણવોમા તે દાદા નારાયણજીને નામે સુપ્રસિદ્ધ છે શ્રીગોકુલેશજીના અનેક ધવલકીર્તનો તેમણે અનન્યભાવે કર્યા છે તે દાદા નારાયણજીના પુત્ર મહદ્ ભગવદીય શ્રીગોકુલભાઈજી તેમણે શ્રીસ્વરૂપાનુભવોત્સવ ગ્રન્થ ધવલમાધુર્યથી કર્યો છે તેમના પુત્ર તે શ્રીનાગરદાસ અથવા નાગરભાઈજી તેમનો જન્મ આશરે સવત્ ૧૬૯૨–૧૬૯૩મા હતો તેઓ ભૂતલોપરિ લગભગ શતવર્ષપર્યન્ત રહ્યા હતા જીવનનો ઘણો સમય શ્રીવલ્લભધામ શ્રીગોકુલેશપુરમા જ તેમણે વ્યતીત કરીને શ્રીગોકુલેશનાજ સ્વરૂપનો આનન્દ અનુભવ્યો હતો શ્રીગોકુલેશના આસુરવ્યામોહાનન્તર ભરરુચિવૈષ્ણવોનુ આદર્શ તે નાગરભાઈજી.

૨ સુખ

पद ६

सगत नीचने, मीच भली सुनि, नीचकी सगतते कुल लाजे ॥
निर्लजताइ, बढे निसवासर, लाजकी लाजसो, लाजते भाजे ॥१॥
धर्मविचार रहे न कछु तब छार ले हाथन आनन माजे ॥
सग तके सम व्हे भले नागर, सग समान करे सब काजे ॥२॥

पद ७

महदके धर्मके पक्ष रहे मन, सोई समूल कुलीनको जानो ॥
पुष्टमे पुष्ट रहे निज भेदसो, दुष्टविजातिसु त्याग प्रमानो ॥१॥
अन्य संबधकी गध न लागई, श्रीगोकुलनाथसो नेह निवानो ॥
सोई तो शुद्ध विशुद्ध भरूची वल्लभलीला समाजमे मानो ॥२॥

उत्सवलाल साकलचंद परीख

॥ श्रीवल्लभ ॥

A short note on

निवेदिभि : समर्प्यैव सर्वं कार्यमिति स्थितिः[2]।

(Kapadia Ujamshi Bapulal)

Although we are conscious of the fact that the present-day differences between the Bharuchees and the Nimadias are no more based on any conscious conflict of doctrine, but merely on external ceremonies and pious frauds of Priestcraft, we propose, in this short essay, to give a logical explanation of the above-mentioned apodeictic proposition Much mischief has been played by examples of invalid inferences from the various theories, propounded by the greatest reformers of the age There are many laymen who bring forth fallacious arguments which appear to be conclusive when they are not, and although it would be absurd to hope to discover the nature of true and scientific thinking in the procedure of a fallacious or jealousy-biased mind, there are persons who honestly try to avoid fallacious arguments, if their invalidity be pointed out to them and hence it is proposed to give a logical interpretation of one of the secret teachings of Shrimad Vallabhacharya, by detecting the fallacies and discussing the various terms used in the proposition

---

१ भरूचु 2 Vide सिद्धान्तरहस्यम्।

The neophyte, who wishes to follow the Path of Grace of the Almighty Krishna, first attends the ceremony called आत्मनिवेदन-self surrender to Brahman-or ब्रह्मसम्बन्ध-connection with or relation to the Almighty Brahman, who is faultless and endowed with all divine virtues, who is devoid of material body and its attributes, who is omnipresent and omniscient, who is All-Bliss-hands, feet, mouth belly, etc., who is devoid of the three qualities of matter, who is a substratum of all the diametrically opposite attributes, and who is the Creator, the Protector and the Destroyer of this universe The essence of the Path of Grace is that a devotee should completely surrender himself to the will of the Almighty, and he or she who thus takes a vow to be at the absolute disposal of the Lord is technically called a निवेदिन.

Vallabhacharya, in सिद्धान्तरहस्य, one of the sixteen प्रकरण works by Him, declares that, "What[1] is dictated by God incarnate on the midnight of the eleventh day of the bright half of the month of Shravana is declared ad verbatim By the performance of a relation to Brahman all sorts of deprivity of one's body and soul are removed without fail[2] All the sins are thought to be divided into five classifications They are -(1) natural or pertaining to five elements, (2) those that arise on account of time and space, (3) those described in the various worlds (ब्रह्मलोकादि) and Vedic rituals, (4) those arising out of contact (with unclean substances), and (5) those produced by the touch of अनधिकारी persons (The word च in the verse adds many accidental sins also, such as unclean sight etc) All the above-mentioned five kinds of sins are not to be regarded in any case" Thus in the three verses Shrimad Vallabhacharya positively propounded that all the five kinds of various sins physical and spiritual, mentioned in the Scriptures, cease to have

---

[1] श्रावणस्यामले पक्ष एकादश्यां महानिशि। साक्षाद्भगवता प्रोक्तं तदक्षरश उच्यते॥ ब्रह्मसम्बन्धकरणात् सर्वेषां देहजीवयोः। सर्वदोषनिवृत्तिर्हि दोषाः पञ्चविधाः स्मृताः॥ सहजा देशकालोत्था लोकवेदनिरूपिताः। संयोगजाः स्पर्शजाश्च न मन्तव्याः कथंचन॥

[2] The term सर्वेषाम् in the verse suggests that all persons irrespective of their castes or creed can shake off all sorts of deprivity, not only of their bodies but of their souls as well It ought to be remembered that persons of the lowest castes, the cobblers, the carpenters, the pariahs, the robbers, the sinners, the adulteresses, women and such like persons were openly admitted in the Path of Grace,

the force of impeding the Divine Evolution of the initiated, and that what He declared was on the authority of the Almighty Himself No sane man can object to the theory of complete renunciation of the self to the sweet will of the Almighty, when it removes the various sins and is attended by the spiritual evolution, much less, when it is propounded through the imperative order of the Almighty Himself, But one objection can be raised to the theory What is the use of such a novel peformance when the above-mentioned five sorts of sins are shaken off by Vedic rituals and ceremonies already in vogue ?

The first line of the fourth verse sets aside this objection with a negative force 'Otherwise-in any other way-complete cessation of all the various sins can not be brought about "[1] The performance of the *relation* to Brahman (ब्रह्मसम्बन्धकरण) is the only way which annihilates the various sorts of deprivity of one's body and soul

But, then, how should the initiated lead his life ? What is the भक्तिमार्गीय obligation upon him ? Vallabhacharya in the next line gives the only possible immediate deduction of the theory of self-surrender, again with a negative force "Therefore the devotee should abandon all things whatever are not dedicated to the almighty" In the Path of Devotion the very contact with substances not consecrated to the Lord is regarded as sinful, and hence the devotee is advised to abandon all those things which are not dedicated to Him He should not make use of those unconsecrated things for himself The intelligent will at once understand that the second line of the fourth verse [2] is merely a logical deduction of the proposition "one should completely surrender himself to the will of the Lord" Again, the first line of the sixth verse [3] 'Therefore one should first offer one's everything to the Lord,' and the second line of the fourth verse 'Therefore one should abandon those things whatever unconsecrated to the Lord' imply the same sense The latter is the immedidate inference from the former

But though the theory of self-surrender appears to be attractive and homely, it is attended with many practical disadvantages, for a sincere devotee To put it into practice is a very difficult task It is a vow as difficult as walking on the edge of a sword, and the novice

---

[1] अन्यथा सर्वदोषाणां न निवृत्तिः कथञ्चन । [2] असमर्पितवस्तूनां तस्माद्वर्जनमाचरेत् ॥

[3] तस्मादादौ सर्वकार्ये सर्ववस्तुसमर्पणम् ।

is often perplexed in following it ad verbatim. A devotee is necessarily obliged to dedicate his everything to the Lord, and he is prohibited to enjoy whatever is undedicated.

But, then, how can he accomplish various customary or scriptural observances, when they are made conform servilely to a hard and fast rule of self-surrender–आत्मनिवेदन–सर्वसमर्पण–? It is easy to understand that there are many occasions in human life, which inevitably produce practical perplexities and uncertainties. This difficulty is so serious that all systems of religion or morality have to give a detailed account of particular duties. For the solution of doubtful cases of individual action, it is well known that the acumen and industry of ecclesiastical writers on स्मृति was directed in consequence of which we have the growth of ecclesiastical jurisprudence and the penitential books, furnishing a continuous procedure of casuistical discussion. Casuistry is an attempt to foresee all the different cases of action which may conceivably occur, and then to provide the exact rule for each case in advance. Is it possible for Vallabhacharya to make a detailed discussion as to what should be abandoned?

He gets a highly generalized and formal principle from the Almighty incarnate, and He can not swerve even an inch from it. But the more general the rule the vaguer and less applicable it is, and between a highly general and formal principle and particular cases of individual action the ordinary persons require intermediate generalizations. But, again, Vallabhacharya was fully aware of the dangers and evils that attended the building up of such casuistical discussion also. In the first place, casuistry tends to magnify the letter of religious morality at the expense of its spirit–भाव. When doubtful points are closely scrutinized and illustrated by fictitious cases, there naturally arises a tendency to waken the spirit of a theory in ordinary brains. Secondly, human conduct is regulated through specific injunctions and prohibitions. Thirdly, it tends to deprive religious life of freedom and spontaneity, and reduces it to a more or less servile conformity to externally imposed rules. Therefore, (in order to avoid these dangers and evils), whenever any practical difficulty came before Vallachacharya, the only answer that he give was–निवेदिभि समर्प्यैव सर्वं कार्यमिति स्थिति, and thus He safely avoided a casuistical discussion.

The term निवेदिभिः means 'by those who are initiated in the doctrine of complete renunciation of the self to the Almighty'

समर्प्य means 'having dedicated' It is a gerund form with a य (ल्यप्) suffix attached to the root The gerund always denotes a prior action, or an action **completed** before another

एव means 'only' This is a very mischievous word In Sanskrit literature the word एव lays empphasis on the word which it follows and therefore समर्प्यैव means 'only after dedication'

सर्वम् means 'all' i e all customary (लौकिक) and scriptural (वैदिक) obs-rvances (कार्याणि)

कार्यम् means 'fit to be performed' This is the potential passive participle (कृत्य प्रक्रिया) by the suffix य Potential passive participle conveys the various senses of **fitness, obligation, or necessity, discharging of debt by the debtor**, &c Here it conveys the sense of 'fitness', because the sense of 'obligation' is conveyed by the word 'स्थिति'

इति-means 'this'

स्थिति -Shrimad Gokulnathji says that स्थिति means अनुल्लंघ्याज्ञा, It, therefore, means 'Imperative law'

Thus the whole proposition can be safely translated into English in this way -"This is the imperative law that all the customary and scriptural observances are fit to be performed only after dedicating them (to the Lord)" But what is the import of this proposition? Does it bring out the sense that 'all the customary and scripture observances must be performed and they must be dedicated,'[1] or that 'No customary or Scriptural observance should be performed without dedication i. e. all actions whatever are intended to be performed should not be done without dedication'[2] We shall prove that the latter rendering is the only correct one (અપૂર્ણ)

---

[1] Mr Vasantram lays a gross stress on the word सर्वम्, and mars the very spirit of the proposition Vide Bharuchi Nimadia Katha. P 163 "આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે 'તાદૃશ નિવેદીને પણ લોકવેદ લાગુ પડેલા છે . . આવા નિર્મલ અર્થમાં 'લોકગ જિઘૃક્ષુ' આદિ પદો ધરના ગજવામાંથી ઉમેરીને તેના કિલષ્ટ અને અમંગલ અર્થો ઉભા કરવાથી શ્રીમદાચાર્યવાણીનો અનર્થ કરવાનું કેટલું પાપ લાગે છે ?, આથી સિદ્ધાંત એ થયો કે નિવેદન કરીને જ લૌકિક વૈદિક કરવા, લૌકિક વૈદિક છોડવા નહિ, એ તો પ્રથમથીજ માલમ છે."

મિ૦ વસન્તરામને ઉત્તર.[1]

સાહેબ,

તા ૧૫-૧૦-૨૫ તથા ૨૯-૧૦-૨૫ ના "ગુજરાતી કેસરી' માં વસન્તરામ શાસ્ત્રીએ પુન પોતાની ટેવ મુજબ અનન્ય ભગવદીયોની નિન્દા આરમ્ભી છે યદ્યપિ તેણે કરેલ આક્ષેપોનો ઉત્તર અનન્ય ભગવદીયો તરફથી અપાઈ જ ગયેલ છે, છતા 'કુતરાની પૂછડી વાંકી ને વાંકી" ન્યાય પ્રમાણે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે તેણે પુન પુન તે જ આક્ષેપો કરેલ છે તેથી પેઠે પુન પુન પિષ્ટપેષણ કરવાની આવશ્યકતા નહિ હોવાથી આ લેખમા પાછલા લેખોનો ઉલ્લેખ માત્ર કરવામા આવશે

મિ૦ વસન્તરામ લખે છે કે મરુચિવૈષ્ણવોએ 'તદ્દન નવો જ વાડો બાંધ્યો હતો,' પણ સત્ય તો એ છે કે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ વેદથી પ્રારમ્ભી શ્રીમદ્ભાગવતપર્યન્તના ચાર પ્રસ્થાન સ્વીકારી કલિયુગના દૈવજીવોદ્ધારાર્થ જે પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો, તેનો જ વિસ્તાર શ્રીમહાપ્રભુજીના પણ બે બાલકોમાંથી માત્ર શ્રીગુસાંઈજીએ કર્યો, અને શ્રીગુસાંઈજીના પણ સાત પુત્રમાથી શ્રીગોકુલનાથજીએ જ નિજ પિતાના અને પિતામહના માર્ગનો સમ્યક્ પ્રચાર આગ્રહપૂર્વક કર્યો, અને મરુચિવૈષ્ણવો શ્રીવલ્લભાચાર્યજી, શ્રીગુસાંઈજી અને શ્રીગોકુલેશના અનાદિસિદ્ધ સનાતન પુષ્ટિમાર્ગનો જ સ્વીકાર કરેછે

અનન્ય ભગવદીયોને ગાલિપ્રદાન કરતા મિ વસન્તરામે શ્રીગોકુલનાથજી ઉપર પણ આક્ષેપ કર્યોછે "શ્રીગોકુલનાથજી વિદ્વાન, ચતુર, મુત્સદ્દી અને ખૂબસુરત હોવાથી એઓશ્રીએ ગુજરાતના ઘણા ભોળા માણસોને પોતાનામા મુગ્ધ બનાવી દીધા હતા" મુગ્ધ બનનાર વૈષ્ણવો ભોળા, અક્કલ વિનાના, તેથી તેઓ દોષરહિત, અને મુગ્ધ બનાવનાર 'ચતુર મુત્સદ્દી', તેથી વૈષ્ણવો મુગ્ધ થયા, તેમા કાંઈ પણ અઘટિત થયુ હોય તો દોષ કોનો ગણાય તે મિ વસન્તરામ જોઈ શકે છે ?

શ્રીગોકુલનાથજી પુરુષોત્તમ નથી એ મત સિદ્ધ કરવા મિ વસન્તરામે તેઓશ્રીની દીનતા દર્શાવનાર તેઓશ્રીની સર્વોત્તમસ્તોત્રની ટીકાના અન્તિમ શ્લોકનો ઉલ્લેખ કર્યો છે દીનતા દર્શાવે તે પુરુષોત્તમ ન જ હોઈ શકે એવુ સ્માર્ત મિ વસન્તરામનુ મન્તવ્ય જણાય છે, પરન્તુ તેમને ભાન નથી કે શ્રીકૃષ્ણે દીનતા દર્શાવેની છે શ્રીકૃષ્ણ અક્રૂરને કહે છે —

त्वं नो गुरुः पितृव्यश्च श्लाघ्यो बन्धुश्च नित्यदा ।
वयं तु रक्ष्याः पोष्याश्च अनुकम्प्याः प्रजा हि वः ॥

श्रीमद्भागवत १०–४८–२९

વળી જુઓ શ્રીમદ્ભાગવત ૧૦-૭૭-૨૦, ૧૦-૮૯-૯ ભૃગુઋષિએ પાટુ મારતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કેટલી દીનતા દર્શાવી તેથી શુ શ્રીકૃષ્ણમાંથી ભગવત્ત્વ જતુ રહ્યુ ? ઋષિઓનો નિર્ણય ત્યા જ જુઓ

---

[1] આ લેખની સાથેનો પત્રમા રા૦ ઉત્સવલાલ સાકલચંદ પરીખ જણાવે છે કે "આ વિષયની ચર્ચા 'ગુજરાતી કેસરી મા ચાલતી હતી તેમા અમારો એક લેખ પ્રથમ છાપવામા આવ્યો હતો, અને જ્યારે આ બીજો લેખ તે પત્રના તંત્રી ઉપર છાપવાને માટે મોકલવામા આવ્યો ત્યારે આ લેખને તે પત્રમા નિષ્કારણ સ્થાન આપવામા આવ્યુ નહિ, તો આપના પુષ્ટિસુધામા તે છાપી જનસમાજને અમારુ વક્તવ્ય જણાવશો "

— તંત્રી

"मां पुरुषोत्तम . ."થી જે પંકિતઓ શ્રીગોકુલનાથજીની ટાંકી છે તે આક્ષેપ કેવલ અસત્ય છે આનો ઉત્તર લબાણુથી અપાઇ ગયલ છે જૂઓ ભરુચિ-નીમડીઆ કલહ, પત્ર ૧૨ થી ૧૭ આ લેખનો ઉત્તર આપી નહિ શકાતા પુન પુન તે જ આક્ષેપ કર્યા કરવો એ મૌર્ખ્ય છે વળી આ પણ निश्चित्यને સ્થાને मत्वा પાઠ મિ વસન્તરામે બુધ્ધિપૂર્વક કલ્પ્યો છે એ શુ ધાષ્ટર્યની પરિસીમા નથી ?

શ્રીગોકુલનાથજીને માત્ર ગુરુ ગણાવવા પ્રયાસ કરનાર મિ વસન્તરામ ! તમે આધુનિક સર્વ વલ્લભવંશ્યોને કેવા મનાવો છો ? તે સર્વને પૂર્ણ પુરુષોત્તમ મનાવો છો કે માત્ર ગુરુ જ ? ગુરુનાં પણ લક્ષણો તેમનામા નથી એ તો તમારા લેખ ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ જ જણાય છે છતાં તમે ભોળા વૈષ્ણવોને તે સર્વ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે એમ સમજાવી તેમનુ ઉચ્છિષ્ટ અપાવો છો આવા સર્વ વલ્લભવંશ્યને પૂર્ણ પુરુષોત્તમ મનાવનાર તમે શ્રીગોકુલનાથજી પૂર્ણપુરુષોત્તમ ન હતા એમ કયા પ્રમાણથી કહી શકો છો ? પુષ્ટિમાર્ગીય ગ્રન્થોમા પુરુષોત્તમનુ શુ લક્ષણ છે એ કાઇ વિદિત છે?

અનન્યતાથી શ્રીગોકુલનાથજીની સેવા કરવી તેમા પાખણ્ડને કયા સ્થાન છે ? તમારી પાખણ્ડની વ્યાખ્યાજ વિચિત્ર હશે પાખણ્ડ એટલે શુ તે જૂઓ કોઇ પણ શિષ્ટ શબ્દકોષમાથી તેનો અર્થ જૂઓ તો તમને જણાશે કે અનન્યતાથી શ્રીગોકુલેશની ભક્તિ કરવામા પાખણ્ડને જરા પણ અવકાશ નથી જ

શ્રીપાદુકાજીની સેવા વિષે મિ વસન્તરામ જે કહે છે તે કેવલ તેમનુ અજ્ઞાન જ દર્શાવે છે શ્રીગોકુલેશજીની પાદુકાજીની સેવા તેઓશ્રી ભૂતલ પર પ્રકટ બિરાજતા ત્યારે પણ સર્વથા થતી જ. મિ૦ વસન્તરામને પણ કબુલ તો કરવુ જ પડે છે કે 'શ્રીગોકુલનાથજીની અનેક પાદુકાઓ હતી ' એટલે શ્રીગોકુલનાથજીની પાદુકાજીની સેવા તો મિ૦ વસન્તરામ નવો વાડો કલ્પાયાનુ કહે છે તે પૂર્વે પણ થતી જ ત્યારે પછી તે જ પાદુકાજીની સેવાનો માર્ગ એ નવો વાડો કેમ કહેવાય ? શ્રીગોકુલનાથજીના સમયમા તેઓશ્રીની અનેક પાદુકાઓ હતી એમ સ્વીકાર્યા પછી નવી પાદુકાઓ ગોઠવવાનો અવકાશ જ રહેતો નથી વળી શ્રીગુસાંઇજીના પ્રથમ પુત્ર શ્રીગિરિધરજીનો લીલામા પ્રવેશ થયો ત્યાર પછી તેઓશ્રીની પાદુકાજીને શ્રીમહાપ્રભુજીના અને શ્રીગુસાંઇજીના પાદુકાજી સાથે શ્રીગોકુલેશજીએ જ પધરાવ્યા અને અદ્યાવધિ પણ ગોસ્વામિબાલકોના જીવન પછી તેમની પાદુકાને તેમના મન્દિરમાં સ્થાપે છે, અને કહેવાતા પુષ્ટિમાર્ગીય સેવકો જીવનાનન્તર તેની તેની પાદુકાની સેવા પણ કરે છે જ, તેથી પાદુકાની સેવાને વાડો ગણવામા આવે તો એવા તો ૯૦૧ થી અધિક વાડા કયારનાએ થઇ જ ચુકયા છે તારતમ્ય એટલુ જ છે કે ઇતર વૈષ્ણવો પાદુકાની પણ સેવા ગુરુત્વ બુદ્ધિથી કરે છે, અને તેની સાથે સાથે પુરુષોત્તમનુ પણ સ્વરૂપ સેવાર્થ પધરાવે જ છે જ્યારે શ્રીગોકુલનાથજી સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ હોવાથી ભરુચિ વૈષ્ણવો આગ્રહપૂર્વક અનન્યતાથી કેવલ તેઓશ્રીની પાદુકાની જ સેવા કરતા આવ્યા છે આ દૂષણ નથી, પરન્તુ ભૂષણ છે

શ્રીમહાપ્રભુજીની અને શ્રીગુસાંઇજીની પાદુકા સાથે કેવલ શ્રીગિરિધરજીની જ પાદુકા બિરાજી શકે અને શ્રીગોકુલેશજીની ન બિરાજે એ પણ ભ્રાન્તિ છે. મુમ્બાઇમા ભીંડીબજારના મન્દિરમાં શ્રીમહાપ્રભુજીની પાદુકાજીની સાથે જ શ્રીગોકુલેશજીની પાદુકાજી બિરાજે છે, અને આ પાદુકાઓ એક પડખે બિરાજે છે, જ્યારે શ્રીદ્વારકેશજીની અને શ્રીહરિરાયજીની પાદુકાઓ બીજે પડખે બિરાજે છે

મૂર્તસ્વરૂપની સેવાનો બોધ પુષ્ટિમાર્ગમા હોય અને પાદુકાજી મૂર્તસ્વરૂપ ન હોય તો પાદુકાજીની સેવા પુષ્ટિમાર્ગમા થઇ જ ન શકે પુષ્ટિમાર્ગમા પાદુકાજીની સેવા થાય છે એમ તમે તેમ કબૂલ પણ કરો છો તો પછી ભરરુચિઓ પાદુકાજીની સેવા કરે તેમાં જ તમને કેમ દ્વેષ સઝયો ? વસ્તુત મૂર્ત એટલે આકારવાળુ ભરરુચિઓ જેની સેવા કરે છે તે પણ સાકાર હોવાથી મૂર્તસ્વરૂપ જ છે

શ્રીકૃષ્ણસેવાને અર્ઙ્ગે જ શ્રીપાદુકાજીની સેવા થાય છે એ પણ અસત્ય છે વસ્તુત સ્વતન્ત્રતાથી પણ શ્રીપાદુકાજીની સેવા કરવાનો બોધ શ્રીગોકુલેશજીએ જ કરેલ છે **'तस्मान्मार्गाचार्येषु प्रभुबुद्धया तेषा चरणारविन्दयो सेवनं प्रभुवदेव। परन्तु यदि पृथक्त्वेन तयोरेव सेवनं स्यात् तदा तथा विधिवत्त्वेन तयैव सेवनं परमोपपन्नमस्ति.'** શ્રીઠાકુરજીની સેવાથી પૃથક્ માન ચરણારવિન્દની જ સેવા પ્રભુએનાની પ્રમાણે જ કરવી અને આ પ્રમાણે કેવલ **ચરણારવિન્દની સેવા કરવી એ જ પરમ યોગ્ય છે.** તેથી શ્રીકૃષ્ણસેવાને અર્ઙ્ગે જ ચરણારવિન્દની સેવા થઇ શકે એ મિ વસન્તરામનુ કથન અસત્ય છે, અને તેમનુ સાન્પ્રદાયિક અજ્ઞાન પ્રસિદ્ધ કરે છે ગોકુલમા શ્રી આચાર્યજીના મન્દિરમા પણ કેવળ શ્રીમહાપ્રભુજીના જ શ્રીપાદુકાજીની સેવા થાય છે ત્યા શ્રીપાદુકાજી પલગડીમા બિરાજતા નથી પરન્તુ શ્રીકૃષ્ણવત્ સિંહાસનોપરિ ગાદીતકીએ બિરાજે છે કરાવરુજમા શ્રીગોકુલેશની પાદુકા શ્રીઠાકુરજીના સિંહાસનની પડખે પલગડી પર બિરાજતી નથી, પરન્તુ સાથે જ સિંહાસનરૂપ પર બિરાજે છે

'નીમડીઆ'નો અર્થ પણ સ્માર્ત મિ વસન્તરામને વિદિત નથી "નેમ" એટલે અર્ધો એ શબ્દ ઉપરથી 'નીમડીઆ' શબ્દ થયો નીમડીઆ એટલે અર્ધા આ માર્ગમા અને અર્ધા અન્ય માર્ગમાં ભરરુચિ એટલે પુષ્ટિમાર્ગમા જ પૂર્ણ રુચિવાળા, પુષ્ટિમાર્ગ વિના જેને કાંઇ રુચે નહિ તેવા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુના અનન્ય ભક્ત, 'નીમડીઆ' એટલે પુષ્ટિમાર્ગ પ્રતિ માત્ર અર્ધી રુચિવાલા અને અર્ધી મર્યાદામાર્ગ પ્રતિ અથવા કર્મમાર્ગ પ્રતિ રુચિવાલા 'નીમડીઆ' એટલે 'નિયમડીયા' નહિ, પુષ્ટિમાર્ગના નિયમ પાલનાર તો સર્વથા નહિ જ, પરન્તુ મર્યાદામાર્ગીય અને તેથી પણ હીન અનાર્ય નિયમોને પાલનાર પુષ્ટિમાર્ગના નિયમો કયા નીમડીયાઓને પાલવા છે ? શ્રીકૃષ્ણની અનન્ય ભક્તિ નીમડીયાને કયા ગમે છે ? તેમને તો શ્રીકૃષ્ણ, શિવ, શક્તિ, હનુમાન્, ગણેશ, ઇન્દ્ર, કુમેર, અરે ? મસ્જીદ અને તાબૂત પણ સમાન છે નીમડીઆ એટલે સર્વ દેવને સમાન ગણી પૂજનાર **'ब्रह्मैव सत्यमखिलम्'** સર્વ બ્રહ્મ જ છે, તો પછી શ્રીકૃષ્ણમા અને ગણેશ હનુમાન્મા શો ભેદ છે ? કાંઇ જ નથી, એમ નિર્વિશેષત્વ માની શ્રીકૃષ્ણ, શિવ, હનુમાન્ ગણેશ, સર્વ દેવોમા થોડી થોડી પ્રીતિ રાખનાર ટૂંકામા નીમડીઆ એટલે—

ब्रह्मैव सत्यमखिलं न हि किञ्चिदन्यत्
तस्मान्न मे सखि परापरभेदबुद्धिः।
जारे तथा निजवरे सदृशोऽनुरागो
व्यर्थं किमर्थमसतीति कदर्थयन्ति॥

એવા મતવાળી પુંશ્ચલીઓ, તેથી જ નિમડીઆ એટલે પુશ્ચલીપંથી ભરરુચિઓ શ્રીગોકુલેશજીના ચરણકમલની જ અનન્યતાથી સેવા કરે છે તેથી જો તેઓ 'પાવડીઆ' કહેવાતા હોય તો શ્રીકૃષ્ણને સર્વ જ સમર્પણ કર્યા પછી પણ પોતાની સમર્પણમન્ત્રની પ્રતિજ્ઞાનો નિતાન્તભઙ્ગ કરી શિવ, હનુમાન્, ગણેશ, આદિ સર્વ દેવોની ઉપાસના કરનાર નીમડીઆને 'પુશ્ચલીપથી' જ કહી શકાય. તેથી 'નીમડીઆ' એટલે 'પુશ્ચલીપથી' જો તેઓ ભરરુચિપક્ષને પાવડીઆ પક્ષ તરીકે સંબોધને તો તેમને આ તેઓના યથાર્થ અભિધાનથી જ અમે સંબોધીશું

સતીનુ અસ્તિત્વ કુલટાને ખૂચે તેમ ભરરુચિઓની અનન્યતા પોતામા નહિ હોવાથી નીમડીઆઓ જરૂર લાજે, તેથી જ તેઓ નાત મહાજન અને તેઓના સ્તમ્ભરૂપ ગોરવાભિમાનકો પામે ભરરુચિઓને નાતબહાર મૂકાવે તેવા ગુલામીખતેનો કોઈ પણ અર્થ જ નથી.(જૂઓ,ભરરુચિનીમડીઆકલહ પત્ર ૧૩૯ થી ૧૪૬)

તેલમર્દનના રિવાજ સબધી મિ૦ વસન્તરામ ઉલ્લેખ કરે છે તે સમ્બન્ધમાં તેમને પૂછવાનુ કે નીમડીઆઓ તેલમર્દન કરે છે કે કેમ ? તમારા શિ'ષ (?) દીનકિકરે પણ તેલમર્દનનો રિવાજ નીમડીઆઓમા પણ હોવાનું કબૂલ કર્યું છે (જુઓ તમારી જ પતાકા પુ ૮ પૃ ૧૫૫) અહિ તો તેમણે તેલ સાથે હલદરનો પણ પ્રયોગ કર્યો છે અંકલેશ્વરમાં તેમણે તમારા બાપાશ્રીનો ઉત્સવ ઉજવતાં તેલના અને હલદરના કેટલા ડબા વાપર્યા તે હિસાબ પ્રથમ પ્રસિદ્ધ કરો વળી તગડીમા તમે પોતે તેલ છાટણાનો ખેલ સ્ત્રીઓ સાથે ખેલી 'આજે અમે તો સ્નેહ નગરમા જઇ આવ્યા' એમ કૂલાયા (જુઓ પુષ્ટિસુધા પુ ૩ અંક ૮-૯ પૃ ૭૬) અહિ તમે વર્ણાશ્રમને પણ ઉચે મૂક્યો ! છતા ભરરુચિઓ સામે જ તેલ સમ્બન્ધી આક્ષેપ કેમ કરો છો ? વસ્તુત 'વાકી પાઘીઓ પાડી તિલાયતી જરી જેવા ઝીણા વસ્ત્રો પહેરી' આવેલી 'સુરતી લાલજીઓ'ને (જુઓ પતાકા પુ ૮ પૃ ૧૫૫) રગવાનુ નહિ ચૂકનાર નીમડીઆ પક્ષમા જ તેલ હલદર આદિનો ઉપયોગ આવશ્યક હતો

બ્હેન મણિએ ઉત્સવમાં વૈષ્ણવો ઉપર કૂતેલ છાટ્યુ તે સબધમા ન્યાયમૂર્તિ અને ન્યાય સબધી મિ વસતરામ લખે છે તે કેવલ અસત્ય છે આ સબંધમા બ્હેન મણિના તથા મિ કેશવલાલભાઇના પત્રો પુષ્ટિસુધા પુ ૩ અંક ૧૦ પૃ ૧૦૩-૧૦૪ મા છપાયલ છે તે ઉપરથી મિ વસન્તરામ માત્ર ભરરુચિઓ પર આક્ષેપ કરવા અસત્ય લખે છે એમ તરત જ જણાઇ આવે છે બ્હેન મણિ કદાપિ પૂના ગઇ જ નથી, ભરરુચિઓએ પૂનામા કોર્ટ કરી નથી, ન્યાય કર્યો નથી. મિ વસન્તરામ કહે છે તેવો નિર્ણય પણ આપ્યો નથી કાન વિષયમાં ઉપર જણાવેલ બે પત્રો જ પૂરતા છે આ સમ્બન્ધમાં દુ કાઈ કહેવાનુ પણ નથી, પરન્તુ અસત્યપ્રિય મિ વસન્તરામને જ આ અસત્ય લખાણ માટે લાજી મરવાનુ જ રહ્યુ

ગો શ્રીરમણલાલજી મહારાજના સબધમાં મિ વસન્તરામ જે લખે છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મહારાજશ્રીના પત્રમા મહારાજશ્રીએ સહી કરેલી એમ હવે તો તે પણ કબૂલ જ કરે છે, છતા તેમણે આ પત્ર બનાવટી ગણાવવા ભગીરથ પ્રયાસ કરેલ. (જુઓ મુ૦વર્તમાન તા ૨૬-૧૧-૧૯૨૩, તા ૧૫-૧-૧૯૨૪) વલ્લભકુલને પૂજ્ય અને પુરુષોત્તમ મનાવવા પ્રયાસ કરનાર મિ. વસન્તરામ પોતે વૃષ્ણ્યુત્તમ શ્રીરમણલાલજી જેવા અનન્ય મહારાજશ્રીને પણ ધમકાવતાં ચૂકયા નથી.

મિ વસન્તરામ તેનફ઼ બ્રાહ્મણના ટોળકી અને તેના નિર્ણયના સમ્બન્ધમા બહુ બણગાં ફૂંકે છે, ત્યા તેમણે 'શુધ્ધ ન્યાય' છણાવ્યો તે જૂઓ મિ. વસન્તરામ લખે છે કે 'બન્ને પક્ષના નખાણો બહાર પડી ગયા હતા.' બન્ને પક્ષ તે કોણ ? ભરરુચિ અને નીમડીઆ, તેથી આ બે પક્ષકાર થયા છતા આગળ લખે છે કે ભરરુચિઓ 'પુષ્ટિમાર્ગમા હોય તો તેમને પણ એક પક્ષકાર તરીકે બોલ વવા રહ્યા' એટલે ભરરુચિઓ પક્ષકાર ન હતા આ પ્રમણે પરસ્પર વદતોવ્યાઘાત થાય છે એ પણ મિ વસન્તરામને ભાન રહેતુ નથી વળી તે લખે છે કે ભરરુચિઓ 'વલ્લભકુલને કયા માને છે ? તો શા માટે તેમને એક પક્ષકાર તરીકે ગણવામા આવે ?' રે રે મૂઢ ! પક્ષકાર હોય તેનો જ ન્યાય થાય, પક્ષકાર હોય તેને જ નિર્ણય બન્ધનકર્તા ગણાય જે નિર્ણયમા ભરરુચિઓ પક્ષકાર ન હતા, તે નિર્ણય ભરરુચિઓને બન્ધનકર્તા નથી, એ નિર્ણયજ નથી એ માન નીમડીઆઓનો પ્રલાપ જ છે આવા મિથ્યા પ્રલાપરૂપ નિર્ણય કરી શ્રીનાથદ્વારાધીશે પોતાના ન્યાયશાસ્ત્રના ઉંડા જ્ઞાનનુ સર્વને ભાન કરાવ્યુ છે ! સ્માર્તશાસ્ત્રીઓ ઉપર જ અમારો આધાર છે એમ જગતને જણાવ્યુ છે આવા પ્રલાપને 'ન્યાય' અથવા 'નિર્ણય' કહેનારે તેના ન્યાયશાસ્ત્રના પામર જ્ઞાન માટે લાજી મરવુ જ રહ્યુ આ ટોળકીએ જો કઇ પણ સિધ્ધ કર્યું હોય તો તે મા઼ એટલુ જ કે મહારાજો નીમડીઆઓના સપક્ષ હોવાથી તેઓ હવે તો ન્યાયાસનના પણ અનધિકારીજ છે

શ્રીકૃષ્ણના અનન્ત સ્વરૂપમા શ્રીગોકુલનાથજી મુખ્ય સ્વરૂપ છે શ્રીગોકુલનાથજી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ જ છે (જૂઓ ભરરુચિ નીમડીઆ કલહ ઉપોદ્ઘાત પૃ ૩-૪, અને વાચો શ્રીવ'નભગીત) પુષ્ટિમાર્ગીય કોઇ પણ સ્વરૂપમા જે ભકતની પ્રીતિ હોય તે સ્વરૂપની તે સેવા સુખે કરે શ્રીગોકુલેશજીના ચરણારવિન્દની ભરરુચિઓ સેવા કરે છે તે પણ મૂર્ત સ્વરૂપ જ છે એ તો ઉપર જ દર્શાવ્યુ છે, તેથી શ્રીહરિરાયજીના વાકયનો પણ બાધ નથી જ પ્રતિબિમ્બને અસલથી ભિન્ન કહેનાર નીમડીઆ હવે તો સર્વ શ્રીવ'તમવસ્યને શ્રીઆચાર્યજી સમાન કહી શકે જ નહિ વળી 'તાતતણો પ્રતિબિમ્બ' પછી 'શોભા સકલ કુટુમ્બ' શબ્દો આવે છે 'સકલ કુટુમ્બ'ની-શ્રીમદ્વિઠ્ઠલેશ્વરપ્રભુચરણ તથા સાતે લાલજી વિગેરે સર્વ કુટુમ્બની-શોભા શ્રીગોકુલેશ જ છે એમ તો વલ્લભાખ્યાનકાર અનન્ય શ્રીગોપાલદાસજી પણ કથે છે

'**स्ववशे**' મા વશનો અર્થ 'પુત્ર' જ થાય છે, કારણ કે શ્રીગોકુલેશપ્રભુની ટીકાનો ઉલ્લેખ મિ૦ વસન્તરામ કરે છે તે પહેલા **भुवि भक्तिप्रचारैककृतेस्वान्वयकृत्**' નામની ટીકામા 'અન્વય' શબ્દનો અર્થ 'પુત્ર' જ કરેલ છે '**स्वान्वयकृत् स्ववशकर्ता अत्रान्वयपदस्य पुत्रपरत्व ज्ञेयम्**' તેથી 'અન્વય' એટલે 'વશ,' આ શબ્દો પુત્રપરત્વે છે એવી સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે આ પુત્ર પણ ઔરસ પુત્ર જ છે એમ દર્શાવવા **पिता** પદ યોજ્યુ છે તેથી 'અન્વય' અથવા 'વશ' નો અર્થ 'સર્વ ઔરસ સતાનો' નથી, પરન્તુ 'ઔરસ પુત્ર શ્રીમદ્વિઠ્ઠલપ્રભુ' જ છે અને તેઓશ્રીમા શ્રીમદાચાર્યચરણનુ સર્વ માહાત્મ્ય હતુ, પરન્તુ મિ૦ વસન્તરામ કહે છે તેવોજ અર્થ કરીએ તો 'કમતા' વેશ્યાની સાથે સ્ત્રીવેશમા ફેરો પડાવનાર મહારાજોમા (જુઓ સાંજવર્તમાન તા ૮-૫-૧૯૨૪) પણ આવુ અશેષ માહાત્મ્ય છે એમ આપણે બુદ્ધિવિરોધે પણ સહીને માનવુ પડે, તેથી માગ ઉપર દયા ન ખાતા મિ૦ વસન્તરામે પોતે જ તેમના વાણીઆ વિદ્યાગુરુ પાસે જઇ પુષ્ટિમાર્ગીય ગ્રથોનો પુન અભ્યાસ કરવો જ રહ્યો મિ૦ વસન્તરામ પણ પોતાના સર્વોત્તમસ્તોત્રના ભાષાન્તરમા જે કહી ચૂકયા છે તેનુ પણ તેમને અવધાન નથી ૨૦૭ મે પત્રે તેઓ પણ કબુલ કરે છે કે 'શ્રીચાચાગોપેશ્વરજી 'વશ' શબ્દનો અર્થ 'શ્રીગુસાંઇજી' કરે છે.

મિ વસન્તરામને એક એવી કુટેવ છે કે ગમે તે શબ્દો શ્રીહરિરાયજીના અથવા શ્રીપુરુષોત્તમજીના વચન છે તેમ કહી લખી નાખે છે શ્રીહરિરાયજીના નામથી બનાવટી ગ્રન્થ તેમણે વેણુનાદમા (વર્ષ ૨ અંક ૧૦ થી ૧૨ પૃ ૪૦) પ્રસિદ્ધ કરેલ, તેમ જ અહીં નથી એમ સ્પષ્ટ કરવાને તે પકિત શ્રીહરિરાયજી અથવા શ્રીપુરુષોત્તમજીએ કયા ગ્રન્થમા કયે સ્થળે લખી છે તે દર્શાવવામા આવે ત્યારે જ તટસ્થ વાચક તેનુ પ્રામાણ્ય જોઇ શકે

આ પકિતઓમા '**आधुनिकतीर्थानाम्**'નો અર્થ 'શ્રીવલ્લભ વંશના વિદ્યમાન બાળકો' કરવામા પ્રમાણ મિ વસન્તરામ આપશે? ત્યાર પછી જ આનો ઉત્તર દેવો યોગ્ય છે

શ્રીગોકુલનાથજીએ બ્રહ્મસમ્બન્ધ મન્ત્રોપદેશ વસ્ત્રદ્વારા જ ગ્રહણ કરવો એવો ઉપદેશ કર્યાનુ મિ વસન્તરામ કહે છે તો એવી આજ્ઞા કયા ગ્રન્થમા કયે સ્થળે કરી તે કેમ જણાવતા નથી?

'**तथापि मार्गभूतमूलाचार्यानादाय** ' વિગેરે શ્રીપુરુષોત્તમજીના પિતામહ શ્રીવદુનાથજીએ પત્રદ્વારા બ્રહ્મસમ્બન્ધ આપવામા વિરોધ દર્શાવ્યો તે જ વિરોધ તો કેવલ અનુવાદ સ્માર્તવાકય પ્રામાણ્યે અહિ પુરુષોત્તમજી કરે છે ભગવન્માર્ગમા તો ગર્ભસ્તુતિના '**त्वय्य समुत्तीर्य सुदुस्तर द्युमन्**' શ્લોકના વ્યાખ્યાનથી ભક્તિમાર્ગપ્રવર્તકત્વ ભક્તોનુ જ સિદ્ધ છે, અને પત્રદ્વારા નામગ્રહણમા જેમન લેશમાત્ર પણ સન્દેહ હોય તેમણે ઉક્ત શ્લોકનો અર્થ બરાબર સમજવો રહ્યો (જૂઓ ભ ની ક પૃ ૧૮૦) શ્રીગોકુલેશના પ્રકટ પત્રની વિરુદ્ધ શ્રીપુરુષોત્તમજીનુ આ કથન માત્ર '**सर्व स्वार्थं समीहते**' ન્યાયથી જ પ્રવર્તેલુ છે પત્રદ્વારા નિવેદનવાકય પણ અમારા સિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધ નથી, કારણ કે શિષ્ય ને ગુરુના સમાનાધિકરણમા તો તેના સમીપ ઉપસ્થિત થઇને જ બ્રહ્મસમ્બન્ધ લેવુ જોઇએ, અન્યથા શિષ્યમા અહકાર જણાય, પરન્તુ જ્યા ગુરુ શિષ્યનુ સામાનાધિકરણ્ય નથી ત્યા પત્રદ્વારા પણ બ્રહ્મસમ્બન્ધ થઇ શકે જ નહિ એમ તો કોઇ શ્રુતિ સ્મૃતિ તેમ જ શ્રીમદાચાર્યાદિવાકય પણ ઉપલબ્ધ નથી જ, અને તેથી જ તમારા મતમા પણ **असूर्य पश्य** વર્ગનુ પત્રદ્વારા બ્રહ્મસમ્બન્ધ પ્રસિદ્ધ છે વળી પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ આચારનુ સમર્થન કરતા નન્દકિશોર વા રમાનાથજી જેવા શાસ્ત્રીની તો મને લેશ માત્ર પણ પરવા નથી

પુષ્ટિમાર્ગમા શ્રીવલ્લભવંશ્ય વિના કોઇએ દીક્ષા આપી નથી એ પણ અસત્ય જ છે ચાચા હરિવંશજીએ દીક્ષા આપ્યાનુ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે ૨૫૨ વાર્તા પૈકી ચાચા હરિવંશજીની વાર્તા મિ વસન્તરામે વાંચવી પોતે અસત્યનો આશ્રય કર્યો છે એમ આ વાર્તા વાચવાથી તેમની ખાત્રી થશે મહારાજોના અનાચાર અને અન્યાય હવે તો સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ જ છે આશા છે કે મિ વસન્તરામ મહદ્ભક્તોની અસત્ય નિન્દા નહિ કરે, અને મહારાજોના અનાચાર અધિક પ્રસિદ્ધ કરવાની અમને ફરજ નહિ પાડે

લોકવેદત્યાગસમ્બન્ધમા તો મિ વસન્તરામે કેવલ વિતણ્ડાવાદનો જ આશ્રય કર્યો છે બ્રહ્મસમ્બન્ધ લીધા પછી પણ વૈષ્ણવોએ સન્ધ્યા, હોમ, યાગાદિ, વૈદિક તથા સ્માર્ત કર્મ અવશ્ય કરવા જ જોઇએ એમ નન્દકિશોરે ઠગવી તે સિદ્ધ કરવા નિબન્ધ તથા બાલબોધમાથી જે પ્રમાણો આપેલ તે પ્રમાણોનો અર્થ કરી મે સ્પષ્ટ દર્શાવ્યુ કે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને સબોધી લખાયલ તે વાકયો નથી તેનો કાંઇ ઉત્તર નહિ આપી શકવાથી મિ વસન્તરામ યદ્વા તદ્વા બકવાદ જ કરવા મંડી પડ્યા છે. વૈદિકને તિલાંજલિ આપવાનુ બગરુચિઓએ કયા કહેલ છે કે અસત્ય કાંઇ લઇ મિ વસન્તરામે તેઓને ગાલિપ્રદાન કરવાનો ઇજારો લીધો. મારા લેખમા જ મે સ્પષ્ટ કહ્યુ છે કે આ વૈદિક ધર્મ પુષ્ટિમાર્ગમા મુખ્ય નથી, પરન્તુ માત્ર શક્તિપ્રમાણે જ તે તો આચરવાના છે. શક્તિ ન હોય તો તે આચરવાની આવશ્યકતા પણ નથી. અન્યથા મિ. વસન્તરામે પણ સર્વ

પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો માટે 'यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयात्' વિધિ અનુસાર 'શ્રૌતસ્માર્ત' અગ્નિહોત્રની આવશ્યકતા પ્રાપ્ત થાય, અને તે નહિ આચરતા પ્રત્યવાય પણ આપને થાય વળી, જ્યાં વૈદિક ધર્મો પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મથી વિરુદ્ધ હોય, જ્યા આ ધર્મો આચરવા જતા અનન્ય ભક્તિધર્મની હાનિ થતી હોય, ત્યા અવશ્ય આ વૈદિક ધર્મો ત્યાજ્ય જ છે ભગવાને પણ ઉદ્ધવને આવોજ ઉપદેશ કર્યો છે तस्मात्त्वमुद्धवोत्सृज्य चोदनां प्रतिचोदनाम्। प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च श्रोतव्यं श्रुतमेव च ॥ ઇત્યાદિ એકાદશ વાક્યો વાંચો [1] આનો ઉલ્લેખ નીમડીઆ પથના સ્તમ્ભરૂપ તિલકાયિતે તેનના ભાષણમા કરેલ તે પણ મે દર્શાવેલ છે આ સનનો ઉત્તર નહિ આપી શકવાથી રમાર્ત મિ વસન્તરામે કેવળ બકવાદ કરી ભરરુચિઓને અમૃતમ ગણિપ્રદાન કર્યું છે

ખરે! પુષ્ટિમાર્ગ વિરહાગ્નિમા જ સીજવાનો અનન્યતાનો ધર્મ છે, સગવડીઓ પથ નથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે નિરન્તર બ્રહ્મસમ્બન્ધનુ સ્મરણ રાખી પોતાના પ્રતિ શ્રીગોકુલેશજીના જ ચરણકમલનુ ધ્યાન ધરવુ જોઇએ અને એ પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થાય ત્યાં સુધી વિરહાગ્નિમા સીજ્યા કરવુ જ જોઇએ નિજ પ્રભુના ચરણકમલનું ધ્યાન ભૂલી, ધન, પુત્ર, દાસ આદિ લૈકિક કે સ્વર્ગાદિ પારલૈકિક લાભ પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે શિવ, ગણેશ, હનુમાનાદિ દેવોની ઉપાસના અથવા સ્તુતિ કરે એટલે તે પુષ્ટિમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થઇ નીમડીઓ થયો, વિરહાગ્નિમાં નહિ સીજતા સગવડપથી થયો ભરરુચિ વૈષ્ણવ અન્ય કોઇ દેવની સ્તુતિ અથવા ઉપાસના કદાપિ કરતા જ નથી, પરંતુ આ સર્વ દોષ નીમડીઆઓમા જ દૃશ્યમાન થાય છે

પ્રભુ નીમડીઆઓને વ્યભિચાર તજાવી અનન્યતાનુ દાન કરે તો જ તેમનુ શ્રેય થાય, નહિ તો તેમનુ અધોધ પતન થયા જ કરશે. એવી શ્રીગોકુલેશપ્રભુની ઇચ્છા!

ઉત્સવલાલ સાંકલચંદ

જ્ઞાન અને ભક્તિ.

બ્રહ્મ અને તે વિષેની સર્વ ભાવનોનો વિચાર વેદ અને ઉપનિષદના આધારે જ કરવાનો હોય છે તેમા મનુષ્યના તર્કનો અવકાશ જરા પણ નથી. કારણકે મનુષ્યનો તર્ક અસ્થિર છે, ક્ષણે ક્ષણે ફરતો જાય છે, એટલે એવી અસ્થિર વસ્તુ ઉપર આધાર રાખવો ઠીક ગણાય નહિ આ હેતુથી જ કઠોપનિષદમા नैषा तर्केण मतिरापनेया–પરમાત્માના વિષયમા આપણી બુદ્ધિને આપણા તર્કથી ન દોરવી–એમ કહેવામા આવ્યુ બ્રહ્મસૂત્રકાર શ્રીકૃષ્ણ દ્વૈપાયન વ્યાસ પણ આ જ તાત્પર્યનુ એક સૂત્ર લખે છે અને તે तर्काप्रतिष्ठानात् છે પરમાત્મના વિષયમા શબ્દ જ–વેદ જ–પ્રમાણ છે, અન્ય નહિ, અને તેથી જ બ્રહ્મસૂત્રમા शब्दमूलत्वात्, शास्त्रयोनित्वात् જેવા સૂત્રો જણાય છે સારાંશ એજ કે ઉપનિષદનો અને બ્રહ્મસૂત્રકારનો અભિપ્રાય એવો છે કે બ્રહ્મવિચારમા વેદને જ પ્રમાણ માનવો, મનુષ્યતર્કને નહિ અને જો આપણે પણ ઉપનિષદને અને બ્રહ્મસૂત્રકારને અનુસરવું હોય–અને તે પ્રમાણે અનુસરવુ જ જોઇએ–તો તે જ અભિપ્રાય આપણે સ્વીકારવો જ પડે

---

[1] આ જ સિદ્ધાન્તનુ બ્રહ્મસૂત્રના आदरादलोपः સૂત્રમા અને તેના ઉપરના અણુભાષ્યમા સ્પષ્ટ અને સુંદર રીતે પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે. તંત્રી.

હવે પ્રસ્તુત વિષયમાં આવીએ ઉપનિષદો વાચતા આપણને જણાય છે કે મુક્તિના ઉપાય તરીકે કોઇ સ્થળે જ્ઞાન હોય છે તો બીજા કોઇ સ્થળે ભક્તિ હોય છે આવી પરિસ્થિતમા જે માણસો ચુસ્ત વૈદિક છે–એટલે કે વેદના અક્ષરે અક્ષરને પ્રમાણ તરીકે સ્વીકારે છે–તેઓ તો જ્ઞાન અને ભક્તિ એ બન્નેને મુક્તિના સાધન તરીકે સ્વીકારશે અને તે ઉપરથી એવા અનુમાન ઉપર આવશે કે જ્ઞાન અને ભક્તિ એ બે મુક્તિના સાધનો છે અને તેથી તે બન્ને સરખી કિમ્મતના છે અર્થાત્ ભક્તિ જ્ઞાનથી શ્રેષ્ઠ નથી, તેમ જ્ઞાન પણ ભક્તિથી શ્રેષ્ઠ નથી એવુ અનુમાન બાધશે આ અનુમાન ખરૂ છે કે ખોટુ છે તેનો વિચાર અહીં કરવાનો છે

પ્રથમ આપણે જ્ઞાનની વાત કરીએ તેને માટે બૃહદારણ્યકોપનિષદના ચોથા અધ્યાયના ચોથા બ્રાહ્મણના કેટલાક મત્રોનો વિચાર પ્રથમ કરવો પડશે તે બ્રાહ્મણના ઓગણીસમા મત્રથી આપણે આરભ કરવાનો છે બધા મત્રો અહી ન આપતા તેનો સાર માત્ર આપવામા આવે છે

જેને વેદાન્તમા બ્રહ્મ કહેવામા આવે છે તેને ગીતાજીમા પરમાત્મા અને ભાગવતમા ભગવાન્ કહેવામા આવે છે, એટલે આ ત્રણ જુદા જુદા શબ્દોથી ત્રણ જુદી જુદી વસ્તુઓનો બોધ થતો નથી પણ એક જ વસ્તુનો બોધ થાય છે એ ત્રણે શબ્દોનો અર્થ એક જ છે શબ્દભેદથી વસ્તુનો ભેદ અવશ્ય હોવો જ જોઇએ એવો જગતનો પણ નિયમ નથી આ બ્રહ્મ–પરમાત્મા–ભગવાન્–એક જ છે અને તેના દર્શન–નેનો અનુભવ–મનથી જ થઈ શકે છે આ હેતુથી જ મહાનુભાવી આચાર્યો માનસી સેવાને સર્વથી ઉત્તમ સ્વીકારે છે પરમાત્મા આપણા પ્રાકૃત નેત્રોથી જણાતા નથી પણ એકલા મનથી જ એમનો સાક્ષાત્કાર થાય છે આ બ્રહ્મરૂપી પદાર્થ એક જ છે, અદ્વૈત છે, અને જો કોઈ તેને અનેક અથવા દ્વૈત તરીકે સ્વીકારશે તો તે આ ભવસાગરમા જન્મમરણના ફેરામાથી મુક્ત થવાનો નથી બ્રહ્મ એક છે અને જે ભેદ જણાય છે તે વાસ્તવિક અથવા ઔપાધિક ભેદ નથી પણ ઐચ્છિક ભેદ છે મત્રમા ઐચ્છિક ભેદનો નિષેધ કરવામા આવતો નથી કારણ કે બીજે સ્થળે આ જ ઐચ્છિક ભેદનુ સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કરવામા આવે છે મત્રમા ઐચ્છિક ભેદ સિવાયના વાસ્તવિક અને ઔપાધિક ભેદનો નિષેધ કરવામા આવ્યો છે, કારણ કે બધા ઉપનિષદોમા કોઇ પણ ઠેકાણે વાસ્તવિક દ્વૈતનું પ્રતિપાદન કરવામા નથી આવ્યુ, એને બદલે તો **यत्र द्वैत तत्र भयम्** એ તાત્પર્યના મત્રો જોવામા આવે છે ઔપાધિક ભેદને માટે એટલુ જ કહેવાનુ કે વેદમા ઉપાધિ નામનો શબ્દ જ મળતો નથી તો ઉપાધિમૂલક ભેદનો પ્રસગ જ ક્યાથી હોય ?

બ્રહ્મનુ દર્શન અદ્વૈતભાવનાથી જ કરવાનુ છે આ બ્રહ્મ અપ્રમેય છે–તેનુ જ્ઞાન સમ્પૂર્ણ રીતે મળી શકે એમ નથી જ્યા વેદ એમ કહે છે કે **यतो वाचो निवर्तन्ते**—જ્યાથી વેદના મત્રો અને વાણી પાછા ફરે છે–ત્યા મનુષ્યના પ્રયત્નથી બ્રહ્મનુ જ્ઞાન શી રીતે મેળવી શકાય ? ક્યા વેદનુ સામર્થ્ય અને ક્યા મનુષ્યની પામર સ્થિતિ ? જ્યા વેદ અસમર્થ નીવડે ત્યા પામર જીવ હજાર વાર અસમર્થ થાય આમા બીજી એક બાબત ધ્યાન ખેચે એવી છે પરમાત્મા સર્વવ્યાપક છે, સર્વને વ્યાપીને રહ્યા છે તે એક જ છે એટલે પરમાત્માના જેવો બીજો સર્વવ્યાપક પદાર્થ કોઇ નથી તેથી પરમાત્મા વ્યાપક અને અન્ય સર્વ વસ્તુઓ વ્યાપ્ય છે હવે વ્યાપ્યને વ્યાપકનુ સમ્પૂર્ણ જ્ઞાન ક્યાથી હોઇ શકે ? મનુષ્યના પગનાથી હાથીના પગલાનુ સમ્પૂર્ણ માપ શી રીતે લેવાય ? તેથી જ પરમાત્માનુ સમ્પૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવામા વેદની અશક્તિ માલમ પડે છે તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી પણ આ સ્થિતિ આવશ્યક અને ઇષ્ટ છે બ્રહ્મ ધ્રુવ છે, નિશ્ચળ છે તે વિરજ છે એટલે કે ત્રણ ગુણથી અતીત છે, નિષ્કલક છે. આકાશથી પણ પર છે તાત્પર્ય કે તે સર્વત્ર વ્યાપક છે અને તેના જેવો બીજો વ્યાપક પદાર્થ એક પણ નથી.

આ જ પરમાત્માને ધીર, બુદ્ધિમાન્ અને વેદાધ્યયન કરનારા પુરુષે બરોબર રીતે ઓળખવાનો છે મુખ્ય કાર્ય પરમાત્માનુ જ્ઞાન મેળવવાનું છે બહુ શબ્દો જાણ્યા પછી—બહુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી–પણ જો પરમાત્મા ન ઓળખાય તો તે શબ્દ અને જ્ઞાન નિરર્થક છે, વાણીનો ખોટો વ્યય છે આ આત્મા મહાન્ છે, અજ છે, પ્રાણોમા—ઇન્દ્રિયોમા– વિજ્ઞાનમય છે હૃદયને વિષે જે આકાશ છે તે આકાશમા આ પરમાત્મા શયન કરે છે સર્વના નિયતા છે સર્વના રાજા–પતિ–છે સારાં કાર્યોથી પરમાત્માનો ઉત્કર્ષ થતો નથી તેમ અસાધુ–ખરાબ–કાર્યોથી પણ અપકર્ષ થતો નથી આ પરમાત્મા સર્વના ઇશ્વર છે, ભૂતોના અધિપતિ છે, ભૂતપાલ છે આ 'લોકોને' એક બીજાથી જૂદા રાખવાને માટે તે એક ભેદક સેતુ છે આવા પરમાત્માને બ્રાહ્મણો યજ્ઞ, દાન તપ, અનશન–ઉપવાસ–વગેરે સાધનો કરીને ઓળખવાની ઇચ્છા રાખે છે બ્રહ્મને જાણ્યા પછી મુનિ થાય છે આ જ બ્રહ્મને પોતાનો લોક–પોતાનું ગન્તવ્ય સ્થાન–માની સાધુઓ–સન્યાસીઓ–ને બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે–બ્રહ્મલોકમા જાય છે આ સિદ્ધાન્ત પૂર્વજો બરોબર જાણતા હતા અને તેથી જ પ્રજાની ઇચ્છા રાખતા ન હતા અને કહેતા કે અમારો આ આત્મા અમારા લોક રૂપ છે–અમારી પ્રાપ્ય વસ્તુ છે, તો પછી અમારે પ્રજાનુ શુ કામ છે? એટલે જગતમા જે ત્રણ એષણાઓ–કામનાઓ–(પુત્રની કામના, વિત્તની કામના અને લોકની કામના) છે તે ત્રણે એષણાનો સર્વથા ત્યાગ કરીને તે બ્રાહ્મણો ભિક્ષાચર્યા કરતા જે પુત્રૈષણા છે તે વિત્તૈષણા છે, અને જે વિત્તૈષણા છે તે લોકૈષણા છે આ બન્ને એષણાઓ જ—કામનાઓ જ—છે આ ઉપરથી એટલુ તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે જ્યા સુધી વાસનાનો સમૂલ નાશ નથી થતો ત્યા સુધી પરમાત્માનું જ્ઞાન અને પ્રાપ્તિ થઇ શકતી જ નથી આથી ભગવાન્ જેના ઉપર કૃપા કરે છે તેને પ્રથમ નિરોધ સિદ્ધ કરી આપે છે નિરોધ એટલે આ પ્રપચને ભૂલી પરમાત્મામા અનુરાગ આસક્તિ રાખવી તે ઉપનિષ મા પણ આજ અર્થ સ્પષ્ટ રીતે જોવામા આવે છે

પરમાત્માનુ યથાસ્થિત વર્ણન મનુષ્યથી થઇ શકતુ નથી કારણ કે મનુષ્યની શક્તિ પરિમિત છે તેથી ઉપનિષ મા પરમાત્માને **નેતિ નેતિ** કહેવામા આવે છે પરમાત્મા આવા છે અમુક પ્રકારના છે એમ આપણાથી કહી શકાતુ નથી તાત્પર્ય એ કે બ્રહ્મનું જ્ઞાન સમ્પૂર્ણાંશે આપણને આપણા સાધનો વડે મળી શકતુ નથી, પણ પરમાત્મા કૃપા કરે તો અનાયાસે, કોઇ પણ સાધનની અપેક્ષા વિના, પરમાત્માના યથાસ્થિત સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે પરમાત્મા અગૃહ્ય છે અહીં પરમાત્માની એતાવન્માત્રતાનો નિષેધ કર્યો છે ગ્રહણ કરી શકાય એવા નથી કારણકે આપણાથી તેમનુ ગ્રહણ થઇ શકે એમ નથી તેમનું લૌકિક પ્રમાણોથી ગ્રહણ થઇ શકતુ નથી તે અવિનાશી છે કારણ કે તેમનો નાશ કોઇ દિવસ થતો નથી તે અસગ છે કારણ કે તેમને કોઇનો સગ લાગતો નથી, તે બદ્ધ નથી, તેમને કોઇ પણ પ્રકારની વ્યથા થતી નથી, તેમને કોઇ જાતની ઇજા થતી નથી, કોઇ દુ ખ હોતુ નથી આનન્દમય પરમાત્માને દુ ખ ક્યાથી હોય?

ઉપરના વર્ણનથી એમ જણાય છે કે પરમાત્મા જડથી વિલક્ષણ છે એવા પરમાત્માને, જે ઓળખે છે તેને નીચેના વિચારો નડતા નથી એક વિચાર તો એ કે આથી મે પાપ કર્યું અને બીજો વિચાર આ કે મે આથી કલ્યાણ કર્યું આ બન્ને વિચારો બ્રહ્મવેત્તાનીઓને દુ ખ નથી આપતા જ્યા બ્રહ્મને દુ ખ નથી ત્યા બ્રહ્મવિત્તને પણ સાધુ અસાધુ કર્મની ચિન્તા નથી હોતી કૃત અને અકૃત–કરેલા અને ન કરેલાં–કાર્યો એને કોઇ પણ પ્રકારની અસર કરી શકતા નથી તેને જે પ્રાપ્ત કરવાનુ છે તેમા કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રતિબધ કરતા નથી આ જ ભાવ એક ઋચામા પણ જોવામા આવે છે બ્રાહ્મણનો–બ્રહ્મવેત્તાનો–ઉપર જણાવેલો મહિમા નિત્ય છે તે મહિમા એ કે કર્મથી તેનો ઉત્કર્ષ કે અપકર્ષ થતો નથી ઉપર જેનું વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે એવા પરમાત્માને જાણીને તે જ પરમાત્માના પદનુ–ચરણ અથવા સ્થાનનું–જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે પરમાત્માનુ પદ તે અક્ષર બ્રહ્મ.

કારણ કે ગીતામા ભગવાન્ પોતે જ આજ્ઞા કરે છે કે **तद्धाम परमं मम** તે મારું પરમ ધામ છે. આ પ્રમાણે અક્ષરબ્રહ્મને જાણે ત્યારે પાપ કર્મોથી તે બ્રહ્મવિન્ જરા પણ લેપાતો નથી અક્ષરબ્રહ્મનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી પાપ કર્મોની અસર થતી નથી પછીથી અક્ષરબ્રહ્મનુ જ્ઞાન મેળવવાના સાધનો આપવામા આવ્યા છે કયા કયા સાધનો કરીએ તો અક્ષરબ્રહ્મનુ જ્ઞાન મળે ? શાસ્ત્રમા જે પ્રમાણે વર્ણન છે તે પ્રમાણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને અંતઃકરણનો અને બહારની ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરીને, સર્વ પ્રકારની વાસનાઓને દૂર કરીને, અનેક પ્રકારના દુઃખ સહન કરવાની શકિતવાળા થઇને, આસ્તિકયબુદ્ધિ રાખીને પોતાના શરીર આત્મામા અક્ષરબ્રહ્મનુ દર્શન કરવુ આવા પ્રકારનું દર્શન થાય છે ત્યારે દરેક પદાર્થને આત્મા તરીકે જુવે છે, બધા પાપોને તરી જાય છે. એટલુ જ નહિ પણ સર્વ પાપોને બાળી નાખે છે તે પાપ કાર્ય કરતો નથી, નિર્મલ થાય છે, શંકા વગરનો થાય છે

બૃહદારણ્યકના ઉપયોગી મંત્રોનો સાર ઉપર આપ્યો તેમા પાપને તરી જવા રૂપી બ્રહ્મજ્ઞાનનુ મહાત્મ્ય જોવામા આવે છે જેણે બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તે સર્વ પાપોને તરી જાય છે એ વાત એ મંત્રોમા સ્પષ્ટ છે જ્ઞાનથી સંસારમાથી મુક્તિ મળે છે એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ જ્ઞાનના પરિણામે બધા પાપો તરી જવાય આ પ્રમાણે જ્ઞાનની સ્થિતિ છે

હવે ગોપાલતાપનીય ઉપનિષદમા ભકિતને મુકિતના સાધન તરીકે વર્ણવવામા આવી છે ત્યાં એમ કહેવામાં આવ્યુ છે કે **यो भजति सोऽमृतो भवति**-જે ભજે છે તે અમૃત થાય છે, મોક્ષ મેળવે છે આગળ જતા એ જ ઉપનિષદમા **मुक्तो भवति संसृतेः**-સંસારમાથી તે (ભક્ત) મુક્ત થાય છે-એવા વાકયો જોવામા આવે છે જેવો જેવો અધિકારી તેવુ તેવુ તેવુ સાધન કોઇ ભક્તિને સાધન તરીકે સ્વીકારે તો કોઇ જ્ઞાનને સાધન તરીકે સ્વીકારે આ પરિસ્થિતિમા જ્ઞાન અને ભકિતનો વિરોધ આવતો નથી, પણ તેમા એક શંકા રહે છે. અને તે નીચે પ્રમાણે છે બૃહદારણ્યકમા ઉપર જણાવ્યુ તે પ્રમાણે એમ કહેવામાં આવ્યુ છે કે જે અક્ષરબ્રહ્મને જાણે તે પાપને તરી જાય આ ઉપરથી એટલુ તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની દશામા પણ પાપ હોઈ શકે છે આ પ્રમાણે જો ન સ્વીકારીએ તો **य एवं वेद स पाप्मानं तरति** એ શ્રુતિનો વિરોધ આવે છે. માટે અન્યથાનુપપત્તિથી આપણે સ્વીકારવુ પડશે જ કે જ્ઞાનદશામા પાપ હોઇ શકે છે વળી જ્ઞાન અને ભક્તિ એ બન્નેને સરખી રીતે મુકિતના સાધન તરીકે જણાવવામા આવ્યા છે તેથી એવો સંદેહ થાય કે જેમ જ્ઞાનદશામા પાપ હોય છે તેમ ભકિતદશામા પાપ હોઇ શકે કે ન હોઇ શકે ? આના ઉત્તરમા કોઇ કહેશે કે શ્રુતિમા તો પાપના નાશની સામાન્ય વાત છે, અને તે ઉપરાન્ત મુકિત મળે તે પહેલા તો અવશ્ય પાપનો નાશ થવો જોઇએ, તેથી શ્રુતિમા એક સ્થળે જે નિર્ણય કર્યો છે તે નિર્ણય બીજે સ્થળે પણ સ્વીકારવો જોઇએ આથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે જેમ જ્ઞાનદશામા પાપ હોઇ શકે છે અને જ્ઞાનના બળે તે પાપને તરી જવામા આવે છે તેમ ભકિતદશામા પણ પાપ હોઇ શકે અને પછીથી ભકિતના પ્રતાપે તે પાપ બળી જાય

ઉપર જણાવેલુ સમાધાન આપણને પણ એકદમ ખરૂ લાગશે પણ પહેલા જણાવ્યુ તે પ્રમાણે આપણે ધ્યાનમા રાખવુ જોઇએ કે પરમાત્માના વિષયમા મનુષ્યતર્ક નકામો છે. શ્રુતિમા અને તેને અવિરુદ્ધ સ્મૃતિમા જે કહેવામા આવ્યુ હોય તે સર્વથા સ્વીકારવાનું છે આ વિષયમા ભગવાનના જ્ઞાનાવતાર બાદરાયણ મહર્ષિએ પોતના બ્રહ્મસૂત્રોમા સુંદર નિર્ણય આપ્યો છે તે મહર્ષિ **सम्पराये तर्तव्याभावात्** નામનુ સૂત્ર ત્રીજા અધ્યાયના ત્રીજા પાદમા યોજે છે સૂત્રનો અક્ષરાર્થ એ કે ભકિતદશામા જ તરવાના પાપોનો અભાવ છે **सम्पराय** શબ્દનો અર્થ પરલોક પણ થાય છે, અને જ્યારે આ અર્થ લઇએ ત્યારે સૂત્રનો અર્થ એવો થાય કે જ્યારે પરલોક પ્રાપ્ત કરવાનો

હોય છે ત્યારે પાપનો અભાવ હોય છે **सम्पराय** શબ્દનો અર્થ ભક્તિમાર્ગ શી રીતે આવ્યો તે પણ જોવા જેવુ છે **पर** એટલે પુરુષોત્તમ, **अय** એટલે જ્ઞાન અને **सम्** એટલે સમ્યક્—સારૂ—પુરુષોત્તમનુ સારૂ જ્ઞાન જે સાધન વડે મળે તે સાધન **सम्पराय** કહેવાય આ સાધન તે ભક્તિમાર્ગ છે અને તેથી જ **सम्पराय** શબ્દનો અર્થ ભક્તિમાર્ગ અથવા ભક્તિદશા કરી શકાય એ જ શબ્દનો બીજી રીતે વિગ્રહ કરીએ તો પણ એનો અર્થ ભક્તિમાર્ગ થાય છે **पर** એટલે પુરુષોત્તમ **अय** એટલે ગમન, પ્રવેશ અને **सम्** એટલે સમ્યક્, સારી રીતે, **सम्पराय** એટલે જે સાધન વડે પુરુષોત્તમમા પ્રવેશ થાય તે સાધન, અર્થાત્ ભક્તિમાર્ગ આ બેના બે વ્યાખ્યાનથી એમ માનવુ પડે છે કે પુરુષોત્તમનુ જ્ઞાન અને પ્રાપ્તિનુ સાધન ભક્તિમાર્ગ છે

કોઈને અહીં એમ શકા થાય કે **सम्पराय** નો યૌગિક અર્થ લેવાનુ કાઇ પણ પ્રયોજન નથી, કારણ કે તે **रूढिर्योगमपहरति**—રૂઢ અર્થ યૌગિક અર્થ કરતા વધારે બળવાન્ છે—એ ન્યાયથી વિરુદ્ધ છે માટે યૌગિક અર્થ ન લેતા રૂઢ અર્થ લેવો જોઇએ આના સમાધાનમા જણાવવાનુ કે જ્ઞાનમાર્ગમા અક્ષરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ભક્તિમાર્ગમાં પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ થાય છે પુરુષોત્તમ અક્ષરબ્રહ્મથી પર છે એટલે જ્ઞાનમાર્ગમા અને ભક્તિમાર્ગમા વિશેષ છે અને તેથી ભક્તિમાર્ગ જ્ઞાનમાર્ગ કરતા ઉત્તમ છે આ ઉત્તમતા બતાવવાને સારૂ **सम्पराय**નો યૌગિક અર્થ લેવામા આવ્યો છે આશય એ જ કે જ્ઞાનથી ભક્તિ ઉત્તમ છે, કારણ કે એકમા અક્ષરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ છે અને બીજામા પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ છે, તેથી ભક્તિની પહેલાજ સર્વ પાપોનો નાશ થવો યોગ્ય છે, નહિ કે ભક્તિદશામા

અહીં પણ એક શકા થાય કે ભક્તિમાર્ગનો જ્ઞાનમાર્ગથી ઉત્કર્ષ જ શી રીતે અને કયા પ્રમાણોને આધારે સિદ્ધ કરો છો?

આનુ સમાધાન શ્રીમહાપ્રભુજી ઘણુ સારૂ આપે છે જ્યારે મનુષ્ય બ્રહ્મભૂત થાય છે ત્યારે તેને ભક્તિનો સ્વાદ ચાખવાનો અમૂલ્ય અવસર મળે છે, અને જ્યારે બ્રહ્મભાવ પછી ભક્તિ આવી હોય ત્યારે પુરુષોત્તમના સ્વરૂપનુ યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે પુરુષોત્તમનુ પૂર્ણ જ્ઞાન **ભક્તિથી જ** મળી શકે છે, કારણ કે ભગવાન્ પોતે ગીતામા આજ્ઞા કરે છે કે **भक्त्या मामभिजानाति**—ભક્તિના સાધન વડે મને તે ઓળખે છે જ્ઞાનમાર્ગમા અક્ષરબ્રહ્મના **સાક્ષાત્કાર પછી** પુણ્ય અને પાપ કર્મોની નિવૃત્તિ થાય છે અને પછી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ ભક્તિમાર્ગમા તો **સર્વ પાપનો નાશ થયા પછી જ ભક્તિ ઉદ્ભવે** છે અને ત્યારથી જ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે આથી જ્ઞાનમાર્ગ કરતા ભક્તિમાર્ગ ઉત્કૃષ્ટ છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે ભક્તિમાર્ગમા ભક્તિના પ્રાદુર્ભાવ પહેલા જ પાપનો નાશ થય છે એ વાતને પોષે એવા અનેક વચનો શાસ્ત્રમાથી મળી આવે છે શ્રીમદ્ભાગવતના છઠ્ઠા સ્કન્ધના ચૌદમા અધ્યાયમા એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે **मुक्तानामपि सिद्धानां नारायणपरायण । सुदुर्लभ प्रशान्तात्मा कोटिष्वपि महामुने ॥** મુક્ત અને સિદ્ધ પુરુષોમા નારાયણપર તો કરોડમા કોઈક જ હોય છે બ્રહ્મસૂત્રના **मुक्तोपसृप्यव्यपदेशात्** નામના સૂત્રમાથી પણ આજ ધ્વનિ નીકળે છે બીજે સ્થળે પણ નીચેના શ્લોકો જોવામા આવે

जन्मान्तरसहस्रेषु तपोध्यानसमाधिभि । नराणा क्षीणपापाना कृष्णे भक्ति प्रजायते ॥
जन्मान्तरसहस्रेषु समाराध्य वृषध्वजम् । वैष्णवत्व लभेत् कश्चिन् सर्वपापक्षयादिह ॥

હજારો જન્મો પછી તપ, ધ્યાન, સમાધિ વગેરે સાધનોથી સર્વ પાપ નાશ પામ્યા પછી કૃષ્ણમાં ભક્તિ થાય છે સર્વ પાપના ક્ષય પછી જ વૈષ્ણવત્વ પ્રાપ્ત થાય છે[૧]

ઉપર કહ્યુ તેનો સાર એ જ કે પાપનો નાશ થાય ત્યાર પછીજ ભક્તિ સભવી શકે, અને તેથી જે ખરેખરો ભક્ત છે તેને પાપ જેવી તરવાની વસ્તુ જ હોતી નથી આ કારણથી જ જ્ઞાનમાર્ગ કરતા ભક્તિમાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે, જ્ઞાન કરતા ભક્તિ ચઢે છે

અહી કોઇને શકા થાય કે શ્રુતિમા તો **य एवं वेद**-જે આ પ્રમાણે જાણે છે-એવુ સામાન્ય વચન છે, તેથી જેમ અક્ષર બ્રહ્મને જાણનારને પાપાદિ તરવાના હોય છે તેમ પુરુષોત્તમને જાણનારને પણ પાપાદિ તરવાના હોવા જોઇએ

આ શકાનુ નિરાકરણ શ્રીકૃષ્ણદ્વૈપાયન વ્યાસ **तथा ह्यन्ये** એ સૂત્રભાગથી કરે છે **तथा** એટલે જ્ઞાન પછી જે પાપવાળાઓ હોય છે તે **अन्ये** ભક્તિમાર્ગીયોથી પૃથક્-જૂદા-છે આ વાત ઉપપન્ન-યોગ્ય-છે એમ **हि** શબ્દનો અર્થ થાય છે આથી ઉપરની શકાને સ્થાન રહેતુ નથી,

વાદી કહેશે કે આ બધી વાત ખરી પણ તેમા એક વિરોધ આવે છે અને તેથી તમે અત્યાર સુધી જે સિદ્ધ કર્યું તે બધુ અસત્ય ઠરે છે તે વિરોધ આ પ્રમાણે છે ભક્તિમાર્ગમા શ્રીગોપીજનનુ આદર્શ રાખનામા આવે છે, એટલે તે ઉત્તમ પ્રકારના ભક્તો છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે તેમની ભક્તિદશાની સ્થિતિનો વિચાર કરતા જણાય છે કે તેઓ સુખી ન હતા પણ અનેક પ્રકારનુ દુ ખ વેઠતા હતા તે વિષે શ્રીમદ્ભાગવતમા કહ્યુ છે કે **दु:सहप्रेष्ठविरहतीव्रताप-धुताशुभाः । ध्यानप्राप्ताच्युताश्लेषनिर्वृत्या क्षीणमङ्गला ॥** દુ સહ એવો જે પ્રિયતમનો વિરહ, તે રૂપી અગ્નિ, તેના **તાપથી** જેમના સર્વ અશુભનો નાશ થયો છે તેવા શ્રીગોપીજન વિરહાગ્નિના તાપનો અનુભવ અને દુ ખ શ્રીગોપીજનને થયુ હતુ અને તેમના પુણ્ય અને પાપનો નાશ થયો હતો એમ આ શ્લોક ઉપરથી જણાય છે જ્યારે શ્રીગોપીજનરૂપી તમારા ભક્તિમાર્ગના આ શ્રેષ્ઠભક્તોને પણ આવા પ્રકારનુ દુ ખ સહન કરવાનુ હોય છે તો પછી સાધારણ ભક્તની દશાનુ તો શુ જ કહેવુ ? તાત્પર્ય એ કે ભક્તિમાર્ગમા શ્રીગોપીજન જેવા ભક્તોથી આરભીને તે એક સાધારણ ભક્ત સુધીના દરેક ભક્તને દુ ખનો અનુભવ કરવો પડે છે આથી ભક્તિમાર્ગમા ભક્તને કોઈ પણ પ્રકારનુ પાપ-દુ ખ-હોતુ નથી. એ વાત કપોલકલ્પિત જ લાગે છે, મનોરથમાત્ર છે, અને આમ છે તો પછી જ્ઞાનથી ભક્તિના ઉત્કર્ષની વાત જ ક્યા રહી ?

આ શકાનુ સમાધાન બાદરાયણ મહર્ષિ **छन्दत उभयाविरोधात्** સૂત્રથી કરે છે **छन्द** એટલે ઇચ્છા કેટલાક ભક્તિમાર્ગીયોના પાપોનો ભક્તિની પહેલા નાશ થતો નથી તેનુ કારણ ભગવદિચ્છા છે જ્યારે ભગવાનની એવી ઇચ્છા થાય કે આ ભક્તને વિરહાગ્નિનો તાપ આપી તેના પાપનો નાશ કરવો છે ત્યારે તે ભક્તના પાપ ભક્તિના પ્રાદુર્ભાવ પહેલા નાશ પામતા નથી અને ભક્તિદશામા ચાલુ રહે છે તેથી ભક્તિની પહેલા પાપનો નાશ થાય છે એવા વાક્યોને ભક્તિની પછી પાપનો નાશ થાય છે એ તાત્પર્યના વાક્યો સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો વિરોધ આવતો

---

[૧] આ ઉપરથી જે લોકો પોતાને ભક્તિમાર્ગીય અથવા તો વૈષ્ણવ કહેવડાવવા માગે છે તેમણે ખાસ ધ્યાનમા રાખવુ કે સર્વ પ્રકારના પાપો નષ્ટ થાય છે ત્યાર પછી જ ભક્તિનો ઉદય થાય છે પાપ હોય છતા પણ એમ કહેવામા આવે કે અમે તો ભક્તિ કરીએ છીએ અને તેના પ્રમાણમા अपि चेत्सुदुराचार ઈત્યાદિ શ્લોક આપીને પોતાના પાપનો બચાવ કરવામા આવે તો ત્યા મૂર્ખતાની અવધિ જ આવી ગઈ

નથી ભક્તિની પહેલા પાપનો નાશ થતો જોઇએ એ સામાન્ય નિયમ છે અને તેના અપવાદરૂપે ભક્તિની પછી પાપનો નાશ થાય છે આ અપવાદ ભગવાનની ઇચ્છાને લીધે જ પ્રાપ્ત થાય છે ભગવાનની આ ઇચ્છાવિશેષમા પણ પ્રયોજન રહેલુ છે ભગવલ્લીલાનો આનન્દ લેનારા ભક્તોનો સ્નેહ ઉપાધિવાળો નથી હોતો, તેમનુ શરીર પણ સગુણ-પ્રાકૃત-હોતુ નથી અને તેમને સુકૃત કે દુષ્કૃત-પુણ્ય કે પાપ હોતુ નથી આ સિદ્ધાન્ત દર્શાવવાને માટે ભગવાને કેટલાક ગોપીજનોમા વિપરીત ધર્મો મૂક્યા અને તેને પરિણામે ભગવત્પ્રાપ્તિમા પ્રતિબન્ધ નાખ્યો, અને ત્યાર પછી તે વિપરીત ધર્મવાળી દશાનો પોતે જ નાશ કરી પોતાની લીલામા તે ગોપીજનોને ભાગીદાર બનાવ્યા આના પ્રયોજનો ભગવાનની ઇચ્છાવિશેષમા જોવામા આવે છે આ ઇચ્છાવિશેષ ઉપરથી આપણે એવો સામાન્ય નિયમ કાઢી ન શકીએ કે ભક્તિ પછી પાપનો નાશ થાય છે કાંઇ ખાસ પ્રયોજન હોય છે ત્યારે જ સામાન્ય નિયમના અપવાદરૂપે ભક્તિ પછી પાપ નાશ થાય છે આ વિષયમા અગ્નિનો દાખલો ઘણો સારો છે કેટલાક મન્ત્રોની એવી શક્તિ હોય છે કે તે મન્ત્રો જ્યારે બોલવામા આવે ત્યારે અગ્નિની દાહક શક્તિ તિરોહિત થાય છે અને તે અગ્નિ કોઇને બાળી શકતો નથી આથી આપણે એમ ન કહી શકીએ કે અગ્નિમા દાહક શક્તિ નથી અગ્નિમા જે બાળવાનો ગુણ હતો તે ગુણ મન્ત્રના પ્રતિબન્ધથી તિરોધાન પામ્યો છે અમુક સયોગમા પોતાની શક્તિ ગુમાવી બેસે છે, હમેશને માટે નહિ તે જ પ્રમાણે ભક્તિમાર્ગની સ્થિતિ છે

સાર એટલો જ કે ભક્તિની પહેલા જ પાપનો નાશ થાય છે એ સામાન્ય નિયમ છે અને ભક્તિની પછી પાપ નાશ પામે છે તે અપવાદ છે જ્ઞાનમાર્ગમા તો જ્ઞાન પછી જ પાપ નાશ પામે છે આથી ભક્તિમાર્ગનો જ્ઞાનમાર્ગથી ઉત્કર્ષ સિદ્ધ થઇ જાય છે

ગોવિન્દલાલ

મુબઇના વૈષ્ણવોનો પોલ પત્ર સામે પોકાર.

સ્થળ— માધવબાગ **સમય—**તા ૨૧-૨-૨૬ સાજના ૭ વાગે

પ્રમુખ— મોરબીના દિવાન રા રા રણછોડદાસ વૃન્દાવનદાસ પટવારી

મુખ્ય વક્તાઓ— ડેક્કન કૉલેજના સસ્કૃતના પ્રોફેસર અને પુષ્ટિમાર્ગના અદ્વિતીય મર્મજ્ઞ વિદ્વાન્ શાસ્ત્રી મગનલાલ ગણપતરામ, મુબઇ હાઇકોર્ટના વકીલ રા રા વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ અને રા રા મૂલચન્દ્ર તુલસીદાસ તેલીવાળા

ગોસ્વામિશ્રીગોકુલનાથજીનો ઉપસંહાર.

વ્યાખ્યાનોનો સાર—પુષ્ટિમાર્ગ વૈદિક છે પોલ પત્રમા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી સામે કરવામા આવેલા આક્ષેપોનો સપ્રમાણ પરિહાર આક્ષેપ કરનારાઓ સામે પગલા લેવાની, યોગ્ય સૂચના. નિન્દાનુ અસત્ય સ્વરૂપ અને વૈષ્ણવોનુ કર્તવ્ય

મુબઇ ખાતેથી પ્રગટ થતા 'પોલ' પત્રમા વૈષ્ણવ સમ્પ્રદાય અને શ્રી વલ્લભાચાર્યજી પર થતા ગન્દા ગન્દા આક્ષેપોથી વૈષ્ણવજનતામા ખળભળાટ થયો છે વૈષ્ણવસૃષ્ટિને આ આક્ષેપો અસહ્ય થઇ પડ્યા છે અને તે સામે પોતાનો મજબુત પોકાર મુબઇ શહેરમા જાહેર

સભાઓ ભરીને બહાર પડાવામા આવ્યો છે આ બાબતમા આક્ષેપોનો રદિયો આપવા માટે મુંબઈના વૈષ્ણવોની મોટી જાહેર સભા રવિવારે સાંજના ૬ કલાકે માધવબાગના વિશાળ ચોગાનમા મોરબી સ્ટેટના દિવાન સાહેબ શ્રીયુત રણછોડદાસ વૃન્દાવનદાસ પટવારીના પ્રમુખપણા હેઠળ મળી હતી, જે વેળાએ વૈષ્ણવ સ્ત્રી પુરુષોની ઘણી મોટી સંખ્યાએ હાજરી આપી હતી આ વખતે હાજર રહેલાઓને બેસવાને માટે જમીનપર જાજમો પાથરવામા આવી હતી આજની સભામા ભુલેશ્વર મોટા મંદિરવાળા ગોસ્વામી શ્રી ગોકુલનાથજી મહારાજ, તેમના લાલજી શ્રીગિરિધરલાલજી શ્રીવ્રજરત્નજી તથા ગોસ્વામી શ્રીમગનલાલજી મહારાજે પણ હાજરી આપી હતી

શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજને આવકાર

ગોસ્વામી શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ પોતાના લાલજી સાથે આવી પહોચતા સર્વેએ ઉભા થઈને વંદન કર્યું હતુ અને તેમના નામનો જયઘોષ કરી આવકાર આપ્યો હતો મહારાજ શ્રીની બેઠક આગળ શ્રીનાથજી તથા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચિત્રજી પધરાવવામા આવ્યા હતા સભાની વ્યવસ્થા શ્રીવલ્લભ સ્વયસેવક મંડળ ઠીક જાળવતુ હતુ સભાના કામકાજની શરૂઆત પહેલા કીર્તનમંડળીએ પણ ભજનની ધુન ઠીક જમાવી હતી

સભાનુ કામકાજ શરૂ થતા રા૦ વિક્રમદાસ ચતુર્ભાઈએ સભા સબંધની જાહેર ખબર વાચી સભળાવી હતી

મી૦ જમનાદાસ હરખજી સઘવીએ આજની સભાના પ્રમુખપદ માટે મોરબીના દિવાન સાહેબ શ્રીયુત રણછોડદાસ પટવારીની દરખાસ્ત કરી હતી જેને શ્રી નારણદાસ પુરષોતમદાસે ટેકો આપતા તાળીઓના અવાજો વચ્ચે શ્રીયુત પટવારીએ પ્રમુખપદ લીધુ હતુ

પ્રમુખ શ્રીયુત પટવારીનુ ભાષણ

પ્રમુખ શ્રીયુત રણછોડદાસ વૃન્દાવનદાસ પટવારીએ શરૂઆતમાં હાજર રહેલાઓ પાસે ભગવત્સ્મરણ કરાવ્યુ હતુ અને ભાગવતનો શ્લોક પઢાવ્યો હતો અને તેમણે પરમેશ્વરના નામની જુદી જુદી જય બોલાવી હતી અને પુષ્ટિમાર્ગના દ્રોહીઓનુ પણ પ્રભુ ભલુ કરો એવી પ્રાર્થના કરી હતી

બાદ તેમણે જણાવ્યુ કે મારામા ઉપદેશ આપવાનુ સામર્થ્ય નથી તેમજ વૈશ્ય હોવાથી ઉપદેશ આપવાનો મારો અધિકાર પણ નથી ખરુ વૈષ્ણવત્વ મારાથી ઘણુ દૂર છે શ્રીમહાપ્રભુજીના સિદ્ધાતો મુજબનુ વૈષ્ણવત્વ આપણાથી ઘણુ દૂર છે

આજની સભામા તે સિદ્ધાત રજુ કરવાનો વિચાર હતો પણ આજનો હેતુ તો આક્ષેપોનો જવાબ આપવાનો છે.

ખરો વૈષ્ણવ કોને કહી શકાય ?

ભગવદ્ગીતાના અભ્યાસીઓ મુંબઈમા પુષ્કળ છે કોઈ પણ વૈષ્ણવ જો ખરો હોવાનો દાવો કરતો હોય તો તેણે શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞા અને ઉપદેશનુ પાલન કરવુ જોઈએ પ્રભુને એ ભક્ત પ્રિય છે કે જે પોતે ઉદ્વેગ ન કરે અને બીજાને ઉદ્વેગ ન કરાવે અને અહિંસાનુ સપૂર્ણ પાલન કરે હુ આ સિદ્ધાત તરફ તમારુ લક્ષ ખેચવા માગુ છુ મનમા ઉદ્વેગ થયો હોય તો પ્રભુમા ચિત્ત ન રહી શકે પ્રભુમા ચિત્ત રાખવાનો પણ મહાપ્રભુજીનો સિદ્ધાત છે જેણે મહાપ્રભુજીના સિદ્ધાતો વાચ્યા છે તે જાણે છે કે ક્ષણવાર પણ પ્રભુનુ સ્મરણ ભૂલાય તો અસુરાવેશ આવે અહીંના કેટલાક છાપાઓ વાચતા મોરબીમા બેઠા મને જણાયુ કે વૈષ્ણવોના કેટલાક દ્રોહીઓની ચળવળથી કેટલાક વૈષ્ણવોને હીસ્ટીરીઆનુ દરદ લાગુ પડયુ છે, આપણા સપ્રદાયમા જેટલુ સાહિત્ય

છે તેટલુ બીજા કોઇ પણ સપ્રદાયમા નથી સમાજના ગ્રથો અને બાઇબલ કેસનુ અવલોકન કરવા પછી હુ એ નિર્ણય પર આવ્યો છુ કે આપણા સપ્રદાયનુ કોઇ ખડન કરી શકે તેમ નથી

ગાળો દેવી એ કાઇ સિદ્ધાત નથી

ગાળીપ્રદાન એ કાઇ સિદ્ધાન નથી આપણે ગાળીપ્રદાન કરવાનુ નથી દરેક વ્યાખ્યાતાને નમ્રપણે અરજ કરીશ કે તેઓ કોઇએ ગાળીપ્રદાનનો ઉપયોગ કરવો નહિ તમો મને જો વખત આપશો તો હુ ઉપસહારમા આ સિદ્ધાતો વિષે બોલીશ પણ મને લાગે છે કે તમે મને અર્ધો કે પોણો કલાક પણ નહિ આપી શકો, એટલે આવતી કાલે હુ આપની સેવામા હાજર થઇ આ સબધમા બોલીશ

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને કન્યા હતી કે ?

શ ગૌરગોપાનશર્માએ જણાવ્યુ કે આપણા સંપ્રદાય અને શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પર ટીકા કરનારાઓ એવો આક્ષેપ કરે છે કે શ્રીવલ્લભાચાર્યને એક પુત્રી હતી, અને તેમણે તેને શ્રી ચૈતન્ય વેરે આપી હતી આ બીના તદન ગલત છે આપણા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને કન્યા હતીજ નહીં પરતુ જે વલ્લભાચાર્યને પુત્રી હોવાની બીના છે તેનુ નામ વલ્લભાચાર્ય નહીં પરતુ વલ્લભમિશ્ર હતુ અને વલ્લભમિશ્ર તથા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને કઇ સબધ ન હતો

શ વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ

શ વાડીલાલ નગીનદાસ શાહે જણાવ્યુ કે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના ગ્રથનુ અધ્યયન કરીને તેમના ગ્રથ કે સિદ્ધાતો પર આક્ષેપ કરવામા આવતો હોય તો તેનો રદીઓ આપણે આપવા તત્પર થવુ જોઇએ પરતુ પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાતો શા છે, શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાતો શા છે તે જાણ્યા વગરજ પુષ્ટિમાર્ગ પર આક્ષેપો કરવામા આવે છે સદ્બુદ્ધિથી આક્ષેપ કર્યો ત્યારેજ કહી શકાય કે જ્યારે આક્ષેપ કરનારે પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાતોનુ મનન કર્યુ હોય

ખુલ્લી ચેલેન્જ

આપણા આચાર્યચરણ પર ઘણા નીચ આક્ષેપો કરવામા આવે છે તેના સબધમા હુ ખુલ્લુ ચેલેન્જ અહી આપુ છુ કે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના સન્યાસના ગ્રથમાથી અથવા અન્ય ગ્રન્થોમાથી વ્યભિચારને પોષક એક પણ શબ્દ કહાડી આપે તો તેનો ગુનામનો ગુનામ થવા તૈયાર છુ ચેલેન્જમા રૂપીઆની રકમ મુકી હોય તો રૂ ૧ થી ૫ હજાર, દશ હજાર સુધીની ચેલેન્જ કરવા તૈયાર છુ પરતુ આ તો ફક્ત પુષ્ટિમાર્ગને હલકો પાડવા માટેજ આવો ધધો લઇ બેઠા છે ટુકમા એટલુજ કે આપણે કઇ ગાળીદાનનો ઉત્તર ગાળીદાનથી આપીએ નહી જો શાસ્ત્રાર્થ રીતસર કરવો હોય તો શ્રીમાન્ મગનલાલ શાસ્ત્રીજી અને બીજા વિદ્વાનો તેવો શાસ્ત્રાર્થ કરવા તૈયાર છે (તાળીઓ) કૃષ્ણદાસની વાર્તામા વ્યભિચાર પોષક કે નીતિને બાધ આવે તેવો કોઇ પણ ભાગ નથી કે જે વિષેનુ ચિત્ર વિરોધીઓએ મારા ચેલેન્જના જવાબમા મોકલી આપ્યુ હતુ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાંત શુ અને તેના ગ્રન્થો કયા ને જોવા હોય તો શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના ગ્રન્થો જોવા જોઇએ જો તેઓ એમ કબુલ કરે તો શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના કોઇ પણ ગ્રન્થમા વ્યભિચાર પોષક શબ્દ નથી જો તેઓનામા સદ્બુદ્ધિ હોય તો અને શુદ્ધનિષ્ઠાથી તેમણે આક્ષેપો કર્યા હોય તો તેઓએ આ બીનાનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ અને જો તેઓ તેમ કરે તો પુષ્ટિમાર્ગના બીજા ગ્રન્થોના સબધમા પણ હુ પુરવાર કરી આપીશ કે અમારા પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાતો અને

કારિકામાં ઉપદેશ સૌથી પ્રથમ વિષ્ણુસ્વામીએ કરેલો છે ટુંકમા એટલુ જ કહીશ કે વિષ્ણુસ્વામી શંકરાચાર્યના શિષ્ય હતા તેવુ કંઇ હાલના ગ્રંથોમાથી મળી આવતુ નથી

બિલ્વમંગળ માયાવાદી હોવાની ખરી વાત

હવે બિલ્વમંગળ માયાવાદી હતા એવો આક્ષેપ કરવામા આવે છે તે સંબંધમા હું કહીશ કે તે વાત સત્ય છે પરંતુ તે અપવાદ રૂપ છે શ્રીબિલ્વમંગળે કૃષ્ણકર્ણામૃત બનાવ્યુ છે, તેઓ શ્રી વિઠ્ઠલેશના ભક્ત હતા તેઓ ભક્તિમાં માયાવાદ ભુલી ગયા હતા અને તેમનુ હૃદય ભક્તિમય બની ગયુ હતુ

શ્રીલક્ષ્મણ ભટ્ટજી ગોપાલના ઉપાસક

આગળ ચાલતા આક્ષેપકાર લક્ષ્મણ ભટ્ટજીના વંશજો માયાવાદી કેમ નહી એમ કહે છે તેના સંબંધમા એટલુંજ કહેવાનુ કે જો આક્ષેપકારે સુબોધિનીનુ પહેલુ પાનુ વાચ્યુ હોત તો તેને જણાત કે શ્રીલક્ષ્મણ ભટ્ટજી ગોપાલના ઉપાસક હતા એવુ શ્રી વલ્લભાચાર્યજી સ્પષ્ટ કહે છે તેવાને માયાવાદી કહેવા તેનો કંઇ અર્થ નથી તેઓ તો કંઇપણ આ બાબતમા ઉંડા ઉતર્યા વગર પોતાના ઉદર પોષણ માટે આવા આક્ષેપો કરવામાજ પોતાનુ સર્વ માની લે છે

માયાવાદનુ કરેલુ ખંડન

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી અક્ષરે અક્ષરે માયાવાદનુ ખંડન કરે તે પોતે માયાવાદી ક્યાથી હોઇ શકે? જેઓ બ્રહ્મસૂત્રના ૨-૨-૨૬ ઉપરના અણુભાષ્યમા માયાવાદનુ સ્પષ્ટ ખંડન કરે છે તેઓમાં માયાવાદનો ગંધ પણ ક્યાથી હોય[1]?

આ ઉપરથી તો માત્ર એટલુંજ જણાઇ આવે છે કે તેવાને કદાચ તેવા દેખાતા હશે પરંતુ ઐતિહાસિક શોધખોળોથી તે પુરવાર કરી શકે તે બનવાજોગ નથી

---

૧ બ્રહ્મસૂત્ર ૨-૨-૨૬ ઉપરનુ અણુભાષ્ય નીચે પ્રમાણે છે—

एवं सति कारणत्वं पूर्वपादे उपपाद्यासत् कारणत्वं निराकृत्य व्यासचरणैर्वेदानामव्याकुलत्वे संपादितेऽपि पुनर्लोकव्यामोहनाथ प्रवृत्तस्य भगवतो बुद्धस्याज्ञया 'त्वं च रुद्र महाबाहो मोहशास्त्राणि कारय' (व० पु० ७०। ३६) 'अतथ्यानि वितथ्यानि दर्शयस्व महाभुज। स्वागमं कल्पितैस्त्वं च जनान्मद्विमुखान् कुरु॥' (प पु उ) इत्येवंरूपया महादेवादयः स्वांशेनावतीर्य वैदिकेषु प्रविश्य विश्वासार्थं वेदविभागान् यथार्थानपि व्याख्याय सदसद्विलक्षणामसदपरपर्यायामविद्यां सर्वकारणत्वेन स्वीकृत्य तन्निवृत्त्यर्थं जातिभ्रंशरूपं सन्यासपाषण्डं प्रसार्य सर्वमेव लोकं व्यामोहितवन्तः। व्यासोऽपि कलहं कृत्वा शङ्करं शप्त्वा तूष्णीमास। अतोऽग्निना मया सतां सदुद्धारार्थं यथाश्रुति श्रुतिमन्त्राणि योजयता सर्वो मोहो निराकृतो वेदितव्यः।

ઉપરના ભાષ્યનો સાર નીચે પ્રમાણે—

દૈત્યોને મુગ્ધ કરવાની પ્રવૃત્તિવાળા બુદ્ધ ભગવાનની આજ્ઞાથી મહાદેવ વગેરે દેવો પોતાના અંશ વડે પૃથ્વી ઉપર અવતરી વૈદિક શિષ્ટ પુરુષોમા પ્રવેશ કરી વિશ્વાસ મેળવવા ખાતર વેદવિભાગનુ બરોબર વ્યાખ્યાન કરીને સત અને અસતથી વિલક્ષણ એવી અવિદ્યાને સર્વના કારણ તરીકે સ્વીકારીને, અવિદ્યાને દૂર કરવા જાતિના ભ્રંશરૂપ સન્યાસપાખણ્ડનો પ્રચાર કરીને આખા જગતને મોહાન્ધકારમા નાખ્યુ વ્યાસ ભગવાને આ કાર્ય માટે ઘણો કલહ કર્યો અને શંકરને શાપ આપી શાંત બેસી રહ્યા તેથી અગ્નિરૂપી જે હું તેણે સત્પુરુષોના સમ્પૂર્ણ ઉદ્ધાર માટે શ્રુતિઓનો યથાર્થ અર્થ આપ્યો અને સર્વ મોહનુ નિરાકરણ કર્યુ

પુષ્ટિમાર્ગના ભદ્રભદ્રવાદીઓ શ્રીમહાપ્રભુજીના આ વચનો વાચી વિચાર કરશે? તંત્રી

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી તો બ્રહ્મવાદી હતા

આચાર્યની યોગ્યતા એ છે કે તેમના મત પુરુષો શુદ્ધ હોવા જોઈએ જો તેમ ન હોય તો ગમે તેવા અગડમ બગડમ આચાર્ય બની જાય અમે તો એટલે સુધી કહીએ છીએ કે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી તો શું પણ તેમની સાત પેઢી બ્રહ્મવાદી હતી

શ્રીલક્ષ્મણ ભટ્ટજીએ સન્યસ્ત લઈ તેનો ત્યાગ કરેલો કે ?

આક્ષેપ કરનારનુ વળી કઈક મગજ ચસકે છે અને કહે છે કે શ્રીલક્ષ્મણ ભટ્ટજીએ સન્યસ્ત લીધા પછી તેનો ત્યાગ કર્યો હતો એટલે કે તેઓ ઓકેલુ ખાઈ ગયા છુ તો આ આક્ષેપકારને એટલુજ પૂછુ છુ કે તમે મનુસ્મૃતિનો છઠ્ઠો અધ્યાય જોયો છે કે વાચ્યો છે કે જેમા સન્યસ્તાશ્રમ વિષે વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે આનો જવાબ એટલોજ કે આ બધી વાત બનાવટી છે લક્ષ્મણ ભટ્ટજીના પિતા બાલમભટ્ટજી ગૃહસ્થ હતા અને જો લક્ષ્મણભટ્ટજીએ કદાચ સન્યસ્ત લીધુ હોય અને તેમના પિતા બાલમભટ્ટજીએ તેમને પાછા આણ્યા હોય તો તેમાં કઈ પણ અઘટિત ગણી શકાય નહી, કારણ કે લક્ષ્મણભટ્ટજીએ ગૃહસ્થાશ્રમધર્મનું પાલનજ કર્યું ન હતુ અને તેથી તેઓ સન્યસ્તધર્મના અધિકારી ન હતા શ્રીલક્ષ્મણભટ્ટજી ગોપાલભક્ત હતા અને તેમના પિતા તેમના કુટુબમા થયેલ ૯૫ યજ્ઞોમા પાચ યજ્ઞોનો ઉમેરો કરીને શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો પ્રાદુર્ભાવ કર્યો હતો બાકી લક્ષ્મણભટ્ટજી સન્યસ્ત થયા અને તે પછી ગૃહસ્થાશ્રમી થયા તે વાતનો પુરાવો ઐતિહાસિક રીતે મળી શકતો નથી તમે જેને પાગલ કહો છો તે એટલુ તો સમજે છે કે ચોક્કસ લખાણ કરવા જતા જેનજાત્રા કરવી પડે તેથી માત્ર એટલોજ ગોળો ફેંકે છે કે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની ઉત્પત્તિ જુદી રીતે થઈ છે આનો અર્થ તમોને જેમ ફાવે તેમ સમજો અમે પૂછીએ છીએ કે આ લખવાનો અર્થ શો ? શુ તેમના પિતાશ્રી લક્ષ્મણભટ્ટજી નહીં ? જો તેમ કહેવા માગતા હો તો તે બતાવે કે તેમના માતાપિતા કોણ ? તે એમ કહે છે કે શ્રીમહાપ્રભુજીએ પણ સન્યસ્તનો ત્યાગ કર્યો હતો અમે પૂછીએ છીએ કે આ બીના કયા ઇતિહાસમા લખેલી છે તે બતાવે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ બ્રહ્મચર્યાશ્રમનુ પૂર્ણ રીતે પાલન કીધા બાદ, ગૃહસ્થાશ્રમનુ પૂર્ણ રીતે પાલન કીધા બાદ, ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મ ભોગવી તેમણે બાવનમે વર્ષે ૧૫૮૭ મા વૈશાખ સુદિ ૧૦ ને દિવસે સન્યસ્ત લીધુ હતુ આ સન્યસ્ત કઈ હાલમાના કેટલાકના જેવો નહી પરતુ શુદ્ધ સન્યસ્ત હતો. ક્ષમા કરજો કે અત્રે કહેવાયુ છે કે ગાળોનો ઉપયોગ કરવો નહી, પરતુ જે શબ્દો ગ્રથોમા હોય તે કહેવાનો શુ મને અધિકાર નહી કે ? અને તે જો હુ તમોને ન કહુ તો શુ જગલમા જઈને કહુ ? (તાળીઓ) શ્રીવલ્લભાચાર્યજી કઈ એમ નથી કે ગમે તેને સીગડુ મારે તેમને સત્પુરુષોના ઉદ્ધારને માટે આકાક્ષા છે આ બધુ કહેવાનો ઉદ્દેશ માત્ર એ હતો કે તેમના વખતમા સન્યસ્ત પાખડ ચાલતુ હતુ તેમાથી રક્ષણ કરવા માટે શ્રીવલ્લભાચાર્ય પ્રગટ થયા (તાળીયો)

વર્ણાશ્રમધર્મના રક્ષક

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી સન્યાસ્તના દુશ્મન ન હતા, પરતુ સન્યસ્ત પાખડના દુશ્મન હતા હાલમા તો એટલુ જ કહેવુ બસ છે કે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી વર્ણાશ્રમના રક્ષક હતા અને તેમને પણ તેઓ પ્રભુનો અશ હોવા છતા પણ ધર્મોનુ પાલન કરવુ પડયુ હતુ કારણ કે જો તેઓ પોતે તેનુ પાલન ન કરે તો પછી તેની અસર તેમના અનુયાયીઓ પર ઓછી થાય આ પછી તેઓશ્રીએ ગૃહસ્થધર્મનુ પાલન કરીને અને પોતે ભક્તિમાર્ગમા સન્યાસ ગ્રહણ કર્યો હતો

કોર્ટમાં ઘસડો કે ઈશ્વર સ્મરણ કરો

તે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી અને શ્રીમદ્‌ભાગવતજીને લાકડે માંકડુ કહે છે મને તો દયા આવે છે કે તમે એવા કેવા નિર્માલ્ય થઇ ગયા છો કે જાણે કંઇ બન્યુ જ ન હોય તેમ બેસી રહ્યા છો મારુ તો એટલુજ કહેવુ છે કે કા તો તમે વીરરસ ધારણ કરીને તેને કોર્ટમાં ઘસડો અને તેમ ન થઇ શકતુ હોય તો ઇશ્વરસ્મરણ કરો પરંતુ આવી રીતે તટસ્થવૃત્તિ ધારણ કરીને જોયા કરવુ જોઇએ નહીં, અને હા, સભાઓ ભરીએ છીએ—સભાઓ ભરીએ છીએ એમ કહેવુ અને સભાઓ ભરીને કંઇ કાર્ય ન કરવુ તેમા કંઇ અર્થજ નથી

એક માર્ગ નક્કી કરો

તમારે એક માર્ગ નક્કી કરવો જોઇએ કે તમે શુ પગલુ સભાઓ ભરી લેવા માગો છો કારણ કે ખોટો કાળક્ષેપ કરવો તે ઠીક નથી કા તો કેસ યા તો નિર્ણય કરો કે અમારે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ગ્રંથોનુ અધ્યયનજ કર્યા કરવુ છે અકબર બાદશાહે આપણા ગોસ્વામી બાળકોને 'ગોસ્વામી'ની પદવી આપી છે અને તેમના વંશજો અદ્યાપિ સુધી ભોગવી રહ્યા છે તેઓ કાંઇ ગોસાઇંના બાળકો નથી. આ પદવી તો આચાર્યશ્રીની ધર્મવૃત્તિ જોઇને જ અકબર બાદશાહે આપી હતી, અને વધુમાં બાદશાહે કેટલીક જમીન પણ ગાયોના ચારા માટે આપી છે હુ આવા આક્ષેપો કરનારને એટલુજ પૂછુ છુ કે પંદરમા સૈકાથી આજ સુધીમા શ્રીવલ્લભાચાર્ય અને શ્રીગૌરાંગ ચૈતન્યજી સિવાય ત્રીજી કંઇ વ્યક્તિ દેખાડી આપો છો કે? (તાળીઓ), શ્રીગૌરાંગ ચૈતન્યે પશ્ચિમનો પ્રદેશ અને શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ પૂર્વનો પ્રદેશ લીધો અને એ રીતે એ બન્ને આચાર્યોના અનુયાયીઓ પૂર્વ અને પશ્ચિમમા વસેલા છે (તાળીઓ)

કોણ કહે છે કે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી જ્ઞાતિ બહાર હતા ?

આગળ ચાલતા એવો પણ આક્ષેપ કરવામા આવે છે કે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી જ્ઞાતિ બહાર હતા હુ પૂછુ છુ કે એનો કંઇ દસ્તાવેજ કે રેકર્ડ છે કે?

વળી એમ પણ તે કહે છે કે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી સાથે તૈલંગજ્ઞાતિ વ્યવહાર રાખતી નથી આનો જવાબ એજ છે કે તેમનો આ જ્ઞાતિનો વ્યવહાર ચાલુજ છે અને તેમનો કન્યાની આપ લેનો વ્યવહાર પણ તેજ જ્ઞાતિમા ચાલે છે

ગોસ્વામી મહારાજો ઉતરતી કોટિના બ્રાહ્મણ છે કે ?

અગાડી એ વાત કહે છે કે પુષ્ટિમાર્ગીય મહારાજો સર્વ બ્રાહ્મણોમા ઉતરતા છે? હુ એને એ પુછુ છુ કે કોને ચઢતા કહેવા અને કોને ઉતરતા કહેવા? ૪૫૦ વર્ષ સુધી સતત બ્રહ્મવાદની પ્રતીતિ કરનાર બીજો કોઇ પણ બ્રાહ્મણ છે કે? મનુસ્મૃતિ કહે છે કે બ્રાહ્મણના કરતા બ્રહ્મવાદી શ્રેષ્ઠ છે હુ તો એટલુ જ કહીશ કે આ મહારાજશ્રીઓને ઉતરતા કહેનાર પોતેજ ઉતરતો છે

હવે એ પુષ્ટિમાર્ગને અવૈદિક કહે છે મહારાજ લાયબલ કેસ કઇ તે પુરવાર કરવા માટે માંડવામા આવ્યો ન હતો. પરંતુ માત્ર બદનક્ષીના સબંધમાજ ફરીઆદ હતી મારી સામે આવે તો તેને ગાયત્રી મંત્રના શબ્દનો તનૂ શબ્દ પણ ન બોલવા દઉ અને તેટલામાજ દેખાડી આપુ કે પુષ્ટિમાર્ગ વૈદિક છે. આ મંત્રના 'વરેણ્યમ્' શબ્દમા 'વર' શબ્દજ પુષ્ટિમાર્ગીય છે તાત્પર્ય એટલું જ કે પુષ્ટિમાર્ગ અવૈદિક નથી પુષ્ટિમાર્ગનો આધાર ભગવત્કૃપા છે પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગ વેદના પ્રમાણ કરતા કંઇક ઉદાર છે એનો ખ્યાલ તેના અભ્યાસીઓને જ આવે છે

પુષ્ટિમાર્ગને અનીતિનો ભડાગ કહેવો તે તો ખરેખર જુઠાણુ છે **નીતિમાર્ગમાં પુષ્ટિમાર્ગ સઉથી પ્રથમ છે, અનીતિ તો ત્યા હોય કે જ્યા ધર્મની ગધ ન હોય, કૃષ્ણની અનન્યભક્તિ ન હોય**

છેવટે એટલુજ કહીશ કે કરવામા આવેલા આક્ષેપો હડહડતા ખોટા હતા પુષ્ટિમાર્ગ સાત્વિક છે 'પોલ'વાળા જેવા હજારો આવે તોપણ પુષ્ટિમાર્ગ અચળ જ રહેશે (તાળીઓ) 'પોલ'વાળો લખે છે કે મહારાજો વૈષ્ણવોની દીકરીઓને પોતાની દીકરીઓ તરીકે, માતાઓને માતાઓ તરીકે ગણશે? આપણે પૂછીએ છીએ કે તુ કોણ છે? જે કઇ કહેવાનુ હશે તે **અમો વૈષ્ણવો મહારાજોને જો કઇ દોષ જણાશે તો કહીશુ** તારી કઇ યોગ્યતા છે કે તુ મહારાજોને ઉપદેશ કરવા આવ્યો છે, અને તેમને હવે શિષ્યોના પુત્રીઓ અને માતાઓને પોતાની દીકરી અને માતાઓ સમાન ગણવાની શીખ દેવા આવ્યો છે?

અમારે અને મહારાજશ્રીઓને ગુરુ શિષ્યોનો સબધ છે મહારાજશ્રીઓમા કઇ ઉણપ જણાય છે તો કડવા શબ્દો કહેવા પડે તો તે હુ કહુ છુ અને મહારાજશ્રી સાભળે પણ છે રા ધીરજભાઇએ ગઇ કાલેજ મહારાજશ્રી ગોકુલનાથજીને એક બે વાત કહી હતી અને તે તેઓશ્રીએ સાભળી પણ હતી અમારા ધર્મની ઉન્નતિ માટે મે મારો દેહ ૫૦ વરસથી નાખ્યો છે અને તે ધર્મની સેવા બજાવવા હજી પણ પ્રયત્ન કરુ છુ એટલુજ કહી હુ મારુ બોલવુ પૂરુ કરીશ

પ્રમુખશ્રી પટવારીએ જણાવ્યુ કે હજી શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ ટુક વિવેચન કરનાર છે, તેથી આજની સભાનુ અધુરુ રહેલુ કાર્ય પૂરુ કરવા માટે આવતી કાલ (સોમવારે) સ્હાંજના ૬ કલાકે મોટા મદિરની પાઠશાળાના હોલમા મળશે, ત્યા મારુ ભાષણ હુ આપીશ

શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજનુ વ્યાખ્યાન

શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજે જણાવ્યુ કે આપણા સપ્રદાય પર આક્ષેપો કઇ આજથીજ શરૂ થાય છે એમ નથી તે તો ચિરકાળથી થયા કરે છે તે આક્ષેપોની હમ્મેશ ઉપેક્ષાજ કરી છે જે સપ્રદાયમા પ્રભુસેવામાજ સમગ્ર નિર્ગમન કરવાનો હોય તેમા આવા આક્ષેપોનો જવાબ આપવામા કાળ ગાળવાનો નજ હોય પણ જ્યા સપ્રદાય દૈવી જીવોના ઉદ્ધારાર્થે કામ કરી રહ્યાનો નિર્દેશ હોય ત્યા એને વેદ વિરુધ્ધનો માર્ગ કહી તેની, શ્રીનાથજીની અને શ્રીમહાપ્રભુજીની નિદા કરવામા આવે તે અસહ્ય છે આપણે આ માર્ગના પ્રતિપાદનના સ્થાન બતાવ્યાં છે શ્રીમદાચાર્યચરણે જણાવ્યુ છે કે વેદમાર્ગના એક અશ પણ વિરુદ્ધ આ માર્ગ નથી તેઓશ્રી પોતાના ગ્રથમા ખુલ્લુ કહે છે કે વેદમાર્ગની વિરુદ્ધનો માર્ગ પાખડી જ કહેવાય આવુ સ્પષ્ટ કહેલુ હોવા છતા ખોટા આક્ષેપો કરવામા આવે તે કહી શકાય તેવા નથી **આચાર્યશ્રીએ પોતાના વશના ઉદર પોષણ માટે વાડા બાધ્યાં નથી, પરતુ મનુષ્યના ઉદ્ધારને માટેજ આ માર્ગ યોજ્યો છે શ્રીમદાચાર્યશ્રીનુ** વાસ્તવિક અનુકરણ કરતો હોય અને તે વ્યભિચાર કરતો હોય તો પછી ભલે ગોસ્વામી હોય, પડિત હોય કે સાધારણ માણસ હોય તોપણ તે આચાર્યશ્રીનુ વાસ્તવિક અનુકરણ કરનારો નહીજ કહી શકાય. અશ પણ દોષ ન હોય તેવો તો કૃષ્ણ શીવાય બીજો કોઇ પદાર્થ નથી (તાળીઓ) પરતુ દોષોમા કેટલાક સત્ય હોય છે અને કેટલાક અસત્ય હોય છે. એવી રીતે કેટલાક દોષો દરેકમાં

જોવામા આવશે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણની બહિર્મુખતાના કારણો શ્રી આચાર્યચરણે જણાવ્યા છે તે કારણો આપણામા હોય તેને દૂર કરવાં જોઇયે એ જુદી વાત છે, બીલકુલ ખેટી વાત છે કે ગોસ્વામી મહારાજો પોતાનો શ્રીકૃષ્ણ તરીકે ઓળખાવે છે (તાળીઓ) દરેક ગોસ્વામી પોતાને શ્રીકૃષ્ણના દાસ તરીકે માને છે અને જણાવે છે અમે એટલુ તો માનીએ છીએ કે અમારો હાથ શ્રીકૃષ્ણે પકડેલો છે

કોણ કહે છે કે વિદ્વાનોની કદર નથી ?

રા૦ તેવીવાળા કહી ગયા કે આ સપ્રદાયમા વિદ્વાનોની કદર થતી નથી, પરતુ હુ કહીશ કે તે બધા માટે કહેવુ ઠીક નથી કદાચ કોઈ એવી જગાએ હશે કે જ્યા આચાર્ય નિરક્ષર હોય અને ત્યા તેમ બનતુ હશે બાકી સવળે ઠેકાણે તેવુ નથી શાસ્ત્રી મગનલાલે કટુ વચન વિષેની વાત કહી તેના સબધમા હુ કહીશ કે તેમની કહેવાની અને અમારે સાંભળવાની ફરજ છે (તાળીઓ), કારણ કે બાળકને પણ સાભળવુ જોઇએ, પરતુ તેઓ એમ તો નહીજ માનતા હોય કે આ રીતે તેમણે મારા વિષે કઇક ટીકા કરી હોય અને તે ખરી ગણી મે સ્વીકારી લીધી હતી જો નિસ્વાર્થ વૈષ્ણવો મદિરના કામકાજનો બોજો ઉપાડી લે તો હાલમા આપણા સપ્રદાયના ગ્રથોનુ પ્રવચન કરવાનો વખત અમોને નથી મળતો તે મળવા પામે

સ્વાર્થવૃત્તિ નિવૃત્ત કયારે થાય ?

હવે હુ ગોસ્વામીઓ માટે પણ કહીશ બધા ગોસ્વામીઓ અને તેમા પણ મારે માટે હુ કહીશ કે સ્વાર્થવૃત્તિ નિવૃત્ત ત્યારેજ થાય કે જ્યારે પ્રભુ કૃપા કરે

ઉપાયો લેવાની જરૂર

આપણા સપ્રદાય પર નિરતર આક્ષેપો થતા હોવાથી તે સામે ઉપાયો લેવાની જરૂર જણાય છે. આ માટે એક માર્ગ એ છે કે આક્ષેપો બોલનારને બીજો માણસ થાપડ મારે, પણ તે માર્ગ આપણાથી લઇ શકાય નહી મારા પર નિદા આજકાલ નહી પરતુ નિરતર કર્યા કરે તો પણ મને તેની દરકાર નથી પરતુ અમારા આચાર્યચરણ અને શ્રીનાથજીની નિદા અમારા માટે અસહ્ય છે આપણે તે સામે પગલા લેવા જોઇએ આપણે જે પગલા લેવા તે ઉતાવળથી નહી પરતુ પુરતો વિચાર કરીનેજ ભરવા જોઇએ હુ કઇ તમોને ઉશ્કેરવા માટે આ કહેતો નથી, પરતુ આવા પ્રહારો જો ચાલુ રહે તો ભાવી પ્રજાપર તેની ખોટી અસર થઇને આચાર્યશ્રી પ્રત્યે દુર્ભાવના પેદા થાય તેથી તેવી દુર્ભાવના ભાવી પ્રજાપર થવા પામતી અટકે તે માટે મારે અને તમો વૈષ્ણવોએ લેવા જોઇએ પગલા લેવાને બદલે ચુપચાપ રાડીરાડની માફક બેસી રહેવામા આવે તે મને પસદ નથી, પરતુ ભાવી પ્રજાના હિતને ખાતર પણ પગલા લેવાની જરૂર છે એટલુજ કહી હુ મારુ બોલવુ બધ કરુ છુ

બાદ સભા રાતના ૯-૩૦ ના અરસે વિસર્જન થઇ હતી

સુધાકર.

॥ श्रीगोकुलेशः शरणं मम ॥

(રા રા નાનુભાઇ ગાંધી)

પુષ્ટિપાઠાવલિ.

પાઠ ૧ પ્રપચ

મારા માતા, પિતા, ભાઇઓ અને હુ એક ઘરમાં રહીએ છીએ આવા કેટલાક ઘર મારી શેરીમાં છે મારી શેરી જેવી ઘણી શેરીઓ મારા ગામમા છે આ બધુ ગામતલ કહેવાય છે

ગામતલની આસપાસ માગ જ ગામની સીમ છે તેમા અનાજ વગેરે વાવવામા આવે છે તે ગામના લોકોના ઉપયોગમા આવે છે

ગામતલ અને સીમ મળી એક ગામ થયુ તેવા ગામ મળી તાલુકો થાય છે તેવા આઠ દશ તાલુકાને જીલ્લો કહે છે એવા કેટલાક જીલ્લા મળી પ્રાત કહેવાય છે આવા કેટલાક પ્રાત મળી ઇલાકો કહેવાય છે કેટલાક ઇલાકા ભેગા થઇ એક દેશ થાય છે આપણો દેશ તે હિંદુસ્તાન અથવા ભારતવર્ષ, અથવા ભરતખડ

આ (૧) ભરતખડ પાસે (૨) કિંપુરુષ અને (૩) હરિવર્ષ નામના બીજા બે ખંડ છે તે ત્રણુની ઉત્તરે (૪) ઇલાવૃત ખડ છે આ ઇલાવૃતખડની મધ્યમા સોનાનો પર્વત મેરુ છે આ ઇલાવૃતખડની ઉત્તરે (૫) રમ્યક, (૬) હિરણ્મય અને (૭) કુરુ નામના બીજા ત્રણુ ખડ છે ઇલાવૃતની પશ્ચિમે (૮) કેતુમાલ અને પૂર્વે (૯) ભદ્રાશ્વ ખડો છે દરેક ખડને બીજા ખડોથી જુદા પાડનાર મોટા પર્વતો છે દરેક ખડમા મોટી મોટી નદીઓ પણુ છે આ નવ ખડ મળી "જબુદ્વીપ" કહેવાય છે જબુદ્વીપનો વિસ્તાર એક લાખ યોજન છે, અને તેનો આકાર કમલના પત્ર જેવો ગોળ છે[1]

આ જબુદ્વીપની આસપાસ એક લાખ યોજનના જ વિસ્તારવાળો ખારો સમુદ્ર છે. તેની આસપાસ બે લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો પ્લક્ષદ્વીપ છે તેની આસપાસ તેના જેટલાજ વિસ્તારવાળો શેરડીના રસનો સમુદ્ર છે તેની આસપાસ તેથી બમણા વિસ્તારવાળો શાલ્મલિદ્વીપ અને તેની આસપાસ તેટલા જ વિસ્તારવાળો મદિરાનો સમુદ્ર છે તેની આસપાસ તેથી બમણા વિસ્તારવાળો કુશદ્વીપ છે અને તે પોતાના જેટલા જ વિસ્તારવાળા ઘીના સમુદ્રથી વીટળાએલ છે તે સમુદ્રની આસપાસ તેથી બમણા વિસ્તારવાળો ક્રૌંચદ્વીપ છે ને તે પોતાના જેટલા જ વિસ્તારવાળા દૂધના સમુદ્રથી વિટળાએલ છે તે સમુદ્રની આસપાસ તેથી બમણા એટલે ૩૨ લાખ યોજન વિસ્તારવાળો શાકદ્વીપ છે તે પોતાના જેટલા જ વિસ્તારવાળા દહિના સમુદ્રથી વીટળાએલ છે તે સમુદ્રની આસપાસ તેથી બમણા વિસ્તારવાળો પુષ્કરદ્વીપ છે ને તે પોતાના જેટલા જ વિસ્તારવાળા મીઠાજળના સમુદ્રથી વીટળાએલ છે તેની આસપાસ કાચન એટલે સોનાની ભૂમિ આવે છે તેની આસપાસ લોકાલોક પર્વત આવેલો છે[2] તેની આસપાસ ઘોર અધકાર છે તેની આસપાસ ગર્તોદક એટલે ખાડા અને જલ છે ત્યાર પછી તેની ફરતી બ્રહ્માડરૂપી અડની છાલ છે

આ તો માત્ર ભૂતલની વિગત થઇ આ ભૂતલ બ્રહ્માડના મધ્યભાગમા છે તેથી ઉપર એક લાખ યોજને સૂર્યમડલ છે તેને ભુવર્લોક કહે છે સૂર્યથી ઉપર એક લાખ યોજને ચદ્ર છે તેના ઉપર ત્રણુ લાખ યોજને નક્ષત્રો છે, તેથી ઉપર બે લાખ યોજને શુક્ર છે તેથી ઉપર બે લાખ

---

૧ શ્રીમદ્ભાગવત સ્કધ ૫ અધ્યાય ૧૬ ૨ શ્રીમદ્ભાગવત સ્કધ ૫ અધ્યાય ૨૦.

all whatever you intend to perform No action whatsoever is to be performed by you without dedication to the Almighty, all-powerful This is the peremptory law Go, कृष्णसेवा सदा कार्या, and do whatever you are permitted by your Lord Your sins are shaken off and take the permission of your Lord in whatever you intend to perform"
The robber, in consequence of the annihilation of his sins and the growth of Divine Evolution cannot but give up his hereditary and customary profession and follow a righteous path Hence we find in the famous stories that fishermen robbers, adulteresses and such like persons had given up their respective customary professions just after they were initiated in the Doctrine of self surrender Such is the moral influence, though silent but certain, of this secret teaching of Shrimad Vallabhacharya If another robber comes to the robber-devotee and importunately advises him to follow his hereditary profession, on the ground that Vallabhacharya advised his devotees to necessarily follow their respective costomary duties, will the robber-devotee pay attention to his advice and join his company ?

Now we come to the vedic observanaces Vedic actions are of two kinds -(1) Those performed with desires are called काम्य or सकाम actions, and (2) निष्काम कर्म are performed by relinquishing the fruit of them It is well-known that human desires and passions are numerous Various kinds of temporal pleasuras, such as prosperity, offspring, intellect, power etc, and those of heavenly happiness are the passions of human mind There are persons who are influenced by the emotions of anger, avarice and hatred, and their sole object is to inflict pain on others or to cheat them There are persons who are impelled in their actions by the feelings of the acquisition of worldly objects—worldly fame and power, sons, the fulfilment af secret lust for others' wives, wealth and prosperity Human passions and emotions are too numerous to be classified, and there are various kinds of sacrifices or yajnas which lead to the acquisition or accomplishment of these desires A man desirous of geting offspring performs a पुत्रेष्टि sacrifice A man desirous of obtaining heaven has to perform a ज्योतिष्टोम sacrifice Certain deities also are famously reported to fulfil the cherished desires of the human mind There are Jain mendicants, muslman

fakirs and Bhuvas who are reported to cast out devils Persons are seized by devils and they are called in to exorcise them, and it is the oriental belief that devils yield to their charms, as they possess sup-rnatural powers

What answer can Vallabhacharya give to those who are desirous of performing these various actions? Can He say, 'all actions must be performed and they must be dedicated to the Almighty"? No certainly not The only answer that He can coldly give is -"You are *to* be at *the* absolute disposal of the sweet will of the Lord You are required to dedicate your everything to the Lord, who is **almighty, All-powerful** (सर्वशक्तिमान्, सर्वभवनसमर्थ, सर्वगुणोपेत) No action whatever you intend to perform should be done without dedication to the Almighty" Can a devotee whose five kinds of various sins are annihilated and who fully grasps the meaning of the Almighty be obstinate enough to perform those सकामकर्म any longer? By viewing matters a little calmly he will *realize* -'I have *to* act *exactly* as the ship's captain commands me I am absolutely helpless and must look up to Shri Krishna, who is even ready to befriend the miserable and helpless like me To secure the company of my All-merciful All-gracious Lord, a little love is all that is required There is no necessity for prayers, mystical ceremonies and meditations Oh my Lord Vallabha, bless me that I may be His, in body, mind and words I neither care for the position of Brahma and Indra, nor do I covet liberation All that I want is to be a servant of His servants अहं हरे तव पादैकमूलो दासानुदासो भवितास्मि भूयः' This is the way in which the Doctrine of Self-surrender propounded by the greatest Acharya through the oral order of the Lord Himself, regulated and moulded the spritual life of his faithful and *sincere* devotees We have already pointed out that casuistical discussion tends to check the religious freedom and spontaneity, and Vallabhacharya cautiously avoided this defect by merely delivering the order of the Almighty and giving the possible immediate inferences or intermediate generalizations He *nodes to the* ed *nor checked the human conduct through specific* requests whend prohibitions—Do this, Do not do that-, nor did he can be answe?pe and lessen the depth of a free spiritual life It will "You are ????tood that it is quite impossible and absurd to classify

all the various actions of human life Such a process of classifying human actions does not end with overt ones, but all the inner springs of action which affect regard for life must be classified Hatred, avarice, envy, animosity, rage, sullenness, love lust, tyranny, cherishing of sense of injury, hostility, callousness—all these must be specified Had Vallabhacharya attempted to make such an absurd classification and aimed at a precise determination of the limits between the prohibited and the alloweble, the very spirit of Vaishnavism would have been uprooted The letter would have been emphasized more than the spirit (भाव). and legal consequences more than vital motives would have put the devotees under the weight of external authority It is important to bear in mind that Vaishnavism, from a purely historical point of view, is the protest against the narrow exclusiveness of Brahmin legislators It is the revolt of the popular mind against the aristocracy of Brahmins, who had made religion synonymous with metaphysics, and had denied the lower classes, religious knowledge, which was kept confined and sealed in Sanskrit literature Vaishnavism taught the doctrine of salvation by love and produced devotional touching literature from the hearts of sincere devotees, in native languages against the tyranny of a classical one This spirit of revolt against the tyrannical legislation would have been greatly discouraged, had Vallabhacharya Himself given a list of the prohibited and the allowable Such a classification was against the very spirit of his theory We also therefore, do not pretend to scrutinize into what actions should be consecrated and what not, but merely depend upon the spiritual evolution of the devotees as the greatest Achârya had done, when we have sufficiently proved that it is quite absurd to propose that all the customary and scriptural observances must be performed, and we return to the proper subject matter

Thus the import of the proposition निवेदिभि समर्प्य सर्व कार्यम् is, with a negative force — No customary or scriptural observances (whatever a devotee intends to perform) must be performed without dedication" It is absurd to dictate that 'all actions — customary or scriptural— must be performed by dedication only" In the language of English Logic, the former is an E proposition, while the latter is an A one, We shall now explain the import of these symbols'

All judgments are either affirmative or negative, in respect of their quality Where a judgment expresses that its two terms — the subject and the predicate — agree, it is called Affirmative, as, 'All men are mortals, where it expresses their disagreement, it is termed Negative, as, 'No human knowledge is perfect" Again, all judgments might be treated as universal or particular, in respect of quantity The proposition affirming or denying the predicate of the subject universal ly is termed Universal, as, 'All equilateral triangles are equiangular' The proposition affirming or denying the predicate of the subject partially is termed Particular, as, 'Some plants grow in the tropics' Thus there are four varieties of judgments in respect of quality and quantity combined, and it is customary in Logic to indicate these four varieties of judgments by the symbols of the first four vowels Thus a Universal affirmative judgment is an **A** proposition, a universal negative judgment is an **E** one, a particular affirmative judgment is **I**, and a particular negative judgment is **O** In the proposition under discussion the term सर्व - all - is used, and we have, therefore, to determine only whether it is an **A** proposition or an **E** one

Universal judgments distribute i e introduce the whole of their subject A term is said to be distributed, when it is used in reference to all that it can denote, when it is not used, it is undistributed Take for example, 'All the fixed stars twinkle,' and 'No Musulman fears death' It is obvious that we are speaking of the whole of the fixed stars, and of all Musulmans, respectively Therefore each term is distributed

In the A proposition 'All the customary and scriptural actions whatever must be performed, and all of them must be dedicated,' it is obvious that the performance with dedication is predicated of these actions *in toto* Now can one individual perform all the customary and scriptural observances in totality ? Is it possible for a Brahmin to perform the duties of a Sudra ? Can Vallabhâchârya declare that a Brahmin should observe all the customary and scriptural observances not only of himself but also *of all other castes and creeds* ?

But the devotees must perform their respective duties We declare that in the proposition the term सर्व is used, which can never mean 'respective duties'

Now take the E proposition —' No customary and scriptural observances whatever must be performed without dedication' In an E proposition, the subject and the predicate both are distributed In ' No Musulman believes in Hindu Gods' all the forms which belief in Hindu Gods may take are denied of all the Musulmans Similarly in the proposition under discussion *all the various forms of performances* without dedication are denied of all the customary and scriptural observances in totality Thus we logically arrive at the next line न मतं देवदेवस्य सामिभुक्तसमर्पणम् which declares that dedication of things and actions which are half enjoyed is not accepted by the Lord It will be quite manifest that न मतं देवदेवस्य सामिभुक्तसमर्पणम् is merely an immediate inference from or an explanation of निवेदिभिः समर्प्यैव सर्वं कार्यम्, in which all the various forms of performances without dedication—one of which is सामिभुक्तसमर्पणम्—is denied of all the actions in general From the A proposition '*All actions must be performed with dedication*' this inference can never be arrived at, because then the proposition would mean 'All actions, one of which is सामिभुक्तसमर्पणम्, must be performed, and that too with dedication only' This is quite absurd The truth of the second judgment न मतं देवदेवस्य सामिभुक्तसमर्पणम् is involved in that of the first निवेदिभिः समर्प्यैव सर्वं कार्यम्, only when the latter is an **E** proposition

Before we conclude, it is important to remind the readers of the fact that Shrimad Vallabhâcharya has only one secret to reveal, as the singular term of the work signifies and that secret is -ब्रह्मसम्बन्धकरणात् सर्वेषां देहजीवयोः सर्वदोषनिवृत्तिर्हि *Others are* the immediate inferences from that highly general and formal principle, by the logical process of conversion and Permutation (or Observation) This He did through His mercy and kindness for His devotees It is not within the scope of this essay to discuss all the various inferences, and therefore we better stop here

અણુભાષ્ય.

શ્રીકૃષ્ણદ્વૈપાયન વ્યાસ—બાદરાયણ મહર્ષિ—નું પુણ્યસ્મરણ નામ આર્યાવર્તમા અને અખિલ વિશ્વના વિદ્વદ્વર્ગનાં પ્રસિદ્ધ છે તેમણે પુરાણ, મહાભારત અને બ્રહ્મસૂત્ર રચ્યા છે તેમના બધા ગ્રન્થો વિદ્વાનો ભાવથી વાચે છે પુરાણોમાથી સામાન્ય વર્ગ લાભ લે છે, અને મહાભારત અને બ્રહ્મસૂત્ર વિદ્વાનોની તૃષા તૃપ્ત કરે છે આ બ્રહ્મસૂત્રને કેટલાક ઉત્તરમીમાસાના નામથી ઓળખે છે, કેટનાક એને વેદાન્તદર્શન કહે છે, કેટલાક ચતુર્લક્ષણી કહે છે તો કુમારિલભટ્ટ જેવા કેટલાક તેને વેદ-મીમાસા પણ કહે છે.

બ્રહ્મસૂત્રના ચાર અધ્યાય છે દરેક અધ્યાયમા ચાર પાદ છે શકરાચાર્યના મત પ્રમાણે તેમા ૫૫૫ સૂત્રો છે વલ્લભાચાર્યજીના અભિપ્રાયે ૫૫૪ સૂત્રો છે રામાનુજાચાર્યાદિ આચાર્યોના અભિપ્રાય પણ આ વિષયમા ભિન્ન ભિન્ન છે આ ગ્રન્થ ઉપર ઉપવર્ષનુ અને બોધાયનનુ ભાષ્ય હતું એમ શાકરભાષ્ય અને રામાનુજભાષ્ય ઉપરથી માલમ પડે છે ભાસ્કરભાષ્યમા પણ અનેકવાર આ તાત્પર્યનો ઉલ્લેખ જોવામા આવે છે પણ દેશની અધાધૂધીને લીધે અને પરદેશીઓના હુમલાઓને લીધે એ બે ભાષ્યો અપણને હમણા પ્રાપ્ત થતા નથી જે ભાષ્યો અત્યારે મળે છે તેમા પ્રાચીનમા પ્રાચીન ભાષ્ય શકરાચાર્યનુ છે અધુનિક વિદ્વાનો તેમનો સમય ઈ૦ સ૦ના આઠમા શતકની આજુબાજુ જણાવે છે તેમના ભાષ્યને લોકો શારીરકભાષ્ય તરીકે ઓળખે છે

કાળક્રમમા બીજુ ભાષ્ય ઉપાધિવાદી ભાસ્કરાચાર્ય (ઈ૦ સ૦ ૧૦૫૦ની લગભગ)નુ છે ત્રીજુ વિશિષ્ટાદ્વૈતવાદી રામાનુજાચાર્ય (ઈ૦ સ૦ ૧૦૧૭–૧૧૩૭)નુ છે ચોથુ ભાષ્ય શ્રીકણ્ઠનું જણાય છે શ્રીકણ્ઠ રામાનુજાચાર્ય પછી તરતજ થયા છે. તેમનુ વેદાન્ત રામાનુજાચાર્યને ઘણુ ખરૂ મળતુ છે અને તેથી વિદ્વાનો તે વેદાન્તને શૈવવિશિષ્ટાદ્વૈત કહે છે કેટલાક વિદ્વાનો તો શ્રીકણ્ઠને રામાનુ-જચોર કહે છે. પાચમુ ભાષ્ય ભેદાભેદવાદી નિમ્બાર્કાચાર્ય (અનુમાનકાલ ઈ૦ સ૦ ૧૧૬૨)નુ છે. છઠ્ઠુ ભાષ્ય દ્વૈતવાદી મધ્વાચાર્ય (ઇ સ ૧૧૯૭–૧૨૭૮)નુ છે. સાતમુ ભાષ્ય શુદ્ધાદ્વૈતપ્રવર્તક વલ્લભાચાર્યજી (ઇ સ ૧૪૭૯–૧૫૩૧) નુ છે આઠમુ ભાષ્ય અવિભાગાદ્વૈતવાદી વિજ્ઞાનભિક્ષુનુ છે ડૉ. કાથ જેના આધુનિક વિદ્વાનોના અભિપ્રાયે વિજ્ઞાનભિક્ષુના કાલ આશરે ઇ સ ૧૫૮૦–૧૫૯૫ છે નવમુ ભાષ્ય અઢારમા શતકના પ્રારભમા થએલા ચૈતન્યસપ્રદાયી બલદેવનુ છે આ ભાષ્યનું નામ ગોવિન્દભાષ્ય છે વીસમા શતકના આરભકાલમા લાહોરના એક આર્યસમાજી પ્રોફેસરે બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર ટીકા કરી છે અને તેમા માયાવાદનુ પદે પદે ખડન કરવામા આવ્યુ છે સ્વામિનારાયણ સપ્રદાયનુ પણ ભાષ્ય છે એમ કહેવામા આવે છે આટલા બધા ભાષ્યો અને ટીકા ઉપરથી બ્રહ્મ સૂત્રનુ મહત્ત્વ સ્પષ્ટ સમજાય છે બે હજાર વર્ષના હિન્દુસ્તાનના તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસમા આ બ્રહ્મસૂત્રનુ સ્થાન પ્રથમ છે

આ લેખનો વિષય અણુભાષ્ય છે તેના સબધમા હાલ અહી એક જ વિચાર કરવાનો છે, અને તે એ કે પ્રથમના લગભગ અઢી અધ્યાયનું અણુભાષ્ય શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ અને બાકીના દોઢ અધ્યાયનુ અણુભાષ્ય તેમના પુત્ર શ્રીવિઠ્ઠલેશપ્રભુએ રચ્યુ છે એ સપ્રદાયની સાપ્રદાયિક વાર્તાથી ચાલતી આવેલી પરંપરા સત્ય છે કે અસત્ય છે. તેનો નિર્ણય કરવા આન્તર અને બાહ્ય પ્રમાણોનો અહીં યથામતિ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

આ વિષયમા પાશ્ચાત્ય સસ્કૃત વિદ્વાનોની પદ્ધતિ અનુકરણીય છે કોઈ પણ ગ્રન્થ તેમના આગળ મૂકવામા આવે તો તે તરતજ કહી આપે કે અમુક ભાગ એક વ્યક્તિએ લખ્યો છે અને બીજો ભાગ બીજી વ્યક્તિએ લખ્યો છે આ નિર્ણય કરવામા ,તે નીચેના પ્રશ્નોનો વિચાર કરે છે પ્રથમ તો ભાષા અને શૈલીનો વિચાર પુસ્તકનો કેટલોક ભાગ એક વ્યક્તિથી લખાએલો હોય અને બીજો અન્યથી લખાયો હોય તો ભાષા અને શૈલીમા અવશ્ય ભેદ પડે છે તેનુ પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ બાણભટ્ટની કાદમ્બરી છે કાદમ્બરીનો પૂર્વભાગ બાણભટ્ટે લખ્યો છે અને તેથી પૂર્વભાગ અને ઉત્તરભાગની ભાષા અને શૈલીમા સ્પષ્ટ ભેદ જોવામા આવે છે આવા પ્રકારના ભાષા અને શૈલીના ભેદથી ભિન્નકર્તૃત્વ સિદ્ધ કરી શકાય છે બીજો વિચાર વિચારપદ્ધતિનો છે એક જ પુસ્તકના બે લેખકો હોય તો એક લેખકથી બીજા લેખકની વિચારપદ્ધતિ ભાગ્યે જ અનુસરી શકાય છે વિચારોનુ મૂર્ત સ્વરૂપ લેખ છે. અને **तुण्डे तुण्डे मतिर्भिन्ना** ન્યાય પ્રમાણે દરેકના વિચારો પણ ભિન્ન હોય છે આ ઉપરાત એક પુસ્તકમા એના પછીના કાળમા લખાએલા ગ્રન્થોના નામ હોય તો અનુમાન કરી શકાય કે એ ભાગ મૂળ લેખકથી બીજા કોઈએ લખ્યો છે અથવા તો તે ક્ષેપક છે આ અને આવા બીજા આન્તર પ્રમાણોનો ઉપયોગ આવા વિષયોમા અતિ આવશ્યક છે બાહ્ય પ્રમાણોમા મૂળ પુસ્તક સિવાયના બીજા પુસ્તકો આ સબધમા શુ કહે છે, આ વિષયના બીજા કેટલા પુરાવા આપણને મળી શકે એમ છે એ પ્રશ્નોનો વિચાર કરવો પ્રાપ્ત થાય છે

પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિની રૂપરેખા ઉપર આપી છે આજ નિયમોને અનુસરી અહીં નિર્ણય કરવાનો છે કે અણુભાષ્યના કર્તા એક છે કે વધારે ?

પ્રથમ તો ભાષા અને શૈલીનો વિચાર કરીએ શ્રીમહાપ્રભુજીની ભાષા સરલ પણ ગૂઢાર્થવાળી છે શબ્દોના અર્થનુ જ્ઞાન હોય છતા પણ આખા વાક્યનુ સ્વારસ્ય શુ છે તે સમજતા વિલબ લાગે છે શાસ્ત્રવેત્તાઓએ જે સૂત્રનુ લક્ષણ (**लघूनि सूचितार्थानि स्वल्पाक्षरपदानि च। सर्वतः सारभूतानि सूत्राण्याहुर्मनीषिणः**) આપ્યુ છે તે શ્રીમહાપ્રભુજીના વાક્યોમા સર્વથા જોવામા આવે છે અક્ષરો અને શબ્દો પરિમિત, પણ અર્થ જોવા જાય તો ઘણો ગહન નાનુ બાળક જેમ નાના નાના પગલા ભરે તેમ શ્રીમહાપ્રભુજી ટૂકા ટૂકા વાક્યો લખે છે, પણ જગતને ખબર નથી કે વામનજીના ત્રણ જ પગલામા ત્રણે લોકનો સમાવેશ થઈ જાય છે જાતે વામનજી અને તેમના ત્રણ જ પગલામા ત્રણ લોકનો અતર્ભાવ! ખરેખર! આ વિરુદ્ધધર્માશ્રય નહિ તો બીજુ શુ ? ભલેને આ વિરુદ્ધધર્માશ્રય ગુણ શ્રીમહાપ્રભુજીના લઘુ પણ અર્થગભીર વાક્યોમા જોવામા આવે છે આ શૈલી ચૂર્ણિકા કહેવામા આવે છે પ્રાચીન મહર્ષિઓના ગ્રન્થો જો આપણે જોઈએ તો તેમા આ ચૂર્ણિકા નામની ગદ્યશૈલીનો પ્રચાર ઘણો જોવામા આવે છે એના નમુના તરીકે શ્રીમહાપ્રભુજીના અણુભાષ્યના ભાગમાથી અને તેને આધાર આપનારા તેઓશ્રીના બીજા ગ્રન્થોમાથી નીચેના ભાગ આપ્યા છે

इदमत्र विचार्यते। वेदान्तानां विचार आरम्भणीयो न वेति। किं तावत् प्राप्तम् नारम्भणीय इति। कुतः।.... ....। अर्थज्ञानार्थं विचार आरम्भणीयः। तस्य च ब्रह्मरूपत्वात् तज्ज्ञाने पुरुषार्थो भवतीति न मन्तव्यम्। विचार विनापि वेदादेव साङ्गादर्थ-

प्रतीतेः। न चार्थज्ञानमविहितमविचारिताश्च शब्दा नार्थं प्रत्याय-यन्तीति वाच्यम्। ज्ञेयश्चेति विधानात्।...इति वाधोपलब्धेश्च। शब्दश्चक्षुरादिवन्न संदिग्धार्थप्रतिपादकः। तदर्थश्च व्याकरणादिना निश्चीयते। यथा लौकिकवाक्ये तथा वेदेपि। (अणुभाष्य- १-१-१)

सत्यत्वादयश्च लौकिकास्ततः सर्वनिषेधे तदज्ञानमेव भवेत्। न च सत्यत्वादिकं लोके नास्त्येव व्यवहारमात्रत्वात् कारणगतमेव सत्यत्वं प्रपञ्चे भासत इति वाच्यम्। तर्हि कर्तृत्व तथा कुतो नाङ्गीक्रियते। स्मृतिश्च स्वीकृता भवति। कर्ता कारयिता हरिरिति। न चारोपन्यायेन वक्तुं शक्यम्। तथा सत्यन्यस्य स्यात्। तत्र न प्रकृतेः। अग्रे स्वयमेव निषिध्यमानत्वात्। न जीवानाम्। अस्वातन्त्र्यात्। (अणुभाष्य १–१–२)

प्रकृतेरपि स्वमते तदंशत्वात्। अज्ञानात्परिच्छेदामिथत्वे। ज्ञानेन वाधदर्शनात्। नानात्वं स्वैच्छिकमेव (अणुभाष्य १-१-२)

यद्यप्यत्र पञ्चजनाः पञ्चोच्यन्ते न पञ्चानां पञ्चगुणत्वम्। समासानुपपत्तेः। तथाहि। आद्यः पञ्चशब्दः संख्यावाची संख्येयवाची वा। आद्ये पञ्चसंख्याया एकत्वान्न षष्ठीसमासः। संख्यायां संख्याभावाच्च। संख्येयपरत्वे द्वितीयस्य संख्यात्वे पञ्चत्वमेव। पूर्व-वच्चेदनन्वयः। विधायकाभावाच्च। अतो वीप्सा।

(अणुभाष्य १–४–११)

न च सहजकर्तृत्वेऽनिर्मोक्षः। पराधीनकर्तृत्व एवैतदिति। सांख्यस्य तन्मतानुसारिणो वान्यस्य भ्रम एव कर्तृत्वे न मुक्तिरिति। नपुंसक एवमुच्येतेति वाद्यवत्। निरिन्द्रियस्यैव समाधिरित्यपि। करणत्वेन बुद्धिवत् (? बुद्धिं वदन्) न केनापि दूष्यते।

(अणुभाष्य २–३–३९)

प्रश्ने हि पुरुषत्वं वदति न देहमात्रम्। तज्जीवाधिष्ठितानामेव भवति। सिद्धवत्कारवचनाच्च निरूपणेपि चन्द्रो भवतीति। तत्रापि सोमो राजा चेतनः। न ह्यन्याधिष्ठाने ह्यन्यस्य शरीरं भवेत् तथान्नरेतोगर्भाश्च। अन्यथापि विनियोगसंभवात्। (अणुभाष्य ३-१-१)

सत्त्वस्य फलं मोक्षः। स ज्ञानसाध्यः। ज्ञानं च शान्तान्तःकरणसाध्यम्। भजनीयं च रूपं ध्येयम्। तेन घोररूपध्यानेन चित्तमपि तथा भवति। (सुबोधिनी १-२-२६)

આવી ભાષા અને શૈલીના અનેક દાખલાઓ શ્રીમહાપ્રભુજીના ગ્રન્થોમાંથી મળે છે વિસ્તાર ભયથી અહીં વધારે દાખલાઓ આપવામાં આવ્યા નથી આ બધા દાખલાઓ ચૂર્ણિકા ગદ્યશૈલીના છે

હવે શ્રીવિઠ્ઠલેશપ્રભુની ભાષા અને શૈલીનો વિચાર કરીએ જે ભાષા આપણે કાદમ્બરીમાં જોઈએ છીએ તે ભાષા શ્રીવિઠ્ઠલેશપ્રભુજીના ગ્રન્થોમાં જોવામાં આવે છે તેઓશ્રીનો ભાષા ઉપરનો કાબુ પણ ઘણો મોટો છે એમ શૃંગારરસમણ્ડનાદિ ગ્રન્થો વાંચતા માલમ પડ્યા વગર રહેશે નહિ શ્રીવિઠ્ઠલપ્રભુની શૈલીને આપણે ઉત્કલિકા શૈલી કહી શકીએ છન્દોમંજરીમાં ઉત્કલિકાનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યું છે भवेदुत्कलिकाप्राय समासाढ्य दृढाक्षरम्। આ લક્ષણ તેઓશ્રીના ગ્રન્થોમાં જોવામાં આવે છે તેના ઉદાહરણો નીચે આપ્યા છે

अथर्वोपनिषत्सु क्वचिद्गोकुलवृन्दाकाननसंचरद्गोपरूपमनल्पद्रुमप्रसूनविरचितविचित्रस्थलीककालिन्दीसलिलकल्लोलसंगिमृदुतरपवनचलदलकविराजमानगण्डमण्डलद्युतिमण्डितकुण्डलप्रभानुभावितवामांसमिलन्मूर्धन्यसहार्मणिकमुरलिकामुखावलीमिलदतितरलकरकमलयुगलाङ्गुलीवशंवदविविधस्वरमूर्च्छनामोहितव्रजवरनितम्बिनीकदम्बकटाक्षकुवलयार्चितं क्वचित्कोदण्डमण्डितभुजदण्डखण्डितप्रचण्डदशमुण्डमतिविचित्रचरित्राभिराम रामस्वरूपं क्वचिदतिकरालवदनवित्रासितकमलाकमलासनवृषभासनादिकं नृकेसरिरूपं क्वचिदुरुक्रमादिकं च निरूप्यते। (अणुभाष्य ३-३-१)

यथैकस्यैवान्योन्याभावस्यानन्तभावप्रतियोगिकतद्रूपत्वं तावत्प्रतियोगिकात्यन्ताभावरूपत्वं चाभावप्रतियोगिकान्योन्याभावात्य-

न्ताभावरूपत्वं चाभावाभावरूपत्वेप्यभावरूपत्वमेव चाङ्गीक्रियते ।

(अणुभाष्य ३-३-३)

स च चिरकालोत्तसमुदितप्राचीननिरतिशयकृपाफलसारनिरुपधिनिजचरणकमलानुरागविलासाभिलापबीजासु ततो निजपरिजननिरोधतः प्रियावलोकननिमित्तं कृतप्रतिक्षणविविधव्याजजनितगतागतकर्षितासु ततो दिवा प्रियवनगमनजनितविरहतरणितापतप्यमानान्तःकरणकेदारासु ततो निशामुखे प्रियागमनसंपन्नेष्टावलोकनसेचनजनितहसितवलितविवशतरलरुचिरविलोचनयुगल–विहितविविधनिरवधिरसभावाङ्कुरासु ततोऽतिविपुलकालिन्दजापुलिननभोवलयगतनिजमुरलिकाकलनिनदगर्जितानन्दितास्वेव कासुचिद्भूमिषु श्रीमन्नन्दराजकुमारो नवजलदो निजानन्दसुधां ववर्षेति तथैव सर्वत्र वर्षिष्यतीति न ज्ञातुं शक्यते ।

(विद्वन्मण्डन पृष्ट १७–१८ चौखम्बासीरिझ)

अन्यथा निजमखविहतिकुपितदशशतभगकृताशानिसारासारावसन्ननिजव्रजजनावनाथ वामकरकमलनखराग्रनिहितशिखरिवरगोवर्धनाचले श्रीगोकुलनाथे विहिताखर्वगर्वशक्रसुरभिप्रभृतिविरचितमहाभिषेकसमनुभूतश्रीगोविन्दनामाग्रे भावि पूतनासुपयःपानानन्तरं स्वप्राणेभ्योप्यतिवल्लभे बीजन्यासं कुर्वत्यो व्रजवरवध्वः 'क्रीडन्तं पातु गोविन्द' इति गुणगाने च 'गोविन्दवेणुमनुमत्तमयूरनृत्यमि'ति कथं वदेयुः (विद्वन्मण्डन पृष्ट १७१–१७२ चौखम्बा)

અણુભાષ્યના ઉત્તરાર્ધમાંથી અને વિદ્વન્મંડનમાંથી દ્રાવિડ શૈલીના નમુના આપ્યા છે આ શૈલી શ્રીમહાપ્રભુજીના કોઇ પણ ગ્રન્થમાં જોવામાં આવતી નથી. એટલે જ્યાં આવી ભાષા અને શૈલી હોય ત્યાં એવું અનુમાન કરી શકાય કે આ ભાગ શ્રીમહાપ્રભુજીનો નથી પણ શ્રીવિઠ્ઠલપ્રભુનો છે આ એક આગળ ઉપરથી આપણે જોઇ શકીએ છીએ કે ત્રીજા અધ્યાયના ત્રીજા પાદથી શ્રીવિઠ્ઠલેશનું ભાષ્ય છે

હવે વિચારપદ્ધતિની ચર્ચા કરીએ શ્રીમહાપ્રભુજીની અને શ્રીવિઠ્ઠલેશપ્રભુની વિચારશૈલીમાં ભેદ માલમ પડે છે એ ભેદ આપણને દૃષ્ટ હોય એ જુદી વાત છે, પણ દૃષ્ટ છે તેથી તે ભેદને ન ગણકારો એ યોગ્ય નથી બ્રહ્મસૂત્રમાં ઉપનિષદોમાં ઉત્પન્ન થતી શંકાઓનું નિરાકરણ જોવામાં આવે છે તેની સાથે બ્રહ્મ જીવ અને જગત અને પ્રમાણ, પ્રમેય, સાધન અને ફલ એ બાબતોનો વિચાર પણ છે બ્રહ્મસૂત્ર એ તત્ત્વજ્ઞાનનો ગ્રન્થ છે આ વાત શ્રીમહાપ્રભુજીએ બરોબર ધ્યાનમાં રાખી જ ભાષ્ય રચ્યું છે જેમ પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞાનમાં Philosophy અને Theology માં ભેદ રાખવામાં આવે છે તેમ આપણા તત્ત્વજ્ઞાનમાં પણ Philosophy (તત્ત્વજ્ઞાન) અને Religion (સંપ્રદાય) નો ભેદ જોવામાં આવે છે, પણ પશ્ચિમમાં જેમ Philosophy Theology થી તદ્દન વિરુદ્ધ હોય છે તેમ અહીં નથી અહીં તો Philosophy ને Religion સાથે સંબંધ છે એક પૂરક છે તો બીજી ઉત્તરભાગ છે આ વાત પણ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે

શ્રીમહાપ્રભુજીના ભાષ્યમાં Philosophy-તત્ત્વજ્ઞાનના અંશો વધારે જોવામાં આવે છે તેમાં શુદ્ધાદ્વૈત જ પ્રતીત થાય છે અને જો કોઈ તટસ્થ શ્રીમહાપ્રભુજીનું જ ભાષ્ય વાંચે તો તેને આશ્ચર્ય થાય કે શ્રીમહાપ્રભુજી તો વિશ્વમાં પુષ્ટિમાર્ગના પ્રવર્તક તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, ભાગવતને વેદ તુલ્ય માનનાર છે અને શ્રીગોપીજનને ભાગના આદર્શ તરીકે સ્વીકારનાર છે તો પછી આ અણુભાષ્યમાં આમ કેમ ? તેમાં તો નથી આવતી પુષ્ટિમાર્ગની વાત, નથી આવતી ભાગવતપ્રધાનતાની વાત અને નથી આવતું શ્રીગોપીજનોનું પ્રાતઃસ્મરણીય નામ ! તો પુષ્ટિમાર્ગાચાર્ય વલ્લભાચાર્ય અને અણુભાષ્યકાર વલ્લભાચાર્ય ભિન્ન છે કે શું ! પુષ્ટિમાર્ગની રસપૂર્ણ વાતો ક્યાં અને અણુભાષ્યનું શુષ્ક-રસવિરોધી-જ્ઞાન ક્યાં ! આ શંકા સ્વાભાવિક રીતે થાય ઉપર જણાવ્યું તેમ શ્રીમહાપ્રભુજી તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી જ અણુભાષ્ય લખે છે, એટલે જ્યાં જે વસ્તુનો પ્રસંગ નથી ત્યાં તે વસ્તુનો ઉપન્યાસ ક્યાંથી હોય ? અમુક વસ્તુનો નિર્દેશ નથી માટે તે વસ્તુ તે સમયે અસ્તિત્વમાં ન હોતી જોઈએ એ વ્યાપ્તિ સર્વથા અસત્ય છે તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી અણુભાષ્યનું પૂર્વાર્ધ લખાયું છે તેથી ભાગ્યે જ એકથી વધારે વાર પુષ્ટિ શબ્દ અંદર આવી શકે શ્રીમહાપ્રભુજીકૃત ભાષ્યમાં એક જ વાર પ્રાસંગિક રીતે પુષ્ટિ શબ્દ આવે છે (**मर्यादा-मार्गस्य तथैव निर्माणात्। यत्रान्यथा स पुष्टिमार्ग इति। अणुभाष्य ३-३-४२.**)

આ ઉપરથી જણાશે કે શ્રીમહાપ્રભુજીના અણુભાષ્યમાંથી શુદ્ધાદ્વૈતબ્રહ્મવાદની પ્રતીતિ થાય છે પણ પુષ્ટિમાર્ગની સ્પષ્ટ પ્રતીતિ થતી નથી, તેથી જેમણે ભાષ્યમાં ફક્ત પૂર્વાર્ધનું જ અધ્યયન કર્યું છે તેમને પુષ્ટિમાર્ગના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન હોતું નથી જ્યારે કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કહે કે અણુભાષ્યમાંથી અમને તો કાંઈ વાંચી સમજાતું નથી ત્યારે વિદ્વાનો તેમના આગળ વિઠ્ઠલેશપ્રભુના ભાષ્યમાંથી **सांपराये तर्तव्याभावात्** એવા સૂત્રો ઉપરનું ભાષ્ય વાંચે છે, અને તેમાં તે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને સમજણ પણ પડે છે પણ જો શ્રીમહાપ્રભુજીના ભાષ્યમાંથી કોઈ પણ ભાગ વાંચી સમજાવ્યો હોય તો તેને તેમાં કશી સમજણ પડશે નહિ અને બધું શુષ્ક લાગશે આથી જ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો અનુમાન કરે છે કે અણુભાષ્યાદિ ગ્રન્થો જ્ઞાનને માટે છે એટલે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને માટે તે બહુ ઉપયોગી નથી વળી તેઓ એમ પણ માને છે કે જે અણુભાષ્ય ભણ્યો હોય તેને પુષ્ટિમાર્ગનું જ્ઞાન હોતું નથી આ ગર્વમાં કાંઈ સત્ય પણ છે અને તે સત્યનો જ અહીં ઉપયોગ કરવાનો છે શ્રીવિઠ્ઠલેશપ્રભુનું જ ભાષ્ય વૈષ્ણવો આગળ વાંચવાનું કારણ એ જ કે તેમાં શુદ્ધાદ્વૈતબ્રહ્મવાદના સિદ્ધાન્તો કરતાં પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તોનું પ્રમાણ વધારે છે પુષ્ટિ-

। દરેક વૈષ્ણવને અણુભાષ્યના ઉત્તરાર્ધમા જલદી સમજણ પડે છે આથી એટલુ તો સ્પષ્ટ
) જ કે શ્રીમહાપ્રભુજીની અને શ્રીવિઠ્ઠલેશપ્રભુની વિચારશૈલીમા ફેર છે **गतेरर्थवत्त्वं** એ
પરન્તુ ભાષ્ય આપણે વાચીએ તો આપણને માલમ પડશે કે પુષ્ટિમાર્ગનુ યથાર્થ સ્વરૂપ તેમાં
ામા આવ્યુ છે એવા અનેક સૂત્રો છે કે જેથી આપણે સિદ્ધ કરી શકીએ કે શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરની
ાદ્ધતિ શ્રીમહાપ્રભુજીની પદ્ધતિથી ભિન્ન છે

ઉપરની વાતના સમર્થનમા એક બે સૂત્ર લઇએ પ્રથમ સૂત્ર તો **आनन्दमयोऽभ्यासात्**
ત્રનો શ્રીમહાપ્રભુજી અને શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વર જૂદો જૂદો અર્થ કરે છે આનન્દમય એ પરમાત્મા છે
કે તે શબ્દ અનેકવાર જેવામા આવે છે, આ અર્થ શ્રીમહાપ્રભુજીનો છે શ્રીવિઠ્ઠલેશપ્રભુનો
ત્રણી જૂદો જ છે તે એમ કહે છે કે આનન્દમય એ પરમાત્મા છે કારણ કે તૈત્તિરીયોપનિ
तस्यैष एव शारीर आत्मा य पूर्वस्य ઇત્યાદિ શ્રુતિઓમા અન્નમયાદિ વિભૂતિઓમા
મયનુ આત્મા તરીકે નિરૂપણ કરવામા આવ્યુ છે શ્રીમહાપ્રભુજી મીમાસાદૃષ્ટિથી પ્રથમ
આપે છે ઉપર આપેલો બીજો અર્થ શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરનો જ છે એમ બ્રહ્મસૂત્રવૃત્તિકાર શ્રીકૃષ્ણ-
મને પ્રકાશકાર શ્રીપુરુષોત્તમજી કહે છે

આ વિષયમા બીજુ સૂત્ર **कृतप्रयत्नापेक्षस्तु विहितप्रतिषिद्धावैयर्थ्यादिभ्य**
-૪૨) છે શ્રીમહાપ્રભુજી આનો અર્થ નીચે પ્રમાણે આપે છે ભગવાન્ જીવના પ્રયત્નોને
ીને ફલ આપે છે, જો આમ ન હોય તો વિહિત અને પ્રતિષિદ્ધ કર્મો વ્યર્થ થઇ જાય
લેશપ્રભુનો વિદ્વન્મડનમા આપેલો અર્થ આનાથી જરા જૂદો છે તે એમ કહે છે કે **एकोऽहं**
स्याम् એ શ્રુતિમા ભગવાનની પ્રપચમા રમવાની ઇચ્છા દર્શાવી છે અને તેને અનુસરીને
ારે તે પ્રયત્ન કરે છે ભગવાનને આ ક્રીડાપ્રયત્નની જ અપેક્ષા હોયછે અને તે પ્રમાણે કોઇ
ઉચ્ચ તો કોઇ જીવને નીચ બનાવે છે જો આમ ન સ્વીકારીએ તો વિહિત યાગાદિ અને
ફ વિપ્રહનન વ્યર્થ થઇ જાય **अंशो नानाव्यपदेशात्** એ સૂત્રના અર્થમા પણ પિતાપુત્ર
ભેદ જેવામા આવે છે

ઉપરના દૃષ્ટાન્તોથી જણાશે કે પિતાપુત્રની વિચારશૈલી ભિન્ન છે પિતા એક મહાન
ક છે તો પુત્ર એક નૈયાયિક અને રસિક સાહિત્યવિશારદ છે, શ્રીમહાપ્રભુજીના ગ્રન્થોમા
ાનો ઉપન્યાસ ઘણે ખરે ઠેકાણે જેવામા આવે છે જ્યારે શ્રીવિઠ્ઠલેશપ્રભુના ગ્રન્થોમા મીમાં-
મદર્શે ન્યાય સબધી વધારે જેવામા આવે છે દાખલા તરીકે બ્રહ્મસૂત્ર ૩-૨-૩૧ નુ ભાષ્ય
તેમા તેઓશ્રી લખે છે કે **न तु गौतमीयानामिव कर्तृत्वाद्यनुपपत्त्येत्यर्थः ॥**
ણ્ડનમા પણ આવા જ ઉદાહરણો મળી આવે છે ૧૦૬ મે પૃષ્ઠે (ચૌખમ્બા સીરીઝ)
गौतमीयानां तथात्रापि तदुपपत्ते, ૧૯૫ મે પૃષ્ઠે **यथा गौतमीयानां मते** ઇત્યાદિ

બીજો પણ એક ભેદ વિચારણીય છે સપ્રદાયમા એક એવી પરપરા છે કે શ્રીમહાપ્રભુજી
ાનુ સ્વરૂપ છે અને શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વર સયોગનુ સ્વરૂપ છે અને તેથી તેઓશ્રીના ચિત્રજીમા પણ
જેવામા આવે છે શ્રીમહાપ્રભુજીના શ્વેત વસ્ત્રો વિપ્રયોગની સ્થિતિનો ચિતાર આપે છે જેમ
ોષિતભર્તૃકા સ્ત્રી શ્વેત વસ્ત્રો પહેરીને, કોઇ પણ પ્રકારના અલકારો ધારણ કર્યા વગર
જ ચિન્તન કર્યા કરે છે તેમ શ્રીમહાપ્રભુજી શ્વેતવસ્ત્રોમા વિપ્રયોગાગ્નિથી દુખિત થઇને
ાચન્દ્રનુ જ સ્મરણ જાણે ન કરતા હોય એમ લાગે છે શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરના ચિત્રજીમા સયોગ રસનાં
જેવામા આવે છે કેસરી વસ્ત્ર અને અનેક પ્રકારના આભૂષણો તેઓશ્રીના ઉપર હોય છે.

શ્રીમહાપ્રભુજીનુ શ્રીઅગ વિરહાગ્નિથી કૃશ થઇ ગએલુ છે, તો શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરનુ શ્રીઅગ સયોગ-રસથી પુષ્ટ થએલુ જોવામા આવે છે આ નૈસર્ગિક ભેદથી જ વિચારમા ભેદ આવ્યો છે શ્રીમહાપ્રભુજીએ રસની જે વાતો કહી છે તેના કરતા ઘણી ઘણી રસની વાતો શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરે કહી છે શ્રીમહાપ્રભુજીના ગ્રન્થોમા રસના બિન્દુઓ છે, તો વિઠ્ઠલેશ્વરના ગ્રન્થોમા રસની ઊર્મિઓ-છોળો-મોજા-છે શ્રીમહાપ્રભુજીનો રસ ગુપ્ત છે, તો શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરના રસ અતિ પ્રગટ છે જેમ જગતમા 'જેવા આચાર તેવા વિચાર' એ ન્યાય જોવામા આવે છે તેમ આ પિતાપુત્રની બાબતમા પણ છે જેઓ વિપ્રયોગરસનો અનુભવ કરનાર છે તેમનાથી રસની મીમાસા પ્રગટ રીતે થઇ શકતી નથી, અને જેઓ સયોગરસના અનુભવી છે તેઓ રસને સપૂર્ણ ન્યાય આપી શકે છે અણુભાષ્યના પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધની વિચારરીતીના ભેદનુ કારણ આ પણ હોઇ શકે

આ વિષયમા એક બીજી વાત પણ ધ્યાન ખેચે એવી છે આખા અણુભાષ્યમા ભાગવતના વાક્યોનુ પ્રમાણ લગભગ ૧૩૮ વાર આપવામા આવ્યુ છે તેમા શ્રીમહાપ્રભુજીના અઢી અધ્યાયના ભાષ્યમા ત્રીસ વાર અને શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરના દોઢ અધ્યાયમા એકસો આઠ વાર આવે છે શ્રીમહાપ્રભુજીના ભાષ્યમા સહિતા, બ્રાહ્મણ, સૂત્રાદિનો નિર્દેશ ઘણે ઠેકાણે કરવામા આવ્યો છે, જ્યારે શ્રીવિઠ્ઠલ ભાષ્યમા તે પ્રમાણે નથી આ ઉપરથી જણાશે કે શ્રીમહાપ્રભુજી તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી ભાષ્ય લખે છે, જ્યારે શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વર સમ્પ્રદાયદૃષ્ટિથી લખે છે આમા કોઇ પણ પ્રકારનો વિરોધ નથી માત્ર દૃષ્ટિબિન્દુ જુદુ છે વળી આ વાતને પોષણ આપનાર એક બીજી પણ બાબત છે બ્રહ્મસૂત્રમાં એવા કેટલાક સૂત્રો છે કે જેમાં स्मृति શબ્દ અથવા તો स्मृ ધાતુ આવે છે આ સ્મૃતિ શબ્દનો અર્થ શ્રીમહાપ્રભુજી લગભગ બધે સ્થળે ગીતા કરે છે, અને શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વર ભાગવત કરે છે તેનાં ઉદાહરણો નીચે આપવામા આવ્યા છે अपि स्मर्यते સૂત્ર ચાર વખત આવે છે બે ઉપર શ્રીમહાપ્રભુજીનુ ભાષ્ય છે અને છેલ્લા બે ઉપર શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરનુ ભાષ્ય છે પહેલા બેમા स्मर्यते ના ભાષ્યમા ગીતાનુ પ્રમાણ આપ્યુ છે ત્રીજામા ગીતા અને મનુનુ પ્રમાણ અને ચોથામા ભાગવતનુ પ્રમાણ આપ્યુ છે બીજુ સૂત્ર स्मरन्ति च છે તે ત્રણ વાર આવે છે, બે ઉપર શ્રીમહાપ્રભુજીનુ ભાષ્ય અને એક ઉપર શ્રીવિઠ્ઠલેશનુ ભાષ્ય છે પહેલામા કઠ અને શ્વેતાશ્વતરનુ પ્રમાણ આપ્યુ છે અને બીજા અને ત્રીજામા ભાગવતનુ પ્રમાણ આપ્યુ છે એવા બીજા પણ દાખલાઓ છે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે શ્રીમહાપ્રભુજીની અને શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરની વિચારશૈલી કઇક ભિન્ન છે, આથી જ શ્રીસુબોધિનીજીમા પણ શ્રીવિઠ્ઠલેશ यद्वा કરીને બીજો નવીન અર્થ જ આપે છે સપ્રદાયના એક મર્મજ્ઞ વિદ્વાન્ પણ કહેતા કે જો શ્રીમહાપ્રભુજીએ જ અણુભાષ્ય પૂર્ણ કર્યું હોત તો તે વર્તમાન અણુભાષ્યથી જૂદા જ પ્રકારનુ હોત

અત્યાર સુધી વિચારશૈલીની ચર્ચા કરી હવે અણુભાષ્યમા જે ગ્રન્થોના નામ આવ્યા છે તે ગ્રન્થોનો આ વિષયના સબધમા વિચાર કરીએ એકદરે સત્તાવીસ જૂદા જૂદા ગ્રન્થોના નામો જોવામા આવે છે તેમાથી પ્રસ્તુત વિષયને ઉપયોગી માત્ર બે નામ છે, ભક્તિહસ અને વિદ્વન્મણ્ડન આ બે ગ્રન્થો શ્રીવિઠ્ઠલેશના રચેલા છે, અને તેમનો ઉપન્યાસ અણુભાષ્યમા કરવામા આવ્યો છે તેથી જે ભાગમા આ બે ગ્રન્થોના નામ આવતા હોય તે ભાગ શ્રીમહાપ્રભુજીનો રચેલો નથી પણ અન્ય કોઇનો રચેલો છે એમ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઇ જાય છે જો આખા અણુભાષ્યના રચનાર શ્રીમહાપ્રભુજી હોય તો ભવિષ્યમા લખાએલા ગ્રન્થોનો ઉપન્યાસ તે શી રીતે કરી શકે? વિદ્વન્મણ્ડનનો ઉપન્યાસ નીચેના સૂત્રોમાં એકદરે પાચ વખત કરવામાં આવ્યો છે. ૩-૨-૪૧, ૩-૩-૫૪, ૪-૨-૧૯,

૪-૪-૧૪, ૪-૪-૧૭ ભકિતહસનું નામ એક વખત ૩-૩-૩ સૂત્રમા આવે છે આ ઉપરાંત ૩-૨-૪૧ મા શ્રીવિટ્ઠલનુ નામ જોવામા આવે છે આ ઉપરથી અણુભાષ્યના રચનાર શ્રીમહાપ્રભુજી અને શ્રીવિટ્ઠલેશ છે એમ સિદ્ધ થાય છે

અણુભાષ્યને અતે કેટલાક શ્લોકો છે તેમા સૌથી છેલ્લો શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે -

भाष्यपुष्पाञ्जलिः श्रीमदाचार्यचरणाम्बुजे ।
निवेदितस्तेन तुष्टा भवन्तु मयि ते सदा ॥

આ શ્લોકમા 'શ્રીમદાચાર્યચરણ' એ પદ જોવામા આવે છે સમ્પ્રદાયમા એકના શ્રીમહાપ્રભુજીને જ 'શ્રીમદાચાર્યચરણ' તરીકે સ્વીકારવામા આવે છે, એટને અહીં પણ 'શ્રીમદાચાર્યચરણ'-પદથી શ્રીમહાપ્રભુજીનો જ બોધ થાય છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે આ શ્લોક રચનાર શ્રીમહાપ્રભુજી નથી પણ બીજુ કોઇ છે—અર્થાત્ શ્રીવિટ્ઠલેશ છે

અત્યાર સુધી આપણે આન્તર પ્રમાણોની વાત કરી, હવે બાહ્ય પ્રમાણોનો વિચાર કરીએ બાહ્ય પ્રમાણોમા સૌથી ઉત્તમ પ્રમાણ અણુભાષ્યના ટીકાકારોનુ છે શ્રીપુરુષોત્તમજી પોતાના ૩-૨-૩૪ના પ્રકાશમા લખે છે કે **इत आरभ्य प्रभुणामिति प्रतिभाति** અહીથી શ્રીવિટ્ઠલેશ પ્રભુનુ ભાષ્ય છે એમ જણાય છે શ્રીપુરુષોત્તમજીની વિવેચન શક્તિ વીસમા સૈકાના પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને પણ આશ્ચર્યચકિત કરી નાખે એવી છે આનન્દમયસૂત્ર ઉપરના શ્રીવિટ્ઠલેશે આપેલા બીજા અર્થ વિષે તેઓ લખે છે કે **साम्प्रतं तु प्रभुचरणैरखण्डब्रह्मवादेन साध्यते।** આવરણભગમા પણ લખે છે કે **इदं यथा तथा प्रपञ्चितं साधनाध्याये हानौ तूपायनेन्यधिकरणे प्रभुभि** (પૃ ૯૦ ચૌખમ્ભા) શ્રીસુબોધિનીજીમા પણ અમુક ભાગ શ્રીવિટ્ઠલેશનો છે એમ શ્રીપુરુષોત્તમજી સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે આ ઉપરાત બ્રહ્મસૂત્રવૃત્તિકાર શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પણ પોતાની વૃત્તિમા આજ તાત્પર્યનુ લખે છે નિરણકાર શ્રીગિરિધરજી પણ પ્રકાશકારનુ જ સમાધાન સ્વીકારે છે આ ઉપરથી આપણે નિર્વિવાદ સિદ્ધ કરી શકીએ છીએ કે ૧-૧-૧થી તે ૩-૨-૩૩ સુધીનુ ભાષ્ય શ્રીમહાપ્રભુજીનુ છે અને ૩-૨-૩૪થી ૪-૪-૨૨ સુધીનુ ભાષ્ય શ્રીવિટ્ઠલેશપ્રભુનુ છે

આ સબધમા એક બીજી વાત પણ નોધવા જેવી છે શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસુબોધિનીજીમાં એક સ્થળે એમ લખે છે કે પુત્રદ્વારા ફળ આપવુ આ નિયમ અણુભાષ્યમા કદાચિત્ પળાયો હોય। સાધનાધ્યાયના લગભગ અડધા ભાગનું ભાષ્ય કરી બાકીના સાધનાધ્યાયનુ અને આખા ફલાધ્યાયનુ ભાષ્ય પોતાના પુત્ર શ્રીવિટ્ઠલેશને માટે બાકી રાખી ઉપર જણાવેલા નિયમનુ પાલન કર્યું હોય।

ઉપરના સર્વ પ્રમાણોથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે અણુભાષ્યના કર્તા શ્રીમહાપ્રભુજી અને શ્રીવિટ્ઠલેશ પ્રભુ છે

ગોવિન્દલાલ

ફૂલકુંવરબાઇ કૃત વિજ્ઞપ્તિ.

ફૂલકુંવરબાઇની લગભગ બધી જ વિજ્ઞપ્તિઓ હજુ સુધી અપ્રસિદ્ધ જ છે તેમાંની એક દસમી વિજ્ઞપ્તિ અહીં છાપવામાં આવી છે આ ફૂલકુંવરબાઇ ક્યારે થયા અને એમને વિષે શું જાણવા જેવું છે એ ઇચ્છા અનિવાર્ય છે તેથી અમે પરંપરાથી જે સાંભળ્યું છે તે સર્વ નીચે આપ્યું છે

શ્રીમદાચાર્યચરણના સમયમાં સિકંદરલોદી, શ્રીગુસાંઇજીના સમયમાં અકબર અને શ્રીગોકુલેશજીના સમયમાં જહાંગીર તથા શાહજહાનનો અમલ હતો શ્રીગોકુલનાથજીએ સંવત્ ૧૬૯૭માં ભૂતલપરથી વિજય કર્યો તે પછી અનન્ય ભગવદીયોને શ્રીવિઠ્ઠલરાયજીએ અનેક રીતે દુઃખી કર્યા, તેથી અનન્ય ભરૂચિ વૈષ્ણવોએ શ્રીગુસાંઇજીએ જેવું આદિઅનાદિ સ્થલ શ્રીગોકુલનું વર્ણન ગોકુલાષ્ટક અને વિદ્વન્મંડનમાં કરેલું છે તેવું શ્રીગોકુલથી એક માઇલ દૂર શ્રીગોકુલેશપુર વસાવી સં ૧૭૧૪માં ભરૂચિ વૈષ્ણવો ત્યાં રહેવા લાગ્યા (જુઓ ભરૂચિ નીમડીઆ કલહ પૃષ્ઠ ૧૩) ધર્માંધ ઔરંગઝેબના અમલમાં હિંદુધર્મને ઘણુંજ સોસવું પડ્યું છે ગિરિરાજથી શ્રીગોવર્ધનનાથજી મેવાડ પધાર્યા તેમ સાતે ઘરની નિધિઓ શ્રીગોકુલ છોડી અન્ય સ્થલે જ્યાં અનુકૂલતા આવી ત્યાં પધારી ઔરંગઝેબ પછી તો અરાજકતાજ વ્યાપી ગઇ અને મનીઆના બે ભાગ જેવું થઇ ગયું

અઢારમા સૈકા લગભગ શ્રીગોકુલેશપુરમાં નાગરભાઇજી હતા કોઇ વખત આવતી કાલની સામગ્રીનો પણ સંકોચ રહેતો નાગરભાઇજી તાદૃશભગવદીય કવિ હતા અને પોતે ગ્રન્થમાં પોતાને 'અકિંચન નાગરદાસે આ ગ્રન્થ શ્રીગોકુલેશપુરમાં લખ્યો' એમ ઓલખાવે પણ છે નાગરભાઇજી શ્રીજીચરણે પધાર્યા પછી તો શ્રીગોકુલેશપુરમાં વસ્તી રહી જ નહિ ધાડપાડુ લુંગારા અને ચોરોના ત્રાસથી શ્રીગોકુલેશપુર ખંડિયેર થઇ ગયું

ભરૂચમાં દાદાનારાયણજીના પિતા રામજીશાહ શ્રીગુસાંઇજીના સેવક હતા. તેમનું સેવ્યસ્વરૂપ શ્રીમુરલીધરજી ભરૂચ બિરાજતું જે સંવત્ ૧૯૩૩ની લગભગ તેમના વંશજોને ગોસ્વામિનિશ્રી ચંદ્રાવલિજી વહુજીમહારાજ સમજાવી શ્રીગોકુલ પધરાવી ગયા ભરૂચમાં હાલ નલદાની કોઠી પાસે જે દાદાજીનો ચોક કહેવાય છે ત્યાં પ્રથમ એક નાના ઘરમાં શ્રીગોકુલેશપુરથી સેવાઓ પધારી તેજ પ્રમાણે દાદાજીના વંશજો સુરત અને અમદાવાદ પણ સેવાઓ સાથે રહેતા સુરત અમદાવાદમાં વિપુલ સંપત્તિ હતી, જ્યારે ભરૂચમાં દ્રવ્યનો સંકોચ હતો

શ્રીગુસાંઇજીના સ્વરૂપાસક્ત સ્વરૂપનૈષ્ઠિક નાગર બ્રાહ્મણ ગોધરામાં નાગજીભાઇ ભગવદીય હતા તેમના વંશમાં લગભગ સંવત્ અઢારસોમાં વજેરામભાઇ જન્મ્યા તેઓ વતનદાર દેસાઇ ધનાઢ્ય વૈષ્ણવ હતા કૃષ્ણદાસ સુત ગોપીનાથભટ્ટના સમાગમથી પ્રકટ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ અર્થે ઘર સંપત્તિનો ત્યાગ કરી ગોધરા છોડી વ્રજમાં શ્રીગોકુલેશપુર આવ્યા અહિ લીમડાના વૃક્ષ નીચે છ માસ સુધી રહ્યા અનાજના અભાવમાં શ્રીયમુનાજીના રેણકાજી અને શ્રીયમુનાપાન કરતા દેહાનુસંધાન રહિત થઇ જતા નિદ્રાથી ભગવન્નામનો અંતરાય થતો જાણી લીમડા વૃક્ષ ઉપર ચઢી ભગવન્નામ લેવા માંડ્યું આઠમે દિવસે તો શ્રીગોકુલેશ પ્રભુએ લીલા સૃષ્ટિસમાજ સહિત તેમને દર્શન આપ્યાં, તે વખતે તેમની ઉમર લગભગ વર્ષ ૪૫ ની હતી તેમના માતાજીને પુત્ર વિયોગનો દારુણ ક્લેશ થતો હોવાથી શ્રીગોકુલેશ પ્રભુએ તેમને સેવા પધરાવી ગોધરે જવા આજ્ઞા કરી ઉજ્જન, દાહોદ, અને ગોધરાના વૈષ્ણવોને સ્વપ્નદ્વારા આજ્ઞા થઇ કે 'વજેરામ આવે છે તેને મારો જાણી સત્કાર કરજો' આથી ગોધરા દાહોદના વૈષ્ણવો પાલખી લેઇ ઉજ્જન સુધી વજેરામભાઇની સામા ગયા, આ પાલખી

અદ્યાપિ સુધી એ ઘરામાં બિરાજે છે અને ભરૂચિ વૈષ્ણવો ત્યાં અનુસરે પણ છે. એ વજેરામ-ભાઈને ભરુચિ વૈષ્ણવો શ્રીમોટાભાઈજીના નામથી સંબોધે છે સુરતમાં દાદાનારાયણજીના વંશજો જે હાલ ભરૂચમાં સુરતીને નામે ઓળખાય છે તેઓ શ્રીમોટાભાઈજીના જન્મ દિવસે શ્રીઠાકુરજીને કેસર સ્નાન કરાવી ઉત્સવ માનતા, દાદજીના ચોકમાં ઉત્તમ સામગ્રી આરોગાવી ઉત્સવ માનતા-આખા ભરૂચિ સમાજમાં મહદ્ભગવદીય શ્રીમોટાભાઈજીનો જન્મદિવસ મનાતો કપડવંજમાં શ્રીબ્હેનજીરાજના જન્મસ્થાનમાં ભીતપાસે ગાદી તકીઆ બિછાવી સેવા પ્રથમ તેમણે કરી હતી તે પહેલા જન્મ સ્થાનમાં વૈષ્ણવો ફુલમિશ્રી ધરતા અને ભગવદ્ભજન કરતા

શ્રીમોટાભાઈજી પછી નડિયાદમાં તેમના ભાણેજ સુખનિધિભાઈ અને સુખનિધિભાઈના ભત્રીજા સંપતભાઈ થયા બત્રીસ વર્ષની ઉંમરે સંપતભાઈને શ્રીગોકુલેશના પ્રકટ દર્શન થયા, તેમની વચન-સિદ્ધિ વૈષ્ણવોમાં પ્રસિદ્ધ છે નડિયાદમાં છપ્પનભોગ કરનાર ગોસ્વામિશ્રીવ્રજરત્નલાલજી મહારાજ એ મહદ્ સંપતભાઈ ભગવદીયનો સમાગમ કરવા ઉત્સાહ રાખતા તેમના સેવ્ય નડિયાદમાં પટેલ હરગોવિંદભાઈને ઘેર બિરાજતા જે હાલ ભરૂચમાં ભાઈ વિક્રમનાથ નારાયણદાસને ઘેર બિરાજે છે.

સુરત અમદાવાદથી દાદા નારાયણજીનો વંશ ભરૂચ આવી રહ્યો વલ્લભની કોઠીમાં એ પાય ઘરે હાલ સેવાઓ બિરાજે છે દાદા નારાયણજીનું મૂળ ઘર સંવત્ ૧૯૨૦-૨૫ માં વેચાતું લીધું, તે લલ્લુભાઈના ચકલા પાસે આશા મહેતાની પોળમાં હાલ શ્રીમોહનભાઈજીના કોઠા તરીકે ઓળખાયછે

ભરૂચમાં મહાભાગ્યવાન ભગવદીય રાજાબ્હેન અને ગંગાબ્હેન થયાં, જેમને કેસર ઘસતા શ્રી ઠાકુરજીએ પ્રકટ દર્શન આપ્યા હતા તેઓ કપડવંજ મહત્સ્થલે આવ્યાં તે વખતે કપડવંજમાં નડિયાદથી સંપતભાઈ પણ આવેલા હતા કપડવણજમાં ફૂલકુંવરજી દશાપોરવાડ મહાનુભાવી ભગ-વદીય હતા તેમણે સર્વે મળીને શ્રીબ્હેનજીરાજનો વૈભવયુક્ત સેવા શણગાર ચાલુ કર્યો, જે હાલ પણ થાય છે બાધરપુરમાં વલ્લભદાસભાઈ જે વલ્લભરાજના નામથી પ્રસિદ્ધ છે તે વિરહી ભગવદીય થયા તેમણે આરંભીને મહોત્સવ કર્યો જેનું વર્ણન બારીઆના કેસરદે ભગવદીયે ધોળ માંગલ્યમાં કર્યું છે સંવત ૧૮૭૪ માં તેઓ શ્રીજીચરણે પધાર્યા વડોદરામાં હરિલાલ શંકરભાઈની માતા લક્ષ્મીમાં થયા તેમને શ્રી બ્હેનજીરાજનો સાનુભાવ હતો તેમની દીકરી પાર્વતીમાં થયા દશ વર્ષની ઉંમરે શ્રીઠાકુરજીએ તેમને દર્શન આપ્યા, બાર વર્ષે પરણ્યા, વીસ વર્ષે લીલામાં પધાર્યા. લક્ષ્મીબા અને પાર્વતીબ્હેન એ મા દીકરી કપડવણજ મહત્સ્થલે જતા નડિયાદ સંપતભાઈને ત્યાં તેઓ ઉતર્યા ત્યારે સંપતભાઈએ તેમને પ્રસાદ લેવાને બેસાડ્યા જ્યાં ત્રણ પાતળ કર્યા લક્ષ્મીબાએ પૂછ્યું આ ત્રીજું પાતળ કોનું કર્યું છે ત્યાં સંપતભાઈએ કહ્યું કે પાર્વતીબ્હેનને તેડવા વડોદરેથી માણસ આવે છે તેનું કર્યું છે પાર્વતીબ્હેનના સાસુને શ્રીઠાકુરજીએ સ્વપ્ન આપ્યું કે મને પાર્વતી વિના ગમતું નથી તેને બોલાવો તેથી વાણેણી લઈ ગુમાસ્તો તેડવા મોકલ્યો તેટલામાં તે ગુમાસ્તો સંપ-તભાઈને ઘેર પોહોચ્યો તેને સંપતભાઈએ પ્રસાદ લેવા બેસાડ્યો વડોદરામાં ગોકુલદાસ ચોકસી મહા ઉત્તમભાવી ભગવદીય હતા તેમના જન્મ વખતે તેમના પિતાને સ્વપ્ન થએલું કે આ બાળકનું જતન કરજો તેઓ શ્રીવલ્લભરાજના અગ્રગણ્ય અનુયાયી હતા, બારિયામાં કેસરદે થયા, દક્ષિણ હૈદ્રાબાદ (ભાગનગર) માં કેશવદાસ પંડિત હતા તે દશાપોરવાડ વાણિયા હતા તે કપડવંજ આવ્યા અને મહાનુભાવી ફૂલકુંવરજીના સમાગમથી ભરૂચિ વૈષ્ણવ થયા કાશીમાં દશા વીશાવાળ વાણિયા હરિદાસભાઈ થયા તેમના સેવ્ય ઠાકુરજી શ્રીબાલકૃષ્ણજી પ્રકટ દર્શન આપી તેમને ગુજરાત મોકલ્યા તે વલ્લભરાજના સમાગમથી ભરૂચિ વૈષ્ણવ થયા અને ભરૂચ જઈ રહ્યા ત્યાંના ભરૂચિ વૈષ્ણવોમાં તે સર્વોપરિ વંદનીય થયા વાગ્ર

ચિનોરના ભાઇચંદભાઇ શ્રીગોકુલેશપુરમા રહેતા તેમના સમાગમથી રાવબહાદુર મનોહરલાલભાઇ ઉત્તમભાઈ ભગવદીય થયા જેમનો સમાજ અદ્યાવધિ શ્રીગોકુલેશપુરમા છે કપડવંજમા સંવત્ ૧૯૧૦ ના અરસામા મૂળજીભાઇ જશભાઇ હતા તેમના ભાણેજને કોલેરા થયો હતો તે જોવા ગયા બ્હેનના આગ્રહથી દયાર્દ્ર થઇ પોતાનુ વર્ષ ૫ નુ આયુષ્ય તે વખતે ભાણેજને આપ્યુ ને ભાણેજ દામોદર ઝવેર સાજો થયો ને તે પાચ વર્ષજ જીવ્યો તે એવા વચનના નિરોધી ભગવદીય હતા કે અન્યથા ભાષણજ કરે નહિ સંવત્ ૧૯૨૫ લગભગ આ વિરહીસમાજ તિરોહિત થયો ત્યાં સુધી ભરરુચિ વૈષ્ણવોની ઐકાંતિક ભક્તિ, અનન્યતા, એકતા, પરસ્પરનો સ્નેહ અવર્ણનીય હતો છેલ્લામા છેલ્લા ઉત્તમભાવી ભગવદીય રાવબહાદુર મનોહરલાલભાઇ અને ગોસ્વામિશ્રીરમણલાલજી મહારાજ આદર્શ ભરરુચિ ભગવદીય હતા શ્રીરમણલાલજી મહારાજને પોતાના કુળનો લેશમાત્ર અભિમાન નહિ હતો ભરરુચિ વૈષ્ણવોના સમાગમમા ઘણી વખત દાસભાવ પ્રકટ દર્શાવતા

ભરૂચના જગજીવનભાઈ, ભાગનગરના કેશવદાસ, સોરઠમા રાજકુવરબાઇ અને કપડવંજમાં ફૂલકુવરબાઇના પદ કીર્તન વિનતીઓ ભરરુચિ વૈષ્ણવમા પ્રસિદ્ધ છે રાજકુંવરબાઈની વિનતિઓનો નમુનો આ માસિકમા પ્રથમ આપવામા આવ્યો હતો અને ફૂલકુવર બાઇની વિનતિનો નમુનો આ સાથે આપ્યો છે ફૂલકુંવરજીના પિતા વેણીભાઇ દેસાઇ કપડવંજ અને તેની પાસેના ગામો ગાયકવાડ સરકાર પાસેથી ઇજારે લાવતા સંવત્ ૧૮૦૮ના મહા વદિ ૧ મે ફૂલકુવરજીનો જન્મ થયો હતો તેમને નડિયાદ પરણાવ્યા હતા કપડવંજ ગામના મીઠા તલાવના દરવાજા બહાર કુબેરજી મહાદેવ તેમનીજ સહાયતાથી બંધાવેલુ પ્રસિદ્ધ છે મહાદેવ પાછળની જમીન માલીને બગીચા માટે બક્ષીસ આપી હતી તેમના ઠાકુરજી જ્યા સુધી કપડવંજ બિરાજ્યા ત્યા સુધી એ બગીચાના ફુલ માલા માટે આવતા ભરરુચિ વૈષ્ણવો શ્રીગોકુલેશ સિવાય અન્ય કોઇ દેવનુ નામ સ્મરણ કરતા નથી તેમ કોઇ દેવદેવાન્તરનો દ્રોહ કરતા નથી પ્રત્યુત ભક્તિના પોષક છે એ ઉપરના દૃષ્ટાંતથી જણાય છે,

અમારે સ્પષ્ટ કહેવુ જોઇએ કે યથાર્થ સ્વરૂપજ્ઞાનના અભાવમા જ્યારથી વિરહભક્તિ ઓછી થઇ અને જીવનુ દાસત્વ ભૂલી શ્રીગુસાઇજીના બાલકનુ અનુકરણ કરવા લાગ્યા ત્યારથી સત્યાસત્ય આક્ષેપો થવા લાગ્યા શ્રીગોકુલેશપ્રભુ નિજમાર્ગે પ્રેરે એજ અમારી એ દયાનુ પ્રભુ પ્રતિ યાચના છે

॥ विज्ञप्ति १० मी ॥

राग आसा

हुं तो देवना त्रासे हारी राज, कथा कहुं शी मारी।
मुने मारी कृत्ये मारी राज, कथा कहुं शी मारी।
मारी भाग्यदशा परवारी राज, कथा कहुं शी मारी॥
श्रीमुख सुंदिर मनहर मुरती, जोतां जीवडो ललचायो।
कृपा थशे एम उलट वधता, हैडामां हरखायो, राज॥ कथा० १.
जोग्यता मारी जरा ना विचारी, केवल करुणाव्रल कीधां।
पतित हता तोए पावन करीने, चरणे खेंची लीधा, राज॥ कथा० २

भ्रमणा भागी दुर्मति त्यागी, मनमां मन्मथ रह्यो जागी ।
अखंड सोहागीनी लगनी लागी,तथा वन्यां अनुरागी,राज ॥ कथा० ३.
एम थयुं जे काल करालनी, जालथी छूटां भाई फरशुं ।
भवसिंधुमां दीनबंधुनी, बांवडी झाली तरशुं, राज ॥ कथा० ४.
मनना मनोरथ मनमां रह्यो ने, विधनाए वांकुं कीधुं ।
राकना हाथमां रतन आव्युं हतुं, ते करमें खेंची लीधुं,राज ॥कथा०५.
संसारदुःखथी कंटाली अमो, शरण आव्यां थई वड भागी ।
घर छोडीने वनमां गयां तो, त्यां पण अग्नि लागी,राज ॥कथा०६.
भोलपणामां भोळवायां अमो, परवश पड्यां कांई ना चाल्यां ।
भर दरिया मध लावी अमारां, नावडां बोळी घाल्यां,राज॥कथा०७.
सगां सहोदर वहु वहु कहेतां, कोइनी ना मानी शिक्षा ।
वहालपण वेरागी थयां तो, मध्याह्ने मागी भिक्षा, राज ॥कथा०८.
पेट चोळीने पीड उपजावी, अनवहोरी आवी माथे ।
सुख माटे संन्यासी थयां तो, रह्या करवडा हाथे, राज ॥कथा०९.
करमे अमारे दुःख आव्युं ते, सूंगे मोढे सहु सहीए ।
उनुं साइने ओठे वल्याए, दुखडां कयां जइ कहीए, राज॥कथा०१०.
अंतरनुं दुःख अंतर जाणे, कहेतां बीजाने लजवाइए ।
जमतां दांत तले जभि कचराई,लढवा कोने जईए,राज॥कथा०११.
मन गमतां अने मागे अमने, थोडा दिन वहु सुख आप्यां ।
उंडा कुवामां उतरी वहालाजीए,अधवच दोरडां काप्यां,राज ॥
कथा० १२.
जेम कोदरा तल मांहे भळ्या ते, घेंश धाणी वेडथी लटीआ ।
तेम थयुं मारे लौकिक अलौकिक,बन्नेमांथी चलीआं,राज॥कथा०१३

ते प्रेमीने शुं कहेवानुं जे, अन्योअन्यना धर्म न जाणे ।
प्यासो पपैओ पियु पियु झंखे, मेघ दया न आणे, राज॥कथा० १४.
पियुदृष्टिरूप डाकण वलगी, अलगी ते केम करी थाशे ।
पहेलां अमने चाक चढाव्यां, हवे ए चूरी खाशे, राज ॥ कथा० १५.
जो दीलमां जरी दया आवे तो, दर्शनरूपी भूवा लावो ।
अणमोते मरता वालाना, प्रियतम प्राण बचावो, राज ॥कथा० १६.
वसमी वेलाए वहाले तर्जी, हवे कोना सामु जोवानुं ।
एक अकेली बीजो विरह सतावे, रह्युं सदा रोवानुं, राज ॥कथा० १७.
वहाला मलो एक वार एकान्ते, हुं तमसुं करुं लडाई ।
अवला उपर बल अजमावो, एमा शानी वडाई, राज॥ कथा० १८.
दासी दुर्गण दोष भरेली, ते जोतां केम परवडशे ।
राज रखडती करशो कदी तो, पछी पस्तावुं पडशे,राज॥कथा० १९.
निर्मोहीथी मोह करे तेने, सुख ना मले मननुं फाव्युं ।
बहु दहाडेथी सांभलतां हुतां, ते अनुभवमा आव्युं,राज॥कथा० २०.
पाणी पीने वटलाया पछी, हवे शानुं घर पुछवानुं ।
जमवुं रमवुं हसवु गयुं रह्युं, रडी आंखो लुछवानुं, राज॥कथा० २१.
सुकोमलता श्रीअंग तणी जोई, चंपा चमेली फुल हारे ।
पण कठिनाई कालजडानी, वज्र थकी बहु भारे, राज॥ कथा० २२.
मन मारुं एवुं कुमलुं फूल, मार सहन पण ना करतुं ।
वहालाजीनुं वज्र हृदय जरा, दया कदी नथी धरतुं, राज॥थाक० २३.
करुणासिंधु दीनबंधु कही, वेदे विमल बहु जस गाया ।
ए अगणित गुण साचुं कहोने, क्यां आगल विसराया, राज॥कथा० २४.

એ આર્ષ પ્રયોગ છે छन्दस्युभयथा (पा सू ३-४-११७) સૂત્રને આધારે લિટ્ (Prefect) મા अस् ધાતુનો भू આદેશ થયો નથી સામાન્ય સંસ્કૃતભાષામા તો આસને બદલે बभूव વપરાય છે

तं ह कुमार सन्त दक्षिणासु नीयमानासु श्रद्धाविवेश।
सोऽमन्यत ॥ २॥

અર્થ —જ્યારે દક્ષિણા આપવામા આવતીહતી (दक्षिणासु नीयमानासु) ત્યારે શ્રદ્ધાએ–આસ્તિકયબુદ્ધિએ–તે બાલનામા વાસ, પ્રવેશ, કર્યો. (आविवेश) તેણે વિચાર કર્યો (કે)–૨

વિવેચન—વાજશ્રવસ પાસે જેટલી બધી વસ્તુઓ હતી તે દક્ષિણાને માટે બહાર કાઢી અને વિશ્વજિત્ યાગમા જે બ્રાહ્મણોએ ઋત્વિક્ તરીકે કામ કર્યું હતુ તેમને દક્ષિણા આપવા તે બધી વસ્તુઓના જુદા જુદા ભાગ પાડયા અને નક્કી કર્યું કે આ ભાગ અમુક બ્રાહ્મણને આપવાનો છે અને આ ભાગ અમુક બ્રાહ્મણને આપવાનો છે આ સમયે પેલો નાનો બાળ–નચિકેતા–પાસે ઉભો હતો આ માત્ર એક નાનો બાળક હતો, તો પણ તેના પવિત્ર સંસ્કારોને લીધે તેનામા શ્રદ્ધાએ પ્રવેશ કર્યો–શ્રદ્ધાનો, આસ્તિકતાનો, ધર્મનો પ્રાદુર્ભાવ થયો જેમ કોઇ અનિષ્ટ પ્રસંગમા ધર્મિષ્ઠ પુરુષના હૃદયમા ધર્મની જાગૃતિ થાય છે તેમ આ સમયે નચિકેતાના હૃદયમા ધાર્મિક સંસ્કારો એકદમ જાગૃત થઇ ગયા, તેણે મનમા વિચાર કરવા માંડયો કે —

पीतोदका जग्धतृणा दुग्धदोहा निरिन्द्रिया ।
अनन्दा नाम ते लोकास्तान् स गच्छति ता ददत्॥ ३ ॥

અર્થ—જેમણે પાણી પી લીંધુ છે (पीतोदका) જેમણે ઘાસ ખાઇ લીધુ છે (जग्धतृणा) જેમનુ દૂધ દોહાઇ ગયુ છે (दुग्धदोहा) અને જેમની ઇન્દ્રિયો તદ્દન નહિ જેવી જ થઇ ગઇ છે (निरिन्द्रिया) એવી ગાયોને (ता) આપનાર (ददत्) જ્યા આનન્દ નથી (अनन्दा) એવા લોકોમા જાય છે

વિવેચન—આ મંત્ર ઉપરથી જણાય છે કે વાજશ્રવસ પાસે ગાયોનુ જ ધન હતુ તેણે આ ગાયો રૂપી ધન વિશ્વજિત્ યાગમા બ્રાહ્મણોને દક્ષિણામા આપવા કાઢયુ પાસે ઉભેલા તેના પુત્ર નચિકેતાએ તે ગાયોના દર્શન કર્યા અને મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે મારા પિતાજી બહુ મોટી ભૂલ કરે છે જુવો ને આ ગાયોની દશા ! બીચારી મરવા ખાતર ન જીવતી હોય ! તેમની અવસ્થા ઘણી દયાજનક છે તેમણે છેલ્લામા છેલ્લુ જળપાન પણ કરી લીધુ છે છેલ્લામા છેલ્લુ ઘાસ પણ ખાઇ લીધુ છે છેલ્લી વારનુ દૂધ પણ આપી દીધુ છે, અરે એટલુ જ નહિ પણ તેમની સર્વ ઇન્દ્રિયો લગભગ મરી જ ગઇ છે આવી સ્થિતિમાં તેમને વત્સ પણ કયાંથી થઇ શકશે ? જેમ ચોકે સુવાડેલો માણસ જળ કે અન્ન નથી લઇ શકતો, કોઇ પણ પ્રકારનુ કાર્ય નથી કરી શકતો અને જેમ તેની સર્વ ઇન્દ્રિયો મરણતોલ થઇ જાય છે તેમ આ ગાયો પણ મરી જવાની તૈયારીમા જ છે અને કોઇ પણ પ્રકારનુ કાર્ય કરી શકે કે કોઇ પ્રયોજન સિદ્ધ કરી શકે એવી સ્થિતિ–મા નથી તો આવી ગાયોને દક્ષિણામા આપીને મારા પિતા શો લાભ મેળવવાના છે ? આ તો પુણ્યને બદલે પાપનો સંચય કરે છે ગાયોની દયાજનક સ્થિતિ જોતા જ તેના ધાર્મિક સંસ્કારો તેના હૃદયમા જાગી ઉઠયા અને ઉપર પ્રમાણે વિચાર કર્યો અને મનમા કહેવા લાગ્યો કે આવા પ્રકારની દૂબળી અને મરણતોલ ગાયોને બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા તરીકે આપનાર માણસ અનન્દ નામના લોકમા જાય છે આ લોકમા કોઇ પણ પ્રકારનો આનન્દ હોતો નથી તેથી તેને અનન્દ કહેનામા આવે છે તાત્પર્ય એ

કે આવી દક્ષિણા આપનારા મારા પિતા સ્વર્ગને બદલે આનન્દના અભાવરૂપી અને દુખના ધામરૂપી નરકમા જશે [1] **पीतोदक, जग्धतृण, दुग्धदोह, निरिन्द्रय** અને **अनन्द** એ સર્વ બહુવ્રીહિ સમાસ છે ઋત્વિજો ઘણા છે તેથી તેમને આપવાની જૂદી જૂદી દક્ષિણા પણ ઘણી છે આથી **दक्षिणासु** એ બહુવચનનો પ્રયોગ છે

स होवाच पितर तत कस्मै मा दास्यसीति ।

द्वितीय तृतीय तं होवाच मृत्यवे त्वा ददामीति ॥ ४ ॥

અર્થ—તેણે પિતાને કહ્યુ—હે તાત, મને કોને આપો છો? બેવાર ત્રણવાર તેણે આ પ્રમાણે કહ્યુ પિતાએ જવાબ આપ્યો કે હુ તને મૃત્યુને આપુ છુ

વિવેચન- નચિકેતાના ધાર્મિક સસ્કારો જાગ્યા, દૂબળી ગાયોને દક્ષિણામા આપવાનુ અનિષ્ટ ફળ પણ વિચાર્યું અને તેને પરિણામે યજ્ઞ ખડિત થશે એ વિચાર પણ એણે તે જ ક્ષણે કર્યો નચિકેતા એક નાનો બાળક છે છતા પણ આવા ઉત્તમ વિચારો આટલી નાની અવસ્થામાં તે કરે છે તેથી જણાય છે કે તે દૈવી સપત્તિવાળો છે તેણે મનમા વિચાર્યું કે હુ બેઠો છુ ને મારા પિતાનો યજ્ઞ સપૂર્ણ થાય નહિ અને અનિષ્ટ ફળ ભોગવે એ અયોગ્ય ગણાય, માટે આ પ્રમાણે ન બને એવો પ્રયત્ન મારે કરવો જોઈએ આમ વિચાર કરી તે પિતાની પાસે આવ્યો અને સવિનય વિનતી કરી કે પિતાજી, હુ પણ તમારી મિલકત છુ, તો મને તમે કયા ઋત્વિગ્ બ્રાહ્મણોને આપો છો? વાજશ્રવસે આ વિનતી ધ્યાનમા ન લીધી અને પુત્રની નિર્દોષતા અને મૂર્ખતા ઉપર તે હસવા લાગ્યા વાજશ્રવસે આ વાત ધ્યાનમાં ન લીધી તેનુ એક કારણ હતુ અને તે એ કે વિશ્વજિત્ યજ્ઞમા બધી મિલકત દક્ષિણા તરીકે આપવાની ખરી પણ તેમા પિતા, પુત્ર, ભૂમિ, શૂદ્ર વગેરેને દક્ષિણા તરીકે આપી શકાય નહિ [2] પિતા કાઇ બોલ્યા નહિ એટલે નચિકેતાએ વિચાર્યું કે પિતાજીએ મારી વિનતી સાભળી નહિ હોય, લાવ ફરીથી કહુ તેણે બીજીવાર ઉપર પ્રમાણેજ વિનતી કરી આ વખતે પણ પિતાએ એ વાત ધ્યાન ઉપર ન લીધી બાળક નચિકેતાએ પોતાનો સદાગ્રહ છોડયો નહિ તેણે ત્રીજીવાર હાથ જોડીને કહ્યુ કે પિતાજી, કહો ને, મને તમે કયા બ્રાહ્મણને આપો છો? આ વખતે તો પિતાનો પિત્તો જતો રહ્યો અને એકદમ ક્રોધના આવેશમા આવી જઇ કહ્યુ કે 'જા, હુ તને યમને આપુ છુ' [3] ૪.

---

૧ જેવો આ અનન્દ લોક છે તેવો અસૂર્ય લોક પણ છે જુવો ઈશાવાસ્યોપનિષદ્ ૩ **असुर्या नाम ते लोका** अन्धेन तमसावृता । तांस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चात्महनो जना ॥ બૃહદારણ્યક ૪-૪-૧૧ अनन्दा नाम ते लोका अन्धेन तमसावृता । तांस्ते प्रेत्याभिगच्छन्त्यविद्वांसोऽबुधा जना ॥

૨ જુવો જૈમિનિ સૂત્ર ૬ ૭ ૧-૭

तत्र धनस्य दानसभवात्तद्विषय एव स्वशब्द तस्माद्धनस्यैव दान न पित्रादीनाम् (શાસ્ત્રદીપિકા ૬ ૭ ૧), अतो न सार्वभौमो महापृथिवीं दद्यात् माण्डलिकश्च मण्डलम् (શાસ્ત્રદીપિકા ૬ ૭ ૨), यत् पुरुषोपभोग्य स्व कुप्याकुप्यशयनाशनगवादि तत् सर्वं ददातीति शास्त्रार्थ (શાસ્ત્રદીપિકા ૬ ૭ ૩) ઇત્યાદિ

૩ મન્ત્રમા मृत्यवे त्वा ददामि એમ છે આનો ખરો ભાવ સમજવો હોય તો ગુજરાતી ભાષાના એક રૂઢ પ્રયોગનો વિચાર કરવો જોઈએ, કોઇ માણસ નચિકેતા જેવાના દુરાગ્રહથી (?) ક્રોધી થાય ત્યારે તે માણસ બીજાને કહેશે કે 'અહીથી ટળ', અથવા 'જા તુ મરી જા' ખરાબ વર્તનવાળા પુત્રને પિતા તુ મારા ઘરમાથી નીકળ, મરી જા' વગેરે શબ્દો આ સસારમા અનેકવાર સભળાવે છે કોઈ માણસ આપણુ માથુ પકવતો હોય તો તેને પણ આપણે આવોજ ઉત્તર આપીએ છીએ. વાજશ્રવસે નચિકેતાને આ જ ભાવમા मृत्यवे त्वा ददामि શબ્દો કહ્યા છે.

बहूनामेमि प्रथमो बहूनामेमि मध्यम ।
किंस्विद्यमस्य कर्तव्य यन्मयाद्य करिष्यति ॥५॥

અર્થ—ઘણાઓના હુ પ્રથમ જાઉ છુ, ઘણાઓમા હુ મધ્ય જાઉ છુ યમને શુ કરવાનુ બાકી છે કે એ મારા સાધન વડે કરશે ? અથવા જે કાર્ય કરવાનુ છે તે કાર્ય મારા સાધનથી શી રીતે કરશે ? અથવા એમને કાંઈ કરવાનુ છે જેથી મારી સાથે તે કાર્ય સિદ્ધ કરશે

વિવેચન—નચિકેતાએ પિતાના વચન સાંભળ્યા આ વચનથી એના મનમા જરા પણ ક્ષોભ થયો નહિ, પરતુ ખુશી થયો મારા વચનો સાભળી નચિકેતા ઘણો દીલગીર થયો એમ પિતાને ન લાગે એટલા સારૂ નચિકેતા બોલ્યો કે હે પિતાજી, આપની આજ્ઞા પાળવાનો આ સમય મળ્યો છે તેથી મને ઘણો હર્ષ થાય છે આપે જરા પણ મારે માટે એવો વિચાર કરવાનો નથી કે નચિકેતા યમને ત્યા જશે કે નહિ જાય હુ યમને ત્યા જવામા જરા પણ બ્હીનો નથી જે લોકો યમને ઘેર જવામા તૈયાર થયા હોય તેઓમા મારૂ સ્થાન પહેલુ જ છે, અર્થાત્ એ બધાના કરતા હુ યમને ઘેર જવાને ઘણો ઉત્સુક છુ, અને આ મારૂ વચન અતિશયોક્તિવાળુ લાગતુ હોય તો એટલુ તો જરૂર માનજો જ કે યમને ત્યા જનારાઓમા વચ્ચે હુ છુ, કોઇ પણ રીતે હુ તેઓમા છેલ્લો નથી, યમને ત્યા જવામા મારી જરા પણ આનાકાની નથી પણ આમા મને એક જ વિચાર આવે છે યમરાજાને મને દક્ષિણા તરીકે ન આપતા કોઇ બીજા બ્રાહ્મણને જો આપ્યો હોત તો હુ તેને કોઈ પણ પ્રકારની મદદ કરી શકત, હુ તેને ઉપયોગી થઇ પડત પણ તમે મને યમરાજાને આપ્યો અને યમરાજા તો પૂર્ણકામ છે, નિરપેક્ષ છે, તેમને કોઇની જરૂર નથી તો હુ એક નાનો બાળક આવા મહાન્ યમરાજાને ત્યા જઇને શા ઉપયોગમા આવવાનો હતો ? તે મારો શો ઉપયોગ કરવાના હતા ? મને મૃત્યુનો ભય નથી પણ આજ વિચારથી મને જરા શોક થાય છે તમે મને કોઇ ઋત્વિગ્ બ્રાહ્મણને આપ્યો હોત તો મારૂ અર્પણ પણ સફળ થાત, હુ તેના ઉપયોગમા આવત

ઉતરાર્ધનો બીજો અર્થ પણ સભવે છે આ અર્થમા તેનો અન્વય આ પ્રમાણે થઇ શકે—**यमस्य यत् कर्त्तव्य (तत्) किंस्वित् मयाद्य करिष्यति ।** યમને જે કાર્ય કરવાનુ છે તે કાર્ય મારા વડે તે કરી શકશે કે કેમ ? પ્રથમ અર્થમા યમ પૂર્ણકામ, નિરપેક્ષ હોવાથી તેમને કોઇ કાર્ય કરવાનુ હતુ નહિ, બીજા અર્થમા યમને જે નિયત કાર્ય કરવાનુ છે તે મારી સહાયથી કરી શકશે ? જરા પણ નહિ તેમના એ નિયત કાર્યમા આ અજ્ઞાની નાનો બાળક શા ઉપયોગમા આવવાનો હતો ?

આ ઉપરાત એક ત્રીજો અર્થ પણ નીકળી શકે છે આ અર્થમા વાક્યને પ્રશ્નાર્થક અથવા સશયાર્થક ન લેતા નિશ્ચયાર્થક જ લેવાનુ છે વાક્યનો વિગ્રહ પણ **यमस्य यत् किंस्वित् कर्तव्य (तत्) मयाद्य करिष्यति** આ પ્રમાણે કરવાનો છે યમને જે કાઇ કરવાનુ છે તે મારી સાથે કરશે અહી જે કરવાનુ કાર્ય કહ્યુ તે બીજુ કશુ નહિ પણ ઉપનિષદમા આગળ નચિકેતાને આપેલુ તત્ત્વજ્ઞાન નચિકેતા એમ કહે છે કે હે પિતાજી, હુ આનન્દથી યમને ત્યા જઇશ અને યમને જે કરવાનુ છે તે મારી મદદથી કરશે, અર્થાત્ જે તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ જગતને આપવાનો છે તે મારા દ્વારા આપશે આ અર્થ લેવામા ઉપનિષદમા નચિકેતાને આપેલા તત્ત્વજ્ઞાનનુ સૂચન થાય છે

શકરાચાર્ય આ મત્રનો અર્થ નીચે પ્રમાણે આપે છે—

વાજશ્રવસે જ્યારે નચિકેતાને યમરાજાને ત્યા જવાને કહ્યુ ત્યારે તે (નચિકેતા) એકાતમા

શોક કરવા લાગ્યો, કે બહુ શિષ્યોમા અથવા પુત્રોમા હુ ઉત્તમવૃત્તિથી[1] અથવા તો મધ્યવૃત્તિથી–અધમવૃત્તિથી તો સર્વથા નહિ જ–હમ્મેશા રહેતો છુ, મે કોઈ દિવસ મારા પિતાની આજ્ઞાનો લોપ કર્યો નથી આવા પ્રકારનો મુખ્ય અને મધ્યમ વૃત્તિથી રહેનાર આ પુત્રને પિતાએ યમને ઘેર જવાનુ કહ્યુ ભલે, એ તો ઠીક, પણ મારા પિતાજી મને યમને આપીને શુ ફળ પ્રાપ્ત કરવાના છે, યમનુ શુ પ્રયોજન સિદ્ધ કરશે? યજ્ઞમા યમને ઉદ્દેશીને પુત્રનુ દાન કરવાનુ વિધાન નથી, તો મને યમને આપવાથી શો લાભ થવાનો છે? મને બીજા કોઇ બ્રાહ્મણને આપ્યો હોત તો કાઇ ફળ પણ મળત પણ આ વચનો પિતાજીએ ક્રોધમા કહ્યા છે તેમના વચનમા કઇ પણ સ્વારસ્ય નથી તો પણ મારે તો તેમની આજ્ઞા પાળવાની જ રહી આ પ્રમાણે નચિકેતા મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો આ અર્થ પણ સગત છે

अनुपश्य यथा पूर्वे प्रतिपश्य तथापरे।
सस्यमिव मर्त्य पच्यते सस्यमिवाजायते पुन ॥ ६ ॥

અર્થ—તમારા પૂર્વજો કેવા હતા તે બરોબર વિચારો, હાલમા જે બીજા છે તેમનો પણ વિચાર કરો મનુષ્ય અનાજની માફક જીર્ણ થઇ નાશ પામે છે અને પાછો તેની માફક ફરીથી જન્મે છે

વિવેચન—પિતાનો ક્રોધ હવે શાન્ત પડ્યો અને ઘણા શોકાતુર થયા કે મે કઇ આ મારા પુત્રને યમને ઘેર જવાનુ કહ્યુ, અરરે, આ મે ક્રોધને વશ થઇ કેવી ગભીર ભૂલ કરી આ વિચારથી વાજશ્રવસ મનમા ઘણુ દુખી થયા અને તેમનુ મોઢુ ઉતરી ગયુ, હાથ પગ શિથિલ થઇ ગયા તેમણે વિચાર કર્યો કે જે વચનો મે નચિકેતાને કહ્યા છે તે વચનો મે ખરા હૃદયથી કહ્યા નથી પણ ક્રોધમા કહ્યા છે, તેથી તે વચનનુ બહુ મહત્ત્વ નથી, છતા પણ આ નચિકેતા ક્રોધમા બોલાએલા વચનને અનુસરીને જ યમરાજાને ત્યા જવા તત્પર થયો છે માટે લાવ તેને સમજાવુ કે આ મારા વચનો મારા હૃદયના ઉદ્‌ગારો નથી પણ ક્રોધનુ પરિણામ છે, માટે તારે યમરાજાને ત્યા જવાની જરા પણ જરૂર નથી, તારી આ તૈયારી છે તે બધ રાખ

નચિકેતા નાનો પણ ઘણો બુદ્ધિમાન્ બાળક હતો પિતાના વિચારોની અસર તેમના મુખ ઉપર પણ જણાવા લાગી તેમના મુખ ઉપર સર્વત્ર શોક પ્રસરી ગયો હતો અને મનમા જે ભાજગડ થતી હતી તેની રૂપરેખા પણ મુખ ઉપર ભાસવા લાગી આ સર્વ નચિકેતાએ જોયુ અને પિતાના વિચારે એકદમ કળી ગયો તેણે જાણ્યુ કે પિતાનો વિચાર હવે મને યમને ઘેર મોકલવાનો નથી થતો અને તેથી પોતાના વચનનો ભગ કરાવવો છે નચિકેતાને લાગ્યુ કે આ તો ખોટુ થાય છે, જગતને આ ખોટો આદર્શ મળે છે, માટે પિતાજીને સવિનય વિનતી કરૂ કે તમે તમારા વચનને બરોબર વળગી રહો અને આનન્દથી મને જવાની રજા આપો તેણે પ્રાર્થના

---

૧ શિષ્યોની ત્રણ પ્રકારની વૃત્તિ હોય છે મુખ્ય, મધ્યમ, અને અધમ ગુરુનુ ઇષ્ટ જાણીને ગુરુની આજ્ઞા વિના જ તે ઇષ્ટ સાધવાની વૃત્તિ તે મુખ્ય અથવા ઉત્તમ વૃત્તિ કહેવાય છે, ગુરુની આજ્ઞાથી જ તેમનુ ઇષ્ટ સાધવાની વૃત્તિ તે મધ્યમ વૃત્તિ કહેવાય છે, અને ગુરુની આજ્ઞા હોય છતા પણ તે ઇષ્ટ સાધવામા પ્રવૃત્તિ ન થાય ત્યારે તે વૃત્તિ અધમ કહેવાય છે નચિકેતાના કહેવાનો ભાવ એ છે કે હુ હમ્મેશા ઉત્તમ અથવા મધ્યમ વૃત્તિથી જ રહેલો છુ, અર્થાત્ મે તમારી આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કોઇ પણ કાળે કર્યું નથી તો આ વખતે તમારી આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન શી રીતે કરી શકીશ? તાત્પર્ય એ કે આપની આજ્ઞા મારે સર્વથા માન્ય જ છે

કરી કે 'હે પિતાજી, તમારો ઉત્સાહ કેમ મંદ પડી ગયો ? તમે તમારો વિચાર ફેરવો છો કે શું ? તમે કોણ છો, કોના કુળમાં જન્મેલા છો, કોના ગર્ભવી છો એ સર્વ બાબતોનો જરા વિચાર તો કરો તમારા પિતા, પિતામહ અને તેમના પણ પૂર્વજોના પુણ્યચરિત તપાસો તેઓ પોતાના વચનોને સંપૂર્ણ માન આપતા અને કોઇ દિવસ તેનો લોપ કરતા નહિ જેના પૂર્વજો પોતાના વચનને દૃઢ વળગી રહેનારા હતા તેવા તમે આજે શું તમારા જ વચનનો ભંગ કરવા તત્પર થયા છો ? પૂર્વજોની વાત જવા દો તમારા સમકાલીન સંબંધીઓ અને બ્રાહ્મણોનો જ દાખલો તો લો અત્યારે તમને એવી એક પણ વ્યક્તિ મળશે કે જે પોતાના વચનનો ભંગ કરવા તૈયાર થાય ? જ્યાં વિશ્વનું વાતાવરણ જ આવું પવિત્ર છે ત્યાં તમે આવી મલિન ભાવના ક્યાંથી કરી રહ્યા છો ? આ બધું તમારી ધ્યાનમાં ન આવતું હોય તો મારી એક બીજી પ્રાર્થના કૃપા કરીને સાંભળો તમે એમ જાણતા હશો કે નચિકેતા યમને ઘેર ગયો એટલે એનું મરણ નીપજ્યું આ મરણની તમને બીક હશે પણ પિતાજી, મરણનો આટલો બધો ભય શા માટે ? જે મનુષ્ય છે તે જન્મવાનો અને વૃદ્ધ થઇ મરણ પામવાનો[1] જેમ વર્ષાકાળમાં વૃષ્ટિને લીધે બીજનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે તેમ ભગવાનની ઇચ્છાથી કે સંચિતકર્મને લીધે મનુષ્ય જન્મે છે જેમ બીજમાંથી થએલું ફળ પકવ થઇનાશ પામે છે તેમ મનુષ્ય પણ નાશ પામે છે મનુષ્યમાત્રને જન્મમરણની ઉપાધિ હોય છે જ તો આવા ક્ષણભંગુર દેહને માટે, આવા અનિત્ય જીવનને માટે, આટલો બધો શો આગ્રહ ? અરે ! એટલું જ નહિ પણ તેને માટે પાછો વચનનો ભંગ કરવો ! પિતાજી, તમે કોઇ દિવસ સાંભળ્યું છે કે વચનભંગ કરવાથી માણસ અમર થાય છે ? તમે આટલા બધા જ્ઞાની છો, છતાં પણ આવું કાર્ય કરવા કેમ તૈયાર થયા છો ? તમે તમારા કુલનો વિચાર કરો, મનુષ્યમાત્રની જન્મમરણની અનિવાર્ય દશાનો વિચાર કરો અને તમારા જ વચનને માન આપી મને યમને ત્યાં જવાની સત્વર આજ્ઞા આપો

ગોવિન્દલાલ

આસંગિક નોંધ.

બાલબોધિની

અણુભાષ્યનું પ્રથમ મુદ્રણ કરવાનું માન બંગાળાની રોયલ એશીઆટિક સોસાયટીને ઘટે છે આ સોસાઇટીએ પોતાની બીબ્લીઓથીકા સીરીઝમાં ઇ સ ૧૮૯૮ ના લગભગમાં અણુભાષ્ય છાપ્યું તે પુસ્તકની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવનામાં શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યના વેદાન્તને દ્વૈતાદ્વૈત કહેવામાં આવ્યું છે તે ઉપરથી જણાય છે કે તે પુસ્તકના સંસ્કર્તાને સામ્પ્રદાયિક જ્ઞાન ન હતું નવ દસ વર્ષ પછી એટલે ઇ સ. ૧૯૦૭ માં રત્નગોપાલ ભટ્ટે બનારસ સંસ્કૃત સીરીઝમાં શ્રીપુરુષોત્તમજીના પ્રકાશ સહિત અણુભાષ્ય છાપ્યું અને સમ્પ્રદાયના અભ્યાસીઓને સારામાં સારી સુગમતા કરી આપી આ જ સમયથી પેટલાદનિવાસી ઇચ્છારામભટ્ટના પ્રદીપ સહિત અણુભાષ્ય છાપવાનું કાર્ય સમ્પ્રદાયના અદ્વિતીય વિદ્વાન્ શાસ્ત્રીજી મગનલાલને હાથે શરૂ થયું તેનો અઢી અધ્યાયવાળો પ્રથમ ભાગ બે વર્ષ ઉપર બહાર પડી ચૂક્યો છે, અને બીજો ભાગ હવે થોડા સમયમાં બહાર પડશે વિદ્યાવિલાસી ગોસ્વામિશ્રીગોકુલનાથજી મહારાજે પણ ત્રિસૂત્રી ઉપર પાંચ ટીકાઓ છાપી અધ્યયન કાર્યમાં સરલતા કરી આપી જ્યારથી એમ્ એ ની પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમમાં અણુભાષ્યને સ્થાન આપવામાં આવ્યું ત્યારથી મુંબઇ સરકારની પણ કોઇ નવીન સંસ્કૃત ટીકા સહિત અણુભાષ્ય છપાવવાની ઇચ્છા થઇ આ કાર્ય પ્રથમ પંડિત મગનલાલ શાસ્ત્રીજીને આપવામાં આવવાનું હતું અને તેમને જ આપવું જોઇતું

---

1 જુઓ ગીતાજી जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।

હતુ-પણ કેટલીક અસહિષ્ણુ વ્યક્તિઓને લીધે તેમની સામે એવી દલીલ આણવામાં આવી કે તમે વલ્લભસમ્પ્રદાયના ચુસ્ત અનુયાયી છો તેથી અણુભાષ્ય ઉપરની ટીકામા પક્ષપાત કરશો, માટે તમને આ કામ સોપવામા આવતુ નથી આથી તે કાર્ય કેમ્બ્રિજ કૉલેજના વિદ્વાન પડિત શ્રીધર શાસ્ત્રી પાઠકને સોપવામા આવ્યુ આ શાસ્ત્રીએ અણુભાષ્યનુ મૂલ (Text) ઈ સ ૧૯૨૧ મા છપાવ્યુ, અને તેના ઉપરની બાલબોધિની ટીકા ઈ સ ૧૯૨૬ મા હમણાજ બહાર પાડી રા શ્રીધરશાસ્ત્રી શાકર છે અને તેથી વલ્લભસમ્પ્રદાયથી બરોબર માહીતગાર ન હોય એ સ્વાભાવિક છે છતા પણ તેમણે શાસ્ત્રીજી મગનલાલની મદદથી બાલબોધિની ટીકાના આરભમા સસ્કૃત ભાષામા લખાએલા ૫૫ પાનાના ઉપોદ્‌ઘાતમા વેદાન્તવિષયક અને સમ્પ્રદાયવિષયક જ્ઞાન સારામા સારી રીતે દર્શાવ્યુ છે, અને અમે સર્વને આ ઉપોદ્‌ઘાત આદિથી અત સુધી બરોબર વાચી જવાની ભલામણ કરીએ છીએ

ઉપોદ્‌ઘાતના આરભમા શુદ્ધાદ્વૈતમતનુ સ્વરૂપ આપવામા આવ્યુ છે પછી બ્રહ્મ, જીવ અને જગતનો સારામા સારો વિચાર આપ્યો છે પછી ભક્તિ અને તેના માહાત્મ્યનુ વર્ણન છે, પછી પુષ્ટિ અને મર્યાદાનો વિવેક સમજાવવામા આવ્યો છે પછી શાકર, રામાનુજ અને માધ્વમતનો સુદર ઉપન્યાસ છે અને તે ત્રણ મતોનુ વલ્લભમત સાથે કેટલુ સામ્ય છે અને કેટલુ વૈષમ્ય છે એ બતાવવામા આવ્યુ છે ત્યાર પછી શ્રીવલ્લભાચાર્યનુ જીવનચરિત આપવામા આવ્યુ છે તેમા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો પ્રાદુર્ભાવ સવત્ ૧૫૨૯ મા થયો એ કન્નોલકર કલ્યાણભટ્ટનો મત પણ આપવામા આવ્યો છે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના વશમા અને સમ્પ્રદાયમા જે વિદ્વાન બાલકો અને વૈષ્ણવો થઇ ગયા છે તેમનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસ આપવામા આવ્યો છે અતમાં અણુભાષ્યના કર્તા બે છે એમ કહી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની વેદ ઉપરની શ્રદ્ધાના વખાણ કરવામા આવ્યા છે

ઉપોદ્‌ઘાતમા પ્રદીપકાર ઇચ્છારામ ભટ્ટ વિષે એક ભૂલ થએલી જોવામા આવે છે રા પાઠક શાસ્ત્રી લખે છે કે ઇચ્છારામ ભટ્ટ ભટ્ટ કુલના હતા અને ડાકોરના નિવાસી હતા પણ તે પ્રમાણે નથી ઇચ્છારામ ભટ્ટ પોતે નાગર બ્રાહ્મણ હતા એમ પેટલાદના લોકો કહે છે તેમનુ મૂળ ગામ પેટલાદ હતુ તેઓ ડાકોર વધારે જતા આવતા હોવાથી ત્યા તેમનુ સ્મારક કરવામા આવ્યુ હતુ

બાલબોધિની ટીકા તેના નામ પ્રમાણે સરલ છે અણુભાષ્ય ઉપરની ઘણી ખરી ટીકાઓ માથી સાર લેવામા આવ્યો છે પહેલા ભાગમા જે અશુદ્ધિ રહી ગઇ છે તેનુ શુદ્ધિપત્ર પણ આ ભાગમા છેડે આપવામા આવ્યુ છે પુસ્તકની કિમ્મત ત્રણ રૂપીઆ છે

\+ \+ \+ \+ \+ \+

પોલ કેસનો નિર્ણય અને વૈષ્ણવસભાનુ કર્તવ્ય

મુબઇમા દર અઠવાડીએ પ્રસિદ્ધ થતા પોલ પત્રમા ઘણા દિવસથી શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીનાથજી અને વૈષ્ણવો ઉપર આક્ષેપો કરવામા આવતા હતા વૈષ્ણવો શ્રીમહાપ્રભુજી અને શ્રીનાથજીના ઉપર થતા આક્ષેપો ઠડે પેટે સાભળી રહ્યા પણ જ્યારે શ્રીદેવકીનદનલાલજી ઉપર અસહ્ય આક્ષેપો કરવામા આવ્યા ત્યારે તેમના સેવક શેઠ પ્રાગજી સુરજીને ઘણુ લાગી આવ્યુ અને પોલના અધિપતિ પગલ ઉપર પોલીસ કોર્ટમાં બદનક્ષી કરવા બદલ ફરીયાદ નોધાવી, સરકાર પાસે ન્યાય માગવા લાગ્યા સરકારે ન્યાય પણ આપી દીધો પાગલનો ત્રણસો રૂપીઓનો દડ કર્યો દડ આપી પાગલ છૂટી પણ ગયો

પાગલ એ કોઇ વિદ્વાન અને વિચારશીલ વ્યક્તિ નથી, કારણ કે જો તેનામા જ્ઞાન અને વિચારશક્તિ હોત તો શ્રીવલ્લભાચાર્યજી અને શ્રીનાથજીને માટે તો એક પણ અપશબ્દ વાપરત નહિ આ કારણથી જ સજ્જનો તેના બકવાટને માન અપતા ન હતા અને મૌન ધારણ કરી

રાખતા હતા આ મૌન યોગ્ય જણાય છે પણ તેનું પરિણામ સારૂં નથી જ્યારે ભવિષ્યની પ્રજા આવા ભૂતકાળના પત્રો વાચશે ત્યારે આખા સમ્પ્રદાયને માટે તે કેવો વિચાર કરશે? જેમ મહારાજ લાયબલ કેસનો દાખલો પગલે પગલે આપવામાં આવે છે તેમ ભવિષ્યના તોફાની વાદરાઓને આવા લખાણો એક નીસરણી જેવા થઈ પડશે આ પરિણામ જેવુ તેવુ નથી તેને અટકાવવાને માટે બે માર્ગ છે એક માર્ગ એ કે જે આક્ષેપો કરવામા આવ્યા હોય તેનો સપ્રમાણ પરિહાર કરી પુસ્તકરૂપે બહાર પાડવો બીજો માર્ગ એ છે કે આપણા વૈષ્ણવોની બાહ્ય અને આન્તર વૃત્તિઓને સમ્પૂર્ણ શુદ્ધ કરી નાખવી, અને એવુ ચારિત્ર્ય પ્રાપ્ત કરવું કે જગતની કોઈ પણ ભાવી પ્રજા આપણા ચારિત્ર્ય સામુ જોઇને જ એમ કહે કે આવા શુદ્ધ ચારિત્ર્યવાળા વૈષ્ણવસમાજમા દુરાચારને ક્યાથી સ્થાન મળી શકે? આવા પરપોના સમ્પ્રદાયમા પાગલ જણાવે છે એવા કૃત્યો શી રીતે સભવી શકે? માટે પાગલને ત્રણસો રૂપીઆની સજા થઈ ને આપણો વિજય થયો જ ગયો એવી ભાવના રાખીને શાન્ત બેસી રહ્યા કરતા ઉપર જણાવેલા બન્ને માર્ગો સ્વીકારવાની ખાસ જરૂર છે, અને જો તે પ્રમાણે કરવામા નહિ આવે તો પરિણામ ઘણુ ખરાબ આવશે એમ ઐતિહાસિક વિદ્વાનો અનુમાન બાંધે છે

આપણી વર્તમાન સ્થિતિ ઘણી દયાજનક છે આપણા માર્ગના સિદ્ધાન્તો કયા અને આપણે કયા? પથી ગયા અને પગના રહ્યા એ ન્યાય ક્ષણે ક્ષણે યાદ આવે છે આવી અવસ્થામા પણ આપણી આ નિસ્સાધન દશાનો વિચાર કરીને શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુને શરણે અને તે સિદ્ધ કરવા શ્રીમહાપ્રભુચરણને શરણે જઇએ તો જ આપણો ઉદ્ધાર છે પ્રાકૃત મનુષ્યને માટે શ્રીમહાપ્રભુજીએ જણાવેલા જીહ્વા અને ઉપસ્થના દોષમાથી મુક્ત થઇ, બાહ્ય આડમ્બરનો ત્યાગ કરી ભક્તિપૂર્ણ જીવન ગાળવાનો અવસર જ્યારે પ્રાપ્ત થશે ત્યારે જ આપણે ખરેખરા નિર્ભય-અકુતોભય-મનીશુ, ત્યારે પ્રવાહની ઉપાધિઓથી મુક્ત થઇશુ જેમ જેમ આપણે બહિર્મુખ થતા જઇએ છીએ તેમ તેમ આપણે દુ:ખને નોતરીએ છીએ, જીવનને દુ:ખમય બનાવીએ છીએ, અને તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો આત્મઘાતી બનીએ છીએ વૈષ્ણવ સપ્રદાયમા રહેવાનો આપણે દાવો કરતા હોઇએ અને સાથે સાથે આવા આત્મઘાતી બનીએ તો આપણામા અને પશુમા શો તફાવત? જે આક્ષેપો શ્રીમહાપ્રભુજી અને શ્રીનાથજી ઉપર કરવામા આવ્યા છે તેનુ એક કારણ આપણે પણ છીએ એમ શુદ્ધ અન્તઃકરણથી વિચારીશુ તો જણાયા વગર રહેશે નહિ શ્રીમહાપ્રભુજીના સિદ્ધાન્તથી આપણે જેટલા વિમુખ બન્યા, શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞાનો જેટલો આપણે ભગ કર્યો તેટના જ પ્રમાણમા આપણે શ્રીમહાપ્રભુજી અને શ્રીનાથજીના અપમાનમાં સાધનભૂત થયા છીએ આનુ આપણે પ્રાયશ્ચિત કરવુ જોઇએ અને તે પ્રાયશ્ચિત્ત શ્રીમહાપ્રભુજીના સિદ્ધાન્તો અને આજ્ઞાનું પાલન કરે જ સિદ્ધ થાય, અન્યથા નહિ

મહારાજશ્રી અને વૈષ્ણવોનો ગુરુ શિષ્યનો સબધ છે એ નિર્વિવાદ છે શિષ્યોનો ઉદ્ધાર શી રીતે થાય તે ગુરુએ વિચારવાનુ છે શિષ્યોએ પણ ગુરુના પ્રતિ સદ્ભાવના જ રાખવાની છે બન્નેમાથી એકને ધર્મથી પતિત થવાનો પ્રસગ આવે તો બીજાએ યોગ્ય મદદ આપી બચાવ કરવાનો છે વૈષ્ણવો જો ધર્મભ્રષ્ટ માલમ પડે તો મહારાજશ્રીઓની તેમને કટુભાષમા પણ સત્ય કહેવાની અને સન્માર્ગે લઇ જવાની ફરજ છે મહારાજશ્રીઓના વિષયમા કાઈ પણ કહેવાનુ હોય તો વૈષ્ણવોએ પણ સવિનય વિજ્ઞપ્તિ કરવાની છે આ વિષયમા વિદ્યાવિલાસી ગોસ્વામી શ્રીગોકુલનાથજીનો ઉપદેશ ધ્યાનમા રાખવા જેવો છે મહારાજશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે 'તેમની (વૈષ્ણવોની) કહેવાની અને અમારે સાભળવાની ફરજ છે, કારણ કે બાળકને પણ સાભળવુ જોઇએ' (ચાતુ ભાગ, પૃ ૩૬) મહારાજશ્રીએ નિષ્પક્ષપાતપણે

પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો છે એ જાણી અમને ઘણો હર્ષ થાય છે આવી જ ભાવના જ્યારે સર્વના હૃદયમા ઉત્પન્ન થશે ત્યારે આપણે નિર્ભયતાને પથે ચઢીશુ

અતમા એટલુ જ કહેવાનુ કે જો આપણે શ્રીમહાપ્રભુજીના [1]શિક્ષાશ્લોકોનુ સતત ધ્યાન ધરીશુ તો આપણને કોઇ પણ પ્રકારનો ભય નથી

\+ + + + + +

કેટલાક સમયથી પદ્મનાભજી નામના એક શાકર પડિત શુદ્ધાદ્વૈત વિષેનુ પોતાનુ અજ્ઞાન વારવાર બતાવ્યા કરે છે જ્યાં સભા ભરાઇ હોય અને પદ્મનાભજીને બોલવાનો પ્રસગ મળ્યો હોય તો એકદમ અભિપ્રાય આપી દેશે કે શુદ્ધાદ્વૈત વેદાન્તમા વેદવિરુદ્ધ ગપાટા બહુ છે અને તેથી સજ્જનોએ તેનો તિરસ્કાર કરવો જોઇએ આટલાથી સતોષ ન પામતા તેમણે એક પત્રિકા કાઢીને જણાવ્યુ કે મારે જાહેર રીતે વલ્લભાચાર્યના મતનુ ખડન કરવુ છે તો તે મતનો કોઇ પણ વિદ્વાન્ મારી સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવા તૈયાર થઇ જાય આ પત્રિકા વાચી ગ ત્રિકમદાસ ચકુભાઇ મગનલાલ શાસ્ત્રી પાસે ગયા અને પત્રિકા વચાવી શાસ્ત્રીજીએ પણ તેજ વખતે શાસ્ત્રાર્થ કરવાની પત્રિકા બહાર પાડી તે પત્રિકા નીચે છાપવામા આવી છે

॥ श्रीमद्वल्लभाधीश्वरो विजयतेतमाम् ॥

पण्डित पद्मनाभजीने उत्तर.

૧ હુ પારમ્પર્યથી શુદ્ધાદ્વૈત સમ્પ્રદાયાનુસારી છુ, અને શ્રી ૧૦૮ મદનમાચાર્યજીના અણુભાષ્યને સર્વ ભાષ્યમા ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધ કરવાને સદૈવ સજ્જ છુ

૨ જો પ પદ્મનાભજી શ્રીમદણુભાષ્યમા કોઇ પણ અનુપપત્તિ સત્યશોધન બુદ્ધિએ દર્શાવશે તો હુ તે સર્વે અનુપપત્તિનો સપ્રમાણ પરિહાર કરીને શ્રીમદ્ભાષ્યકાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના અણુભાષ્યનુ મણ્ડન કરી આપીશ

૩ શાસ્ત્રાર્થ માટે યોગ્ય સ્થળ મુમ્બાઇ જ રહેશે અને માર્ચની ૧૧ મીથી જૂનની ૧૯ મી પર્યન્તના જે અનુકૂલ દિવસો પ પદ્મનાભજી દર્શાવશે તે દિવસો મારે પણ અનુકૂલ રહેશે

૪ આ શાસ્ત્રાર્થ છે, વિતણ્ડા નથી, તેથી એક યોગ્ય મધ્યસ્થ પ પદ્મનાભજી નિયોજશે કે તરતજ એક યોગ્ય મધ્યસ્થનુ નામ હુ આપીશ, અને તે બે મધ્યસ્થ સભાપતિત્વે શાસ્ત્રાર્થનુ સર્વ પ્રકારે નિયન્ત્રણ કરશે

પુના મિટિ, ૮૧૧, રવિવાર પેઠ
૪૮-૫૨, ત્રીજો ભોઇવાડો, મુમ્બઇ ૨
તા ૧૧-૧-૧૯૨૬

મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી.

આ ધર્મવીરતાના કાર્યને માટે આખો વૈષ્ણવસમાજ શાસ્ત્રીજીને આભારી છે

\+ + + + + +

તા ૨૦-૨-૨૬ના સાજવર્તમાનમા 'પુષ્ટિમાર્ગે ગુમાવેલા શાસ્ત્રીઓ' એ નામનો લેખ વાચવામા આવ્યો તે લેખ ઉપરથી જણાયુ કે નાથદ્વારમાથી પ્રધાન શાસ્ત્રીને લીધે અનુક્રમે ત્રણ

---

[1] यदा बहिर्मुखा यूय भविष्यथ कथचन । तदा कालप्रवाहस्था देहचित्तादयोप्युत ॥ सर्वथा भक्षयिष्यन्ति युष्मानिति मतिर्मम । न लौकिक प्रभु कृष्णो मनुते नैव लौकिकम् ॥ भावस्तत्राप्यस्मदीय सर्वस्वश्चैहिकश्च स । परलोकश्च तेनाय सर्वभावेन सर्वथा ॥ सेव्य स एव गोपीशो विधास्यत्यखिल हि न ॥

શાસ્ત્રીઓને જવું પડ્યું પ્રથમ સામ્પ્રદાયિક પંડિત બાલશાસ્ત્રીએ રાજીનામું આપ્યું. ત્યાર પછી પંડિત મહાનંદ ઝાએ અને પંડિત પુરશોત્તમશર્માએ રાજીનામું આપ્યું આ તો નાથદ્વારની વાત.

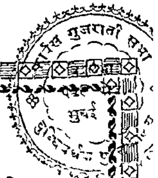
હવે વાત રહી કામવનના વિદ્યાવિભાગની લેખક જણાવે છે કે આ વિદ્યાવિભાગમાંથી રા૦ વસંતરામ શાસ્ત્રી, પંડિત વામનાચાર્ય ક્ષીરસાગર અને પંડિત જગન્નાથ એ ત્રણ વ્યક્તિઓએ રાજીનામું આપ્યું છે

લેખક જે બનું ઉપર જણાવે છે તે જો સત્ય હોય તો અમને ઘણો શોક થાય છે પ્રથમ જ્યારે મહારાજશ્રીઓ પાસે શાસ્ત્રીઓ ન હતા ત્યારે સામ્પ્રદાયિક જ્ઞાનનો પ્રચાર ઘણો જ થોડો થતો આથી સર્વને જણાયું કે શાસ્ત્રીઓ જો મહારાજશ્રી પાસે રહે અને સામ્પ્રદાયિક જ્ઞાન આપે તો વસ્તુસ્થિતિ સુધરે આ વાત મહારાજશ્રીઓને ગળે ઉતરી અને શાસ્ત્રીઓ રાખવાનો પ્રબંધ શરુ કર્યો. શાસ્ત્રીઓ આવ્યા, પણ દિવસ જતા અધ્યાપનનું કાર્ય ભૂલવા લાગ્યા અને નાના રાજ્યોમાં જેમ ખટપટો હોય છે તેમ મહારાજશ્રીના કર્ણેજપ થઇને રહ્યા જો વિદ્યાને માટે જ શાસ્ત્રીઓ રાખવામાં આવે છે તો વિદ્યા સિવાયની બીજી સર્વ વસ્તુઓમાં તેમણે શા માટે ભાગ લેવો જોઇએ? અને જો અન્ય વિષયમાં ભાગ લે તો શાસ્ત્રીઓ રાખવાનું મૂળ પ્રયોજન ક્યાં રહ્યું? કેટલેક સ્થળે તો શાસ્ત્રી મહારાજશ્રીના ખાનગી કારભારી (Private Secretary) અને મંદિરની આન્તર અને બાહ્ય વ્યવસ્થા રાખનાર હોય છે પોતાનો વિષય ત્યજી બીજા વિષયમાં પ્રવેશ કરવામાં આવે તો પરિણામ સર્વથા સારું નથી આવતું માટે અમે એવું ઇચ્છીએ છીએ કે વિદ્વાન્ શાસ્ત્રીઓ યુક્તિઓ છોડી દઇ પરસ્પર મિત્રભાવના રાખી પોતાના વિષયમાં જ રચ્યા પચ્યા રહે પરમાત્મા અમારી આ અભિલાષા પૂર્ણ કરે

એક શંકા.

પુષ્ટિસુધા પુસ્તક ૩ અંક ૮-૯, પૃ૦ ૩૩ ઉપર શ્રીગોકુલનાથજીનો પત્ર પ્રકટ થયો છે તેમાં આપશ્રીએ સાક્ષાત પત્રદ્વારા, સ્વપ્નદ્વારા અને સેવકદ્વારા, ભગવદંગીકાર લખ્યો છે, પરંતુ પત્રનું કારણ શ્રીબાળકૃષ્ણલાલજીના પૌત્ર શ્રીયદુપતિજીને એ સંબંધી શંકા થવાનું જણાવેલું છે પણ શ્રીગોકુલનાથજીની સલાહ શ્રીગિરિધરજી દરેક પ્રસંગે લેતા શ્રીગોકુલનાથજીની આજ્ઞાને દરેક ઘરના બાલક સ્વીકારતા અને તેથી શ્રીયદુપતિજી પણ સ્વીકારતા હોવા જોઇએ છતાં પણ શ્રીયદુપતિજીને આ વિષયમાં શંકા થવાનું શું કારણ હશે તે કોઇ જણાવશે?

લિ૦
જિજ્ઞાસુ વૈષ્ણવ

॥ श्रीकृष्णाय नम ॥
॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नम ॥
॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नम ॥

क्वेमा स्त्रियोवनचरीर्व्यभिचारदुष्टा कृष्णे क्व चैष परमात्मनि रूढभाव ।
नन्वीश्वरोनुभजतोविदुषोपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्त ॥

पुष्टिसुधा

પુસ્તક ૫ { સંવત્ ૧૯૮૨ ચૈત્ર શુક્લ ૧૫ } અંક ૭-૮

પરિવેષ્ટા

વે. શા. સં. મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી
એમ્. એ., બિ. ઇ. એમ્. એમ્. ટિ. બિ.,
એમ્. આર્. એ. એસ્. (બૉ.) પુના સિટિ

મુદ્રક

ગોવિન્દજી ડાહ્યાભાઈ નાયક
શ્રી 'અનાવિલ બન્ધુ' પ્રિ. પ્રેસ
ખરાનપુરી ભાગોળ સુરત

તન્ત્રી

ગોવિન્દલાલ હરિગોવિન્દ ભટ્ટ એમ્. એ.
વડોદરા
વાર્ષિક ન્યોછાવર રૂ. ૨-૪-૦

પ્રકાશકતન્ત્રી

ઉજમશી બાપુજી કાપડીઆ બી. એ.
"પુષ્ટિસુધા" કાર્યાલય, ધંધુકા
છુટક અંકના ૦-૪-૦

ગ્રાહકોને વિજ્ઞપ્તિ.

૧ આ અંક મળે કે તરત જ નોછાવર મોકલી આપવું

૨ આવતો અંક બે માસનો ભેગો કાઢવામાં આવશે જેમનું નોછાવર આવી ગયું નહિ હોય તેમને આ અંક વી પી થી મોકલવામાં આવશે

૩ હવેથી ગ્રાહકોના સરનામા સાથેના નામ છપાવવાના છે, તેથી જેમના સરનામામાં ફેરફાર થયો હોય તેમણે પ્રકાશકત્રીને સત્વર ખબર આપવી

૪ કેટલાક માસોથી માસિકની અનિયમિતતા ચાલતી હતી, પણ હવેથી તેને બહુ જ નિયમિત રીતે પ્રકટ કરવામાં આવશે

પ્રાસંગિક નોંધ

અ. સૌભાગ્યવતી કમલા (મહાત્મા)

અમને જણાવતા અત્યંત ખેદ થાય છે કે પુષ્ટિસુધાના પરિપોષ્ટા અને સંપ્રદાયના અગ્રણી શાસ્ત્રીજી મગનલાલ ગણપતિરામના ધર્મપત્ની અ. સૌ. ભગવતી કમલા ઉર્ફે મહાત્મા વૈશાખ શુક્લ પ્રતિપદાને દિવસે સાંજના આઠ વાગે ભગવચ્ચરણારવિંદમાં પ્રાપ્ત થયા છે અને તેમનો એકનો એક પુત્ર વૈશાખ શુક્લ તૃતીયાને દિને હરિશરણ થયો છે. આ દુ:ખદ સમાચાર સાંભળી કયા વૈષ્ણવનું હૃદય નહિ દ્રવે?

વૈષ્ણવોમાં ભગવતી કમલા 'મહાત્મા'ના નામે ઓળખાતા હતા તેમનું જન્મ સંવત્ ૧૯૪૫ ના આસો સુદિ ૩ ને દિવસે અમદાવાદમાં વ્યાસ મૂળશંકર પીતાંબરને ત્યાં થયું હતું તેમનું કુટુંબ ઘણું મોટું હતું તેમને આઠ ભાઈઓ અને ત્રણ બહેનો હતી બાલ્યાવસ્થામાં પ્રાથમિક કેળવણી લીધા પછી સંવત્ ૧૯૫૮ માં તેમના લગ્નનો શુભ અવસર પ્રાપ્ત થયો આ સમયે આપણા શાસ્ત્રીજીના પ્રથમ ધર્મપત્ની હરિશરણ થઈ ગયા હતા અને તેઓ પાનસે કનેકટરી સાથે રહી વિરક્ત જીવન ગાળતા હતા, અને સંપ્રદાયના સાહિત્યમાં અગ્ર સ્થાન ભોગવતો 'શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાન્ત પ્રદીપ' નામનો ગ્રન્થ લખતા હતા તેમનો ફરીથી પરણવાનો વિચાર ન હતો, પણ માતાપિતાના સ્વાભાવિક આગ્રહથી અને પાનસે કલેક્ટર અને કેટલાક વૈષ્ણવોની યોગ્ય શિખામણથી તેમના વિચારો કેટલેક અંશે ફર્યા અને આ ઉપકારનો અલભ્ય લાભ ભગવતી કમલાને મળી ગયો, અને ૧૯૫૮ ના વૈશાખ શુક્લ અષ્ટમીને દિવસે તેઓના લગ્ન થયા લગ્ન પછી તરત જ મહાત્માએ રાજનગરવાળા નિત્ય લીલાસ્થ ગોસ્વામિશ્રી વ્રજનાથજી પાસે બ્રહ્મસંબંધ લીધું, અને ત્યારથી તેમને ધીમે ધીમે ભગવન્માર્ગમાં અભિરુચિ થવા લાગી સંવત્ ૧૯૬૩ માં તેમણે શ્રીનાથજી વગેરે સ્થળોએ યાત્રા કરી ત્યાર પછી તેમને ત્યાં પુત્રીનું જન્મ થયું સંવત્ ૧૯૬૮ના પોષના પ્રથમ

॥ यमेवैष वृणुते तेन लभ्य ॥

પુષ્ટિસુધા

પુસ્તક ૫. } ચૈત્ર શુકલ ૧૫, સંવત્ ૧૯૮૨ { અંક ૭

ત્રિવિધનામાવલી.

ઉપર આપણે જોયું કે શ્રીકૃષ્ણ જ પરબ્રહ્મ છે અક્ષર અને પુરુષોત્તમરૂપે પણ તે જ છે લોક અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ અને તે બેનાથી અતીત પણ તે જ છે હવે તે જ શ્રીકૃષ્ણ જુદા જુદા અંશો વડે અવતારલીલા પણ કરે છે એમ દર્શાવતા શ્રીમહાપ્રભુજી તેમના જૂદાં જૂદાં નામો આપે છે

યદુકુલચૂડામણયે નમ ॥ ૪॥

અર્થ—યદુકુલના ચૂડામણિને—શિરોમણિને—નમસ્કાર

વિવરણ—ભગવાને મથુરામા અને દ્વારિકામા જે જે લીલા કરી તે સર્વ લીલા નિત્ય જ છે એમ બતાવવા 'મૂલરૂપ ભગવાનનું આ—યદુકુલચૂડામણિ–નામ છે જો આ પ્રમાણે ન માનીએ તો હમણા ભગવાનનું પ્રાકટ્ય નથી થયુ તે છતાં પણ તેમના આ નામનુ નિરૂપણ શ્રીમહાપ્રભુજી શી રીતે કરી શકે? શ્રીમહાપ્રભુજી ત્રિવિધનામાવલીમા ભગવાનની લીલા દર્શાવનારા નામો સમયના ક્રમ પ્રમાણે આપે છે હજુ તો ભગવાનનું પ્રાકટ્ય પણ નથી થયુ–પ્રાકટ્ય દર્શાવનારૂ નામ પણ નથી આવ્યુ–તે પહેલાં યદુકુલચૂડામણિ નામ શી રીતે સંભવી શકે? આનો ઉત્તર એટલો જ કે ભગવાનની મથુરાલીલા અને દ્વારિકાલીલા નિત્ય છે અને તેથી પ્રાકટ્યની પહેલા યદુકુલચૂડામણિ નામ આપવામા કોઇ પણ પ્રકારનો વાધો આવતો નથી આથી એવું સિદ્ધ થાય છે કે જેમ લોકવેદાતીત સ્વરૂપમા વ્રજપતિ, નન્દનન્દન, યશોદોત્સંગલાલિત વગેરે નિત્યલીલાન્તપાતી સર્વ નામોનો ભાવ નિત્ય છે તેમ લોકવેદપ્રસિદ્ધ સ્વરૂપમા પણ યદુકુલચૂડામણિ વસુદેવદેવકીનન્દન વગેરે નામોનો ભાવ પણ નિત્ય છે યોગમાયાના સંબંધમા ભગવાનના **યદૂનાં निजनाथानाम्** (૧૦–૨–૬)–મારા નાથ યદુઓના–એ વચનો પણ ઉપરના મતને જ પોષણ આપે છે કારણ કે નાથત્વ પ્રાકટ્ય પછી જ સંભવી શકે, છતા પણ પ્રાકટ્ય પહેલા નાથ રની–નાથની ભાવનાની વાત કહી છે, અર્થાત્ યદુકુલચૂડામણિનો ભાવ મૂલરૂપ ભગવાનમા નિત્ય છે આજ અર્થનો સ્ફોટ દશમ સ્કંધના ત્રીજા અધ્યાયમા આવેલી વસુદેવજીની સ્તુતિમા જોવામા આવે છે અને તે સ્ફોટનું સુંદર વિવેચન **स एष स्वप्रकृत्येदम्** (૧૦–૩–૧૪) એ શ્લોકના શ્રીસુબોધિનીજીમા કરવામા આવ્યુ છે

ભગવાનને યદુકુલશિરોભૂષણ–મસ્તકના અલંકાર–કહેવાથી એમ માલમ પડે છે કે રાજ્યમ ભક્તોનો નિરોધ કરનારી રાજલીલા પણ નિત્ય જ છે **जयति जन०** એ શ્લોકમાં **जयति** પદથી પણ સર્વ લીલાઓ નિત્ય છે એમ બોધ થાય છે મણિ જેમ મણિવાળા માણસનો ઉત્કર્ષ

બતાવે છે તેમ ભગવાન્ પણ યદુકુલનો ઉત્કર્ષ બતાવે છે આ પ્રમાણે આ નામમા **यदोश्च धर्मशीलस्य** (૧૦-૧-૨) થી આરંભીને તે **मायामनुष्यस्य वदस्व विद्वन्** (૧૦-૧-૭) એ શ્લોક સુધીમાના પ્રશ્નના સર્વચરિત્રોની પ્રસ્તાવના કરવામા આવી છે આથી એટલુ તો સિદ્ધ થાય છે કે પૂર્ણ પુરુષોત્તમના જ જૂદા જૂદા વ્યૂહાંશો વડે જૂદા જૂદા કાર્યો થાય છે અને તેથી તેમના જૂદા જૂદા નામો પડે છે ૪

હવે શ્રીમહાપ્રભુજી પ માવતારના ચરિત્રોનો ઉપક્રમ દર્શાવનાર નામ આપે છે -

वसुदेवनन्दनाय नम ॥ ५ ॥

અર્થ—વસુદેવના નંદનને નમસ્કાર ૫

વિવરણ—આ પણ નિત્ય મૂળરૂપ જ નામ છે, કારણ કે શ્રીમદ્ભાગવતમા **वसुदेवगृहे साक्षात् जनिष्यते** (૧૦-૧-૨૩), વસુદેવને ઘેર સાક્ષાત્ જન્મ લેશે, એ શ્લોકમા સાક્ષાત્ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામા આવ્યો છે જો મૂળરૂપનુ નામ ન હોય તો સાક્ષાત્ શબ્દ શી રીતે વાપરી શકાય? આ જ મૂળરૂપ ભગવાન્ **आविवेशांशभागेन मन आनकदुन्दुभे** (૧૦-૨ ૧૬)-ભગવાને વસુદેવના મનમા અંશભાગ વડે પ્રવેશ કર્યો-એ શ્લોકની પછી વસુદેવના નન્દન થયા એ ભાવી અર્થનુ પણ સૂચન અહીં થાય છે આથી જ વસુદેવને પરમાનન્દ આપનાર એવી કોઈ અનિર્વચનીય અલૌકિક શોભાનો ઉલ્લેખ **स बिभ्रत्पौरुषं धाम** (૧૦-૨-૧૭) એ શ્લોકમા કરવામા આવ્યો છે નન્દનનો અર્થ પુત્ર અથવા તો આનન્દકારક થઈ શકે છે ભગવાન્ જ્યા જ્યાં પ્રકટ થાય છે ત્યા ત્યા પોતાના આધારભૂત શુદ્ધસત્ત્વ નામના અલૌકિક નિત્ય ગુણ સાથે જ પ્રકટ થાય છે જેમ લોકમા રાજા કે કોઈ મહાનુભાવી પુરુષ જ્યા જાય છે ત્યા પોતાના આસન સહિત જાય છે તેમ ભગવાન્ પણ જે સ્થળે જવાના હોય છે તે સ્થળે પોતાના શુદ્ધસત્ત્વ નામના આસનને લઈને જ જાય છે તાત્પર્ય એ કે જેમ કોઈ મહાપુરુષ આવવાના હોય છે અને તેમને માટે બધી જગ્યા સ્વચ્છ કરી નાખવામા આવે છે તેમ ભગવાન્ જ્યા પધારવાના હોય છે તે સ્થળે પ્રથમ શુદ્ધિ રાખવામા આવે છે અર્થાત્ જ્યા શુદ્ધિ—સત્ત્વશુદ્ધિ—હોય છે ત્યા જ ભગવાન્ પધારે છે આથી જ સત્ત્વશુદ્ધિને ભગવાનનો આધાર અને નિત્ય અલૌકિક ગુણ કહેવામા આવે છે વસુદેવજી શુદ્ધસત્ત્વ છે તેથી જ ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ ત્યા થાય છે શુદ્ધસત્ત્વ ગુણ નિત્ય છે તેથી વસુદેવનન્દનનો ભાવ પણ નિત્ય છે જો આમ ન સ્વીકારીએ તો પ્રાકટ્ય થવા પહેલા વસુદેવનન્દનનો ભાવ શી રીતે કહી શકાય?

હવે અવતારનુ પ્રયોજન બતાવનાર નામ આપવામા આવે છે —

भूमिक्लेशभारहाराय नम ॥ ६ ॥

અર્થ—ભૂમિના ક્લેશ અને ભારના હરનારને નમસ્કાર

વિવરણ—ભૂમિ એ ભગવાનની ભક્ત છે. ભક્તોનો ક્લેશ ભગવાનના સાક્ષાત્ પૂર્ણ પ્રાકટ્ય સમયે તેમના ચરણારવિંદના સબંધથી દૂર થઈ જાય છે એમ વિગણુલીના ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે ભગવાનના અવતારોનુ જો કોઈ પણ પ્રયોજન હોય તો તે ભક્તોનો ક્લેશ નિવૃત્ત કરવાનુ છે ભક્તોના ક્લેશની નિવૃત્તિ ભગવાન્ પોતાના સ્વરૂપ વડે જ કોઈ પણ સાધનની અપેક્ષા રાખ્યા વગર કરે છે.[1]

---

[1] ગ તેલીવાળાએ પ્રસિદ્ધ કરેલી નિરિધ નામાવલી ઉપરની શ્રીગોકુલોત્સવજીની ટીકામા નીચે પ્રમાણે વાક્ય છે भूमे क्लेशनिवृत्तिस्वरूपेण । भारहरण सकर्षणांशेनेति विवेक । આ વાક્યો જેમના છે તેમનાં તેમ રાખીએ તો કોઈ પણ પ્રકારનો અર્થ નીકળતો નથી, માટે ખરો પાઠ નીચે પ્રમાણે હોવો જોઈએ भूमे क्लेशनिवृत्ति स्वरूपेण । भारहरण सकर्षणांशेनेति विवेक ।

અને ભારનુ હરણ સંકર્ષણાંશ વડે કરે છે એ વિવેક પણ ખાસ ધ્યાનમા રાખવા જેવો છે આ નામમા **गौर्भूत्वाश्रुमुखी खिन्ना** (૧૦-૧-૧૮) એ શ્લોકથી આરંભીને **पुरैव पुंसावधृतो धराज्वर** (૧૦-૧-૨૨) એ શ્લોક સુધીમા જણાવેલા ઉદ્યમનુ સૂચન થાય છે ૬

હવે ભગવાનનુ જ્ઞાન આપનારૂ નામ આપવામા આવે છે —

पुण्यश्रवणकीर्तनाय नम ॥ ૭ ॥

અર્થ—પુણ્ય છે શ્રવણ અને કીર્તન જેમનુ એવા ભગવાનને નમસ્કાર

વિવરણ—પુણ્ય એટલે ભાગ્યરૂપ, પાપનિવર્તક, પાપનો નાશ કરનાર **गां पौरुषी मे श्रृणुतामरा** (૧૦-૧-૨૧) એ શ્લોકથી આરંભીને ભગવાનના વાક્યોનુ શ્રવણ થયા પછી થએલુ કીર્તન, બ્રહ્માનુ દેવો અને ભૂમિ પ્રતિ તેનુ કથન, તેઓનુ તે વાક્યોનુ શ્રવણ અને ફરીથી કીર્તન—આ સર્વથી ભૂમિના ભાગ્યનુ અભિનન્દન સ્પષ્ટ જણાય છે શ્રીસુબોધિનીજીમા પણ કહેવામા આવ્યુ છે કે 'આ વૃત્તાન્તથી ભૂમિ કૃતાર્થ થઇ' કોઇને એમ શંકા થાય કે આમા ભૂમિના ભાગ્યનુ અભિનન્દન શી રીતે આવ્યુ, આમા ભૂમિની કૃતાર્થતા, સફલતા, ક્યાથી સિદ્ધ થઇ ? આના જવાબમા જણાવવાનુ કે પહેલા ભગવાનનુ ભૂમિ ઉપર આગમન જ અસંભવિત હતું એટલે ભૂમિને કોઈ પણ પ્રકારનો આનંદ શી રીતે હોઇ શકે ? પણ જ્યારે ભૂમિએ જાણ્યુ કે હવે ભગવાનનુ આગમન થયુ ત્યારે તેના આનન્દનો પાર ન રહ્યો અને તે વિચાર કરવા લાગી કે હવે મારો ભાર દૂર થઇ જશે આથી જ ભૂમિના ભાગ્યનુ અભિનન્દન યુક્ત છે ૭

પછીથી બ્રહ્મા દ્વારા દેવોને ખબર આપ્યા પછી ભગવાને પણ સાક્ષાત્ વસુદેવમા પ્રવેશ કર્યો અને તેમના દ્વારા દેવકીમા પ્રવેશ કર્યો એમ બતાવવાને નીચેનું નામ આપવામાં આવ્યુ છે—

कलिमलसंहतिकलनयशःपुञ्जाय नम ॥ ૮ ॥

અર્થ—કલિરૂપ-પાપરૂપ-કંસનો મલ-પાપરૂપ દુષ્ટ ભાવ-તેનો સારી રીતે નાશ કરી શકે એવો છે યશ પુંજ જેનો એવા ભગવાનને નમસ્કાર

અથવા કલિના મલની સંહતિ-સમૂહ-તે કલન-નાશ કરનાર-છે યશ પુંજ જેનો એવા ભગવાનને નમસ્કાર

વિવરણ—જ્યા સુધી વસુદેવ અને દેવકીમા ભગવાનનો પ્રવેશ થયો ન હતો ત્યા સુધી તે બેને કંસના તરફનો ઘણો ભય રહેતો હતો તેઓને સદા એવીજ બીક રહેતી કે હમણા કંસ આવશે અને અમને દુઃખ દેશે આ ચિન્તાથી તેમના ઉપરથી તેજ ઉડી ગયુ હતુ અને મોઢુ ઘણુ ફીકુ પડી ગયુ હતુ પણ જ્યારે ભગવાને સાક્ષાત્ પ્રવેશ કર્યો ત્યારે વસુદેવ અને દેવકીના મુખ અને આખા શરીર ઉપર એક અલૌકિક પ્રભા જણાવા લાગી, ભગવાનનુ તેજ વસુદેવ અને દેવકીના શરીર ઉપર ભાસવા લાગ્યુ કંસે જ્યારે આ અલૌકિક તેજ જોયુ કે તરતજ દેવકીનો વધ કરી વસુદેવને દુઃખ દેવાનો તેનો વિચાર મોળો પડી ગયો અને તેને ભાન આવ્યુ દેવકીનો પુત્ર મારો વધ કરનાર છે એમ કંસ જાણતો હતો, છતા પણ અલૌકિક પ્રકાશના પ્રભાવથી તે એ બધી વાત ભૂલી ગયો અને વિવેક રાખી વિચાર કરવા લાગ્યો કે હુ આ તદ્દન ઘોર કર્મ કયા કરવા લાગ્યો ! જે માણસ પહેલા દુષ્ટ હતો તે પોતાના વધ કરનારની ખબર છે છતા પણ એ દુષ્ટ કાર્યમાંથી પાછો વળ્યો આ ફેરફાર ભગવાનનો અનુભાવ-પ્રતાપ-સિદ્ધ કરે છે પ્રભુનો પ્રતાપ એવો છે કે દુષ્ટ હોય છે તે પણ તેમના દર્શનથી સુધરી જાય છે ભગવાનના પ્રવેશ પહેલા વસુદેવ અને દેવકીને ઘણી ચિન્તા રહેતી પણ પ્રવેશ પછી એ સર્વ ચિન્તા જતી રહી અને તેને સ્થાને આનન્દ પ્રસરી ગયો, આ ફેરફાર પણ ભગવાનનો મહાનુભાવ દર્શાવે છે. ૮

કઠોપનિષદ્.

(ગતાંકથી ચાલુ)

નચિકેતાએ પ્રાચીન અને અર્વાચીન સમયના સત્યાગ્રહી પુરુષોના ઘણા દાખલાઓ આપ્યા અને વાજશ્રવસના મગજમાં ખરોખર ઠસાવ્યું કે વચનનો ભંગ કર્યાથી કોઇ પણ પ્રકારનો લાભ નથી, પરંતુ ગેરલાભ જ છે વાજશ્રવસના વિચારો પણ ફર્યા અને નચિકેતાના વચનો ઉપર સમ્પૂર્ણ શ્રદ્ધા બેઠી અને તેમણે આખરે નચિકેતાને કહ્યું કે બેટા, તારૂં કહેવું મને સત્ય જણાય છે અને તે પ્રમાણે વર્તવાને હું તૈયાર છું, અને તને આજ્ઞા આપું છું કે મારાં ક્રોધમાં બોલાએના વચનોને અનુસરીને તું સુખેથી યમરાજાને ત્યાં જા

પિતાની આજ્ઞા લઇ નચિકેતા યમરાજાને ત્યાં ગયો યમરાજા બહાર ગએના હતા એટલે તે દરવાજા આગળ ત્રણ રાત્રિ અન્ન અને જલ લીધા વિના ઉભો રહ્યો તેની કોઇએ દરકાર કરી નહિ યમરાજાની ગેરહાજરીમાં દરવાજા આગળ ઉભા રહેનારા નોકરોએ નચિકેતાને જોયો હશે અને તેને માત્ર એક નાનો બાળક ધારી ગણકાર્યો નહિ હોય, અને પ્રધાન અને યમની પત્નીને ખબર આપી નહિ હોય જો આ પ્રમાણે ન ધારીએ અને એમ અનુમાન કરીએ કે પ્રધાનોને અથવા યમની સ્ત્રીને નચિકેતાના આવવાની ખબર હતી છતા પણ તેની દરકાર કરી નહિ અને પરિણામમાં તેને ત્રણ દિવસ સુધી ભૂખ્યા તરસ્યા બેસી રહેવું પડયું તો યમરાજાની મહત્તામાં ખામી આવે છે યમ એ ધર્મના રાજા કહેવાય છે અને પુણ્યપાપનો સારામાં સારો વિવેક રાખનાર છે આવા રાજાના પ્રધાનો અને સ્ત્રી એટલા બધા મૂર્ખ ન હોય કે યમરાજાની ગેરહાજરીમાં આવેલા એક બ્રાહ્મણકુમારની અવગણના કરે અને ભૂખ્યો તરસ્યો પડી રહેવા દે માટે સારામાં સારું અનુમાન તો એજ કે યમના દરવાનોએ (જેમની પાસેથી આપણે વિવેકની આશા ન રાખી શકીએ એવા) નચિકેતાને બાળક ગણીને ગણીને અથવા અમાત્યને વરધી પહોંચાડી નહિ, અને તેથી તેનો આદર સત્કાર પણ થયો નહિ[1]

ત્રણ દિવસ પછી જ્યારે યમરાજા આવ્યા ત્યારે આકાશ વાણી[2] થઇ કે —

वैश्वानर प्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणो गृहान् ।
तस्यैतां शान्ति कुर्वन्ति हर वैवस्वतोदकम् ॥७॥

અર્થ —બ્રાહ્મણ અતિથિ અગ્નિ (वैश्वानर)ની માફક ઘરોમાં પ્રવેશ કરે છે મનુષ્યો તેને શાન્ત કરે છે હે યમ (वैवस्वत) જલ (उदक) લાવ

---

૧ મધ્વાચાર્યનું મતવ્ય એ છે કે નચિકેતાના આગમનની ખબર પ્રધાનોને અને યમની રાણીને પડેલી અને જ્યારે તેમણે નચિકેતાનો અતિથિસત્કાર કરવાનો પ્રારંભ કર્યો કે તરતજ તેણે (નચિકેતાએ) કહ્યું કે " મારે યમરાજાનું કામ છે, હાલમાં તે અહીં નથી તેથી હું તમારો સત્કાર સ્વીકારી શકીશ નહિ રાજા જ્યાં સુધી નહિ આવે ત્યાં સુધી હું અન્નજલનો ત્યાગ કરી અહીંજ ઉભો રહીશ" આ વિચારસરણી તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણને મળતી છે, પણ સાતમો અને આઠમો મંત્ર યમની પત્નીના અથવા તો તેના અમાત્યોના મુખમાં મૂકવામાં આવ્યો છે તે ઇષ્ટ નથી એમ નીચેની ફુટનોટ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાશે

૨ કઠોપનિષદના લગભગ બધા ભાષ્યકારો અને ટીકાકારોનો અભિપ્રાય તદ્દન જૂદો છે શંકરાચાર્ય, રંગરામાનુજ, નિમ્બાર્કમતાનુયાયી માનદાસ અને મધ્વાચાર્ય જેવા પૂર્વ દેશના ભાષ્યકારો

વિવેચન—જેમ ઘણા અર્ણીના પ્રસંગોએ આકાશવાણીના વચનો મનુષ્યોને ઘણી વસ્તુઓ કહે છે તેમ જ્યારે યમરાજા બહારથી પોતાના સ્થાનમાં આવ્યા ત્યારે આકાશવાણી તેમને કહેવા લાગી કે હે વૈવસ્વત યમ, હે વિવસ્વાનના પુત્ર યમ તું તો બહાર ગયો હતો અને તારી ગેર હાજરીમાં આ બ્રાહ્મણકુમાર તારા અતિથિ તરીકે આવીને ઉભો તેને એક બાળક ધારી તારા સ્વજનોએ તેનો સત્કાર કર્યો નહિ, અરે! પીવાનું પાણી સરખું પણ ન આપ્યું અને આ બીચારો બાળક ત્રણ રાત્રિ સુધી ખાધા પીધા વગર ઉભો રહ્યો હે યમ, તું ધર્મરાજા છે એટલે તારામાં સત્યાસત્યનો વિવેક તો હોવો જ જોઈએ, તેથી તું સમજી શકીશ કે આ અતિથિનો સત્કાર ન કરવામાં કેટલું બધું અનિષ્ટ પરિણામ આવશે તને જો અતિથિનું–અને તેમાં પણ બ્રાહ્મણ અતિથિનું–માહાત્મ્ય ખબર ન હોય તો જરા સાંભળ બ્રાહ્મણ એ અગ્નિરૂપ છે જેમ આપણા ઘરમાં

અને મૅક્સમ્યુલર જેવા પશ્ચિમના વિદ્વાનો એમ કહે છે કે કઠોપનિષદના વૈશ્વાનર પ્રવિશતિ અને આશાપ્રતીક્ષે સંગતં એ પ્રથમવલ્લીના સાતમા અને આઠમા મંત્રોમાં યમની સ્ત્રી અથવા પ્રધાનો અથવા નોકરો યમરાજાને જલ લાવવાનું કહે છે અને અતિથિનું–અને તેમાં પણ ખાસ કરીને બ્રાહ્મણ અતિથિનું–માહાત્મ્ય વર્ણવે છે આ અર્થમાં અનૌચિત્યદોષ જોવામાં આવે છે તેથી અમે તે સ્વીકાર્યો નથી અનૌચિત્યદોષનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે —

જો આપણે એમ ધારીએ કે સાતમા મંત્રમાં બોલનાર યમની સ્ત્રી અથવા નોકરો અથવા પ્રધાનો છે તો તે યમને हर उदकम्–પાણી લાવ એમ એકવચનમાં ટૂંકારીને બોલાવે નહિ નોકરો, પ્રધાનો અને રાણી રાજાને આવી રીતે એકવચનમાં ટૂંકારીને બોલાવે એ તદ્દન અસંભવિત છે માટે ટુંકારીને બોલવાનું અનુચિત છે અને તેથી જ અનૌચિત્યદોષ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ વિના એક બીજી વાતનો પણ વિચાર કરવા જેવો છે જો યમની સ્ત્રીને અથવા પ્રધાનોને નચિકેતાના આગમનની ખબર હોય અને અતિથિની અવગણના કરવાનું ફળ તેઓ જાણતા હોય તો તેઓ નચિકેતાનો સત્કાર કરવા ચૂકે નહિ મંત્ર ઉપરથી તો એવું જણાય છે કે મંત્ર જે વ્યક્તિના મુખમાં મૂકવામાં આવ્યો છે તે વ્યક્તિ નચિકેતાનું આગમન જાણે છે અને છતાં પણ તેણે તેનો સત્કાર કર્યો નથી અને તેથી યમને કહે છે કે हर उदकम्–પાણી લાવ નચિકેતાનું આગમન જાણવું અને તેનો સત્કાર ત્રણ દિવસ સુધી ન કરવો એ યમની રાણી અને પ્રધાનોને માટે તો અસ્વાભાવિક જ લાગે છે

ત્યારે હવે પ્રશ્ન એ રહે છે કે આ મંત્ર કોના મુખમાં મૂકવામાં આવ્યો છે? ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે આ મંત્ર રાણીના અથવા પ્રધાનોના મુખમાં શોભતો નથી આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવા માટે આ ઉપનિષદમાં આપેલી નચિકેતાની આખ્યાયિકા કરતાં પણ વધારે જૂની તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણની નચિકેતાની આખ્યાયિકાનો વિચાર કરવો પડશે તે આખ્યાયિકામાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે યમરાજા જ્યારે બહારથી પોતાને ઘેર આવે છે તે વખતે આકાશમાંથી એક દિવ્ય વાણી બોલે છે અને યમને અતિથિનું–બ્રાહ્મણ અતિથિનું–માહાત્મ્ય સમજાવી કહે છે કે હે યમ, આ અતિથિ ભૂખ્યો તરસ્યો ત્રણ રાત્રિ સુધી પડી રહ્યો છે, માટે તેની સારુ તું પાણી લાવ અમને આ વિચાર • સંકલના વધારે સારી લાગે છે તેથી અમે તેનો સ્વીકાર કર્યો છે નચિકેતાની જૂની આખ્યાયિકાથી અહીં આપણને કેટલી સુગમતા થાય છે એનો ખ્યાલ બુદ્ધિમાન વાચકોને આવ્યો જ હશે

ડૉ. રૉબર્ટ અર્નેસ્ટ હ્યુમ પણ આ વિચારને જ મળતા છે (જુવો The thirteen principal Upanishads, 1921)

અગ્નિ સળગતો હોય અને તેની કાળજી આપણે ન રાખીએ તો તે અગ્નિ આપણા ઘરને બાળી નાખે છે, આપણો વિનાશ કરે છે, તેમ અગ્નિરૂપ બ્રાહ્મણ જ્યારે અતિથિ તરીકે આપણા ઘરમા પ્રવેશ કરે ત્યારે જો તેનો આદર સત્કાર ન કરીએ તો તે બ્રાહ્મણ અતિથિના અસતોષથી જ આપણો અને આપણી સર્વ વસ્તુઓનો નાશ થાય છે ઘરમા જેમ અગ્નિની શાન્તિ પાણી વડે કરીએ છીએ અને ઘર બળવાના ભયને દૂર કરીએ છીએ તેમ બ્રાહ્મણ અતિથિની શાન્તિ જલથી જ, અર્ધ્યાદિથી જ, કરવાની હોય છે માટે આ બ્રાહ્મણ અતિથિને તુ જોવો તેનો ન સમજીશ તારે ઘેર એનો ખાધા પીધાનો પણ ભાવ પૂછવામા નથી આવ્યો તો બીજા સત્કારની તો વાત જ શી કરવી ? માટે હે યમ ! તારે જો તારો વિનાશ ન કરવો હોય તો તરતજ એક પાત્રમા જલ લઈને તેનુ પૂજન વગેરે કરીને શાન્ત પાડ, તેના ક્રોધને શમાવ બ્રાહ્મણ અતિથિની આ શાન્તિ તારે કંઈ નવાઈની નથી કરવાની, કારણ કે આખા વિશ્વના માણસો તેનુ અર્ઘ્યાદિથી પૂજન કરી પરમ સતોષ આપે છે અને આશીર્વાદ મેળવવા ભાગ્યશાળી બને છે તો મનમા બીજો કોઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વિના જલદીથી પેલા અતિથિની જલ વડે પૂજા કરી શાન્ત પાડ અને ક્ષમા માગ જો આમ નહિ કરે તો તારૂ આવી જ બન્યુ છે માટે જલદી જા

આ મત્રના શબ્દો વસિષ્ઠ ધર્મશાસ્ત્ર ૧૧ ૧૩ મા જોવામા આવે છે ૭

આકાશવાણી સાભળી યમરાજ જરા સ્તબ્ધ થઈ ગયા અને એકદમ વિચાર કરવા લાગ્યા યમને વિચારમાં પડેલો જોઈને આકાશવાણી વિચાર કરવા લાગી કે હજુ મારા વચનો આ યમને ગળે ઉતર્યા નથી અને હજુ વિચાર કર્યા કરે છે લાવ એને સમજાવુ કે જે માણસો બ્રાહ્મણ અતિથિનો જરા પણ સત્કાર કરતા નથી તે માણસોનો સર્વ રીતે નાશ થાય છે. આકાશવાણી કહે છે કે—

आशाप्रतीक्षे सगत सूनृता चेष्टापूर्ते पुत्रपशूश्च सर्वान्।

पतद्वृक्ते पुरुषस्याल्पमेधसो यस्यानश्नन् वसति ब्राह्मणो गृहे ॥ ८ ॥

અન્વય—यस्य अल्पमेधस पुरुषस्य गृहे ब्राह्मण अनश्नन् वसति (तस्य पुरुषस्य) आशाप्रतीक्षे सगत सूनृतां च इष्टापूर्ते पुत्रपशूश्च सर्वान् पतत् (अनशनरुप पापम) वृक्ते ।

અર્થ—જે અલ્પબુદ્ધિવાળા (अल्पमेधस) પુરુષને ઘેર બ્રાહ્મણ ખાધા વગર (अनश्नन्) રહે છે તે પુરુષની આશા અને પ્રતીક્ષા, સત્સગ, પ્રિયવાણી, ઇષ્ટ અને પૂર્ત પુત્ર અને પશુ-અર્થાત સર્વ વસ્તુઓનો આ (पतत्-ભૂખ્યા રાખવાનુ પાપ) નાશ કરે છે (वृक्ते)

વિવેચન—નહિ અજાણી એવી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય વસ્તુની ઇચ્છા તે આશા પ્રત્યક્ષ જોએલી એવી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય વસ્તુની ઇચ્છા તે પ્રતીક્ષા દાખલા તરીકે, સ્વર્ગ એ પ્રાપ્ત કરવા જેવી વસ્તુ છે પણ તેનું જરા પણ જ્ઞાન આપણને નથી, તો આવા સ્વર્ગની ઇચ્છા તે આશા કહેવાય રાજાનો વૈભવ આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ અને તે પ્રાપ્ત કરવા જેવો પણ છે તો એવા વૈભવની જે ઇચ્છા થાય તે પ્રતીક્ષા કહેવાય સગત એટલે સત પુરુષોનો સમાગમ ઇષ્ટાપૂર્ત શબ્દ ઇષ્ટ અને પૂર્તનો બનેલો છે, અને તેમા પૂર્વપદ ઇષ્ટનો અન્ત્ય સ્વર દીર્ઘ થયો છે. ઇષ્ટ એટલે યાગ અને તેમાથી નીપજતુ પિતૃલોક વગેરે ફળ પૂર્ત એટલે વાવ, તળાવ, કૂવા, મદિર, બાગ બગીચો વગેરે બંધાવવાની ક્રિયા અને તેનુ ફળ. શાસ્ત્રમાં ઇષ્ટ અને પૂર્તનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે આપવામાં

આ પ્રમાણે છે-वापीकूपतडागादिदेवतायतनानि च ॥ अन्नप्रदानमारामा पूर्तमथर्याः प्रचक्षते ॥ एकाग्निकर्म हवनं त्रेतायां यच्च हूयते । अन्तर्वेद्यां च यद्दानमिष्टं तदभिधीयते ॥

જે પુરુષને ઘેર અતિથિનો સત્કાર ન થાય તે પુરુષ મૂર્ખજ કહેવાય જેને ઘેર બ્રાહ્મણ અતિથિનો સત્કાર ન થાય તે મૂર્ખનો સત્કાર ગણાય મંત્રનો ભાવ એ છે કે જે મૂર્ખ માણસને ત્યાં બ્રાહ્મણ અતિથિનો સત્કાર કરવામાં ન આવે અને અન્ન જળ આપવામાં ન આવે તે માણસ પોતાના બ્રાહ્મણ અતિથિને ભૂખે રાખવાનુ મોટામાં મોટું પાપ કરે છે. આ પાપ એટલુ બધુ ઘોર છે કે તે પેલા મૂર્ખની બધી વસ્તુઓનો નાશ કરે છે, તેની આશા અને પ્રતીક્ષા, મહાપુરુષોનો દૈવયોગે થએલો સમાગમ, પ્રિય અને સત્ય વાણી, યજ્ઞયાગાદિનું ફલ, તળાવ વગેરે કરવાના ધર્મનુ પુણ્ય, સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી, અને બીજા સબંધીઓ, ગાય, ઢોર અને બીજી બધી સ્થાવર જંગમ મિલ્કત–અર્થાત્ તેની સર્વ વસ્તુઓનો બ્રાહ્મણ અતિથિને ભૂખે રાખવાના પાપથી એક જ ક્ષણમા નાશ થઇ જાય છે[1] માટે હે યમ, આ મારો બોધ ધ્યાનમાં લે, વિચાર ન કર, જા, જલદી જા, જલપાન કરાવી તે બ્રાહ્મણકુમારને સત્વર શાન્ત પાડ જો જે, વિલંબ કરતો નહિ

ભારતવર્ષની સામાજિક સ્થિતિના અભ્યાસીઓને માટે પણ આ અને આની પહેલાનો મંત્ર ઘણો મહત્ત્વનો છે પ્રાચીન આર્યાવર્તમા આતિથ્યની ભાવના કેવી સુદર હતી તેનો ખ્યાલ આ મંત્રો ઉપરથી આવે છે હાલમાં જે અગ્રેજ લોકો આર્યોના ગાઢ સમાગમમા આવે છે તે તેમના આતિથ્યની ભાવનાના મુક્તકંઠે વખાણ કરે છે અતિથિસત્કારનો આવો મહાન્ આદર્શ જગતના બીજા દેશોના ધર્મગ્રન્થોમા ભાગ્યે જ હોય આ ઉપરાંત એક બીજી વાત પણ યાદ રાખવા જેવી છે બ્રાહ્મણને આ મંત્રોમાં અગ્નિની ઉપમા આપવામા આવી છે, અને તેમના સત્કારની મહત્તા પણ સારામા સારા શબ્દોમા આપી છે બ્રાહ્મણોનો પ્રભાવ, તેમનુ સમાજમા સ્થાન, તેમની શક્તિ એ વગેરેનુ ભાન આ મંત્રો ઉપરથી સહજ થાય છે ૮

દિવ્ય વાણી સાભળીને યમરાજા એકદમ સચેત થઇ ગયા અને પોતાની ગેરહાજરીમા નચિકેતાનો સત્કાર નહિ થવાથી અનેક પ્રકારના વિષમ પરિણામોની કલ્પના કરવા લાગ્યા તેમણે પોતાના મહેલમાથી જલ અને પૂજનની સામગ્રી લીધી અને એકદમ જ્યા નચિકેતા ઉભો હતો તે સ્થળે દયામણે મોઢે આવ્યા અને નચિકેતાનુ પૂજન કરવા લાગ્યા બે હાથ જોડી યમરાજા બોલવા લાગ્યા કે —

तिस्रो रात्रीर्यदवात्सीर्गृहे मेऽनश्नन्ब्रह्मन्नतिथिर्नमस्यः ।
नमस्तेऽस्तु ब्रह्मन् स्वस्ति मेऽस्तु तस्मात्प्रति त्रीन् वरान् वृणीष्व ॥९॥

અર્થ—હે બ્રહ્મન જેમને નમસ્કાર કરવા ઘટે એવા (नमस्य) અતિથિ તમે મારે ઘેર ત્રણ રાત્રિ ખાધા વગર (अनश्नन्) રહ્યા (अवात्सी), (તેથી) તમને હુ નમસ્કાર કરૂ છુ હે બ્રહ્મન મારૂં કલ્યાણ થાવ તેથી તમે ત્રણ વર માગો

[1] સરખાવો अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्तते । स तस्मै दुष्कृतं दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति । અપરાધીઓની વસ્તુઓના નાશને માટે સરખાવો બૃહદારણ્યક ૬–૪–૧૨

વિવેચન—હે બ્રાહ્મણકુમાર ! તમે મારા અતિથિ થઇને આવ્યા તમે કોઇ સાધારણ અતિથિ નહિ પણ એક બ્રાહ્મણ અતિથિ છો એટલે તમને અમારે નમસ્કાર કરવા ઘટે છે આવા પ્રકારના ઉત્તમ અતિથિને મારી ગેરહાજરીમા દરવાજા આગળ ત્રણ રાત્રિ સુધી ભૂખ્યા તરસ્યા ઉભા રહેવુ પડયુ તે જાણી મને ઘણો ખેદ થાય છે હે બ્રહ્મદેવ, તમારો આદરસત્કાર ન થએલો જોઇ મારૂ હૃદય ફાટી જાય છે આ પાપ જેવુ તેવુ નથી. તેનુ પરિણામ મારે ભોગવવુ પડશે હે કુમાર, તમે મારા કૃત્ય સામુ જોયા વિના આ મારા દંડવત્ પ્રણામ તમારી સેવામા સ્વીકારો અને મને પાપમાથી મુક્ત કરો હે દેવ, તમે તમારી મહત્તા દર્શાવી મને આશીર્વાદ આપો કે જેથી મારૂ પાપ ધોવાઇ જાય અને મારૂ કલ્યાણ થાય હે પ્રભો, હુ તમને આનાથી વધરે શુ વિનવુ ? તમે મારા અતિથિ છો, તેમા પણ બ્રાહ્મણ છો, એટલે તમારા પ્રભાવથી જ મને દોષમાથી મુક્ત કરી મારૂ કલ્યાણ કરો આ પાપનું બીજુ પ્રાયશ્ચિત્ત તો હુ શુ કરવાનો હતો ? પણ તમે ત્રણ રાત્રિ સુધી ભૂખ્યા તરસ્યા રહ્યા તો ગમે તે ત્રણ વરદાન તમે મારી પાસેથી માગી લો તમે ગમે તે ત્રણ વરદાન માગશો તે હુ તમને આપવા ઘણો ખુશી છુ અને તેમા જ મારા આત્માની શાન્તિ થશે એમ હુ ધારૂ છુ હે કુમાર, કૃપા કરી મારી આ વિનતી ધ્યાનમાં લો

આખા ઉપનિષદ્મા રહેલા તત્ત્વજ્ઞાનનુ બીજ આ ત્રણ વરદાનની પ્રતિજ્ઞા છે આ વરદાનરૂપી બીજમાથી જ આ ઉપનિષદ્ના તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી વૃક્ષનો ઉદ્ભવ છે પાચમા મન્ત્રના **किं स्विद्यमस्य कर्तव्य यन्मयाद्य करिष्यति** એ ઉત્તરાર્ધના ગૂઢ અર્થનુ બીજ પણ આ વરદાન જ છે આ વરદાનને સીધે જ તત્ત્વજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ અને નચિકેતાના દ્વારા યમરાજાએ સાધેલુ પોતાનુ કાર્ય સમજાવી શકાય છે ૯

આ પ્રકારની વિનતી કરી, પાદપૂજા કરી, અર્ઘ્યજલ આપી યમરાજાએ નચિકેતાને સમ્પૂર્ણ શાન્તિ આપી એટલુજ નહિ પણ તેને અતિ પ્રસન્ન કરી દીધો નચિકેતાએ યમરાજાનો અતિથિસત્કાર આનન્દપૂર્વક સ્મિત કરી સ્વીકાર્યો અને વરદાન આપવાની ઇચ્છાને અધીન થયો તે યમને કહેવા લાગ્યો કે હે યમરાજા તમારી ગેરહાજરીમા કોઇએ મારો ભાવ ન પૂછ્યો અને મારે ભૂખે તરસે દરવાજા આગળ ઉભા રહેવુ પડયુ તેથી મને જરા પણ ક્રોધ થયો નથી હુ તો મારા પિતાનુ વચન પાળવા તમારી સેવામા હાજર થવા આવ્યો છુ, તો પછી અતિથિસત્કારનો અધિકારી શી રીતે કહેવાઉ ? હુ તો તમારો સેવક છુ માટે તમે મનમા જરા પણ ક્ષોભ કરશો નહિ. તમારા ત્રણ વરદાનની મારે જરૂર નથી, પણ જ્યારે તમે આટલો બધો આગ્રહ કરો છો તો હુ તમારી ઇચ્છા ખુશીથી સ્વીકારૂ છુ લો, ત્યારે ત્રણ વરદાનમાનુ પહેલુ વરદાન મને આ આપો—

शान्तसंकल्प सुमना यथा स्याद्वीतमन्युर्गौतमो माभि मृत्यो ।
त्वत्प्रसृष्टं माभिवदेत्प्रतीत एतत् त्रयाणा प्रथम वर वृणे ॥ १० ॥

અર્થ—હે મૃત્યુ—હે યમરાજા—(मृत्यो) મારા ગૌતમના સંકલ્પ વિકલ્પો શાન્ત થઇ જાય (शान्तसंकल्प), એનુ મન પ્રસન્ન થાય (सुमना), અને મારા તરફનો (मा अभि) એમનો જે ક્રોધ છે તે નષ્ટ થઇ જાય (वीतमन्यु) એમ કરો વળી જ્યરે તમે મને પાછો મોકલો (त्वत्प्रसृष्टं) ત્યારે તે મને (मा) મા જાણીને (प्रतीत)—ઓળખીને—પ્રેમપૂર્વક બોલાવે (अभिवदेत्) એમ કરો હે યમરાજા, ત્રણ વરદાનમાનુ આ પહેલુ વરદાન હુ માગુ છુ

વિવેચન—ત્રણ વરદાનમાથી પહેલુ વરદાન કયુ માગવુ એ એક મોટો પ્રશ્ન હતો જે વર ન સર્વથી વધારે મહત્તાવાળુ હોય તે પ્રથમ માગવુ જોઇએ એ સર્વસામાન્ય નિયમ છે આપણે પહેલા જોયુ કે નચિકેતા એટલો બધો આસ્તિક હતો કે ક્રોધમા બોલાએલા પોતાના પોતાના શબ્દોને પણ માન આપી યમરાજાને ત્યા જવા નીકળી પડયો પિતા પ્રતિ તેની કેવી ભક્તિ હતી તેનો આ એક નમૂનો છે નચિકેતાએ પ્રથમ વિચાર કર્યો કે મે મારો ઘણો આગ્રહ દેખાડી પિતાને નારાજ કર્યા અને આખરે તેમને ગુસ્સે બનાવ્યા પિતાના ક્રોધનુ આદિ કારણ હુ છુ માટે મારે એમનો ક્રોધ પહેલા દૂર કરવો જોઇએ, કારણ કે જેના પિતા પુત્ર ઉપર ગુસ્સે થયા હોય તે પુત્ર દુર્ભાગી જ ગણાય આમ વિચાર કરી એણે નિશ્ચય કર્યો કે મારૂ પ્રથમ કર્તવ્ય તો એજ કે મારે મારા પિતાને પ્રસન્ન કરવા, અને તેટલા માટે ત્રણ વરદાનમાનુ પહેલુ વરદાન પિતાની પ્રસન્નતા વિષે જ માગવુ પછી એણે યમરાજને કહ્યુ કે હે યમરાજા, મને મારા પિતાની બહુ ચિન્તા થાય છે, કારણ કે જ્યારે હુ તમારે ત્યા આવવા તૈયાર થયો ત્યારે તે ઘણો શોક કરવા લાગ્યા અને તેમણે મને ન જવાને બહુ સમજાવ્યો, પણ હુ ગમે તેમ સમજાવી અહીં આવતો રહ્યો છુ મારી ગેરહાજરીમા મારા પિતા મારે માટે અનેક પ્રકારના તર્ક વિતર્કો કરતા હશે, તેમના મનમા એમ થતુ હશે કે મારો નચિકેતા યમને ત્યા જઇ શુ કરતો હશે, યમ તેને શુ કરશે, તેની સભાળ કોણ રાખશે, અને હવે અહી કોણ આનન્દ આપશે ? આવા આવા સકલ્પ વિકલ્પો તેમના મનમા થતા હશે અને તેથી આખો દિવસ ચિતામા રહેવાથી આનન્દ નહિ મળતો હોય માટે હે યમરાજા, મારી પ્રથમ ઇચ્છા એ છે કે મારે માટે મારા પિતાને જે ચિન્તા થતી હોય તે બધી ચિન્તા જતી રહે અને હમ્મેશા નિશ્ચિન્ત રહી આનદમા દિવસો ગાળે આ ઉપરાંત મારા તરફનો જે એમનો ક્રોધ હતો તે ક્રોધ પણ દૂર થઇ જાય એમ મારી અભિલાષા છે આ તો જાણે ઠીક, પણ સૌથી વધારે અગત્યની વાત એ છે કે જ્યારે તમે મને અહીંથી ઘેર જવાની આજ્ઞા આપો અને જ્યારે હુ ઘેર જાઉં ત્યારે મારા પિતા મને ભૂત, પ્રેત વગેરે ધારી કાઢી ન મૂકે પણ મને બરાબર ઓળખી આનન્દપૂર્વક બોલાવી આશીર્વાદ આપે એમ વ્યવસ્થા કરો આ બધી વસ્તુઓ ઘણી મહત્ત્વની છે તેથી તે બધીએ ત્રણ વરદાનોમાના પહેલા વર તરીકે હું માગુ છુ પહેલા વરદાનનો સાર એટલો જ કે મારા પિતા પ્રસન્ન થાય અને હુ જ્યારે પાછો જાઉ ત્યારે મને સ્નેહથી ભેટે આ વરદાનમા નચિકેતાની પિતૃભક્તિનો ખ્યાલ આવે છે ૧૦

યમરાજાએ નચિકેતાની વિજ્ઞપ્તિ સાભળી અને જવાબ આપ્યો કે—

યથા પુરસ્તાદ્ભવિતા પ્રतीत औद्दालकिरारुणिर्मत्प्रसृष्टम् ।
सुखं रात्रीः शयिता वीतमन्युस्त्वा ददृशिवान्मृत्युमुखात्प्रमुक्तम् ॥ ११ ॥

અર્થ —જ્યારે હું તને પાછો મોકલીશ (**मत्प्रसृष्टम्**) ત્યારે ઔદ્દાલકિ આરુણિ તને પહેલાની માફક (**यथा पुरस्तात्**) ઓળખીને આનન્દ પામશે (**भविता प्रतीत**). મૃત્યુના મુખમાથી તને છૂટો થયેલો (**मृत्युमुखात्प्रमुक्तम्**) જોઇને (**ददृशिवान्**) તેમનો ક્રોધ જતો રહેશે (**वीतमन्यु**) અને રાત્રિએ (**रात्रीः**) સુખેથી સુઇ જશે (**सुखं शयिता**)

વિવેચન—આ મત્રમા વાજશ્રવસના ઔદ્દાલકિ અને આરુણિ એ બે નામ આપવામા આવ્યા છે ઔદ્દાલકિ એટલે ઉદ્દાલક પોતે જ અથવા તો ઉદ્દાલકનો પુત્ર, આરુણિ[1] એટલે અરુણનો પૌત્ર અથવા તો અરુણનો પુત્ર

---

૧ છાન્દોગ્યોપનિષદના છઠ્ઠા પ્રપાઠકમા (૧૧) શ્વેતુકેતુના પિતાને આરુણિ ગૌતમ કહેવામા આવ્યા છે, અને શ્વેતુકેતુનુ નામ આરુણેય રાખવામા આવ્યુ છે અહીં આરુણેયનો અર્થ આરુણિનો પુત્ર અને અરુણનો પૌત્ર એમ થાય છે

યમરાજા નચિકેતાને કહે છે કે હે નચિકેતા, તે જે વરદાન માગ્યુ છે તે વરદાન હુ સુખેથી આપુ છુ અને કહુ છુ કે જ્યારે હુ તને અહીંથી મુક્ત કરીશ અને તુ તારે ઘેર જઇશ ત્યારે તારા પિતા તને ભૂત, પ્રેત વગેરે ન માનતા બરોબર ઓળખી કાઢશે અને પહેલાની માફક સ્નેહથી બોલાવી ભેટી પડશે એટલુ જ નહિ પણ જ્યારે તે એમ જાણશે કે નચિકેતા યમને ત્યાથી સુખ રૂપ ઘેર આવ્યો છે ત્યારે તેમના આનન્દનો પાર નહિ રહે તે વખતે તેમનો બધો ક્રોધ જતો રહેશે અને પ્રસન્નતામા દિવસો ગાળશે રાત્રિએ જ્યારે તે સુઇ જશે ત્યારે પણ તે શાતિથી નિદ્રા લેશે તારા વિષેના કોઇ પણ વિચારો તેમને ચિન્તા અને દુ ખ નહિ આપે માટે તુ હવે તે વિષે નિશ્ચિન્ત થા અને હવે બીજુ વરદાન માગ

શ કરાચાર્ય, રગરામાનુજ, માનદાસ અને મધ્વાચાર્ય આ મત્રમા **मत्प्रसृष्टम्** ને બદલે **मत्प्रसृष्ट** પાઠ સ્વીકારી તેનો અર્થ **मयानुज्ञात , मदनुज्ञात** –મારી આજ્ઞાથી–એવો આપે છે. **मत्प्रसृष्ट** પાઠ અને તેનો ઉપર જણાવેલો અર્થ અમને સતોષકારક જણાતો નથી' આ મત્રની પહેલાના મત્રમા **त्वत्प्रसृष्टम्** શબ્દનો પ્રયોગ[1] થએલો છે અને ત્યા એ શબ્દનો એક જ અર્થ સભવી શકે છે તે અર્થ એ કે 'તમારાથી મોકલાએલાને' આ મત્રમા જે **मत्प्रसृष्टम्** શબ્દ છે તે પહેલાના મત્રના **त्वत्प्रसृष्टम्** શબ્દ સાથે સબધ ધરાવે છે, એટલે **मत्प्रसृष्टम्**નો અર્થ 'મારી આજ્ઞાથી' નહિ પણ 'મારાથી મોકલાએલાને' એમ થાય **मत्प्रसृष्ट** એ રૂપ ન લેવાનુ કારણ એ કે જ્યારે તે શબ્દને પ્રથમા વિભક્તિમા લઇએ ત્યરે તેનો સબધ **औद्दालकि** અને **आरुणि** સાથે સભવી શકે અને તે વખતે બીજા ચરણનો અર્થ 'મારો મોકલાએલો ઔદ્દાલકિ આરુણિ' એમ થાય આ અર્થ તદ્દન અસભવિત છે કારણ કે યમરાજા ઔદ્દાલકિ અથવા આરુણિને પાછા મોકલતા નથી પણ નચિકેતાને પાછો મોકલે છે, એટલે **मत्प्रसृष्ट** ને બદલે **मत्प्रसृष्टम्** પાઠ સ્વીકારી તેનો સબધ નચિકેતાની સાથે લેવો યોગ્ય છે કદાચિત્ કોઇ એવી શકા કરે કે **मत्प्रसृष्ट** પાઠ જ ખરો છે અને તેનો અર્થ 'મારી આજ્ઞાથી' કરવાથી બીજા ચરણનો અર્થ 'મારી આજ્ઞાથી ઔદ્દાલકિ અને આરુણિ ઇત્યાદિ' સુદર રીતે ઘટી શકે છે. આના સમાધાનમા અમારે જણાવવાનુ કે યમે ઔદ્દાલકિને આજ્ઞા આપી એ વાત તદ્દન નિર્મૂલ છે અને તે ઉપરાત ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે **मत्प्रसृष्ट**નો અર્થ **मदनुज्ञात** (મારી આજ્ઞાથી) થઈ શકે જ નહિ

હવે **मत्प्रसृष्टम्** પાઠ બીજા કોઇ સ્વીકારે છે કે નહિ એનો વિચાર કરીએ નિમ્બાર્ક સપ્રદાયના અનુયાયી માનદાસ આ ઉપનિષદના ભાષ્યમા જણાવે છે કે **मत्प्रसृष्टमितिद्वितीयान्तपाठे मत्प्रेषित त्वामिति' योजना।** (**मत्प्रसृष्टम्** એવા બીજી વિભક્તિવાળા પાઠમા 'મારાથી મોકલાએલાને' એવો અર્થ થાય) રગરામાનુજ પણ પ્રકાશિકામા આ જ તાત્પર્યનુ વાક્ય લખે છે. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોમા પ્રથમ બોથલીંકને **मत्प्रसृष्ट** પાઠમા સદેહ પડ્યો અને તે સદેહ દૂર કરવાને તેણે એવુ અનુમાન બાધ્યુ કે **मत्प्रसृष्ट**ને બદલે **मत्प्रसृष्टे** એવો પાઠ જોઇએ આગળ જતા ડૉ વ્હીટ્નેને પણ **मत्प्रसृष्ट** અને **मत्प्रसृष्टे**થી અસતોષ થયો અને જણાવ્યુ કે ખરેખરો શુદ્ધ પાઠ તો **मत्प्रसृष्टम्** હોવો જોઇએ આ સર્વ ઉપરથી અમને એમ જણાય છે કે **मत्प्रसृष्टम्** વધારે સારો પાઠ છે અને તેથી જ અમે મનમા તે પાઠ રાખ્યો છે

---

૧ त्वत्प्रसृष्ट माभिवदेत्प्रतीत (કઠ ૧-૧-૧૦)

नागरभाइजीकृत पदो.

पद ८

स्नेहनां लक्षण जाणे ततक्षण, जहां विलक्षणे वल्लभ वासो ॥
तेसु मीले निज भक्त भले मन, तेसु पले नहि वारे हु मासो ॥१॥
आसक्त तहां व्यसनत्व उपस्थित, मान अपमान न मन विमासो ॥
भूख तृषा विन चाले छे नागर, स्नेहविछोहेथी देहनो नासो ॥२॥

पद ९

स्नेहना मारगनुं मन पारखुं, जाणवाने जन वल्लभ वहाला ॥
आदर सादर भोजन वात्सल्य, वस्त्र आभूषण भाव रसाला ॥१॥
आरत आतुर चातुरताई, मनोरथ मोद ते दीठे विशाला ॥
वल्लभना निज भक्त विना न रहेवाए ते नागरको क्षणुं ठाला ॥२॥

पद १०

स्नेहना रूपने जाणवा नागर, वल्लभलालना साचा स्नेही ॥
प्रीत सदा एक सार श्रीवल्लभ, सो अति दुर्लभ भांत निवेही ॥१॥
निर्दोष दयाल मनोरथवंत छे, वात्सल्य धर्मना जे निज गेही ॥
कीधां समर्पण इन्द्रिय अंतःकर्ण धर्म ने आत्मा प्राण ने देही ॥२॥

पद ११

श्रीअंगथी प्रकटी सृष्टि जेह छे, तेह ज वल्लभरूपे प्रवीन ॥
वल्लभजी पण तेहोने स्नेहथी, पोते सदा ते रहे छे आधीन ॥१॥
हेत परस्पर लीला संकेतनुं, ए विन भाव अणु ते मलीन ॥
शास्त्र सिद्धान्ते न पामे को पंडित, यह छे भक्तने दानस्वाधीन ॥२॥

पद १२

श्रीवल्लभरूप स्वरूप समागम, आगम जाण्यानुं प्रीते जणाए ॥
उत्तमसंग सन्मुख नागर, श्रीवल्लभ वात बिना न रहवाए ॥१॥

विजातीनी गंधसु रंच संबंध न, महद्ने मारगे थइ पलाए ॥
दुःख धरे नहि सुखनी आरत, जेह गीणे अगने अंतराए ॥२॥

पद १३

सत्य मनोरथ जे जिय उपजे तो प्रभु पूरे हि नेक कटाक्षे ॥
राखे न आध अगाध ताहुकी, सेवक ज्यो मनमे अभिलाखे ॥१॥
पहेलेई ते करे पूरन वल्लभ, पीछे हि ते मन याकेमो राखे ॥
एसे प्रविन सुजान मनोरथी, दिन अपेक्षित नागर राखे ॥२॥

पद १४

प्रीत विना सब रीत उदासी, वायस वांनी[1] ज्यों लागत फीकी ॥
आदर सादर दान दया हित, जीव विना जेसे देह न नीकी ॥१॥
खान अरु पान मनोरथ स्वारथ, दीप विना नहि धाम भलीकी ॥
श्रीगोकुलनाथ संबध विना रति, नागर प्यास न मेटत जीयकी॥२॥

पद १५

स्नेहके सिद्ध मनोरथ भक्तके, गोकुलनाथ करे अति प्रीते ॥
दीनता देखी कृपाल ततक्षणुं, होत अधिन वे दीनकी रीते ॥१॥
राखे न आध अगाध जे भाव ते, चावते आरत कोटि हरी ते ॥
नागर दान निदानको दान, करे रस पान जे लीलासमेते ॥२॥

पद १६

स्नेह पदारथ हे अति उत्तम, जातेरि वल्लभजी वश होवे ॥
कृपाहु सहाय करे परिपूरन, महद् प्रसन्न रहे हित जोवे ॥१॥
लीला प्रवेश करे निज नागर, लीलाको दान मनोरथ सोवे ॥
आनंदसागर मे संग वल्लभ, वल्लभ वल्लभता जुत को वे ॥२॥

पद १७

लीला समाज मांहेथी पधार्या छे, भूतलमां ते भूतल रीते ॥
ओलखीआ निजभक्ते ततक्षण, वल्लभ पोताना पूरब प्रीते ॥१॥

---

1. कागडानी वाणी

श्रीगोकुलनाथ कहि कर्या गान, दान अनेक ते नीत अ नीते ॥
आरति वारि समर्पे छे सर्वस्व, वात्सल्य हर्ष कर्या जगजीते ॥२॥

पद १८

दैवी समाजने काज ए प्राकट्य, गोप्यथकी ते प्रकाश कर्युं छे ॥
कृपावशथी ते आवश्यक जाणी, श्रीवल्लभरूप ते पोते धर्युं छे ॥१॥
भूतल आवीने भाग्य विस्तर्यां छे, दीनतणुं सहु दुःख हर्युं छे ॥
लीलाने हेत संकेत छे नागर, वल्लभरूप रसेज भर्युं छे ॥२॥

पद १९

सात्विक भाव वियोगीकु बाधक तामस तामस प्रिय मिलावे ॥
महात्म्य भाव स्वरूप संबंध न, स्नेहते वल्लभ स्नेह जनावे ॥१॥
भाव विजाती करे जेसे आपुन, भाव सुजाति प्रीत वढावे ॥
प्रेममें ओगुन[1] ते गुन, नागरदासकु भक्त पठावे ॥२॥

पद २०

वल्लभ सो धन जा हृदे रहे, ताहे परवाह कहा धनकी ॥
महद सहायक कान निर्वाहक, ताहे कहा आश सौ लोगनकी ॥१॥
जाहे दृष्ट निजदानके उपर, ताहे कहा गुन ओगुनकी ॥
स्नेहाधिन सदा मन दीन हे, नागर ताहे को साधनकी ॥२॥

पद २१

श्रीवल्लभके पद अंबुज सो दृढ, नागर नीके रह्यो सो रह्यो ॥
संग सुजातिको छूट जो रंचहु, पूर प्रवाहमें वह्यो सो वह्यो ॥१॥
पुष्ट प्रवाह मर्यादाकी टीकामें, श्रीगोकुलनाथजु भेद कह्यो ॥
भाव समान प्रमाण कीए जिन, जोइ रुच्यो तिन सोइ ग्रह्यो ॥२॥

पद २२

उत्तम भेख न मूकीए एक क्षणुं, एक निमिष विशेष हठी ॥
राखीए गूढ ते पुष्ट मनोरथ, मूढ थइने मोटा शठी ॥१॥

---

१ अवगुण

मुकीए न धर्म न मुकीए धीरज, श्रीवल्लभलीला जेह पढी ॥
प्रीतकी रीत तो एह छे नागर, उत्तम प्रीत ठठी सो ठठी ॥२॥

पद २३

सुखमे न शुधबुध आवे प्राण वल्लभकी, दुखमे न भूले सुख,
नाम गोकुलेशजी ॥
सुखमे विषय लोभ, क्षोभ आवे आठो जाम, दुःखमे न भूले
प्रिय, नेक लवलेशजी ॥१॥
सुखमे सकल वात, घालहिकी होत भाको, दुःखमे वल्लभपद,
प्रापत विशेषजी ॥
श्रीमुख वचन कह्यो, नरको नरक सुख, नागर समज दुख,
सुख ते विशेषजी ॥२॥

બ્રહ્મસંબંધ.

સાડી ચારસો વર્ષથી આપણે વૈષ્ણવો બ્રહ્મસંબંધ નામનો સંસ્કાર કરીએ છીએ અને ત્યારથીજ તે સંસ્કાર સાથે શ્રીમહાપ્રભુજીનુ 'પુણ્ય'શ્લોક નામ જોડાયું છે સર્વ જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાનુ કાર્ય એ શ્રીમહાપ્રભુજીના પ્રાકટ્યનુ પ્રયોજન છે આ પ્રયોજન શી રીતે સિદ્ધ થાય એ વિચારણા શ્રીમદાચાર્યચરણને પ્રાપ્ત થઇ અને તે જ સમયે ભગવાને પ્રકટ થઇ તેઓશ્રીને ઉપદેશ કર્યો કે 'બ્રહ્મસંબંધથી જ સર્વ જીવોનો ઉદ્ધાર થઇ શકે' એમ છે આ અમૂલ્ય ઉપદેશ શ્રાવણ શુકલ એકાદશીને દિવસે આપવામા આવ્યો છે એમ સામ્પ્રદાયિક ગ્રન્થો કહે છે, અને તેથી જ તે પુણ્ય દિવસ સમ્પ્રદાયના પવિત્ર ઉત્સવોમા અગ્ર સ્થાન ભોગવે છે આ જ બ્રહ્મસંબંધનુ સ્વરૂપ, પ્રયોજન, ફલ વગેરે વિષયોની ચર્ચા અહીં કરવાની છે

'બ્રહ્મસંબંધ' શબ્દ બ્રહ્મ અને સંબંધ એ બે શબ્દોનો બનેલો છે તેમા પ્રથમ આપણે બ્રહ્મ શબ્દનો વિચાર કરીએ બ્રહ્મમા વૃદ્ધિવાચક બૃહ્ ધાતુ છે એટલે તેનો અર્થ બૃહત્, મોટુ-વ્યાપક એમ થાય છે યાસ્કાચાર્ય બ્રહ્મનુ નિર્વચન **परिवृढ सर्वत** (निरुक्त १८)-સર્વ રીતે વધેલું, સર્વત્ર વ્યાપક-એ પ્રમાણે કરે છે આ સર્વવ્યાપક પદાર્થ ઉપનિષદનુ તત્ત્વ છે, તે જ **औपनिषदं पुरुषं पृच्छामि** એ શ્રુતિમા જણાવવામા આવેલા ઉપનિષદૈકગમ્ય પુરુષ છે આ જ તત્ત્વને શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામા પરમાત્મા કહેવામા આવે છે અને શ્રીમદ્ભાગવતમા ભગવાન કહેવામા આવે છે એમ ભાગવતના પ્રથમ સ્કંધના દ્વિતીયાધ્યાયના અગીઆરમા શ્લોક[1] ઉપરથી જણાય છે આ

---

[1] वदन्ति तत्तत्त्वविदस्तत्त्वं यज्ज्ञानमद्वयम् ।
ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति शब्द्यते ॥

બ્રહ્મનુ સ્વરૂપ મનુષ્યની બુદ્ધિમા આવે તે પ્રકારે કલ્પવાનુ નથી પણ શ્રુતિ અને તદવિરુદ્ધ સ્મૃતિમા જે પ્રકારે તેના સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવામા આવ્યો છે તે જ પ્રકારે જિજ્ઞાસુએ સ્વીકારવાનુ છે એમા મનુષ્યતર્કના બળથી કોઇ પણ પ્રકારનો સદેહ ઉઠાવવાનો નથી કારણ કે બ્રહ્મ અને તેના સબધની દરેક વસ્તુમા પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પ્રમાણ માનવામા આવતુ નથી પણ શબ્દપ્રમાણ જ માનવામા આવે છે શબ્દપ્રમાણ એટલે કોઇ ગમે તે મનુષ્યના શબ્દનુ પ્રમાણ નહિ પરતુ શાસ્ત્રનુ જ પ્રમાણ શાસ્ત્ર એટલે ગમે તે પુસ્તક નહિ પણ **शास्तीति शास्त्रं वेद** એ રીતે પૂર્વકાણ્ડ અને ઉત્તરકાણ્ડવાળો વેદ જ અર્થાત્ વેદ અને ઉપનિષદમા અને તદનુકૂલ સ્મૃતિમા બ્રહ્મનો જે પ્રકારે વિચાર કરવામા આવ્યો છે તે જ પ્રકાર આપણે સ્વીકારવાનો છે

ત્યારે હવે બ્રહ્મનો વિચાર કેવી રીતે કરવામા આવ્યો છે તે આપણે જોઇએ ઉપનિષદોમા અનેક સ્થળે બ્રહ્મને સત્, ચિત્ આનન્દ, સત્ય, જ્ઞાન, અનન્ત વગેરે વિશેષણો લગાડવામા આવ્યાં છે તે ઉપરથી આપણને સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે કે બ્રહ્મમા સત્તા, ચૈતન્ય અને આનન્દ છે; તેમા જ્ઞાન અને અનન્તતા છે સત્તા અને અનન્તતા એ બે વિશેષણોથી માલુમ પડે છે કે બ્રહ્મ નિત્ય છે, અવિનાશી છે ચૈતન્ય વિશેષણથી જણાય છે કે બ્રહ્મ એ કોઇ પ્રકૃતિ, પરમાણુ જેવો જડ પદાર્થ નથી પણ ચૈતન્યવાળો પદાર્થ છે આનન્દ વિશેષણ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે બ્રહ્મ દુ ખમય અથવા દુ ખમિશ્ર નથી પણ આનન્દમય છે અને તેથી આનન્દાકાર છે બ્રહ્મ આનન્દાકાર છે તેથી જ તેને શ્રુતિમા સાકાર કહેવામા આવે છે સાકાર એટલે પ્રાકૃત મનુષ્યોને જે આકાર હોય છે તે આકારવાળુ બ્રહ્મ એમ નહિ પણ આનન્દાકારવાળુ બ્રહ્મ, કારણ કે સિદ્ધાન્તમા આનન્દ અને આકારની વ્યાપ્તિ સ્વીકારવામા આવી છે તે વ્યાપ્તિ એ કે જ્યા જ્યા આનન્દ હોય ત્યા ત્યા આકાર હોવો જોઇએ આ રીતે બ્રહ્મ સાકાર છે છતા પણ વ્યાપક છે[1] બ્રહ્મમા દરેક પ્રકારના ધર્મો છે, અને તેથી તેમા વિરુદ્ધ ધર્મો પણ સભવી શકે છે બ્રહ્મમા બધા ધર્મો સ્વાભાવિક છે, માયાજન્ય નથી આવા પ્રકારનુ આનન્દમય સર્વશક્તિમત્ બ્રહ્મને રમણ કરવાની ઇચ્છા થવાથી પોતે જગદ્રૂપે પરિણામ પામ્યુ અને જેમ અગ્નિમાથી નાના નાના અસખ્ય તણખાઓ નીકળે છે તેમ તેનામાથી અશરૂપે અસખ્ય જીવો નીકળ્યા, અને ત્યારથી જ જીવનુ વ્યુચ્ચરણ થયુ બ્રહ્મ પોતે જગદ્રૂપે પરિણમ્યુ છતા પણ તેનામા કોઇ પણ પ્રકારનો વિકાર થયો નહિ બ્રહ્મનુ જગદ્રૂપે પરિણામ અને જીવોનુ વ્યુચ્ચરણ—એ બેનુ પ્રયોજન બ્રહ્મની રમણ કરવાની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવાનુ છે. રમણક્રીડા—આનન્દ વિવિધતામાથી મળી શકે છે, એટલે જ્યા સુધી બ્રહ્મ વિવિધતા સિદ્ધ ન કરી શકે ત્યા સુધી તેની આ બધી પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ થાય એટલે જગત અને જીવને પોતાનાથી વિલક્ષણ બનાવવાનો બ્રહ્મને વિચાર થયો તેણે બ્રહ્મરૂપ જગતમાથી ચિત અને આનન્દ એ બે ગુણોનુ તિરોધાન કરી દીધુ અને જગતને પોતાનાથી વિલક્ષણ બનાવ્યુ જીવોની વિલક્ષણતા સિદ્ધ કરવાને તેઓમાથી આનન્દ નામના ગુણનો તિરોભાવ કર્યો. આ રીતે સચ્ચિદાનન્દ બ્રહ્મ, સચ્ચિત્ જીવ અને સત્ જગત્ એમ ત્રણ વિલક્ષણ પદાર્થો સિદ્ધ થયા અને વિવિધતાનો પાયો ચણાયો

---

૧ સાકાર બ્રહ્મની વ્યાપકતા માટે વિચારો—विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोबाहुरुत विश्वतस्पात् । सम्बाहुभ्या धमति सम्पतत्रैर्द्यावाभूमी जनयन् देव एक ॥ શ્વેતાશ્વતર ૩ ૩ આવા જ પ્રકારની ભાવનાને માટે જુવો ઋક્સહિતા ૧૦ ૮૧ ૩, વાજસનેયિસહિતા ૧૭·૧૯; અથર્વવેદ ૧૩ ૨ ૨૬, તૈત્તિરીયસહિતા ૪ ૬ ૨ ૪, તૈત્તિરીયારણ્યક ૧૦ ૧ ૩, મૈત્રાયણિસહિતા ૨ ૧૦ ૨, મહાનારાયણોપનિષદ્ ૧ ૧૪, પુરુષસૂક્ત ૧, ગીતા ૧૩·૧૩, નારદપચરાત્ર વગેરે

બ્રહ્મમાંથી અસંખ્ય જીવોનું બ્રહ્મની રમણેચ્છાથી જ વ્યુચ્ચરણ થયું તેમાં આનન્દાંશનો તિરોભાવ પણ થયો, એટલે આનન્દના અભાવમાં જીવોને દુઃખ જ પ્રાપ્ત થયું આ વિષયમાં ભગવાન્ ભાષ્યકાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ભાષ્યમાં આજ્ઞા કરે છે કે બ્રહ્મના અભિધ્યાનથી જ જીવમાંથી ઐશ્વર્ય, વીર્ય, યશ, શ્રી, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય નામના ભગવાનના છ ધર્મોનો તિરોભાવ થયો અને તેના પરિણામમાં જીવને બંધ અને વિપર્યય પ્રાપ્ત થયા જીવ પ્રારંભમાં બ્રહ્મરૂપ–ભગવદ્રૂપ–જ હતો એટલે એનામાં ઉપર જણાવેલા છ ભગવદ્ધર્મો હતા પણ ભગવદિચ્છાથી રમણના સાધનભૂત વિવિધતા સિદ્ધ કરવાને માટે એ છ ધર્મોનું તિરોધાન કર્યું ઐશ્વર્યના તિરોભાવથી જીવમાં દીનતા આવી અને તેથી જીવ સ્વતંત્રતા ગુમાવી પરાધીન બન્યો વીર્યગુણ તિરોહિત થવાથી જીવને દુઃખો સહન કરવાના આવ્યા. યશના તિરોધાનથી જીવને હીનતા પ્રાપ્ત થઇ શ્રીના તિરોધાનથી જન્મ મરણ વગેરે આપત્તિઓ પડવા લાગી જ્ઞાનના તિરોભાવથી જીવ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ભૂલી ગયો અને તેથી તેને દેહ, પ્રાણ, ઇન્દ્રિય, અંતઃકરણ વગેરેમાં અહંકાર ઉત્પન્ન થયો અને પરિણામમાં અજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું વૈરાગ્યના તિરોધાનથી જીવને જગતના પદાર્થોમાં આસક્તિ થઇ અને પરમાત્માથી બહિર્મુખ થયો આ પ્રકારે પ્રથમના ચાર ધર્મોના તિરોભાવથી જીવને બંધ અને છેવ્ટના બે ધર્મોના તિરોધાનથી વિપર્યય પ્રાપ્ત થયો અને જીવનું જીવત્વ સિદ્ધ થયું આ ઉપરથી આપણને સમજાય છે કે જીવ એટલે સદોષ અને તેથી જ શ્રીમહાપ્રભુજી ઉપદેશ કરે છે કે **जीवा स्वभावतो दुष्टाः**–જીવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે આનન્દ અને છ ભગવદ્ધર્મોનો જીવમાં તિરોભાવ ન થયો હોત તો જીવ અને જગત્ એ બ્રહ્મરૂપ જ રહેત અને વિવિધતાને સ્થાને એકવિધતા જ રહેત અને રસ, આનન્દ, ભોગવવાનું પ્રયોજન સિદ્ધ ન થાત આ પ્રમાણે જીવને સદોષ બનાવી પોતાની ક્રીડાનું સાધન બનાવ્યું અને ચિત્ અને આનન્દાંશ જેમાંથી તિરોભૂત થયો છે એવા જગતને ક્રીડાસ્થાન બનાવ્યું. આ ઉપરથી વિશ્વને ક્રીડાભાણ્ડ કહેવાનું પ્રયોજન પણ સ્પષ્ટ સમજાય છે.

જીવનું 'જીવત્વ' શી રીતે સિદ્ધ થાય છે તે આપણે જોયું હવે જીવને સંસારપ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય છે તેનો સંક્ષેપમાં વિચાર કરી લઇએ બ્રહ્મને આપણે ઉપર સર્વશક્તિમત્ તરીકે વર્ણવ્યું છે આ બ્રહ્મની–ભગવાનની–વિદ્યા અને અવિદ્યા નામની બે શક્તિઓ છે આ બે શક્તિઓની સત્તા જીવ ઉપર ચાલે છે જીવાત્મા જ્યારે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તે પોતાના મૂળસ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરે છે, પણ જ્યારે તે અવિદ્યાથી બદ્ધ થાય છે ત્યારે તેને સંસારચક્રમાં ફરવું પડે છે શાસ્ત્રમાં વિદ્યા અને અવિદ્યાના પાંચ પર્વો આપવામાં આવ્યા છે વૈરાગ્ય, સાંખ્ય, યોગ, તપ અને ભક્તિ એ પાંચ વિદ્યાના પર્વો છે અને તેની મદદથી જીવાત્મા ભગવાનમાં પ્રવેશ કરે છે અંતઃકરણાધ્યાસ, પ્રાણાધ્યાસ, ઇન્દ્રિયાધ્યાસ, દેહાધ્યાસ અને સ્વરૂપવિસ્મૃતિ એ પાંચ પર્વ અવિદ્યાના છે અને તેનાથી જીવાત્માને સંસાર પ્રાપ્ત થાય છે આવી રીતે પ્રાપ્ત થએલા સંસારમાંથી મુક્ત થવાને માટે પ્રથમ અવિદ્યાને દૂર કરવી જોઇએ અવિદ્યા એ ભગવાનની શક્તિ છે એટલે શક્તિના અધિપતિ–ભગવાનની ઇચ્છા વગર અવિદ્યારૂપી શક્તિ જતી રહેતી નથી. એટલે અવિદ્યાને દૂર કરવાને માટે ભગવાનની કૃપા મેળવવી પડે છે અને તે કૃપા ભગવાનને શરણે જઇ સેવા કરવાથી મળે છે તત્પર્ય એ કે સંસારમાંથી મુક્ત થઇ ભજનાનન્દ પ્રાપ્ત કરવાને માટે જીવાત્માએ પરમાત્માને શરણે જઇ સેવા કરવાની છે "આ સેવાથી જ જીવાત્માના બધા બન્ધો તૂટી જાય છે અને તે પરમાત્મા સાથેનો આનન્દ ભોગવે"છે

અત્યાર સુધી બ્રહ્મસંબંધ શબ્દમાંના બ્રહ્મ શબ્દનો અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવતી કેટલીક વસ્તુઓનો વિચાર કરી ગયા હવે બાકી રહેલા સંબંધ શબ્દનો વિચાર કરીએ સંબંધ બે પદાર્થોનો હોઇ શકે, કારણ કે એક પદાર્થનો સંબંધ હોઇ નિષ્પન્ન થઇ શકતો નથી વળી ગમે તે બે પદાર્થોનો

સબધ થઇ શકે નહિ, પણ બે છૂટા, જૂદા પદાર્થોનો[1] સબધ થઇ શકે અર્થાત્ સબધ શબ્દ ઉપરથી આપણને એટલુ સમજાય છે કે બે છૂટા પદાર્થો છે અને તે બેનો સબધ થવાનો છે ત્યારે હવે પ્રશ્ન એ રહે છે કે તે બે પદાર્થો કયા ? આ બેમાનો એક પદાર્થ તો બ્રહ્મ જ છે એમ બ્રહ્મસબધ શબ્દ ઉપરથી જ જણાય છે બીજો છુટો પડેલો પદાર્થ તે બીજો કોઇ નહિ પણ બ્રહ્મમાથી અશરૂપે વ્યુચ્ચરિત જીવાત્મા છે આ ઉપરથી બ્રહ્મસબધનો સામાન્ય અર્થ એ થાય છે કે જીવાત્માનો બ્રહ્મ-પરમાત્મા-સાથે સબધ આ સબધના સ્વરૂપની કલ્પના ગદ્યમન્ત્ર ઉપરથી અને સિદ્ધાન્તરહસ્યમા આવેલા બ્રહ્મસબધ[2] શબ્દના સર્વ ટીકાકારોએ આપેલા અર્થ ઉપરથી થઇ શકે છે ગદ્યમન્ત્ર ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે જીવાત્માનો ભગવાન કૃષ્ણની સાથે દાસ, સેવક તરીકેનો સબધ બધાય છે, અને તે સબધ સરોવર સિદ્ધ કરવાને માટે તે જીવાત્મા પોતાની જાતનુ, પોતાના દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, અન્તકરણનુ અને તે બધાના ધર્મોનુ અને સ્ત્રી, પુત્ર, ધન ઘર વગેરે વસ્તુઓનુ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને સમર્પણ કરે છે તે જીવાત્માનુ વ્યુચ્ચરણ હજારો વર્ષોથી થયુ છે અને તેથી તેનો ભગવાનથી વિયોગ પણ એટલા જ વર્ષોથી થયો છે જેનામા ભગવાનને માટે ખરેખરો પ્રેમ હોય છે તેને આ વિયોગનુ દુખ થાય છે આ તાપ ક્લેશને પણ એક જાતનો આનન્દ માનવામા આવે છે આ તાપક્લેશાત્મક આનદનો પેદા બ્રહ્મસબધ કરવા તૈયાર થએલા જીવમા તિરોભાવ હોય છે આટલી કલ્પના ગદ્યમત્ર ઉપરથી થાય છે હવે આપણે સિદ્ધાન્તરહસ્યના ટીકાકારોનો અભિપ્રાય વિચારીએ શ્રીગોકુલનાથજી આજ્ઞા કરે છે કે બ્રહ્મસબધ એટલે શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગના આચાર્ય દ્વારા આત્માનુ અને અહમમશબ્દવાચ્ય વસ્તુઓનુ ભગવાનને નિવેદન શ્રીરઘુનાથજી લખે છે કે બ્રહ્મમા પુરુષત્વનો ભાવ છે, તેથી બ્રહ્મ એટલે પુરુષોત્તમ, તેમની સાથે દેહ અને આત્માના નિવેદનરૂપી જે સબધ તે જ બ્રહ્મસબધ બીજા બધા ટીકાકારો પણ આજ ભાવ જૂદા જૂદા શબ્દોમા દર્શાવે છે આ ઉપરથી આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે બ્રહ્મસબધ એટલે આપણે શ્રીકૃષ્ણના દાસ થઇને રહેવુ અને તેમને આપણી સર્વ વસ્તુઓનુ સમર્પણ કરવુ અર્થાત્ બ્રહ્મસબધ એટલે સર્વવસ્તુસમર્પણપૂર્વક સેવ્યસેવકભાવનો અગીકાર

પ્રારભમા આપણે જોયુ કે ભગવદિચ્છાથી જીવાત્મામા આનન્દાશનો તિરોભાવ થાય છે આ તિરોભાવ થયા પછી જીવ પોતાનુ સ્વરૂપ અને પરમાત્માની સાથેનો સબધ ભૂલી જાય છે સર્વ વસ્તુ બ્રહ્મની છે એ ભાવનાનુ વિસ્મરણ થાય છે અને તે સર્વ વસ્તુમા અહતા અને મમતાના ભાવનુ આરોપણ કરે છે. અહતામા 'અહમ્' 'હુ' શબ્દની ભાવના હોય છે આ હુ શબ્દ દેહ ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અને અન્તકરણના સબધમા વાપરવામા આવે છે તેથી દેહ ઇન્દ્રિય વગેરે પદાર્થો અહપદવાચ્ય કહેવાય છે મમતામા 'મમ' 'મારૂ' નો ભાવ હોય છે આ વસ્તુ મારી છે, અમુક પદાર્થ મારો છે આવા પ્રયોગોમા આપણી મમતા સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે મમતાના વિષયો ઘણા હોય છે તેમાના મુખ્ય સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ઘર વગેરે છે બ્રહ્મસબધમા અહતા અને મમતાનો ભગવાનમા વિનિયોગ કરી જીવાત્માએ ભગવાનના દાસ થઇને રહેવાનુ છે પદાર્થોમાથી અહતા મમતાને દૂર કરવાને માટે જે જે પદાર્થોમા અહતા અને મમતા હોય તે તે પદાર્થો ભગવાનને સમર્પી દેવા

---

[1] વસ્તુત અત્ર ભેદ પણ પદાર્થનો નહિ પરતુ રૂપમાત્રનો જ વિવક્ષિત છે, કારણ કે વસ્તુત તો જીવનો અને બ્રહ્મનો અભેદ છે તેઓ ઉભયે સ્વરૂપત એક જ છે તેથી સબધાર્થે અપેક્ષિત ભેદ બ્રહ્મસ્વરૂપનો અને જીવસ્વરૂપનો

[2] ब्रह्मसंबंधकरणात् सर्वेषां देहजीवयो

અને વિજ્ઞપ્તિ કરવી કે હે ભગવન્ આ સર્વ પદાર્થોના અધિપતિ આપ છો અજ્ઞાનથી મે
પદાર્થો ઉપર અહતા મમતાનુ આરોપણ કર્યું હતુ હવે હુ તમારો દાસ છુ, હવેથી હુ તમારો
થઇને રહીશ આ ભક્તિમાર્ગીય વિજ્ઞપ્તિ તે જ બ્રહ્મસબધ સસ્કાર

હવે કોઇને એમ શકા થાય કે જીવાત્માએ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને જ શરણે કેમ જવુ ? બીજા
કોઇ પદાર્થને શરણે કેમ ન જવુ ? આ શકાનુ સમાધાન અતિસરલ છે પહેલા જણાવ્યુ તેમ જીવ
એ બ્રહ્મમાથી અગ્નિમાથી તણખા નીકળે એમ નીકળે છે, અર્થાત્ જીવ એ બ્રહ્મનો અશ છે અને
બ્રહ્મ પોતે અશિ છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામા ભગવાન્ આજ્ઞા કરે છે કે **ममैवांशो जीवलोके**–જીવ
લોકમા મારો જ અશ છે બાદરાયણ મહર્ષિ પણ પોતાના વેદાન્તસૂત્રમા **अंशो नानाव्यपदेशात्**
એ સૂત્રમા જીવ એ બ્રહ્મનો અશ છે એમ સિદ્ધ કરે છે અશે અશિનુ જ ભજન કરવુ જોઇએ
એમ શ્રુતિનો[1] ઉપદેશ છે આથી જીવ ભગવાનને જ શરણે જાય છે અને તેની સેવા કરે છે
તે સર્વથા યોગ્ય છે, એમા કોઇ પણ પ્રકારના સદેહને સ્થાન નથી

ઉપર આપણે જોઇ ગયા કે અહતા અને મમતાના સર્વ વિષયો ભગવાનને સમર્પીને દાસ
ભાવે ભગવાનને શરણે રહેવાની પ્રતિજ્ઞાનુ નામ જ બ્રહ્મસબધ હવે આ બ્રહ્મસબધના પ્રયોજનનો
વિચાર કરીએ વિશ્વમા એવો એક પણ પદાર્થ નથી કે જેનુ પ્રયોજન ન હોય–ભલે પછી તે
પ્રયોજન ઇષ્ટ હોય કે અનિષ્ટ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામા આપણે વાચીએ છીએ કે **निर्दोषं हि समं ब्रह्म**–
બ્રહ્મ નિર્દોષ છે, સમ છે ઇત્યાદિ ઉપનિષદોમા પણ અનેક સ્થલે બ્રહ્મની નિર્દોષતા સ્પષ્ટ જાણવા
પડે છે નિર્દોષ પદાર્થ પાસેની વસ્તુઓ પણ નિર્દોષ જ હોય છે તે પદાર્થની આજુબાજુનુ વાતા
વરણ પણ દોષરહિત જ જોવામા આવે છે. આથી નિર્દોષબ્રહ્મની પાસે જનાર મનુષ્ય નિર્દોષ જ
હોવો જોઇએ, અને જો તેનામા કોઇ પણ પ્રકારના દોષ હોય તો તે દોષોને દૂર કરીને જ બ્રહ્મ
સમીપ તે જઇ શકે છે પહેલા આપણે જોયુ તેમ જીવ ભગવદિચ્છાથી સ્વભાવથી જ સદોષ બને
છે અને બન્ધ વિપર્યય પ્રાપ્ત કરે છે. તે જીવ માટે એક જ માર્ગ ખુલ્લો હોય છે અને તે એ કે
ભગવાનને શરણે જઇ તેણે સેવા કરવી આ માર્ગ વિના બીજો કોઈ પણ માર્ગ મનુષ્યમાત્રને માટે
જગતમા છે જ નહિ, એટલે સર્વેએ–બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વૈશ્ય, શૂદ્ર, સ્ત્રી, દેવ, અસુર, યક્ષ વગેરેએ-
ભગવાનને શરણે જઇ સેવા કરવાની જ રહી

શરણ અને સેવા એ શી રીતે સિદ્ધ થાય ? સ્વભાવથી જ દુષ્ટ જીવ નિર્દોષ પ્રભુની સેવા
કેવી રીતે કરી શકે ? જીવની પાસે એક પણ એવી સત્તા છે કે જેથી પોતાનામા દોષ રહે
છતા પણ ભગવાનની સેવા તે કરી શકે ? આ અને આવા અનેક પ્રશ્નો આપણને સ્વાભાવિક
રીતે થાય છે આ શકાનુ સમાધાન બીજા કોઈ આચાર્યથી થઇ શકતુ નથી, માત્ર શ્રીવલ્લભા-
ચાર્યજીએ જ ભગવદાજ્ઞાને અનુસરીને આપણને ઉત્તમ પ્રકારનુ સમાધાન આપ્યુ છે અને તે
સમાધાન બ્રહ્મસબધ સસ્કારજ છે બ્રહ્મસબધ સસ્કારથી જીવ અને તેના સર્વ પદાર્થો નિર્દોષ
બની ભગવત્સેવાને અર્થે બ્રહ્મસમ બને છે જ્યા સુધી બ્રહ્મસબધ કરવામા નથી આવતો
ત્યા સુધી જીવ નિર્દોષ અને નિશ્ચિન્ત બનતો નથી અને તેથી કરીને તેને પ્રભુસેવાનો અધિકાર
પ્રાપ્ત થતો નથી જેમ ત્રણ વર્ણના મનુષ્યો ઉપનયન સસ્કારથી શુદ્ધ બની ગાયત્રીમત્ર, વેદાધ્યયન,
સધ્યા વગેરે વૈદિક કર્મોનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરે છે તેમ માત્ર ત્રણ વર્ણના મનુષ્યજ નહિ, પણ
વિશ્વમા જેટલા પ્રકારના મનુષ્યો અને પદાર્થો છે તે સર્વની શુદ્ધિ બ્રહ્મસબધથી જ થાય છે અને
ત્યાર પછી જ ભગવત્સેવાના અધિકારી બને છે ઉપનયન સસ્કાર પહેલા બાળક ગમે તે ખાય છે,

---

१ यो यदंशः स तं भजेत् ।

ગમે તેમ વર્તે છે, અને અનેક રીતે અશુદ્ધ બને છે છતા પણ ઉપનયન સસ્કારથી તે સર્વ અશુદ્ધિ દૂર થઇ જાય છે અને તે બાલકને વૈદિક કર્મોનો અને મોક્ષફલક વેદાધ્યયનનો અધિકાર મળે છે જગતમા પણ આપણે જોઇએ છીએ કે ઉપનયન પહેલા બ્રાહ્મણનો બાલક પણ પોતાના વણિક્ પાડોશીને ત્યા જમે છે અને તે બાલકનાં માતા પિતાને જ્યારે આ વિષયમા પ્રશ્ન કરવામા આવે છે ત્યારે તેઓ વિના સકોચે કહે છે કે હમણા તેને જેમ કરવુ હોય તેમ કરવાદો, ઉપનયન સસ્કાર થશે ત્યારે આ બધુ બળી જશે ધર્મશાસ્ત્ર અને લોકની ભાવનાની એકતાનો આ સુદર દૃષ્ટાત છે ધર્મશાસ્ત્રના ગ્રન્થોમા સામાન્ય રીતે ત્રણ ભાગ હોય છે એક આચાર વિષેનો, બીજો વ્યવહાર વિષેનો અને ત્રીજો પ્રાયશ્ચિત્ત વિષેનો પ્રાયશ્ચિત્તભાગમા એવુ જોવામા આવે છે કે અમુક વિધિનુ પાલન ન કરવાથી જે દોષ પ્રાપ્ત થાય છે તે દોષને દૂર કરવાને અમુક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવુ દાખલા તરીકે બ્રાહ્મણે સોળ વર્ષની અદર, ક્ષત્રિયે બાવીસ વર્ષની અંદર અને વૈશ્યે ચોવીસ વર્ષની અદર ઉપનયન સસ્કાર કરવો, અને જો તેટલા સમયમા તે સસ્કાર કરવામા નહિ આવે તો તે દ્વિજ સર્વ ધર્મથી બહિષ્કૃત સાવિત્રીપતિત અને વ્રાત્ય થાય છે આ દોષને—અયોગ્યતાને—દૂર કરવાને માટે તેને વ્રાત્યસ્તોમ નામનો ક્રતુ કરવો પડે છે આ ઉપરાત બ્રહ્મહત્યાનુ પ્રાયશ્ચિત્ત, સુરાપાનનુ પ્રાયશ્ચિત્ત, સ્વર્ણસ્તેયપ્રાયશ્ચિત્ત, ગુરુતલ્પગપ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે અનેક જાતના પ્રાયશ્ચિત્તો કરવાથી કરેલા પાપ, દોષ વગેરે દૂર થઇ જાય છે અને તે મનુષ્ય શુદ્ધ થાય છે આવી જ રીતે દોષમાથી મુક્ત થઇ શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરી, ભગવાનને શરણે જઇ તેમની સેવા કરવાનો અધિકાર બ્રહ્મસબધ નામના સસ્કારથી જ મળે છે, અન્યથા નહિ ઉપનયન વગેરે વૈદિક સસ્કારો, ધર્મશાસ્ત્રમા દર્શાવેલા પ્રાયશ્ચિત્તો અને મનુષ્યમાત્રનો ઉદ્ધાર કરનાર બ્રહ્મસબધ સસ્કાર મનુષ્યને શુદ્ધ બનાવે છે શુદ્ધિની આવશ્યકતા એટલા સારુ જ કે શુદ્ધિ વિના જે કાર્ય કરવામા આવે છે તે કાર્ય નિષ્ફલ નીવડે છે આ સર્વ ઉપરથી બ્રહ્મસબધની આવશ્યકતા અને તેનુ પ્રયોજન સ્પષ્ટ માલમ પડે છે ઉપનયનાદિ સસ્કારથી ત્રણ વર્ણની જ શુદ્ધિ થાય છે અને બ્રહ્મસબધથી સર્વ મનુષ્યોની અને સર્વ પદાર્થની શુદ્ધિ થાય છે આથી બ્રહ્મસબધની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારવામા આવે છે અમુક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી અમુક પ્રકારનો જ દોષ દૂર થાય છે અને જેટલા જેટલા દોષો થયા હોય તેટલા સર્વ દોષોને માટે જૂદા જૂદા પ્રાયશ્ચિત્તો કરવામા આવે છે બ્રહ્મસબધથી તો એક જ વખતે દેહના અને જીવના સર્વ દોષ અને પાપનો નાશ થાય છે એટલે પ્રાયશ્ચિત્તના કરતા પણ બ્રહ્મસબધની ઉત્કૃષ્ટતા સ્પષ્ટ જણાય છે

બ્રહ્મસબધમા જીવાત્મા અને તેની સાથે સબધ ધરાવતા સર્વ પદાર્થોનુ ભગવાનને નિવેદન થાય છે જગતમા જેમ કોઇ માણસ પોતાનો બગલો વેચે છે ત્યારે તે બગલાની સાથે જ તે બગલાની આજુબાજુની ઓરડીઓ અને ફરનીચર વગેરે બગલો લેનાર માણસને આપવામા આવે છે, તેમ આત્માના સમર્પણ સમયે આત્માની સાથે કોઇ પણ પ્રકારે સબધ ધરાવતી વસ્તુઓનુ પણ સમર્પણ થઇ જ જાય છે એટલે આત્માનો, અહતાના વિષયોનો અને મમતાના વિષયોનો વિનિયોગ ભગવત્સેવામા જ થાય છે આથી જ શ્રીમહાપ્રભુજીએ અહતા દૂર કરવાને તનુજા સેવાનો, મમતા દૂર કરવાને વિત્તજા સેવાનો અને આત્માને માટે સર્વથી ઉત્તમ માનસી સેવાનો ઉપદેશ કર્યો છે તનુજા સેવામા માત્ર દેહનો નહિ, પણ ઇન્દ્રિય, અતઃકરણ વગેરેનો પણ સમાવેશ થાય છે વિત્તજા સેવામા દ્રવ્ય ઉપરાંત સ્ત્રી પુત્ર, પશુ વગેરે સપત્તિનો અતર્ભાવ સહજ રીતે થઇ શકે છે

બ્રહ્મસબધથી સર્વ દોષની નિવૃત્તિ કેવી રીતે થઇ શકે છે એ જોઇએ જગતમા ઘણા ખરા મનુષ્યો સુવર્ણના અલકારોનો ઉપયોગ કરે છે અને આ ઉપયોગમા તેઓ પોતાની રસભાવના દર્શાવે છે ઉપર જણાવ્યુ તેમ રસ વિવિધતામા જ રહ્યો છે, તેથી અનેકવાર તે સુવર્ણના આભુ

પણોને ભાંગી બીજા નવા આભૂષણો કરાવવામા આવે છે, અને તે સિદ્ધ કરવાને જૂના અલકારોને ભાંગી, તેજાપમા નાખી, તદ્દન શુદ્ધ સુવર્ણરૂપે બહાર કાઢે છે અલકારોમા જેટલી મલિનતા હતી તે બધી અગ્નિસ્વરૂપ તેજાપથી જતી રહે છે અને સુવર્ણ પોતાના પ્રકાશવાન્ મૂલસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે અગ્નિમય તેજાપના સબધથી મલિન સુવર્ણ પણ અગ્નિમય-શુદ્ધ થાય છે સુવર્ણને પોતાની શુદ્ધિ કરી મૂલસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવાને માટે અગ્નિમય તેજાપનો સબધ કરવો પડે છે ગગા, યમુના વગેરે પવિત્ર નદીઓના સબધમા પણ આ જ ભાવના રહેલી છે કોઇના ઘરમા દસ દિવસની દુર્ગંધથી ભરેલી છાસ હોય તો તે માણસ તેની દુર્ગંધથી કટાળી તેને ફેકી દે છે પણ આ જ છાસને એક પાત્રમા લઇ જઇ ગગા કે યમુના જેવી પવિત્ર નદીમા નાખી દે તો તે છાસની દુર્ગંધ જતી રહે છે અને જાણે સર્વથા શુદ્ધ ન થઇ હોય એમ ગગામય કે યમુનામય બની જાય છે ગગાનો પ્રવાહ તો ચાલુ જ હોય છે તેથી આગળના સ્નાનાદિ કરવાના ઘાટ ઉપર કોઇ શ્રદ્ધાળુ માણસ ઉભો હોય અને પોતાના દેશમા ગગાજલ લઇ જવાના વિચારથી ગગાજલ પાત્રમા ભરતો હોય અને કદાચ તે જ જલમા પેલી દુર્ગંધ છાસવાળુ જલ આવી ગયુ હોય તો તેને ખબર પડતી નથી કે આ છાસવાળુ જલ છે, પણ બધુ ગગાજલ જ છે એમ માની તેને હર્ષથી પાત્રમા ભરે છે, અને જ્યારે તે ઘેર આવે છે ત્યારે તે જ જલનુ ઘણી ધામધૂમથી પૂજન અને બ્રહ્મભોજન કરે છે આ દૃષ્ટાન્તમા આપણને જણાય છે કે ગગાજીના સબધથી છાસની દુર્ગંધ જતી રહી અને તે ગગામય બની ગઇ જગતમા પણ આપણે જોઇએ છીએ કે ગમે તે કુલની કન્યા હોય-અતિશૂદ્રની કન્યા હોય-અને તે જ્યારે રાજાને પરણાવવામા આવે છે ત્યારે લોકો આ નવી સ્ત્રીને શૂદ્ર તરીકે નથી માનતા પણ પોતાના રાજાની પ્રિય રાણી માની આદર સત્કાર કરે છે અહીં પણ એટલુ તો સ્પષ્ટ છે કે અતિશૂદ્ર-ચાણ્ડાલ-ની કન્યા પણ ઉચ્ચ કોટિના રાજા સાથે જ્યારથી સબધમા આવી ત્યારથી તેનુ શૂદ્રત્વ જતુ રહ્યુ અને રાજાની રાણી થવાનુ માન પ્રાપ્ત કર્યુ પારસમણિ સાથે લોઢાને જ્યારે સબધ થાય છે ત્યારે લોઢુ સુવર્ણ થઇ જાય છે એમ લોકો માને છે લોઢાને અગ્નિમા નાખીએ છીએ ત્યારે તે અગ્નિમય થઇ જાય છે વિચાર કરતા આવા અસખ્ય દૃષ્ટાન્તો આપણને મળી આવે છે આ સર્વ દૃષ્ટાન્તો ઉપરથી એક જ વાત સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે અને તે એ કે અત્યન્ત સારા પદાર્થના સમાગમમા આવવાથી હલકો પદાર્થ પણ ઉત્તમ થઇ જાય છે આ જ વિચારણા બ્રહ્મસબધના વિષયમા જોવામા આવે છે જીવાત્માનો અને તેની અહતા અને મમતાના વિષયભૂત પદાર્થોનો જ્યારે બ્રહ્મ સાથે સમર્પણરૂપે સબધ થાય છે ત્યારે તેમના સર્વ દોષો જતા રહે છે અને બ્રહ્મની માફક નિર્દુષ્ટ રહે છે તેજોમય બ્રહ્મની સાથે જેવો સબધ થાય છે કે તરત જ તેજાપમા નાખેલા સુવર્ણની માફક જીવાત્મા અને અન્ય પદાર્થો તેજોમય જ બને છે અને નિર્દોષતા પ્રાપ્ત કરે છે આથી મનુષ્યમાત્રને દોષરહિત કરી પવિત્ર બનાવવાની બ્રહ્મસબધના સામર્થ્ય વિષે કોઇને પણ અસભાવના થશે નહિ, અને બ્રહ્મસબધથી જ સર્વ દોષોની નિવૃત્તિ થાય છે એ શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞા દરેકની બુદ્ધિમા ઉતરશે

આ બ્રહ્મસબધનો અધિકાર માત્ર ત્રણ જ વર્ણનો છે એમ નથી પરતુ સર્વનો છે મર્યાદા માર્ગમા તો ત્રણ જ વર્ણનો અધિકાર હોય છે અને તેથી સ્ત્રીઓ અને શૂદ્રોનુ સ્વતત્ર રીતે તેમા સ્થાન હોતુ નથી શ્રીમહાપ્રભુજીના પ્રાકટ્ય પૂર્વે આ મર્યાદામાર્ગની રીત સર્વત્ર પ્રચલિત હતી અને તેથી સ્ત્રીએ અને શૂદ્રે પોતાના પતિદ્વારા પોતાનો ઉત્કર્ષ સાધવાનો હતો પણ આ સમયમા ત્રણ વર્ણના મનુષ્યોની એવી સ્થિતિ હતી કે તેઓ પોતાનો ઉદ્ધાર કરી શકે એમ ન હતા. તો પછી તેમના ઉપર આધાર રાખનારા શૂદ્રો અને સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર કરવા તેઓ કેવી રીતે સમર્થ થઇ શકે? કર્મમાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ ઉપાસનામાર્ગ, ભક્તિમાર્ગ વગેરે

પરમાત્માને મેળવવાના માર્ગો તે સમયે હતા, પણ તે સમયના મનુષ્યોની સ્થિતિ એવી હતી કે બધા માર્ગોમાથી એક પણ માર્ગને બરોબર રીતે તેઓ અનુસરી શકે નહિ સમય અને સ્થલ પણ ઘણા પ્રતિકૂલ હતા આવી વિષમ સ્થિતિમા ત્રૈવર્ણિકને પોતાનો ઉદ્ધાર કોઇ પણ રીતે થવાનો નથી એમ જાણી ખેદ થાય એ સ્વાભાવિક છે જ્યા ત્રૈવર્ણિક પુરુષોની જ આવી સ્થિતિ હોય ત્યા તેમની મદદથી જ તરી શકનાર સ્ત્રી અને શૂદ્રનુ તો શુ જ કહેવુ ? સમય એવો પ્રતિકૂલ હતો કે કર્મમાર્ગના યાગાદિને માટે શુદ્ધ સ્થલ, પદાર્થ વગેરે અપેક્ષિત વસ્તુઓ પણ મળી શકતી નહિ શુદ્ધ જ્ઞાન આપનાર ગુરુઓના અભાવથી જ્ઞાનમાર્ગનો પણ લાભ લઇ શકે એમ ન હતુ ઉપાસના અને ભક્તિનો વિવેક કોઇ જાણતુ ન હતુ અને ઉપાસનાને જ ભક્તિ માની સર્વ સતોષ માનતા ઉપાસનાના ઉપયોગમા આવતા મન્ત્રોના અધિષ્ઠાતા દેવો પણ જાણે તિરોહિત ન થઇ ગયા હોય એમ મન્ત્રોની બીલકુલ અસર થતી ન હતી. યોગમાર્ગ વગેરે સાધનો પણ સર્વથા છિન્નભિન્ન જ થઇ ગયા હતા આવી સ્થિતિમા મનુષ્યો બીચારા શુ કરે ? આ દયાજનક સ્થિતિ જોઇને કયા સત્પુરુષને દયા ન આવે ? ભગવાનને આ વસ્તુસ્થિતિ જોઇને પોતાના મુખરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજીને ભૂતલ ઉપર પ્રકટ કર્યા અને શ્રાવણ શુક્લ એકાદશાની રાત્રિએ સર્વનો ઉદ્ધાર કરવાને સમર્થ એવા બ્રહ્મસબધની આજ્ઞા આપી અને કહ્યુ કે બ્રહ્મસબધથી જ મનુષ્યમાત્રનો, અરે સર્વ જીવોનો, ઉદ્ધાર થઇ શકશે શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ સસ્કારનો પ્રચાર કરી અસખ્ય મનુષ્યોના ઉદ્ધાર કર્યો તેમા યવનો, શૂદ્રો, અને અતિશૂદ્રોનો પણ ઉદ્ધાર થઇ ગયો છે એમ સામ્પ્રદાયિક ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે બ્રહ્મસબધની આવી સર્વવ્યાપકતા અને સર્વોપયોગિતા દરેકને આશ્ચર્યચકિત કરી નાખે છે જેમ ખ્રીસ્તિમતમા ક્રાઇસ્ટને માટે Saviour of man-મનુષ્યના ઉદ્ધારક-કહેવામા આવે છે, જેમ શ્રીમદ્ભાગવતમા ભગવાનને માટે **सर्वोद्धारप्रयत्नात्मा कृष्ण प्रादुर्बभूव हि**-સર્વનો ઉદ્ધાર કરવાના પ્રયત્નવાળા શ્રીકૃષ્ણનો પ્રાદુર્ભાવ થયો-એમ કહેવામા આવે છે તેમ શ્રીમહાપ્રભુજીને માટે પણ આપણે વિના સકોચે કહી શકીએ કે આપશ્રી સર્વના ઉદ્ધારક છે, અને આથી જ બ્રહ્મસબધના સર્વ અધિકારી છે અને આજ ભાવનાથી **ब्रह्मसबधकरणात् सर्वेषा देहजीवयो सर्वदोषनिवृत्ति** એ ઉપદેશવચનમા **सर्वेषाम्** એ પદ મૂકી બ્રહ્મસબધની વ્યાપકતા સ્પષ્ટપણે દર્શાવી છે કેટલાક ટીકાકારો જૂદી રીતે અન્વય લે છે પણ અમને તે સતોષકારક જણાતો નથી

સર્વ વસ્તુનુ ભગવાનને નિવેદન કરવા રૂપી બ્રહ્મસબધના સ્વરૂપનો, સર્વ દોષનુ નિવારણ કરી નિશ્ચિન્તતા આપવા રૂપી તેના પ્રયોજનનો અને ભગવત્સેવાનો અધિકાર મળવારૂપી તેના ફલનો આપણે વિચાર કરી ગયા હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે બ્રહ્મસબધ કર્યા પછી વૈષ્ણવના સદાચાર કેવા હોવા જોઇએ કે જેથી અમુક જીવને બ્રહ્મસબધ થયાનુ પ્રસજ્ઞ અનુમાન થઇ શકે ? આનુ સ્પષ્ટીકરણ શ્રીમહાપ્રભુજીએ સિદ્ધાન્તરહસ્યમા કર્યુ છે આપશ્રી ઉપદેશ કરે છે કે જેણે બ્રહ્મસબધ કર્યો છે તેણે અસમર્પિત વસ્તુનો સર્વથા ત્યાગ કરવો કારણ કે જે પદાર્થો ભગવાનને સમર્પવામા નથી આવ્યા તે સદોષ હોય છે પદાર્થોના દોષની નિવૃત્તિ ભગવાનને સમર્પણ કરવાથી જ થાય છે એમ અનેક રીતે આપણે ઉપર સિદ્ધ કરી ગયા છીએ માટે જે પદાર્થ પ્રભુને સમર્પવામા ન આવ્યો હોય તે પદાર્થમા દોષો હોય છે આ દુષ્ટ પદાર્થ સાથે બ્રહ્મસબધ લીધેલા માણસનો સસર્ગ થાય, એ ઇષ્ટ નથી, કારણ કે તે દોષવાળા પદાર્થના સસર્ગથી તે માણસ પણ પોતાની નિર્દોષતા ગુમાવી દોષવાળો બને છે અને સેવાનો અધિકાર ખોઇ બેસે છે આ હેતુથી બ્રહ્મસબધ લેનારા માણસે પ્રથમ એ લક્ષમા રાખવાનુ કે જે વસ્તુનુ ભગવાનને નિવેદન કરવામા નથી આવ્યુ તે વસ્તુનો સબધ કોઇ પણ અગે રાખવો નહિ. તેથી જ શુદ્ધ વૈષ્ણવો કોઇ પણ પદાર્થનો ઉપયોગ કરતા પહેલા

ભગવાનને નિવેદન કરે છે અને ત્યાર પછી જ તેને પોતાના કામમા લે છે અર્થાત્ અસમર્પિત વસ્તુનો સર્વથા ત્યાગ એ બ્રહ્મસબધવાળા વૈષ્ણવનો પ્રથમ સદાચાર છે

બ્રહ્મસબધ લીધા પછી વૈષ્ણવનો બીજો સદાચાર એ છે કે કોઇ પણ લૌકિક અથવા વૈદિક કાર્ય જો તેને કરવાનુ પ્રાપ્ત થયુ હોય તો પ્રથમ પ્રભુને નિવેદન કરીને જ તે કાર્યનો આરભ કરવામા આવે છે, અન્યથા નહિ બ્રહ્મસબધ લીધેના માણુસોએ લૌકિક અને વૈદિક કર્મો કરવા જ એવો ભાર નથી પણ જો તે કર્મો કરવાના પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમ પ્રભુને નિવેદીને જ કરવા આમા નિયમાત્મક પરિસખ્યાનો ભાવ જ પ્રધાન છે જો આ પ્રમાણે કરવામા ન આવે તો જીવાત્માએ બ્રહ્મસબધથી મેળવેલી નિર્દોષતા જતી રહે છે અને ધર્મપતિત થાય છે તાત્પર્ય એ કે જે કાર્ય કરવુ હોય તે પ્રભુને નિવેદીને જ કરવુ આ બીજો સદાચાર છે

ભગવાનને સર્વ પદાર્થોનુ નિવેદન કરવાનો ઉપદેશ કરવામા આવ્યો છે સર્વ પદાર્થ એટલે ગમે તે પદાર્થ નહિ પણ જે પદાર્થનો ઉપયોગ કોઇએ કર્યો ન હોય અથવા તો જે પદાર્થનો વિનિયોગ કોઇ દેવ અથવા મનુષ્યમા થયો ન હોય એવો પદાર્થ અર્થાત્ જો કોઇ પદાર્થનો કોઇ બાળકે અથવા કોઇ મનુષ્યે જ્ઞાન દશામા કે અજ્ઞાનદશામા ઉપભોગ કર્યો હોય તો તે પદાર્થ પ્રભુને સમર્પવો નહિ ભગવાન્ સર્વના ઇશ છે, દેવોના પણ દેવ છે એટલે તેમને બીજા કોઇના ઉપયોગમા આવેલી વસ્તુનુ નિવેદન કરવામા આવતું નથી જેમ લોકમા એવી સામાન્ય મર્યાદા છે કે શેઠ પોતાના નોકરોનુ ઉચ્છિષ્ટ લેતો નથી, પતિ પોતાની સ્ત્રીનુ ઉચ્છિષ્ટ જમતો નથી તેમ સર્વના અધિપતિ ભગવાન્ કોઇનુ ઉચ્છિષ્ટ સ્વીકારતા નથી માટે બ્રહ્મસબધ લીધા પછી વૈષ્ણવોએ બીજાએ–માણસે, દેવે કે ગમે તેણે–ભોગવેલી વસ્તુનુ સમર્પણ પ્રભુને કરવુ નહિ આ એમનો ત્રીજો સદાચાર

સમર્પણ કરીને વૈષ્ણવોએ ભગવાનના સેવક તરીકે રહેવાનુ છે ભગવાન્ જ પોતાના સેવ્ય છે અને પોતે એમના સેવક છે એ ભાવનાનુ દૃઢ રીતે પરિપાલન કરવાનું છે જગતમા નોકરો શેઠને આશ્રિત રહે છે અને જે કાર્યથી શેઠ પ્રસન્ન થાય તે કાર્ય તેઓ હર્ષથી કરે છે અને શેઠની કૃપા મેળવવાને ભાગ્યશાળી બને છે. આ પ્રમાણે જ વૈષ્ણવોએ પ્રભુના દાસ થઇને રહેવુ અને જે કાર્યથી પ્રભુ પ્રસન્ન થતા હોય તે જ કાર્ય પ્રતિદિન કરવુ વળી શેઠના ઉપર જ સર્વ આધાર રાખવાથી જેમ નોકરને કોઇ પણ પ્રકારની ચિન્તા હોતી નથી તેમ ભગવાનને જ જેણે નિવેદન કર્યું છે તેને કોઇ પણ પ્રકારની ચિન્તા હોતી નથી આ પ્રમાણે પોતાના દિવસો અને આયુષ્ય ગાળવામા આવે તો ભગવત્કૃપને માટે કોને સદેહ રહે? અર્થાત્ તે વૈષ્ણવ ભગવાનના પ્રસાદનો અલભ્ય અનુભવ સુખેથી કરે છે પ્રભુ જ સેવ્ય અને પોતે સેવક એ ભાવનુ પરિપાલન એ વૈષ્ણવોનો ચોથો સદાચાર છે

જેમ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ છે, જેમ ઋક, યજુસ, સામ અને અથર્વ એ ચાર વેદ છે તેમ અસમર્પિત વસ્તુનો ત્યાગ, સર્વ કાર્યમા સર્વ વસ્તુનુ, લૌકિક અને વૈદિકનુ પણ–પ્રારભમા સમર્પણ, સામિભુક્તનુ અસમર્પણ અને સેવ્યસેવકભાવ આ ચાર વૈષ્ણવોના મુખ્ય સદાચારો છે આ ચાર નિયત સદાચારોના પાલનથી બ્રહ્મસબધ સસ્કારમા કરવામા આવેલી પ્રતિજ્ઞા દૃઢ થાય છે, અને કોઇ પણ પ્રકારના દોષનો પ્રતિબધ નહિ આવવાથી જીવનપર્યન્ત નિરતર સેવાનો અધિકાર ભોગવાય છે

સામ્પ્રદાયિક ગ્રન્થોમા નિવેદનના ત્રણ પ્રકાર આપવામા આવ્યા છે તેમા જેઓએ પોતાના પ્રાણ શ્રીકૃષ્ણને જ અધીન કરી નિવેદન કર્યું છે તેઓ ઉત્તમ અધિકારી કહેવાય છે, જેમણે

ભગવાનનુ સ્વરૂપ, પોતાનુ સ્વરૂપ અને નિવેદનનુ સ્વરૂપ બરોબર સમજીને નિવેદન કર્યું છે તે મધ્યમ અધિકારી કહેવાય છે અને જેઓએ પ્રેમ અને જ્ઞાનથી રહિત હોવાથી કેવળ પુષ્ટિમાર્ગીય ગુરુના મુખેથી ગદ્ય અને પચાક્ષરનુ શ્રવણ કરી તેનુ ઉચ્ચારણ કરી નિવેદન કર્યું છે તે હીન અધિકારી કહેવાય છે આ રીતે નિવેદનમા ઉત્તમ, મધ્યમ અને હીન એવા ત્રણ પ્રકારો અને તેને અગે ત્રણ અધિકારીઓ જોવામા આવે છે આ ત્રણમા જે ઉત્તમ નિવેદન છે તે પ્રેમની ઉત્પત્તિ પછી થઇ શકે છે, મધ્યમ નિવેદન પુષ્ટિમાર્ગના ગ્રન્થોના અધ્યયન અને ગુરુના ઉપદેશથી થએના જ્ઞાન પછી થાય છે અને તૃતીય નિવેદન પુષ્ટિમાર્ગના ગુરુએ કરેલા ગદ્ય અને પચાક્ષરના ઉપદેશ પછી થાય છે

અહી કોઇને શકા થાય કે ત્રણ પ્રકારના નિવેદનમા પહેલા બે પ્રકાર તો જાણે ઠીક છે, પણ જે નિવેદન અજ્ઞાન દશામા કરવામા આવ્યુ છે તેનુ ફલ શુ ? તે તદ્દન નિરુપયોગી જ છે આ શકાના સમાધાનમા જણાવવાનું કે નિવેદન જ્ઞાનદશામા થયુ હોય કે અજ્ઞાનદશામા થયુ હોય તો પણ તેનુ ફલ તો નિવેદન કરનારને પ્રાપ્ત થાય છે જ આ સમજવાને માટે કેટલાક દૃષ્ટાન્તો લઇએ કોઇ એક બાલક છે તેનામા બહુ બુદ્ધિ ન હોવાથી તે દાન વગેરે કર્મોનુ સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી આ સ્થિતિમા પણ જો તે બાલક પોતાના પિતાની આજ્ઞાથી દાનાદિ કર્મ કરે તો તે તેનુ ફલ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે દાનના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન નથી છતા પણ દાનમત્રના ઉચ્ચાર માત્રે કરીને તે દાનનુ ફલ ભોગવે છે કોઇ મૂર્ખ, રોગી અથવા મરણ પથારીએ પડેલો માણસ ધર્મનુ સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી, છતા પણ જ્યારે તે અવસ્થામા તે ધર્મ કરે છે તો તેનુ ફલ તેને મળે છે એમ પુરાણાદિના અનેક દૃષ્ટાન્તો ઉપરથી માલમ પડે છે શ્રીવિઠ્ઠલેશ પ્રભુ પણ ભક્તિહસમા **विधिमजानता बालेन** વગેરે પક્તિઓમા આ ભાવનુ જ નિરૂપણ કરે છે તેથી પ્રેમ, જ્ઞાન-ભગવત્સ્વરૂપ, નિવેદનસ્વરૂપ એ સર્વનુ જ્ઞાન, કોઇ મનુષ્યને ન હોય અને નિવેદન કરવામા આવ્યુ હોય તો ગદ્ય અને પચાક્ષરમત્રના ઉચ્ચારણ માત્રથી જ તેનુ નિવેદન સિદ્ધ થઇ જાય છે અને તે પણ ફલ પ્રાપ્ત કરે છે, માટે અજ્ઞાનીઓનુ નિવેદન નિષ્ફલ છે એમ શકા કરવી નહિ

વળી કોઇને શકા થાય કે જ્યારે એક માણસ બ્રહ્મસબધ કરી સર્વ પદાર્થો ભગવાનને સમર્પે છે ત્યારે તે માણસના સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી વગેરે કુટુબના માણસોનુ પણ નિવેદન થઇ જ જાય છે તો પછી તે સ્ત્રી, પુત્ર પુત્રી વગેરેને સ્વતત્ર નિવેદન કરવાની કોઇપણ પ્રકારની આવશ્યકતા નથી અને તેથી તેમણે નિવેદન ન જ કરવુ જોઇએ આ શકા સ્વાભાવિક છે, પણ તે સર્વથા સત્ય નથી તેનુ નિરાકરણ આ પ્રમાણે કરવામા આવે છે ઘરનો મોટો માણસ નિવેદન કરે છે એટલે તેના સબધીઓનુ પણ નિવેદન થઇ જાય છે અને તે સબધીઓ ભગવદીય કહેવાય છે કુટુબના માણસો ભગવદીય થયા છે છતા પણ એમનો દેહ, ઇન્દ્રિય, અત કરણ વગેરેમા જે અધ્યાસ છે તે નિવૃત્ત થએલો હોતો નથી અને તેથી કરીને તેમની બુદ્ધિ ભગવદીય થતી નથી, અને જ્યા સુધી બુદ્ધિ ભગવદીય થાય નહિ ત્યા સુધી એનનુ નામનુ નિવેદન નકામુ જ છે માટે દરેક માણસે પોતાનો અધ્યાસ દૂર કરી પોતાની બુદ્ધિને ભગવદીય બનાવવાને સારુ સ્વતત્ર રીતે નિવેદન કરવુ જોઇએ અને તેથી જ સમ્પ્રદાયમા પૃથક્ પૃથક્ નિવેદન કરવામા આવે છે નિવેદન સર્વને માટે છે એમ આપણે ઉપર સિદ્ધ કરી ગયા છીએ અને તે ઉપરાત એ જ ભાવનુ સમર્થન સપ્તમસ્કધમા નારદજીએ યુધિષ્ઠિરને સબોધીને કહેલા વચનોમા[1] જોવામા આવે છે એક જ માણસના નિવેદનથી તે

[1] सख्यमात्मनिवेदन नृणामय परो धर्म सर्वेषा समुदाहृत इत्यादि

માણસના સંબંધીઓ ભગવદીય થઇ જાય એ વાદીનો મત એક ક્ષણ વાર આપણે સ્વીકારીએ તો પણ પૃથક્ નિવેદનમાં કોઇ પણ પ્રકારની હાનિ નથી, પણ વિશેષ લાભ છે જેમ જગતમાં **अधिकस्याधिकं फलम्** એ ન્યાયનો પ્રચાર જોવામાં આવે છે તેમ અહીં પણ માનવાનું છે કુટુંબના સંબંધીઓ ભગવદીય થયા હશે અને પાછું નિવેદન કરશે તો વધારે ભગવદીય થશે, એમાં શું જતું રહ્યું ? જેમ અર્જુન પોતે વેણુપુત્ર હોવાથી પવિત્ર જ હતો છતાં પણ પોતાના પૌત્ર પરીક્ષિતની ભક્તિથી વધારે પવિત્ર થયો તેમ કોઇ માણસ ભગવદીય થયો હોય, છતાં પણ તે નિવેદન કરે તો તે વધારે ભગવદીય બને છે અર્થાત્ પૃથક્ નિવેદનમાં લાભ જ છે માટે દરેકે પૃથક્ જ નિવેદન કરવું

અન્ન આપનાર, ભયમાંથી રક્ષણ કરનાર, પત્નીનો પિતા વિદ્યાનું દાન કરનાર અને જન્મ આપનાર એ પાંચ પિતા ગણાય છે એમ પુરાણનું વાક્ય[૧] છે આમાં વિદ્યાદાતાને પિતા તરીકે માનવામાં આવ્યા છે પતિ અને પત્ની એ બન્ને એક જ ગુરુ પાસેથી ઉપદેશ લે તો તે ગુરુ તે દંપતીના પિતા થાય અને તેથી તે દંપતી વચ્ચે પરસ્પર પતિપત્નીનો ભાવ ન રહેતાં ભાઇ બહેનનો ભાવ રહેવો જોઇએ અને જો આ પ્રમાણે થાય તો જગત્ ઉત્સન્ન જ થઇ જાય, માટે પતિ અને પત્નીએ એક જ ગુરુ પાસે ઉપદેશ ન લેતાં જુદા જુદા ગુરુઓ પાસે ઉપદેશ લેવો આ પ્રકારની કોઇને શંકા થાય તો તે શંકા અયોગ્ય છે શ્લોકમાં પાંચને પિતા કહેવામાં આવ્યા છે તેનું તાત્પર્ય એટલું જ કે એ બધા પિતાની માફક પૂજ્ય છે તેથી અન્ન આપનાર, ભયમાંથી રક્ષણ કરનાર, પત્નીનો પિતા અને વિદ્યાદાતા પિતાની માફક પૂજ્ય છે તેથી દંપતીને એક જ ગુરુનો ઉપદેશ લેવામાં ભાઇબહેન થઇ જવાનો પ્રસંગ આવતો નથી તે બેએ ગુરુને પિતાના જેવા પૂજ્ય ગણવા એજ ભાવ છે વળી એક સ્થલે[૨] તો એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે દંપતીનો એક જ ગુરુ હોય તો વિશેષ ફલ મળે છે જો આ પ્રમાણે આપણે ન સ્વીકારીએ તો જગતમાં ઘણી અવ્યવસ્થા થઇ જાય ધારો કે એક દમ્પતીને એક જ માણસે અન્ન આપીને મોટું કર્યું હોય અને તે જ માણસે ભયમાંથી તેનું રક્ષણ કર્યું હોય અને જો તે માણસને ખરેખરો પિતા તરીકે જ ગણવામાં આવે તો તે દમ્પતીની વચ્ચે ભાઇબહેનનો સંબંધ થવો જોઇએ પણ જગતમાં આપણે એવું જોતા નથી માટે દમ્પતી જો એક ગુરુ કરે તો તેમાં કોઇ પણ પ્રકારનો દોષ નથી (અપૂર્ણ)

---

૧ अन्नदाता भयत्राता पत्नीतातस्तथैव च। विद्यादाता जन्मदाता पञ्चैते पितरो नृणाम् ॥
२ आचारो धर्ममार्गश्च गुरुर्मन्त्रश्च देवता। दम्पत्यपत्यभृत्येषु एकीकृत्य महत्फलम् ॥

॥ अथ श्रीवल्लभगीतम् ॥

॥ अथ प्रथमसर्ग प्रारभ्यते ॥

श्रीमद्गोकुलमण्डनं वरतनुं कल्याणपाथोनिधिं
विघ्नौघोन्मदनागकुम्भदलनातिप्रौढसिंहाक्रमम् ॥
भक्तापत्तितमःसमूहहरणे श्रीसूर्यकोटिप्रभं
वन्देहं कमलाधवं द्विजवरं श्रीवल्लभं सत्प्रियम् ॥१॥
यो भक्तप्रियमादरेण कुरुते विन्दन्ति यं नामरा
येनैवापहृतं जनस्य कलुषं तस्मै नमो नित्यशः ॥
यस्मात्सौख्यपदं गता हि सुजना यस्यास्त्यनन्ता गति-
स्तस्मिन्मे मतिरस्तु गोकुलपतौ श्रीवल्लभे सर्वदा ॥२॥
नाहं काव्यविचक्षण· सुविमलाबुद्धिर्न मे स्वोद्भवा
नालङ्कारगतिर्न मे गणगतिर्नैवान्यदेवाश्रयः ॥
श्रीमद्गोकुलनाथ विठ्ठलसुत श्रीविप्ररूपाकृते
श्रीमद्वल्लभनाथ ते पदसरोजस्यास्ति वै मे वलम् ॥३॥
क्वाहं मन्दमतिस्तथाल्पविषयासक्तो मनुष्योप्यथ
क्वेदं क्षीरसमुद्रकस्य मथनं सद्रत्नकोत्पादकम् ॥
पङ्गुर्मेरुगिरेस्तु हीच्छति यथाप्युल्लङ्घनं मन्दधीः
श्रीमद्वल्लभवर्णनं खलु तथेतीच्छामि मोहाश्रितः ॥४॥
तथापि वै गोकुलनाथपादपङ्केरुहस्यातिवलं प्रगृह्य च ॥
तस्याज्ञया वल्लभगीतमुद्रसं करोति संक्षेपत एव माहवः ॥५॥

॥ अथ प्रथमप्रबन्ध कल्याणरागेण गीयते ॥

श्रीमल्लोलविलोचनलोकनलज्जितकोटिमनोजम् ॥
आनन्दितममराजभवादि विनम्य सुपादसरोजम् ॥१॥
नमामि श्रीवल्लभमेकरसं रमते सततं वै सरसम् ॥ध्रु०॥
श्रीगोकुलमण्डितललितानन्दहासविमोहितविश्वमजम् ॥
आनन्दाम्बुजमुखवचनामृतजीवितकलिग्रसिताखिलमनुजम्॥२॥
आजानुभुजयुगजनाभयदं शरणागतकालभयापहरम् ॥
सज्जनकलिमलतूलकदम्बसमग्रविदाहकरं नृवरम् ॥३॥
श्रीवल्लभकुलकुमुदावलिसुखराशिकरामलचन्द्रमसम् ॥
कोटिमदनबलदर्पहरं मधुराधरहासविलासरसम् ॥४॥
हीरकमणिगणजटितकुण्डलरुचिशोभितलोलकपोलवरम् ॥
कलिकालातिजनितभवतापजनामृतपूरकपद्मकरम् ॥५॥
वेदागम्यमनङ्गालयहृद्याम्बुजमद्भुतकेलिकरम् ॥
त्रिभुवननिरुपमविमलोदरहृतमानीनिमानसमतिमधुरम् ॥६॥
शीतलसुभगचरणकमलाश्रितवल्लभनिजसुखराशिमलम् ॥
निर्मलचामीकरवरकलेवररूपविमर्दितकामबलम् ॥७॥
मनुजाकृतिधारिणमतिललितं द्विजकुलमण्डनमङ्गनिवासम् ॥
मन्मथमन्मथललितगतिं चरणाम्बुजरक्षितमाहवदासम् ॥८॥
श्रीमद्वल्लभवारिधिं ह्यगणितानन्दोदकालंकृतं
वागूर्मिं खलु मुक्तिशुक्तिममलोद्भूवाहुसङ्घोगिनम् ॥
मुक्ताभक्तिमल हि मीननयनं चावर्तनाभिं नदी-
भक्तश्रेणिममोघनामतरणं स्वस्मिश्चरन्तं भजे ॥१॥

अथ द्वितीयप्रबन्ध आशावरीरागेण गीयते।

असितचिकुरनिचयो घनचय इव मेरुशिखरस्थित एव कलम् ॥
पन्नगशिशुनिवहोमृतपानं कर्तुमिवागत उचितमलम् ॥१॥
श्रीगोकुलनाथामलवदने मङ्गलकनकघट इन्दीवरार्चित
इव नु विभाति मदनसदने ॥ध्रु०॥
सौभगसुन्दरशोभितहरिमन्दिरतिलकाञ्चितभालवरे ॥
तिलकमिषाखिलभित्तियशोयुगलामलरेख इवाघहरे ॥२॥
श्रुतिसहीरकचक्राकृतिकुण्डलयुगकिरणौघाधिकललिते ॥
चक्राकृतिकुण्डलमिषमनसिजमृगयुपाश इवाकलिते ॥३॥
कोटितरणिकिरणौघसुशोभितलोलकपोलजितमदनबले ॥
सहजविलाससुभ्रुकुटीभङ्गजितामरनरमनसिजपटले ॥४॥
चञ्चलनयनं दधति मदननृपमुक्तविशिखमिव केलिकरम् ॥
सौभगसुन्दरपङ्कजशीतलमतिचञ्चलखञ्जपरूपधरम् ॥५॥
पञ्चविशिखसुभगमदचञ्चलतारमधिकसुखदम् ॥
जेतुं विश्वमनङ्गनृपस्य हि गच्छत इव तूणीरमिदम् ॥६॥
चम्पककुड्मलसौभगनासे बिम्बोष्ठं च दधत्यमलम् ॥
कोटिकुसुमशरदर्पहरं वरताम्बुलरागार्चितसुकरम् ॥७॥
कोमलशीतलवागमृतपद्मास्यविमोहितपञ्चशरे ॥
आसेनायुतमनसिजगुहे दासमाहवभवतापहरे ॥८॥
शतरविद्युतिभालसुपुण्ड्रको
जितरतिप्रियवाहिनीकोन्मदः ॥
प्रियतमो हि सतां खलु वल्लभो-
ऽतिशुभे शुभे क्षणकामदः ॥१॥

मधुरकोमलवागमृतार्णवोद्भवसदूर्मिसुमग्नझषध्वजः ॥
विजयते भुवि वल्लभवल्लभः सुमदनो मदनोन्मदलोचनः॥२॥
नयनपक्ष्मनिमेषविलासकः स्वजनमानसमन्मथमन्मथः ॥
हसितलोचनमारविलासवान् विमलकोमलकोकविलोचनः॥३॥

॥ इतिश्रीवल्लभगीते वदनवर्णनो नाम प्रथम सर्ग ॥

॥ श्रीगोकुलेश ॥

अथ द्वितीयसर्ग. प्रारभ्यते ॥

विशालभालपुण्ड्रकं सुचक्रहेमकुण्डलम् ।
लसत्सुनासिकाद्विजं सुबिम्बशोभिताधरम् ॥
शुभास्यहास्यमण्डितं सुकामकेलिपण्डितम् ।
मनोज्ञवेषमालिनं भजामि वल्लभं वरम् ॥१॥

अथ प्रथमप्रबन्धो वसन्तरागेण गीयते ॥

सौभगकम्बुककन्धराभासिततुलसीदारुजमाली
रतिपतिपाशविलासधरामलगुञ्जास्रगधिकशाली ॥१॥
रेजे श्रीवल्लभोऽघहारी, श्रीयमुनाकलकूलश्रीगोकुलविविध
केलिकलारसधारी ॥ध्रु०॥
यस्योरःस्थलमाम्नायेन्द्रभवाजधराकमलाद्यविगम्यम् ॥
केलिकलारसकुशलकुसुमशरकेलिसदनममलाकृतिरम्यम् ॥२॥
रासरसे श्रीगोपवधूकुलकेलिकलारसपरिरम्भितम् ॥
कामसमुद्रतरङ्गसुसञ्जिनं त्रिभुवनरूपमलं ललितम् ॥३॥
कुसुमशरासननरपतिदुर्गमदुर्गमनेकविहारपरम् ॥
विशालसमुन्नतमोहितनरनारीजनमद्भुततापहरम् ॥४॥
त्रिभुवनसारं सुभगविहारं लज्जितमारं धर्मपरम् ॥
कम्बुसुचक्रायुधकुलचिह्नसुशोभितमद्भुतरूपधरम् ॥५॥

आजानुबाहुलताखिलनिजजननिर्भयदानकरोजस्रम् ॥
करकमलेन जनाभयकारी हरति जनाखिलपापतमिस्रम् ॥६॥
व्रजवनितोरोजोदकसम्भववासकरेण पुराप्यधुना ॥
कोटितराणि किरणामलहाटकहीरकजटितमुद्राङ्गुलिना ॥७॥
कलङ्कविमोचनबुद्धिसमागतकोटिशशाङ्कलसत्सुनखेन ॥
माहवदासकथितवचनेन सुखयतु हरिरिहं रसिकमनेन ॥८॥
भुजगराजसुशोभितसद्भुजस्तरलवारिजगर्भलसत्करः ॥
विजयते हरिवल्लभ इष्टदः करतलो रतलोकशुभेष्टदः ॥१॥
तुलसीमालं कमलागारं स्वजनाधारं विमलाचारम् ॥
सुगुणापारं विजितामारं वल्लभराजं नौमि सदाहम् ॥२॥

अथ द्वितीयप्रबन्ध कल्याणरागेण गीयते ॥

स श्रीवल्लभ एव सुसरसम् ॥ सज्जनमानसहंसोनलसम् ॥१॥
धर्मपरोयं रेजे हरिरिति खलु सदयम् ॥ ध्रु० ॥
भात्युदरे रोमावलिरमला ॥
लोकनलज्जितत्रिभुवनकमला ॥२॥
मकरध्वजशररूपधरेव नु ॥
नाभिहृदयमिलिता रसधारेव नु ॥३॥
यमुना किमु किमुतामृतधारा ॥
मधुकरराजिरुत किमिय (१) रा ॥४॥
किमु स्मरनरपतिनिःसरणीयम् ॥
किमुताखिलरसमर्यादेयम् ॥५॥

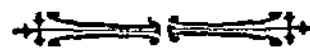
---

१ 'हरिरिति' इत्यपि पाठ ।

किमुत मदननृपविजयध्वजेयम् ॥
किमनङ्गशासनयष्टिरियम् ॥६॥[1]
वभूव न निर्धारयितुं कोपि ॥
शक्तो हि माहवदास एकोपि ॥८॥

यस्योदरान्तं न ययुः सुरेशमुनीशपद्मासननारदादयः ॥
वेदा अथापीतरयोगसिद्धाः स गोकुलेशोयमलं विरेजे ॥१॥
सुकान्तश्च स्वभक्तानां दुष्टानामथ दुःसहः ॥
व्रजसीमन्तिनीनाथो वल्लभोयं विराजते ॥२॥
श्रीवल्लभोदरे भाति रोमावलिरिन्दिरान्विता ॥
ससेनस्यैव कामस्य किमु मार्गस्य पद्धतिः ॥३॥

इतिश्रीवल्लभगीते रोमावलिवर्णनो नाम द्वितीय सर्ग ॥

॥ श्रीवल्लभ ॥

अथ तृतीयसर्ग प्रारभ्यते ॥

जगद्विमोहातिमनोज्ञवेषो जगत्त्रयेशो द्विजराजवेषः ॥
स्वभक्तपद्माकरतारकेशो विराजते गोकुलनाथ एषः ॥१॥

अथ प्रथमप्रबन्धो नटनारायणरागेण गीयते ॥

त्रिभुवनसारो जगदाधारो लज्जितमारो धरणितले ॥
नृवराकारो वेदविचारो लीलापारोप्यतिविमले ॥१॥
श्रीवल्लभ इति रेजेमलं येन विमोहितं भुवनमलम् ॥ध्रु०॥
यद्धृदयं हि सदा सदयं श्रीरमणालयमेकरसेन ॥

---

१ सप्तम श्लोकत्रुटित ।

मनसिजपाशमिव धृतमुपवीतं कामनृपचापमौर्वीकमजेन ॥२॥
उपवीतं गत्ररोमावलिरविजागङ्गासरस्वतीवेण्यभिरामम् ॥
ॐकारावर्तोन्नतममलं नाभिं दधानो मूर्च्छितकामम् ॥३॥
मकरध्वजनृपरमणागारं किमु किमुत स्मरकेलिरसकोशम् ॥
किमुतोदरनदवेगावर्तं सुभगोदररससरोभववेपम् ॥४॥
रतिपतिमृगपतिगुहामुत किं वा किमुत कुसुमशरमृगयुपाशम् ॥
मनसिजगमनागमनद्वारं किमु किमुताखिललक्ष्मीवासम् ॥५॥
विमलयशोद्भुतसितसूत्राङ्कवरप्रावारमाली मनोहरम् ॥
लज्जितमृगपतिकटितटधारी सुनितम्बशाली सुखकरम् ॥६॥
सितसूत्राम्बरपरिधनकारी लज्जितरम्भोरुद्वयधारी ॥
मनोहरजानुसुवर्तुलजंघी त्रिभुवनजनकुलमङ्गलकारी ॥७॥
मनसिजयानसुभगमकरामलचिह्नसुवस्त्रो मनोहारी ॥
माहवदासमनोहरवेषो वल्लभरसिकजनाभयकारी ॥८॥
स्मरनिवाससुनाभिमनोहरो विजयते खलु वल्लभवल्लभः ॥
मदनमोहविलासगतिः प्रियहरिजनोरिजनोरसि तापकृत् ॥१॥

॥अथ द्वितीयप्रबन्धो मेघमल्हाररागेण गीयते॥

कमलोदरदलशीतलममलम् ॥ सुन्दरसौभगदूंपितकमलम् ॥१॥
श्रीवल्लभवल्लभचरणं भजे महाखिलमङ्गलकरणम् ॥ध्रु०॥
गोपसीमन्तिनीहृदयालिङ्गितम् ॥
लक्ष्मीकुचभूषणमतिललितम् ॥२॥
वृन्दावनगोगणकृतगमनम् ।
रसिकजनाखिलतापविशमनम् ॥३॥

---

१ 'मौर्गार्वीकम्' इति पाठस्त्वशुद्ध ।
२ 'गुञ्ज' इत्यपि पाठ किन्त्वशुद्ध ।
३ 'सूत्राम्बरप्रावार' इत्यपि पाठ शुद्धश्च ।

योगतपोध्वरदानागम्यम् ॥
शेषसुरेशभवादिविनम्यम् ॥५[1]॥
विद्रुमकिशलयकोमलसुतलम् ॥
पद्माङ्कुशध्वजचिह्नसुविमलम् ॥६॥
अङ्गुलिनखरुचिजितशतचन्द्रम् ॥
निरुपममगलं जनकृतभद्रम् ॥७॥
चञ्चलमकरध्वजकृतवासम् ॥
लोकनमोहितमाहचदासम् ॥८॥

भातीह तीव्रामलपञ्चबाणनिवासमेकान्तजनातिगम्यम् ॥
लक्ष्मीनिवासं रसिकातिगम्यं श्रीवल्लभाम्भोरुहपादयुग्मम् ॥१॥

सकलभुवनसारं लज्जितोन्मत्तमारं
चपलनयनतारं कोटिकामावतारम् ॥
निजजनपरिवारं कण्ठगुञ्जाप्तहारं
रसरसिकमपारं वल्लभं तं नमामि ॥२॥

॥ इतिश्रीवल्लभगीते चरणवर्णनो नाम तृतीय सर्ग ॥

॥ श्रीगोकुलेश ॥

अथ चतुर्थसर्ग प्रारभ्यते ॥

अत्याम्नायविचारी च वेददोहनतत्परः ॥
कृतोपवीतदामा च वल्लभोस्तु गतिर्मम ॥१॥

अथ प्रथमप्रबन्धो भैरवरागेण गीयते ॥

उत्तमकेलिकलारसमोदी ॥ अगणितसारो नित्यविनोदी ॥१॥
श्रीगोकुलनाथोखिलसुखकारी सततं रेजे निगमविहारी ॥ध्रु०॥

---

१. पञ्चम श्लोकस्तुति ॥

वचनायुधजितदुर्जनदण्डी ॥ ध्वंसितकपटीखलपापण्डी ॥२॥
वादाखिलजितबुधजनशाली ॥ मुखशुचिरुचिजितांशुमाली ॥३॥
वेदसुरक्षितमर्यादोलम् ॥ सज्जनचर्चितपादो विमलम् ॥४॥
निजजनमधुकरगीतो विमलम् ॥ शीतलचरणसरोजोतिकलम् ॥५॥
सद्गुणसागरपूरितदेही ॥ द्विजवरकर्मालङ्कृतो हि ॥६॥
त्रिभुवनपावनकीर्तिसुशाली ॥ यशोमलतिलकमनोहरभाली ॥७॥
वशी हि नित्यं स्वच्छन्दगामी ॥ धर्मरतो ननु माहवस्वामी ॥८॥

वेदवादजिताधर्मिदण्डिस्वामी बुधेश्वर: ॥
कृतानन्दयुता पृथ्वी स रेजे वल्लभोमल: ॥१॥

लसत्सुभालं नयनोविशालं सुकण्ठनालं खलु दुष्टकालम् ॥
स्वदासपालं तुलसीष्टमालं वन्दे रसालं द्विजराजवालम् ॥२॥

अथ द्वितीयप्रबन्धो भैरवरागेण गीयते ।

कीर्तिविमोहितसुरनरनागे ॥ पापण्डाधर्ममदगतरागे ॥१॥
श्रीगोकुलनाथे मम रतिरस्तु विमलगुणगाथे ॥ध्रु०॥
धर्मविरक्षणकृतदृढवचने ॥ तुलसीस्त्रक्तिलकामलवदने ॥२॥
वेदकथितनिजधर्ममर्यादे ॥ जितवरपण्डितपुष्टिविवादे ॥३॥
श्रीभागवतधृतवचनामोदे ॥ रसिकसुनिजजननित्यविनोदे ॥४॥
कलिफणिग्रसितसुरक्षितजीवे ॥ सद्यशसामोदितनरदेवे ॥५॥
श्रीगोवर्धनधरणसमर्थे ॥ मनसि विचारितशुचिश्रुत्यर्थे ॥६॥
यशसोज्ज्वलितत्रिभुवनलोके ॥ चरणाश्रितजनकृतगतशोके ॥७॥
श्रीगोकुलकृतनित्यविहारे ॥ निजजनमाहवप्राणाधारे ॥८॥

छन्दःसारं नरवरशुचिब्राह्मणेन्द्राकृतिं हि
विद्यासारं कमलनयनं कोटिकामावतारम् ॥
गुञ्जाहारं विमलतुलसीकाष्ठकण्ठाप्तमालं
वन्दे लीलाविविधरमणं वल्लभं श्रीनिवासम् ॥१॥

कामं स्वच्छयशः पवित्रितजगल्लोकं सुधर्मान्वितं
सत्योपेतमजस्रकालसदृशं श्रीविठ्ठलेशात्मजम् ॥
ब्रह्मेशेन्द्रमुनीन्द्रगीतयशसं चामीकराङ्गश्रियं
वन्देहं मधुराननं नरवरं श्रीवल्लभं श्रीप्रियम् ॥२॥

यशस्तिलकभालश्च वेदवादविशारदः ॥
कीर्तिमालालसद्वक्षा रेजेलं वल्लभः सदा ॥३॥

॥ इतिश्रीवल्लभगीते यशोवर्णनो नाम चतुर्थ सर्ग ॥

॥ श्रीगोकुलेश ॥

॥ अथ पञ्चमसर्ग प्रारभ्यते ॥

धर्मरक्षणसद्देहधारिणं वेदधारिणम् ॥
वन्देहं कोटिकामाङ्गं वल्लभं जनवल्लभम् ॥१॥

॥ अथ प्रथमप्रबन्ध कर्णाटरागेण गीयते ॥

गायन्त्यमरादय इति नित्यम् ॥ सत्कीर्तिं हि सदा जनचिन्त्यम् ॥१॥
श्रीवल्लभराजं नमाम्यानन्दितसुजनसमाजम् ॥ ध्रु० ॥
वेदा विधृता हस्ते येन ॥ धर्मसुरक्षणकृतसुपथेन ॥२॥
व्रजसीमन्तिनीमानसपाणिना ॥ कलिभवमत्तसुदुर्जनफाणिना॥३॥

गोचारणवरगोपवेषधारिणा ॥ गोपबालकविविधसुखकारिणा॥४॥
वृन्दावनकृतनरवेषेण ॥ दैत्यसमाजकृतशेषेण ॥५॥
इन्दीवरघननीलाङ्गेन ॥ अकलविहारेणात्मभवेन ॥६॥
स श्रीद्विजवररूपधरोयम् ॥ केन ज्ञातो नेति हि कोयम् ॥७॥
अकलितरूपो नित्यविहारी ॥ निजजनमाहवमङ्गलकारी ॥८॥

यो नन्दगेहे व्रजसुन्दरीणां
कामावतारो नयनाभिरामः ॥
शिक्यस्थदध्यादिक चौर एव
श्रीवल्लभोयं रमते व्रजेशः ॥१॥

॥ अथ द्वितीयप्रबन्ध कल्याणरागेण गीयते ॥

संगीतसुकुशलगानो विमले ॥ रेमेलं सुकुसुमपरिमले ॥१॥
श्रीवल्लभ इति यमुनाकूले कूजत्सारसमिथुनमराले ॥ध्रु०॥
मयूरकोकिलचातकरावे ॥ गोकुलनाथजनितरसभावे ॥२॥
कदलीसहकारशोभितपत्रे ॥ विकसितसुभगविविधशतपत्रे ॥३॥
शीतलमन्दसुरभिशुचिपवने ॥ शोभालोकनलज्जितभुवने ॥४॥
प्रफुल्लितवकुलकदम्बतमाले ॥ कामनृपनखरुचिकिंशुकजाले ॥५॥
कामकलारसरसिकवसन्ते ॥ गुञ्जन्मधुकरपटलसुललिते ॥६॥
पञ्चविशिखनृपशोभितसेने ॥ नित्यानन्दयुते शुभविपिने ॥७॥
सुखयतु रसिकजनं कलगीतम्॥माहवभणितमिदं मधुललितम्॥८॥

ललितकमलमाले कोकिलाकेकिहंस—
पिकमधुकररावेत्युन्मदानङ्गभावे ॥

त्रिगुणललितवाते यामुनीयोपकण्ठे
विहरति सततं श्रीवल्लभो वल्लभेशः ॥१॥
श्रीमद्गोगणवल्लभश्च सततं श्रीविल्लभावल्लभः
श्रीमद्गोकुलवल्लभश्च सततं श्रीभानुजावल्लभः ॥
श्रीमद्विठ्ठलवल्लभः शुभमतिः श्रीवल्लभः श्रीपतिः
श्रीमद्भानुसुतातटे हि रमते सौख्य द्विजात्याकृतिः ॥२॥

॥ इतिश्रीवल्लभगीते यमुनोपकण्ठवर्णनो नाम पञ्चम सर्ग ॥

॥ श्रीगोकुलेश ॥

॥ अथ षष्ठसर्ग प्रारभ्यते ॥

॥ अथ प्रथमप्रबन्धो धन्याश्रीरागेण गीयते ॥

चलति खलु मेरुगिरिरचलनगराजपतिरमरभवनं सरति
भववास एव ॥
त्यजति खलु मेदिनीभारमथ फणिधराधीश्वरोप्यथ तदा शेप एवे ॥१॥
चलतिमधुरतरपण्यवचनमलमुदारं श्रीवल्लभस्येति यदि
मधुरतरभाषिणो द्विजवराधीश्वरस्यातिसारम् ॥ ध्रु० ॥
गच्छति खलु तदा मेदिनी गतबला वेपमानाङ्गयुक्ता रसान्तम ॥
कूर्मराजो भवति निर्बलो वलधनो मेदिनीभारपृष्ठो नितान्तम् ॥२॥
त्यजन्ति खलु सागरा अतुलवलधारिणोप्यखिलधनवारिणो
विगतसत्त्वम् ॥
धर्मगतबुद्धयो विगतमर्यादा इह तदा मानिनोप्यविकसत्त्वम् ॥ ३ ॥
नारायणवरवदनपङ्कजभवसाङ्गवेदा भवन्ति हि तदालं विगतसाराः ॥
भवति वायुरपि गतगतिरुग्रवलतस्तदागतकुकीलः ॥४॥

---

१ 'तदा शेपमेव' इत्यपि पाठ ।
२ 'विगततत्त्वम्' इत्यपि पाठ ।

नो रवेरुदय इति भवति रुचिमलिनोत्युग्रधर्मप्रवृत्तेस्तदा हि ॥
अचलपदमागतो ध्रुव एव निश्चलश्चलति विवशं तदा सदनतो हि ॥५॥
भवति धर्मस्य नाशोथ सुखकारिणो विश्वपूज्यस्य तु खलु तदास्य ॥
ब्राह्मणश्वपचयोरैक्यमेवाशु खलु भवति शास्त्रस्य नाशश्च तस्य ॥६॥
धेनवो विगतदुग्धा भवन्ति हि तदा नष्टमेतत्पुराणं भवत्येव ॥
इन्द्रशासनरतो मेघ एव तदा हि वर्षति नो भुवि सुजलमेव ॥७॥
भवति दुःखिततरं त्रिभुवनं गतबलं धर्मरहितं तदात्युग्रतापम् ॥
श्रीवल्लभयशो माहवोदितमिदं स्वजनमानन्दयतु विगतपापम् ॥८॥

धर्मो नष्टो भवति हि तदा दुःखिता लोक एव
वृक्षा नैवोत्तमरसयुताः सत्फलास्ते भवन्ति ॥
नद्यौघो वै विगतसुगतिः सम्भवत्येव तत्र
वन्द्यं धर्म त्यजति हि यदा वल्लभो गोकुलेशः ॥९॥

अथ द्वितीयप्रबन्धो मेघमल्हाररागेण गीयते ।

यौवनगर्वितसौभगदेहा ॥ चपलालम्बितसज्जनगेहा ॥१॥
हे श्रीवल्लभ कीर्तिरियं दधति ते वपुरतिकमनीयम् ॥ध्रु०॥
सदसि तवैव त्वरयागता ॥ नम्रास्येनं त्वयावगणिता ॥२॥
ततो गता सा गर्वभरेण ॥ त्वरया युक्ता रोषभरेण ॥३॥
दुर्जनहृन्मर्यादां भित्वा ॥ नृगसागरदिगुल्लङ्घनं कृत्वा ॥४॥
ब्रह्मेशेन्द्रसभां हि प्रविष्टा ॥ तेषां मनसि जाता तिष्ठा ॥५॥
नागवरुणसंघेऽथ गता ॥ स्तुतिवचनैस्तैरतिमानिता ॥६॥
चपला मोहितत्रिभुवनलोका ॥ सानन्दा सुगुणा गतशोका ॥७॥

---

१ विवशस्तदा' इत्यपि पाठ ॥
२ 'नम्रास्या न' इत्यपि पाठ ॥

माहवभणितमिदं कलगीतम् ॥ सुखयतु सुजनं वेदातीतम् ॥८॥

विख्यातकीर्तिः शतकाममूर्तिर्यशोभिरामो नयनाभिरामः ॥
विप्रोग्रदेहो वरमाधवोहो रेजे भवो वल्लभराजदेवः ॥१॥
मालाभिरामस्तिलकाभिरामश्चक्राङ्करामः सुगुणाभिरामः ॥
देहाभिरामः स्वजनाभिरामः श्रीवल्लभो मे रमतां मनस्के ॥२॥

इतिश्रीवल्लभगीते कीर्तिवर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ॥

॥ श्रीगोकुलेश ॥

अथ सप्तमसर्गः प्रारभ्यते ॥

कोटिकामकलाधीशः सत्कीर्तिकुलनन्दनः ॥
यशसोज्ज्वलितं विश्वं वल्लभः सोस्तु मे गतिः ॥१॥

अथ प्रथमप्रबन्धो मेघमल्हाररागेण गीयते ।

तरुणीलक्षणगुणरसपूर्णा ॥ त्रिभुवनसंहनना सितवर्णा ॥१॥
कीर्तिरियं श्रीवल्लभ ते स्वेच्छातो भुवि दिवि विचरते ॥ध्रु०॥
अधुना दूतीस्वरूपं गता ॥ रमते भुवने मदगर्विता ॥२॥
आनयति परशोभारामाम् ॥ त्वद्गुणवर्णनपूरितकामाम् ॥३॥
वशीकृतसरमणप्राचीसावित्री ॥ अमितलक्ष्मीकमलजपुत्री ॥४॥
स्वेच्छागामिनी मुखकलवचना ॥ मोहिताखिलत्रिभुवनसुजना ॥५॥
रसाभूनाकविमोहितरामा ॥ हर्षितवदना पूरितकामा ॥६॥
किमुत हि मोहिनीरूपधरा ॥ ननु त्रिभुवनजनविधृतकरा ॥७॥
माहवदासभणितमतिललितम् ॥ सुजनं फलयतु वल्लभचरितम् ॥८॥

यस्यैव कीर्त्योज्ज्वलितं जगत्त्रयम्
विद्याधनस्याच्युतधर्मचारिणः ॥

---

१ 'शची' इत्यपि पाठ शुद्ध ।

लीलाद्विजातिप्रियदेहधारिणः
श्रीवल्लभोयं रमते सदा हि सः ॥१॥

अथ द्वितीयप्रबन्धो भैरवरागेण गीयते ।

देवनरनागानिति कथयति ॥ त्रिभुवनतापं खलु शमयति ॥१॥
कीर्तिस्ते श्रीगोकुलनाथ सुजनोच्चारितसद्गुणगाथ ॥ध्रु०॥
यशोदागेहे यो जातो हि ॥ स श्रीवल्लभ ईश्वरतो हि ॥२॥
चौरो नवनीतदधिदुग्धस्य ॥ स श्रीवल्लभ आत्तरसस्य ॥३॥
यो गोपीजनमङ्गलकारी ॥ स श्रीवल्लभो द्विजरूपधारी ॥४॥
गोपाङ्गजकृतक्रीडो निर्भयम् ॥ स श्रीवल्लभो रेमे सदयम् ॥५॥
बद्धो यो यशोदाकरदाम्ना ॥ स श्रीवल्लभो रेजे सुनाम्ना ॥६॥
नित्यं वासकृतगोपीधामा ॥ स श्रीवल्लभो वल्लभनामा ॥७॥
सुजनं सुखयतु माहवभणितम्॥वल्लभकीर्तिवचनमतिललितम्॥८॥

यो गोपीजनवल्लभो वरतनुर्नन्दप्रियालालितो
गोपाभिकृतिरेव गोपवनितौकोजातदध्यापणिः ।
आभीरान्वयनीरजातरजनीनाथो मनुष्याकृतिः
स श्रीवल्लभ एव विट्ठलसुतो रेजे भुवि प्राकृतिः ॥१॥

॥ इतिश्रीवल्लभगीते कीर्तिवर्णनो नाम सप्तम सर्ग ॥

॥ श्रीगोकुलेश ॥

अथाष्टमसर्ग प्रारभ्यते ॥

पुनरेव हि सा कीर्तिर्वल्लभस्य नराकृतेः ॥
जगाद भुवने लोकान्गोकुलशगुणान्सुखम् ॥१॥

द्वितीयप्रबन्ध कर्णाटरागेण गीयते ॥

येन कृतं गोचारणरमणम् ॥ दुःखितजनभवसागरतरणम् ॥१॥
श्रीवल्लभस्य गुणवर्णनकं कथयामि तस्य गतनरकम् ॥ध्रु०॥

वेणुवादेन कृतं कलगानम् ॥ श्रवणस्थगितानेकविमानम् ॥२॥
रासादिकरमणं हि कृतम् ॥ नित्यानन्दी वै सततम् ॥३॥
विविधरसलीलासुरतिना ॥ नागमनुष्यामरगणपतिना ॥४॥
ब्रह्मेशेन्द्रसेवितचरणेन ॥ सर्वानन्दपूरितसुजनेन ॥५॥
खलु सुरसिकजनभाग्योदयेन ॥ खलपाषण्डविगतदयेन ॥६॥
मनसिजत्रासदललितमुखेन ॥ चरणाश्रितजनदक्षसुखेन ॥७॥
स श्रीवल्लभो रमते विमलम् ॥ माहवकासुपतिरिति सुकलम् ॥८॥

पूर्णानन्दोदधिरिति सदा सद्गुणानां निधिश्च
माङ्गल्यानामुदधिरथ सद्धर्मकामोदधिश्च ॥
मर्यादानामुदधिरथ सद्रूपतेजोदधिश्च
विप्रावेशः खलु विजयते गोकुले गोकुलेशः ॥१॥

॥ अथ द्वितीयप्रबन्ध' देशाखरागेण गीयते ॥

व्यासपराशरनारदवन्द्ये ॥ त्रिभुवनमोहनरूपसुविद्ये ॥१॥
श्रीवल्लभे मतिरस्तु सदा कलुषस्नेहा न भवतु कदा ॥ध्रु०॥
यस्य द्वारपालोस्ति हि ब्रह्मा ॥ सद्विधृतवल्लभपरब्रह्मा ॥२॥
नारदो गानं करोत्यनिशम् ॥ तुम्बुरुयुक्तो हरिरससरसम् ॥३॥
सेवते नाकाधीशोनुदिनम् ॥ करधृतयष्टिः कलिमलशमनम् ॥४॥
सगणोमेशो भजते नित्यम् ॥ तदधीनः कुरुतेखिलकृत्यम् ॥५॥
आज्ञामुद्योतकारस्तनुते ॥ चन्द्रोमृतशैत्यं वै कुरुते ॥६॥
ऋतवः षट् सेवन्ते नित्यम् ॥ स्वोद्गुणयुक्ता विमलाः सत्यम् ॥
घोषसीमन्तिनीलोचनतारे ॥ निजजनमाहवप्राणाधारे ॥८॥
ब्रह्मादीनां च वेदानामिन्द्रादीनामुदारतः ॥
तं नमामि सदाराध्यं गोकुलेशं जगद्गुरुम् ॥१॥

सेवन्ति यस्याङ्घ्रिसरोरुहं सदामरेशकेशोरगकिन्नरादयः ॥
जगत्त्रयेशो वरगोपिकेश्वरो विराजतेयं भुवि गोकुलेश्वरः ॥२॥

॥ इतिश्रीवल्लभगीते गुणवर्णनो नामाष्टमः सर्गः ॥

॥ श्रीगोकुलेश ॥

॥ अथ नवमसर्ग प्रारभ्यते ॥

भवेन्द्रकादिवन्दितं सदैवमोदपूरितं
जनार्तिनाशकोत्सुकं स्वभक्तकामपूरकम् ॥
विशुद्धमुक्तिदायकं द्विजेन्द्रराजनायकं
सुशास्त्रवेदसागरं भजामि गोकुलेश्वरम् ॥१॥

॥ अथ प्रथमप्रबन्ध केदाररागेण गीयते ॥

कलिमलहारिणं जनसुखकारिणं श्रुतिस्मृतिधारिणं धर्मपरम् ॥
सौभगसुरतं जगति सततं पावनचरितं पापहरम् ॥१॥
श्रीगोकुलेशनाथं सत्यरतं भजेहं गुणसागरमविरतम् ॥ ध्रु० ॥
सज्जनरम्यं निगमागम्यं त्रिभुवननम्यं परमेशम् ॥
शुकादिस्तुत्यं श्रीगोकुले नित्यं वसन्तं सत्यं कमलेशम् ॥२॥
स्वाखिलसुखदं वल्लभकामदमदेयवरदं सत्सेव्यम् ॥
चलेक्षणतारं विप्राकारं जगदाधार देहदिव्यम् ॥३॥
सुगुणागारं संसारसारं लज्जितमारं भुवनेशम् ॥
सुरमणमजस्रं स्वमलतमोघ्नं कोटिरुचिसहस्रं घोषेशम् ॥४॥
जिताखिलदण्डिन मायावादखण्डिनं श्रीगोकुलमण्डनं हृषीकेशम् ॥
धर्मधुरंधरं कोटिकामसुन्दरं सुन्दरीमनोहरं सज्जनेशम् ॥५॥
भक्तचिन्तामणिं सुन्दरीमनःफणि दुर्जनान्तकृत्फणिनं विशेषम् ॥
सदैव घोषवासं प्रमोदयुक्तहासं कृतेन्दिरानिवासं मनोज्ञवेशम् ॥६॥

स्वभद्रदानसदयं सुदुष्टदैत्यनिर्दयं पदागतकृताभयं किशोररूपिणम् ॥
सुगौरदेहदान्तं विलासिनीसुकान्तं दुर्जनकृतान्तं सुरूपधारिणम् ॥७॥
वशीकृतत्रिकालं सुहृद्विलम्बिमालं श्रीविठ्ठलेशबाल पूतकीर्तिम् ॥
माहवनायकं सुनेत्रमारसायकं समग्रसुखदायकं मनोज्ञमूर्तिम् ॥८॥

ताराणामधिपस्तु शीतकिरणो देवेश्वरो वै गुरु-
मेरुश्चाचलतस्तथोरगपतिः शेषोग्न्यधीशो रविः ॥
वृक्षाणामथ पारिजातकतरुस्कन्दस्तु सेनापतिः
सर्वेषामधिपः सदा विजयते श्रीवल्लभः सत्पतिः ॥१॥

अथ द्वितीयप्रबन्धष्टोडीरागेण गीयते ॥

सकलानन्दकलारसपूर्णम् ॥ निर्मलहाटकमोहदवर्णम् ॥१॥
भजेहं श्रीवल्लभचन्द्रं स्वजनपूरिताखिलसद्भद्रम् ॥ध्रु०॥
शीतलसौभगवचनामृतम् ॥ स्वच्छयशः किरणालालितम् ॥२॥
स्वज्ञात्युडुगणपरिशोभितम् ॥ शमितान्धकारपटलदुरितम् ॥३॥
सुरसिकसज्जनसंघचकोरम् ॥ शीतलसुभगरसाकरपूरम् ॥४॥
प्रफुल्लितत्रिभुवनजनौषधिम् उद्भवस्थलवल्लभकुलोदधिम् ॥५॥
निष्कलङ्क च तथैवास्तम् ॥ सद्गुणजीवितलोकसमस्तम् ॥६॥
नक्तंदिवाप्यतिरुचिमालिनम् ॥ सदाक्षयदेहमतिशालिनम् ॥७॥
माहवदासोदितमतिरुचिरम् ॥ सुखयतु रसिकजनं खलु सुचिरम् ॥८॥
कनकसुगौरं कामरसपूरममृतसुपूर्णं निर्मलसुवर्णम् ॥
सुजनचकोरं कीर्तिसुकिरणं तु खलु भजेहं वल्लभचन्द्रम् ॥१॥
गुणार्णवो गुणातीतो वल्लभो वल्लभाकृतिः ॥
व्रजेश्वरः कलानाथो वल्लभोयं विराजते ॥२॥

अथ तृतीयप्रबन्ध केदाररागेण गीयते ॥

तपोदानवरतीर्थयोगाम्नायकर्मवितानधर्मव्रतश्रेयसा न ॥
स्वाध्यायसन्न्यासान्यदेवतार्चनब्रह्मचर्यादिभिः प्राप्यते न ॥१॥
भजेहं सदा तं वरं गोकुलेशं कलिकलुषखण्डनं जनहृदयमण्डनं
मोदपूर्णं जगतामधीशम् ॥ध्रु०॥
हेमकुण्डलधरं सौख्यरत्नाकरं त्रिभुवनमोहदं श्रेष्ठदेहम् ॥
चललोचनतारकं जितभ्रुकुटीमारकं कोटिकामावतारं शुभेहम् ॥२॥
कण्ठोपवीतधारिणं स्वजनसुखकारिणं भवजलधिरत्नमेकं जनानाम् ॥
अखिलसुखदायकं पार्वतीनायकं सकलकल्याणराशिं जनानाम् ॥३॥
व्रजनारीकण्ठभूषणं जितसकलदूषणं निर्भय केलिकर्तारमीशम् ॥
रूपगुणनागरं रसिकसुखसागरं घोषसीमन्तिनीजीवितेशम् ॥४॥
व्रजवधूवल्लभं ब्रह्मादिदुर्लभं कोटिकन्दर्पलावण्यमाद्यम् ॥
वेदरसमण्डितं कामरसपण्डितं ह्नीन्दिरेशानकं जगति वन्द्यम् ॥५॥
विख्यातकीर्तिं विशदकलमूर्तिं चलगमनमालिनं चारुवेषम् ॥
कोटिमदनाकृतिं ज्ञातजनसत्कृतिं स्वानन्दपूरितजनमशेषम् ॥६॥
श्रीविठ्ठलालितं रुक्मिणीपालितं लोकबालाकृतिमेकरूपम् ॥
अज्ञातकारणमिवाबुद्धिधारिणं निर्मलाखिलद्विजजातिभूपम् ॥७॥
श्रीभागवतसद्रुचिं सदा हृदये शुचिं मोहमायान्धकारोडुराजम् ॥
सुहृषीकेश्वरं माहवाधीश्वरं भक्तजनसौख्यराशिं किलाजम् ॥८॥
शुकसनकमुनीन्द्रसेविताङ्घ्रिसरसिजमैश्वररूपमादधानम् ॥
द्विजवरविमलाकृतिं किशोरं सततमहं हि भजामि गोकुलेशम् ॥९॥

अथ चतुर्थप्रबन्धो मारुरागेण गीयते ।

अनन्यतया भजनं क्रियते ॥ तदा श्रीवल्लभोयं प्राप्यते ॥

दुर्लभोयं ब्रह्माद्यखिलकृतविनयम् ॥ध्रु०॥
भवति हि भजने दृढता यस्य ॥ सलभोप्यचिरं स खलु तस्य ॥२॥
पादपा वातैश्चन्दना भवन्ति ॥ कीचकश्चन्दने गोपीशमेति ॥३॥
कृतं कृष्णाधरपीयूषपानम् ॥ नेतररसे मनो गच्छति नूनम् ॥४॥
चातको मेघ इव भवति विश्वासी ॥ तं मिलति श्रीवल्लभोविनाशी॥५॥
सदा किशोराकृतिरतिसरसम् ॥ सज्जनमानसहंसोतिरसम् ॥६॥
ब्रह्मजानारदगीतोतिकलम् ॥ वल्लभसुरसिकजनोखिलम् ॥७॥
माहवदासभणितमतिरम्यम् ॥ सुरसिकजनहृदि वसतु स्वगम्यम् ॥८॥
मुनिवरगीतं नयनसुशीतं कमलशुभास्यं रसिकरहस्यम् ॥
सुचपलनेत्रं स्वजनसुमित्रं व्रजपतिमीशं भजत जनेशम् ॥१॥
जगत्त्रयादिमोहदं स्वसेवकातिमोददम् ॥
विलासिनीष्टसौख्यदं पदाश्रितातिकामदम् ॥२॥
सदर्थधर्मकप्रदं सुनामतोतिमोक्षदम् ॥
स्ववल्लभं सुसिद्धिदं भजामि विप्रमानदम् ॥३॥

इतिश्रीवल्लभगीते गुणवर्णनो नाम नवमः सर्गः ॥

॥ श्रीगोकुलेश ॥

अथ दशमसर्ग प्रारभ्यते ॥

स्वहृन्निवासं कमलविलासं ब्रह्माद्यगम्यं रसिकातिरम्यम् ॥
मनोज्ञवेषं खलु गोकुलेशं भजाम्यनीशं व्रजसुन्दरीशम् ॥१॥

अथ प्रथमप्रबन्धो मल्हाररागेण गीयते।

यस्य मुखं शतमारं जयते सुन्दरताजितचन्द्रमसम् ॥
सुद्युतिजितशतकिरणसहस्रं शीतलताजितकमलं सरसम् ॥१॥

भजेहं श्रीगोकुलपतिमीशं घोपसीमन्तिनीरमणमनिशम् ॥ध्रु०॥
दधानमसितसुचिकुरचयं मनसिजचामरमिव सुवरम् ॥
भाले यशस्तिलकं च दधानमूर्द्ध्वद्विरेखं हरिमन्दिरं तत् ॥२॥
रेखयोरन्तरे स्वाभाविका कस्तूरीरेखा च विरेजे ॥
रसमर्यादेव नु काममर्यादेव नु चागमनिगममर्यादा भेजे ॥३॥
रूपमर्यादेव नु गुणमर्यादेव नु सौभगमर्यादेव नु विमलम् ॥
पुरुपमर्यादा नु धर्ममर्यादा किमु वचनमर्यादा किमु सुकलम् ॥४॥
द्विजमर्यादा किमु भजनमर्यादा नु किमुत नु रमणमर्यादेयम् ॥
सुखमर्यादा किमु सुखदमर्यादा किमु तेजोमर्यादा नु सेयम् ॥५॥
प्रवाहमर्यादातिलकरेखयोरन्तर्गता किमु पुष्टिरियम् ॥
किमुत मनसिजमोहनवल्ली नु मनसिजराजाध्वपद्धतिरियम् ॥६॥
नाकनिजयकरणाय किमुर्द्धमुक्तमदनवाणयष्टिरियम् ॥
कलिन्दगिरिमस्तकाधस्तीर्णा वल्लभवल्लभा किमु यमुनेयम् ॥७॥
किमु मनसिजनृपकौटिल्यवल्ली त्रिभुवनमोहनरूपधारिणी ॥
न ज्ञातेयं त्रिभुवनलोकैरमला माहवानन्दकारिणी ॥८॥
सुनेत्रे सुभालं मनोज्ञ सुरूपं तथेत्यूर्द्ध्वपुण्ड्रं च कस्तूरिकायाः ॥
स्वभावोद्भवं पुण्ड्रकं सविलोक्य मनो वल्लभस्यातिमोदं गतं मे ॥१॥
जितास्यकञ्जं रसिकोग्रपुञ्जं विशालनेत्रं रसिकातिमित्रम् ॥
सदा पवित्रं नगजाकलत्रं श्रीवल्लभं तं हि नमाम्यनन्तम् ॥२॥

॥ इतिश्रीवल्लभगीते वदनवर्णनो नाम दशम सर्ग ॥

॥ श्रीगोकुलेश ॥

॥ अथैकादशसर्गं प्रारभ्यते ॥

लक्ष्मीकान्तः कमलवदनः कोटिमारावतारो
विप्राकारः समदमदनोद्दाहिनीश्रीहरास्यः ॥
चक्राकारस्मरमदहरश्रीधरकुण्डलश्री
सोयं भाति व्रजपतिरथो गोकुलेशः सदैव ॥१॥

॥ अथ प्रथमप्रबन्ध सारङ्गरागेण गीयते ॥

मनसिजहिन्दोलारूपहीरयुतहेमकुण्डलरुचिमण्डितगल्लम् ॥
मनसिजचापचपलभ्रुकुटीललितं मधुरमधुरं विमलम् ॥१॥
भजेहं श्रीवल्लभवदनं रूपशीतलसौभगरुचिसदनम् ॥ध्रु०॥
दधानं लोचनकमलं चपलं किमु रतिरतिपतिनर्तनकम् ॥
मनसिजपाशपतितझषयुगलं नु किमु पञ्चाशुगशिलीमुखयुगलम्॥२॥
त्रिभुवनजयचलितस्मरनरपतिचलझषयानयुगं किमु नेदम् ॥
कामसमुद्रवीचीपटल नु मुखचन्द्रमिलितचकोरयुगमिदम् ॥३॥
किमुत कुसुमपञ्चाशुगनरपतिनासानालिकगोलयुगम् ॥
किमु चामीकरपञ्जरार्पितशुकं जटितयुगलं चपलं खगम् ॥४॥
किमु नासाकीरपक्षकयुगलं त्रिभुवनविजयकृतदृढपणम ॥
शफरध्वजनृपकेलिकलारसकुशलं सज्जनमनोहरणम् ॥५॥
किमु श्रीवल्लभवदनं वीक्ष्य भीतिरिति शंवरजयवेपनम् ॥
किमुतास्यामृतसरोवरजातं कमलयुगमलिताराचपलम् ॥६॥
मुखपङ्कजमधुपानमत्तं नु मधुकरयुगलमतिचपलम् ॥

कोकगतिसरसं कामवलदलनं निजजनतापहरणकुशलम् ॥७॥
श्रीवल्लभचरणाम्बुजमकरन्दामोदालिमाहवभणितम् ॥
सुरसिकजनकण्ठाभरणं भवतु तरणं भवसिन्धोरमितम् ॥८॥
मनोहरास्यं नगजारहस्यं सुभ्रूविलासं कमलानिवासम् ॥
सुनेत्रबिन्दुं खलु वल्लभेन्दुं भजामि नित्यं रसिकातिचिन्त्यम् ॥१॥

विशाललोललोचनं भवोग्रदुःखमोचनं
सुचक्रचारुकुण्डलं मनोज्ञगल्लमण्डनम् ॥
कपोलपालिराजितं हि विट्ठलेशलालितं
च घोषगोपिकावरं भजामि गोकुलेश्वरम् ॥२॥

इतिश्रीवल्लभगीते वदनवर्णनो नामैकादश सर्ग ॥

॥ श्रीगोकुलेश ॥

॥ अथ द्वादशसर्ग प्रारभ्यते ॥

मदनशतनिवासं सुन्दरभ्रूविलासं
तिलकुसुमसुनासं मोदितानेकदासम् ॥
सरसिजसुविकासं मारमोहाल्पहासं
नयनमदनपाशं नौम्यहं वल्लभास्यम् ॥१॥

अथ प्रथमबन्धो रामश्रीरागेण गीयते ।

चम्पककुड्मलललितसुनासम् ॥ विश्वविमोहनमदननिवासम् ॥१॥
श्रीगोकुलनाथममलरमणं भजामि सदा भवोदधितरणम् ॥ध्रु०॥
मेघनिचयवरदन्तसुशोभं कमनीयरसनादामिन्याभम् ॥२॥
हासकिरणा विमला दृश्यन्ते कुन्दपुष्पपीयूषयशांसि भजन्ते ॥३॥

कामपाशगुणा नु चन्द्रकिरणा नु तथा हि विभाति सुविम्बाधरो नु॥४॥
जितबन्धूकविद्रुमकिशलयो नु कामासनो वाङ्मर्यादो नु ॥५॥
कम्बुकण्ठोन्नतं हि मुखाम्बुजनालं अतिललितास्यं विभाति
तथालम् ॥६॥
सरसभुजस्योन्नतहृदयस्य कामसरोवरोदररोमालिशोभस्य ॥७॥
चरणाम्बुजरजोरसे रतस्य जनमुदितं सुखयतु माहवस्य ॥८॥
सुतिलसुमनसोतिरम्यनासं घनघननीलरदं शुभास्यहासम् ॥
अतिविशदहृदब्जं दासवासं स्मरशतमध्यमहं भजाम्यजस्रम् ॥१॥

॥ अथ द्वितीयप्रबन्धो रामग्रीरागेण गीयते ॥

यस्योदरेमल्लक्ष्म विभाति सितेतरं वर्तुलाकारम् ॥
किमुदरामृतकलशे विचार्य विधिनार्पिता राजमुद्रा सुकरम् ॥१॥
मनो मे वसतु श्रीवल्लभराजे भवाजरमेन्द्रेण वाञ्छितचरणाब्जे॥ध्रु०॥
कुदृष्टिनिवारणमर्पितवान् वेधास्सुरूपे कज्जलविन्दुकम् ॥
वल्लभास्यहृततेजाश्चन्द्रो नु किं सुन्दरमानसे करोति तपस्कम् ॥२॥
कामनृपहृद्दुर्गगमनसोपान दधाने त्रिभुवनजयकृतपणम् ॥
शय्याभोजनशृङ्गारत्रिसंज्ञं त्रिवलिकं त्रिवेदधरणम् ॥३॥
त्रिशास्त्रागारं त्रिकालसत्यरूपं कामसमुद्रोदरजतरङ्गम् ॥
मनसिजरसद्विजवरस्वाग्रसत्रितयमर्यादं मोहितानङ्गम् ॥४॥
उन्नतानितम्बोरुयुगलं च दधाने कामहिन्दोलास्तम्भम् ॥
जितपुलिनं सुजितकरिहस्तं जितकरभं जितसुन्दररम्भम् ॥५॥
यशोरूपं सितवस्त्रं शुभं वस्त्रपाशपतितमदनयानचिह्नम् ॥

वर्तुलजघने-विशदसुगुल्फे त्रिभुवनपावनकृतपणे, नूनम् ॥६॥
जितपद्मचरणेप्यङ्गुलीललिते-मोहनचरणतलं दधतीदम् ॥
विद्रुमरागं कुंकुमशोभं ननु पल्लवहृताखिलमदम् ॥७॥
सरस्वती किमुत शरणागता तद्भीतिशरणागतो मदनो नु ॥
किमु व्रजसुन्दरीकुचकाश्मीरं कोमलशीतलजितविशचयं नु ॥८॥
संसारसारं स्वजनाधारं देवकीरमणमाहवभणितम् ॥
भवति रसिकजनकण्ठाभरणं वल्लभगुणहीरकजडितम् ॥९॥

योगध्यानवितानदानसुतपस्तीर्थव्रताम्नायकैः
सद्ब्रह्मव्रतधूमपानविमलाचारोग्रवैराग्यकैः ॥
पञ्चाग्न्याचरणादिकैर्न हि कदा यः प्राप्यते केवलं
भक्त्या लभ्य इति श्रियाश्रितपदः श्रीवल्लभो राजते ॥१॥
सतामधीशं जगतामधीशं श्रीपार्वतीशं द्विजकावलीशम् ॥
धर्माग्रणीशं वचनाग्रणीशं वन्दे सुधीशं वरगोकुलेशम् ॥२॥
श्रीमद्वल्लभवंशमानसभवं सत्कर्मनालं वरं
सद्धर्मादिसुपुत्रकं वरयशः सत्कर्णिकारान्वितम् ॥
आत्मानन्दरसौघसत्परिमलं सद्वैष्णवालिश्रितं
तच्छ्रीवल्लभवारिजं गुणपरागं चापि भेजे ह्यहम् ॥३॥
श्रीपार्वत्यसुनायकः सुविमलो नीलाश्वके नित्यशः
स्थित्वा पुष्पसुचापदर्पदलनात्यालोल्लसत्कुण्डलः ॥
कर्तुं मज्जनकं हि भानुतनुजां तं वाजिनं नर्तयन्
गच्छत्येव निशाविहारजनितं हर्तुं श्रमं किन्विव ॥४॥

रविप्रसूतां विविधं हि भोगकं समर्पणार्थं करपीठकासनम् ॥
गच्छत्ययं गोकुलनाथ एष तां विनेतुमुन्मानवतीमिवोत किम् ॥५॥
विद्यानिधिः कामकलानिधिश्च दयानिधिर्वागमृतोदधिश्च ॥
तेजोनिधिः सद्गुणकोदधिश्च विराजते वल्लभ एष घोषे ॥६॥
लसत्सिताम्बरप्रियोपवीतकण्ठवल्लभो–
ऊर्ध्वपुण्ड्रकान्तिसुन्दरो रसेष्टदामशोभितः ॥
कामधामनाभिकावलीमनोजमोहनः
सदा वसत्वयं ममोरसीष्टदो हि वल्लभः ॥७॥
कल्याणार्णवमच्युताङ्घ्रिरुचिदं श्रीमद्रसौघान्वितं
संसारोदधिजप्लवं सुसरस श्रीनायिकावल्लभम् ॥
वाञ्छापूरकमाशु वल्लभवरानन्दप्रदं श्रीकरं
श्रीमद्वल्लभगीतमस्तु रसिकग्रीवाश्रितं भूषणम् ॥८॥
वल्लभोदरजातस्य नृहर्यात्मजलः सदा ॥
माहवस्योदितं भूयाद्दासकण्ठाग्रभूषणम् ॥९॥

॥ इतिश्रीवल्लभगीते श्रीगोकुलवासिमाहवविरचिते चरणवर्णनो नाम द्वादशः सर्ग

જન્મ થયુ પણ ભગવદિચ્છાથી ૧૯૭૨ મા તે હરિશરણ પામ્યો ૧૯૭૧ મા તેમણે ચપારણ્ય વગેરે પવિત્ર સ્થળોએ યાત્રા કરી ૧૯૭૫ મા તેમને ત્યા એક બીજી પુત્રીનુ જન્મ થયુ, તેથી કેટલાક દિવસ પૂર્વે તેમના સસરા—શાસ્ત્રીજીના પિતા વે શા સ ગણપતિરામ કાનિદાસ–ભગવચ્ચરણારવિંદમા પ્રાપ્ત થયા મહાત્માને ગણપતિરામજીનો અતકાળનો આશીર્વાદ અને પ્રભુસેવાનો અમૂલ્ય અધિકાર મળ્યો અને ત્યારથી તો તેમનુ જીવન પુષ્ટિમાર્ગના રગથી વધારે રગાયુ ગણપતિરામજીનો નિસ્સાધનતાનો ઉપદેશ મહાત્માના હૃદયમા બરોબર ઠસી ગયો અને તે જ ક્ષણથી શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીગુસાઈજી, શ્રીગોકુલનાથજી અને શ્રીહરિરાયજીમા અને તેમના ગ્રન્થોમા તેમને અપૂર્વ વિશ્રામ અને રસ પડવા લાગ્યો તેમને ગુજરાતી, મરાઠી, વ્રજ, હિન્દી, સસ્કૃત અને અગ્રેજી ભાષાનુ જ્ઞાન હતુ એટલે એ સર્વ ભાષામા લખાયલા સામ્પ્રદાયિક સાહિત્યનો લાભ લેવા તેઓ ચૂકતા નહિ સવત્ ૧૯૭૮મા એક બીજા પુત્રનુ જન્મ થયુ પણ ૧૯૮૦ના ચૈત્રમા તે હરિશરણ થયો, જે પછી મહાત્માએ શ્રીનાથજીની યાત્રા કરી ૧૯૮૨ મા પ્રભુએ મહાત્માને તૃતીય પુત્રનુ દાન કર્યું, પણ આ વખતે મહાત્માનુ શરીર બહુ અસ્વસ્થ થઈ ગયુ, અને પાચેક માસની સખત માદગી ભોગવી ૩૭મે વર્ષે મહાત્મા હરિશરણ પામ્યા આ ત્રીજો પુત્ર પણ બે દિવસ પછી જ હરિશરણ થયો ભગવદિચ્છા આગળ આપણુ શુ ચાલે ? તેમને પ્રજામા હવે બે પુત્રીઓ જ રહી

મહાત્માના સમાગમમા શ્રીમદ્ગોસ્વામીઓ, શ્રીમતી વહુબેટીજીઓ અને અસખ્ય ગૃહસ્થ અને વિરક્ત વૈષ્ણવો આવી ગયા છે તે બધાને મહાત્માની નિર્દોષતા, સ્મિત કરતુ મુખ, તેમની વિનોદ કરવાની પ્રકૃતિ અને હૃદયની સરળતા વગેરે ગુણોનો અનુભવ થતો અને મહાત્માનુ મહાત્મા તરીકેનુ જીવન યાદ આવતુ હશે ગમે તેટલુ જ્ઞાન હોય ગમે તેટલુ તત્ત્વજ્ઞાન આવડતુ હોય, ગમે તેટલો ભગવલ્લીલાનો સિદ્ધાન્ત જાણતા હોઈએ તો પણ મહાત્માના હરિશરણ થયાના સમાચારથી અમારુ હૃદય અત્યત ખિન્ન થયુ જ છે અને તેમા પણ શાસ્ત્રીજીને ઉત્તરાવસ્થામા આ દુખ પડયુ છે એનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તો અમારા ખેદનો પાર પણ રહેતો નથી શાસ્ત્રીજી પોતે પરમ જ્ઞાની ભક્ત છે ભગવલ્લીલાવાદમા અપૂર્વ શ્રદ્ધાવાન્ છે એટલે તેમનામા તો કોઈ પણ પ્રકારનો ક્ષોભ જોવામા નથી આવતો ખરેખર, જે જ્ઞાન તેમણે પ્રાપ્ત કર્યું છે તે તેમણે પોતાના જીવનમા ઉતાર્યું જ છે એમ અમને તેમના સમાગમથી લાગ્યા વગર રહેતુ નથી અને ભગવાને તમને અપૂર્વ ધૈર્યનું દાન કર્યું છે એમ અનુભવ થાય છે લૌકિક દૃષ્ટિથી આ દુખ ભારેમા ભારે ગણાય, છતા પણ શાસ્ત્રીજીના ચિત્તની શાન્તિ ! પ્રભુ, તારા દાનનુ માહાત્મ્ય તો અનુભવીઓ જ જાણે ! માત પુત્ર નિત્યલીલામા પધારી થઈ અલૌકિક રસનુ પાન કરે, એ જ અમારી પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે

ભરૂચમાં શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીમત્પ્રભુચરણના પાંચ પુત્ર શ્રીયદુનાથજીના વશજ શ્રી મોહનજી મહારાજનુ મદિર છે જ્યા ભરૂચ શ્રીગિરિધરજીના સેવ્ય શ્રીનાથજી શ્રીસ્વામિની નરોત્તમ અધિકારીજી સ્વામિનીજી સહિત બિરાજે છે, તેમજ શ્રીગુસાઈજીના સેવ્ય શ્રીનવનીતલાલજી પણ બિરાજે છે ગોસ્વામિશ્રીદામોદરજીનો વશ સમાપ્ત થયા પછી ઉક્ત મદિરનુ સ્વામિત્વ મથુરાસ્થ શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમજીને પ્રાપ્ત થયુ અને તેઓશ્રીના લીલાપ્રવેશ પછી શ્રીકલ્યાણરાયજીને અને તેમના પણ લીલાપ્રવેશ પછી તત્પુત્ર શ્રીગોપવનાથજીને થયુ કહેવાય છે કે શ્રીગોપાનનાથજીએ શ્રીમથુરેશનાથજીના યશોદાન્ પુત્ર ચિ બાલ શ્રી વ્રજનાથજીને દત્તક ગમા—ગોદમા—લીધા છે આ મદિરનો અધિકાર દશાનાડ વણિક નરોત્તમ

અભ્યાસ કરતા તેમનુ જન્મ સંવત ૧૯૧૧ ના વૈશાખ શુક્લ દ્વિતીયાને દિવસે થયુ હતુ છોટા અધિકારીજી તરીકે સંવત્ ૧૯૩૦ મા ઉક્ત મંદિરમા પ્રવિષ્ટ થયા અને ૧૯૮૨ના ચૈત્ર શુક્લ પૂર્ણિમા પર્યન્ત તેઓએ અધિકારી તરીકે સેવા કરી, એટલે કે મંદિરમા તેઓએ અનવચ્છિન્ન બાવન વર્ષ પર્યંત અધિકારિત્વે સેવા કરી અધિકારીજી નરોતમ અમાલાલના ચૈત્ર શુક્લ પૂર્ણિમા ના સાયકાલે અનમાન પછી આ મંદિરમા તેમની જગ્યા—તેમની ગાદીતકીઓ—હમ્મેશને માટે જ વસ્તુત ખાલી છે યદ્યપિ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તના જ્ઞાતા નરોત્તમદાસજી ન હતા તથાપિ અધિકારીજી તરીકેની તેમની કાર્યદક્ષતાથી શ્રીપુરુષોત્તમજીને, શ્રીકલ્યાણરાયજીને, શ્રીગોપાનલાલજીને, ભરૂચના વૈષ્ણવોને અને ભરૂચના વ્યાપારી વર્ગને સર્વદા સંતોષ જ પ્રાપ્ત થતો ભરૂચના આ મોટા મંદિરના શ્રીનાથજીનો નેકભોગ બહુ જ ઉત્તમ છે, કારણ કે શ્રીદામોદરજી તથા તેમનો વંશ ભરૂચ માં આ જ મંદિરમાં સ્થિતિ કરતો, અને વૈષ્ણવ વર્ગમા વ્યાપારીની સંખ્યા અત્યન્ત સ્વલ્પ હોવા છતા પણ આ ઉત્તમ નેકભોગનો નિર્વાહ અધિકારીજી નરોત્તમદાસજી બહુ કુશલતાથી કરતા સામ્પ્રદાયિક સદાચારનો હ્રાસ સર્વત્ર જ દૃશ્યમાન થાય છે અને અતીવ શોચ્ય છે કે શ્રીગોપાનલાલજીના માતૃચરણે અને પત્નીચરણે ગયા બે ચાર વર્ષથી આ મંદિરના કુલ મુખત્યાર શ્રીરમણલાલજીના કહેવાતા વૈષ્ણવ પરંતુ વસ્તુત ભસ્મરુદ્રાક્ષધારી સ્માર્તાચારી યોગવાસિષ્ઠાદિદુર્ગ્રન્થના વાચક વૈશ્યને નિમીને તેમણે ભરૂચના ભાવુક વૈષ્ણવોને અતીવ અપ્રસન્ન કર્યા છે અમે ઇચ્છીશુ કે મંદિરના કુલ મુખત્યાર તેમ જ મંદિરના અધિકારીજી પુષ્ટિમાર્ગીય જ વૈષ્ણવ નિમાય જેથી શ્રીઠાકુરજીનો સેવાપ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગીય પદ્ધતિએ જ નિર્વહે અમારી આ સદાશા પ્રતિ લક્ષ નહિ આપવામા આવે તો બહુ સ્વલ્પ સમયમા મંદિરમા સેવાકર્તાઓ તરીકે પણ સ્માર્તોને નરરાવવામા આવશે, કારણ કે હાલ થોડા વર્ષ ઉપર જ એક દંડી માયાવાદી સંન્યાસી આચાર્યને મુબઇના મોટા મંદિરમા મિત્રત્વે છેક ચોક પર્યન્ત પ્રવિષ્ટ કર્યો હતો અને બહુ જ થોડા દિવસ ઉપર વડોદરામા શ્રીદ્વારિકાધીશજીની બેઠકમા માયાવાદી શંકરાચાર્ય પાસે વ્યાખ્યાન કરાવવામા આવ્યુ હતુ !

× × × × ×

મુબઇ, વડોદરા, અમદાવાદ વગેરે સ્થલોએ શ્રીમદાચાર્યચરણનો ઉત્સવ સારી રીતે ઉજવવામા આવ્યો હતો અમદાવાદ ખાતે શાસ્ત્રી વસંતરામ હરિકૃષ્ણને અને શાહ સોમાલાલ મંગલદાસને સંપ્રદાયની જે કઇ સેવા કરી હોય તે સેવા બદલ પુષ્ટિમાર્ગીય મહાસભા તરફથી માનપત્ર આપવામાં આવ્યુ હતુ મુબઇમા રા સુંદરલાલ મણિલાલ વકીલના બી એ એલ્ એલ્ બીનુ ભાષણ મનનીય હતુ તે ભાષણ આવતા અંકમા પ્રસિદ્ધ કરમા આવશે

ઉપકાર.

મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી સ્વપત્નીના અને પુત્રના હરિશરણપ્રસંગે પ્રત્યક્ષ, તારથી વા પત્રથી આશ્વાસન આપનાર શ્રીમદ્ગોસ્વામીઓનો, વૈષ્ણવોનો, જ્ઞાતિબંધુઓનો, અને સ્નેહીઓનો ઉપકાર અંતઃકરણથી સ્વીકારે છે

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥
॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥
॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

यवेमा स्त्रियोवनचरीर्व्यभिचारदुष्टा कृष्णे क्व चैष परमात्मनि रूढभावः ।
नन्वीश्वरोनुभजतोविदुषोपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्तः ॥

પુષ્ટિસુધા

પુસ્તક ૫ | સંવત ૧૯૮૨ જ્યેષ્ઠ શુકલ ૧૫ | અંક ૯

પરિશેષ્ટા
વે શા સ મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી
એમ્ એ, પિ ઇ એસ્, એમ્ ટિ સિ,
એમ્ આર્ એ એસ્ (બૉ) પુના મિટિ

મુદ્રક
ગોવિન્દજી ડાહ્યાભાઇ નાયક
શ્રી 'અનાવિલ બન્ધુ' પ્રિ પ્રેસ
બરાનપુરી ભાગોળ સુરત

તન્ત્રી
ગોવિન્દલાલ હરિગોવિન્દ ભટ્ટ એમ્ એ.
વડોદરા

પ્રકાશમ્તન્ત્રી
ઉજમશી બાપુજી કાપડીઆ બી. એ.
"પુષ્ટિસુધા" કાર્યાલય, ધંધુકા

વાર્ષિક ન્યોછાવર રૂ ૨–૪–૦
છુટક અંકના ૦–૪–૦

પ્રાસંગિક નોંધ

દ્વિતીયગૃહતિલકાયિત શ્રીગોપેશ્વરલાલજી મહારાજે જ્યેષ્ઠ શુક્લ પ્રતિપદાને શુક્રવારે પુનામા નિત્યલીલામાં પ્રવેશ કર્યો ! આ હૃદયવેધક સમાચાર જાણી વૈષ્ણવસમાજને ખેદ થાય એ સ્વાભાવિક છે મહારાજશ્રી શાન્ત, વિદ્યાવિલાસી અને ઉત્સાહી હતા તેઓશ્રીએ ગામેગામ ફરીને પાઠશાળાઓ સ્થપાવી અને સામ્પ્રદાયિક જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવામા સદા તત્પર રહ્યા તેઓશ્રી પોતે ઘણા સાદા અને સરલ સ્વભાવના હતા તેમનો વેષ પણ વૈરાગ્યસૂચક હતો આપણા સમ્પ્રદાયમા એવી એક માન્યતા પણ છે કે દ્વિતીયગૃહતિલકાયિત શ્રીગોવિંદજી વિરક્ત હતા આ વૈરાગ્યની ભાવના શ્રીહરિરાયજીમા સ્પષ્ટ રીતે જોવામા આવે છે આથી શ્રીગોપેશ્વરલાલજીમા પણ દ્વિતીયગૃહના એક લક્ષણ તરીકે વિરક્ત ભાવના જણાય એ આશ્ચર્ય નથી સમ્પ્રદાયમા વિદ્યાવ્યાસંગી મહારાજશ્રીઓ પરિમિત સંખ્યામાજ વિરાજે છે અને તેમા પણ આ શ્રીગોપેશ્વરજીનો લીલાપ્રવેશ અસહ્ય થઇ પડે છે ભગવદિચ્છા માન્યા વિના પુષ્ટિમાર્ગીયોએ બીજુ શુ કરવાનુ રહ્યુ ?

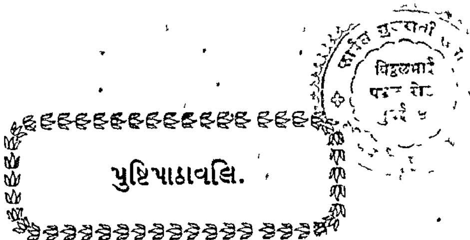
અંતમા અમે એવી આશા રાખીએ છીએ કે શ્રીગોપેશ્વરજીની પછી તેઓશ્રીની ગાદીએ વિદ્યાવિલાસી મહારાજશ્રી બિરાજે

× × ×

સમ્પ્રદાયનો વર્તમાન યુગ સાહિત્યપ્રકાશનનો છે એક વર્ષ પૂર્ણ થતુ નથી એટલામાં તો આપણા હાથમાં વિવિધ રસથી ભરેલી વાનીઓ પ્રાપ્ત થાય છે હમણા શ તેલીવાળાએ યોગી ગોપેશ્વરજીની રશ્મિ સહિત સપ્રકાશ અણુભાષ્યના તૃતીય અધ્યાયનો પ્રથમ પાદ નિર્ણયસાગર પ્રેસમા મુદ્રિત કરી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે પ્રારંભમા અણુભાષ્યની સામાન્ય ચર્ચા કરતો અંગ્રેજીમા ૫ ડેમી પાનાનો ઉપોદ્ઘાત આપવામા આવ્યો છે બીજા ભાગો પણ આજ પ્રકારે મુદ્રિત કરી સત્વર પ્રસિદ્ધ થાય એજ અમારી સદાશા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર સફલ કરે

બીજો ગ્રન્થ સુરતના મોટા મન્દિરમાથી પ્રસિદ્ધ થયો છે તે શ્રીપુરુષોત્તમજીની દીપિકા સહિત શ્રીનૃસિંહોત્તરતાપિન્યુપનિષત્ છે બે વર્ષ પહેલા આજ મન્દિર તરફથી શ્રીપુરુષોત્તમજીની વ્યાખ્યા સહિત માણ્ડૂક્યોપનિષત્ પ્રસિદ્ધ થયુ હતુ સમ્પ્રદાય ઉપર એવી એક ટીકા કરવામા આવે છે કે સમ્પ્રદાયમા ઉપનિષત્ ઉપર કાંઇ સાહિત્ય નથી આ ટીકાને નિરાધાર કરવાને માટે દેવર્ષિ શ્રીરમાનાથ શાસ્ત્રીનો આ પ્રયાસ સ્તુત્ય અને અનુકરણીય છે નૃસિંહોત્તરતાપિનીમા જે જે કેટલીક અશુદ્ધિઓ રહી ગઇ છે તે બીજી આવૃત્તિમા દૂર કરવામા આવે તો ઠીક

ત્રીજો ગ્રન્થ સર્વસાહિત્યસમેતશ્રીવેણુગીતસુબોધિનીજી છે જેવો વિષય ઉત્તમ છે તેવુજ આ ગ્રન્થનુ કાર્ય છે સુબોધિનીના વાચકોને શ્રીવેણુગીત ઉપર સર્વ સાહિત્ય એકત્ર મળવાથી નિરતિશય આનન્દ થાય એમા આશ્ચર્ય નથી થોડા દિવસ પછી આ વેણુગીતસુબોધિનીજીનુ ભગવચ્છાઆનિષ્ણાત શ્રીજી મગનલાલે કરેલુ ગુજરાતી ભાષાન્તર પણ પ્રસિદ્ધ થશે

પુષ્ટિપાઠાવલિ.

(રા. રા. નાનુભાઈ ગાંધી)

પાઠ ૩ ભગવાન્ (ચાલુ)

ભગવાન્ સચ્ચિદાનંદરૂપ છે આ પ્રપંચમા જડ જીવ અને અન્તર્યામીઓ છે. તેમા જડોમા ભગવાનનો "સત્" અંશ પ્રધાન છે જીવોમા ભગવાનનો "ચિદ્" અંશ પ્રધાન છે, અને અન્તર્યામીઓમા ભગવાનનો "આનંદ" અંશ પ્રધાન છે ભગવાન્ વ્યાપક પણ છે વ્યાપક એટલે સર્વત્ર વિદ્યમાન કોઈ સ્થલ એવુ નથી કે જ્યા ભગવાન્ ન હોય ભગવાન્ અવ્યય છે, અવિનાશી છે ભગવાન્ અવિકારી, સર્વશક્તિમાન્ અને સર્વજ્ઞ છે એમ પાઠ ૨ મા આપણે જોયુ છે

ભગવાન્ સ્વતંત્ર પણ છે જેનામા અનંત શક્તિ અને નિરવધિ જ્ઞાન હોય તે સ્વતંત્ર હોવજ જોઈએ. તેથી જ ભગવાન્ સર્વને વશ રાખનાર, સર્વના ઈશ અથવા શાસ્તા છે વળી ભગવાન્ સર્વપ્રાકૃતગુણરહિત છે ભગવાનમા કોઈ પ્રાકૃત ગુણ નથી વળી ભગવાન્ સજાતીય, વિજાતીય તથા સ્વગત ભેદથી રહિત છે સજાતીય એટલે જીવ, વિજાતીય એટલે જડ, અને સ્વગત એટલે આનંદાંશપ્રધાન અન્તર્યામીઓ જડ, જીવ, અન્તર્યામી વિગેરેથી દેખાતા ભેદો ભગવાનમા નથી, કારણ કે જડ, જીવ અને અન્તર્યામી ત્રણેમા ભગવાન્ અનુસ્યૂત છે ભગવાન્ પોતેજ એ ત્રણે થયા છે તેથી સજાતીય, વિજાતીય અથવા સ્વગતના એટલે, જીવ, જડ તથા અન્તર્યામીઓના ભેદ ભગવાનમા નથી *

ભગવાન્ સર્વ પ્રાકૃત ગુણથી રહિત છે એમ કહ્યુ ભગવાનમા પ્રાકૃત ગુણ કોઈ નથી, પરંતુ ભગવાનમા સર્વ અપ્રાકૃત ગુણો છે સત્ય, શૌચ, દયા, ક્ષાન્તિ, ભક્તવત્સલત્વ વિગેરે અપ્રાકૃત ગુણોનુ ધામ ભગવાન્ જ છે આ સર્વ અપ્રાકૃત ગુણો ભગવાનમા સદા રહેલા છે, સૃષ્ટિના સમયમા તેમજ પ્રલયના સમયમા પણ ભગવાનમા સર્વ અપ્રાકૃત ગુણો રહેતા છે

ભગવાન્ સર્વના આધાર છે ભગવાન્ માયાને અધીન નથી, પણ માયા ભગવાનને વશ છે માયા ભગવાનની શક્તિ છે શક્તિ અને શક્તિવાળો એકજ હોવાથી દ્વૈત પણ થતુ નથી ભગવાન્ આનંદાકાર છે, અને ઉત્તમ છે અક્ષરબ્રહ્મથી પણ ભગવાન્ ઉત્તમ છે પ્રપંચના પદાર્થો, જડ વિગેરેના જડત્વ વિગેરે ધર્મો ભગવાનમા નથી કારણ (ભગવાન)નાજ ધર્મો કાર્યમા આવે,

---

* તત્ત્વદીપનિબંધ ૧ ૬૭

ભગવાન પ્રપચના કર્તા તેમજ પ્રપચનુ સમવાયિકારણ અને નિમિત્ત કારણ છે એમ
ફ ૨ મા આપણે જોયુ જ્યારે ભગવાનની ઇચ્છા પ્રપચમા રમણ કરવાની થાય છે ત્યારે પ્રપ-
ને વિસ્તારે છે અને જ્યારે તેમની ઇચ્છા પોતામા જ રમણ કરવાની થાય છે ત્યારે પ્રપચનો
પસહાર કરે છે ભગવાન્ કયારે પોતામા જ રમણ કરે છે, કયારેક પ્રપચમા રમણ કરે છે
યારે ભગવાન્ પોતામા જ રમણ કરે છે ત્યારે પ્રપચ ભગવાનમા લીન થઇ જાય છે, અને
યારે ભગવાનની ઇચ્છા પ્રપચમા રમણ કરવાની થાય છે ત્યારે પ્રપચ પ્રકટ થાય છે ×

જ્યા, જેનાથી, જેમાથી, જેનુ, જેને માટે, જે જે, જ્યારે, જેવી રીતે, થાય કે તે સાક્ષાત્
કૃતિપુરુષેશ્વર ભગવાન્ જ છે સર્વ વિભક્તિઓનો અર્થ ભગવાન્ જ છે, તેમજ સર્વ પ્રકારનો
ર્થ પણ ભગવાન્ જ છે પ્રકૃતિ, પુરુષ અને કાલ પણ ભગવાન્ જ છે તેથી કાર્ય, કારણ,
ાધાર સર્વ ભગવાન્ જ છે ભગવાન્ વિના બીજુ કાઇ નથી જ+

સર્વ પદાર્થ સર્વ કાર્યોમા ભગવાન્ પોતે રહેલા છે, અને સર્વ પદાર્થ, સર્વ કાર્યને
ોતાની અદર રાખે છે આ પ્રમાણે સર્વ પદાર્થ પોતામા રહેવા છતા, અને પોતે સર્વ પદાર્થમા
હેલા હોવા છતા, ભગવાનને કોઇનો સ્પર્શ નથી સર્વ પદાર્થ જડ જીવ વિગેરેને ભગવાન્ શરીર
ાને છે સર્વ ભગવાનનુ જ્ઞાન કરાવે છે, પણ કોઇને ભગવાનનો સ્પર્શ નથી શરીર (જડ જીવ
વેગેરે) ને પણ ભગવાનનુ જ્ઞાન નથી ભગવાન્ શરીરમા કેવી રીતે પ્રવેશ કરી પ્રકાશે છે તેનુ
્ઞાન શરીર (જડ તથા જીવો)ને પણ નથી §

પાઠ ૪. ભગવાન્ (ચાલુ)

ભગવાન્ અથવા બ્રહ્મ જગતનુ સમવાયિકારણ હોવા છતા અવિકૃત છે એમ આપણે આગળ
જોયુ સમવાયિકારણમા વિકાર થાય ત્યારે જ કાર્ય થાય તેથી સમવાયિકારણ અવિકૃત હોઇ શકે
નહિ, છતા બ્રહ્મ સમવાયિકારણ હોવા છતા અવિકૃત છે આ ઉભય પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મ બ્રહ્મમા
છે બ્રહ્મમા આ બે જ પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મ છે એમ પણ નથી, પરન્તુ બ્રહ્મ સર્વ પરસ્પર વિરુદ્ધ
ધર્મોને આશ્રય છે વેદમા બ્રહ્મને પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મવાળુ જ વર્ણવેલુ છે બ્રહ્મ અનન્તમૂર્તિ
હોવા છતા વ્યાપક અને એક જ છે અનેકમૂર્તિ હોવાથી અનેક હોવા છતા એક જ છે "ભગ
વાનનુ સ્મરણ કરવુ, મનન કરવુ' એવો વેદમા બોધ છે, છતા "જ્યાથી વાણી મન સાથે પહોચ્યા
વિના પાછી ફરે છે" એવુ ભગવાનનુ વર્ણન કરે છે આ ઉભય પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મ છે, કારણ
કે જ્યાં મન અને વાણી પહોચતા નથી તેનુ સ્મરણ અને મનન કેવી રીતે થાય? વળી "હાથ
વિનાના ગ્રહણ કરનાર, પગ વિનાના ઝડપથી જનાર, ચક્ષુ વિનાના દેખનાર, કર્ણ વિનાના સાભળનાર"
એવુ ભગવાનનુ વેદમા વર્ણન છે "સર્વત્ર પાણિ અને પાદવાળુ" એમ પરસ્પર વિરુદ્ધ
ધર્મવાળા ભગવાનને વર્ણવેલા છે તેથી ભગવાન્ સવિશેષ અને નિર્વિશેષ ઉભય છે ભગવાન્
સવિશેષ અને નિર્વિશેષ ઉભય હોવામા કાઇ વિરોધ નથી, કારણ કે જે વાકયોમા
ભગવાનનુ નિર્વિશેષ તરીકે વર્ણન કરેલુ છે, એટલે ભગવાનમા વિશેષ નથી, ભગવાનમા
ગુણ નથી એવુ જણાવેલુ છે, તે વાકયો ભગવાનમા પ્રાકૃત ગુણોનો જ નિષેધ કરે છે
ભગવાનમા કોઇ પણ પ્રાકૃત અથવા લૌકિક ગુણ નથી એવોજ તે વાકયો બોધ કરે છે

+ તત્ત્વદીપનિબધ ૧ ૬૮ × તત્ત્વદીપનિબધ ૧ ૬૯ † તત્ત્વદીપનિબધ ૧ ૭૦ § તત્ત્વદીપ
નિબધ ૧ ૭૧

થી ભગવાનમા જડના અથવા જીવના પ્રાકૃત ધર્મો નથી, પરતુ અલૌકિક અપ્રાકૃત ધર્મ ભગવાન્માં છે જ જગત્કર્તૃત્વ, સર્વજ્ઞત્વ, સર્વશક્તિમત્ત્વ ઇત્યાદિ સર્વ અપ્રાકૃત ગુણો ભગવાનમા છે જ વિદ્વન્મડન, બ્રહ્મસૂત્ર ૩ ૨ ૨૨)

શ્રુતિમા બ્રહ્મને નિર્ગુણ અને અનતગુણવાળું એમ ઉભય રીતે એટલે સર્વવિરુદ્ધ ધર્મના આશ્રયરૂપે વર્ણવેલુ છે, તેથી બ્રહ્મને વિરુદ્ધ સર્વ ધર્મનુ આશ્રયજ જાણવુ આ ઉભય પ્રકારનુ વર્ણન વાસ્તવિક જ છે તેથી બ્રહ્મ નિર્ગુણ પણ છે અને સગુણ પણ છે બ્રહ્મના સર્વ ગુણો પણ બ્રહ્મરૂપ જ હોવાથી બ્રહ્મ નિર્ગુણ જ છે વળી આ ગુણોનો આશ્રય બ્રહ્મ છે ગુણો બ્રહ્મનો આશ્રય કરી રહેલા છે તેથી બ્રહ્મ અને ગુણનો આશ્રયાશ્રયિભાવ હોવાથી બ્રહ્મ સગુણ અથવા સવિશેષ પણ છે જેમ પ્રકાશ અને તેનો આશ્રય સૂર્ય જુદા નથી, કારણ કે સૂર્ય વિના પ્રકાશની સ્થિતિ જ નથી, સૂર્યથી પ્રકાશ છૂટો પડી શકતો જ નથી, પણ તેના આધારથીજ રહેલ છે, છતા પ્રકાશ સૂર્ય પણ નથી કારણ કે સૂર્યથી તે જુદો છે, અને જુદો દેખાય છે, તેવી જ રીતે બ્રહ્મના ગુણો બ્રહ્મથી ભિન્ન નથી તેમ અભિન્ન પણ નથી તેથી બ્રહ્મ નિર્ગુણ તેમ જ સવિશેષ પણ છે

પાઠ ૫ ભગવાન્ (ચાલુ)

यज्ञरूपो हरि पूर्वकाडे ब्रह्मतनु परे।
अवतारी हरि कृष्ण श्रीभागवत ईर्यते ॥ तत्त्वदीप १-१२

ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ જ છે શ્રીકૃષ્ણ જ પરબ્રહ્મ છે પાછના પાઠોમા ભગવાન્ વિષે જે કહ્યુ છે તે સર્વ શ્રીકૃષ્ણમા જ ઘટે છે ભગવાનનુ વેદના પૂર્વકાડમા યજ્ઞરૂપથી વર્ણન કરેલુ છે ભગવાન્ સર્વજ્ઞ છે અને સર્વશક્તિમાન્ છે એમ આવી ગયુ છે તેથી ભગવાનમા જ્ઞાન અને ક્રિયા ઉભય છે ક્રિયારૂપ ભગવાનનુ વર્ણન વેદના પૂર્વકાડમા છે જ્ઞાનરૂપ ભગવાનનુ વર્ણન વેદના ઉત્તરકાડમા છે ક્રિયા અને જ્ઞાન ઉભય પ્રકટ હોય તેવા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનુ નિરૂપણ શ્રીમદ્ભાગવતમા છે તેથી વેદમા ભગવાનનુ જુદા જુદા ભાગથી નિરૂપણ કરેલુ છે, પરતુ શ્રીમદ્ભાગવતમા ક્રિયા અને જ્ઞાન ઉભય જેમાં રહેલા છે તેવા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનુ નિરૂપણ કરેલુ છે, અને ભગવાનની અનેક પ્રકારની લીલાઓનુ વર્ણન કરેલુ છે

"कृष्णो ब्रह्मैव शाश्वतम" (કૃષ્ણોપનિષદ્) શ્રીકૃષ્ણ શાશ્વત બ્રહ્મ છે શ્રીકૃષ્ણજ પરબ્રહ્મ છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામા પણ શ્રીકૃષ્ણનુ પુરુષોત્તમત્વ સુપ્રસિદ્ધ જ છે ત્યા ભગવાન્ પોતે અર્જુનને કહે છે કે "હુ ક્ષરથી અતીત છુ, તેમજ અક્ષરથી પણ ઉત્તમ છુ, તેથી લોક અને વેદમા પુરુષોત્તમ તરીકે પ્રસિદ્ધ છુ" (શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ૧૫ ૧૮) શ્રીમદ્ભાગવતમા પણ *દામોદરલીલા, +મૃત્સ્નાભક્ષણલીલા વિગેરે સ્થળોએ શ્રીકૃષ્ણનુ પરબ્રહ્મત્વ સ્પષ્ટજ છે

पर ब्रह्म तु कृष्णो हि सच्चिदानदक बृहत्।
द्विरूप तद्धि सर्व स्यादेक तस्माद्विलक्षणम् ॥

સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિ ૩

પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ જ છે યશોદાજીના ઉત્સગમા લાલન જેમનુ થએલ છે તે શ્રીકૃષ્ણ જ પરબ્રહ્મ છે

ભગવાન્ અથવા બ્રહ્મના જે જે ગુણોનુ પાછના પાઠોમાં વર્ણન કર્યુ તે સર્વ શ્રીકૃષ્ણમા ઘટે છે શ્રીકૃષ્ણ આ જગતના કર્તા છે, આ જગતને ધારણ કરે છે અને જગતનો લય પણ

* શ્રીમદ્ભાગવત ૧૦ ૯ + શ્રીમદ્ભાગવત ૧૦ ૮

તેમનામા જ થાય છે (શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ૯ ૧૭ ૧૮. ૭ ૬) શ્રીકૃષ્ણ સર્વજ્ઞ છે (ગીતા ૭ ૨ ૭ ૨૬) શ્રીકૃષ્ણ સર્વશક્તિમાન પણ છે (ગીતા. ૯ ૪ ૭ ૧૦,)

શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ છે તેમના ત્રણ સ્વરૂપ કે ૧ આધિભૌતિક (૨) આધ્યાત્મિક (૩) આધિદૈવિક આધિભૌતિક સ્વરૂપ લક્ષ્મીપતિ નારાયણ છે આ ક્ષર છે આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ અક્ષર બ્રહ્મ છે આધિદૈવિક સ્વરૂપ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણચદ્ર છે. આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ અક્ષરબ્રહ્મ છે તે બૃહત્ પણ કહેવાય છે તે સચ્ચિદાનદરૂપ છે તેમાથી ચિદ્ અને આનદ અશો તિરોહિત થતા સદશમાથી જડની ઉત્પત્તિ થાય છે આનદાશ તિરોહિત થતા સત્ અને ચિદ્ અશમાથી જીવો થાય છે અન્તર્યામીઓમા આનદાશ પ્રધાન હોય છે આ પ્રમાણે અક્ષર અથવા બૃહત્ સર્વ જગદ્રૂપ થાય છે, છતા તે ગણિતાનદરૂપ છે પૂર્ણાનદ પુરુષોત્તમ માત્ર શ્રીકૃષ્ણ જ છે

प्राकृताः सकला देवा गणितानदकं बृहत्।
पूर्णानदो हरिस्तस्मात्कृष्ण एव गतिर्मम ॥ કૃષ્ણાશ્રય ૮

સર્વ દેવો પ્રાકૃત છે. બૃહત્ અથવા અક્ષર ગણિતાનદ છે અક્ષરમા અમુક આનદ છે, અનત અથવા પૂર્ણ આનદ નથી પૂર્ણાનદ માત્ર હરિ શ્રીકૃષ્ણમા જ છે શ્રીકૃષ્ણ જ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે

શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ છે એમ મૃત્સ્નાભક્ષણ ઉપરથી સિદ્ધ થાય કે શ્રીકૃષ્ણે માટી ખાધી એવી ફરીઆદ બલદેવ વિગેરે બાળકોએ યશોદાજીને કરી યશોદાજીએ તેમને "માટી કેમ ખાધી" એમ પૂછ્યુ શ્રીકૃષ્ણે ઉત્તર આપ્યો કે માટી ખાધી નથી તે તપાસવા તેમનુ મુખ જોયુ શ્રીકૃષ્ણના મુખમા યશોદાજીએ આખુ જગત્, આકાશ, દિશાઓ, પર્વત, દ્વીપ, વાયુ, અગ્નિ, ચદ્ર, તારાઓ, ભૂગોલ, જ્યોતિશ્ચક્ર, જલ, તેજ વિગેરે સર્વ જોયુ શ્રીકૃષ્ણ પરિચ્છિન્ન સામાન્ય બાલ હોય તો તેમના મુખમા આ બધુ જોઈ શકે જ નહિ સામાન્ય બાલ દેખાતા શ્રીકૃષ્ણ અપરિચ્છિન્ન, સર્વવ્યાપી, સર્વના આધારભૂત પરબ્રહ્મ છે એમ આ પ્રસગથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે આ સર્વ શ્રીકૃષ્ણના મુખમા જોવામા આવવાથી યશોદાજીને શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ છે એ તત્વ સમજાયુ, પરતુ ભગવાને પુત્રસ્નેહમયી માયા વિસ્તારી તેથી "ત્રણે વેદો, ઉપનિષદો, સાખ્ય, યોગ, અને ભાગવતશાસ્ત્રો જે હરિના માહાત્મ્યનુ ગાન કર્યા કરે છે તેમને તેણે પુત્ર માન્યા" (શ્રીમદ્ભાગવત ૧૦ ૮ ૪૫)

પુન શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ છે એમ દામોદરલીલામા સ્પષ્ટ છે શ્રીકૃષ્ણે માખણ વલોવવાનુ પાત્ર તોડી નાખ્યુ અને માખણ વાનરોને આપવા માડ્યુ ત્યારે યશોદાએ તેમને પકડ્યા અને દામડાથી બાધવા માંડયા એક દામડુ બાધ્યુ તો બે આગળ ઘટયુ તેથી તેની સાથે બીજુ સાધ્યુ તો પણ ઘટયુ ત્રીજુ સાધ્યુ તો પણ ઘટયુ એમ ઘરનાં બધાં દામડા સાધ્યા તો પણ ઘટયા પણ માતાનો પરિશ્રમ જોઈ પ્રભુ કૃપા કરી બધાયા અહિ પણ પ્રભુનું અપરિચ્છિન્નત્વ સ્પષ્ટ જ છે તેથી શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ છે

પાઠ ૬. સૃષ્ટિપ્રકાર

શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ છે, અક્ષર અથવા બૃહત્ તેમનુ આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ છે અક્ષર પુરુષોત્તમનુ ધામ પણ કહેવાય છે જ્યારે પુરુષોત્તમની ઇચ્છા સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની થાય છે ત્યારે જેમ રવિ અને કાચમણિના યોગથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ અક્ષરમાથી કાલ પૃથક્ થાય કે કાલમાથી પ્રકૃતિ અને પુરુષ ઉત્પન્ન થાય છે પ્રકૃતિમાથી ગુણાત્મક નારાયણ પ્રકટ થાય છે તે લક્ષ્મીપતિ છે નારાયણના મનમાથી વિષ્ણુ પ્રકટ થાય છે, તેમના લલાટમાથી રુદ્ર પ્રકટ થાય છે અને તેમના નાભિમાથી કમલ નીકળે છે તેમાથી બ્રહ્મા પ્રકટ થાય છે બ્રહ્મા સૃષ્ટિ રચે છે*

* ભગવત્પીઠિકા જગદ્ભગવત્પીઠિકા

સૃષ્ટિના અનેક પ્રકાર શાસ્ત્રમા કહેલા છે પ્રભુ જ્યારે પોતાને જેવા પ્રકારથી સૃષ્ટિ રચવાની ઈચ્છા થાય ત્યારે તેવા પ્રકારે સૃષ્ટિ રચે છે

બ્રહ્મ આકાશ પેઠે વ્યાપક એટલે સર્વ સ્થને રહેલુ છે તેના પાણિ, પાદ વિગેરે સર્વત્ર છે તેને સર્વત્ર અક્ષિ, શિર, મુખ તથા કર્ણ છે બ્રહ્મ અનતમૂર્તિ છે, છતા તેના વિભાગ નથી, પરતુ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જેટલા સ્થનમા પ્રકટ થાય છે, એટલે વિભાગ જણાય છે જ્યારે તેની ઇચ્છા "હુ બહુ થાઉ" એવી થાય છે ત્યારે તેની એવી ઇચ્છાથીજ તેમાથી ચિદ્દશ જેમા પ્રધાન છે તેવા ચેતન અથવા જીવો અનત નીસરે છે આ બ્રહ્મભૂતજ છે, બ્રહ્મનાજ અશ છે યોગબલથી તેમનો આવિર્ભાવ થતો નથી, પરતુ બ્રહ્મનાજ અશ બ્રહ્મમાથી નીકળે છે જેમ અગ્નિમાથી તણખા નીકળે છે તેમ બ્રહ્મમાથી જીવો નીકળે છે બ્રહ્મના 'ચિત્' અશમાથી જીવો નીકળે છે 'સત્' અશમાથી જેમા 'સત્' પ્રધાન છે તેવા જડ નીકળે છે અને 'આનદ' અશમાથી જેમા 'આનદ' અશનુ પ્રાધાન્ય છે તેવા અતર્યામીઓ નીકળે છે જેમ જૂદા જૂદા જીવો નીકળે છે તેમ જ જૂદા જૂદા અતર્યામીઓ પણ નીકળે છે અને દરેક હૃદયમા એક જીવ અને અતર્યામી એમ બને હસરૂપથી પ્રવેશ કરે છે તત્વદીપ ૧ ૨૯-૩૩

કોઇ વાર એ પ્રમાણે સૃષ્ટિ ન રચતા ભગવાન્ સાક્ષાત્ પોતે સર્જ રચે છે કોઇવાર પુરુષ દ્વારા સૃષ્ટિ રચે છે આવી રચના પુરાણોમા પ્રસિદ્ધ છે અહિ પુરુષ માત્ર દ્વાર જ છે પચરાત્રમા વર્ણવ્યુ છે તેમ કોઇ વાર ચતુર્મૂર્તિ પ્રકારથી પ્રભુ સૃષ્ટિ રચે છે, કોઇવાર સર્વ પોતે જ થાય છે જ્યારે પ્રભુ પોતે જ સર્વરૂપ થાય છે ત્યારે આનદાશ તિરોહિત થતો નથી કોઇવાર જાદુ પેઠે પ્રભુ સર્વ માયાથી રચે છે, આવી સૃષ્ટિ માત્ર રચે છે તે સૃષ્ટિમા પ્રભુ પોતે પ્રવેશ કરતા નથી આ સૃષ્ટિમા કોઇ પુરુષાર્થ હોતો નથી તે સૃષ્ટિમા જ્ઞાન વિગેરે કહેવાના જ હોય છે, પણ તેમનાથી કાઇ ફલ સિદ્ધ થતુ નથી કોઈ વાર પ્રભુ આકાશ રચે છે, આકાશમાથી વાયુ વાયુમાથી તેજ, તેજમાથી જલ, જલમાથી પૃથ્વી એવી રીતે સૃષ્ટિ રચે છે આ સૃષ્ટિપ્રકાર વેદમા વર્ણવેલો છે * આ સૃષ્ટિમા પણ જીવ તથા અન્તર્યામીઓ ઉપર વર્ણવ્યુ તેજ પ્રમાણે થાય છે પણ ઉપર વર્ણવ્યુ તે પ્રકારમા જીવ અને અન્તર્યામીજ જગતમા પ્રવેશ કરે છે, અને આ પ્રકારમા જગતમા પ્રભુ પ્રવેશ કરે છે અને પ્રવેશ કર્યા પછી જીવ તથા અન્તર્યામી થય છે અને ક્રીડા કરે છે

એવી રીતે અનેક પ્રકારે પ્રભુ સૃષ્ટિ રચે છે પ્રભુની શક્તિઓ અનત છે અને તે આપણાથી કલ્પી પણ ન શકાય તેવી છે એવી અચિન્ત્ય અને અનતશક્તિવાળા પ્રભુ અનેક રીતે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરે તે સર્વ યોગ્ય જ છે તેથી જ શ્રુતિમા પણ સૃષ્ટિના અનેક જૂદા જૂદા પ્રકાર વર્ણવેલા છે × આ સર્વ જૂદા જૂદા પ્રકારોથી પ્રભુનુ માહાત્મ્ય સિદ્ધ થાય છે વેદમા એવી રીતે સર્વત્ર પ્રભુના માહાત્મ્યનુ વર્ણન છે પોતાની ઇચ્છાનુસાર અનેક રીતે સૃષ્ટિ રચવી એ માહાત્મ્ય અગાધ છે પ્રભુની શક્તિઓ પણ અનત અને અચિન્ત્ય છે એમ આ સૃષ્ટિના જૂદા જૂદા ભેદથી પણ સિદ્ધ થાય છે

પાઠ ૭ જીવ.

ભગવાનની અનત અચિન્ત્ય શક્તિઓ છે પોતાની ઇચ્છામા આવે ત્યારે તેવી રીતે જગત્ રચે છે, પરતુ તેમા આપણે શુ ? આપણે સામાન્ય જીવો છીએ આપણે ઇશ્વર સાથે શો સબધ છે ? આપણો જો ઇશ્વર અથવા ભગવાન્ સાથે કાઈ પણ સબધ ન હોય તો ભગવાન્

* જૂઓ બ્રહ્મસૂત્ર અધ્યાય ૨ પાદ ૩ × તત્વદીપ ૧-૪૦ થી ૪૩.

કેવા શકિતવાળા અથવા જ્ઞાનવાળા છે ને શુ શુ કરી શકે છે વિગેરે સ બ ધી તપાસ કરવાની આપણે શી જરૂર ?

જીવને ભગવાન્ સાથે ઘણો નિકટ સ બ ધ છે જીવ ભગવાનનો અ શ જ છે જીવ ભગવાનનો અ શ જ હોવાથી ભગવાન્ જેમ નિત્ય છે તેમ જીવ પણ નિત્ય જ છે ભગવાનની જેમ ઉત્પત્તિ નથી, તેમ જીવની પણ ઉત્પત્તિ નથી જેમ અ શ અને અ શિમા ભેદ નથી તેમ જીવ અને ભગવાનમાં ભેદ નથી જીવ અને ભગવાનનો સ બ ધ શ્રુતિમા અગ્નિ અને વિસ્ફુલિ ગ (તણખા)ના દૃષ્ટાન્તથી દર્શાવ્યો છે જેમ અગ્નિમાથી તણખા નીકળે છે તેમ બ્રહ્મમાથી જીવો નીકળે છે આ દૃષ્ટાન્તથી એમ દર્શાવ્યુ છે કે (૧) જીવ બ્રહ્મનો અ શ છે, (૨) અ શ જીવ અ શિ બ્રહ્મમાથી છૂટા પડે છે (૩) અ શ જીવ અણુ છે (૪) અ શિ બ્રહ્મ અ શ જીવથી મહાન્ છે (૫) અ શ જીવ અ શિ બ્રહ્મમા પુન પ્રવેશ કરવા યોગ્ય છે (૬) અ શ જીવનો અ શિ બ્રહ્મમા પુન પ્રવેશ થતા તેનો બ્રહ્મ સાથે અભેદ છે (૭) અ શ જીવનો અ શિ બ્રહ્મમા પુન પ્રવેશ થયા પછી પણ તે પુન અ શિ બ્રહ્મમાથી નિર્ગમન કરવા (છૂટો પડવા) યોગ્ય છે આ સાતે ધર્મ અગ્નિ અને તણખાનો સ બ ધ દર્શાવે છે, તે જ બ્રહ્મ અને જીવનો સ બ ધ દર્શાવે છે તેથી બ્રહ્મ અને જીવના સ બ ધનો સહેલાઇથી બોધ થાય તે માટે શ્રુતિમા આ દૃષ્ટાત આપેલુ છે

જીવ નિત્ય છે 'દેવદત્ત જન્મ્યો' વિગેરે કહેવાય છે તે દેહ ની ઉત્પત્તિ વિષે કહેવાય છે અગ્નિમાથી જેમ તણખા નીકળે છે તેમ બ્રહ્મમાથી જીવનુ વ્યુચ્ચરણ થાય છે તે ઉત્પત્તિ નથી

જીવ જ્ઞાતા છે, ચૈતન્યરૂપ છે જ્ઞાન જીવનો ગુણ છે જડને જ્ઞાન હોતુ નથી જીવને જ્ઞાન હોય છે જીવ અણુ છે અણુ એટલે નાનામાં નાનુ કદ જેનો વિભાગ થઇ શકે નહિ તેવુ કદ તે અણુ મધ્યમ કદવાળા પદાર્થનો વિભાગ થઇ શકે જેનો વિભાગ થતો હોય તે નિત્ય હોઇ શકે નહિ કારણ કે તેનો વિભાગ કરીએ એટલે તેનો ધ્વ સ થયો જીવ અણુ છે, જીવ અણુ હોવા છતા ચૈતન્યગુણ સર્વશરીરમા વ્યાપી રહે છે જેમ શરીરમા એક જ સ્થલે (કપાલમા) ચદન લગાડેલુ હોય તો પણ આખા શરીરમા તેનો શીતલપણાનો ગુણ જણાય છે તેમ જીવ અણુ હોઇ, માત્ર હૃદયમા જ રહેતો હોવા છતા તેનો ચૈતન્ય ગુણ આખા શરીરમા પ્રસરેલો રહે છે જેમ મણિ એક સ્થલે હોવા છતા તેનો પ્રકાશ અધિક દેશમા પ્રસરે છે, જેમ ચપક પુષ્પ એક સ્થલે રહેલુ હોવા છતા તેની ગ ધ દૂર પ્રદેશોમા પ્રસરી રહે છે, તેમ જીવ અણુ હોઇ માત્ર હૃદયમા રહેલો હોવા છતા તેનો ચૈતન્ય ગુણ આખા શરીરમા પ્રસરેલો હોય છે

કોઇ કોઇ સ્થલે વેદમા જીવનુ બ્રહ્મ તરીકે વર્ણન કરેલુ છે તેનુ કારણ એ છે કે બ્રહ્મના પ્રજ્ઞત્વ, કર્તૃત્વ વિગેરે ગુણો જીવમા રહેલા છે, અને તે ગુણો જ જીવના સારભૂત છે એટલે જીવને જડથી જૂદો પાડનાર છે તેથી જેમ લોકમા અમાત્યને કોઇવાર 'રાજા' કહી બોલાવે છે તે પ્રમાણે જીવને બ્રહ્મ કહેલો છે, પરતુ વસ્તુત જીવ બ્રહ્મ નથી

જીવ કર્મ કરે છે જીવ કર્તા છે. વેદમા અભ્યુદય અથવા નિ શ્રેયસ ફલ સાધક કર્મ કરવાનો બોધ છે તે જીવનેજ ઉદ્દેશી કરેલો છે કારણ કે બ્રહ્મને એવા કર્મ કરવાની જરૂર નથી જડથી કર્મ થઇ શકતા જ નથી તેથી જીવ જ કર્મકરનાર છે બુદ્ધિ તથા ઇન્દ્રિયો પણ કર્મ કરતા નથી, પરતુ તે કર્મ કરવાના સાધન છે જીવ બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયોરૂપી સાધનથી કર્મ કરે છે કર્મ કરવામાં બુદ્ધિ વગેરે 'કરણ' એટલે સાધન છે કર્મ કરનાર જીવ છે કર્મ કરનાર જીવ હોય તો જીવ અનિષ્ટ કર્મ ન જ કરે એવુ માનવુ નહિ, કારણ કે જેમ ચક્ષુ ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ ઉભય જુએ છે તેમ ઇન્દ્રિયોથી જીવ શુભ અને અશુભ કર્મ કરે છે અને તેથી ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ ફલ પ્રાપ્ત કરે છે

---

*વિદ્વન્મ ડન

"જીવ કર્મ કરે છે, પરન્તુ 'કર્તૃત્વ' એ જીવનો સ્વતન્ત્ર ધર્મ નથી, પરન્તુ બ્રહ્મનો જ ગુણ છે જીવ બ્રહ્મનો અંશ હોવાથી, બ્રહ્મના સંબંધથી જ જીવમાં કર્તૃત્વ આવે છે જીવ સ્વતન્ત્રતાથી કર્તા નથી, પરન્તુ તેનું કર્તૃત્વ બ્રહ્મને આધીન જ છે શ્રુતિ પણ કહે છે કે જેનો આ લોકમાંથી ઉદ્ધાર કરવાની (ભગવાનની) ઇચ્છા થાય છે તેની પાસે તે સારા કર્મ કરાવે છે, અને જેનો અધઃપાત કરવાની ઇચ્છા થાય છે તેની પાસે અશુભ કર્મ કરાવે છે, તેથી કર્મ કરવામાં જીવ સ્વતંત્ર નથી, પરન્તુ બ્રહ્મને આધીન છે

શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજી અને શ્રીમદ્ભાગવત *

(રા રા સુંદરલાલ મણિલાલ વકીલનાં)

नाश्रितो वल्लभाधीशो न च दृष्टा सुबोधिनी ।
नाराधि राधिकानाथो वृथा तज्जन्म भूतले ॥ १ ॥

અખણ્ડભૂમણ્ડલાચાર્ય શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજીના કુલભૂષણ સભાપતિ મહોદય ૧૦૮ શ્રીગોકુલનાથાચાર્ય, અન્ય મહારાજશ્રી, તથા પરમભાગવત વૈષ્ણવો તથા અન્ય સજ્જનો,

હું ભાગવતનો પ્રશંસક છું, અને તેથી આજે મ્હારો વિષય "**શ્રીમાન વલ્લભાચાર્યજી અને શ્રીમદ્ભાગવત**" છે

શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજીએ શ્રીમદ્ભાગવત શાસ્ત્ર પર એવો અપૂર્વ અને અદ્વિતીય પરિશ્રમ કર્યો છે કે જેને લીધે શ્રીમદ્ભાગવત સામાન્ય કથા કરવાના પુરાણની કોટિમાંથી નિવૃત્ત થઇ એક વેદતુલ્ય વેદસમ્મિત–વેદના અર્થને ઉપબૃંહણ કરનારૂં શાસ્ત્ર થઇ પડ્યું છે। શ્રીમાન્ વલ્લભાધીશે શ્રીમદ્ભાગવત પર શ્રીસુબોધિનીજી ભાષ્ય, શ્રીમદ્ભાગવતાર્થ નિબંધ સૂક્ષ્મ ટીકા, શ્રીપુરુષોત્તમસહસ્ત્રનામ, ત્રિવિધલીલાનામાવલિ, અનુક્રમણિકા, ઇત્યાદિ અનેક વિસ્તૃત તથા સંક્ષિપ્ત ગ્રન્થો કર્યા છે। આ ગ્રન્થો એવા છે કે જેથી વિદ્વજ્જનોની ઉચ્ચકક્ષાના જીવો તેમજ સામાન્ય કોટિના ગમે તે કોઇ જીવ–વૃદ્ધ વા યુવક–અધ્યાપક વા અધ્યેતા–આ ઉપર કહેલા કોઇ પણ આચાર્યશ્રીના ગ્રન્થનું અધ્યાપન, અધ્યયન શ્રવણ, પઠન, તથા કીર્તન કરી અવશ્ય કૃતાર્થ થઇ શકે છે। આ ગ્રન્થોની વાણીમાં જ કાંઇ અપૂર્વ નવીનતા, અર્થાત્ અગ્નિમુખારવિન્દરૂપ શ્રીમાન્ વલ્લભાધીશનું વક્તૃત્વ અદ્યાપિ પર્યન્ત વિદ્યમાન છે જેનો અનુભવ એ ગ્રન્થોનું વારંવાર પરિશીલન કરનારા કોઇપણ સામ્પ્રદાયિક જીવને થયા વિના રહેતો નથી। આ ગ્રન્થોની વાણી એક અપૂર્વ શ્રોત્રપેય સુધા છે જેનું શ્રવણ પ્રતિદિન થવાથી એક એવો અલૌકિક માનસ ઉલ્લાસ નિરન્તર ચાલ્યા કરે છે કે જેમાં મદમત્ત રહેવાથી જીવો પોતાના સંસારની તેમજ બીજી અનેક આપત્તિઓ સહી શકે છે અને ભગવાનના સાન્નિધ્યનો અનુભવ કરે છે। આચાર્યશ્રીના ઉપર લખેલા ગમે તે કોઇ વિસ્તૃત વા સૂક્ષ્મ ગ્રન્થનો દિગ્નિર્દેશ જોશો તો તેમાં એમ સ્પષ્ટ પ્રતીત થશે કે "આ ગ્રન્થનું પઠન કીર્તનાદિ કર્યાથી જીવને ભગવાનને વિષે પ્રેમ, આસક્તિ, વ્યસન ઇત્યાદિ ભક્તિમાર્ગની ઉત્તરોત્તર દશા પ્રાપ્ત થાય છે। શ્રીમદ્ભાગવતનો અર્થ શ્રીકૃષ્ણ પરત્વે છે, અને એનો "શાસ્ત્રાર્થ[1]–સ્કન્ધાર્થ[2], પ્રકરણાર્થ[3], અધ્યાયાર્થ[4], વાક્યાર્થ[5], શબ્દાર્થ[6] તથા પદાર્થ[7]"

---

* રા રા સુંદરલાલ મણિલાલ વકીલના બી એ, એલ્એલ્ બી એ મુંબઈમાં શ્રીમદાચાર્ય–પ્રાકટ્યમહોત્સવપ્રસંગે માધવબાગમાં આપેલું જાહેર વ્યાખ્યાન ।

એ માન પ્રકારે અવિરોધ વિના એનો અર્થ કૃષ્ણપરત્વે છે એમ જાણનાર, નિશ્ચય, મુક્ત થાય છે" ઇત્યાદિ વચનનિર્દેશ, શ્રીમાન્ આચાર્યજી શ્રીમદ્ભાગવતના અર્થનું યથાર્થજ્ઞાન જીવો અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે એ ઉદ્દેશથી કહે છે આપણું દુર્ભાગ્ય છે કે આપણે એ ગ્રન્થોનું પરિશીલન કરી કૃતાર્થ થઇ શક્તા નથી શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજીનો તત્ત્વાર્થદીપનિબન્ધનો શ્રીમદ્ભાગવતાર્થ અદ્યાપિ પર્યન્ત સર્વસાહિત્યસહિત મુદ્રિત થયો નથી જેને પરિણામે આચાર્યશ્રીના એ અપૂર્વ ભાગવતાર્થ પ્રકરણનુ અધ્યાપન, અધ્યયન, તથા પઠન પાઠન થતા નથી આપણે એ ગ્રન્થને સર્વસાહિત્યસહિત વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી શુદ્ધ મુદ્રિત કરાવવો જોઇએ એટલુ જ નહિ પરન્તુ એનો યથાસ્થિત અભ્યાસ કરી, જનસમાજ સમજે એવી સરલ ભાષામા એના ભાષાન્તર કરી આપી, આપણા સામ્પ્રદાયિક વૈષ્ણવોના, ભાવુકોના, તથા અન્ય પ્રામાણિક કે વિદ્વદ્વર્ગના હસ્તમા મુકવો જોઇએ આ આચાર્યશ્રીનો ભાગવતાર્થ એક એવો અપૂર્વ ગ્રન્થ છે કે એનુ નિરીક્ષણ પ્રામાણિક રીતે ગમે તે કોઇ સામ્પ્રદાયિક વા અસામ્પ્રદાયિક વિદ્વાન્ કરે તો શ્રીમદ્ભાગવત તથા તેમા પ્રતિપાદિત કરેલી કૃષ્ણલીલાને વિષે તેનો ગૂઢ અંધકાર નિવૃત્ત થાય અને કઇક અપૂર્વ નૂતન રહસ્યતત્ત્વનુ ભાન તેને થાય એમ છે અને તે દ્વારા સર્વ જનસમાજને તેનો લાભ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય એમા સન્દેહ નથીજ ! શ્રીમાન વલ્લભાચાર્યજીના ગ્રન્થોને માટે તથા તેમા સમાયલા ઉદારવૃત્તિવાલા સર્વોદ્ધારક પરમતત્ત્વોને માટે બહુ સમયથી જનસમાજ તલસી રહ્યો છે તેમની એ તૃષા પુરી પાડવી એ આપણું કાર્ય છે। જો શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજીના ગ્રન્થોના આશય સર્વ જનસમાજમા શાસ્ત્રીય વેગવાળી સુન્દર તથા સરલ આङ्ग્લ તથા ગુર્જર ભાષામા સમજાવવામા આવે તો શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના તત્ત્વજ્ઞાનનો સર્વોદ્ધારક શરણમાર્ગનો સ્વીકાર, અખિલ વિશ્વના જીવો કરતા થશે–એમ, પરમ ભાગ્યવાન્ વૈષ્ણવો ! તમે નિશ્ચય સમજજો ! આપણે સામ્પ્રદાયિકોએ શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજીએ ઉપદેશેલી નામ-સેવાનો અનાદર બહુ સમયથી કર્યો છે। એ કથારૂપી નામરસનો આપણે પોતે અનુભવ કરવાની પરવા કરી નથી। તેમ બીજા વિદ્વાનોને તે સમજાવવાની અથવા તો તેમને સમજવાની અનુકૂલતા પણ કરી આપી નથી ! અને તેને જ પરિણામે આપણા વૈષ્ણવોનો અમુક ભાગ, હુ ખેદથી જણાવુ છુ કે, અસન્તુષ્ટ થયો છે અને દુશ્મનોની સાથે મળી જઇ આપણા અખણ્ડભૂમણ્ડલાચાર્ય પુષ્ટિમાર્ગપ્રવર્તક શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજી પર, પોતાના સેવ્ય સ્વરૂપ પ્રભુ શ્રીગોવર્ધનનાથજી (શ્રીનાથજી) ઉપર, તથા તેમણે પ્રતિપાદિત કરેલા સેવા માર્ગ ઉપર, અતિ નીચ આક્ષેપો કરે છે અને કરાવે છે ! પરમ ભાગ્યવાન્ વૈષ્ણવો ! આ પરિસ્થિતિ બહુ સમય ચાલવા દેવી ન જોઇએ ! આપણે જાગૃત થઇ શ્રીમાન્ વલ્લભાધીશે રચેલા ભાગવતતત્ત્વાર્થદીપ, તથા શ્રીસુબોધિનીજી આદિ અમૂલ્ય ગ્રન્થોનુ પરિશીલન નિરન્તર કરવુ જોઇએ, નામસેવા કરવી જોઇએ, અને તેમા પ્રતિપાદિત કરેલી શ્રોતવ્ય સુધાનો આનન્દ આપણે પોતે લેતા શીખવુ જોઇએ, અને બીજાઓને તે સુધાનો આનન્દ લેતા શીખવવુ જોઇએ અર્થાત્ સયોગરસ ઉપરાન્ત વિપ્રયોગ। જે ફલરૂપ છે તે વિપ્રયોગમાં વેણુનાદરૂપે આવી રહેલા શ્રીસુબોધિનીજી ઇત્યાદિ ગ્રન્થોનો નિયમિત અભ્યાસ આપણે પોતે કરવા અને બીજાને કરાવવા તરફ આપણુ ધ્યાન દોરાવવુ જોઇએ તો જ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આપણા પર અવશ્ય પ્રસન્ન થશે ! અને તે પોતેજ સર્વને કોઇ એવા અપૂર્વ સામર્થ્યનુ દાન કરશે કે જેથી આપણે આક્ષેપો કરતા દુશ્મનોના મુખમર્દન કરી શકીશુ પરમપૂજ્ય વે શા મ શાસ્ત્રીજી મગનલાલ મુબાઇમા પોતાના ખર્ચે આવી આપણને નામસેવાનુ પરિશીલન કરવાનો અમૂલ્ય લાભ આપે છે, જેનો લાભ આપણે જોઇએ તેવો લેતા નથી એ આપણું દુર્ભાગ્ય છે।

હવે હું નિબન્ધના **ભાગવતાર્થ** નામના પ્રકરણમાંથી તથા શ્રીસુબોધિનીજીમાંથી કંઇક અપૂર્વ શાસ્ત્રીય વિલક્ષણતા તમારી સમક્ષ મૂકીશ જો કે એમા પારિભાષિક શબ્દો આવે છે, તો પણ આચાર્યશ્રીની અપૂર્વ નૂતનતા, નિર્ભયતા, તથા ઉદાર વૃત્તિથી સર્વોદ્ધારક પ્રયત્ન સિદ્ધ કરતા કેટલાક શાસ્ત્રીય તથા વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટાન્તો એ ગ્રંથમાંથી આપની સમક્ષ મૂકું છું —

શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજી શ્રીસુબોધિનીજીમા તથા આ ભાગવતાર્થ નિબન્ધમા ભાગવતના શ્લોકોની, અધ્યાયોની, પ્રકરણોની તથા સ્કન્ધોની સંખ્યાનો વિચાર અવશ્ય કરે છે અમુક સ્તુતિમા, અમુક વર્ણનમા, અમુક અધ્યાયમાં શ્લોકોની સંખ્યા અમુક જ શા માટે શ્રીમદ્ભાગવતકારે રાખી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર શ્રીમદ્ભાગવતના ટીકાકારોમાથી કોઇએ કર્યો નથી। એક શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજી જ પરિશ્રમ લઇ ‘એ શ્લોકની સંખ્યાઓ ગૂઢ અર્થનું સૂચન કરે છે એમ શાસ્ત્રીય રીતે સિદ્ધ કરી આપે છે (૧) જેમકે ૧૩ શ્લોકની સ્તુતિ વા વર્ણન હોય તો પોતે કહે છે કે, ૧૨ શ્લોકથી દ્વાદશાત્મા કાલ સમજવો, તથા ૧૩ મા શ્લોકથી દ્વાદશાત્મા કાલથી અધિક એવા પુરુષોત્તમ સમજવા તેથી એ કાલાધિક ભગવાનને શરણે જવું’ (જુઓ દશમ સ્કન્ધમા વેણુગીતનું ગોપીઓએ ૧૩ શ્લોકથી કરેલું વેણુનાદના સ્વરૂપનું વર્ણન, તથા મુચુકુન્દની સ્તુતિ) (૨) જો કોઇ સ્થળે સાત શ્લોકનો વિષય હોય તો આચાર્યશ્રી કહે છે કે અત્રે ૬ શ્લોક ભગવાનના ધર્મના છે, અને સાતમો શ્લોક એ ધર્મો જેમને આશ્રયે રહ્યા છે એવા ધર્મી ભગવાનનો છે (૩) એવી જ રીતે પ્રથમ સ્કન્ધના દ્વિતીય અધ્યાયમા પ્રથમ ધર્મવિષયક પ્રશ્નનો ઉત્તર (૬–૧૦) એમ પાંચ શ્લોકમા આપ્યો છે, ત્યા પોતે કહે છે કે આ ઉત્તરના શ્લોકોની ૫ સંખ્યાથી એમ સૂચન થાય છે કે ‘કર્મ પાંચ પ્રકારનું છે, અને તેથી વેદના કર્મકાણ્ડમા કહેલા યજ્ઞાત્મક પંચવિધ ક્રિયાશક્તિ વિશિષ્ટ પરબ્રહ્મ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણરૂપી પરમ અર્થનું પ્રતિપાદન થયું સમજવું’ ત્યાર પછી તરત જ (૧૧-૨૨) એમ ૧૨ શ્લોકમા દ્વિતીય જ્ઞાનવિષયક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે શ્લોકની ૧૨ સંખ્યા એમ સૂચવે છે કે ‘જ્ઞાનના દ્વાદશ અઙ્ગ છે અર્થાત્ એ દ્વાદશ શ્લોકથી વેદના જ્ઞાનકાણ્ડમા કહેલા જ્ઞાનાત્મક દ્વાદશજ્ઞાનશક્તિવિશિષ્ટ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું નિરૂપણ થયું છે’ શ્રુતિ કહે છે કે ‘પુરુષ દ્વાદશવિધ છે” વળી પૂર્વના કર્મવિષયક ૫ શ્લોક તથા ત્યાર પછીના જ્ઞાનના ૧૨ શ્લોક મળી કુલ ૧૭ શ્લોક વડે ‘**सप्तदशो वै प्रजापति**’ અર્થાત્ ‘પ્રજાપતિ ભગવાન, ખરેખર ૧૭ પ્રકારના છે’ એ શ્રુતિનું પરમ સ્વારસ્ય સમજાવે છે અર્થાત્ ૧૭ શ્લોક વડે ‘સપ્તદશ વેદની ગતિ સપ્તદશ’ છે એમ જણાવી ‘યજ્ઞાત્મક ધર્મરૂપ ક્રિયાશક્તિ[1], તથા જ્ઞાનાત્મક તત્ત્વરૂપ જ્ઞાનશક્તિ[2] એ ઉભયે શક્તિથી વિશિષ્ટ થયેલા પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ—એજ સમગ્ર વેદનો અર્થ છે’ અર્થાત્ પ્રથમ બે પ્રશ્નનો ઉત્તર કર્મજ્ઞાનવિશિષ્ટ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ છે અને તેમનું વેદમા ૧૭ પ્રકારે પ્રજાપતિરૂપે વર્ણન કરવામા આવ્યું છે તેથી અહીં ૧૭ શ્લોક છે

આ રીતે જો શ્લોકની, અધ્યાયની તથા પ્રકરણની સંખ્યાનું તાત્પર્ય સમજાવવામાં આવ્યું છે, તેથી શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજીના ભાગવત પર કરેલા શ્રીસુબોધિન્યાદિ, તથા ભાગવતાર્થ ગ્રન્થોનું યથાર્થ અધ્યાપન તથા અધ્યયનાદિ કરવામા આવે તો કયા શ્લોક, કયા અધ્યાય વા કયા પ્રકરણ પ્રક્ષિપ્ત છે તેજ આપણે સહજ તથા સરલ રીતે જાણી શકીએ એમ છીએ। આવો **સંખ્યાનો** વા અઙ્કનો વિચાર (Greek philosophy) ગ્રીક દેશના તત્ત્વજ્ઞાનીઓ પાઇથેગોરાસ ઇત્યાદિએ કંઇક અંશે કર્યો છે। એ સંખ્યાના વિચારથી અમુક પ્રશ્ન તથા તેના ઉત્તર સુસઙ્ગત છે કે કેમ તે પણ આપણે જાણી શકીએ છીએ।

આચાર્યશ્રીની નિષ્પક્ષપણે વિચાર કરવાની અપૂર્વશક્તિ તથા મહોદારતા.

આચાર્યશ્રી પ્રથમસ્કન્ધના ત્રણ પ્રકરણ કરે છે પ્રથમ પ્રકરણના ૩ અધ્યાય છે જેના શ્રોતા શૌનકાદિ પરમજ્ઞાનવૃદ્ધ ઋષિઓ છે, અને વક્તા હીનજાતિના પણ ભગવદ્ભક્ત થયેલા સૂત પૌરાણિક છે શૌનકાદિક ઋષિઓ છે, જ્ઞાનવૃદ્ધ છે, બ્રહ્મકુલમા અનેક શિષ્યોના અધ્યાપક છે, છતાં તેઓનો અધિકાર ભાગવતશ્રવણને વિષે હીન છે, કારણ કે તેઓ અનેક યજ્ઞાદિક સાધનો કરવાની આસક્તિવાળા છે, અર્થાત્ ભગવત્પ્રતિપાદક શાસ્ત્રમા પરમ શ્રદ્ધાથી રહિત છે "સૂત પૌરાણિકને અમે યજ્ઞના અનવસરમા હરિગાથા કરવા બોલાવી ઉચ્ચ બ્રહ્માસન આપીએ છીએ તો સૂત પૌરાણિક માન પામી કથા કહે છે। તથા અમે શ્રોત્રિય થઈ અનેક શિષ્યોને બ્રહ્મકુલમા અધ્યાપન કરાવીએ છીએ। વળી વક્તા સૂત પૌરાણિક છે, હીન જાતિના છે, જ્યારે અમારુ જ્ઞાન ઔપનિષ છે, વૈદિક છે, અમારુ બ્રહ્મકુલ ઉચ્ચ છે।"

આ પ્રકારે શૌનકાદિક શ્રોતાઓ જ્ઞાનવૃદ્ધ પરમ ઋષિઓ છતા અભિમાનવાળા છે, તથા તેઓ ભાગવતના વક્તા સૂતના કથનમા વિશ્વાસરહિત છે તથા પરમ આદરરહિત છે, તેથી શૌનકાદિક ઋષિઓ ભાગવતના શ્રોતા તરીકે હીન કક્ષાના છે" એમ શ્રીઆચાર્યજી નિર્ભય રીતે કહે છે જેમ જેમ અધિકાર, જાતિ, જ્ઞાન તથા સસ્કાર ઇત્યાદિથી હીનત્વ, તેમ તેમ શ્રીમદ્ભાગવતમાર્ગને માટે ઉત્તમ યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ જેમ જેમ જીવને પોતાના ઉદ્ધાર અર્થે પરમ નિ સાધનતા સ્ફુરે, તેમ તેમ શ્રીમદ્ભાગવતમાર્ગને માટે તે જીવને ઉત્તમ અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે જેમકે નારદજી શૂદ્રયોનિની દાસીના પુત્ર હતા, છતા તેમને ભગવજ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, અને પોતે જ્ઞાનાવતાર થવા વેદવ્યાસજી જે અનેક યોગાદિક સાધનોમા આસક્ત હતા છતા અસન્તુષ્ટ થયા હતા તેવાને પણ કાંઈ અપૂર્વ ભગવદ્ગુણગાન કરે એવો ગ્રન્થ કરવાનુ સૂચન કર્યું હતું (૪-૬) ત્રણ અધ્યાયના મધ્યમ પ્રકરણના શ્રોતા વ્યાસ છે, તથા વક્તા નારદ છે પુરાણ પર આજીવિકા ચલાવતા પ્રથમ પ્રકરણના વક્તા સૂત પૌરાણિક કરતા તથા શ્રદ્ધારહિત શૌનકાદિક શ્રોતા કરતા વ્યાસ, નારદ ઉત્તમ છે. પરન્તુ એ ઉભયે વ્યાસ તથા નારદ, તૃતીય પ્રકરણના શ્રોતા પરીક્ષિત્ તથા વક્તા શુક કરતા ઉતરતા છે તેથી વ્યાસ તથા નારદને આચાર્યશ્રી નિર્ભય રીતે મધ્યમ અધિકારી કહે છે

શ્રોતા વ્યાસજી સર્વસાધનોથી સમ્પૂર્ણ હતા, એમનુ વાક્ય પ્રમાણરૂપ હતું, તોપણ તેમણે શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્ર પ્રકટ કર્યું ન હતુ, અને ભગવદ્ગુણગાન કર્યું ન હતુ તેથી તે ફલવિષયક ચિન્તાથી આકુલવ્યાકુલ થયા હતા વ્યાસજી નારદજીનો ઉપદેશ કઇક દુર્બલ સમજે છે અને તેથી નારદજી તેમને સમાધિમા શ્રીમદ્ભાગવતનો અનુભવ કરવાનુ કહે છે વળી એમનામા શુકસમાન દૃઢ વૈરાગ્ય ન હતુ તેમ નારદજી પણ જીવોને જ્ઞાન આપવાની સત્તા-અધિકારવાળા હતા, તેથી આ ઉભયે-શ્રોતા વ્યાસ તથા વક્તા નારદ, ત્રીજા પ્રકરણના શ્રોતા-પરીક્ષિત્ તથા વક્તા-શુક કરતા ભાગવતને વિષે મધ્યમ અધિકારવાળા છે (૭-૧૯) એમ ૧૩ અધ્યાયના પ્રથમ સ્કન્ધના તૃતીય પ્રકરણથી ક્ષત્રિય રાજા પરીક્ષિતનો ભાગવતના શ્રોતા તરીકે, પૂર્વે કહેલા શૌનકાદિક ઋષિ, તથા વ્યાસ કરતા, ઉત્તમ અધિકાર છે, તેમજ ઉપનયન વિનાના, તથા ષોડશવયના બાલક દિગમ્બર વ્યાસનન્દન શ્રીશુકદેવજીનો તેમના દૃઢ વૈરાગ્યને લીધે ભાગવતના વક્તા તરીકે, પૂર્વે કહેલા સૂત, તથા નારદ કરતા, ઉત્તમ અધિકાર છે—એમ નિર્ભય રીતે આચાર્યશ્રી પ્રતિપાદન કરે છે શ્રોતા પરીક્ષિત્‌ને ભગવત્કૃપાથી ભાગવત જ્ઞાનને યોગ્ય એવો શુદ્ધજન્મ, દૃઢ વૈરાગ્ય, સર્વત્યાગ તથા ભગવદ્ભક્તનો સત્સઙ્ગ—આ સર્વ સિદ્ધ થયા હતા ગુરુ શ્રીશુકદેવજીના કથનમાત્રથીજ એમને સન્દેહ નિવૃત્ત થયા હતા એમને ભગવાન્

વિષે તેમજ ભગવચ્છાસ્ત્રને વિષે અનન્ય શ્રદ્ધા હતી ભગવાને પોતે જ કૃપા કરી નિજભક્તની વશશુદ્ધિને અર્થે પરીક્ષિતની ગર્ભમા જ રક્ષા કરી અને તેનો ભાગવતશાસ્ત્રના ઉત્તમ શ્રવણને યોગ્ય શુદ્ધિવાળો દેહ ભગવાને પોતે જ કૃપા કરી પરિશ્રમ લઈ સિદ્ધ કરાવી આપ્યો ભાગવત-શ્રવણને વિષે ઉત્તમ અધિકાર સિદ્ધ થવામા ભગવાનને વિષે વિશ્વાસ થવો આવશ્યક છે એ વિશ્વાસના ત્રણ અઙ્ગ છે-પરમ શુદ્ધિ, સર્વત્યાગ તથા સત્સગ શુદ્ધિના ૭ અગ છે તેમા પણ જ્યા ભગવત્કૃપા થાય એ મુખ્ય શુદ્ધિ છે દુષ્ટ પરમ્પરાને લીધે શરીરના હેતુરૂપ બીજની અશુદ્ધિ પચ પ્રકારે થાય છે તો તે કૃપા કરી ભગવાને પોતે જ પરીક્ષિતની પાચ પ્રકારની બીજશુદ્ધિ તથા છઠ્ઠી જન્મશુદ્ધિ કરાવી આપી છે જેમ દેવતાઓ બ્રહ્મમીમાસાશાસ્ત્રમા પચાગ્નિવિદ્યા પ્રકારે પચાહુતિ ગ્રહણ કરી નિષ્કામ કરનારા પુરુષનો બ્રહ્મજ્ઞાનને યોગ્ય થાય એવો શુદ્ધ દેહ અગ્રિમ જન્મમા સિદ્ધ કરી આપે છે, તેમ અત્રે પણ ભગવાન્ પોતે જ પોતાના નામાત્મક સ્વરૂપ થયેલા એવા શ્રીમદ્‌ભાગવતશાસ્ત્રના શ્રવણને યોગ્ય થાય એવો ઉત્તમ શુદ્ધ દેહ, નિજભક્તવશ્ય પરીક્ષિતને સિદ્ધ કરી આપે છે, તેથી પ્રથમ ગ્રન્થના દ્વિતીય ઉત્તમ પ્રકરણના (૭-૮-૯-૧૦-૧૧) એમ પાચ અધ્યાય વડે, ભાગવતના ઉત્તમ શ્રોતા પરીક્ષિતની પાચ પ્રકારની બીજશુદ્ધિનું નિરૂપણ થયુ છે, અને એક ૧૨ મા અધ્યાયમા ગદાધારી અઙ્ગુષ્ઠમાત્ર પુરુષના દર્શનથી તેની છઠ્ઠી જન્મશુદ્ધિનુ નિરૂપણ થયુ છે સપ્તમ અધ્યાયમાં પરીક્ષિતના પૂર્વજ અર્જુનની સ્તુતિ છે, તેથી પૂર્વજ અર્જુનની શુદ્ધિદ્વારા (પુરુષદ્વારા) પરીક્ષિતની પ્રથમ બીજશુદ્ધિ સિદ્ધ થઇ એમ સમજવુ અષ્ટમ અધ્યાયમા પરીક્ષિતની પ્રપિતામહી કુન્તાજીની સ્તુતિ છે, તેથી ભગવાન્ પ્રસન્ન થયા છે, અને એમ પોતાના પૂર્વજ વૃદ્ધ પ્રપિતામહીની શુદ્ધિ, પણ (સ્ત્રીદ્વારા) પરીક્ષિતની **દ્વિતીય બીજશુદ્ધિ**મા ઉપયુક્ત થાય છે એમ સમજવુ નવમ અધ્યાયમા ભીષ્મ પાણ્ડવોને ઉપદેશ કરે છે તેથી પરીક્ષિતના પૂર્વજ યુધિષ્ઠિરાદિનુ જીવવિષયક અજ્ઞાન નિવૃત્ત થયુ છે, અને તેથી પોષક અન્નશુદ્ધિનુ નિરૂપણ થયુ છે એમ સમજવુ આ અધ્યાયમા પરીક્ષિતના પૂર્વજ ભીષ્મની મુક્તિનુ તથા પાણ્ડવોને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયાનુ નિરૂપણ છે તેથી પરીક્ષિતની **તૃતીય જ્ઞાનશુદ્ધિ** સિદ્ધ થઇ એમ સમજાયુ દશમ અધ્યાયમાં ભગવાનના પ્રયાણ સમયે પરીક્ષિતના બીજસમ્બન્ધિઓની તથા અન્ય સાધારણ સમ્બન્ધિઓની ભગવત્પરાયણતાનુ નિરૂપણ છે, તેથી પરીક્ષિતને બીજશુદ્ધિમા ચતુર્થ શુદ્ધિ સિદ્ધ થાય છે એકાદશ અધ્યાયમા ભગવાને પ્રમાણાદિ કાર્ય સમાપ્ત કર્યું જેથી આગન્તુક દોષનો અભાવ સિદ્ધ થયો એ રીતે પરીક્ષિતના **બીજની પચમી શુદ્ધિ** સિદ્ધ થઇ ત્યાર પછી દ્વાદશ અધ્યાયમા ભગવાને ઉત્તરાના ગર્ભમા ગદાધારી અઙ્ગુષ્ઠમાત્રપુરુષરૂપે પરીક્ષિતને દર્શન આપ્યા અને કાલથી અર્થાત્ બ્રહ્માસ્ત્રના તેજથી આમન્યરૂપ ગદાવડે પરીક્ષિતની પ્રાણરક્ષા કરી! એ રીતે જન્મ સમયે પણ ભગવત્કૃપાથી ભગવદ્દર્શન પરીક્ષિતને થયા અને એની **મુખ્ય પષ્ઠી જન્મશુદ્ધિ** સિદ્ધ થઇ આ રીતે (૭-૧૨) એમ ષડ્ અધ્યાયથી પરીક્ષિતનો ૭ પ્રકારની શુદ્ધિવાળો ભાગવતશાસ્ત્રના શ્રવણને યોગ્ય થાય એવો ઉત્તમ દેહ ભગવાને પોતે નિજભક્તવશ્ય પરીક્ષિતને સિદ્ધ કરાવી આપ્યો અને પોતાના નામાત્મક થયેલા શ્રીમદ્‌ભાગવતશાસ્ત્રનો શ્રોતા, વેદાન્તના બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારા શુદ્ધ

જ્ઞાની કરતા કોઇ પણ રીતે ઉતરતો નથી એટલુંજ નહિ પરન્તુ તેથી ઉત્કૃષ્ટ છે-એવું પણ ગૂઢ સૂચન પોતે કરી આપ્યું છે। એવા શુદ્ધ જન્મવાળા પરીક્ષિતની ભાગવતશ્રવણ દ્વારા મુક્તિ થવામા પ્રતિબન્ધ ન થાય તેથી પરીક્ષિતની ત્રણ પેઢીના પૂર્વજોની મુક્તિ પ્રથમ થઇ એમ હવે (૧૩-૧૪-૧૫) ત્રણ અધ્યાય વડે નિરૂપિત કરે છે "પિતૃઓ પ્રથમ મુક્ત ન થાય તો પુત્ર પણ મુક્ત ન થાય" એ શાસ્ત્રવચનાનુસાર પરીક્ષિતના પ્રપિતામહ થયના એવા ધૃતરાષ્ટ્રની મુક્તિનુ નિરૂપણ ૧૩મા અધ્યાયમા કર્યું છે, કે જેથી અને પરીક્ષિતની મુક્તિમા પ્રતિબન્ધ આવે નહિ "કુલમા એક પરમ વૈષ્ણવ ભાગવત વશ્ય ઉત્પન્ન થાય તો તે પોતે તરે છે અને સર્વ પિતૃઓને તારે છે"-એ શાસ્ત્રવચન પણ, આ પરમ વૈષ્ણવ પરીક્ષિતના સમ્બન્ધથી થયની અનાથી ધૃતરાષ્ટ્રની પણ મુક્તિથી સચોટ હૃદયગત થાય છે ત્યાર પછી ૧૪ મા અધ્યાયમા પાણ્ડવોની મુક્તિમા હેતુરૂપી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરનારા ભગવદ્ગમનનુ નિરૂપણ છે, ૧૫ મા અધ્યાયમા પરીક્ષિતના પિતામહ થયના એવા પાણ્ડવોની સર્વત્યાગપૂર્વક મુક્તિ થવાનુ નિરૂપણ છે પરીક્ષિતના પિતા અભિમન્યુ તો દૈવી, ચન્દ્રના અંશ હતા, કૃષ્ણ બાન્ધવ હતા, તથા યુદ્ધમા જ વીર થઇ મૃત્યુવશ થયા હતા એટલે એમની મુક્તિ તો સિદ્ધ જ થઇ હતી આ રીતે (૧૩-૧૪-૧૫) એમ ત્રણ અધ્યાય વડે ભગવતના શ્રોતા પરીક્ષિતના પૂર્વજોની મુક્તિનુ નિરૂપણ થયુ ત્યાર પછી ૧૬ મા અધ્યાયમા ભાગવતશ્રોતા પરીક્ષિતને રાજ્યાધિકારથી પ્રાપ્ત થતા લૌકિક બન્ધની નિવૃત્તિનુ, તથા ૧૭ મા અધ્યાયમા કલિકાલથી થતા બન્ધની નિવૃત્તિનુ નિરૂપણ છે એ રીતે (૧૩-૧૭) એમ પાચ અધ્યાય વડે ભાગવતશ્રોતા પરીક્ષિતને સર્વત્યાગ-સિદ્ધિ પણ કૃતિત થાય છે ત્યાર પછી ૧૮-૧૯ એમ બે અધ્યાય વડે ભાગવતશ્રોતા પરીક્ષિતને શમીકઋષિ તથા શુક જેવા સત્પુરુષોનો સઙ્ગ થયો ૧૮ મા અધ્યાયમા ઋષિનો સઙ્ગ થયો અને શાપ પ્રાપ્ત થયો તે પણ ભગવત્કૃપારૂપ હતો, કારણકે એ શાપ થયો તો રાજ્યાદિ લૌકિક વિષે પરીક્ષિત જેવા ભાગવતશ્રોતાને અનુકૂલ એવો દૃઢ વૈરાગ્ય સિદ્ધ થયો અને પોતાને શ્રીમદ્ભાગવત શાસ્ત્રનુ શ્રવણ કરવાનો પ્રસઙ્ગ પ્રાપ્ત થયો। તેના પર શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્રની અમૃતવૃષ્ટિ થઇ અને શાપ દ્વારા એવા ભાગવતશ્રોતાનો દાહ પણ અલૌકિક રીતે જ થયો ભગવાનના નિજ વશ્યો એવા યાદવોને જ્યારે બ્રાહ્મણનો શાપ થયો ત્યારે તેઓ મોહ પામ્યા હતા, તેમ નિજ **ભક્તવશ્ય** મહા ભાગવત પરીક્ષિતને તો થયુ નહિ। જે બ્રહ્મશાપથી ભગવાનના **નિજ યદુકુલના યાદવો** મોહ પામી, મદિરાપાન કરી, યાદવાસ્થળી કરી અને વિપરીત રીતે નષ્ટ પામ્યા, તે જ બ્રહ્મશાપથી પોતાના પ્રિય પરમ ભાગવત **ભક્ત પરીક્ષિતને** તો ભગવાને શ્રીશુક જેવા વિરક્ત, દૃઢ લક્ષણસમ્પન્ન, તથા દૃઢ વૈરાગ્યવાળા પરમગુરુનો સમાગમ પ્રાપ્ત કરાવી શ્રીમદ્ભાગવતરૂપી અપૂર્વ અમૃતવૃષ્ટિનુ શ્રવણદ્વારા પાન કરાવ્યુ। અને પરમફલની પ્રાપ્તિ કરાવી। **એ રીતે ભગવાને પોતે સ્વકીય યાદવો કરતાં પણ પરકીય છતાં નિજ ભક્તના વશ્ય થયેલા તથા પરમ ભગવદ્ભક્ત થયેલા એવા પરીક્ષિતનો ઉત્કર્ષ સિદ્ધ કરાવ્યો છે। પોતાના યદુકુલના વશ્યો કરતા ભગવદ્ભક્ત પર ભગવાનની કેવી અધિક કૃપા હોય છે, કેવો પક્ષપાત હોય છે તથા ભગવાન વેદાન્તના બ્રહ્મજ્ઞાની કરતા પણ ભાગવતના શ્રોતાનો અધિકાર ઉત્તમ છે એમ પોતે કેવી રીતે સિદ્ધ કરે** છે-તે સર્વ આ પરીક્ષિતના ઉત્તમ અધિકારના નિરૂપણથી સ્પષ્ટ થશે આવુ શાસ્ત્રીય તથા વૈજ્ઞાનિક સ્પષ્ટીકરણ શ્રીધરાદિ કોઇપણ ટીકાકારો કરતા નથી પ્રથમ સ્કન્ધના ત્રણ પ્રકરણથી એટલુ

તો સિદ્ધ થશે જ કે પરીક્ષિત્ યદ્યપિ ક્ષત્રિય રાજા છે, છતા તે ભગવદ્ભક્ત છે, ભગવત્કૃપાપાત્ર છે, સર્વપ્રકારે શુદ્ધજન્મવાળા છે, સર્વ ત્યાગવાળા છે, દૃઢ વૈરાગ્યવાળા છે, શ્રીશુક જેવા વિ લ જ્ઞાનીકે ભક્તના સત્સઙ્ગવાળા છે, તથા ભગવાનને વિષે તેમજ ગુરુમુખે કહેવાતા ભાગવતશાસ્ત્રને વિષે અત્યન્ત શ્રદ્ધાવાળા છે, આદરવાળા છે અને નિરપેક્ષ છે। તેથી શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્રના શ્રોતા તરીકે એમનો અધિકાર અતિ ઉત્તમ છે, જ્યારે બ્રહ્મકુલના પરમજ્ઞાનવૃદ્ધ શૌનકાદિ ઋષિએ જે અન્યાસક્ત છે, જેમને વક્તા સૂત પ્રતિ યથાર્થ આદર નથી, જેમને-પોતાના બ્રહ્મકુલનું, અને શ્રોત્રિય વૈદિક કર્મનું તથા બ્રહ્મજ્ઞાનનુ અભિમાન છે-તેમનો અધિકાર પરીક્ષિત્ કરતા હીન છે, તેમ જ વ્યાસજી જેવા પરમ જ્ઞાનાવતારે ભગવદ્ગુણગાન કર્યા નથી, તેમ જ પોતે સાક્ષાત ભગવાન વિના અન્ય યોગાદિ સાધનોમા આસક્ત છે, કૃતવિષયક ચિન્તાથી ગ્રસ્ત છે, અને દૃઢ વૈરાગ્યવાળા નથી, તેથી તેમનો અધિકાર મધ્યમ કહ્યા છે। એવી જ રીતે યદ્યપિ શ્રીશુકદેવજી, ઉપનયનરહિત છે, દિગમ્બર છે, ષોડશવર્ષના બાલયુવક છે, વ્યાસનન્દન છે, છતા પોતે સર્વોત્કૃષ્ટ દૃઢ વૈરાગ્યવાળા છે, ૩૨ લક્ષણ સમ્પન્ન છે, ભગવદ્ગુણગાન કરવામા કોઇપણ પ્રકારની લજ્જારહિત છે, અને નિષ્કામ, નિરપેક્ષ, તથા પરમાર્થી છે, તેમ જ એમને પરપ્રાપ્તિ થવામા કેવલ ભગવત્કથા જ પ્રતિબન્ધક છે, તેથી એમનો જ શ્રીમદ્ભાગવતના વક્તા તરીકેનો અધિકાર, ત્યા પધારેલા વ્યાસ-પરશુરામ, મૈત્રેય ઇત્યાદિ જ્ઞાન, કર્મ ભક્તિનુ પ્રતિપાદન કરનારા સર્વે ઋષિ-મુનિઓ કરતા ઉત્તમ છે, અને એમને જ પરમગુરુનુ ઉચ્ચ આસન પ્રાપ્ત થયુ છે દ્વિતીય મધ્યમ પ્રકરણના વક્તા નારદજીને જીવોને જ્ઞાન આપવાની સત્તા-અધિકાર બાધક છે, તેમજ એમને શુકસમાન દૃઢ વૈરાગ્ય નથી તેથી એમનો અધિકાર શ્રીશુક કરતા મધ્યમ છે તેમજ પ્રથમ હીન પ્રકરણના વક્તા સૂત પૌરાણિક પુરાણાદિનો નામવિક્રય કરે છે તેથી તેમનો અધિકાર વક્તા તરીકે શ્રીશુકની અપેક્ષાએ અતિહીન છે છતા પણ એ પોતે ઉગ્રશ્રવા રોમહર્ષણિના પુત્ર હોઇ ભક્તયુક્તવાળા છે તેમજ એમણે શ્રીશુકમુખે ભાગવતનુ શ્રવણ કર્યું છે તેથી જો કે પોતે હીનજાતિના છે-વૈદિક જ્ઞાનના અનધિકારી છે, તોપણ તેમને બ્રહ્મકુલના જ્ઞાનવૃદ્ધ પરમઋષિ શૌનકાદિની સભામાં વક્તા તરીકે ઉચ્ચ બ્રહ્મસ્થાન પ્રાપ્ત થયુ છે

આ પરીક્ષિત્ કરતા પણ વિદુર જેવા શૂદ્ર દાસીપુત્રનો અધિકાર ભાગવતશ્રવણને માટે ઉત્તમ છે, કારણ કે વિદુરજી પોતે સર્વથા લોકમા વિરક્ત હતા, ભાગવતના કથનમા અસમ્ભાવના-વિપરીતભાવનાથી રહિત હતા, અને તીર્થાદિ કરી શુદ્ધ અન્તઃકરણવાળા ભગવદ્ભક્ત છે, તેથી એમને ભગવાનની એક જ લીલાનુ એક જ વાર શ્રવણ થવાથી તે સત્વર ભગવત્પદને પ્રાપ્ત થયા એમ તૃતીય સ્કન્ધમા નિરૂપણ થશે પણ ઉત્તમ અધિકાર, પરમભાગવત ઉદ્ધવજીનો છે, કે જે જ્ઞાની ભક્ત હતા, ભગવાનની સમીપમાં સ્થિતિ કરતા અને એવા તો ભગવત્કૃપાના પાત્ર હતા કે ભગવાને પોતાના તિરોધાન સમયે તેમને પોતાની સમીપમા રાખી તેમની સર્વશઙ્કાનો નિરાસ કરી તેમને સર્વ પ્રકારનુ સાખ્યયોગાદિનુ જ્ઞાન આપ્યુ તેમ જ તેમને અને આશ્વાસન આપી ભૂતલ પર સ્થિતિ કરતા વર્તમાન તથા ભાવિભક્તોનુ પરમ શ્રેય કરે એવા અતુલ ભાગવત જ્ઞાનનો વારસો સોપ્યો હતો જે ભાગવત જ્ઞાનનો પ્રચાર તેમણે ભગવદાજ્ઞાથી વિદુરમૈત્રેયાદિ ભગવદ્ભક્તોમા ભગવાનની તિરોધાનદશામા ભૂતલપરના જીવોના કલ્યાણ અર્થે કર્યો। ભગવાન તથા એમના ભક્તો પોતે ભગવાનની તિરોધાનદશામા સસાર તરવાને શ્રીમદ્ભાગવતના જ્ઞાનરૂપી ઉડુપ (હોડકુ) મૂકતા ગયા છે, જેનો આશ્રય જો કલિકાલના જીવોએ એક અનન્ય, સુકર, તથા નિર્ભય ઉપાય સમજી અવશ્ય લેવો જોઇએ

આવા ઉદ્ધવજી કરતાં પણ ભાગવતને વિષે અત્યુત્કૃષ્ટ અધિકાર અહિં સ્ત્રીજાતિના વ્રજસીમન્તિની શ્રીગોપીજનોનો છે કે જેમણે પોતાના સમાજમા ભગવાનના પરમ વિપ્રયોગરસમા નિમગ્ન થઈ, તત્પકલેશ નિવૃત્ત કરવા ભગવલ્લીલાનુ તથા ભગવદ્ગુણાનુવાદનુ વારંવાર કથન કર્યું। ભગવાનને વશ કર્યા। અને ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને વિષે અમર્યાદ, તથા સ્વતન્ત્ર પ્રેમભક્તિ પ્રકટ કરી પુષ્ટિમાર્ગીય ગૂઢ સ્ત્રીભાવાત્મક તત્ત્વનુ દિગ્દર્શન કરાવ્યુ।

આ પ્રકારનુ ભાગવતનું ભાગવતત્વ છે કે જેમા જેમ જેમ જીવોને જાતિથી, જન્મથી, કુળથી, જ્ઞાનથી, સંસ્કારથી, તપથી, અર્થાત્ કોઈ પણ પ્રકારના અધિકારની દૃષ્ટિથી હીનત્વનુ **ભાન થાય**, તેમ તેમ શ્રીમદ્‌ભાગવતમાર્ગને માટે તે જીવોની **ઉત્તમ યોગ્યતા** સિદ્ધ થાય છે એ ભાગવતની એવી તો સર્વોદ્ધારક ઉદાર વૃત્તિ છે કે સ્ત્રી, શૂદ્ર, તથા તેથી પણ અધમ એવા ચાણ્ડાલ, અસુર, પશુ, પક્ષી, તથા વૃક્ષ ઇત્યાદિ કોઇ પણ યોનિના જીવનો–સંક્ષેપમા પ્રાણિમાત્રનો ઉદ્ધાર એ માર્ગમા થઇ શકે છે। શ્રીમદ્‌ભાગવતના આવા સર્વોદ્ધારક સામર્થ્યનુ પ્રાકટ્ય, શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજીએ નિર્ભયતાથી, પ્રામાણિકપણે, પરિશ્રમ લઇને કર્યુ છે। જે સ્ત્રીશૂદ્રાદિનો વૈદિક માર્ગમા, સ્વતન્ત્ર અધિકાર ન હતો. અને જેમને પોતાના ઉદ્ધાર અર્થે કેવલ ત્રૈવર્ણિકોની જ સેવાને અધીન રહેવુ પડતુ હતુ, તેવા નિઃસાધન સ્ત્રીશૂદ્રાદિ જીવોને પણ શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજીએ પરમકૃપાળુ થઇ ભાગવતમાર્ગ, ભગવત્સેવામાર્ગ, તથા ભગવત્પ્રપત્તિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો અને એક અપૂર્વ આચાર્ય થઇ પોતાનુ મહોદાર ચરિત્ર પ્રકટ કર્યું।

રસ તથા રસાભાસ.

શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજીએ જ અપૂર્વ રીતે **ભગવદ્રસ તથા રસાભાસનુ તારતમ્ય** વિદ્વજ્જનોને તથા સંસારના ભ્રાન્ત જીવોને જેવુ સમજાવ્યુ છે એવુ કોઇએ સમજાવ્યુ નથી! એમના શ્રીમદ્‌ભાગવતના શ્રીસુબોધિની દશમ સ્કન્ધના રાસપંચાધ્યાયી તથા અન્ય નિબન્ધાદિ ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કરવાથી એમ સ્પષ્ટ પ્રતીત થશે કે રસ નામનો પદાર્થ ભગવાન્ શ્રી કૃષ્ણને વિષે છે અને તેના ભોક્તા પણ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ જ છે, લૌકિક જીવો નાયકનાયિકાભાવે કદાપિ રસભોગ કરી શકતા નથી ઉલટા તેઓ રસાભાસમા લપટાઈ દુઃખાત્મક સંસારમા ફસાય છે। લોકોને વિષયાત્મક રસાભાસથી નિવૃત્ત કરવા શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજી, સાક્ષાત્ મદનના પણ મન્મથ એવા, તથા કોટિકન્દર્પલાવણ્યમય ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની સેવા કરવાનો સર્વ જીવોને ઉપદેશ કરે છે સ્ત્રીઓને તો પતિના પણ પતિ એવા અલૌકિક ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણની સેવામા અગ્રસ્થાન આપે છે નિઃસાધન સ્ત્રીઓ તરફ તથા અન્ય હીન જીવો પ્રતિ આવી ઉદાર વૃત્તિ તથા માન્યબુદ્ધિ, શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજી વિના કોઇ પણ આચાર્ય દર્શાવતો નથી આધુનિક વાતાવરણના પ્રશ્નો પર પ્રકાશ કરે તથા તેમનો ઉકેલ કરે એવા અનેક ગર્ભિત સૂચનો આચાર્યશ્રી પોતાના શ્રીસુબોધિન્યાદિ ગ્રન્થોમા કરે છે જેમકે 'સ્વારાજ્ય' કોને કહેવુ? બ્રાહ્મણત્વ, ક્ષત્રિયત્વ, ઇત્યાદિ જાતિ છે કે દેવતા છે? હિમાલય પ્રતિ જ શામાટે દેહત્યાગ કરવા જવુ? ઇત્યાદિ 'સ્વારાજ્ય પ્રાપ્ત કરવુ એટલે સ્વ–અર્થાત્ પરબ્રહ્મ એવા ભગવદ્વિષયક આન્તર રાજ્યમા નિમગ્ન રહેવુ એટલે કે પરબ્રહ્મ એવા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને વિષે સમાધિ કરી ચિત્તનુ તેમને વિષે ભીતર પરોવણુ કરવુ આ પ્રકારનુ સ્વારાજ્ય જીવોને અને વિશેષત બ્રાહ્મણોને મુખ્ય હોવુ જોઇએ એ સ્વારાજ્યમા જીવો નિજ સ્વરૂપવડે આન્તર ભગવત્સેવામા નિમગ્ન થઇ આનન્દી થાય છે એ આન્તર સ્વારાજ્ય પ્રધાન હોવુ જોઇએ અને તેના અઙ્ગરૂપે તેને અનુકૂલ થાય એવુ દેહ–પુત્ર–સ્ત્રી, તથા વિત્ત

ઇત્યાદિ વિષયનુ તથા તેમની રક્ષા કરનારા નૃપતિનુ બહીરાજ્ય હોવુ જોઇએ આ બહીરાજ્ય, એ આન્તરના ભાગ્યજ્યને પ્રતિકૂલ તો સર્વથા ન જ હોવુ જોઇએ આ પ્રકારે શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજી જીવોનો ઉદ્ધાર કરે એવા સ્વારાજ્ય વિષે વિવેચન કરી રહ્યા છે (૧)

'બ્રાહ્મણત્વ, ક્ષત્રિયત્વ-ઇત્યાદિ નામની કોઇક દેવતા છે અને તે ઉપનયનાદિ સસ્કારથી તે તે દેહમા આવે છે પરન્તુ તે તે બ્રહ્મત્વ, ક્ષત્રિયત્વ ઇત્યાદિગુણોનુ યથાર્થ પાલન કરવામા આવે તો જ તે દેવતા પ્રસન્ન થઇ, તે તે દેહમા સ્થિતિ કરે છે નહિ તો એ દેવતા તિરોભૂત થાય છે ઉપનયનાદિ સસ્કારના નામમાત્રથી એ દેવતા સ્થિતિ કરતી નથી બ્રાહ્મણત્વ-ક્ષત્રિયત્વ ઇત્યાદિ જાતિ નથી અર્થાત્ તે તે જાતિના જીવોએ પોતાની દેવતા પ્રસન્ન થાય એવા તે તે ધર્મોનુ પાલન કરવુ જોઇએ એમ ન થાય તો કેવલ ક્ષત્રબન્ધુ, બ્રાહ્મણબન્ધુ, વૈશ્યબન્ધુ એમ બ્રાહ્મણાદિ નામનો આભાસ માત્ર રહે છે " (૨)

" હિમાલયની ભૂમિ કૃમિસમ્બન્ધથી રહિત છે, અને સત્વર દેહત્યાગ કરાવે એવી સામગ્રીવાળી છે તેથી એ ભૂમિમા દેહત્યાગ કરવાથી જીવહિસાનો દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી, જ્યારે અન્ય ભૂમિમા કૃમિનો સમ્બન્ધ થવાથી હિસા થાય છે જેમ વીરરસથી આવિષ્ટ થયના જીવો યુદ્ધમા શૂરવીર થઇ મૃત્યુને ઇચ્છે છે, તેમ વૈરાગ્યરસથી આવિષ્ટ થયલા જીવો હિમાલયના સ્થાનમા નિવાસ કરી સત્વર મૃત્યુ લેવાની હિમ્મત કરે છે " (૩)

આચાર્યશ્રી આવી રમ્ય જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરી તેને યથાર્થ રીતે શાન્ત કરે છે શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્ર પર આ પ્રકારે અત્યુત્તમ ભાષ્ય, નિબન્ધ તથા ટીકાઓ લખી એક અપૂર્વ શ્રીમદ્ભાગવતને કેવલ સામાન્ય પુરાણની કક્ષામાથી દૂર કરી વેદસમ્મિત, સર્વોદ્ધારક તથા પરમફલદાયક શાસ્ત્રની કોટિમા સ્થાન આપવાનુ અનુપમ માન અદ્યાપિપર્યન્ત કેવલ આપણા શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્યજીને જ છે! આપણે સામ્પ્રદાયિકોએ તો અવશ્ય જેમણે અતિ પરિશ્રમ લઇ આવા પ્રકટ કરેલા ગ્રન્થોનુ સેવન કરી કૃતાર્થ થવુ જોઇએ!

भरुच निवासी

जगजीवनभाईकृत पद.

॥ राग भैरव ॥

१

मोहनवर गोकुलपति गोकुलेश कहीए ॥
एसे प्रभु पाय अब ओर कहा चहीए ॥ टेक ॥
भक्ति, आनंद ज्ञान, देत सदा इनका दान,
मनमें तु निश्चेकर एहि काज लहीए ॥ १ ॥

पुष्ट पुष्ट पुष्ट लीला, गोकुल ओर जमुनात्रट, भक्तनके जुथसंग,
सोई ध्यान ग्रहीए ॥
जगजीवन, वल्लभदासके प्रभु, दान मोही चरण कमल,
ताते सब पाइऐ ॥ २ ॥

॥ राग भैरव ॥

२

श्रीगोकुलेशजीके, चरणकमलको, मोहि भरोसो हे निशदीन ॥
महदभक्तकी कान विचारो, संग मिलायके होव प्रसन्न ॥१॥
भगवदी गोकुलभाइजुको, भ्रगुपुरवासी जे हे धन्य ॥
स्वरूप रसात्मिक इनते में मान्या, इनका लाली हे अवछिन्न ॥२॥
लौकिक संबंधतें अलौकिक पायो, तामे कहत कछु नाहिन न्यून ॥
हृदयकमलमें रह्यो आय वसी, ताको साखी मेरो हि मन ॥३॥
याहि सुखमें रहुं निरंतर, एहि सेवा ओर एहि भजन ॥
कहे जगजीवन वल्लभदासके प्रभु, साधन विन फल भयो हे संपन्न ॥४॥

३

॥ राग भैरव त्रिताल ॥

श्रीगोकुलेश यह नाम, रसना तुं आठो जाम, अंतरमें रहरे ॥
पटतर नहि आन कोउ, जान कोन कृपाहुते आयो तर वटरे ॥१॥
एहि ध्यान एहि ज्ञान, नख सिखरसरूपजान राजत श्रीगोकुलमें
जमुनाके त्रटरे ॥ २ ॥
पातिव्रत धर्मटेक, वाको तुं कर विवेक, श्रीमुखतें वचन कह्यो
तामें मन ठठरे ॥ ३ ॥
कहे जगजीवन वल्लभदासके प्रभु, पुरंगे मनोरथ सब सुधो राख घटरे ॥४

४

॥ राग टोडी ॥

तेरोई सुमरण, तुंई जीवनफल, तेरे गुन गाईए।
तेरोई आनु ध्यान, तुंइ प्राणपोषण, तेरोई कहाई अब, कोनको कहाईए ॥ १ ॥
तुहि मनव्रत जान, तुहि सब विधि सुजान, तुहिहे रसिक खाण भक्तन सुखदाईए ॥
कहे जगजीवन वल्लभदासके प्रभु, तुमविन अव मोहिकु ओरन सोहाईए ॥ २ ॥

५

॥ राग विलावल ॥

प्रीत करीए श्रीवल्लभप्रियसों ॥ महदभक्त मेरे माथे राजे, दृढचित स्थिर इंद्रियसों ॥ १ ॥
चरणकमल तोय दीने कृपा करी याको जतन करीए जीयसों ॥
कहे जगजीवन वल्लभदासके प्रभु सदा सर्वदा भक्त स्वकीयनसों ॥२॥

६

॥ राग आशावरी ॥

झूलत पालने विठ्ठलनंद ॥ श्रीवल्लभप्रिय प्रकटे पूरनचंद ॥
भक्तरसिक मिली झोटा देतहे किलकत कोटी आनंद ॥ १ ॥
श्रीमुख निरखी मन हरखे फेलि रह्यो मकरंद ॥ २ ॥
कहे जगजीवन वल्लभदासके प्रभु अकल कला रस छंद ॥ २ ॥

७

॥ राग जैतश्री ॥

सब मिलि भक्त नाचे मनमें राचे ॥ प्रेम मगन कछु कहत न वाचे ॥
रानी रुकमनि ढोटा जायो, मोहनभाई यों कहिके गायो, आनंदसो उर अंतर साचे ॥ १ ॥

श्री विठ्ठलग्रह बजत वंधायो, नरनारि मिले मोद वढायो, देत अपनपों नेक न खांचे ॥
कहे जगजीवन वल्लभदासके प्रभु, संगस्वरूपमई व्हे रस माचे ॥२॥

८

॥ पद ॥

दादा नारायणजीको घर सगरी सृष्टिमें कीयो सिरमोर ॥
परम अनन्य जे भरूची कहीए इन समान कोउ नाहिन ओर ॥१॥
श्रीमुखसो कह्यो अपनो लगतोईहे मोहनभाईकी दिखाई गेंर ॥
कहे जगजीवन वल्लभदासके प्रभु, करी पाए जेसे मोहोर ॥ २ ॥

९

॥ राग सारंग ॥

श्री वल्लभप्रिय रत्नसिंघासन वेठेहें देखो चित्तविचार ॥
कोन स्वरूप कोन लीला एहे रे मन समज ए रूपनिरधार ॥ १ ॥
भक्त रसिकके जुथ अपरमित ताको कहांलगी कहुं विस्तार ॥
कृपाहेत, इच्छा समजे, मनोरथ पूरे तिनके निरधार ॥ २ ॥
भवसागरमें पुष्टमारगकी स्वकीय हित बांधी हे पार ॥
वरनभेद बुद्धि, करे प्रभु जिनकी वाकों सुझत हे तिहिंवार ॥ ३ ॥
महदभक्तको दान होयतो प्रीत स्नेह रंग वढे अपार ॥
कहे जगजीवन वल्लभदासके प्रभु कारनरसजुत प्रकटे सभार ॥ ४ ॥

१०

॥ राग धनाश्री ॥

श्रीवल्लभप्रिय वेठे तवकडी अंतरंग संग करत विनोद ॥
सामग्री नानाविधि करिके परोसत वहुजी प्रेम प्रमोद ॥ १ ॥
मेवा मिठाई दूध मलाई फेली रह्यो रसको आमोद ॥
कहे जगजीवन वल्लभदासके प्रभु देत प्रसाद भकन भरी गोद ॥२॥

११

॥ राग कान्हरो ॥

श्रीवल्लभलाल तवकडी वेठे आरोगन नौतन विधि भोग ॥
मोहनवर गोकुलपति संगे भक रतनकी सब संजोग ॥ १ ॥
सीरापुरी ओर कचोरी तातो पय सुरनको संजोग ॥
मेवा मिश्री ओर वासोंधी शाक संधाना करि उपयोग ॥ २ ॥
यह सेवामें तत्पर वहुजी मनव्रत जाणी करे विनियोग ॥
लेत लेवावत अतिसुख पावत यह सुख निरखत व्रजजन लोग ॥३॥
करो जलपान आरोगो राज बीडा दीयो उरस टाल्यो विप्रयोग ॥
कहे जगजीवन वल्लभदासके प्रभु पायो प्रसाद गयो सब रोग ॥४॥

સંવત્સરોત્સવનિર્ણય.

સંવત્ ૧૯૪૫ મા ચૈત્ર અધિક માસ હતો ત્યારે સંવત્સરોત્સવ સંબંધે ચર્ચા થઈ હતી પંચાંગોમા નિર્ણયસિન્ધુમા લખ્યા પ્રમાણે અધિક ચૈત્ર સુદિ ૧ નો સંવત્સરોત્સવ લખાય છે તે કોઈ વિદ્યાર્થીએ ભા મા પં ગટ્ટુલાલજી પાસે વાંચ્યો હશે તેના ખ્યાલ ઉપરથી પંડિતજીએ પોતાની ઉત્સવની ટીપમા અધિક માસમા સંવત્સરોત્સવ લખી નાખ્યો અને ટિપણીના છેવટના ભાગમા વ્રજભાષામાં એનાજ સમર્થનમા થોડું લખ્યુ તે સમય તેનો પ્રત્યુત્તર ગો. શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજ તરફથી પ્રકટ થતી તે સાલની ટિપણીમા આપવામા આવ્યો હતો તદુપરાંત કોટાવાલા ગોસ્વામિ શ્રી કન્હૈયાલાલજી મહારાજ જેઓ તે સમયમા સંપ્રદાયમા અદ્વિતીય વિદ્વાન્ હતા તેમણે સપ્રમાણ સંસ્કૃતમા તત્સંબંધે લેખ લખી ગોસ્વામિશ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજ ઉપર મોકલ્યો હતો તેમજ કોટાના રાજાના માનિતા મથુરાવાલા જ્યોતિર્વિદ કેશવદેવજી પાસે પણ તત્સંબંધે એક લેખ લખાવીને મજકુર મહારાજશ્રીએ ગોસ્વામિશ્રીનૃસિંહલાલજી ઉપર મોકલાવ્યો હતો તે બન્ને લેખો તે સમયે તો પ્રકટ ન કર્યા પણ સંવત્ ૧૯૬૪ મા પાછો તેવો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે નૃસિંહલાલજી મહારાજની ટિપણીમા એ બંને લેખોનો ઉલ્લેખ કરેલો છે એ લેખ કાલે કરી તિરોધાન થશે એવો ભય થવાથી આ લેખના અંતમા તેમનો એક લેખ (ગો. શ્રીકન્હૈયાલાલજીનો) પ્રકટ કર્યો છે તેની મૂળ પ્રત અમારી પાસે છે જેના ઉપર ટપાલની છાપ તે સમયની મોજુદ છે આજે તો કોટાની તે મહારાજની ગાદી ઉપર બીજા ગોસ્વામિબાલકને દત્તક લેવામા આવ્યા છે પરંપરા, શિષ્ટાચાર તથા સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંતનું કાલબલથી પરિવર્તન થવા લાગ્યું છે તેથી મનને આશ્ચર્ય સાથે ક્ષોભ થાય છે હાલમા કોટામાથી એક ટિપણી પ્રકટ થવા લાગી છે તેમા અધિક ચૈત્ર સુદિ ૧ નો સંવત્સરોત્સવ લખ્યો છે તે શ્રીકન્હૈયાલાલજીના મન્તવ્ય તથા શિષ્ટ પરંપરાથી વિરુદ્ધ છે કારણ કે તેમના ઘરમાંજ તે ઉત્સવ શુદ્ધ માસમા ૧૯૪૫ મા થયેલ તેનો દાખલો

કચેરીને ચોપડેથી જોયો હોત તો મળી શકત, કારણ કે શ્રીપાસે પંચાગ વંચાય તેની દક્ષિણા બ્રાહ્મણ વાંચનારને મળે તે ચોપડે લખેલી હશે તેમજ શ્રીરણછોડલાલજીના સમયમા ૧૯૬૪માં પણ પંચાગની દક્ષિણા ચોપડે ઉધારી હશે. તે પોતાના ઘરમા પરંપરાના સાધનો છતા તે ન જોતા, તેનો વિચાર પણ ન કરતા, નિરંકુશ સ્વસત્તાના બલે પ્રાચીન શિષ્ટ સંપ્રદાયનો બાધ કરે સે જોઇ કયો વૈષ્ણવ દિલગીર થયા વિનાનો રહે ? એ પ્રમાણે મુંબાઇ મોટામંદિરમા વિદ્વાનોની સભા બોલાવી તેમા બ્રાહ્મણોએ દક્ષિણા સ્વીકારી અધિક ચૈત્ર સુ ૧ નો સંવત્સરોત્સવ કરવાની સંમતિ આપી એ પણ વૃથા ચેષ્ટા જેવુ ગણાય શાસ્ત્રીય બાબતમા તો પ્રમાણથીજ કામ લેવુ જોઇયે ઝાઝા બ્રાહ્મણો વગર પ્રમાણનુ બોલે તે મનાય નહિ અપ્રમાણ લેખ એક જણનો હોય તોપણ તે માન્ય ગણાય છે તેથી જ મહાનિબન્ધકાર હેમાદ્રિ જેવાનુ ખંડન નિર્ણયસિંધુકાર કરે છે તેમ જ મયૂખમા સંક્રાન્તિના નિર્ણયમા નીલકંઠ પોતાના પિતાના લેખને માન્ય ન કરતા યોગ્ય વ્યવસ્થા નિષ્પક્ષરીતિથી કરી ગયા છે એ પ્રમાણે સનાતનધર્મનિર્ણયો સદા કાલ થતા આવ્યા છે આજકાલ તો ગુરુજીનો પક્ષ અથવા સાળા બનેવીનો પક્ષ લઇ શાસ્ત્રીય સિદ્ધાન્તને બાજુ મૂકવાનો રીવાજ પડી ગયો છે. તે તો સનાતન ધર્મમા રહીને સનાતન ધર્મને સમૂલોન્મૂલન કરવાનો પ્રયત્ન થયો કહેવાય તા ૧૫મી માર્ચના હિંદિ બંગવાસીમા પંજાબ સનાતનધર્મવિદ્વત્પરિષદ્ તરફથી માધવાચાર્યજી નવાવર્ષનો આરંભ શુદ્ધ ચૈત્ર સુ ૧ નો કરવાનુ લખે છે, તથા તા ૧૪ મી માર્ચના ગુજરાતીમા ડેક્કન કૉલેજના સંસ્કૃત પ્રોફેસર અને પુષ્ટિમાર્ગના અદ્વિતીય પંડિત ગ રા મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી એમ એ એમણે પણ સ્પષ્ટ લખેલ કે શુદ્ધ ચૈત્ર સુદિ ૧ ને દિવસે જ સંવત્સરોત્સવ તથા વર્ષારંભ થશે આ બધા લેખો સ્પષ્ટ છે તેમજ શિષ્ટાચારપરિશુદ્ધિમા સં ૧૯૬૪ ની ઉત્સવની ટિપણીમા શ્રીનાથજીના અસલ મુખ્યાજી સાચોરા મુરલીધરજીના ભત્રિજા ગોપીનાથજીનો લેખ છપાઈ ગયો છે આ સાલની ટિપણીમા શ્રીરાધાકેશજીનો લેખ પ્રકટ થયો છે તેમા નાથદ્વારીય ટિપણીના લેખનો તથા નિર્ણયસિન્ધુના મર્મને ખોલેલ છે આ લેખનો કોઇ ઉત્તર આપનાર ઉભા થશે તો અધિક ચૈત્ર સંબંધી સ્વતંત્ર નિર્ણયરૂપ નિબન્ધ પ્રકટ કરવામા આવશે તેમા પ્રાચીન તથા અર્વાચીન નિબન્ધોની મીમાંસા પ્રકટ કરવામા આવશે

લેખક —પંડિત પન્નાલાલ શર્મા

कोटास्थप्रथमपीठाध्यक्षविद्वदग्रगण्यश्रीमदाचार्यवंशावतंसगोस्वामि-
श्रीविट्ठलनाथजी (श्रीकन्हयालालजी) महाराजकृत–

चैत्राधिमासविषयकलेखः।

'श्रीकृष्णाय नमः।

अथ संवत्सरोत्सवनिर्णयः।

श्रौतस्मार्तक्रियाः सर्वा द्वादशे मासि कीर्त्तिताः। त्रयोदशे तु ताः सर्वा निष्फला इति कीर्त्तिताः॥ तस्मात्त्रयोदशे मासि कुर्यात्ता न कथञ्चन॥ मालिम्लुचस्तु यो मास. सर्वकर्मविगर्हितः। वर्जितः पितृदेवाभ्यां सर्वकर्मसु तं त्यजेत्॥ षष्ट्या तु दिवसैर्मासः कथितो बादरायणैः। पूर्वमर्द्धं परित्यज्य कर्त्तव्या चोत्तरे क्रिया॥ सवितृमण्डलमेति यदा शशी तदनुसङ्क्रमणं कुरुते रविः। मखमहोत्सवनाशकरस्तदा मुनिवरैः कथितोधिकमासक.॥ इति ब्रह्मसिद्धान्ते। मरीचिः 'गृहप्रवेशगोदानस्थानाश्रममहोत्सवान्। न कुर्यान्मलमासे तु'। इत्यादिप्रमाणशतकेन संवत्सरोत्सवः शुद्धचैत्र एव कार्य इति राद्धान्तः। न च शुक्रास्तादाविव मलमास एव कार्य इतिवाच्यम्। मलेनन्यगतिं कुर्यान्नित्यां नैमित्तिकीं क्रियामिति वाक्येनानन्यगतिकस्यैव मले विधानात् शुद्धप्रतिपदन्तरस्य सत्त्वेन सगतिकत्वान्नास्य विधानं युक्तम्।

अत्र मासानां मलं मलमास इति राजदन्तादित्वात्समासः। तथा 'चैत्रे मासि जगद्ब्रह्मा ससर्ज प्रथमेऽहनि' इतिवाक्येन प्रथमेऽहनि जगत् ससर्ज तदान्येषां मासानामभावात् तेषां मलासंभवेन शुद्धे मास एव ससर्ज। अत. शुद्ध एव वत्सरारम्भः कार्यः। एवमेव

'वत्सरादौ वसन्तादौ बलिराज्ये तथैव च। तैलाभ्यङ्गमकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते' इति वाक्ये वत्सरादौ तैलाभ्यङ्गस्योक्तत्वात् यस्मिन् दिने वत्सरारम्भस्तदैव तैलाभ्यङ्गः तस्मिन्नेव दिने यो वारः स वर्षेशः चैत्रेसितेतिवाक्यात्। नापि 'प्रतिपत्प्रथमा भवे'दिति वाक्येन प्रथमा या मलमासस्य प्रतिपत्तामादातुं क्षमः शुद्धमासे सिते पक्षे प्रतिपद्द्वये जाते प्रथमायाः विधानेन चारितार्थ्यात्। यत्त्वधिमासे नित्यनैमित्तिककृत्यस्य निषिद्धत्वात् कथं वत्सरारम्भः कार्य इति शङ्कोत्थाने तिथ्यादिसम्बन्धिनित्यनैमित्तिककार्यस्य निषेधाभावान्मलमासे तत्करणे न कोपि दोष इत्युक्तं तत्र जाबालिसम्मतिरप्युक्ता। 'नित्यं नैमित्तिकं कुर्यात् श्राद्धं कुर्यान्मलिम्लुचे। तिथिनक्षत्रवारोक्तं काम्यं नैव कदाचन' इति तत्र ब्रूमः। इतरमासवत्सकलकार्यजातस्य प्रसक्तौ केषां कर्त्तव्यत्वं केषामकर्त्तव्यत्वमिति सन्देहे नित्यं नियमेन कर्त्तव्यतयावगतमग्निहोत्रादिकं सन्ध्यादिकं च कुर्यात्। नैमित्तिकमग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेदिति दर्शपूर्णमासातिपत्तिनिमित्तकपथिकृदिष्ट्यादिवद्यत्कर्म तत्कुर्यादित्यर्थः। यद्येते नित्यनैमित्तिकपदे न विशिष्येते तर्हि सन्ध्यावन्दनादीनां तिथ्याद्युक्तत्वाभावादकरणापत्तिः स्यात्। तस्मान्न तिथ्याद्युक्तपदेन तयोर्विशेषणं क्रियते। तथा श्राद्धस्यापि नित्यनैमित्तिकत्वेन प्राप्तौ पृथगुपादानं गोबलीवर्दन्यायेन तदाढ्यार्थं नित्यनैमित्तिकत्वावच्छेदकावच्छिन्नत्वेन तिथिनक्षत्रवारोक्तनित्यनैमित्तिकयोर्नियतत्वेन तिथिनक्षत्रवारोक्तपदस्य वैयर्थ्यमायाति व्यर्थीभूय कुर्यादिति पदेनान्वितं तन्नैव कदाचन इति निषेधेन्वेति। यदि तिथिनक्षत्रवारोक्तपदस्य नियमविधिप्रविष्टत्वं तर्हि श्राद्धं कुर्यादितिवत् तिथिनक्षत्रवारोक्तं

कुर्यादित्युपात्तं स्यात्। तच्च न दृश्यते। अतः पूर्वोक्तप्रमाणानुरोधेन निषेधकोटिप्रविष्टत्वमावश्यकमन्यथा मखमहोत्सवनाशकर इत्यादीनि प्रमाणानि अपि भ्रातृव्यतां जुषेरन्। तस्मात्संवत्सरारंभः पूर्वमासे न भवितुमर्हतीति शुद्धचैत्रशुक्लप्रतिपद्येव कार्य इत्येव राद्धान्तः सम्प्रदायसिद्धोऽक्षुण्ण इति।

किञ्च। ज्योतिःसिद्धान्तकरणग्रन्थोक्तरीत्याप्यधिमासो मीनार्कान्तःपाती पूर्ववर्ष एवापततीति न तस्य वर्षारम्भकत्वम्। तन्निर्णयश्च मथुरावास्तव्यदैवज्ञकेशवदेवलिखितलेखे द्रष्टव्यः। 'सोन्तर्भवति चोत्तरे' इति तु नार्षं वचः इति निर्णये अस्य वचनतयोल्लेखोऽन्याय्य एव। माधवीयकालनिर्णये ग्रन्थार्थसङ्ग्रहकारिकासु माधवकृतासु 'चान्द्रोधिमासोऽसङ्क्रान्तः सोन्तर्भवति चोत्तरे' इति पाठोपलब्धेः सोधिमास उत्तरमासेन्तर्भवति उत्तरमासनाम्ना व्यवह्रियते इत्यर्थः इति तद्व्याख्योपलब्धेश्च। अत्र अन्तर्भावोपि माससंज्ञागत एवाभिप्रेतो न तु मासगतः। तत्त्वे तु पूर्णिमोत्तरं तत्प्रवृत्तेर्वाच्यत्वात् 'षष्ट्या तु दिवसैर्मासः कथितो बादरायणैः पूर्वमर्द्धं परित्यज्य कर्त्तव्या चोत्तरे क्रिया' इति वचनेपि मासशब्दस्य माससंज्ञापरत्वमेव। अत एव 'मीनादिस्थो रविर्येषामारंभः प्रथमक्षणे। भवेत्ते द्वे चान्द्रमासाश्चैत्राद्या द्वादश स्मृता॥' इति व्यासवचनेपि द्वादशपदं संगच्छते। एतावतापि न चैत्राधिमासस्य वर्षारंभकत्वं वक्तुं शक्यते। नहि नामसादृश्ये तदधिकाराः सर्वे तं समाश्रयन्तीति नियमः। चैत्रत्वमप्येतत्पाक्षिकमेव। वचने तु बादरायणपदाभ्यां पक्षान्तरे तस्य फाल्गुनत्वमव्याहतमेवेति द्योत्यते। तेन शुद्धचैत्रप्रतिपद्येव वर्षारम्भः तत्प्रयुक्तं सर्वकार्यजातं च कार्यमिति निरर्गलो राद्धान्त इति शम्॥

કોટામા બિરાજતા પ્રથમપીઠાધીશ વિદ્વાનમા અગ્રેસર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના વંશમા ભૂષણરૂપ ગોસ્વામિશ્રીવિઠ્ઠલનાથ(શ્રીકનૈયાલાલ)જી મહારાજનો અધિકચૈત્રમાસવિષયક લેખ સંસ્કૃતમાં છે તેનો ગુજરાતી અનુવાદ

श्रीमथुरेशो जयति ।

અથ સંવત્સરનો નિર્ણય શ્રીકનૈયાલાલજી મહારાજ કોટાવાળા આ પ્રમાણે કરે છે

श्रौतस्मार्त्तक्रिया सर्वा द्वादशे मासि कीर्तिताः ।
त्रयोदशे तु ताः सर्वा निष्फला इति कीर्तिताः ॥ १ ॥
तस्मात्त्रयोदशे मासि कुर्यात्ता न कथञ्चन ।
मलिम्लुचस्तु यो मासः सर्वकर्मविगर्हितः ॥ २ ॥
वर्जितः पितृदेवाभ्यां सर्वकर्मसु तं त्यजेत् ।
षष्ट्या तु दिवसैर्मासः कथितो बादरायणैः ॥ ३ ॥
पूर्वमर्धं परित्यज्य कर्तव्या चोत्तरे क्रिया ।

શ્રૌત અને સ્માર્ત્ત એ સર્વ કર્મો બારે માસમા કરવાનુ વિધાન છે પણ તેરમો મલમાસ આવે તેમા તે કર્મો કરે તો તે નિષ્ફલ એટલે તેનુ ફલ ન મળે એમ કહ્યુ છે (૧), માટે તેરમો જે મલમાસ તેમા કોઇ પણ શ્રૌત સ્માર્ત્ત કર્મ ન કરવા કારણ કે તે માસને સર્વ કર્મમા નિંદ્ય ગણ્યો છે (૨) તે કારણથીજ પિતૃ તથા દેવોએ તે માસને સર્વ કર્મમા વર્જિત ગણ્યો હોઇને તેને સર્વ કર્મમા વર્જવો વ્યાસના મતને અનુસરનારાઓએ સાઠ દિવસનો એ માસ ગણ્યો છે. તેમા પ્રથમના ત્રિશ દિવસથી એ પૂર્વાર્દ્ધ એટલે મલમા તેને છોડી દઇ ઉત્તરાર્દ્ધના ત્રિશ દિવસથી જે શુદ્ધમાસ કહેવાય તેમા સર્વ વિહિત કર્મો કરવા

सवितृमण्डलमेति यदा शशी
तदनुसङ्क्रमणं कुरुते रविः ।
मखमहोत्सवनाशकरस्तदा
मुनिवरैः कथितोधिकमासकः ॥

જ્યારે ચંદ્રમા સૂર્યમંડલ પ્રત્યે આવે છે ત્યારબાદ સૂર્ય સંક્રમણ કરે છે. તે સમયે અધિક માસ થાય છે તે યજ્ઞ અને મહોત્સવનો નાશ કરે એ મુનિવરોએ કહ્યુ છે એમ બ્રહ્મસિદ્ધાન્તમા લખ્યુ છે

गृहप्रवेशगोदानस्थानाश्रममहोत्सवान् ।
न कुर्यान्मलमासे तु संसर्पांहस्पतौ तथा ॥

ગૃહપ્રવેશ, ગોદાનસ્થાન તથા આશ્રમસબંધી મોટા ઉત્સવો તે પણ મલમાસમા ન કરવા એમ મરીચિમુનિ કહે છે

એવાં હજારો પ્રમાણ મળતા હોવાથી સંવત્સરોત્સવ શુદ્ધ ચૈત્રમાંજ કરવો એ સિદ્ધાન્ત થયો. ત્યા શંકા થાય કે જેમ શુક્રાસ્ત વિગેરેમા જેમ થાય છે તેમ મલમાસમા સંવત્સરોત્સવ કરે તો શુ બાધ છે તો તેના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે–

मलेऽनन्यगतिं कुर्यान्नित्यनैमित्तिकीं क्रियाम्।

જે કર્યા વગર ચાલે જ નહિ એવી જેટલી ક્રિયા હોય કે જેને માટે બીજો સમય ન હોઇ શકે તે અનન્ય ગતિ કહેવાય એવી નિત્ય અને નૈમિત્તિકી ક્રિયા મલમાસમા કરવી આ વાકયથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે જેને માટે બીજો કાળ ન મળી શકે તેવા કાર્યો કરવાનુ વિધાન અધિક માસમા છે તો પ્રકૃતમા તો શુદ્ધ ચૈત્રમા સંવત્સરોત્સવ કરવાનો કાલ મળી શકતો હોવાથી તે અનન્યગતિક નથી, તેથી તે ઉત્સવ મલમાસમા ન કરવો જોઇયે મલમાસ એટલે બધા માસનો મળ તેનુ નામ મળમાસ છે જેમકે દાંતનો રાજા તે રાજદન્ત કહેવાય છે તેમ અહિ પણ સમાસ સમજવો

चैत्रे मासि जगद्ब्रह्मा ससर्ज प्रथमेऽहनि ।

ચૈત્ર માસના પહેલા દિવસે બ્રહ્માએ જગત્ ઉત્પન્ન કર્યુ એમ કહ્યુ છે તે સમયે પ્રથમ માસ અને તેનો પ્રથમ દિવસ કહ્યો છે તે વખતે બીજો માસ ન હતો, તેમ અધિક માસનો પણ તે વખતે સંભવ ન હતો તેથી બ્રહ્માએ જગત્ કર્યું તે શુદ્ધ ચૈત્રમા જ કર્યુ છે અને તત્સંબંધી ઉત્સવ આપણે કરશે તે પણ શુદ્ધ માસમા જ કરવો. એવી જ રીતે

वत्सरादौ वसन्तादौ बलिराज्ये तथैव च ।
तैलाभ्यङ्गमकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते ॥

વર્ષારંભમા, વસન્તાદિકમા, બલિરાજ્યમા તૈલાભ્યંગ ન કરે તો નરકને પામે છે એવુ વાકય છે તેથી જે દિવસે વર્ષ બેસે તે દિવસે જ તૈલાભ્યંગ કરવો જોઇયે, તે દિવસે જે વાર હોય તે વર્ષેશ ગણાય છે, કારણ કે चैत्रसित ઇત્યાદિ વાકય છે તેથી

અહિ શંકા કરે છે કે प्रतिपत् प्रथमा भवेत् એવુ વાકય છે તેનો અર્થ અમે એમ કરશુ કે અધિક અને શુદ્ધ તેની પ્રતિપત્ તેમા પ્રથમા કહિ છે તેથી અધિક માસની પ્રતિપત્ લેવાય તો તેમા સંવત્સરોત્સવ થઇ શકે એવી શંકા ન કરવી કારણકે તે વાકય તો શુદ્ધ માસમાં બે પડવા હોય તો પ્રથમ પડવામા સંવત્સરોત્સવ કરવો એવો એ વાકયનો અર્થ છે વળી મલમાસમા નિત્યનૈમિત્તિક કર્મ કરવાનો નિષેધ છે તેથી વત્સરારંભ ન કરવાનુ તમે કહો છો પણ તિથિ સંબંધિ નિત્ય નૈમિત્તિક કરવાનું તો વિધાન છે તે સંબંધે જાબાલિની સંમતિ આ પ્રમાણે છે –

नित्यनैमित्तिकं कुर्याच्छ्राद्धं कुर्यान्मलिम्लुचे ।
तिथिनक्षत्रवारोक्तं काम्यं नैव कदाचन ॥

શ્રાદ્ધ પણ મલમાસમા કરવુ અને તિથિ, નક્ષત્ર તથા વારમા કરવાનુ નિત્ય નૈમિત્તિક કાર્ય પણ કરવુ, પણ કામ્ય કર્મ કોઇ પણ, ક્યારે પણ, ન કરવુ તેથી અહિ તો તિથિકર્તવ્ય અને તે પણ પ્રતિવર્ષ કરવાનુ હોવાથી નૈમિત્તિક ગણાય, તેથી અધિકમાસની

પ્રતિપત્માર 'સંવત્સરોત્સવ' યથાતુ કોઇ ઉપરના વાક્યથી કહે તો તેના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે બીજા કર્તવ્યો કરવાનાં ઘણા છે તેમા કયુ કરવુ અને કયુ ન કરવુ એમ પ્રશ્ન ત્યા નિત્ય એટલે નિયમપૂર્વક જે કરવાનુ તે નિત્ય કહેવાય, જેવાં કે અગ્નિહોત્ર, સંધ્યાવદનાદિ અધિકમાં પણ કરાય વલી નિમિત્તને લઇને જે કરવાનુ તે નૈમિત્તિક કહેવાય આઠ કપાલથી સ થયેલ પુરોડાશ દર્શ અને પૂર્ણમાસ ઇષ્ટિમાં અગ્નિમા હોમવાનુ તે નૈમિત્તિક તે પણ કર્તવ્ય જો નિત્યનૈમિત્તિક પદથી આનું ગ્રહણ ન થાય તો અથવા નિત્ય અને નૈમિત્તિક એવા કર્મને વિરે ન લાગે તો સંધ્યાવદનાદિક પણ અધિકમાસમા ન થઇ શકે, તેથી નિત્યનૈમિત્તિક એ કર્મના વિરે છે,' વારનક્ષત્રાદિના વિશેષણ નથી એમ સમજવુ. ત્યારે નિત્યનૈમિત્તિકમાં શ્રાદ્ધ પણ આવી તો તેનો ઉલ્લેખ તો અહિ ગોબલીવર્દન્યાયથી દર્શાવવાને માટે છે એમ સમજવું તેથી તિથિ, ન વારમાં કહેલ નિત્ય અને નૈમિત્તિક નિયત કર્તવ્ય અને તિથિસારનક્ષત્રોક્ત કામ્યકર્મ નિયત અક એમ આનુ તાત્પર્ય છે જે તિથિ નક્ષત્ર વારથી કહેલ પદનો અન્વય નિયમ વિધિમા થાય જેમ શ્રાદ્ધ કરવુ એમ કહ્યુ છે તેમ તિથિનક્ષત્રવારોક્ત પણ કરવુ એમ કહેવુ જોઇતુ પણ તે તો કહ્યુ નથી તેથી પહેલા પ્રમાણે તેનો અન્વય નિષેધ કોટિમા થાય છે એમ જો થાય તો **मलमस्रोत्सवनाशकर** ઇત્યાદિ પ્રમાણો પણ વિરુદ્ધ પડે માટેજ સવત્સરનો આ અધિક માસ જે પ્રથમ આવે તેમાં ન થવો જોઇયે પણ શુદ્ધ ચૈત્ર સુદિ પ્રતિપદાએ થવો ઉ છે, એ સિદ્ધાન્ત સંપ્રદાયસિદ્ધ પ્રાચીનપરંપરાસિદ્ધ છે

જ્યોતિષનો સિદ્ધાન્તકરણ ગ્રંથોમા કહેલી રીતિથી અધિક માસ મીનના સૂર્ય હોય આવે છે તે પૂર્વ વર્ષમાજ ગણાય તેથી તે નવા વર્ષનો આરંભક ન થઇ શકે એ નિ મથુરાના રહેનાર કેશવદેવ દૈવજ્ઞના લેખમા જોવાથી જણાશે **सोन्तर्भवति चोत्तरे** એ વાક્ય અશિતુ નથી તેનો નિર્ણયસિન્ધુમા ઉલ્લેખ કર્યો છે તે અયોગ્ય કર્યો કહેવાય માધવના નિર્ણયમા ક્ષયાર્થસંગ્રહકારિકા માધવે કરેલી છે, તેમા **चान्द्रोधिमासोऽसक्रान्त सोन्तर्भव चोत्तरे** એવો પાઠ જણાય છે. તેનો અર્થ એ કે તે અધિક માસનો તેની ઉત્તરના માસમા આવે થાય છે એટલે તે ઉત્તર મસનુ જે નામ તે નામથી અધિક માસનો વ્યવહાર થાય માસના નામની સાથે અંતર્ભાવ છે, માસ સાથે અંતર્ભાવ નથી એવો અભિપ્રાય હોવાથી તે નામમાત્રથી ચૈત્ર કહેવાય જો એમ ન માનીએ તો ફાગણ સુદિ ૧૫ થી તેનો પ્રવેશ થવો વણી **वर्षया तु दिवसैर्मास** એ શ્લોકમા માસ કહ્યો છે તે માસ શબ્દ સજ્ઞાપર લેવો મા

मीनादिस्थो रविर्येषामारम्भः प्रथमक्षणे ।
भवेत्ते द्वे चान्द्रमासाश्चैत्राद्या द्वादश स्मृताः ॥

'એવુ વ્યાસનુ વચન છે તેમા દ્વાદશપદ છે તે પણ ઉપર પ્રમાણે, સજ્ઞાપરત્વેજ શકે છે એ ઉપરથી પણ ચૈત્ર માસને વર્ષારંભપણુ ધરી શકતુ નથી નામમાત્રના સામ્યથી સમાન નામવાળાના બધા અધિકારો મળી શકતા નથી તેથી તે અધિક માસને ચૈત્રપણુ તો છે તેથી તે વચનમા **तु** અને 'મદ્વારાયણુ' પદથી ફાગણપણુ પણ તેમા છે જ તેથી શુદ્ધ ચૈત્રમ શુક્લ પ્રતિપદાને દિવસે વર્ષનો આરંભ અને સંવત્સરોત્સવ વિગેરે જે તે દિવસનં કર્તવ્ય

ચોથો ગ્રન્થ પત્રાવલમ્બન છે ગ્રન્થ લઘુ છે પણ અતિ કઠિન છે. આમા પત્રાવલમ્બન અને તેના ઉપર શ્રીપુરુષોત્તમજીની ટીકા છાપવામા આવી છે ગ્રથના અતિમ ભાગ અને શ્રી પુરુષોત્તમજીની ટીકાના આરભના ભાગ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે શ્રીમહાપ્રભુજીએ માયાવાદ, ભાટ્ટ વગેરે મતોના અનુયાયીઓનુ ખડન કરવાને આ લઘુ ગ્રન્થ લખી કાશીના વિશ્વેશ્વર મહાદેવના દ્વાર ઉપર લટકાવ્યો તેથી આ ગ્રન્થનુ નામ પત્રાવલબન પડ્યુ

પાચમો ગ્રન્થ વલ્લભગીત છે તેમાં શ્રીગોકુલનાયજીનુ સુન્દર વર્ણન જોવામા આવે છે આનો અનુવાદ થોડા દિવસમાજ બહાર પડશે જેથી વૈષ્ણવો ગ્રન્થના રસનુ પાન સરલતાથી કરી શકશે

આ યુગ જેમ પુસ્તકપ્રકાશનને માટે પ્રસિદ્ધ થયો તેમ પ્રકશિત પુસ્તકોના અધ્યયનને માટે અતિ પ્રસિદ્ધ થવો જોઇએ નવીન પ્રસિદ્ધ પુસ્તકોના દર્શન કરીને બેસી રહેવામા વૈષ્ણવોની કૃતાર્થતા સિદ્ધ થતી નથી, પણ જેમ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયુ કે તરતજ તેનુ અધ્યયન કરવા બેસી જવુ તેમાજ છે જો આ પ્રમાણે થશે તો પુસ્તકપ્રકાશકોનો અતુલ શ્રમ સફલ થયો ગણાશે

× × ×

મુબઇમા ભરાએલી વૈષ્ણવ પરિષદને એક વર્ષ થઇ ગયુ હવે બીજી પરિષદ ક્યારે ભરાય છે તે જોવાનુ છે પરિષદના ભૂતકાલના ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે કે પરિષદ અમુક સમય પછી ભરવીજ એવો નિયમ નથી આ વર્ષે પરિષદ ભરો કે આવતે વર્ષે ભરો, પણ એટલુ તો નક્કીજ કે ભૂતકાલની પરિષદોથી જે ન થયુ તે મુબઇની પરિષદથી થયુ તે બીજુ કાઇ નહિ પણ પુરુષોત્તમ મડનની સ્થાપના અને સમ્પ્રદાયના અદ્વિતીય વિદ્વાન્ સત્યધર્મી શાસ્ત્રીજી મગનલાલના દર રવિ અને સોમે સિદ્ધાન્તનુ પ્રતિપાદન કરતા આકાર ગ્રન્થો ઉપરના વ્યાખ્યાનો અત્યાર સુધીની પરિષદોનુ દૃષ્ટ ફલ જો મળ્યુ હોય તો તે આ વ્યાખ્યાનો છે આમા ખેદની વાત એટલી છે કે આવા અલભ્ય વ્યાખ્યાનોનો લાભ મહારાજશ્રીઓ લેતા નથી, એટલુજ નહિ પણ પોતાને છાજે નહિ એવી ઔદાસીન્યવૃત્તિ દર્શાવે છે ભગવદિચ્છા!

× × ×

શાસ્ત્રીજી મગનલાલના ધર્મપત્નીના અવસાન પછી કેટલાક વૈષ્ણવોના અને સ્નેહીઓનાં આશ્વાસનપત્રો આવેલાં તેમાના એક બે આશ્વાસનપત્રો આદર્શરૂપ હોવાથી અમે શાસ્ત્રીજીની રજા લઇને અહીં વૈષ્ણવોની જાણ માટે છાપીએ છીએ —

આદર્શ આશ્વાસનપત્ર ન. ૧

ભગવત્શાસ્ત્રનિષ્ણાત પરમ ભાગવત મગનલાલજી

એકજ સમયે પત્ની અને પુત્રના વિયોગવાળા આપને પ્રસિદ્ધ પત્ર દ્વારા જાણી અત્યત ખેદ થયો કે આપ જેવા મહાનુભાવને એવા દુ ખના ગોચર થવુ તે આશ્ચર્યકર છે આપનો સસાર અનુકૂલ હતો તોપણ તે સસાર કહેવાય અને તેવો પણ સસાર અન્તિમ જન્મવાળા આપને ન જોઇએ, એમ પ્રભુએ વિચારી નિસાધનતામા વધારો કર્યો હોય અને કેવળ વિપ્રયોગનું દાન કરવા પ્રભુ કરનાર હોય તો કોન શુ જાણે? પ્રભુની લીલા વિપરીત છે સાધનને અસાધન અને અસાધનને સાધન કરે છે, તેમા પણ ભગવદીયોના ચરિત્રમા અલ્પજ્ઞે મન આપવો તે અનિશતા પૂર્ણ કરવા જેવુ ગણાય

ગમે તેમ હોય તોપણ આપના પત્ની તો આપ જેવા પતિને પ્રાપ્ત થતાજ કૃતાર્થ હતાં અન્તિમ શ્વાસ સુધી સેવા કરી તેથી કૃતાર્થતર અને ધ્યાનમગ્નમાં તેમજ પતિમા પણ મમતા

છોડી જતી 'હુ પતિને માટે વરામીજ છોડી જાઉ છુ એ ભાવનાથી પણ તે કૃતાર્થતમ થયા છે સૌભાગ્યસહિત લોકમા રહી સ્વકર્તવ્યતાપાલનપૂર્વક નિત્યલીનામા પ્રવિષ્ટ થયા તે તેના આત્માને માટે તો યોગ્યજ થયુ છે

આપ તો શ્રીવિશ્વાનરાવેશક્રાન્તવિગ્રહ હોઇને આપને શોકાદિના સ્પર્શનો સભવ તો નજ હોય, તો પણ બાહ્યદૃષ્ટિથી જે કર્તવ્ય હતુ તે આ પત્રથી સિદ્ધ થયુ માનશો આપ કોઇ વિશેષ કાર્ય માટેજ ભૂતલને અલકૃત કરો છો તે કાર્ય પ્રભુ આપની પાસે કરાવે એટલુ સર્વ વૈષ્ણવો ઇચ્છે છે

દા દા ધરમસી માધવજી ઠાકરસીના શ્રીસ્મરણ

આશ્વાસનપત્ર ન ૨

શ્રીમાન ભાઇ શાસ્ત્રીજી,

શ્રી ૧।   મહુધા, વૈશાખ સુદ ૬ સોમ

ભરૂચથી ગયા શુક્રવારનુ લખેલુ આપનુ કાર્ડ મળ્યુ તેમા વાક્ય તો એકજ હતુ અને તે માત્ર દોઢ લીટીનુ, પણ મારે તારને તે બસ થઇ પડે એવુ અને સગીન હતુ 'મહાત્મા' ગયા ! ખરેખર ગયા !! તેમને જવાપણુ હતુજ નહીં આ ફાની દુનીઆ છોડીને તેમનો દેહ ગયો, તેથી વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ આપણને દુ ખ થાય એ સ્વાભાવિક છે અને તે કેટલોક સમય ભુલાવાનુ નહીં પણ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ તેઓ આ દુનીઆમા હતાજ નહીં પ્રારબ્ધવશાત્ તેઓ અહિં આવી ચડેલા અને પોતાનો યોગ્ય ફાળો આ જગતમા આપી ગયાં, પણ તેઓ અહીં રચ્યાપચ્યા છે એવુ તો મને કદિ ભાસ્યુજ નહોતુ પ્રવૃત્તી જીવની કક્ષામા તેમને કદિ ન મુકાય આ કારણથી તેમને જવાપણુ હતુ નહી, એટલે મને તે દૃષ્ટિએ દુ ખ ન થતા માન વિચારોની પરપરા ચાલી મને આમ થયુ તો આપ જેવા જ્ઞાનીને તો દુ ખ હોયજ શાનુ ?

બાળકોની સભાળ કોણ લેશે, ઘર કોણ ચલાવશે, પ્રેમથી ભોજન કોણ પીરસે ? આનદ કોણ લેશે અને આપશે, આવુ આવુ વિચારવા બેસીએ તો કામનો પાર નથી, પણ આપ તો જે બને છે તે પ્રભુની-ઇ માનો છો એટલે મારે તો કશુ કહેવાપણુ કે લખવાપણુ નથી મારા વિષેની તેમની મમતા શુ કદિએ ભૂલાશે ?

લિ સ્નેહાધીન,
મોહનલાલ પડયાના ભગવત્સ્મરણ

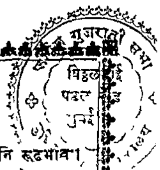
× × ×

અમારા મિત્ર અને આ પત્રના તત્રી રા ગોવિન્દલાલ હરગોવિન્દ ભટ્ટ વડોદરા કોલેજમા સસ્કૃતના આસી પ્રોફેસર તરીકે નીમાયાથી અમે તેમને સહર્ષ અભિનન્દન આપીએ છીએ

× × ×

વિજ્ઞપ્તિ

જે ગ્રાહકોના લવાજમ હજુ સુધી ન આવ્યા હોય તેમણે પ્રકાશક તત્રીને સત્વર મોકલી આપવા વડોદરાના ગ્રાહકોએ તત્રીને વડોદરામાજ લવાજમ આપવુ. જેમનુ લવાજમ આ અક મળ્યા પછી નહિ આવ્યુ હોય તેમને આગળના અકો વી પી થી મોકલવામા આવશે

॥ श्रीकृष्णाय नम ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नम ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नम ॥

क्वेमा स्त्रियोवनचरीर्व्यभिचारदुष्टा कृष्णे क्व चैष परमात्मनि रूढभाव।
न.वीश्वरोनुभजतोविदुषोपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्त ॥

पुष्टिसुधा.

પુસ્તક ૫ { સવત્ ૧૯૮૨ શ્રાવણ ભાદ્રપદ આશ્વિન્ ૧૫ } અઙ્ક ૧૦-૧૧-૧૨

પરિવેષ્ટા

વે શા સ મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી
એમ્ એ, મિ ઇ એસ્, ઍસ ટિ મિ,
એમ્ આર એ એસ (બૉ) પુના સિટિ

મુદ્રક

ગોવિન્દજી ડાહ્યાભાઈ નાયક
શ્રી 'અનાવિલ બન્ધુ' પ્રિ પ્રેસ
બરાનપુરી ભાગોળ, સુરત

મન્ત્રી

ગોવિન્દલાલ હરિગોવિન્દ ભટ્ટ એમ્ એ
વડોદરા

પ્રકાશકતન્ત્રી

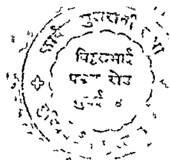
ઉજમશી બાપુજી કાપડીઆ બી એ
" પુષ્ટિસુધા " કાર્યાલય, ધધુકા

વાર્ષિક ન્યોછાવર રૂ ૨-૪-૦

છુટક અકના ૦-૪-૦

पानेप्यप्रच्युतरसौघपूर्णमितिभावः। एतादृशं निजं रूपं दर्शयेति अत्रान्तरङ्गानां त्रैविध्येपि केवलं स्वरूपानन्दरसैकनिष्ठत्वेनैकविध रसात्मकरूपदर्शनमेव प्रार्थितम् ॥ ७॥ अथ त्रिविधाः साधारणभक्त यथादृष्टं बहुविधरसयुक्तस्वरूपदर्शनमेव प्रार्थयन्ते क्वचित्क्षणमिति क्वचित्कस्मिंश्चित्समये क्षणं वैणिकेषु वीणावादकेषु दत्तौ तन्नादा धीनकृतौ कर्णौ येन तत्। पुनः कदाचित् कस्मिंश्चित् काले उद्गाने उच्चैर्गान उत्कृष्टे गाने वा कृतमवधानं तदेकचित्तत्वं येन। पुनःक्वचन हास्ययुक्ता वाचः भाषमाणम्। एवंभूतं रूपं दर्शयेति। एतेषां राजससात्त्विकतामसाना साधारणत्वात् तत्तद्भावज्ञापकविशेषणत्रयेण त्रिविधस्वरूपदर्शनप्रार्थनमत्रासाधारणान्तरङ्गाणां साक्षादन्योन्यं परमफलरूपप्रभुस्वरूपानन्दरसैकभोक्तृत्वादस्य रसस्य चातिगोप्य त्वेनैवाधिकरसत्वसिद्धेः। एतद्गोपनार्थमादावन्ते च साधारणत्रिविध भक्तप्रार्थ्यस्वरूपदर्शननिरूपणेन संपुटीकृत्य तन्मध्ये तत्स्थापित मितिभावः सर्वत्रातिवैक्लव्यात् प्रतिश्लोकं स्वरूपदर्शनमेव प्रार्थितम् ॥ ८ ॥ एवं त्रिविधभक्तकृतप्रभुस्वरूपदर्शनप्रार्थनमुक्त्वा एतदष्टक पाठजनितं यथाधिकारं त्रिविधं फलं निरूप्यते श्रीगोकुलेशेति इदंश्रीगोकुलेशाष्टकं नित्यं श्रद्धया यः पठति स इष्टं फलं प्राप्नोतीति। ततश्च तदीयं रूपमवश्यं पश्यतीति। पश्चात् हर्षयुक्तःसन् 'तत्प्रभु- स्वरूपं स्वाधीनं च करोति। राजसानां वाञ्छितप्राप्तिः। सात्त्विकानां स्वरूपदर्शनम्। तामसानां स्वरूपाधीनकरणं च। इति फले त्रैविध्यम् ॥ ९ ॥

इतिश्रीकृष्णरायप्रोक्तं स्वकृतश्रीगोकुलेशाष्टकविवरणं सम्पूर्णम् ॥

श्रीकृष्णाय नमः

श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः

श्रीमद्वल्लभाचार्यजीविरचित

श्रीभागवतार्थनिबन्धनो संक्षिप्त भावार्थ.

परम आनन्दरूप सर्गविसर्गादि दश लीलाथी युक्त, सदा सर्व भक्तना उद्धार निमित्त प्रकाशमान अने सर्वथी पर एवा कृष्णने नमन करीए छीए (१) श्रीमद्भागवतरूप समस्त शास्त्रमां, स्कन्धमां, प्रकरणमां, अध्यायमां, वाक्यमां, पदमां, अने अक्षरमां विरोध न आवे तेम [1]सात रीते एक अर्थने जाणनारो पुरुष संसारथी मुक्त थाय छे (२) [2]आनंदरूप [3]हरिनी लीला ए समग्र श्रीभागवतनो अर्थ छे ते लीला दश प्रकारनी छे, ते श्रीमद्भागवतना द्वितीय स्कंधना दशमा अध्यायना प्रथम श्लोकमां लखेल छे

अत्र सर्गो विसर्गश्च स्थानं पोषणमूतयः ।

मन्वंतरेशानुकथा निरोधो मुक्तिराश्रयः ॥

अर्थ—आ श्रीमद्भागवतमां सर्ग, विसर्ग, स्थान, पोषण, ऊति, मन्वंतर, ईशानुकथा, निरोध, मुक्ति अने आश्रय ए दश प्रकारनी लीला तृतीयस्कंधथी द्वादशस्कंध सुधी अनुक्रमे एक एक स्कंधमां निरूपण करेली छे, अने प्रथम स्कंधमां अधिकारीनुं तथा द्वितीयस्कंधमां साधनोनुं निरूपण छे (३, ४) ए प्रमाणे बार स्कंधोथी बारलीलानुं निरूपण छे तेमां तृतीयस्कंधथी द्वादश स्कंध सुधी दश स्कंधमां दश प्रकारनी लीला निरूपण करी छे (५) प्रथम स्कन्धमां श्रोता अने वक्ताना लक्षणो बतावेला छे, अने द्वितीयस्कन्धमां श्रवणना अंगनुं निरूपण छे तेथी अधिकारी अने साधनरूप जे बे लीला छे ते उपरनी दश लीलाना अंगनी छे. एटले मंगलाचरणमां "दशलीलायुक्त" एवुं जे विशेषण आपेलुं छे तेमां बाध आवतो नथी ए प्रमाणे द्वादशस्कंधनुं आ पुराण भगवाननुं ज स्वरूप छे (६) वेदमां द्वादशात्मा पुरुष कह्यो छे केमके पुरुषमां बार अंग रहेला छे तेनी गणना आ प्रमाणे छे कटीना पाछला बे भाग, बे हस्तना मूल, मस्तक, हृदय, हाथना बे अग्र भाग, बे चरण, अने बे स्तन ए प्रमाणे बारअंगनी गणना छे (७) श्रीमद्भागवतना द्वादशस्कंध प्रभुना द्वादश अंगरूप छे तेनी गणना आ प्रमाणे छे–

---

[1] शास्त्रार्थ, स्कंधार्थ, प्रकरणार्थ अने अध्यायार्थ एम चार प्रकारना अर्थ आ निबंधमां छे अने वाक्यार्थ, पदार्थ अने अक्षरार्थ श्रीसुबोधिनीजीमां आवशे [2] आनंदरूपनी लीला पण आनंदरूप छे तेथी सुखरूप छे [3] दुःखने हरनार हरिनी लीला छे तेथी दुःख निवृत्त छे अने ते स्वतन्त्र पुरुषार्थरूप छे

અર્થેજ તૃતીય પ્રકરણમા ૧૨ અધ્યાયથી વૈરાગ્યનુ નિરૂપણ કર્યું છે, અને ત્યારેજ પરીક્ષિતને શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રવણને અર્થે ઉત્તમ વૈરાગ્યવાળો અધિકાર સિદ્ધ થયો શ્રીસૂતનો નામવિક્રયદોષ તેમજ નારદને સત્તા, અધિકારરૂપ પ્રતિબન્ધ—આ ઉભયે દોષ શ્રીશુકદેવજીમા ન હતા તેથી એમને દૃઢ વૈરાગ્ય હોવાથી શ્રીશુકનો શ્રીમદ્ભાગવતને વિષે ઉત્તમ અધિકાર હતો તેને લીધે એમની ભક્તિ દૃઢ થઈ હતી અને એમનો ભગવાનને વિષે પ્રવેશ થવારૂપી લય પણ સત્વર સિદ્ધ જ હતો, ફક્ત એમને પરીક્ષિત જેવા ભક્તને ભગવત્કથાનું શ્રવણ કરાવવાનુ હતું તેથી જ એમને સત્વર ભગવત્પ્રવેશ થવામા વિલમ્બ થયો હતો

ભક્તોના મરણ સમયે ભગવત્કથાનો પ્રતિબન્ધ થાય એ યુક્ત છે એ રીતે એમ ધ્વનિત થાય છે કે નામવિક્રયરૂપી દોષ તથા સત્તા–અધિકારનો લોભ દૂર કરવાથી અને શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રવણની આવૃત્તિ કરવાથી દૃઢ વૈરાગ્ય સિદ્ધ થાય છે

આ પ્રકરણમા વક્તા નારદજીના શ્રોતા વ્યાસજી પોતે તર્કથી સર્વ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે એમ છે, ભગવાનના જ્ઞાનાવતાર છે, છતા પણ એમને પરપ્રાપ્તિમા ભગવાન્ વિના નાના પ્રકારના અન્ય સર્વ સાધનોનુ વિશેષ જ્ઞાન છે અને તેમા અત્યન્ત આસક્તિ છે એમનો અધિકાર મધ્યમ છે, વળી નારદનો ઉપદેશ વ્યાસજી તત્ક્ષણેજ પ્રમાણરૂપ ગણતા નથી, પણ પોતાને સમાધિમા જ્યારે નારદનો ઉપદેશ યથાર્થ અનુભવાય છે ત્યારે તેમણે નારદનો ઉપદેશ પ્રમાણ ગણ્યો છે, ત્યા સુધી પોતે એ ઉપદેશને દુર્બલ સમજતા હતા તેથી પણ વ્યાસજી મધ્યમ અધિકારવાળા છે, જ્યારે શ્રોતા પરીક્ષિતને ગુરુ શ્રીશુકદેવજીના કથનમાત્રથીજ સર્વ સન્દેહની નિવૃત્તિ થઇ હતી તેમનો વૈરાગ્ય ઉત્તમ હતો। અને અન્તે મહાફલ પણ થયુ હતુ। તેથી પરીક્ષિતનો શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રોતા તરીકેનો અધિકાર શૌનકાદિ ઋષિઓ તથા વ્યાસજી કરતા ઉત્તમ છે એમ સમજવુ સત પારાણિક શ્રીમદ્ભાગવતની ઉત્પત્તિ તથા પ્રવૃત્તિ જે હેતુપૂર્વક કહી છે તે પોતાના અધિકારથી કહી નથી, પણ શ્રીમદ્ભાગવતની કથાના પ્રસઙ્ગરૂપે કહી છે, તેથી પ્રથમ પ્રકરણના (૧–૩) ત્રણ અધ્યાયમા પ્રસઙ્ગ કહ્યો છે, દ્વિતીય પ્રકરણના (૪–૫–૬) ત્રણ અધ્યાયમા શ્રીમદ્ભાગવત થવાનો હેતુ કહ્યો છે, અને તૃતીય પ્રકરણમા (૭–૧૯) તેર અધ્યાયમા શ્રીમદ્ભાગવતની ઉત્પત્તિ તથા પ્રવૃત્તિનુ કથન છે એ રીતે પ્રથમ પ્રકરણ હીન, દ્વિતીય પ્રકરણ મધ્યમ, તથા તૃતીય પ્રકરણ ઉત્તમ કહેવાય છે હીન પ્રકરણમા ષટ્પ્રશ્ન કરી પ્રસઙ્ગ કહ્યો ત્યાર પછી મધ્યમ પ્રકરણમા નારદજી વ્યાસજીને શ્રીમદ્ભાગવત કરવાનુ કહે છે તે ઉપરથી વ્યાસજી શ્રીમદ્ભાગવત કહે છે, એટલે કથાનો પ્રારમ્ભ થાય છે, તે ઉત્તમ પ્રકરણમા આવે છે

દ્વિતીય મધ્યમ પ્રકરણમા તેમજ પ્રથમ હીન પ્રકરણમા ત્રણ ત્રણ અધ્યાય છે, અને પ્રત્યેકમા એક અધ્યાયમા પ્રશ્નોનુ નિરૂપણ છે તથા બીજા બે અધ્યાયવડે તે પ્રશ્નના ઉત્તરનુ નિરૂપણ છે વળી નારદજી કરતા વ્યાસ ઉત્તમ છે તેથી નારદજી વ્યાસની પાસે શ્રીમદ્ભાગવતની કથા કરવા આવ્યા નથી, પરન્તુ ખેદનિવૃત્ત કરી સન્તોષ પામવા શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્ર કરવાનુ સૂચન કરે છે, તેથી પણ એમનો અધિકાર મધ્યમ છે

ઉત્તમ પ્રકરણમા શ્રોતા પરીક્ષિતનો અધિકાર વૈરાગ્યથી સિદ્ધ થયો છે એટલે તેમણે "જીવે મરણ સમયે શુ કરવુ ? અને સર્વદા શુ કરવુ ?" એવો શ્રીશુકદેવજીને પ્રશ્ન કર્યો છે એટલો અધિકાર જ પ્રથમ સ્કન્ધમાં નિરૂપિત કર્યો છે તેનો ઉત્તર દ્વિતીય સ્કન્ધમા આપ્યો છે.

શ્રીશુકદેવજીનો વૈરાગ્યયુક્ત ઉત્તમ અધિકાર સ્પષ્ટ જ છે, એટલે તેનુ વિશેષ કથન કર્યું નથી શ્રીશુકદેવજીએ શ્રીભાગવતના શ્રવણનુ સામાન્ય અઙ્ગ એક દ્વિતીય સ્કન્ધથીજ કહ્યુ છે; તેમા પ્રથમ શ્રોતાનું ઉત્તમપણુ સિદ્ધ થવા માટે સામાન્ય તથા વિશેષ એમ બે પ્રકારના પ્રશ્નો શ્રોતાએ કર્યા છે તેમના ઉત્તરનુ કથન શ્રીશુકદેવજીએ ફક્ત બે અધ્યાયથી કર્યું છે, બાકી સર્વ પ્રશ્નનો વિશેષ ઉત્તર તો સમ્પૂર્ણ શ્રીમદ્ભાગવતથી જ થશે તેથી સમસ્ત ભાગવતનો પ્રશ્નાધ્યાય પ્રથમ સ્કન્ધનો પ્રથમાધ્યાય છે, કારણ કે એમા પૂછેલા પ્રશ્નના વિશેષ ઉત્તરરૂપે શ્રીમદ્ભાગવત પ્રવૃત્ત થયુ છે એ ષટ્પ્રશ્ન શ્રીકૃષ્ણવિષયક છે તેથી શ્રીમદ્ભાગવતમા ભગવાનનુ પ્રતિપાદન છે **ભગ** શબ્દથી ઐશ્વર્ય, વીર્ય, શ્રી, યશ, જ્ઞાન, તથા વૈરાગ્ય એ ષટ્ ગુણોનો બોધ થાય છે, અને આ ષટ્ ધર્મથી વિશિષ્ટ થયલા ધર્મા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ છે ષટ્ પ્રશ્નો ભગવાનના પ્રત્યેક ષટ્ ગુણનુ પ્રતિપાદન કરે છે (જુઓ પ્રથમાધ્યાયના સારાંશ તથા પૃથક્કરણ) તેથી શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રત્યેક બે સ્કન્ધથી ભગવાનના એક એક ગુણનુ નિરૂપણ થાય છે જેમકે પ્રથમ બે સ્કન્ધ વડે ભગવાનના જ્ઞાનધર્મનુ, તૃતીયચતુર્થસ્કન્ધ વડે સર્ગવિસર્ગલીલાથી ભગવાનના વૈરાગ્યધર્મનુ પઞ્ચમ તથા ષષ્ઠ સ્કન્ધના સ્થાન તથા પુષ્ટિલીલા વડે દ્વિવિધ (વીર્યાદિ) ધર્મનુ, સપ્તમ અષ્ટમ સ્કન્ધ વડે ભગવાનના ઐશ્વર્યધર્મનુ, નવમ દશમ સ્કન્ધવડે ભગવાનના યશધર્મનું, તથા એકાદશ દ્વાદશ સ્કન્ધવડે ભગવાનના શ્રીધર્મનુ નિરૂપણ થાય છે એ રીતે શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્ર ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનુ નિરૂપણ કરે છે

પ્રથમાધ્યાય.

આ અધ્યાયના વાક્યના અર્થનો સંગ્રહ થાય ત્યારે સમગ્ર અધ્યાયનો સમુદાયરૂપ અર્થ નિશ્ચિત થઇ શકે તેથી પ્રથમ શ્લોકનો અર્થ આપે છે પ્રથમ શ્લોકનો અર્થ મઙ્ગલ છે દ્વિતીય તથા તૃતીય શ્લોક પ્રકૃત એવા શ્રીમદ્ભાગવતને વિષે નિગમકલ્પતરુનુ ફલરૂપત્વ તથા કેવલ રસાત્મકત્વ અને પાનયોગ્યત્વ પ્રતિપાદિત કરી શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્રનો ઉત્કર્ષ સિદ્ધ કરે છે ચતુર્થ તથા પઞ્ચમ શ્લોકવડે શ્રીમદ્ભાગવતનો પ્રસઙ્ગ ચર્ચે છે નૈમિષારણ્યને વિષે શ્રીશૌનકાદિક ઋષિઓ સહસ્રસંવત્સરના અન્તે સિદ્ધ થાય એવો દીર્ઘસત્ર પ્રારમ્ભીને અવકાશના સમયમા હરિગાથાનુ ગાન કરવાને બેઠા હતા અને ત્યા શ્રીસૂતપૌરાણિક આવ્યા તેમને ભગવત્કથાનુ ગાન-વ્યાખ્યાન કરતા આવડે છે અને તેઓના સર્વ પ્રશ્નનુ સમાધાન શ્રીસૂત કરી શકશે એમ નિશ્ચય તેમને થયો હતો, તેથી તેમણે એ શ્રીસૂત જેમને વેદવ્યતિરિક્ત સર્વજ્ઞાન હતુ તેવાને પણ પોતાની સભામા તેમના બહુશ્રુતત્વને લીધે બહુમાન આપ્યુ, અને ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણવિષયક ષટ્ પ્રશ્ન કર્યા. ષષ્ઠથી અષ્ટમ (૬-૭-૮) શ્લોક પર્યન્ત શ્રીસૂતની પ્રશંસા કરી છે એ રીતે પ્રથમ અષ્ટ શ્લોક વડે ઉપોદ્ઘાત થયો છે નવમ શ્લોક વડે પ્રથમ પ્રશ્ન[1] અર્થાત્ ધર્મપરત્વે કર્યો છે દ્વિતીય પ્રશ્ન ૧૦-૧૨॥ એમ ૨॥ શ્લોકવડે સાધન-જ્ઞાન પરત્વે કર્યો[2] છે ત્યાર પછી શ્રીકૃષ્ણને વિષે ચાર પ્રકારે પ્રશ્ન કર્યા છે તેમા પ્રથમ પ્રશ્ન શ્રીકૃષ્ણના[3] અવતારપ્રયોજનસમ્બન્ધી છે અને તે ૧૨-૧૬ શ્લોકમા કર્યો છે, દ્વિતીય પ્રશ્ન શ્રીકૃષ્ણના લીલા[4] કર્મ-ક્રિયાસમ્બન્ધી છે અને તેનુ નિરૂપણ ૧૭ મા શ્લોકમા છે, તૃતીય પ્રશ્ન શ્રીજીના[5] રૂપસમ્બન્ધી છે અને તેનુ નિરૂપણ ૨૦ મા શ્લોકમા

(૫) પઞ્ચમ પ્રશ્ન ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણભગવાનના રૂપસમ્બન્ધી છે, અને તેનુ નિરૂપણ પ્રથમ અધ્યાયના ૨૦ મા શ્લોકમા કર્યુ છે એનો ઉત્તર તૃતીય અધ્યાયમા (૧–૫) પાચ શ્લોક વડે પુરુષોત્તમ ભગવાનના રૂપનુ તથા (૬૧–૫–૨૭) શ્લોકવડે અંશાવતારના રૂપોનુ નિરૂપણ કરી આપે છે, અને અન્તે સિદ્ધ કરે છે કે હરિ ભગવાનના અવતાર અસઙ્ખ્યેય છે એ અવતારો તથા ઋષિ, મનુ, દેવ, મનુપુત્ર, પ્રજાપતિ એ સર્વ પુરુષ ભગવાનના અંશ કલા છે, જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ સાક્ષાત્ ભગવાન્ છે, અને એ શ્રીકૃષ્ણભગવાન્ જ યુગે યુગે દૈત્યથી પીડા પામતા જગતને આનન્દ-સુખનુ દાન કરે છે

(૬) આ કલિયુગમા અનવતારદશામા ધર્મ કોને શરણે ગયો છે ? એ ષષ્ઠ પ્રશ્ન આ અધ્યાયના અન્તિમ ૨૩ મા શ્લોકમા કર્યો છે એનો ઉત્તર તૃતીય અધ્યાયમા ૪૩ મા શ્લોકમા આપ્યો છે ત્યા સ્પષ્ટ ઉત્તર આપ્યો છે કે કૃષ્ણપ્રભુ સ્વધામને વિષે પધાર્યા તેમની સાથે જ ધર્મ પણ ચાલ્યો ગયો છે કલિકાલમા ધર્મ સ્થિતિ કરતો હોય તો કોને શરણ થયો છે એમ ચિન્તા કરવી યોગ્ય છે કલિયુગ અન્ધકાર સમાન છે તેથી લોકોના જ્ઞાનચક્ષુ બન્ધ થઇ ગયા છે તેઓ અન્ધ છે એમ નહિ પરન્તુ અન્ધ જેવા જ છે એથી પુન ધર્મનુ સ્થાપન કરવાને અર્થે આ પુરાણભાસ્કર શ્રીમદ્ભાગવતનુ પ્રાકટ્ય ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે કરાવ્યુ છે એ શ્રીમદ્ભાગવત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનુ નામાત્મક સ્વરૂપ છે તેથી એનો આશ્રય કરવાથી કલિકાલના જીવોને ધર્મ પણ સિદ્ધ થશે !

આ ષટ્ પ્રશ્નમાથી પ્રથમ ચાર પ્રશ્નનો ઉત્તર સૂતે દ્વિતીય અધ્યાયમા અને છેલ્લા બે પ્રશ્નનો ઉત્તર તૃતીય અધ્યાયમા આપ્યો છે

આ ષટ્ પ્રશ્નના વિશેષ ઉત્તર સાથે શ્રીશુકમુખે જે શ્રીમદ્ભાગવત પોતે શ્રવણ કર્યુ છે તેનુ શ્રવણ સૂત કરાવશે અને સમગ્ર ગ્રન્થનુ વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન કરશે ચતુર્મૂર્તિ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ સમગ્ર વેદના પૂર્વ–કર્મકાણ્ડના તથા ઉત્તર-કાણ્ડના અર્થરૂપ થયા છે તેથી પ્રથમ પ્રશ્નદ્વય પૂર્વકાણ્ડના વેદાર્થભૂત પરબ્રહ્મ ભગવાનને વિષે છે, અને અવશિષ્ટ પ્રશ્નચતુષ્ટય ચતુર્મૂર્તિ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનુ નિરૂપણ કરે છે અર્થાત્ શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્ર વેદમા સિદ્ધ કરેલી પરબ્રહ્મની ક્રિયાશક્તિ તથા જ્ઞાનશક્તિ—એ ઉભયશક્તિવિશિષ્ટ તથા તે ઉપરાન્ત અન્ય સર્વ શક્તિથી વિશિષ્ટ થયેલા પરબ્રહ્મ સાકાર પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનુ વિસ્તારપૂર્વક નિરૂપણ કરે છે અર્થાત્ શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્ર વેદના અર્થનુ ઉપબૃંહણ કરે છે આ ષટ્ પ્રશ્નના ઉત્તરો તથા વિશેષ વ્યાખ્યાન હૃદયને વિષે પરમાર્થત તત્ત્વરૂપે સ્થિર થાય તો ભગવાનના સર્વ ધર્મનુ તથા સર્વ પદાર્થનુ જ્ઞાન થાય.

છેલા ચાર પ્રકારના પ્રશ્નમા પણ અવતારદશા તથા અનવતારદશામા સુકૃત થવા વિષયક બે વિભાગ છે એક વિભાગમા ૩–૪–૫ પ્રશ્નનો તથા બીજા વિભાગમા ષષ્ઠ પ્રશ્નનો સમાવેશ કરવો આ રીતે શ્રીકૃષ્ણજન્મપ્રયોજનનો પ્રશ્ન, શ્રીકૃષ્ણની લીલા ક્રિયાનો પ્રશ્ન તથા શ્રીકૃષ્ણના અનેકરૂપસમ્બન્ધી પ્રશ્ન–આ ત્રણે પ્રશ્નનો એકત્ર સમાવેશ કરવાનો હેતુ છે તે એ છે કે ભગવાન્ અવતાર ધારણ કરી પ્રથમ તો નિજ ભક્તોને મુક્તિ આપે છે, કારણ કે એમને અર્થે પોતે પ્રકટ થયા છે એ રીતે ભગવદવતારના પ્રયોજનસમ્બન્ધી પ્રશ્ન યથાર્થ રીતે ઉત્પન્ન છે ભગવાન્ સૃષ્ટ્યાદિક્રિયા લીલા કરી જ્ઞાની જીવોને પોતાનુ અનાદિક માહાત્મ્યજ્ઞાન કરાવી મુક્તિ આપે છે એ રીતે ભગવાનના સૃષ્ટ્યાદિ લીલાકર્મવિષયકપ્રશ્ન પણ યથોચિત છે વળી ભગવાન્ યોગિજનોને ધ્યાન કરવા યોગ્ય સુન્દરરૂપ ધારણ કરી તેમને મોક્ષ આપે છે–એ

રીતે રૂપવિષયક પ્રશ્ન પણ યથાયોગ્ય છે "પુણ્યશ્લોક કીર્તનકારોથી ગવાતા ભગવાનનો વશ કોણ શ્રવણ ન કરે-" એ પ્રકારનો શ્રવણ પ્રતિ આદર સિદ્ધ કરનાર મધ્યમ ૧૬ મા શ્લોકના પ્રશ્ન વડે એમ સૂચિત થાય છે ભગવદ્યશનુ શ્રવણ આદરપૂર્વક કરતા હોય એના અનહિત ભક્તને પણ ભગવાન્ મુક્તિ આપે છે—એ રીતે મધ્યમા શ્રવણાદરવિષયક પ્રશ્ન પણ સાર્થક છે બીજા વિભાગમા પડતો અન્તિમ પ્રશ્ન અનવતારદશામા આધુનિક કલિકાલ સમયમા ધર્મ કોને શરણ ગયો? અર્થાત્ ક્યા ધર્મિને શરણ જવાથી કલિકાલમા ઉદ્ધાર થાય-મુક્તિરૂપી શ્રેય થાય એ પ્રશ્ન પણ પ્રથમ વિભાગના પ્રશ્નના જેટલોજ સમાન બનવાનો છે કારણકે એ પ્રશ્ન પણ ૩-૪-૫ પ્રશ્નની માફક ભગવાનની કલિકાલમા જીવને મુક્તિ આપવાની શક્તિનુ સૂચન કરે છે કલિકાલમા ભગવાન્ શ્રીમદ્ભાગવતરૂપી નામાત્મક સ્વરૂપે જીવોનો ઉદ્ધાર કરે છે એ રીતે જેમ ત્રણે પ્રશ્નો ભગવાનના વિમોચક સ્વભાવનુ નિરૂપણ કરે છે, તેવીજ રીતે વેદાર્થનુ પ્રતિપાદન કરતા પ્રથમ બે પ્રશ્ન પણ વેદાત્મક નામ પ્રપચ્ચને વિષે રમણ કરતા પ્રભુ જીવોના બન્ધનો દૂર કરી તેમને મુક્તિ આપે છે એ રીતે પ્રશ્નચતુષ્ટયનુ પર્યવસાન ભગવાનની વિમોચક શક્તિનુ નિરૂપણ કરવામા થઈ જાય છે.

હવે આ પ્રશ્નનુ શ્રવણ કરનારો શ્રોતાનો અધિકાર નિરૂપણ કરવો જોઇએ તે ૨૧ મા શ્લોકમા કહે છે અન્ય સર્વકર્મથી નિવૃત્ત થઇ હરિકથાના શ્રવણને અર્થે જ સાવકાશ થયેલા જિજ્ઞાસુ જીવો જ આ શાસ્ત્રનુ શ્રવણ કરવાને અધિકારી છે તેમણે ચિત્તવિક્ષેપ ન લાગે એવા તથા આસુરાવેશ ઉત્પન્ન કરી બુદ્ધિનો નાશ ન કરે એવા કોઇ પવિત્ર વિષ્ણ્વયન—હરિસ્થાનને વિષે બેસી ભગવત્કથાનુ શ્રવણ કરવા તથા જિજ્ઞાસાપૂર્વક તત્ત્વાર્થ સમજવો આ પ્રશ્નના ઉત્તરનુ કથન કરનારા વક્તાનો અધિકાર એ છે કે તેણે શ્રીમદ્ભાગવતનુ શ્રવણ ભક્તમુખદ્વારા કરેલુ હોવુ જોઇએ એ રીતના વક્તા શ્રીસૂત હતા, તેમણે ભારતાદિ ઇતિહાસ, પુરાણો, ધર્મશાસ્ત્રો, હરિગાથા-પ્રગાથા તથા સર્વ મોક્ષશાસ્ત્રો, શ્રીનારાયણાદિ ઋષિ, મુનિ, ગુરુ ઇત્યાદિ પાસે શ્રવણ કર્યા હતા તેમણે તેમનુ અધ્યયન કર્યું હતુ, વ્યાખ્યાન પણ કર્યું હતુ, તે બહુશ્રુત હતા અને શ્રીમદ્ભાગવતનુ શ્રવણ તો તેમણે ઉત્તમ વૈરાગ્યયુક્ત ભક્ત શ્રીશુકદેવજીના મુખે પ્રાપ્ત કર્યું હતુ એટલે તેમણે ઉત્તર આપવાનો પ્રારમ્ભ કર્યો (અપૂર્ણ)

પરમ તત્ત્વ

જગત્ પરના ઈશ્વરવાદી એટલે ઈશ્વરનુ અસ્તિત્વ સ્વીકારનારા તમામ ધર્મો જેવા કે હિંદુ, મુસલમાન, ક્રિશ્ચીયન આદિ સર્વે માત્ર એકજ ઈશ્વરનો સ્વીકાર કરે છે જડવાદીઓ તથા અજ્ઞેય વાદીઓ પણ પરમાણુ (ether) કે અજ્ઞેય તત્ત્વના નામથી એકજ પરમ તત્ત્વ સ્વીકારે છે એટલે આ તો સ્વત સિદ્ધ થાય છે કે પૃથ્વી પરના દરેક મનુષ્ય એકજ પરમ તત્ત્વના ઉપાસક છે તેના નામોમા તથા ગુણોમા અને તેને પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગોમા માત્ર ભેદ છે જે જેવી દૃષ્ટિથી જુએ છે તે તે તે નામ અને રૂપોથી ઓળખે છે ને ઓળખાવે છે સામાન્ય દૃષ્ટાંત તરીકે એક દીપ છે, તેની ચોતરફ જુદા જુદા રગના કાચ ગોઠવ્યા છે હવે તે ભિન્ન ભિન્ન રગના કાચમાથી જોનારને તે દીપનો રગ જેવા રગના કાચમાથી જોશે તેવો જણાશે, જ્યારે દીપ તો એકજ અને રગના ભેદ વિનાનોજ છે ભેદ માત્ર કાચરૂપી મધ્યસ્થ વસ્તુનોજ છે, એટલે પરમ તત્ત્વમા પણ મધ્યસ્થ વસ્તુ તરીકે જોનારની દૃષ્ટિ તથા બુદ્ધિનોજ છે આ પરમ સિદ્ધાંત પૃથ્વી પરના પ્રાચીનમા પ્રાચીન મનાતા વેદમા પણ પ્રતિપાદિત કરેલો છે

इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरथो दिव्यः स सुपर्णो गरुत्मान्।
एकं सद्विप्रा बहुधा वदन्त्यग्निं यमं मातरिश्वानमाहुः ॥

(ઋગ્વેદ ૧૦ ૧૬૪ ૪૬)

તેઓ તેને ઇન્દ્ર, મિત્ર, વરુણ કે અગ્નિ કહે છે, દિવ્ય ગરુત્મત્ (સૂર્ય) પક્ષી પણ કહે છે
વિપ્રો-ઋષિઓ તે એક તત્ત્વને અનેક પ્રકારે સબોધે છે તેઓ તેને અગ્નિ, યમ, માતરિશ્વા કહે છે

આવો સરલ સિદ્ધાંત હોવા છતા નાહક ધાર્મિક વિગ્રહો અને ખુનામરકી શા માટે જોઇએ? જ્યારે આમ છે તો પછી એક બીજાના ધર્મનુ અપમાન કે નિંદા કરવી એ મહાપાપ છે અને તે નિંદા કરવી તે જે નામથી અને રૂપથી પોતે પોતાના પરમતત્ત્વને ઓળખતો હોય તેનીજ નિંદા કરવા બરાબર છે જો હિંદુ મુસલમાનની મસજીદ કે ધર્મનુ અપમાન કે નિંદા કરે તો તે પોતે આ અદ્વિતીય પરમ તત્ત્વનેજ ભગવાન્, ઈશ્વર કે પરબ્રહ્મના જે નામથી ઓળખતો હોય તેનુજ અપમાન ને નિંદા કરવાનુ પાપ કરે છે તેવીજ રીતે મુસલમાન હિંદુના મંદિર કે મૂર્તિનુ અપમાન કરે તો તેણે અલ્લાનો મહા ભયંકર ગુન્હો કર્યો ગણાય

અલબત્ત દરેકને પોતપોતાનો સિદ્ધાંત ફેલાવવાનો તથા તેને પોતાની દૃષ્ટિથી સારો કહેવાનો હક્ક છે જે જેવી દૃષ્ટિથી જુએ તેને તે રૂપ પસંદ પડે, ને તે તેને પ્રાપ્ત કરવા સુખેથી પ્રયાસ કરે, પરંતુ કોઈ પણ ધર્મની અવગણના કે નિંદા તો નજ થાય હિંદુઓની મૂર્તિપૂજા માટે અગાઉ મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન આદિ તેમજ આર્યસમાજ આદિ હિંદુ નિરાકારવાદિઓની ગેરસમજને લીધે સખત વિરોધ હતો, પરંતુ હવે તે ગેરસમજ ઘણે અંશે દૂર થવાથી એટલો સખત રહ્યો નથી

જગત્ માત્ર મૂર્તિપૂજક છે ક્રિશ્ચિયનો તેમના દેવળ અને ક્રાઇસ્ટની છબી પવિત્ર માને છે મુસલમાનો પણ મસજીદ અને કબરોને પૂજે છે શીખો ગ્રંથ સાહેબને પૂજ્ય ગણે છે જગતના સર્વ મનુષ્યો પોતપોતાના સ્નેહીઓ અને સબંધીઓની તસવીર કે પ્રતિમા પ્રત્યે પ્રેમ ધરાવે છે, એજ રીતે હિંદુઓ મૂર્તિપૂજાદ્વારા ઈશ્વરનુ એટલે તેજ પરમ તત્ત્વનુ ચિંતન અને પૂજન કરે છે આવા સ્પષ્ટ સિદ્ધાંતો છતા ધર્મના બહાને ખોટા વિરોધો કેમ સંભવે? હાલમા તો આ વિરોધો ઘણાજ અસહ્ય થઇ પડી દેશને અધોગતિમા ઉતારી રહ્યા છે, તો આવા એકતાના સિદ્ધાંતો માનનાર અને પ્રતિપાદન કરનાર દરેક ધર્મના આગેવાનોની (અને તેવા સત્પુરુષો પણ દરેક ધર્માનુયાયીમાથી અવશ્ય મળી આવશે) નિદાન પ્રતિવર્ષ પરિષદ્ ભરાવી દરેક ધર્મમાથી સમ તત્ત્વો શોધી તે તમામ આગેવાનોની સહીઓ સાથે છપાવી છુટથી વહેચવામા આવે તો હાલમા ગેરસમજુતથી પ્રસરી રહેલી તીવ્રજ્વાલાને કેટલેક અંશે શાંત કરે

શ્રીકૃષ્ણજન્મ.

શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ પૂર્ણપુરુષોત્તમ છે પરબ્રહ્મનો જન્મ થાય? પરબ્રહ્મને જન્મવાનુ હોય? પરબ્રહ્મનો જન્મ થાય તો સામાન્ય જીવ અને પરબ્રહ્મમા શો ભેદ?

પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનો જન્મ થયો હોય તો કદાચ તેમના અલૌકિકત્વની ક્ષતિ થાય, તેઓશ્રી પ્રાકૃત મનુજ તુલ્ય ગણાય તેવી ભીતિથી, સત્ય શુ છે તેનો વિચાર કર્યા વિના, પરબ્રહ્મનુ અલૌકિકત્વ સાચવવા અસત્યનો આશ્રય બાધક નથી એમ માનીને, ઘણા લેખકો શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ જ થયો નથી એમ દર્શાવવા ઉત્સુક જણાય છે નાગરગાયશિક્ષાના બીજા ભાગના પૃષ્ઠ ૧૧ મા દીનકિકરે "જ્યારે શ્રાવણ વદ ૮ આવી ત્યારે ભગવાન અદરથી વસુદેવ દેવકીજીની

પામે જેનમા પધાર્યા " એવો બાળકોને બોધ આપ્યો છે બાળકોને બોધ આપવામા અસત્યનો આશ્રય થવો ન જ જોઇએ બાળકો શ્રીકૃષ્ણને પરબ્રહ્મ માને તે માટે અથવા ગમે તે હેતુથી પણ બાળકોને બોધ આપવામા અસત્યનો આશ્રય કરવો એ ક્ષન્તવ્ય નથી જ હવે આપણે આ ઉક્તિ પ્રમાણપુરઃસર છે કે કેમ તે તપાસીશુ

" ભગવાન્ અદ્ધરથી વસુદેવ દેવકીજીની પાસે જેનમા પધાર્યા " એમ કહેવાથી લેખક એમ સૂચવના માગે છે કે ભગવાને દેવકીજીના ગર્ભમા વાસ કર્યો ન હતો વસુદેવે દેવકીજીમા ગર્ભાધાન કર્યું ન હતુ ગર્ભાધાન, ગર્ભવાસ, જન્મ વિગેરે થયા ન હતા

આ લેખકના વિચાર શ્રીમદ્ભાગવતને અનુસરે છે, કે શ્રીમદ્ભાગવતથી વિરુદ્ધ છે તે જોઈએ નવમ સ્કંધમા વંશનુ વર્ણન કરતા શ્રીશુક કહે છે

"वसुदेवस्तु देवक्यामष्टपुत्रानजीजनत् ॥
कीर्तिमन्तं सुषेणं च भद्रसेनमुदारधीः ।
ऋजुं संमर्दनं भद्रं संकर्षणमहीश्वरम् ॥
अष्टमस्तु तयोरासीत्स्वयमेव हरिः किल ।

શ્રીમદ્ભાગવત ૯ ૨૪ ૫૩,થી-૫૫

વસુદેવે દેવકીજીમા આઠ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા આનો અર્થ સ્પષ્ટ છે કે વસુદેવે દેવકીજીમા ગર્ભાધાન કર્યું અને તેથી એક પછી એક એમ આઠ પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા. તેમા આઠમા પુત્ર ભગવાન્ હરિ પોતેજ હતા, તેથી ભગવાન્ પણ વસુદેવે દેવકીજીમા ઉત્પન્ન કરેલ પુત્ર થયા કંસના કારાગૃહમા વસુદેવ દેવકીજી પાસે અધ્ધરથી પધાર્યા ન હતા

દશમસ્કંધના પ્રારંભમા પરીક્ષિત્ શુકદેવને ભગવાનનુ ચરિત વિસ્તારથી વર્ણવી કહેવા પ્રાર્થના કરે છે, તેથી શુકદેવ શ્રીકૃષ્ણચરિત વિસ્તારથી કહેવાનો પ્રારંભ કરે છે અહંકારી નૃપતિઓના વેષ રહેના દૈત્યોની સેનાના બહુ ભારથી પીડિત થઈ ભૂમિ બ્રહ્માને શરણ જાય છે બ્રહ્મા બીજા દેવો તથા ભૂમિસહિત ક્ષીરપયોનિધિના તીરે જઈ પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે ત્યારે આકાશવાણી થાય છે તેનુ શ્રવણ કરી બ્રહ્મા દેવોને કહે છે

वसुदेवगृहे साक्षाद्भगवान्पुरुषः परः ।
जनिष्यते तत्प्रियार्थं संभवन्तु सुरस्त्रियः ॥

શ્રીમદ્ભા ૧૦ ૧ ૨૩

વસુદેવના ગૃહમા સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ ભગવાન્ જન્મવાના છે ભગવાન્ જન્મવાના ન હોય પરંતુ અદ્ધરથીજ કંસના કારાગૃહમા વસુદેવ તથા દેવકીજી પાસે પધારવાના હોય તો બ્રહ્માનુ આ વાક્ય પણ અસંગત થાય

આગળ દેવકીજીના વસુદેવ સાથે લગ્ન થયા પછી દેવકીજીનુ પ્રિય કરવાની ઇચ્છાથી તેમને વળાવતી વખતે કંસ તેમનો રથ હાંકે છે તે સમયે આકાશવાણી થાય છે કે "**अस्यास्त्वामष्टमो गर्भो हन्ता यां वहसेऽबुध** ' શ્રીમદ્ભાગવત ૧૦ ૧ ૩૪ તેથી કંસને 'મારનાર દેવકીજીનો આઠમો ગર્ભ છે દેવકીજીના આઠમા ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થનાર બાળક શ્રીકૃષ્ણજ ભવિષ્યમા કંસનો વધ કરનાર છે ભગવાન્ દેવકીજીના ગર્ભમા પધારવાના ન હોય, અને તેમનો તેવી રીતે

જન્મ થવાનો ન હોય, પરંતુ કંસના કારાગૃહમા વસુદેવ તથા દેવકીજી પાસે અદ્ધરથી જ પધારવાના હોય તો આ આકાશવાણી પણ અસત્ય જ ઠરે

આકાશવાણીનુ શ્રવણ કરી કંસ દેવકીજીને મારવા તત્પર થયો વસુદેવના બોધથી અને દેવકીજીથી જે પુત્ર થાય તે તેને સમર્પણ કરવાના વચનથી તેણે દેવકીજીને ન માર્યા પછી

" अथ काल उपावृत्ते देवकी सर्वदेवता ।

पुत्रान्प्रसुषुवे चाष्टौ कन्यां चैवानुवत्सरम् ॥

શ્રીમદ્‌ભાગવત ૧૦-૧-૫૬

દેવકીજીએ આઠ પુત્ર અને એક કન્યાને વર્ષે વર્ષે જન્મ આપ્યો શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ થયો ન હોત અને તે કંસના કારાગૃહમા વસુદેવ અને દેવકીજી પાસે અધ્ધરથી જ પધાર્યા હોત તો શ્રીશુકજીનુ આ વચન પણ અસત્ય જ ઠરે

શ્રીમદ્‌ભાગવતના દશમસ્કંધના દ્વિતીય અધ્યાયમા ગર્ભાધાન સસ્કારનુ સ્પષ્ટ નિરૂપણ છે

भगवानपि विश्वात्मा भक्तानामभयंकरः ।

आविवेशांशभागेन मन आनकदुन्दुभेः ॥

स बिभ्रत्पौरुषं धाम भ्राजमानो यथा रविः ॥

दुरासदोऽतिदुर्धर्षो भूतानां संबभूव ह ॥

ततो जगन्मङ्गलमच्युतांशं समाहितं शूरसुतेन देवी ।

दधार सर्वात्मकमात्मभूतं काष्ठा यथानंदकरं मनस्तः ॥

सा देवकी सर्वजगन्निवासनिवासभूता नितरां न रेजे ।

भोजेन्द्रगेहे ऽग्निशिखेव रुद्धा सरस्वती ज्ञानखले यथा सती॥

तां वीक्ष्य कंसः प्रभया जितान्तरां विरोचयन्तीं भवनं शुचिस्मिताम् ।

आहेष मे प्राणहरो हरिर्गुहां ध्रुवं श्रितो यन्न पुरेयमीदृशी ॥

શ્રીમદ્‌ભાગવત ૧૦-૨-૧૬-૨૦

ભક્તને અભય કરનાર વિશ્વાત્મા ભગવાને વસુદેવના મનમા પ્રવેશ કર્યો ભગવાને વસુદેવમા પ્રવેશ કર્યો તેથી વસુદેવ રવિની પેઠે પ્રકાશવા લાગ્યા, અને પ્રાણિમાત્ર તેમની સમીપ જઈ શકે નહિ તથા તેમની સામે થઈ શકે નહિ તેવા પ્રતાપી થયા પછી વસુદેવે સમ્યક્ આધાન કરેલ જગન્મગલ અચ્યુતાંશને દેવકીએ ધારણ કર્યા ભગવાનને ધારણ કરવાથી સર્વ જગત **જેમાં રહેલ છે તેવા ભગવાનનો નિવાસ થયેલા દેવકી** કંસના કારાગૃહમા પુરાએલાં શોભતા ન હતા. કંસે દેવકીજીને પોતાની પ્રભાથી ભવનને પ્રકાશતા અને સુંદર હાસ્યવાળા જોયાં અને દેવકીજીના રૂપ, વિગેરેમા આ ફેરફાર થવાથી તે સમજ્યો કે મારા પ્રાણને હરનાર હરિએ જરૂર **ગુહામાં પ્રવેશ કર્યો છે.** આ ગર્ભાધાન સસ્કારજ છે ભગવાને પ્રથમ વસુદેવમા પ્રવેશ કર્યો,

પછી વસુદેવે પોતામા રહેલા ભગવાનનુ દેવકીજીમા '**સમ્યક્ આધાન કર્યું**' ભગવાને વસુદેવમા પ્રવેશ કર્યો ત્યારથી વસુદેવ અગ્નિની પેઠે પ્રકાશવા મડયા અને પ્રાણિમાત્રથી અગમ્ય અને 'અનતિક્રમ્ય થયા ભગવાનના પ્રવેશથી વસુદેવ તેજસ્વી થયા ભગવાને વસુદેવમા પ્રવેશ કર્યો ન હતો ત્યા સુધી વસુદેવમા તેવુ તેજ ન હતુ પછી વસુદેવે દેવકીજીમા ભગવાનનુ આધાન કર્યું, એટલે ભગવાન્ વસુદેવમાથી નીકળી દેવકીજીમા પધાર્યા પરિણામે વસુદેવ પૂર્વવત્ થયા પછી વસુદેવ અગ્નિની પેઠે પ્રકાશતા ન હતા, પરતુ દેવકીજીમા ભગવાન્ પધાર્યા તેથી દેવકીજી પ્રકાશવા માડયા દેવકીજીની પ્રભાથી કારાગૃહ પ્રકાશવા માડ્યુ સર્વ જગતનો જેમા નિવાસ છે એવા ભગવાને જેમા નિવાસ કરેલો છે એવા દેવકીજી કારાગૃહમા ન જ શોભે દેવકીજીના તેજથી કારાગૃહ પ્રકાશી રહ્યુ છે તે જોઈ કસ પણ સમજ્યો કે જરૂર દેવકીજીમા ભગવાને પ્રવેશ કરેલ છે જો ભગવાન્ અદ્ધરથીજ કારાગૃહમા વસુદેવ તથા દેવકીજી પાસે પધારવાના હોત તો વસુદેવમા અને વસુદેવદ્વારા દેવકીજીમા પ્રવેશ કરવાની તેમને જરૂર જ ન હતી ભગવાને વસુદેવમા અને વસુદેવદ્વારા દેવકીજીમા પ્રવેશ કર્યો છે એ અહિ સ્પષ્ટજ છે તેથી કસના કારાગૃહમા વસુદેવ અને દેવકી પાસે ભગવાન્ અદ્ધરથીજ પધાર્યા ન હતા.

કસે જોયુ કે તેના પ્રાણ હરનાર હરિએ નક્કી **ગુહામાં** પ્રવેશ કર્યો છે છતા સ્ત્રી અને તેમા પણ બેન અને તે પણ **ગુરુમતી (ગર્ભવતી)** તેનો વધ કરવો એ અત્યત ક્રૂર કર્મ હોવાથી તેણે દેવકીજીનો તે સમયે વધ ન કર્યો, પરતુ "**आस्ते प्रतीक्षस्तज्जन्म**" પ્રભુના **જન્મની** રાહ જોતો રહ્યો કસ અસુર હોવાથી તેને પ્રભુમા લૌકિક ભ્રાતિ થાય અને તેથી તેને પ્રભુનો જન્મ થશે એમ લાગે અને તેથી પ્રભુના જન્મની રાહ જોઇ રહે એમ કહી શકાય નહિ, કારણકે "**आस्ते प्रतीक्षस्तज्जन्म**" એ કસનુ વાક્ય નથી, પરતુ શુકદેવનુ વાક્ય છે કસનુ વાક્ય શ્લોક ૨૨ માથે પુરૂ થાય છે ત્યાર પછીના (૨૩ મા) શ્લોકમા આ શુકદેવનુ વાક્ય છે પ્રભુનો જન્મ થવાનો ન જ હોય અને પ્રભુ કસના કારાગૃહમા વસુદેવ અને દેવકીજી પાસે અદ્ધરથી પધારવાના હોય તો આ શુકદેવનુ વાક્ય પણ અસત્ય ઠરે

ત્યાર પછી બ્રહ્માદિ દેવો પ્રભુની સ્તુતિ કરવા આવે છે આ સ્તુતિમા દેવો કહે છે "**न तेऽभवस्येश भवस्य कारण विना विनोद बत तर्कयामहे**" હે ઈશ, તમારા અભવના ભવનુ કારણ વિનોદ વિના બીજુ અમે ધારતા નથી" શ્લોક ૩૯ દેવો પણ કહે છે કે પ્રભુનો **ભવ એટલે જન્મ થવાનો** છે પ્રભુને જન્મ લેવાનુ કારણ અથવા પ્રયોજન નથી, છતા પ્રભુનો જન્મ થવાનો છે એ નક્કી છે પ્રભુના જન્મનુ શુ કારણ? પ્રભુ જન્મ લીધા વિના સર્વ કરવા સમર્થ છે તેથી જન્મ લેવાનુ કારણ નહિ હોવા છતા પ્રભુ જન્મ લેવાના છે તે માત્ર વિનોદ અથવા ક્રીડા માટે જ લેવાના છે પ્રભુનો જન્મ જ થવાનો ન હોત અને પ્રભુ માત્ર અદ્ધરથીજ કારાગૃહમા પધારવાના હોત તો દેવોનુ આ વાક્ય પણ અસત્ય ઠરે

વળી દેવકીજીને ઉદ્દેશી દેવો કહે છે—"**दिष्टयाऽम्ब ते कुक्षिगत्त पर पुमानशेन साक्षाद्भगवान्भवाय न**।' શ્લોક ૪૧ હે મા, પરમ પુરુષ સાક્ષાત્ ભગવાન્ **આપની કુક્ષિમા પધાર્યા** છે ભગવાન્ દેવકીજીની કુક્ષિમા પધાર્યા છે તેથીજ દેવો કારાગૃહમા પ્રભુની સ્તુતિ કરવા આવ્યા છે, પ્રભુ દેવકીજીની કુક્ષિમા પધાર્યા નહોત, પ્રભુનો જન્મ થવાનો ન હોત અને પ્રભુ કારાગૃહમા અદ્ધરથી જ પધારવાના હોત તો દેવોને પ્રભુની સ્તુતિ કરવા કારાગૃહમા આવવાનુ કાંઇ પણ પ્રયોજન ન હતુ પ્રભુ દેવકીજીની કુક્ષિમા પધાર્યા હતા એમ આ અધ્યાયની ઇતિશ્રી પરથી પણ સ્પષ્ટજ જણાય છે **इतिश्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे गर्भगतविष्णो**

ब्रह्मादिकृतस्तुतिर्नाम द्वितीयोऽध्याय ॥ આ અધ્યાયનુ નામજ “ **ગર્ભગત (ગર્ભમાં પ્રવેશેલા)** વિષ્ણુની બ્રહ્માદિએ કરેલી સ્તુતિ ” છે તેથી પ્રભુ દેવકીજીના ગર્ભમા પધારેલા હતા દેવકીજીના ગર્ભમા પધાર્યા વિના, અદ્ધરથીજ કારાગૃહમા દેવકીજી તથા વસુદેવ પાસે પધારવાના ન હતા

તૃતીય અધ્યાયમા પ્રારભમાજ પ્રભુના જન્મનુ સુદર વર્ણન આપેલુ છે પ્રથમ અધ્યાયમા જન્મસમયનુ વર્ણન કરેલુ છે તે સમયે “ **अजनजन्मर्क्षम्** ” હતું અજનનો, જન્મ થવા યોગ્ય નક્ષત્ર હતુ વળી “ **जायमानेऽजने तस्मिन्नेदुर्दुन्दुभयो दिवि** ” શ્લોક ૫ અજનનો **જન્મ થતો હતો તે સમયે** આકાશમા દુદુભિ વાગ્યા પ્રભુ જો વસુદેવ તથા દેવકીજી પાસે અદ્ધરથીજ કારાગૃહમા પધાર્યા હોય તો તેમનો જન્મ થયો નજ ગણાય પ્રભુનો જન્મ કેવી રીતે થયો તે પણ આ અધ્યાયના આઠમા શ્લોકમા સ્પષ્ટ છે

निशीथे तम उद्भूते जायमाने जनार्दने
देवक्यां देवरूपिण्यां विष्णुः सर्वगुहाशयः ।
आविरासीद्यथा प्राच्यां दिशीन्दुरिव पुष्कलः ॥

જેમ પૂર્વદિશામાથી સુદર ચદ્રનો આવિર્ભાવ થાય તેમ **દેવકીજીમાથી વિષ્ણુનો આવિર્ભાવ થયો** પ્રભુ અદ્ધરથી પધાર્યા નથી, પરતુ દેવકીજીમાથી જ આવિર્ભાવ પામ્યા છે પ્રભુ અદ્ધરથી કારાગૃહમા પધાર્યા નથી, પરતુ દેવકીજીએ જ પ્રભુને જન્મ આપ્યો છે

પ્રભુનો જન્મ થયા પછી વસુદેવ પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે તેમા પણ વસુદેવ કહે છે કે—

“ **अथ त्वस्मद्गृहे तव जन्म नौ गृहे श्रुत्वा** . ” શ્લોક ૨૨ વસુદેવે સ્તુતિ કર્યા પછી દેવકીજી પણ પ્રભુને સબોધે છે તેમા તે પણ કહે છે કે “ **जन्म ते मय्यसौ पापो मा विद्यान्मधुसूदन** ” શ્લોક ૨૯. હે મધુસૂદન, તે પાપી (કસ) **મારાથી આપનો જન્મ** થયો છે તે ન જાણે

विश्वं यदेतत्स्वतनौ निशान्ते यथावकाशं पुरुषः परो भवान् ।
विभर्ति सोऽयं मम गर्भगोऽभूदहो नृलोकस्य विडंबनं हि तत् ॥ ”

શ્લોક ૩૧ આખા વિશ્વનો પોતાની અદર ધારણ કરનાર પરમપુરુષ મારા **ગર્ભમાં રહ્યા** આ દેવકીજીના વચનથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીકૃષ્ણ વસુદેવ અને દેવકી પાસે અદ્ધરથી કારાગૃહમા પધાર્યા ન હતા, પરતુ તેમનો દેવકીજીથી જન્મ જ થયો હતો

ઉપરના શ્રીમદ્ભાગવતના વાક્યોથી સિદ્ધ થાય છે કે પ્રભુ વસુદેવ અને દેવકીજી પાસે કારાગૃહમા અદ્ધરથી પધાર્યા ન હતા, પરતુ તેમનો દેવકીજીથી જન્મ થયો હતો શ્રીમદ્ભાગવતથી વિરુદ્ધ બાળકોને ઉપદેશ આપવો ઉચિત નથી દરેક-ધર્મમા સત્યનુ પાલન આવશ્યક છે બાળકોને સત્યપ્રિય બનાવવા જોઇએ તેમની પાસે અસત્ય ભાષણ કરવુ જોઇએ નહિ તેમ જ તેમને અસત્ય ઉપદેશ કરવો પણ ઉચિત નથી

પ્રભુ વસુદેવ અને દેવકીજી પાસે કારાગૃહમા અદ્ધરથી પધાર્યા ન હતા, પરતુ દેવકીજીએ જ પ્રભુને જન્મ આપ્યો હતો હવે પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે પ્રભુનો પણ જન્મ થયો હોય તો તે ‘અજન,’ ‘અભવ’ શેના ? સામાન્ય માણસની પેઠે પ્રભુનો પણ જન્મ થયો હોય તો પ્રભુ પણ પ્રાકૃત મનુષ્ય કેમ ન ગણાય ?

(અપૂર્ણ)

ત્રિવિધનામાવલી.

(ચાલુ)

હવે પરમ અવતારનું મુખ્ય પ્રયોજન બતાવનારૂ નામ કહે છે.

भक्तिमार्गप्रवर्तकाय नमः ॥ १ ॥

અર્થ—ભક્તિમાર્ગના પ્રવર્તકને નમસ્કાર

વિવરણ—મથુરાવાસીઓ પહેલા કર્મનિષ્ઠ હતા-કર્મના પ્રવર્તક હતા, પણ તેઓ ભગવદીય હોવાથી ભગવાનને તેમનો નિરોધ સિદ્ધ કરવાની જરૂર પડી, અને તે નિરોધ સિદ્ધ કરવાને માટે ભગવદિચ્છાને અનુસરીને નિમિત્તભૂત થએલા કંસનુ[1] નિવારણ કરી ફલદાનને માટે ભક્તિમાર્ગને પ્રવૃત્ત કર્યો કોઇ ન દેખે એવા એકાન્ત સ્થળમા પ્રાદુર્ભાવ પામી શુદ્ધસત્ત્વરૂપ વસુદેવ અને દેવકીને નિરતિશય આનન્દના આવેશમા જ તેમણે દસ હજાર ગાયોનુ દાન કરવાનો મનમા સકલ્પ કર્યો અને દેવકીજી માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક સ્નેહથી આકુલ થઇને બોલ્યા કે હે બાલ ! મને ઘણી અધીરાઈ થઇ ગઇ છે અને તારે માટે મને કંસનો બહુ ભય રહે છે જે શ્લોકમા[2] ઉપરની ભાવના જણાવવામા આવી છે તે શ્લોક ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે દેવકીજીને પ્રથમ માહાત્મ્યજ્ઞાન હતુ પણ પછીથી સ્નેહનો ભાગ વધી જવાથી તે બાલકને ભગવાન્ તરીકે ન ઓળખતા પોતાના નાના બાલક તરીકે જ ઓળખે છે અને તેથી જ એ બાલકને માટે કંસનો ભય રહે છે જો સ્નેહનો અતિશય ન માનીએ તો માહાત્મ્યજ્ઞાનવાળા દેવકીજીના મુખમા ઉપરની ઉક્તિ શોભતી નથી પ્રથમ માહાત્મ્યજ્ઞાન અને પછીથી સર્વતોધિક સ્નેહ એ જ ભક્તિનુ લક્ષણ છે એમ દેવકીજીના મનની સ્થિતિ ઉપરથી આપણને માલમ પડે છે નારદજી પણ ભક્તિસૂત્રમા ભક્તિનુ લક્ષણ[3] આજ તાત્પર્યનુ આપે છે અહીં કોઇને શંકા થાય કે શુદ્ધસત્ત્વરૂપ વસુદેવ અને દેવકીજીએ હરિ-ભગવાન-નો આશ્રય કર્યો એટલે એમને કોઇ પણ પ્રકારનો ક્લેશ ન થવો જોઇએ કારણ કે શાસ્ત્રમા કહ્યુ[4] છે કે જેમણે હરિનો આશ્રય લીધો છે તેમને શરીરના, મનના, દિવ્ય, મનુષ્યસબધી, ભૌતિક વગેરે ક્લેશો ક્યાથી હોઇ શકે ? પણ શ્રીમદ્ભાગવત ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે વસુદેવ અને દેવકીજીને ઘણો ક્લેશ થયો તેથી અહીં વિરોધ પ્રાપ્ત થાય છે એનુ સમાધાન એ જ કે ભગવાનને તેમનો અગીકાર કરવો હતો તેથી વસુદેવ અને દેવકીજીને ક્લેશ પ્રાપ્ત કરાવડાવ્યો **यस्याहमनुगृह्णामि**-જેના ઉપર હુ અનુગ્રહ કરૂ છુ-ઇત્યાદિ વચન ઉપરથી સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે કે ભગવાને સ્વજનમાથી પૃથક્ કરી અગીકાર કર્યો માટે ભગવદિચ્છાથી સર્વ ઘટી શકે છે અન્તઃપ્રવેશ પછી વસુદેવ અને દેવકીજીનો નિરોધ થયો તેથી ભક્તિમાર્ગની પ્રવૃત્તિ શરુ થઇ આ ભાવ જણાવવા માટે 'ભક્તિમાર્ગ-પ્રવર્તક' એ નામ આપવામા આવ્યુ છે ૯

---

૧ કંસ એટલે कं सुखं सारयति नाशयति-સુખનો નાશ કરનાર

૨ समुद्विजे भवद्धेतो' ભાગ ૧૦ ૩ ૨૯

૩ माहात्म्यज्ञानपूर्वस्तु सुदृढः सर्वतोधिकः । स्नेहो भक्तिरिति प्रोक्तस्तस्मान्मुक्तिर्न चान्यथा ॥ પ્રથમ માહાત્મ્યજ્ઞાન અને પછી વધારે દૃઢ અને સર્વના કરતા અધિક સ્નેહ એ જ ભક્તિ અને તેનાથી જ મોક્ષ, બીજાથી નહિ

૪ शारीरा मानसा दिव्या वैयासे ये च मानुषाः । भौतिकाश्च कथं क्लेशा बाधन्ते हरिसंश्रयात् ॥

ભક્તિની પ્રવૃત્તિ થઇ એ આપણે ઉપરના નામ ઉપરથી જોઇ ગયા હવે પ્રશ્ન એ છે કે બધાને એક જ પ્રકારનુ કે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનુ ફલ મળશે ? આ શકાના ઉત્તરમા શ્રીમહાપ્રભુજી નીચેના નામની આજ્ઞા કરે છે —

भक्तजनकल्पवृक्षाय नमः ॥१०॥

અર્થ—ભક્તજનોના કલ્પવૃક્ષને નમસ્કાર

વિવરણ—દેવોના મન્દાર, પારિજાતક, સતાન, કલ્પવૃક્ષ અને હરિચદન નામના પાચ વૃક્ષો છે તેમને દેવતરુ કહેવામા આવે છે આમા કલ્પવૃક્ષનો એવો ગુણ છે કે એ વૃક્ષની નીચે બેસી જે ઇચ્છા દર્શાવે તે ઇચ્છા એકદમ સફલ થાય જેની જે વાસના હોય તે વાસના કલ્પવૃક્ષ સિદ્ધ કરી આપે છે આ જ પ્રમાણે ભક્ત જે પ્રકારે—જે ભાવે—ભગવાનને ભજતો હોય તે જ પ્રમાણે ભગવાન તે ભક્તને ફલ આપે છે ભક્તની જે ભાવના હોય તે ભાવના ભગવાન્ કલ્પવૃક્ષની માફક પૂર્ણ કરે છે આથી જ ભગવાનને ભક્તજનોનુ કલ્પવૃક્ષ કહેવામા આવે છે આ જ ભાવ ગર્ભસ્તુતિમા પણ જોવામા આવે છે ૧૦

હવે સાક્ષાત્ આવિર્ભાવ પામેલા ભગવાનનુ નામ આપવામા આવે છે —

देवकीनन्दनाय नमः ॥ ११ ॥

અર્થ—દેવકીજીને આનન્દ આપનારને નમસ્કાર

વિવરણ—ભગવાનના પરમાનન્દસ્વરૂપનુ સાક્ષાત્ પ્રાકટ્ય અકસ્માત્ થવાથી દેવકીજીને આનન્દ થાય એ સ્વાભાવિક છે દેવકીજીને આનન્દ થયો એટલે સર્વ દેવતાઓને પણ આનન્દ થયો, કારણ કે દેવકીજી દેવરૂપિણી છે—દેવકીજીમા સર્વ દેવતાઓનુ સાન્નિધ્ય છે '**अथ सर्वगुणोपेत**' વગેરેથી આરભીને '**प्राच्यां दिशीन्दुरिव**' વગેરે શ્લોક સુધીનુ તાત્પર્યનુ સૂચન આ 'દેવકીનન્દન' નામથી થાય છે જેમ પૂર્વ દિશામા ચન્દ્રનુ પ્રાકટ્ય થાય છે તેમ દેવકીજીમાં પુરુષોત્તમનુ પ્રાકટ્ય થયુ ચન્દ્રનુ પ્રાકટ્ય રાત્રિએ થય છે અને સર્વ તારાઓને આનન્દ આપે છે તેમ ભગવાન્ પણ સ્ત્રીઓને આનન્દ આપનાર થશે એવો ધ્વનિ નીકળે છે તેથી જ સ્ત્રીવાચક 'દેવકી' પદ મૂકવામા આવ્યુ છે આ મૂલસ્વરૂપ છે અને આ સ્વરૂપનાં જ અવતારરૂપ હોય છે તેથી જુદા જુદા કાર્યના અર્થને માટે જુદા જુદા જુદા અશ સાથે અવતાર થાય છે તેથી દેવકીજીમા પ્રદ્યુમ્નાશ છે એમ સૂચન કરનાર આ નામ છે આ ઉપરાત ભાવસીનાનો સબધ પણ પ્રતીત થાય છે એટલા માટે જ પુત્રત્વ દર્શાવનાર 'નન્દન' પદ મૂકવામા આવ્યુ છે આ જ ભાવ **जायमाने जनार्दने** એ શ્લોક ભાગના વિવરણમા જોવામા આવે છે, આ પ્રકારે ત્રણ અવતારનો સદ્ભમ છે ધર્મનુ રક્ષણ કરવાથી અનિરુદ્ધાશ, મુક્તિનુ દાન કરવાને અજ્ઞાનનુ નિવારણ કરવાથી સકર્ષણાશ અને દેવકીજીમા પ્રદ્યુમ્નાશ ૧૧

આ પ્રમાણે મસલકવાથી પૂર્ણ સચ્ચિદાનન્દવિગ્રહ ભગવાન્ દેવકી અને વસુદેવના આગળ અકસ્માત્ પ્રાદુર્ભૂત થયા તેથી આગળ આશ્ચર્યનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે એમ દર્શાવવા નીચેનુ નામ આપવામા આવે છે —

वसुदेवदेवकीपुण्यपुञ्जफलाय नमः ॥ १२॥

અર્થ—વસુદેવ અને દેવકીજીના પુણ્યના પુજ—સમૂહ—ના ફલરૂપ ભગવાનને નમસ્કાર

વિવરણ—ભગવાન્ વસુદેવ અને દેવકીજીના પુણ્યરાશિના ફલરૂપ છે 'પુણ્ય' પદ ઉપરથી ભાગ્યનું પણ સૂચન થાય છે, કારણ કે ભાગ્ય વિના આવું અનુપમ ફલ મળી શકે નહિ ભગવાનનું પ્રાકટ્ય ફલરૂપ જ છે ચિરકાલથી સંચિત થયેલા પુણ્ય અને ભાગ્યનું ભગવત્પ્રાકટ્ય ફલ છે, સાધારણ પુણ્ય અને સાધારણ ભાગ્યનું આ ફલ ન હોય આ ઉપરથી એટલું તો જણાય છે કે જેમ ભગવત્પ્રાકટ્યરૂપી ફલ અલૌકિક છે તેમ એ ફલના કારણભૂત પુણ્ય અને ભાગ્ય પણ અલૌકિક છે, કારણ કે કાર્યની જે જાતિ હોય તે જ કારણની જાતિ હોય છે જો કે વસુદેવ અને દેવકીએ પૂર્વજન્મમા તપ કરેલું છે, છતા પણ તે તપ સાધન છે અને ભગવાન્ સાધનસાધ્ય નથી-ભગવાન્ સાધનને વશ થતા નથી-તેથી સ્વસ્વરૂપની ઇચ્છા જ કારણ છે, અને વરદાને કરીને તપ પણ અલૌકિક સાધન બને છે તેથી ભાગ્ય પણ અલૌકિક થાય છે અથવા બીજે પ્રકારે વિચાર કરીએ તો એમ જણાય છે કે વસુદેવ શુદ્ધસત્ત્વરૂપ છે અને તેથી ભગવાનના આવિર્ભાવનું સ્થાન છે, દેવકીજીમા સર્વ દેવતાઓનો અંતર્ભાવ છે અને વિપ્રરૂપ છે તેથી બધાના ભાગ્યના સમુદાયનું નિરૂપણ અહીં કરવામા આવ્યું છે અને તેથી જ મૂલમા 'પુંજ' પદનો પ્રયોગ કરવામા આવ્યો છે જો કે ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ ગર્ભને અર્થે છે, છતા પણ વસુદેવ અને દેવકી પ્રાદુર્ભાવના સ્થાનરૂપ હોવાથી તેમના જ ભાગ્ય અને પુણ્યનું આ ભગવત્પ્રાકટ્ય ફલ છે એમ કહેવામા આવ્યું છે તેથી જ **यत्तावन्ति दिनान्यासन** ઇત્યાદિ પંક્તિઓમા આનન્દીતાનુભવને આન્તર મનોરથ કહેવામા આવ્યો છે ૧૨

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ।
स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ॥

પુષ્ટિપાઠાવલી

પાઠ ૮ જીવ (ચાલુ)

જેમ અગ્નિમાથી તણખાઓ નીકળે છે તે પ્રમાણે જીવો બ્રહ્મમાથી વ્યુચ્ચરે છે જીવ બ્રહ્મથી ભિન્ન નથી પણ બ્રહ્મના અંશ જ છે એમ આપણે જોયું જીવ બ્રહ્મથી ભિન્ન નથી અને બ્રહ્મના અંશ જ છે તો પછી જીવ પરાધીન અને દુખી કેમ છે? બ્રહ્મના અંશ બ્રહ્મની પેઠે સ્વતંત્ર અને આનન્દમય જ હોવા જોઇએ છતા જીવો પરાધીન અને દુખી જણાય છે તેનું શું કારણ?

આ શંકાનું સમાધાન '**पराभिध्यानात्तु तिरोहितं ततो ह्यस्य बन्धविपर्ययौ**" બ્રહ્મસૂત્ર ૩ ૨ ૫ સૂત્રમા કરેલું છે પરંતુ એટલે ભગવાનનું અભિધ્યાન એટલે ભગવાન્ પોતે અને જીવ સર્વત ભોગ કરે તેવી ઇચ્છા, તેથી જીવમા ઐશ્વર્ય વિગેરે ભગવાનના ગુણો હતા તે તિરોહિત થયા જીવો પણ ભગવાન્ પેઠે ઐશ્વર્ય વિગેરે ભગવાનના ગુણોવાળા હોય તો ભગવાન્ અને જીવોમા કાંઇ ભેદ રહે નહિ જો ન હોય તો કાંઇ વૈચિત્ર્ય અથવા વિચિત્રતા રહે નહિ વિચિત્રતા ન હોય તો ભોગ પણ થાય નહિ વિચિત્રતા ન હોય તો ભોગ થાય નહિ અને લીલા પણ થાય નહિ અને સૃષ્ટિ રચવાનું પ્રયોજન જ નિરર્થક થાય તેથી વિચિત્રતા કરવાની ઇચ્છાથી જીવમાથી ભગવાનના ગુણો તિરોહિત થયા આ ભગવાનના ગુણો તિરોહિત થતા, જીવને બંધ થયો અને ભગવાનના ગુણોથી વિપરીત ગુણો તેને પ્રાપ્ત થયા ભગવાનના ગુણ (૧) ઐશ્વર્યનો જીવમાથી તિરોભાવ થતા, જીવ

દીન અને પરાધીન થયો તેમજ (૨) વીર્યનો તિરોભાવ થવાથી જીવ સર્વદુઃખ સહન કરનાર થયો (૩) યશનો તિરોભાવ થતાં સર્વથી હીન થયો (૪) શ્રીનો તિરોભાવ થતા તેને જન્મ વિગેરે સર્વ આપત્તિઓ પ્રાપ્ત થઇ. (૫) જ્ઞાનનો તિરોભાવ થતા, તેને દેહ વિગેરેમા અહબુદ્ધિ થઇ, તથા અપસ્મારથી પીડિતની પેઠે સર્વ વિપરિત જ્ઞાન થયુ (૬) વૈરાગ્યનો તિરોભાવ થતા તે વિષયમા આસક્ત થયો

આ પ્રમાણે જીવમાથી ભગવાનના ધર્મોનો તિરોભાવ થયો તેથી જીવ પરાધીન અને દુઃખી થયો આનદનો તો જીવભાવ થતા પહેલા જ તિરોભાવ થાય છે, અને 'આનદ' અશનો તિરોભાવ થવાથી જ 'જીવ' થાય છે એ પ્રથમ કહેવુ છે

જીવમાથી ભગવાનના ધર્મોનુ તિરોધાન થાય છે તે આપણે જોયુ "**સત્ય વિજ્ઞાનમાનન્દ બ્રહ્મ**" શ્રુતિ પ્રમાણે બ્રહ્મના સ્વરૂપભૂત ત્રણ અશ છે, સત્- વિજ્ઞાન અથવા ચિત્ અને આનદ આમા 'વિજ્ઞાન' અથવા 'જ્ઞાન' અથવા 'ચિત્' એ બ્રહ્મનો સ્વરૂપભૂત અશ છે વળી '**ય સર્વજ્ઞ**' 'જે સર્વજ્ઞ છે' શ્રુતિ પ્રમાણે 'જ્ઞાન' એ બ્રહ્મનો ધર્મ પણ છે તેથી 'જ્ઞાન' એ બ્રહ્મનો સ્વરૂપભૂત અશ છે, અને 'જ્ઞાન' બ્રહ્મનો ધર્મ પણ છે આપણે પાછળ જોયુ તેમ જીવમા બ્રહ્મનો 'ચિત્' અથવા 'જ્ઞાન' અશ પ્રધાન છે બ્રહ્મના 'સત્' અશથી જીવની ઉપલબ્ધિ થાય છે, 'ચિત્' અશ તેમા પ્રધાન છે તેથી જ જીવમા ચેતન છે આ 'ચિત્' અને 'સત્' અશનો જીવમાથી કદાપિ તિરોભાવ થતો નથી જ આ બ્રહ્મના અશોનો જીવમાથી તિરોભાવ થાય તો જીવનુંસ્વરૂપ જ નષ્ટ થઇ જાય, જીવની સ્વરૂપહાનિ જ થાય, જીવ જ રહે નહિ પણ '**ય સર્વજ્ઞ**' 'જે સર્વજ્ઞ છે' શ્રુતિમા બ્રહ્મનો ધર્મ (સ્વરૂપભૂત અશ નહિ) જે જ્ઞાન જણાવેલ છે તેનો જ તિરોભાવ થાય છે જીવમાથી બ્રહ્મના ગુણ જ્ઞાનનો તિરોભાવ થતા તેનામા દેહ વિગેરેમા અહબુદ્ધિ થાય છે અર્થાત્ દેહ, પ્રાણ વિગેરે જ જીવ છે એમ તે માને છે અને તેને વિપરીત જ્ઞાન થાય છે, પરતુ બ્રહ્મના સ્વરૂપભૂત 'ચિત્' અશનો જીવમાથી કદાપિ તિરોભાવ થતો નથી જ (વિદ્વન્મડન)

જીવોમાથી ભગવાનના 'જ્ઞાન' ગુણનો તિરોભાવ થતા જીવને દેહ વિગેરે અહબુદ્ધિ થાય છે, અને વિપરીત જ્ઞાન થાય છે ભગવાનની "માયા" નામની શકિત છે 'માયા' એટલે ભગવાનની જે કાંઇ થવુ હોય તે થવાની શકિત માયા એટલે મિથ્યા નહિ, પરતુ ભગવાનનુ સર્વભવનસામર્થ્ય માયાશક્તિથી 'વિદ્યા' અને 'અવિદ્યા' થાય છે આ 'વિદ્યા' અને 'અવિદ્યા' થાય છે આ 'વિદ્યા' અને 'અવિદ્યા' ભગવાનની માયાથી બનેલા હોવાથી ભગવાનની શકિત છે, જીવના ધર્મ નથી તેથી ભગવાનની ઇચ્છા પ્રમાણે વિદ્યા અથવા અવિદ્યાનો આવિર્ભાવ અથવા તિરોભાવ થયા કરે છે આ વિદ્યા અથવા અવિદ્યા ચિદશ જીવને જ થાય છે, જડને અથવા અતર્યામિને થતી નથી વિદ્યા અથવા અવિદ્યા જીવને જ વ્યાપે છે જડને અથવા અન્તર્યામિને વ્યાપતી નથી વળી 'આ બન્ને ભગવાનની શક્તિ છે,' ભગવાનને અધીન છે તેથી ભગવાનની ઇચ્છા પ્રમાણે જીવને વ્યાપે છે, તેથી જે જીવને જેવી સ્થિતિમાં મૂકવાની ભગવાનની ઇચ્છા થાય તે ક્રમે તેવી સ્થિતિમા મૂકનારી 'અવિદ્યા' વિગેરે ભગવાનની શક્તિઓ સત્ત્વ, રજ, વિગેરે લેઇથી વ્યાપે છે આ પ્રમાણે સર્વ જીવોને ભગવાનની ભિન્ન ભિન્ન શક્તિઓ ભગવાનની ઇચ્છા પ્રમાણે વ્યાપે છે અને દરેક જીવને ભગવાનની ઇચ્છામા હોય તેવી સ્થિતિમા, રાખે છે, આ ભગવાનનુ અગાધ ઐશ્વર્ય છે +

---

* તત્ત્વદીપ ૧ ૩૫

+ વિદ્વન્મડન ગુજરાતી ભાષાન્તર પૃ ૬૪

અવિદ્યાના પાંચ પર્વ છે અવિદ્યા પાંચ જાતની છે (૧) સ્વરૂપાજ્ઞાન એટલે સ્વરૂપનુ અજ્ઞાન જીવને પોતાના સ્વરૂપનુ વિસ્મરણ થાય 'હુ બ્રહ્મનો અંશ છુ' તે જીવ ભૂલી જાય તે (૨) દેહાધ્યાસ દેહને જ જીવ માને તે (૩) પ્રાણાધ્યાસ એટલે પ્રાણને જીવ માને તે (૪) ઇંદ્રિયાધ્યાસ એટલે ઇંદ્રિયને જીવ માને તે અને (૫) અંતઃકરણાધ્યાસ એટલે અંતઃકરણને જીવ માને તે આ પાંચ પ્રકારની અવિદ્યા જીવને વ્યાપે છે એટલે જીવ પરાધીન અને દુઃખી થાય છે અને સંસારમા તેને જન્મ મરણ થયા કરે છે જ્યારે વિદ્યાથી અવિદ્યાનો નાશ થાય છે ત્યારે જીવ મુક્ત થાય છે ને સમયે તેનો દેહ વિગેરેનો અધ્યાસ દૂર થાય છે તેના દેહ, ઇંદ્રિય વિગેરે 'પ્રપંચ' અથવા 'જગત્' રૂપ હોવાથી સત્ય છે અને તે રહે છે, પરંતુ તે દેહ, ઇંદ્રિય તરીકે જ જાણે છે 'હું દેહ છું,' અથવા 'હુ ઇંદ્રિય છુ' એવુ તેનુ અજ્ઞાન દૂર થાય છે તે પોતાના સ્વરૂપને જાણે છે 'હુ જીવ છુ, બ્રહ્મનો અંશ છુ' વિગેરે જ્ઞાન તેને થાય છે * વિદ્યા અથવા બ્રહ્મજ્ઞાનથી મોક્ષ થાય છે બ્રહ્મજ્ઞાનથી કૈવલ્ય એટલે સંઘાતથી પૃથગ્ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે અથવા પ્રપંચથી પૃથગ્ભાવ બ્રહ્મજ્ઞાનથી થાય છે 'હુ દેહ, ઇંદ્રિય, પ્રાણ અથવા અંતઃકરણ નથી દેહ, ઇંદ્રિય, પ્રાણ અને અંતઃકરણ સંઘાત અથવા પ્રપંચ છે, હુ તેથી જૂદો ભગવાનનો ચિદંશ જીવ છુ" સંઘાતથી પૃથગ્ભાવ બ્રહ્મજ્ઞાનથી થાય છે સંઘાતથી પૃથગ્ભાવ એટલે મોક્ષ વિદ્યા અથવા બ્રહ્મજ્ઞાનથી મોક્ષ થાય છે, કારણ કે તેથી બંધ કરાવનારી અવિદ્યા દૂર થાય છે આ વિદ્યાના પણ પાંચ પર્વ છે (૧) વૈરાગ્ય, વિષયોની તૃષ્ણા ન રહે તે (૨) સાંખ્ય નિત્ય અનિત્ય વસ્તુનો વિવેક, નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુ પરખવાની શક્તિ આવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરી સર્વનો ત્યાગ કરવો તે સાંખ્ય. (૩) યોગ અષ્ટ અંગવાળો યોગ એકાંતમા અષ્ટ અંગવાળા યોગનુ આચરણ (૪) તપ વિચારપૂર્વક અભ્યાસ (૫) ઈશ્વર પ્રતિ ભક્તિ આ ભક્તિ મોક્ષના સાધનરૂપ કહેલી હોવાથી પ્રામાણિકી ભક્તિ છે આ પાંચ વિદ્યાના પર્વ અથવા ભાગ છે વિદ્યાથી સત્સૃષ્ટિમા પ્રવૃત્ત દૈવ જીવોને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે આસુર જીવોને મુક્તિ થતી નથી

પાઠ ૯

ઉપસ્થિતહાનિ અને અકૃતાભ્યાગમ

જીવ ભગવાનનો અંશ છે તેથી ભગવાનના ઐશ્વર્ય વિગેરે છ ધર્મો જીવમા છે ભગવાન પોતાની ઇચ્છાથી જીવમાથી ઐશ્વર્ય વિગેરે ભગવદ્ધર્મોનો તિરોભાવ કરે છે, તેથી જીવ પરતંત્ર અને દુઃખી થાય છે એમ પાછલા પાઠમા કહ્યુ

શંકા–પ્રભુ આવી રીતે જીવમાથી ભગવદ્ધર્મોનો તિરોભાવ કરે તો ઉપસ્થિતહાનિ અને અકૃતાભ્યાગમ દોષ થાય ઐશ્વર્ય વિગેરે ભગવાનના છ ગુણો જીવમા હતા જીવમા ભગવદ્ધર્મ હતા એ ભગવદ્ધર્મ જીવમા ઉપસ્થિત હતા તે ધર્મોની જીવને હાનિ થાય છે, એટલે ઉપસ્થિતહાનિ થઇ જીવોને એ ધર્મોની હાનિ થાય તેવુ કાંઇ કર્મ તેમણે તે સમયે કરેલુ નથી, છતા કાંઇ પણ કારણ વિના એ ઉપસ્થિત ધર્મોની તેમને હાનિ થાય એ દોષ જ છે વળી વ્યુચ્ચરણ સમયે જીવે કાંઇ કર્મ કરેલ નથી, તેથી તેમણે કાંઇ પણ દોષ કર્યા નથી છતા આ ધર્મોની હાનિ થતા તેમને અનીશતા, પરાધીનતા, દુઃખ વિગેરે પ્રાપ્ત થાય છે જીવોએ કાંઇ પણ દોષ કરેલ નહિ હોવા છતા તેમને દોષના ફલરૂપ પરાધીનતા, મિથ્યાજ્ઞાન વિગેરે પ્રાપ્ત થાય છે આ પ્રમાણે નહિ કરેલા (અકૃત) દોષના ફલરૂપ પરાધીનતા વિગેરેની તેમને પ્રાપ્તિ (અભ્યાગમ) થતી હોવાથી અકૃતાભ્યાગમ દોષ પણ પ્રાપ્ત થાય છે

---

* તત્ત્વદીપ ૧ ૩૬ ૩૭ * તત્ત્વદીપ ૧, ૪૮, ૪૯

સમાધાન—ઉપસ્થિતહાનિ અને અકૃતાભ્યાગમ દોષ હોય તો તે કોના દોષ છે તે જૂઓ તે જીવના દોષ છે, ભગવાનની કૃતિના દોષ છે કે ભગવાનના દોષ છે? જીવના દોષ નથી, કારણકે જીવે તેમાં કાંઇ કરેલ જ નથી જીવ અહિ કર્તા નથી પરતુ જેને કાંઇ કરવામા આવે છે તેવા છે જીવ કર્તા નથી પણ જેને કાંઇ કરવામા આવે છે તે એટલે કૃતિના વિષય છે, આ જીવના દોષ છે એમ ગણીએ તો કોઇ સજ્જનને લુટારા લૂટે તેમા સજ્જનનો દોષ ગણ્યો કહેવાય કૃતિના અથવા કર્તાના દોષ ગણીએ તો જીવની કૃતિમા અથવા જીવમા જ તેવા દોષ સભવે તેમા પણ અસ્વતત્ર જીવમા અથવા અસ્વતત્ર જીવની કૃતિમા જ તે દોષ સભવે સ્વતત્ર જીવની કૃતિમા તો દોષ જ નથી કારણ કે લોકમા આપણે અનુભવીએ છીએ કે સ્વતત્ર રાજાઓ પોતાના વિહાર માટે પ્રાચીન વિચિત્ર ગોપુર મહેલ વિગેરે ભાગી તોડી ઉજ્જડ કરી નાખે છે જડ પદાર્થોનો જ ભગ કરે છે એટલુ જ નહિ, પરતુ પોતાના સેવકોના ઐશ્વર્ય સ્ત્રી વિગેરેનુ પણ હરણ કરે છે, વળી તેમની સેવાથી સતોષ થતા પાછુ તે તેમને આપે છે જ્યારે સ્વતત્ર રાજાઓ આમ કરે છે તો પછી સર્વલોકને નિયમમા રાખનાર સકલ જગતના કારણ ભગવાન્ પોતાના દાસ જીવને ઉપસ્થિતહાનિ અને અકૃતાભ્યાગમ કરે તેમા દોષ શુ?

વળી ભગવાન્ જગતના સર્ગ, સ્થિતિ અને લયના કર્તા છે ભગવાન્ જ્યારે જગત્ સર્જે છે ત્યારે જીવોને અમુક સ્થિતિમાં મૂકે છે તેથી જીવોને અકૃતાભ્યાગમ થાય છે વળી જ્યારે ભગવાન જગતનો લય કરે છે ત્યારે જીવોની સ્થિતિનો નાશ થાય છે તેથી જીવોને ઉપસ્થિતહાનિ થાય છે આ પ્રમાણે સર્ગ અને લય વખતે અકૃતાભ્યાગમ અને ઉપસ્થિતહાનિ થાય જ, પરતુ જીવ પરતત્ર હોવાથી અને કૃતિનો માત્ર વિષય જ હોવાથી, અને ઈશ્વર સ્વતત્ર કર્તા હોવાથી એ દોષ નથી સર્ગ અને લય કરવામા અકૃતાભ્યાગમ અને ઉપસ્થિતહાનિ થાય તેથી ભગવાન્ સર્ગ અથવા લયના કર્તા નથી એમ કહીએ તો અન્ય કોઈ સર્ગ અથવા લયનો કર્તા નથી જ તેથી સર્ગને કોઇ કર્તા નહિ હોવાથી જગત્ સભવે જ નહિ, પરતુ જગતનો આપણે અનુભવ કરીએ છીએ લયનો કોઇ કર્તા ન હોવાથી જગત્ નિત્ય જ સિદ્ધ થાય તેનો તિરોભાવ પણ થઇ શકે નહિ તેથી ભગવાન્ જગતના સર્ગ અને લયના કર્તા છે અને સર્ગ અને લય સમયે જીવને અકૃતાભ્યાગમ અને ઉપસ્થિતહાનિ થાય તે દોષ નથી જ તેથી જ જીવોનો બધ પણ ભગવાનને અધીન છે તેમ જ જીવોનો મોક્ષ પણ ભગવાનને જ અધીન છે "આ જ જેનો આ લોકમાથી ઉદ્ધાર કરવા ઇચ્છે તેની પાસે સારા કર્મ કરાવે છે, આ જ જેનો અધ પાત કરવા ઇચ્છે તેની પાસે દુષ્ટ કર્મ કરાવે છે" 'જે આત્મામા રહી આત્માનુ અંતરથી યમન કરે છે" વિગેરે શ્રુતિઓ પણ જીવોના બધ અને મોક્ષ ભગવાનને જ અધીન છે એમ કહે છે ભગવાન્ જ સ્વતત્ર કર્તા છે ભગવાન્ વિના બીજુ કોઇ સ્વતત્ર કર્તા નથી જીવ કર્તા છે, પરતુ તેનુ કર્તૃત્વ સ્વતત્ર નથી, પણ ભગવાનને અધીન છે આ સિદ્ધ કરવા સૂત્રકાર પણ "परात्तु तच्छ्रुते"* સૂત્ર યોજે છે જીવનુ કર્તૃત્વ 'પર' એટલે ભગવાનથી છે જીવનુ કર્તૃત્વ ભગવાનને અધીન છે જીવ સ્વતત્ર નહિ હોવાથી, જીવ પરતત્ર હોવાથી તેને ઉપસ્થિતહાનિ અને અકૃતાભ્યાગમ થાય તે દોષ નથી

પાઠ ૧૦ વિનિવેશ

ઉપસ્થિતહાનિ અને અકૃતાભ્યાગમ જીવ સ્વતત્ર નહિ હોવાથી દોષ નથી છતા તેને દોષ માની કેટલાક વાદીઓ તે દૂર કરવા કર્મની કલ્પના કરે છે જીવે પૂર્વે કરેલ સુકૃત અથવા દુષ્કૃત ધ્યાનમા લઇ તે પ્રમાણે જ પ્રભુ જીવ પાસે કર્મ કરાવે છે ઇશ્વર સ્વતત્રતાથી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જીવ પાસે કર્મ કરાવતા નથી, પરતુ જીવે પહેલાં કરેલ પુણ્ય અને પાપ ધ્યાનમા લઇ તે

* બ્રહ્મસૂત્ર ૨ ૩ ૪૧

પ્રમાણે તેની પાસે સુકૃત અથવા દુષ્કૃત કરાવે છે આમ હોવાથી જ "સ્વર્ગની કામનાવાળાએ યજ્ઞ કરવો" "બ્રાહ્મણને હણવો નહિ" વિગેરે વિધિ અને નિષેધ સાર્થક થાય છે જે કાર્ય કરવાનો શાસ્ત્રમા ઉપદેશ કર્યો હોય તે 'વિધિ' કહેવાય છે જે કાર્ય કરવાની શાસ્ત્રમા ના પાડી હોય તે 'નિષેધ" કહેવાય છે જીવ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કર્મ કરી શકતો ન હોય, અને ઈશ્વર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જ તેની પાસે કર્મ કરાવતા હોય તો "સ્વર્ગની કામનાવાળાઓએ યજ્ઞ કરવો" "બ્રાહ્મણને હણવો નહિ" વિગેરે વિધિ અને નિષેધ વ્યર્થ થાય, કારણ કે જીવ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કર્મ કરી શકતો નથી તો પછી તેને ઉપદેશ શુ કામનો? તેથી વિધિ અને નિષેધ ધ્યાનમા લઈ જીવ કર્મ કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે, અથવા નિવૃત્ત થાય છે અને ઈશ્વર તેની પાસે તે કર્મ કરાવે છે અથવા તેની કર્મમાથી નિવૃત્તિ કરાવે છે વિહિત કર્મમા પ્રવૃત્તિ અને નિષિદ્ધ કર્મમાથી નિવૃત્તિ થાય અથવા ન થાય તે જીવના પૂર્વ કરેલા કર્મને અધીન છે પૂર્વે કરેલા કર્મ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ અથવા નિવૃત્તિ થાય છે અથવા નથી થતી પ્રવાહ અનાદિ છે તેથી પૂર્વે કરેલા કર્મ તો દરેક જીવને છે જ આમ માનવાથી જીવને અકૃતાભ્યાગમ થતો નથી, એટલે નહિ કરેલ કર્મના ફલ ભોગવવા પડતા નથી તેમજ ઉપસ્થિતહાનિ પણ થતી નથી, કારણ કે પૂર્વે કરેલા કર્મ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ થયા કરે છે અને કરેલા કર્મ નિષ્ફલ થતા નથી આવો પૂર્વમીમાંસાવાળાનો મત છે

પરતુ આ મત ખોટો છે આ મત પ્રમાણે ઈશ્વર રહેતો જ નથી પૂર્વે કરેલ કર્મના ફલ આપનાર તરીકે ઈશ્વરની આવશ્યકતા છે એમ પણ કહેવાય નહિ, કારણકે ફલ આપનાર કર્મ છે કર્મ જડ હોવાથી ફલ આપી શકે નહિ એમ પણ ન કહેવાય કારણકે ઉપસ્થિતહાનિ અને અકૃતાભ્યાગમ દોષ દૂર કરવા જે કર્મ કરવામા આવે છે તે કર્મ પોતાના ફલનુ દાન આપી શકે તેવુ જ કલ્પવુ જોઈએ કર્મની કલ્પના કરવી જ પડે છે તો તે પોતાના ફલનુ દાન કરવાની શક્તિવાળુ જ કલ્પવુ જોઈએ

જીવની કર્મમા પ્રવૃત્તિ કોણ કરાવે છે? વિધિ અને નિષેધ કરાવતા નથી, કારણ કે વિધિ અને નિષેધથી જીવની પ્રવૃત્તિ થતી હોય તો સર્વ જીવ વિહિત કર્મ કરત અને નિષિદ્ધ કર્મ ન કરત સર્વ જીવો સન્માર્ગમા જ વર્તતા હોત પરતુ તેવો અનુભવ થતો નથી ઘણા જીવો વિહિત કર્મ કરતા નથી, અને નિષિદ્ધ કર્મ કરે છે તેથી વિધિ અને નિષેધ પ્રવૃત્તિ કરાવતા નથી કર્મનો પ્રવાહ અનાદિ છે અને જીવે પૂર્વે કરેલા કર્મ જ પ્રવૃત્તિ અથવા નિવૃત્તિ કરાવે છે એમ પણ માની શકાય તેમ નથી, કારણ કે એમ માનવાથી (૧) વિધિ અને નિષેધ નિરર્થક થાય છે, જીવની કર્મમા પ્રવૃત્તિ તેણે પૂર્વે કરેલા કર્મથી જ થતી હોય તો "સ્વર્ગની કામનાવાળાએ યજ્ઞ કરવો" "બ્રાહ્મણને હણવો નહિ" એવો તેને બોધ દેવો નિરર્થક છે (૨) વળી વિધિ અને નિષેધ નિરર્થક હોવાથી સારા માણસો યજ્ઞ વિગેરે કરે છે તે માત્ર અંધપરપરા જ ગણાય (૩) ધર્મની હાનિ થાય, કારણ કે વિહિત કર્મ કરે તે ધર્મ પણ વિધિ જ નિરર્થક થઈ એટલે ધર્મ ક્યા રહ્યો? તે પ્રમાણે 'અધર્મ' પણ સભવે નહિ (૪) વિધિ અને નિષેધ નિરર્થક હોવાથી જીવ કર્મ કરે ત્યારે ફલની ઇચ્છા રાખી શકે નહિ ફલની ઇચ્છા વિના કર્મ કરવામા આવે ત્યારે કર્મનુ ફલ આપનાર 'અપૂર્વ'ની કલ્પના કરવાની આવશ્યકતા રહે નહિ તેથી અપૂર્વ સભવે નહિ કર્મ થયુ કે તરત નાશ પામે છે અપૂર્વ છે જ નહિ તો પછી ભાવિકમા પ્રવૃત્તિ કોણ કરાવે? તેથી પૂર્વે કર્મથી પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ થતા નથી

વિધિ અને નિષેધ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કરાવે છે, છતા કોઈની વિહિત કર્મમા પ્રવૃત્તિ થાય છે અને કોઈની થતી નથી તેમ જ કોઈની નિષિદ્ધ કર્મમાથી નિવૃત્તિ થાય છે અને કોઈની થતી

રસનો અનુભવ કરવા જે મર્યાદા કરી છે તે મર્યાદાને અનુસરી જીવ પાસે કર્મ કરાવે છે અને તેને કર્મના ફળનુ દાન કરે છે સૂત્રમા 'આદિ' શબ્દ છે તેથી એમ સુચવ્યુ છે કે આ જ કારણને લીધે કર્મ કરાવ્યા વિના પ્રભુ ફળનુ દાન કરતા નથી

આવી રીતે પ્રભુ ક્રીડા માટે કરેલી મર્યાદાને અધીન રહી, જીવ પાસે કર્મ કરાવે અને તેને કર્મના ફળનુ દાન કરે તો તેથી 'અનીશ્વર થઇ જાય, પ્રભુ સ્વતંત્ર મટી પરતંત્ર થાય, કર્મ વિના ફળદાન કરવા અસમર્થ હોવાથી સર્વશક્તિમાન્ ન કહેવાય વિગેરે શંકા પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે આ મર્યાદા પ્રભુએ પોતે કરેલી છે ભગવાન્ પોતે કરેલા નિયમ પ્રમાણે કામ કરે તેમા અનીશ્વરતા થતી નથી ભગવાને પોતે પોતાની ઇચ્છાથી જ એવી મર્યાદા રચી છે અને તે મર્યાદા પ્રમાણે કર્મ કરાવી ફળદાન કરે છે મર્યાદાના કર્તા પ્રભુ પોતે હોવાથી તેમની સ્વતંત્રતા નષ્ટ થતી નથી મર્યાદામાર્ગ પ્રભુએ એવો રચ્યો છે મર્યાદા માર્ગમા જે મર્યાદા કરેલી છે તે પ્રમાણે કર્મ કરાવી ફળદાન કરે છે પરતુ કર્મ કરાવ્યા વિના ફળદાન કરવાની પ્રભુમા શક્તિ નથી એમ નથી **જ્યા પ્રભુ કર્મ વિના પણ ફળદાન કરે છે તે પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે.**

ભગવાનને જગત્ રચનામા કાંઇ હેતુ નથી ભગવાન્ આપ્તકામ હોવાથી તેમને કાંઈ પ્રયોજન નથી માત્ર લીલા કરવા જ ભગવાને જગત્ રચેલુ છે બ્રહ્મસૂત્ર ૨ ૧ ૩૩ વિચિત્ર રસનો અનુભવ ન થાય તો લીલા જ સંભવે નહિ તેથી લીલામા વિચિત્ર રસનો અનુભવ થાય તે માટે ભગવાને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મર્યાદા કરી એ મર્યાદાનુ જ્ઞાન જીવોને કરાવવા અને મર્યાદાનુ રક્ષણ કરવા વેદ રચ્યા આ સર્વ મર્યાદામાર્ગનુ નિરૂપણ થયુ ભગવાન્ સ્વતંત્ર કર્તા છે ભગવાન્ કોઇને અધીન નથી ભગવાન્ જીવની કર્મની અપેક્ષા વિના પણ ફળદાન કરવા સમર્થ છે એમ ન હોય તો ભગવાન્ સર્વશક્તિમાન્ ન ગણાય ભગવાને ક્રીડામા વિચિત્ર રસનો અનુભવ કરવા જે મર્યાદા કરી તે પ્રમાણે મર્યાદામા મૂકેલ જીવો પાસે કર્મ કરાવી તેમને ફળદાન કરે છે પરતુ આ મર્યાદા ભગવાને પોતે પોતાની ઇચ્છાથી કરેલી હોવાથી, મર્યાદા પ્રમાણે કર્મ કરાવી ફળદાન કરવામા ભગવાનના સ્વાતંત્ર્યને હાનિ થતી નથી જીવોને કર્મ કરાવ્યા વિના ફળદાન કરવા પણ ભગવાન્ સમર્થ છે એ પ્રમાણે કર્મ કરાવ્યા વિના પ્રભુ ફળદાન કરે તે પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે

આ પ્રમાણે ક્રીડામા વિચિત્ર રસનો અનુભવ કરવા પ્રભુએ અસંખ્ય જીવોનુ વ્યુચ્ચરણ કરી તેમને ભિન્ન ભિન્ન માર્ગોમા મૂકી, તેઓ પાસે જુદા જુદા કર્મ કરાવી તેમને જુદી જુદી સ્થિતિમા મુક્યા છે કોઇ જીવ સુખી છે, કોઇ દુઃખી છે કોઇ ધનવાન્ છે, કોઇ નિર્ધન છે આમ છતા પ્રભુને 'વૈષમ્ય' એટલે પક્ષપાતી હોવાનો, અથવા 'નૈર્ઘૃણ્ય' એટલે ક્રૂર હોવાનો દોષ નથી કારણ કે ભગવાન્ પોતે જ જડ જીવ વિગેરે સર્વ થયા છે ભગવાન્ પોતે જ સર્વ જીવરૂપ થયા છે તેથી પક્ષપાત કરવાપણુ અથવા ક્રૂર થવાપણુ ક્યા રહ્યુ?

केशवदासकृत पदो.

પદ ૧ ॥ રાગ નટ ॥ છૂટત નેક ન સ્વારથ મનતે ।
કૈસે કે વશ હોવે શ્રીવલ્લભ, છૂટત નહિ વિખ તનતે ॥ ૧ ॥
ભૂષન બસન બડાઇ ભાવે, ખાનપાન જિમ ગનતે ।
રિઝે ન રૂપ નેહ બિગ આછી બાત બનાવત બનતે ॥ ૨ ॥

સોચ કરે મતિ મેરી આલી, અનન્યતાકે પનતે ।
કેશવપ્રિય જૂઠનમેં સબ રસ મત કર આશ અન ધનતે ॥ ૩ ॥

પદ ૨ ॥ રાગ સોરઠ ॥ મનતે નેહ મારગ સુખદાઇ ।
બિન સાધન પ્યારે વશ હોવે, ગોકુલપતિ મન ભાઈ ॥ ૧ ॥
રાખે નૈનન સદા વલ્લભકો, લોક વેદ કુલ ભૂલે ।
ઝલે રૂપસુધાસાગરમેં, આરત ઉર્મા સૂલે ॥ ૨ ॥
ધોવે હાથ પ્રાનસું પલમે, ખોવે સબ જંજાલ ।
કેશવ કૃપા કરો સબ હોવે, કહા કર લેવે કાલ ॥ ૩ ॥

પદ ૩ ॥ રાગ મલ્હાર ॥ પ્રાનસો તા દિન ધોએ હાથ ।
અતિ નિર્લજ અનેહી પાપી, બિછરે ગોકુલનાથ ॥ ૧ ॥
ઘનતે ઘનમી બૂંદે બરખે, વિદ્યુલ્લતાવર આગ ।
ત્રિવિધ સમીર શીતમે દૂખે, કર લુહાર મન લાગ ॥ ૨ ॥
સહાય કરો વેગે વિઠ્ઠલસુત, નવ દુ ખ ભુગતે વામ ।
દશ દુ ખ ભુગત ભુગત જેહે જેહે, તબ કહાતે ધનધામ ॥ ૩ ॥
સુનકેર કૃપા કરી વિઠ્ઠલસુત, મિચી સુધાસુ નાર ।
કેશવ વિકલ વિયોગી વિલખે, દ્રગ કરો જજાર ॥ ૪ ॥

પદ ૪ ॥ રાગ મલ્હાર ॥ મેરી ટેર સુનો હો સુજાન ।
કેહાવતહો ગોકુલપતિ વલ્લભ, છાંડ દઈ પેહેચાન ॥ ૧ ॥
કહા કરૂં કછુ ચલત ન મેરી, પેઠ રહે તન પ્રાન ।
જીવન બિન જીવત એ કેશવ, કરી ન નેહકી કાન ॥ ૨ ॥

[illegible] ૫ ॥ રાગ મલ્હાર ॥ તે તન ગેહે કહા કીનો ।
[illegible] ન કાન નેહકી કીની રૂપસુધારસ પીનો ॥ ૧ ॥
વલ્લભ બિન તુ તલફત નિશદિન, વિરહ અગન તન છીનો ।
નિકસત શ્વાસ અનલભર નિશદિન, વિષય વિરહ જલ પીનો ॥ ૨ ॥
યહ તનતેં કછુ કાજ ન હોવે, ફિર તન ધર તુ નવીનો ।
અચલ અગાધ અમીરસ કેશવ, ગોકુલપતિ રસભીનો ॥ ૩ ॥

પદ ૬ ॥ રાગ સોરઠ ॥ તાલ જલદ ॥ પ્રાન તે કીનો કહા વિચાર ।
પ્રાણનાથ વિદેશમેં તું વિરહ વિખ [illegible] ધાર ॥ ૧ ॥
વિપયોગ અગાધ વિખધર, જો સબ અંગ માર ।
હારે નેહિ હઠ રહ્યો તનમે, માર માર સુમાર ॥ ૨ ॥
હાય [illegible] કપટ હિયપક, નિર્લજતા ભર ભાર ।
કરી [illegible]સ્વરૂપ એસી, ધરી ઉર પર હાર ॥ ૩ ॥
[illegible] [illegible] તેરો, રહિ ઉઠાવન છાર ।
પાવસ રિતુ [illegible] આઈ [illegible] કેશવ [illegible] ॥ ૪ ॥

પદ ૭ ॥ રાગ મલ્હાર ॥ તાલ રુપક ॥ કેતે જુગ બિન દેખે વીતે ।
દારિદ્ર ભઇ દઈ ભવસાગર, વલ્લભ ધન પ્રીત રીતે ॥ ૧ ॥
શિવ બ્રહ્મા સૂરલોક લોકમે, વહી અહિ નહિ કોઉ ।
ભૂલી દેહ ગેહ ચિત્ત ચેતન, નહિ કમલમુખ જોઉ ॥ ૨ ॥
દુર્જન સુખ બરખા નિદાઘી, મહી રહી ખૂડી દુખમાહી ।
મિલ્યો નહિ સત્સગ સત કોઉ, તાતે મેરી ધરી ન બાહી ॥ ૩ ॥
અબ કરૂણા કરી મહદ્ભક્તને, પ્રકટે (હિય) ગોકુલપતિ રાય ।
ભયો વિરહ વડવાનલ જેમો, ભઈ રૂપ જલ ચાય ॥ ૪ ॥
સહી પરે ન પીર પ્રિય તનમે, પકરૂ એક એક જિય જાન ।
કેશવ પ્રાનનાથ બિન બિલખો, કરો કૃપારસ દાન ॥ ૫ ॥

પદ ૮ ॥ રાગ મલ્હાર ॥ અહો પ્રિય પીર સહી નહિ જાત ।
પ્રકટયો ઉર વિરહ વડવાનલ, કહુ કોનમો બાત ॥ ૧ ॥
કોન સુને સમુજે નહિ જિયકી, મનમે તનક ન લાગ ।
કેશવ રૂપસુધા શ્રીગોકુલપતિ, મેટ બરખ હિય આગ ॥ ૨ ॥

પદ ૯ ॥ રાગ મલ્હાર ॥ જિત જાઉ તિત હોત ચવાઇ, રૂચે ન નેહકી બાત ।
રૂખે લોક જગતમે જોઉ, રોઉ સબ દિન રાત ॥ ૧ ॥
ગોકુલેશ વિઠ્ઠલસુતકો જશ, સુખતે નિકસે નાહિ ।
અતિ વિકરાલ કાલસે લાગત, આય પરી તીન માહિ ॥ ૨ ॥
લોક અલોક વિખ સમ લાગત, દાગત જીયમે આગ ।
કેશવકૂ કરૂના કરી દેખો, રહ્યો રૂપરસ પાગ ॥ ૩ ॥

પદ ૧૦ ॥ રાગ મલ્હાર ॥ તાલ રુપક ॥ જબતે નામ સુન્યો સુખઇંધુ ।
સહાય કરો ગોકુલપતિ મોહન, શ્રીગોકુલ અરવિંદુ ॥ ૧ ॥
બરખો રૂપસુધા વિઠ્ઠલસુત, સુદર સુઘર સુજાન ।
તનમન તપત રૂપ નહિ દેખે, કરો સુજીવન દાન ॥ ૨ ॥
ધીરજ રહત નહિ અબ મોકુ કહિ વિધ રાખુ પ્રાન ।
કેશવ વિકટ વિયોગી તરસત, પરમ ચરનરસ પાન ॥ ૩ ॥

પદ ૧૧ ॥ રાગ મલ્હાર ॥ તાલ રુપક ॥
પૌધારે નિજ રસસેવામે, શ્રીનાથજી રસરૂપ ।
અરસપરસ લેત લિવાવત, જાનત વલ્લભભૂપ ॥ ૧ ॥
દક્ષન નાયક સબ સુખદાયક, શિક્ષક સેવા સાર ।
નિજ રસરૂપ દુરાવત મિપ કરિ, જાનત વેદ ન પાર ॥ ૨ ॥
જેહ પૂરે સૂરે રસનેહી, જાને ગોકુલરાય ।
રૂપસુધા બરખે ઘન કેશવ, અધર સુધારસ પાય ॥ ૩ ॥

પદ ૧૨ ॥ राग मल्हार ॥ ताल रूपक ॥ દેખો સખી આપ પ્રભુ ભયે દાસ।
અનન્યરસ ચાખનકે કારન, કેશવ ભાવ પ્રકાશ ॥ ૧ ॥
વા રસદ્વાર માહાતમ જન મોહે, ભાવભેદ નહિ જાને।
કહાં જાને રસરૂપ અજાને, અનન્ય જન માને ॥ ૨ ॥
શિખાવત સેવ સેવારસદ્વારા, જગત કૃતારથ ભાવી।
અનન્યજનકુ હાવભાવ રસ, અધરસુધારસ ચાવી ॥ ૩ ॥
મુક્તિમારગી સદા અનેહી, રૂપસબંધ ન રચ।
કહા જાને કેશવ શિવ શારદ, મુનિજન શેષ વિરચ ॥ ૪ ॥

પદ ૧૩ ॥ राग बिहागडो ॥ रागरूपक ॥
જેસો હુ તેસો તિહારો ગોકુલપતિ, છાડ ન દેહો પ્રિય નિજરસ ભરિકે।
દોષનિધાન જાન કર પકર્યો ગુનનિધાન, બાનિ માનિ જીયવરકે ॥ ૧ ॥
સાધન આશ ધરૂ નહિ કબહુ, નિઃસાધન ફલ જાન મન કરકે।
જીવન બિન કેશવ સપૂરી જયો, કાનિ ધરો મોહન અનુનરકે ॥ ૨ ॥

પદ ૧૪ ॥ राग विहागडो ॥
જેસો હુ તેસો જાન ધરો મન, અગીકૃત કરિ લીયો હે વલ્લભવર।
ચિંતાવશ નિશવાસર વીતે, કૃપા કરો નિજ કર શિરપર ધર ॥ ૧ ॥
કહા કહુ ભવધાર પર્યોહુ, વિષજલતે મુખ સિધુ સુધાભર।
મોહન કાન માન કેશવપર, કર કરૂણા દુખ દીનદયાલ હર ॥ ૨ ॥

પદ ૧૫ ॥ राग विहागो ॥
જેસો હુ તેસો તિહારોહુ સેવક, ગોકુલપતિ અતિગુણનિધિ સાગર।
નાયક નવલકુવર વિઠ્ઠલકે, ત્રિભુવનપતિ તુમ જગત ઉજાગર ॥ ૧ ॥
મો સમ અધમશિરોમનિ નાહિ, તો સમ પતિત ઉધ્ધારન નાગર।
કારન જાન કીયો અગીકૃત, શોચત કહા કેશવ ગુનઆગર ॥ ૨ ॥

પદ ૧૬ ॥ राग विहागडो ॥
જેસી હું તેસી તિહારી જુ દાસી, સબરસરસિક વલ્લભ સુખદાઈ।
કપટી કુટિલ ક્રૂર કોટ અપરાધી, અવનીરજ ગિની ગિનિયે ન જાઈ ॥ ૧ ॥
બાહ્ય ગ્રહી ત્રિભુવનકે નાયક, સહાય કરો રાનીજુ કહાઈ।
પારસ પરસ હોન લોહ કચન, **કેશવ અધમ અનન્યનિધિ પાઈ ॥ ૨ ॥**

પદ ॥ ૧૭ ॥ राग विहागडो ॥
જેસો હુ તેસો તિહારો કૃપાનિધિ, ગોકુલનાથ અનાથકે નાથે।
અધમ અતિ કર પકર ન છાડિયે, કર પરસાય કરો જુ મનાથે ॥ ૧ ॥
ભૂલે ભમત મન મેરો નિશદિન, રાખો અમલ કમલ પદ સાથે ॥
મોહનરત્ન મહદ્દકી કાને, રૂપસુધારસ પાનક હાથે ॥ ૨ ॥

पद ॥ १८ ॥ वधाई ॥ राग देवगधार ॥

દેખોરિ પ્રકટ અદ્દભૂત આજ ।
શ્રીવિઠ્ઠલસુત અવતારી વર, શ્રીગોકુલેશ મહારાજ ॥ ૧ ॥
ગોકુલસહિત પ્રાગમે પ્રગટે, ધર્મધુરધર રાજ ।
મહારસ રાસ પુષ્ટિરસ સિંચન, કેશવપ્રિય શિરતાજ ॥ ૨ ॥

राजकुमारीवाईकृत विज्ञप्ति.

મારો મમ ન જાણે કોઇ, હુ પ્રેમભુજગે ડસી,
મરુ રાતદિવસ રોઇ રોઈ, હુ પ્રેમભુજગે ડસી ટેક.
નખથી શિખ લગી વિષ ચડયુ, હવે શી રીતે જીવાયરે,
લહેરે ચઢી લડથડીયા આવે, તો યે પ્રાણ ન જાય હુ પ્રેમ૦
શ્યામ દિવાની હુ થઇ, મારુ દર્દ ન પરખે કોઇરે,
ઘાયલની ગતિ ઘાયલ જાણે, જેને લાગી હોય હુ પ્રેમ૦
શૂલી ઉપર સ્થિતિ મારી, પ્રિયને શી રીતે મલવુ થાયરે,
ઉબરા આગલ અગન બલે છે, કેમ કરી બહાર જવાય ? હુ પ્રેમ૦
અણીયાળી આખો વહાલો ધુતારો, મન લઇ ગયો મારુ હસીનેરે,
ભ્રકુટી કમાન બાણુ એના, લોચન હૈડે માર્યો કસીને હુ પ્રેમ૦
ચિત્તના ચુરેચૂરા કર્યા, જુઓ અદર આવો ધસીને રે,
વહાલા થઈને વેર વાળ્યુ, મારા મનમદિરમા વસીને હુ પ્રેમ૦
જતન કરો જત્ર મત્ર લખી લાવો, કોઇ ઔષધ લાવો ઘસીને રે,
રોમ રોમ વિષ છાઈ રહ્યુ, મને કાલે ખાધી ડસીને હુ પ્રેમ૦
જો કોઇ મને મોહનથી મિલાવે, તો રહુ કઠે વળગીને રે,
સમ ખાઇને કહુ છુ, સ્વપ્નામા પણ હવે ન થાઉ હુ અલગી. હુ પ્રેમ૦
દેહ દશા વિપરીત દેખીને દેહસબધી સહુ આવે રે,
વૈદ બોલાવે નાડી બતાવે, ઘડી ઘડીએ ગભરાવે. હુ પ્રેમ૦
વૈદ અનાડી ન પરખે નાડી, મુજને તો ઘા કારી રે,
બુધ્ધિ સર્વે બૂઠી પડી ગઈ, ઔષધ ગયા અકારી હુ પ્રેમ૦
સુતા સેજમા વિછુ કરડે, કરવો કોણ ઉપાય રે,
ઉઠતા બેસતા આગલ પાછલ, અજગર ખાવા ધાય હુ પ્રેમ૦
જલ પીતા મને ઝેર ચઢે છે, અગોઅગ ડખે છે નાગ રે,
ભોજનઘરમા ભોજન કરતા, એકદમ પકડે વાઘ હુ પ્રેમ૦
મદ સુગધ શીતલ વાયુ તે, વજ્ર સમાને વાય રે,
ચદ્ર કીરણુથી ઝરે અગારા, શી રીતે જીવાય. હુ પ્રેમ૦

પુલની માલા અંગે અડતા, શૂલ પ્રમાણે ખુચે રે,
મલિયાગરથી મહા દુખ ઉપજે, મને કશુ ના રુચે. હુ પ્રેમ૦
કપુર ચન્દન ગુલાબજલથી, અંગોઅંગ લાગે લહાય રે,
જેમ જેમ શીતોપચાર કરે તેમ, અધિક અધિક દુઃખ થાય. હુ પ્રેમ૦
આવા રોગ અનેક ભગાયા, ભવ ભોગે અપડાઈ રે,
શ્રીવલ્લભવર વૈદ્ય વિના, મને બીજો નથી સુખદાઈ હુ પ્રેમ૦
મારી નવ નાડી ને બોંતેર કોઠા, એહોને હાથ રે,
મુજ અબળાનુ જીવન સર્વસ્વ, અનાથનો એ નાથ હુ પ્રેમ૦
ભર બજાર પોકારી કહુ છુ, ભલે કરો બુરાઈ રે,
કુલકલક થકી નથી ડરતી, રહુ પીયુના ગુણ ગાઇ હુ પ્રેમ૦
ખટ્ રસ સહુ લાગે ફીકો, જેણે ચાખી રૂપ મીઠાઈ રે,
વણ દેખે મને મોહનનુ મુખ, ત્રણ ભુવન સુખદાઈ હુ પ્રેમ૦
લોકડીયા મુને બહુ પેર કહે છે, રાજે છોડી લાજ રે,
લાગી ગઈ તો લાજ હવે કયા ? લાજે આવી વ્યાજ હુ પ્રેમ૦
જે હાથે હુ પીયુની સેવા, કરી હૈયામા હરખાતી રે,
તે હાથે હવે નિશદિન કુટુ હાય હાય કરી છાતી હુ પ્રેમ૦
જે જીભ પીયુની સાથે રસમયી વાતો કહી મલકાતી રે,
તે હવે અરે હાય શુ થયુ, એમ કહી અકલાતી હુ પ્રેમ૦
જે આખો સુદરવર નિરખી, રસમા રહેતી રાતી રે,
તે આખો આસુ વહેવરાવે, રોઇ રોઇને ગભરાતી હુ પ્રેમ૦
જે આ અગ શ્રીઅગની સાથે, લપટાઇને મલકાતુ રે,
તે હવે બાવળીયાથી ભુંડુ, થઇ રહ્યુ અથડાતુ હુ પ્રેમ૦
જે વલ્લભવરના વચનામૃત સુણી, સુખ પામ્યા કાન રે,
તે કાન ભણકારા વાગી, થઇ ગયા હુઠ વેરાન હુ પ્રેમ૦
ગુણી ગારુડી શ્રીગોકુલમા છે, તેને કોઇ બોલાવો રે,
કહેજો રાજુ મરે અણુ મોતે, તેની તસ બુઝાવો હુ પ્રેમ૦
સિચન વિણ શીતલ કેમ થાશે, દવે દાઝી બળે રે,
રાજુડીનો રોગ રાજ વિના, મટવાનો મુશ્કેલ હુ પ્રેમ૦

દ્વિતીય વિજ્ઞપ્તિ

રસદાતા રસભોક્તા નિષ્કામી, વલ્લભ વર વહાલા અંતરજામી,
મારા વહાલા શરણે વસ્યાના સુખકારી
વરવલ્લભ વહાલા, વિનતિ માની લેજો મારી, મારા વહાલા૦ ૧

વિષયના સુખમા ગઇ છુ' ફૂલી, વલ્લભ વહાલા૦
મહા દુખ પામુ આખ ન ખુલી, મહારા વહાલા૦ ૨
પતિવ્રતાનો ધર્મ ન પાલ્યો, વલ્લભ વહાલા૦
ટેકનો છેક દાટ વાળ્યો, મહારા વહાલા૦
ઉલટ ઉરમા ન આવી જરીએ, વલ્લભ વહાલા૦
ફૂલ્યા ફૂલ્યા થઇ ખાલી ફરીએ, મહારા વહાલા૦ ૩
ચરણરેણુમા હુ નવ લોટી, વલ્લભ વહાલા૦
રજનો મદ એ ખોડ મોટી, મહારા વહાલા૦
ભાવ ભર્યો ન કદિ ઉરમા, વલ્લભ વહાલા૦
જીવતર નાખી દીધુ ધૂળમા, મહારા વહાલા૦ ૪
અનન્યતાનો મારગ ભૂલી, વલ્લભ વહાલા૦
ને ઠેર કોઇ નવ મમ તુલી, મહારા વહાલા૦
ભજનમા આનન્દ ન વાધ્યો, વલ્લભ વહાલા૦
વિમુખ થવાથી કલેશ વાધ્યો, મહારા વહાલા૦ ૫
જનમો જનમના મહારે એલી, વલ્લભ વહાલા૦
તોએ ના તમસુ તાલાવેલી, મહારા વહાલા૦
માયાના મદમા થઈ મસ્તાની, વલ્લભ વહાલા૦
જનમ ધર્યો એ ધૂળ ધાણી, મહારા વહાલા૦ ૬.
આસુરી ભાવે ગઇ હુ થાકી, વલ્લભ વહાલા૦
ભર દરીયે ભટકી તોએ ન થાકી, મહારા વહાલા૦
મુજને દેખીને દયા નાઠી, વલ્લભ વહાલા૦
હવે મારી કેવી થાશે માઠી, મહારા વહાલા૦ ૭
મહદ્ વચન પર નહીં આસક્તિ, વલ્લભ વહાલા૦
તો પછી ક્યાથી આવે ભક્તિ, મહારા વહાલા૦
ધર્મ ને ધર્મી સ્વરૂપ ન જાણ્યુ, વલ્લભ વહાલા૦
હુ પદમા માહારું મે પરમાણ્યુ, મહારા વહાલા૦ ૮
વિશ્વાસે વહાલા હું ન વળગી, વલ્લભ વહાલા૦
તેથી હૈયામા હોલી સલગી, મહારા વહાલા૦
સત્સગ સ્વપ્ને ન કીધો, વલ્લભ વહાલા૦
દુ સગ વિષનો પ્યાલો પીધો, મહારા વહાલા૦ ૯
રચ વાછટ્યતા ન વિચારી, વલ્લભ વહાલા૦
હવે તે શી ગત થાશે મહારી, મહારા વહાલા૦

સન્મુખ થઇને કરી સેવા, વલ્લભ વહાલા૦
હવે પછી કયા મલે દી આવા, મ્હારા વહાલા૦ ૧૦.
વિનતી ન આણી લવ લેશે, વલ્લભ વહાલા૦
ક્રૂરતા ભરેલી ભુંડા વેશે, મ્હારા વહાલા૦
નાખી અંતરમા આતુરતા, વલ્લભ વહાલા૦
ન રાખી ચરણકમલમા આતુરતા, મ્હારા વહાલા૦ ૧૧.
આરજ રહી લોકથી ડરતી, વલ્લભ વહાલા૦
આરત ઉરમા ન ધરતી, મ્હારા વહાલા૦
વિવેકધૈર્યાશ્રય ન કીધો વલ્લભ વહાલા૦
પેટ ભરી ન પ્રેમરસ પીધો, મ્હારા વહાલા૦ ૧૨
સાધન સુકૃત કાંઇ ન કીધાં, વલ્લભ વહાલા૦
નામ નિરન્તર ન લીધાં, મ્હારા વહાલા૦
દૃઢતા ન જરીએ મન આણ્યું, વલ્લભ વહાલા૦
તો હવે ઠરવા કયાં ઠેકાણું, મ્હારા વહાલા૦ ૧૩
ભગવદીયોના દોષ વિચાર્‌યા, વલ્લભ વહાલા૦
હવે થવાનું કયાથી સારું, મ્હારા વહાલા૦
ષટ્ શત્રુ સાથ ન મૂકે મારો, વલ્લભ વહાલા૦
ઉગરવાનો નથી આરો, મ્હારા વહાલા૦ ૧૪.
જે જે કરું છું ધીંધીઆરી, વલ્લભ વહાલા૦
અંતરમાં સાચી લેજો ધારી, મ્હારા વહાલા૦
બાહ્ય ગ્રહ્યાનું બિરદ વિચારો, વલ્લભ વહાલા૦
શરણે લાવીને ન વિસારો, મ્હારા વહાલા૦ ૧૫.
ચરણકમલમાં હું ના રાચી, વલ્લભ વહાલા૦
ભકિત મારી છે ઘણી કાચી, મ્હારા વહાલા૦
નથી મારે હઠ કે નથી દાવો, વલ્લભ વહાલા૦
દીન દાસી ન તરસાવો, મ્હારા વહાલા૦ ૧૬
કરુણાનિધાન નામ ભારે, વલ્લભ વહાલા૦
તો હવે શાની ચિન્તા મારે, મ્હારા વહાલા૦
ચહાય તો રાજશિરોમણિ રીઝો, વલ્લભ વહાલા૦
ચહાય તો દુર્ગુણ દેખી ખીજો, મ્હારા વહાલા૦ ૧૭
ચહાય તો કુકર્મી જાણી મારો, વલ્લભ વહાલા૦
ચહાય તો શરણાગત જાણી તારો, મ્હારા વહાલા૦

હવે આ દુખ સહ્યુ નથી જાતું, વલ્લભ વહાલા૦
કાલજુ ઘડીએ ઘડી ગભરાતુ, મહારા વહાલા૦ ૧૮
હાય હુ બની ગઇ દુર્ભાગી, વલ્લભ વહાલા૦
ઉંડા અન્તરે લાહ્ય લાગી, મહારા વહાલા૦
એકે વાતે નથી હુ અધુરી, વલ્લભ વહાલા૦
થઈ છુ પતિત હવે પુરી, મહારા વહાલા૦ ૧૯
પતિતપાવન નામ ધરાવો, વલ્લભ વહાલા૦
તો મારી વહારે કેમ ન ધાવો, મહારા વહાલા૦
શુ કરવાને આમ તરસાવો, વલ્લભ વહાલા૦
કયા થઈ આવુ પથ બતાવો, મહારા વહાલા૦ ૨૦
રાજ ચરણ વિના મહારે, વલ્લભ વહાલા૦
અવર ભરુસો ન મહારે, મહારા વહાલા૦
બીજુ તો કશુએ ન જાણુ, વલ્લભ વહાલા૦
રાજ રીઝો તો મહા સુખ માણું, મહારા વહાલા૦ ૨૧
ભલી ભુંડી તો એ દાસી, વલ્લભ વહાલા૦
રાજ ચરણની ઉપાસી, મહારા વહાલા૦
દૃઢતા નથી રહેતી મનમા, વલ્લભ વહાલા૦
લાહ્ય લાગી છે મારા તનમા મહારા વહાલા૦ ૨૨
બુઝ કે સમજ નથી પડતી, વલ્લભ વહાલા૦
કયા લગી રહીશ આમ રખડતી, મહારા વહાલા૦
રાજ શિરોમણિને હુ પામી, વલ્લભ વહાલા૦
તોએ દુખમા રહી ખામી, મહારા વહાલા૦ ૨૩
અનેક અપરાધે ભરી છુ, વલ્લભ વહાલા૦
તો પણ રાજને વરી છુ, મહારા વહાલા૦
દુનીઆમા બ્હાવરી ઠરી છુ, વલ્લભ વહાલા૦
વણ મોતે વણ મારી મરી છુ, મહારા વહાલા૦ ૨૪
હવે ન નાથ નમેરા થાઓ, વલ્લભ વહાલા૦
વહેલેરા આવો કે બોલાવો, મહારા વહાલા૦
કામપૂરક જાણી વળગી, વલ્લભ વહાલા૦
ચિન્તાચૂરક ન કરશો અળગી, મહારા વહાલા૦ ૨૫
શ્રીઅગે શ્રમ દેવામા શૂરી, વલ્લભ વહાલા૦
સ્વારથ સાધવામા પૂરી, મહારા વહાલા૦
સુખડા દેવાને તો અધુરી, વલ્લભ વહાલા૦
તે અપરાધે મરુ ઝુરી, મહારા વહાલા૦ ૨૬.

રાજે માની તો મણીથી મોંઘેરી, વહ્લભ વહાલા૦
ગાજે તરછોડી રજથી સોંઘી, મહારા વહાલા૦
જગતમા થાય મહારી હાસી, વહ્લભ વહાલા૦
મનમાને મનમા રહી વિમાગી, મહારા વહાલા૦ ૨૭

ભલે જે થનાર હોય તે થાય, વહ્લભ વહાલા૦
પણ હવે મુજથી ન રહેવાય, મહારા વહાલા૦
નિત્ય પ્રતિ નિરખુ સુદરતાઇ, વલ્લભ વહાલા૦
બીજુ ન જોઇએ મારે કાઇ, મહારા વહાલા૦ ૨૮

ભ્રમર કમલના સરખી પ્રીતિ, વલ્લભ વહાલા૦
ચરણકમલમા રહે તો જીતી, મહારા વહાલા૦
ક્ષુલ્લક તોએ દાસી તમારી, વલ્લભ વહાલા૦
હવે સભાલી લ્યો ગઇ હાની, મહારા વહાલા૦ ૨૯

ઘરના ગુલામડા કયા જાગે, વલ્લભ વહાલા૦
રાજ જ્યમ છોડયા દુખી થાશે, મહારા વહાલા૦
તેવી રીતે આ દુખ કયા કહીએ, વલ્લભ વહાલા૦
બીજે નહિ ઠેકાણુ કયા જઇએ, મહારા વહાલા૦ ૩૦

એકલડા મદિરમા કયા રહીએ, વલ્લભ વહાલા૦
વિરહદાવાનલ કેમ કરી સહીએ, મહારા વહાલા૦
નિસાસા મૂકી નામ લઈએ, વલ્લભ વહાલા૦
મનમા આવે જે વિખડા ખાઈએ, મહારા વહાલા૦ ૩૧

પણ આપઘાતથી ડર ખાઇએ, વલ્લભ વહાલા૦
અવતાર એણે ગુમાઇએ, મહારા વહાલા૦
નિત્ય નવલી લીલા તે કેમ ગાઈએ, વલ્લભ વહાલા૦
અમુઝાઈએ અકુલાઇએ ગભગાઈએ, મહારા વહાલા૦ ૩૨

દયાલુ થઈ વણુ વાકે મારો, વલ્લભ વહાલા૦
એ શુ ઘટે છે નાથ વિચારો મહારા વહાલા૦
જાણીતા થઇને દુખ દેવુ, વહ્લભ વહાલા૦
એ પણ ઘટતુ નથી શુ કહેવુ, મહારા વહાલા૦ ૩૩

અભિજીતનો જોગ કયારે મલશે, વલ્લભ વહાલા૦
દાસીનો દહાડલો કેમ વલશે, મહારા વહાલા૦
સયોગરસની માધુર્ય વાણી, વલ્લભ વહાલા૦
સભારી સભારી ગભરાણી, મહારા વહાલા૦ ૩૪

રાજુડી માટે ગત અમોલુ, વલ્લભ વહાલા૦
નિમિષ વાર હુ નહીં ભૂલુ, મહારા વહાલા૦
સર્વે ખવાસણુમા ખાસી, વલ્લભ વહાલા૦
રાજુડી તુ તો માગી દાસી, મહારા વહાલા૦ ૩૫

સ્વકીય સમાજમા તું વહાલી, વલ્લભ વહાલા૦
તુજ માટે સામો આવ્યો ચાલી, મહારા વહાલા૦
તુને જોઇ શકુ ન આપ સભાલી, વલ્લભ વહાલા૦
તુજ વિના ઠકુરાઈ સહુ ઠાલી, મહારા વહાલા૦ ૩૬

સત્યપ્રતિજ્ઞાની તો બલિહારી, વલ્લભ વહાલા૦
એ બધી વાતો કયાથી વિસારી, મહારા વહાલા૦
તે વચનામૃત મુજને સાલે, વલ્લભ વહાલા૦
પણુ તેમા મારુ કાંઇ ન ચાલે, મહારા વહાલા૦ ૩૭

વિરહ વેલાએ વાહારે ધાઓ, વલ્લભ વહાલા૦
દર્શન દેઇ દેઈને હરખાઓ, મહારા વહાલા૦
જ્યા લગી ભૂતલ રાજ બિરાજો, વલ્લભ વહાલા૦
ત્યા લગી પીયુ પદ રસ પાજો, મહારા વહાલા૦ ૩૮

જુગલ ચરણુ મુજ મસ્તકે ધરજો વલ્લભ વહાલા૦
સુખીયા કરીને સુખીયા થાજો, મહારા વહાલા૦
નયણુથી નાથ ન થાશો ન્યારા, વલ્લભ વહાલા૦
એટલુ માગુ છુ પીયુજી મહારા, મહારા વહાલા૦ ૩૯

જ્યાં જ્યા અવતાર જે જે ધરશુ વલ્લભ વહાલા૦
ત્યા ત્યાંથી આવી પદ અનુસરશુ, મહારા વહાલા૦
જેમ દીપક દેખી ફુદી, વલ્લભ વહાલા૦
અણુએ રહેવાની નથી જુદી, મહારા વહાલા૦ ૪૦

લોકિક દેહ નાશ થાશે, વલ્લભ વહાલા૦
શરણુ આવેલો જીવ કયા જાશે, મહારા વહાલા૦
આધિદૈવિક રૂપ લઇને, વલ્લભ વહાલા૦
ચરણુકમલમા રહેશે જઇને, મહારા વહાલા૦ ૪૧

જેમ રાજ રાખશો તેમ રહીશુ, વલ્લભ વહાલા૦
શ્રીમુખ જોઇને સુખીયા થઇશુ, મહારા વહાલા૦
નાથ ગયા છો મુજને મેલી, વલ્લભ વહાલા૦
કહોને કયા થઈ આવુ વહેલી મહારા વહાલા૦ ૪૨

કુત્યે થઈ છુ ઘણી કુડી, વહ્લભ વહાલા૦
દિન દિન દશા આવી ભુડી, મહારા વહાલા૦
વિરહનો અગ્નિ ઉર તાતો, વહ્લભ વહાલા૦
નિશદિન 'લાગ્યો ન ખમાતો, મહારા' વહાલા૦ ૪૩.
જ્વાલાએ બલતો ને ગભરાતો, વલ્લભ વહાલા૦
તોએ ન પાપી પ્રાણ જાતો, મહારા વહાલા૦
વીત્યામા રહ્યુ નથી બાકી, વલ્લભ વહાલા૦
રોઇ રોઇને હુ તો થાકી, મહારા વહાલા૦ ૪૪
રાજુની વિનતિ ઉર ધરજો, વલ્લભ વહાલા૦
વેગે તે આણુ હવે કરજો, મહારા વહાલા૦ ૪૫

Esoteric Doctrine.

श्रावणस्यामले प्रक्ष एकादश्यां महानिशि।
साक्षाद्भगवता प्रोक्तं तदक्षरश उच्यते ॥ १ ॥

श्रावणस्य-of the lunar month of çravana अमले पक्षे-in the bright half of a lunar month एकादशाम्-on the eleventh day महानिशि-on mid-night साक्षात्-in Bodily form, in Person, in Embodiment भगवता-by the Lord प्रोक्तम्-prescribed, dictated, laid down authoritatively तद्-that अक्षरश -ad Verbatim, syllable by syllable, 2 literally उच्यते-is declared

What is dictated by the Supreme Divinity in Embodiment on the mid-night of the eleventh day of the bright half of the lunar month of çravana is declared ad Verbatim 1

ब्रह्मसम्बन्धकरणात् सर्वेषां देहजीवयोः।
सर्वदोपनिवृत्तिर्हि दोपाः पञ्चविधाः स्मृताः ॥ २ ॥

ब्रह्मसम्बन्धकरणात्-by the performance of Brahmasambandha-connection with or relation to the Almighty Brahman-, by forming a devotional tie with the Supreme Divinity सर्वेषा-of all देहजीवयो -of bodies and souls सर्वदोपनिवृत्ति -cessation of all evils हि-indeed, without fail, surely 2 It is proper-justifiable दोषा -evils, sins पञ्चविधा -of five sorts स्मृता -are laid down or recorded in Smritis.

By forming a devotional tie with the Supreme Divinity, all sorts of depravity of one's body and soul are removed without fail It is recorded in Smritis that evils are of five sorts 2

सहजा देशकालोत्था लोकवेदनिरूपिताः ।
संयोगजा स्पर्शजाश्चैव न मन्तव्याः कथञ्चन ॥ ३ ॥

सहजा -inborn, innate, natural, pertaining to the five elements of a body देशकालोत्था -Those that arise on account of Space and Time लोकवेदनिरूपिता -ascertained in various worlds and Vedas संयोगजा -those arising out of conjunction (with unclean substances) स्पर्शजा -those produced by the touch of अनधिकारी persons च and many others एव-only न-not मन्तव्या -ought to be regarded कथञ्चन-on any account, in any case

(They can be classified into five sorts) only -(1) natural or pertaining to the five elements of a body, (2) those that arise on account of Space and Time, (3) those ascertained in various worlds and Vedas, (4) those arising out of contact with unclean substances, and (5) those produced by the touch of persons not entitled to Vedic ceremonies and rituals [The word च in the text adds many accidental sins also such as unclean sight etc] These (five sorts of evils) ought not to be regarded in any case 3

अन्यथा सर्वदोषाणां न निवृत्तिः कथञ्चन ।
असमर्पितवस्तूनां तस्माद्वर्जनमाचरेत् ॥ ४ ॥

अन्यथा-in any other manner or way otherwise सर्वदोषाणाम्-of all evils न-not निवृत्ति-cessation complete destruction कथञ्चन-even with great difficulty, even with great efforts असमर्पितवस्तूनाम्-of undedicated things तस्मात्-therefore वर्जनम्-renunciation, abandonment, giving up आचरेत् (one) should observe-practise-perform

Otherwise cessation of all evils can in no way be achieved Therefore, one should abstain from enjoying things unconsecrated (to the Supreme Divinity) 4

निवेदिभिः समर्प्यैव सर्वं कार्यमिति स्थितिः ।
न मतं देवदेवस्य सामिभुक्तसमर्पणम् ॥ ५ ॥

निवेदिभि -by those who are initiated in the doctrine of complete renunciation of the self to the Almighty समर्प्यैव-having dedicated only

सर्वम्-all (customary and scriptural observances) कार्यम्-fit to be performed इति-thus स्थिति-imperative law न-not मतम्-approved of, sanctioned देवदेवस्य-of the Lord of deities, of the Supreme Lord सामिभुक्तसमर्पणम्-dedication of things and actions which are half enjoyed

Those, who are initiated in the doctrine of complete renunciation of the self to the Almighty, should perform no (customary or scriptural) observance without dedication (i e all actions whatever are intended to be performed by him should not be done without dedication) This is the Imperative Law Dedication of things and actions which are half enjoyed is not approved of by the Lord of lords 5

तस्मादादौ सर्वकार्ये सर्ववस्तुसमर्पणम् ॥ ५½ ॥

तस्मात्-therefore आदौ in the beginning सर्वकार्ये in all actions सर्ववस्तुसमर्पणम्-dedication of all objects 5½

Therefore, one should dedicate all things, in the beginning, while performing any action 5½

दत्तापहारवचनं तथा च सकलं हरेः ॥ ६ ॥

न ग्राह्यमिति वाक्यं हि भिन्नमार्गपरं मतम् ॥ ६½ ॥

दत्तापहारवचनम्-the statement as regards the taking (away) of the things delivered तथा च-and also, and likewise सकलम्-all हरे -of Hari न-not ग्राह्यम्-should be accepted इति thus वाक्यम्-statement, rule हि-verily भिन्नमार्गपरम-devoted-having reference-to a different path Viz. Pûjâmârga-Path of Worship- मतम्-is aimed at, is looked upon

The statement as regards the appropriation of what is delivered (to the Lord), as well as the precept that nothing of God Hari should be accepted are regarded to refer to (quite) a different path 6½

सेवकानां यथा लोके व्यवहारः प्रसिद्ध्यति ॥ ७ ॥

तथा कार्यं समर्प्यैव सर्वेषां ब्रह्मता ततः ॥ ७½ ॥

सेवकानाम्-of Divine Servants, of Devotees यथा-the manner in which लोके-in worldly affairs, in practical life व्यवहार -practise, an established rule प्रसिद्ध्यति-be accomplished, be fulfilled, be successful तथा-in that manner कार्यम्-should be done समर्प्य एव-having dedicated only सर्वेषाम्-of all (I Devotees, 2 Actions) ब्रह्मता-Innocence, the state of being faultless and impartial तत -thence

Only after dedication (to the Lord), the devotees should perform everything in the manner in which their practical life should be successful in the world Innocence (of all their actions will be achieved) of its own accord $7\frac{1}{2}$

गङ्गात्वं सर्वदोषाणां गुणदोषादिवर्णना ॥ ८ ॥
गङ्गात्वे न निरूप्या स्यात्तद्वत्रापि चैव हि ॥ ८½ ॥

गङ्गात्वम्-till entrance to the sacred waters of the Ganges सर्वदोषाणाम्-of the defects of all waters गुणदोषादिवर्णना-delineation of merits and defects गङ्गात्वे-after ingress in the sacred waters of the Ganges न निरूप्या स्यात्-is not described तद्वत्-in like manner, analogously अत्रापि-in this case also च and एव indeed हि-and it is proper

Just as the merits and defects (of various waters) are delineated only till their entrance to the sacred waters of the Ganges, after their ingress in them they are not described analogously, in this case also (the merits and defects of the actions of the devotees are considered only till Bhagavannivedana, after the achievement of a devotional life-after the dedication of all things and actions to the Supreme Lord-they are not to be regarded) $8\frac{1}{2}$

श्रीगोकुलेशो जयति ॥

श्रीगोकुलेशाष्टकम्.

नत्वा श्रीगोकुलेशं तं रसरूपैकविग्रहं। व्याख्यास्ये भक्तबोधार्थं कृत्वा तत्प्रार्थनाष्टकम् ॥ अथ प्रभुस्वरूपस्य पूर्णशृङ्गाररसात्मकत्वात्तस्य रसस्य च संयोगरसानुभवं कारयित्वा पूर्णरसानुभवार्थं विप्रयोगरसे दीयमाने सति तस्य विप्रयोगस्य विकलत्वास्वास्थ्यप्रकातिकत्वेनातिगाढतापरूपत्वात्तत्तापमसहमानास्तामसभावापन्ना भक्तास्तापनिवृत्त्यर्थं प्रभुमुद्दिश्य स्वरूपदर्शनं प्रार्थयन्ते । प्राणाधिकप्रेष्ठेत्यादि ॥ हे प्राणाधिकप्रेष्ठ। हे गोकुलेश। त्वं भवज्जनानां निजं रूपं दर्शयेति पदसम्बन्धः। प्राणेभ्योप्यधिकप्रियतमोक्त्या त्वद्रूपा-

दर्शने प्राणा गच्छेयुरेवेतिभावः। तर्हि कथं स्थिता इत्याकाङ्क्षायां द्वितीयं सम्बोधनमाहुः गोकुलेशेति। लीलाख्यापकगोकुलस्वामिनामोक्त्या प्राणानां निर्गमने पूर्वं तन्नामैव कण्ठ आगत्य प्राणान् रुरोधेति ज्ञापितम्। स्वरूपादर्शने प्राणरक्षणं तापनिवर्तकत्वं जीवनकारित्वं सर्वप्रकाशकत्वं स्वरूपप्रदत्वं च लीलाविशिष्टनामकथनस्य 'तव कथामृतं तप्तजीवन'मितिश्लोके श्रीशुकेनोक्तम्। भवज्जनानामिति॥ त्वदीयत्वोक्त्या स्वकीयानामुपेक्षापि न कर्तव्येतिभावः। तेषां तत्कालीनावस्था निरूप्यते॥ त्वद्विप्रयोगेति तवविप्रयोगरूपो योऽनलस्तेन तापितानां तावकानामन्यकृततापासंभवात् केवलं त्वद्रूपादर्शनजनिततापोदयाददतिदैन्यकथनम्। रूपस्य तापनिवर्तकत्वमाहुः समस्तसन्तापनिवर्तकमिति। यद्रूपं बहुविधतापनिवर्तकं त्वदीयानामन्यकृततापासंभवाद्विरहजनिततापस्यैव बहुविधत्वद्योतकं समस्तपदम्। अन्यरूपस्य तापनिवर्तकत्वाभावान्निजपदम्। अदर्शनं तापहेतुरितिदर्शनमेव प्रार्थयन्ते दर्शयेतिपदेन॥ १॥ अतःपरं राजसभावापन्ना विक्षिप्तचिताः संतस्त्वद्विरहजतापस्य बहुविधत्वेन सर्पदंशजनितविषरूपतां वदन्तः पूर्वोक्तसर्वसामर्थ्ययुक्तनामकथनेनैव पुनः सबोधयन्तो जीवनकारिस्वरूपदर्शनमेव प्रार्थयन्ते भवद्वियोगेति। भवतस्तव वियोग एव उरगः सर्पस्तस्य यो दंशस्तद्युक्तानां पुनः सर्वाङ्गेषु उद्यत् प्रसरयत् यद्विषं तेन मूर्छितानां मोहप्राप्तानां तावकानां त्वदीयानां संप्रति अस्यामपि दशायां संजीवनं सम्यक् जीवनकारि यदेतादृशं तन्निजं स्वीयं रूपं दर्शयेति पूर्ववद्दर्शनमेव प्रार्थयन्ते। विषमूर्छितानां विषनिवर्तकं संजीवनं नामौषधं लोकप्रसिद्धमपीतिभावः॥ २॥ ततः

सात्त्विकभावापन्नास्त्वद्विप्रयोगजनिततापस्य सर्वज्ञानाच्छादकत्वेनान्धकाररूपतां वदन्तः पूर्वोक्तप्रकारकनामसंम्बोधनेनैव त्वदीयानां ज्ञानप्रकाशकं स्वरूपदर्शनमेव पुनः प्रार्थयन्ते आकस्मिकेति। अकस्माज्जातो यस्तव विरहरूपो अन्धकारः तेन सम्यक् आच्छादितानि सर्वविषयज्ञानानि येषां तेषा त्वद्भक्ताज्ञानानां नेत्राणां वा प्रकाशजनकमेतादृशं निजं रुपं दर्शयेति पूर्ववत्। अनेन श्लोकत्रयेण त्रिविधभावापन्नसाधारणभक्ताना स्वार्थजनकरूपदर्शनमेव प्रार्थितम ॥३॥ अथ युष्मद्विरहजनितविविधस्वताप निवेद्य पश्चादेतद्भावत्रययुक्तानामसाधारणभक्तानां मध्ये राजसाः साधारणभक्ता विचित्रवर्णास्तरणस्थितरूपनिरूपणेनाद्भुतरसयुक्तं स्वानुभृतं यथादृष्टशृङ्गारस्वरूपं वर्णयन्तो दर्शनमेव प्रार्थयन्ते। विप्रयोगे दर्शनस्यैवावश्यकत्वात् सर्वत्र प्रार्थनमुक्तम्। स्वमन्दिरेति। स्वकीये मन्दिरे आस्तीर्ण नानावर्णयुक्तं सुखजनकस्पर्श मृद्वत्यन्तं कोमलं तादृशं यदास्तरणं तस्मिन्निषण्णमुपविष्टम्। पुनः कीदृशम्? पृथु स्थूलं यत् उपधानं तदाश्रितः पृष्ठभागः पाश्चात्यभागो यस्य। तदेवम्भूतं निजं रूपं दर्शयेति प्रार्थयन्ते ॥४॥ ततः कृपादृष्टिजनितप्रसादनिरूपणेन सात्त्विकाः साधारणभक्ताः करुणारसयुक्तशृङ्गाररसस्वरूपं वर्णयन्तस्तादृशस्वरूपदर्शनं प्रार्थयन्ते सन्दर्शनार्थेति। सन्दर्शनमहोरात्रं प्रभोरुत्थानमारभ्य शयनावधि सम्यग्दर्शनम्। तदर्थमागता ये सर्वे लोकास्तेषां विशिष्टानि तत्तद्भावपूर्णानि यानि विलोचनानि नेत्राणि तेषामासेचनकमतृप्तिजनक 'तदासेचनकं तृप्तेर्नास्त्यन्तो यस्य दर्शना'दित्यमरः। यद्वा आ समन्तात् निजानन्दसेककरम्।

पुनर्मनो जानातीति मनोज्ञम्। येन भावेन ये पश्यन्ति तेषां तद्भावं जानातीतिभावः। मनोहरं वा पुनः कृपया योवलोको दृष्टिपातस्तेनाहितःस्थापितस्तेषु प्रसादो येन। कृपादृशा भक्तानां तत्तद्भावपूर्वकमितिभावः एतादृशं निजं रूपं दर्शयेति ॥ ५ ॥ पुनरपि तामसा असाधारणभक्ताः प्रौढया तदेव स्वरूपं स्वप्रसादा धरामृतदातृत्वेन निरूपयन्तः तद्दर्शनमेव प्रार्थयन्ते यत्सर्वदेति। यद्रूपं सर्वदा सर्वस्मिन् काले चर्विताया नागवल्ली ताम्बूलं तस्या यो रसः प्रियो यस्य। अत्र ताम्बूलपदं विहाय स्त्रीलिङ्गनागवल्लि-शब्दप्रयोगात्तज्जातीयसम्बन्धी रस एव सदा प्रभोः प्रिय इतिध्वनि तार्थः। पुनस्तद्रसेन नागवल्लीरसेन रक्ता रञ्जिताः स्नेहकलारूपा दन्ता यस्य। पुनर्निजेषु स्वकीयेषु ताम्बूलचर्वितरूपं प्रसादं ददातीति तथा। अनेनासाधारणभक्तेषु दन्तजनितचर्वितदानेन स्नेहपूर्णाधरा-मृतप्रदमितिभावः। एतादृशं निजं रूपं दर्शयेति ॥ ६ ॥ एवं साधा-रणासाधारणभक्तानां मध्येऽसाधारणास्त्रिविधा अप्यन्तरङ्गभक्ताः स्वेषां स्वरूपानन्दरसदातृत्वेन वर्णयन्तस्तत्स्वरूपदर्शनमेवप्रार्थयन्ते प्रतिक्षणमिति। प्रतिक्षणं निरन्तरं गोकुलसुन्दरीणा स्वीयत्वेना ङ्गीकृतमुख्यभक्तानां यानि अतृप्तिमन्ति तृप्तिरहितानि लोचनानि नयनानि। यद्वा लोचनपदोपलक्षितानि सर्वेन्द्रियाणि तेषां स्वस्व-भोग्यरसपानस्य पात्रम्। यद्वा तासां सर्वेन्द्रियाण्येव रसपानपात्राणि यस्य रूपस्य तद्रूपम्। अत्राधाराधेययोः पात्ररसयोर्भिन्नत्वनिरूपणेपि द्वयोरानन्दैकस्वरूपत्वमेव। पुनःसमस्तस्य सौन्दर्यस्य लावण्यस्य रसस्य परमानन्दरसस्य च। यद्वा समस्तानां त्रिविधान्तरङ्ग-भक्तानामोघः समूहः प्रवाहो वा तेनपूर्णं यद्रूपम्। अनेन निरन्तर-

શ્રીપુરુષોત્તમજીનો પ્રાકટ્યોત્સવ.

સંવત્ ૧૯૮૨

પ્રાકટ્યોત્સવમાં કાર્ય

શ્રીપુરુષોત્તમમંડલના આશ્રય નીચે દશદિગન્તવિજયી શ્રીગોસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમજીના પ્રાકટ્યોત્સવનિમિત્તે રવિવાર તા. ૧૯–૯–૨૬ને દિને મુંબઈના માધવબાગમાં એક પ્રસિદ્ધ સભા મળી હતી, જે વેળાએ ડેક્કન કોલેજના સંસ્કૃતના વ્યાખ્યાતા પ્રો. મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી એમ. એ. એ "શ્રીપુરુષોત્તમજીની અદ્વિતીય વિદ્વત્તા"નું નિરૂપણ કરવા સાથે અન્ય વક્તાઓએ શ્રીપુરુષોત્તમજીના જીવનચરિત્ર વિષે વિવેચન કર્યું હતું. આ પ્રસંગે પ્રો. શાસ્ત્રીની શ્રીપુષ્ટિસંપ્રદાય અને વૈષ્ણવો પ્રતિ અનેકવિધ સેવાઓએ આકૃષ્ટ ઉકત મંડલના આશ્રય નીચે ગટ્ટુલાલજીના મન્દિરમાં પ્રતિસપ્તાહ મળતા વર્ગોમાં અધ્યયનકર્તાઓ તરફથી તેમને સમ્માનપત્ર તથા સુવર્ણપદક અર્પણ કરવાનો પણ સમારંભ કરવામાં આવ્યો હતો.

પ્રમુખસ્થાન

પ્રારમ્ભમાં કીર્તનાનન્તર પરમભગવદીય ધીરજલાલ વ્રજદાસ સાકલીઆ પ્લીડરની દરખાસ્તથી અને પરમવૈષ્ણવ જમનાદાસ કાનજી બી. એ.ના ટેકાથી શ્રીપુરુષોત્તમજીનો પ્રાકટ્યોત્સવ ઉજવવા મળેલી સભાનું પ્રમુખસ્થાન શાસ્ત્રીજીએ તાલીઓના અવાજ વચ્ચે સ્વીકારતાં જણાવ્યું હતું કે 'આપની ઇચ્છાને અધીન થઈને આ સ્થાન મેં લીધું છે. ગયે વર્ષે આપણે આ જ સ્થાને મળ્યા હતા તે વેળાએ અત્રે સામ્પ્રદાયિક પુસ્તકોના સંગ્રહનું પ્રદર્શન કર્યું હતું, તેવું આ વર્ષ આપણે કર્યું નથી, પરન્તુ તેથી આગળ વધીને સુદૃઢ કાર્ય કર્યું છે. ગયે વર્ષે મારી વિનીત સૂચનાનો સ્વીકાર કરીને આ આપણું શ્રીપુરુષોત્તમ-મંડલ સ્થપાયું હતું, જેની પ્રવૃત્તિ સમગ્ર વર્ષમાં સન્તોષકારક રહી છે. પ્રકૃત વર્ષે આપણા મંડલની પ્રવૃત્તિ કયી દિશામાં થઈ તદ્વિષયક વિવેચન વૈષ્ણવમાન્ય તેલીવાલાને કરવાને હવે જણાવીશ.

વૈ. મૂલચન્દ્ર તુલસીદાસ તેલીવાલા વકીલ હાઇકોર્ટે જણાવ્યું કે—

માન્યવર પ્રમુખ અને ભાગ્યવાન્ વૈષ્ણવો,

શ્રીપુરુષોત્તમમંડલની ગત વર્ષની પ્રવૃત્તિ વિષે વૈ. તેલીવાલા

આજે આપણે શ્રીપુરુષોત્તમમંડલના આશ્રય નીચે મળ્યા છીએ. ગોસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમજી-મહારાજનું નામ આપણા સંપ્રદાયમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. શ્રીમહાપ્રભુજી (શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી) અને શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી પછી એક વિદ્વાન્ તરીકે સંપ્રદાયમાં કોઇનો પણ પ્રભાવ પડ્યો હોય તો તે શ્રીપુરુષોત્તમજીનો છે. તેમનો આપણા ઉપર મહાન્ ઉપકાર છે. તેમનું વક્તવ્ય સચોટ છે. તેમણે પોતાના આયુષ્યના ૪૦ વર્ષ સુરતમાં શ્રીબાલકૃષ્ણજીની સેવામાં ગાળ્યા, અને ત્યાં તેમ જ કુમમમાં રહીને અનેક ગ્રંથો સિદ્ધ કર્યા. તેમના તે ગ્રંથો સંપ્રદાયનાઓને તથા તેની બહારનાઓને ચકિત કરી નાખે તેવા છે. તેમનું વૈદુષ્ય–વિદ્વત્તા–જ્ઞાન–અદ્વિતીય ગણી શકાય. સ્મરણ નામાવશેષ કે શુકવત્ ન રહે, પણ તેમનું સ્મરણ સતત્ રહે, તેથી આ મંડલની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રંથો વિદ્વાનોના પણ માનમર્દન કરે તેવા છે. એ ગ્રંથો સહજમાં સમજમાં આવે તેવા નથી, પણ તે આપણને સહુને સહેલાઈથી સમજાય તે રીતે શાસ્ત્રીજીએ તેના અધ્યાપનનો આરંભ કરેલો છે. હું હવે આ મંડલદ્વારા ગત વર્ષે કયા ગ્રંથો વંચાયા અને હાલ કયા કયા ગ્રન્થોનું વાચન ચાલુ છે તે જણાવીશ. પ્રથમ આપણે શ્રીપુરુષોત્તમજીનો 'બહિર્મુખ મુખધ્વંસવાદ' ગ્રંથ લઈ એના નવે વિભાગનું સાંગોપાંગ વાચન કર્યું, એ પછી આપણે શ્રીવલ્લભા

ચાર્યજીનો સુપ્રસિદ્ધ વાદગ્રંથ 'પત્રાવલંબન' શ્રીપુરુષોત્તમજીની ટીકા સાથે વાંચ્યો. એ ગ્રંથનું નામ દરેક વૈષ્ણવને પરિચિત છે. શ્રીવલ્લભાખ્યાનમાં 'પત્રાવલંબને પંડિત જીત્યા ગજમાયિકમત શતખંડ' પંક્તિઓ સર્વના સ્મરણમાં હશે. તેના અધ્યયન પછી શાસ્ત્રીજીએ એનો સાર પણ આપણને નિવેદિત કર્યો. એ ગ્રંથનું શ્રીપુરુષોત્તમજીની ટીકા સાથે ગત વર્ષે ભગવદીય ભાઈ રણછોડદાસ વરજીવનદાસે મુદ્રણ પણ કરાવ્યું છે. આ ગ્રંથાનન્તર 'પ્રપઞ્ચસમારભેદ'નું પણ વાચન થઈ ગયું છે. વર્ગમાં વાંચવામાં આવેલો અને અદ્યાપિ વંચાતો ગ્રન્થ 'માણ્ડૂક્યોપનિષદ્' છે. શાંકરો દશ ઉપનિષદોને પ્રાચીન જણાવે છે, તેમાં પણ સામાન્ય વાચકવર્ગને વિશેષત: માયાવાદ દેખાતો નથી. શંકરાચાર્ય પોતાના ગુરુ ગોવિન્દના પણ ગુરુ ગૌડપાદની માણ્ડૂક્યોપનિષત્ પરની કારિકાનો આશ્રય લઈને જણાવે છે કે તેમાં માયાવાદ નિરૂપવામાં આવ્યો છે, તેથી શ્રીપુરુષોત્તમજીએ એ ઉપનિષદ અને ગૌડપાદકારિકા પર દીપિકા કરીને એવું સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે માણ્ડૂક્યોપનિષદ્‌માં કે તે પરની ગૌડપાદની કારિકામાં પણ માયાવાદ નહિ પણ બ્રહ્મવાદ છે. સંપ્રદાયના આકર ગ્રંથો સમજવાની ઇચ્છા હોય તેમને માટે 'અણુભાષ્યાદિ' વાંચવામાં આવે છે. હાલ આનન્દમયાધિકરણ વંચાય છે. ત્રિસૂત્રીપર્યંતનું ભાષ્ય વંચાયા પછી તે પરની શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીની 'ભાવપ્રકાશિકાવૃત્તિ' પણ વાંચવામાં આવી હતી. આ વૃત્તિમાં શ્રીપુરુષોત્તમજીના 'ભાષ્યપ્રકાશ' અને 'અણુભાષ્ય' ઉભયનો ઉત્તમ સાર આપેલો છે. સંપ્રદાયનું અસ્તિત્વ રક્ષવું હોય તો તે શ્રીપુરુષોત્તમજીની શ્રેણીથી રક્ષાશે. પ્રભુ વરણ કરે તો જ ભાવનાત્મક અધિકારનું ગ્રહણ થઈ શકે, પણ સામાન્ય જનસમાજનું અવલંબન તો પ્રમાણપદ્ધતિ પર જ હોઈ શકે. શ્રીપુરુષોત્તમજીના નામમાત્રનો પરિચય નહિ પરન્તુ એમના ગ્રન્થોનું સાંગોપાંગ અધ્યયન કરીને તે દ્વારા સદાચાર સંપ્રદાયમાં પ્રવર્તાવવાનો આ મંડળનો સદુદ્દેશ છે. શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રંથોના અધ્યયનથી અને તેમાંથી ફલિત થતા સદાચારના સેવનથી પ્રમાણનિષ્ઠા થયા પછી ક્યારેક કોઈક અધિકારીને પ્રમેયમાં પણ નિષ્ઠા થાય અને તે દ્વારા શ્રીગોકુલેશ શ્રીહરિરાયજી આદિએ ઉપદિષ્ટ આચાર્યશ્રીનું પ્રમેય પણ સ્ફુરે. આ રીતે પ્રમાણ અને પ્રમેયપદ્ધતિ ઉભયની સંગતિ છે. બીજો જે ગ્રંથ વંચાય છે તે શ્રીસુબોધિનીજી છે. શ્રીસુબોધિનીજીમાં દશમસ્કંધ મૂર્ધન્ય છે. તેમાં પણ વેણુગીત પરમસુન્દર છે. શ્રીપદ્મનાભદાસજીએ ગાયું છે કે 'વેણુગીત ઓર યુગલગીતકી રસસરખા બરખાઈ,' અર્થાત્ પદ્મનાભદાસજીના સમયમાં પણ વેણુગીતના અને યુગલગીતના શ્રીસુબોધિનીજી ઉત્તમોત્તમ છે એમ વૈષ્ણવોનો અનુભવ હતો. વેણુગીતમાં પ્રભુના અલૌકિક રસાત્મક સ્વરૂપનો જે આંતર અનુભવ શ્રીગોપીજનોએ કરેલો તેનું નિરૂપણ વ્યાસજીએ કર્યું છે, અને તેનું ઉદ્‌ઘાટન શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીસુબોધિનીજીમાં કર્યું છે, અને શ્રીપુરુષોત્તમજીએ પ્રમાણપદ્ધતિનું અવલંબન કરીને રસનિષ્પત્તિપ્રકાર સવિસ્તર નિરૂપિત કર્યો છે. શ્રીસુબોધિનીજી સકલ સાહિત્ય સાથે શાસ્ત્રીજી વાંચે છે, અને સરલતાથી સમજાવે છે. આ સરલતાનું કારણ ભગવદીય મોદી રણછોડભાઈ છે. તેમણે તે સાહિત્ય પોતાના માતૃશ્રીના સ્મરણાર્થે છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. સંપ્રદાયમાં વિદ્યા પ્રતિની આ અભિરુચિ જોતાં મંડળની એક વર્ષની પ્રવૃત્તિ ખેદ દર્શાવનારી નહિ પરન્તુ સંતોષકારક લેખાવી જોઈએ. જો હાલની આપણી એ પ્રવૃત્તિ પ્રભુકૃપાએ ચાલુ રહી તો તે બીજ થોડા સમયમાં વૃક્ષરૂપે ઉગી તેના સુંદર ફલ સંપ્રદાયને અને વૈષ્ણવોને પ્રાપ્ત થશે.

તદનન્તર ડૉ. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ પ્લીડરે જણાવ્યું કે શ્રીપુરુષોત્તમજીની વિદ્વત્તા એવી

ડૉ. વાડીલાલના વિચારો

તો અગાધ છે કે તેઓશ્રીના ગ્રંથોમાં મારો ચંચૂપાત ન હોવાથી હું તે વિષે પરિચય કરાવી શકું તેમ નથી, પરન્તુ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી જેમને તેના અધ્યયનનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તેમનો નિ:સંશય નિશ્ચય થયો હશે કે સંપ્રદાય પ્રતિ નિન્દકોના આક્ષેપો નિર્મૂલ છે, તેના નિરાસ માટે

આપણને કોઇ પણ નવ્ય પ્રયાસની આવશ્યકતા નથી આપણી ઉપર દયા કરીને શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીગુસાંઈજી શ્રીગોકુલેશ શ્રીહરિરાયજી શ્રીપુરુષોત્તમજી પ્રભૃતિ મહતી ગ્રંથરૂપા સામગ્રી મૂકી ગયા છે, પરન્તુ ખેદની તો વાતો એ છે કે તે જોવાનો પણ આપણને-વૈષ્ણવોને-કે ગુરુવર્ગને પણ અવકાશ નથી। મુંબઈમાં વૈષ્ણવોની વસતિ ત્રણ લાખની છે શાસ્ત્રીજી ગાંઠનું દ્રવ્ય ખર્ચી આપણને એ ગ્રંથોનો લાભ આપવાને દર અઠવાડીએ પુનાથી અને ભરૂચથી પણ અત્રે આવે છે, પણ ૫૦-૬૦ વૈષ્ણવો પણ ભાગ્યે જ તેનો લાભ લે છે આચાર્યશ્રીએ અને પ્રાચીન આચાર્યવંશ્યોએ મહાન્ ગ્રંથો લખવા પાછળ જે શ્રમ લીધો છે તેની આપણને દરકાર નથી, કદર નથી યત્પર્યન્ત આ સ્થિતિ રહેશે તત્પર્યન્ત આપણા પ્રતિ આક્ષેપોનો નિરાસ નહિ થાય 'બહિર્મુખમુખધ્વંસવાદ' 'પંડિતકરભિન્દિપાલ' વગેરે ગ્રંથો જોઇએ નહિ તો '**કોરપુરી ખાઈ બેસનારા**' જ ગણાઈએ લોક તો જેવું જોશે તેવું જ કહેશે એ ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરવાનો તથા તે ભણવાભણાવવાનો જેમના પર ભાર છે, અને જેમનું તે કર્તવ્ય છે, તેમને શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી તે સુઝશે નહિ તત્પર્યન્ત સંપ્રદાયનો ઉદય થશે નહિ શ્રીપુરુષોત્તમજીના સમયમાં પણ પારમ્પરિક વાચનાદિ બંધ પડી જતાં શ્રીપુરુષોત્તમજીને '**સમ્પ્રદાયે નિવૃત્તે**' શબ્દ ભાષ્યપ્રકાશના ઉપસંહારમાં લખવા પડ્યા તે વખતે પણ વિદ્યાના વિરોધીઓ તેઓશ્રીને 'વિદ્યપશુ'ના નામથી ઓળખાવતા, તેથી કરીને એમ સમજવાનું નથી કે પુષ્ટિમાર્ગને વિદ્યા સાથે વૈર છે પુષ્ટિમાર્ગમાં આપણે શ્રીપુરુષોત્તમની સેવા અને ગુણગાન કરવાના છે શ્રીપુરુષોત્તમ ભગવાન્ જ્ઞાન વૈરાગ્ય વીર્ય ઐશ્વર્ય યશ અને શ્રી એમ છ ગુણે સંપન્ન છે, અને તેથી આપણે તેમને પરિપૂર્ણ માનીએ છીએ, તો તેમના સેવક જ્ઞાન પ્રતિ વૈરકર્તા ક્યાંથી હોય? આચાર્યશ્રી આદિએ જે જ્ઞાનસામગ્રી પ્રસિદ્ધ કરી છે તેનો જ વિસ્તાર શ્રીપુરુષોત્તમજીએ કર્યો છે તેઓશ્રીએ અણુભાષ્યનો વિસ્તાર તે પરની 'પ્રકાશ' નામની ટીકા કરીને કર્યો છે, અને તે ઉભયે પર શ્રીયોગિગોપેશ્વરજીની 'રશ્મિ' નામની ટીકા છે આચાર્યજીનો એવો એક પણ ગ્રંથ નથી કે જે પર શ્રીપુરુષોત્તમજીની ટીકા ન હોય જે ગ્રંથ પર તેમની ટીકા ન હોય તે ગ્રંથ શ્રીઆચાર્યજીનો ન હોવાના સન્દેહને ક્વચિદ્ અવકાશ મલી શકે છે, અર્થાત્ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ આચાર્યશ્રીના યાવન્માત્ર ગ્રંથ પર ટીકા કરી છે, સંપ્રદાયના સેવાપ્રકારાદિ પ્રતિ આક્ષેપોનો પણ નિરાસ કર્યો છે શ્રીપુરુષોત્તમજીના વૈદુષ્ય-વિદ્વત્તા-વિષે વિશેષત પરિચય આપણને શાસ્ત્રીજી કરાવશે, પરન્તુ શ્રીઆચાર્યશ્રીની કૃપાથી આપણા વૈષ્ણવભાઈઓને અને આચાર્યવંશ્યોને આ ગ્રંથોના સંરક્ષણની અને સભાષાંતર પ્રસિદ્ધિ સાથે અધ્યયનની તથા અધ્યાપનની સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થતાં સદાચાર પ્રવર્તતાં જ્ઞાનશૂન્યતા સ્વત જ નિર્મૂલ થઈ જશે

લોકોપકારનું કાર્ય જ્યાંથી અટક્યું ત્યાંથી તે ચાલુ રાખવાનો ઉદ્દેશ મંડલે કયી રીતે પાર પાડ્યો તે વિષે કેટલુંક વિવેચન કરી ગ્રંથપ્રસિદ્ધિ અને અધ્યયનાધ્યાપન ઉપર રા સાગાણીએ ભાર મેલ્યો હતો

સનાતની સાગાણીના વક્તવ્યનો સાર

મંડળની પ્રવૃત્તિઓની અનેકવિધતા દર્શાવતાં, ગોસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજની અદ્વિતીય વિદ્વત્તાના તેમણે રચેલા અનેકાનેક ગ્રંથોમાંથી પ્રમાણો શાસ્ત્રીજીએ આપ્યા હતા, અને જણાવ્યું હતું કે એમની વિદ્વત્તા પ્રતિપક્ષીઓને પણ સ્વીકારવી પડે તેવી છે વિશેષમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે મુંબાઈસરકારના કેળવણી ખાતા તરફથી મુદ્રિત 'અણુભાષ્ય'ના ઉપોદ્ઘાતમાં શ્રીપુરુષોત્તમજીના પ્રકાશ વિષે લખતાં તે મુદ્રણનું કાર્ય-જેમના હસ્તક હતું અને જેઓ સ્માર્ત છે તે-શ્રીધર શાસ્ત્રી પાઠકને પણ સ્વીકારવું પડ્યું છે કે પોતાના ગ્રંથોમાં પ્રતિસૂત્ર જેવી સમીક્ષા શ્રીપુરુષોત્તમજીએ કરી છે તેવી અન્ય કોઇએ પણ કરી નથી સમાપ્તિમાં તેમણે ગોસ્વામી મહારાજોને અને વૈષ્ણવો

પ્રમુખ શાસ્ત્રીજીના ભાષણનો સાર

ને તે ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવા અને સર્વથી પ્રથમ સાનુવાદ પ્રકાશ[1] પ્રસિદ્ધ કરવાની ભલામણ કરી હતી

સમ્માનપત્ર આપવાનો સમારંભ

અનન્તર ઉક્ત સભાનું વિસર્જન થઈને શાસ્ત્રીજીને સમ્માનપત્ર અને સુવર્ણપદક આપવાની સભા મળી હતી વૈ. જગજીવનદાસ ગોવર્ધનદાસની દરખાસ્ત અને વૈ જમનાદાસ કાનજીના ટેકાથી આ સભાનું પ્રમુખસ્થાન માધવબાગવાળા શેઠ ધર્મદાસ ત્રિભુવનદાસે લીધું હતું વૈ મૂળચંદ તેલીવાળાએ શાસ્ત્રીજીને એનાયત કરવાનું માનપત્ર-જે સંસ્કૃતમાં લખાઈ સાટિન પર છપાયલું હતું અને જેમાં શાસ્ત્રીજીની સંપ્રદાયની અને વૈષ્ણવોની છેલ્લા ૪૨ વર્ષની સેવાઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હતું તે વાંચી બતાવ્યું હતું તેમ કરતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે શાસ્ત્રીજી પોતાના અનેક આર્થિક લાભો છોડી પોતાને ખર્ચે અત્રે આવી આપણને પોતાના જ્ઞાનનો લાભ આપે છે તો તેના પ્રમાણમાં આ સમ્માનપત્ર અને પદક 'પત્રપુષ્પ' સમાન તેમણે લેખવાની પ્રાર્થના છે મારી ઉપર તો શાસ્ત્રીજીના અનેક ઉપકારો છે સંપ્રદાયના સાહિત્ય પ્રતિની મારી અભિરુચિ જ તેમના સત્સંગને આભારી છે સાગ પ્રથમ લગ્નસમયે આશીર્વાદમાં મને તેમણે 'અણભાષ્ય' આપ્યું, તે મને ફળ્યું છે શાસ્ત્રીજીમાં શાસ્ત્રિસ્કૂલ અને ગ્રેજ્યુએટસ્કૂલ બનેનું સુયોગ્ય મિશ્રણ આપણે જોઈએ છીએ, જેનો લાભ સંપ્રદાયને અને આપણને દાન પણ મળતો રહ્યો છે લક્ષ્મીરામ કૃષ્ણરામ ભટ્ટે સમ્માનપત્ર ગુજરાતીમાં સમજાવતાં શાસ્ત્રીજીની વિવિધ સેવાઓની પ્રશંસા કરી હતી શાસ્ત્રીજીને સમ્માનપત્રનું તથા પદકનું અર્પણ કરતાં પ્રમુખ શે' ધર્મદાસે જણાવ્યું કે આજની આ સભાના પ્રમુખસ્થાને ગોસ્વામી બાલક બિરાજ્યા હોત તો તે વિશેષ ઉચિત થઈ પડત શાસ્ત્રીજીએ પ્રત્યુપકાર માન્યા પછી કીર્તનાનન્તર સભાનું વિસર્જન થયું હતું

શાસ્ત્રીજી મગનલાલ ગણપતિરામનું ભાષણ.

શ્રીપુરુષોત્તમજીની અદ્વિતીય વિદ્વત્તા.

શાસ્ત્રીજીએ પ્રારંભમાં શ્રીવેણુગીતના **બર્હાપીડં નટવરવપુ** તથા **સૌન્દર્યં નિજહૃદ્ગત** પ્રકટિત શ્લોકથી મંગલાચરણકરણાનન્તર જણાવ્યું કે—

ભાગ્યવાન્ વૈષ્ણવો,

શ્રીપુરુષોત્તમજીના ચરિત્ર વિષે ગત વર્ષે એટલું બધું કહ્યાયું છે કે તેનો અનુવાદ કરીને આપનો સમય પુનઃ લેવો અનુચિત થઈ પડશે, આથી તેઓશ્રીની કેવળ અનુપમ વિદ્વત્તાનો આપને આસ્વાદ કરાવવાને આજે અત્ર ઉપસ્થિત થયો છું

વેદવેદાન્ત અને શ્રીપુરુષોત્તમજી.

આપણા પુષ્ટિમાર્ગ પ્રતિ કેટલાકોનો એવો આક્ષેપ છે કે તેમાં વેદને સ્થાન નથી, અથવા જેમ પ્રકાશની અને અંધકારની એકત્ર સહસ્થિતિ હોઈ શકે નહિ તેમ પુષ્ટિમાર્ગ અને વેદ ઉભય પરસ્પરવિરુદ્ધવસ્તુવેદક હોવાથી તે ઉભયની સંગતિ સંભવતી નથી શ્રીપુરુષોત્તમજીએ સિદ્ધ કરી દર્શાવ્યું છે કે પુષ્ટિમાર્ગનો અને વેદનો પરસ્પર વિરોધ નથી, પરન્તુ જે એકમાં છે તે જ અન્યમાં

---

૧ અણુભાષ્યપ્રકાશના ગુર્જરાનુવાદનું સુદ્રણ નિજાશ્રયે કરવાની પ્રસન્નતા સુગૃહીતનામધેય નિત્યલીલાપ્રવિષ્ટ શ્રીમદ્‌ગોવર્ધનલાલજીએ વૈ રણછોડદાસભાઈ વરજીવન શ્રોફના દ્વારા દર્શાવી છે જે સમુદ્‌ઘોષ કરતાં આનન્દ થાય છે

૨ આ સમ્માનપત્ર અન્યત્ર સાનુવાદ મુદ્રિત છે

પ્રમાણેજ છે શ્રીમહાપ્રભુજીએ ગાયત્રી ઉપર ભાષ્ય રચીને તે દ્વારા સિદ્ધ કર્યું છે કે ગાયત્રીમા બીજતત્વે 'ગમવીનૈતતાત્પર્ય'નુ જ નિરૂપણ કરવામા આવ્યુ છે તે જ વસ્તુની વિશેષત પ્રકાશક 'ગાયત્રીકારિકા' શ્રીગુસાઇજીએ લખી છે, અને તે ઉપર શ્રીપુરુષોત્તમજીએ વિવરણ લખીને વિસ્તારથી ઊહાપોહ કરીને સિદ્ધ કરી આપ્યુ છે કે વેદનો જ સાર પુષ્ટિમાર્ગ છે આ 'ગાયત્રીભાષ્ય'ની તે ઉપરના સર્વ સાહિત્યે અને ગુર્જરાનુવાદે સહિત ત્રણ આવૃત્તિઓ પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે, તેથી જેમને તે વિષે જીજ્ઞાસાવિશેષ હોય તેમણે તે વાચીને સ્વનિશ્ચય કરી લેવો ઉપનિષદ્‌મા પણ ગાયત્રીગીત બ્રહ્મવાદનુ જ નિરૂપણ છે આપણા પ્રતિ ઉપનિષદ્વિષયક પણ એવો આક્ષેપ કરવામા આવે છે કે શાકરમાન્ય દશ મુખ્ય ઉપનિષદોમા સામાન્યરીત્યા માયાવાદનુ અને માડૂક્યોપનિષદ્‌મા તો વિશેષત માયાવાદનુ જ નિરૂપણ કરવામા આવેલુ છે, આ ઉપનિષદની શકરાચાર્યના દાદાગુરુ–એટલે કે સન્યાસીઓ પરણતા ન હોવાથી તેમના ગુરુ ગોવિદાચાર્યના પણ વિદ્યાગુરુ–ગૌડપાદાચાર્યે કારિકા લખેલી હોવાથી ગતશતાબ્દીવાળાએ જણાવ્યા પ્રમાણે શાકરો આગ્રહપૂર્વક કહે છે કે ગૌડપાદની કારિકામા માયાવાદ જીવબ્રહ્મવાદ અને નિરાકારબ્રહ્મવાદ નિરૂપ્યો છે, પરન્તુ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ માડૂક્યોપનિષદ્‌ની નિજ 'દીપિકા'મા ગૌડપાદની કારિકાનો અને શાકર ભાષ્યનો પરસ્પર વિરોધ દર્શાવીને એમ સિદ્ધ કરી આપ્યુ છે કે ગૌડપાદની કારિકાઓમા પણ માયાવાદને સ્થાન નથી, પરન્તુ સર્વે ઉપનિષદો બ્રહ્મવાદનુ જ નિરૂપણ કરે છે આશ્રય બ્રહ્મ નીચુ પડે અને આશ્રિત માયા તદુપરિ આરોહી નિજેચ્છાનુસાર બ્રહ્મને ભ્રમાવે છે એમ ઉપનિષદોનો આશય નથી, પરતુ ઉપનિષદોનુ બ્રહ્મ એવુ છે કે જે માયાસદૃશ અનત આશ્રિત શક્તિઓને સ્વાધીન રાખીને લીલાએ પરિણમે છે 'માડૂક્ય' ઉપનિષત્ સાથે નિકટ સબધ ધરાવતી 'નૃસિહતાપનીય' ઉપનિષત્ છે. આ ઉભય ઉપનિષદ્‌મા તુરીયાનુ નિરૂપણ છે, તેથી 'નૃસિહતાપનીય' ઉપર પણ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ 'દીપિકા' દીપાવી દર્શાવ્યુ છે કે તેમા પણ માયાવાદનો ગધ નથી શાસ્ત્રીજી રમાનાથે આ ઉભયે ઉપનિષદોની દીપિકાઓ મુદ્રિત કરી છે આ વિના 'બ્રહ્મોપનિષદર્થસગ્રહ' તથા 'કૈવલ્યોપનિષદર્થસગ્રહ' પણ પુષ્ટિભક્તિસુધામા મુદ્રિત છે શ્રીપુરુષોત્તમજીની અન્ય પણ કૃતિનો ઉપન્યાસ વારવાર દૃષ્ટિપથ થાય છે,'છાદોગ્ય'ની પણ આપશ્રીની દીપિકા છે, અર્થાત્ પુષ્ટિમાર્ગનો સિદ્ધાન્ત ઉપનિષત્પ્રતિપાદ્ય છે કે તદ્વિરુદ્ધ છે તેનો મિથ્યાજલ્પ નહિ કરતા આ સાહિત્યનુ અધ્યયન કરીને પુષ્ટિમાર્ગમા વેદનો વિરોધ છે કે સ્વારસ્ય છે તેની તુલના કરવી વાસ્તવિક થઈ પડશે

ગીતાજી અને શ્રીપુરુષોત્તમજી.

શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતાની પિતૃવ્યશ્રીનગરાજકૃત 'અમૃતતરગિણી'ના પ્રારમ્ભમા અને અન્તમા તુલનાત્મક લેખ લખીને સિદ્ધ કર્યું છે કે દ્વિતીય ગીતાપ્રસ્થાનમા પણ પુષ્ટિમાર્ગ જ પ્રધાનત્વે ઉપદિષ્ટ છે, શ્રીપુરુષોત્તમજીના પિતૃવ્ય શ્રીનગરાજજીએ ગીતોપરિ 'અમૃતતરગિણી' નામની ટીકા લખી છે તેના આરમ્ભમા મર્મમય ઉપોદ્ઘાત લખીને શ્રીગીતાજીનુ પણ પરમતાત્પર્ય પુષ્ટિમાર્ગમા જ છે એમ સર્વ મતનો ઉપન્યાસ અને સમીક્ષા કરીને જેમ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ દર્શાવ્યુ છે તેમ જ ગીતાના અન્તિમપ્રાય 'સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય' શ્લોક ઉપરના 'ન્યાસાદેશ'શ્લોકની શ્રીગુસાઇજીની વિવૃતિ વિવરીને સ્પષ્ટ સિદ્ધ કર્યું છે કે ગીતાનુ પણ પર્યવસાન પુષ્ટિમાર્ગમા જ છે આ ગીતાટીકા ૫ રત્નગોપાલભટ્ટજીએ પચિસેક વર્ષપર શ્રીપુરુષોત્તમજીના નામથી કાશીમા મુદ્રિત કરી હતી

મીમાસા અને શ્રીપુરુષોત્તમજી

શ્રીપુરુષોત્તમજીએ પૂર્વમીમાસાના પ્રાપ્ય 'ભાવાર્થપાદભાષ્ય'નુ પણ વિવરણ કર્યું છે અમે પૂર્વ, અમે ઉત્તર, અમે પ્રાચીન, અમે અર્વાચીન, અમે પ્રાચ્ય અમે નવ્ય, એમ પૂર્વમીમાસાનો અને ઉત્તરમીમાસાનો વેદાર્થતત્વે પ્રાદુર્ભાવ થયો છે પૂર્વ વિના ઉત્તરનો

સંભવ નથી, તેમ જ પૂર્વ પણ ઉત્તરની અપેક્ષા રાખે છે જેમ મીમાંસામાં પૂર્વ અને ઉત્તર ભેદ છે તેમ શુદ્ધાદ્વૈતબ્રહ્મવાદમાં પણ 'સાંપ્રદાયિક' અને 'નવ્ય' એમ બે શાખા છે, તેમાં 'નવ્ય'નો આરંભ શ્રીપુરુષોત્તમજીથી થાય છે વ્યાકરણ, ન્યાય, વૈશેષિક ભાષ્ય, યોગ, અલંકાર એ સર્વમાં પણ સંપ્રદાય અને નવ્ય એમ ભેદ સુપ્રસિદ્ધ જ છે પૂર્વમીમાંસાના દ્વિતીયાધ્યાયના પ્રથમ 'ભાવાર્થ પાદ'ના ભાષ્યનું વિવરણ કરીને ભટ્ટમતથી અને પ્રભાકરમતથી સ્વસિદ્ધાન્તની ભિન્નતા દર્શાવીને ભાટ્ટો ભૂલ્યા પ્રભાકરો પ્રસર્યા એમ સ્પષ્ટ કર્યું છે ઉત્તરમીમાંસા ઉપર પણ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ ગ્રંથ-ત્રયી પ્રસિદ્ધ કરી છે અધિકરણમાલામાં પ્રત્યેક અધિકરણનો સાર આપ્યો છે, તેમાં પણ સંશયબીજનો અને સંગતિનો પ્રકાર કોઇ પણ ટીકાકાર શ્રીપુરુષોત્તમજીવદ્ નિરૂપતા નથી 'ભાવપ્રકાશિકા'-નામની બ્રહ્મસૂત્રવૃત્તિ શ્રીપુરુષોત્તમજીના વિદ્યાગુરુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીએ પ્રથમ આરંભેલી તેની પણ સમૃદ્ધિવૃદ્ધિ સમાપ્તિ તો શ્રીપુરુષોત્તમજીએ જ કરી, પરંતુ શ્રીપુરુષોત્તમજીની પ્રતિષ્ઠા-અને તેથી કરીને સકલ સંપ્રદાયની પણ પ્રતિષ્ઠા-'અણુભાષ્યપ્રકાશ' નામનો તેમનો ઉત્તમોત્તમ ગ્રંથ સિદ્ધ કરે છે આ મહાગ્રંથમાં અણુભાષ્યના વ્યાખ્યાનમાત્રથી સંતોષ ન માનતા પ્રત્યધિકરણને અંતે પ્રાપ્ત સર્વ ભાષ્યનો ઉપન્યાસ અને સમીક્ષા કરીને શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના અર્થની સરલતા અને સ્વાભાવિકતા શ્રીપુરુષોત્તમજીએ સિદ્ધ કરી આપી છે, અને તેથી જે જે દેશમાં અને જે જે કાલમાં બ્રહ્મસૂત્રનું અધ્યયન થાય છે અને થશે તેની સંપૂર્તિ આ 'ભાષ્યપ્રકાશ' વિના કદાપિ થઈ શકશે જ નહિ આ 'પ્રકાશ'નામનો ગ્રંથ માત્ર 'ચાર દિવાલ' વચ્ચે જ વંચાય તેવો નથી પરંતુ તત્ત્વજીજ્ઞાસુમાત્રે તેનો સમાશ્રય કર્યા વિના ગત્યન્તર જ નથી સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી પ્રસિદ્ધ થતી બોમ્બે સંસ્કૃત સિરિઝમાં 'અણુભાષ્ય' ના પ્રકાશક મારા સન્મિત્ર વે શા સ પાઠકશાસ્ત્રી મુક્તકંઠે સ્વીકાર કરે છે કે બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર પ્રકાશ જેવા ગ્રંથનું દર્શન અદ્યાપિ પંડિતોને[1] થયું નથી આ પાઠકશાસ્ત્રી આરૂઢસ્માર્ત શાંકર વિદ્વાન્ છે, અને તે પંડિત શ્રીપુરુષોત્તમજી વિષે જે અભિપ્રાય પ્રકટ ઉચ્ચારે છે, તેથી શ્રીપુરુષોત્તમજીની વિદ્વત્તાનું ભાન આપને કાંઇક અંશે થશે એમ હું માનું છું, કારણકે 'પ્રકાશ' માં શાસ્ત્રાર્થ અધ્યાયાર્થ પાદાર્થ અધિકરણાર્થ સૂત્રાર્થ અને અક્ષરાર્થ એવી તો નિપુણતાથી સંગતિપૂર્વક દર્શાવ્યા છે કે બ્રહ્મસૂત્ર ઉપરના ગ્રંથોમાં 'પ્રકાશ' સર્વૈવ અદ્વિતીય જ રહેશે આપણા સંપ્રદાયમાં શ્રીનૃસિંહની, શ્રીવામનની અને શ્રીરામચંદ્રજીની એમ ત્રણ જયન્તી સ્વીકારાય છે શ્રીકૃષ્ણ તો સાક્ષાદ્ અવતારી હોવાથી તેમનો પ્રાદુર્ભાવોત્સવ મનાય છે અને તે જ પ્રકારે શ્રીમદાચાર્યચરણનો પણ પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવ સ્વીકારાય છે અંગી શ્રીમહાપ્રભુજીમાં અંગભૂત તેમના શુદ્ધ વંશમાત્રનો સમાવેશ થઈ જવાથી ભિન્નભિન્ન જયન્તીનો અવકાશ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં નથી, તથાપિ આવતે વર્ષે આ શ્રીપુરુષોત્તમજીના ઉત્સવાર્થે આપણે મળીએ તત્પ્રાક્ શ્રીપુરુષોત્તમજીના આ ઉત્તમોત્તમ 'પ્રકાશ' ગ્રંથમાંથી એક પણ પાદનું ભાષાન્તર કોઇ ધનિક ગોસ્વામી વા વૈષ્ણવ કરાવીને 'ભાષ્યપ્રકાશ'નું અધ્યયન આપણને સુગમ કરી આપે એવી આશા હું અત્ર સવિનય દર્શાવું તો તે અસ્થાને નહિ ગણાય આ યુગ અધ્યયનાધ્યાપનનો છે ભાડુતી શાસ્ત્રીઓ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને બેસી રહેવાનો હવે સમય રહ્યો નથી

શ્રીમદ્ભાગવત અને શ્રીપુરુષોત્તમજી

વેદ ગીતા અને સૂત્ર ઉપર શ્રીપુરુષોત્તમજીના સાહિત્યવિષયક કાંઇ જ્ઞાન આપ સર્વને પ્રાપ્ત થયું, હવે ચતુર્થ પ્રસ્થાન શ્રીમદ્ભાગવત ઉપર શ્રીપુરુષોત્તમજીએ જે સાહિત્ય રચ્યું છે તે વિષે હું કાંઇક કહું છું બીજા વૈદાન્તિકો શ્રીમદ્ભાગવતને ચતુર્થપ્રસ્થાનત્વે સ્વીકારતા નથી, તેથી 'શ્રીમદ્ભાગવત વિષયકશંકાનિરાસવાદ'નામનો ગ્રંથ લખીને શ્રીમદ્ભાગવતની ચતુર્થ પ્રસ્થાનત્વે યોગ્યતા શ્રીપુરુષોત્તમ-

---

૧ एतादृशो ग्रन्थ पण्डितैरदृष्टचर'। ઉપોદ્ઘાત, પત્ર ૪૫

જીએ સાધી છે શ્રીમદ્‌ભાગવતના સપ્ત અર્થમાથી ચતુષ્ટયી શ્રીમહાપ્રભુજીના 'તત્ત્વદીપ નિબધ'મા, અને શિષ્ટા અર્થત્રયી શ્રીમદ્‌ભાગવતોપરિ તેમના 'શ્રીસુબોધિની'નામના ભાષ્યમા નિરૂપી છે 'તત્ત્વદીપનિબધના 'પ્રકાશ' ઉપર શ્રીપુરુષોત્તમજીએ 'આવરણભગ' નામની ટીકા પચમ સ્કધ પર્યત કરીને 'પ્રકાશ'ના અભાવમા ષષ્ઠ સ્કધથી સમાપ્તિપર્યત શ્રીમદાચાર્યજીના 'ભાગવતાર્થ-નિબધ' ઉપર 'યોજના' નામની ટીકા શ્રીપુરુષોત્તમજીએ કરીને નિબધનું વાચન સરલ કરી આપ્યુ' છે શ્રીસુબોધિનીજીના પ્રથમ દ્વિતીય તૃતીય દશમ અને એકાદશના ચાર અધ્યાય ઉપર પણ શ્રીપુરુષોત્તમજીના 'પ્રકાશ' વિના મૂલ ગ્રથનુ યથાર્થ જ્ઞાન અશક્યપ્રાય છે શ્રીમદ્‌ભાગવત ઉપરનુ શ્રીમદાચાર્યનુ ભાષ્ય યદ્યપિ 'શ્રીસુબોધિની' કહેવાય છે, તથાપિ તેનો આશય અતીવ ગભીર હોવાથી તે 'પ્રકાશ'ના અભાવમા તો વસ્તુત દુર્બોધિની જ રહે છે આ પ્રકારે વેદ ગીતા સૂત્ર અને ભાગવતપર્યતના ચારે પ્રસ્થાન ઉપર શ્રીપુરુષોત્તમજીનો પરિશ્રમ આપણા ઉપકારને અર્થે' જે થયો છે તેનુ સાફલ્ય તો ત્યારે જ કે જ્યારે આપણે તેનો આસ્વાદ લઈએ અને અન્ય સર્વને પણ લેવરાવીએ હુ આપને અત્ર સ્મરણ કરાવુ કે આપણો સપ્રદાય ભોગનો સર્વથા નથી તો તે ક્ષન્તવ્ય લેખશો

સ્વતન્ત્ર પ્રકરણગ્રથો અને શ્રીપુરુષોત્તમજી.

સ્વતત્ર પ્રકરણ ગ્રથો ઉપર પણ શ્રીપુરુષોત્તમજીનુ સાહિત્ય ન્યૂન નથી તેમની ષોડશ ગ્રથ ઉપરની વિવૃતિઓ ભાઇ તેનીવાલાએ પ્રસિદ્ધ કરી છે એની વિવૃતિ વિના **નમામિ યમુના મહમ**નુ પણ અર્થજ્ઞાન અશક્યપ્રાય છે આ સર્વ ગ્રથોની શૈલી પ્રમાણમાર્ગીય હોવાથી અન્ય સાપ્રદાયિકોને પણ આપણા સિદ્ધાતનુ જ્ઞાન શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રથોથી જેવુ સરલ થઈ જાય છે તેવુ અન્ય કોઇની પણ ટીકાથી થઈ શકતુ નથી એમ કહેવામા લેશમાત્ર અતિશયોક્તિ નથી આપણા શ્રીપુષ્ટિસપ્રદાયમા જેમ સેવ્યસ્વરૂપ યુગલ છે, જેમ કોઇક કોલેજોમા પ્રિન્સિપલ Joint હોય છે, તેમ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદમા ભાષ્યકારનુ પણ યુગલ છે, ભાષ્યકાર joint છે, અર્થાત્ 'અણુભાષ્ય'ના શિષ્ટ ૧॥ અધ્યાયનુ ભાષ્ય શ્રીમદાચાર્યના દ્વિતીય કુમાર શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરચરણે કર્યુ છે, તેથી સપ્રદાયમા શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરચરણ પણ ભાષ્યકારત્વે 'આચાર્ય' લેખાય છે, આથી શ્રીપુરુષોત્તમજીએ શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરચરણના 'વિદ્વન્મડન' ભક્તિહસ' ઇત્યાદિ ગ્રથોપરિ 'સુવર્ણસૂત્ર' અને તીર્થ' તેમ જ 'વિવેક' ઇત્યાદિ ટીકાગ્રથો રચ્યા છે ભક્તિહસ' ઉપર શ્રીરઘુનાથજીની 'ભક્તિતરગિણી' વિવૃતિ ઉપર જેમ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ 'તીર્થ' અને 'વિવેક' એમ ટીકાદ્વયી રચી તેમ જ શ્રીગુસાઇજીના 'વલ્લભાષ્ટક'ની શ્રીગોકુલનાથજીની 'વિવૃતિ' ઉપર પણ ટીકા રચીને શ્રીગુસાઇજીના સર્વ બાલકો પ્રતિ પણ નિજ આદર દર્શાવીને જગતને દર્શાવી આપ્યુ છે કે શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરના પુત્રો પણ સુયોગ્ય જ હતા

સ્વતત્ર વાદગ્રથો

અત્રપર્યત મે શ્રીપુરુષોત્તમજીના ટીકાગ્રથો વિષે કહ્યુ હવે શ્રીપુરુષોત્તમજીના સ્વતત્ર ગ્રથો વિષે બેઅક્ષર કહુ છુ, **અશો નાનાવ્યપદેશાત્** સૂત્રમા જીવને બ્રહ્મનો અશ કથ્યો અને ભાષ્યમા તેમ જ પ્રકાશમા જીવનુ અશત્વ સ્ફુટ કર્યુ તથાપિ વક્તવ્યવિશેષ હોવાથી પ્રકરણત્વે શ્રીપુરુષોત્તમજીએ વાદગ્રન્થ કરીને સપ્રદાયના સિદ્ધાતના કઠિન ભાગનુ સ્પષ્ટીકરણ વાદિપ્રતિવાદિન્યાયે કરી આપ્યુ છે આના વાદગ્રથમાથી માત્ર કેટલાકનુ જ મુદ્રણ 'વાદાવલિ'મા તો થયલુ છે 'પ્રહસ્ત' 'પડિતકરભિન્દિપાલ' ઇત્યાદિ વાદગ્રથો પ્રસિદ્ધ થવાના છે આ કોટિના ગ્રન્થોમા ઉત્તમોત્તમ ગ્રન્થ 'પ્રસ્થાનરત્નાકર' છે 'સર્વદર્શનસગ્રહ'મા પ્રત્યેક દર્શનનો પૃથક્ત્વે સાર આપવામા આવ્યો છે, જ્યારે 'પ્રસ્થાન-રત્નાકર'મા પ્રમાણ પ્રમેય સાધન અને ફલ એમ ચતુર્ધા વિષયભેદે વસ્તુવિચાર થયલો છે અનત

કૃષ્ણપંડિત આ વાદગ્રન્થ વાંચે અને એ ગ્રન્થના જેવો બીજો એક પણ ગ્રન્થ કોઇ પણ સંપ્રદાયના સાહિત્યમા છે એમ જો સિદ્ધ કરી આપે તો તેનું અજ્ઞ અને મારી સમજ્ઞ, આ કહેવાનો આશય એટલોજ છે કે આવા સુનિપુણ ગ્રન્થો આપણા સંપ્રદાયમા વિદ્યમાન છે તથાપિ અધ્યયનાધ્યાપન બહુ શિથિલ થઈ જવાથી તેનો ઉચિત લાભ કોઇ લેતું નથી લીલાવત્ જેમ જ્ઞાન પણ દશપ્રકારક છે એવું અન્ય ક્યા સંપ્રદાયમા પ્રસિદ્ધ છે? માત્ર 'પ્રસ્થાનરત્નાકર'ને જ સંપ્રદાયનો પ્રતિનિધિગ્રન્થ માનીને કેવલ તેનું જ પરિશીલન કરવામા આવે તો બહુ જ સ્વલ્પ સમયમા સર્વ આસ્તિકનાસ્તિક દર્શનનું સલક્ષણપ્રમાણક જ્ઞાન સિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે, તેથી જેમને 'અણુભાષ્યપ્રકાશ' વિચારવાનો અવકાશ ન હોય તેમણે પણ આ 'પ્રસ્થાનરત્નાકર' ગ્રન્થ વાંચવાજેટલો તો અવકાશ પ્રાપ્ત કરવો ઉચિત જ છે, કારણ કે સાંપ્રદાયિક ગ્રન્થોમા પ્રથમ સ્થાન 'પ્રકાશ'ને અને દ્વિતીય જ સ્થાન આ 'પ્રસ્થાનરત્નાકર'ને છે 'પ્રકાશ'નું મૂલ્ય પઞ્ચવિંશતિ મુદ્રિકા છે, જ્યારે 'પ્રસ્થાનરત્નાકર'નું મૂલ્ય માત્ર અર્ધમુદ્રિકા છે આથી સાધારણસ્થિતિનો પણ જીજ્ઞાસુ આ ગ્રન્થ પ્રાપ્ત કરીને ધારે તો તે ઉત્તમ પ્રયત્ન વિનાનનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ છે અત્રપર્યન્ત શ્રીપુરુષોત્તમજીના ટીકાગ્રન્થ અને સ્વતન્ત્રગ્રન્થનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું, અને પ્રમાણગ્રંથની સંખ્યા અને વ્યાપકતા પ્રદર્શિત કરી હવે શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રન્થમા વૈદુષ્યનો જે સમુત્કર્ષ પ્રતીત થાય છે તેનું કાંઇક નિરૂપણ કરું છું કે જેથી શ્રીપુરુષોત્તમજીનું વૈદુષ્ય–વિદ્વત્તા–અદ્વિતીયછે એમ આપ સર્વનો નિશ્ચય થાય.

મતદર્શનોની તુલનાત્મક સમીક્ષા.

પ્રમાણવિચાર.

પ્રમાણપ્રમેયસાધન અને ફલથી ગ્રન્થકારનું વૈદુષ્ય–વિદ્વત્તા–નિર્ણીત થઈ શકે છે ચાર્વાક કેવલ પ્રત્યક્ષને જ પ્રમાણ માનેછે, અને તેનું પ્રમેય પ્રત્યક્ષગમ્ય જ હોવાથી, યદ્યપિ ચાર્વાક બૃહસ્પતિનો અવતાર ગણાય છે તથાપિ, આપણા અંતઃકરણમા તેના સિદ્ધાન્ત વિષે આદર થઈ શકતો નથી, ચાર્વાકનો કોઇ પણ મૂલ ગ્રન્થ યદ્યપિ અદ્યાપિ ઉપલબ્ધ થયો નથી, તથાપિ 'સર્વદર્શનસંગ્રહાદિ'મા તે મતનો ઉપન્યાસ સંતોષકારક હોવાથી ચાર્વાક મત વિષે આપણને પર્યાપ્ત જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે પરંતુ પ્રત્યક્ષપ્રમાણની ગતિ ક્યાંપર્યંત હોઈ શકે? ચાર્વાકને આથી પૃથ્વ્યાદિ મહાભૂતપર્યંતના જ્ઞાનમા જ સંતોષ માની લેવો પડ્યો બૌદ્ધે પ્રત્યક્ષપ્રમાણમા અનુમાનપ્રમાણની પૂર્તિ કરી અને પ્રમેય પણ બુદ્ધિપર્યંત સ્વીકાર્યું, તથાપિ પરમાત્મપર્યંત ગતિ કરવાને તે દર્શનમા કાંઈ પણ સામગ્રી નથી સાંખ્યદર્શનમા યદ્યપિ તૃતીય શબ્દપ્રમાણ સ્વીકારાયું, તથાપિ તે શબ્દપ્રમાણનું સ્થાન પ્રત્યક્ષની અને અનુમાનની નીચે હોવાથી **श्रुतेस्तु शब्दमूलत्वात्** ઇત્યાદિ બ્રહ્મસૂત્ર વાંચવાથી આપણને જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તે સાંખ્યદર્શનમા થઈ શકતો નથી, તેનું પ્રમેય પણ પ્રકૃતિપુરુષપર્યંત જ હોવાથી સાક્ષાદ્બ્રહ્મપર્યંત તે દર્શન પણ ગમન કરી શકતું નથી પ્રત્યક્ષથી અને અનુમાનથી શબ્દપ્રમાણ શ્રેષ્ઠ છે એટલું જ નહિ પરંતુ પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પણ નિગમને અનુકૂલ હોય તો જ પ્રત્યક્ષાદિનો પ્રમાણને અંગીકાર શુદ્ધાદ્વૈતબ્રહ્મવાદગ્રંથોમા છે, અને તેથી '**वेदो नारायण साक्षात्**' '**वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्य**' '**सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति**' ઇત્યાદિનું અવલંબન શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદમા અગત્ય થાય છે પ્રત્યક્ષાદિના પ્રામાણ્યને અર્થે અંતઃકરણ શુદ્ધસત્ત્વસ્વરૂપ વસુદેવાત્મક થઈ જવું જોઇએ બુદ્ધિતત્ત્વ શુદ્ધ ન હોય તત્પર્યન્ત પ્રમાણમાં અપ્રમાણની અને અપ્રમાણમા પ્રમાણની ભ્રાંતિ પણ સંભવે છે સાક્ષાદ્ બૃહસ્પતિ સાક્ષાદ્ બુદ્ધાવતાર સાક્ષાદ્ ઋષભાવતાર અને સાક્ષાત્ કપિલાવતાર પણ જો વેદથી વિરુદ્ધ અણુમાત્ર પણ આજ્ઞા કરે તો તે મતનો અંગીકાર સ્વાચાર્યદર્શનમા થઈ શકતો નથી. આ દૃષ્ટિબિંદુથી

જોના આર્યાવર્તત્વનુ લક્ષણ નિગમાનુસારિત્વ છે 'પ્રસ્થાનરત્નાકર' ગ્રથના આરભના ૫૦ પત્રપર્યન્ત પ્રમાણની જે પરીક્ષા શ્રીપુરુષોત્તમજીએ કરી છે તેનુ અવગાહન કરવાથી પ્રમાણુત શ્રીપુરુષોત્તમજીનુ આસ્તિક વૈદુષ્ય-વિદ્વત્તા-અદ્વિતીય છે એમ નિશ્ચિત થઈ જાય છે

પ્રમેયવિચાર

હવે પ્રમેય પ્રતિ દૃષ્ટિ કરીએ, ઇતર દર્શનનુ પ્રમેય મહાભૂત, દેહ ઇંદ્રિય પ્રાણ મન અહકાર બુદ્ધિ ચિત્ત પ્રકૃતિ અથવા પુરુષ પર્યંત હોય છે, જ્યારે શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદનુ પ્રમેય એક જ અદ્વિતીય બ્રહ્મ છે આથી **ऋण कृत्वा घृत पिबेत् सर्व शून्यम सर्व दु खम, सर्व तुच्छम, सर्व क्षणिकम** ઇત્યાદિ પ્રમેયથી અતીવ વિલક્ષણ પ્રકૃતિથી અને પુરુષથી પણ અતીવ વિચક્ષણ, **यदक्षर वेदविदो वदन्ति** ઇત્યાદિમૂલક અક્ષરબ્રહ્મ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદનુ પ્રમેય છે, અને આ બ્રહ્મ પણ અવિદ્યા માયા અદૃષ્ટ ઇત્યાદિથી અત્યત વિનિર્મુક્ત છે વેદપ્રતિપાદ્ય અક્ષરથી પણ અતીત પરબ્રહ્મની પણ પ્રાપ્તિનો પ્રકાર **ब्रह्मविदाप्नोति परम** શ્રુત્યુક્ત દિશાએ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદે આદર્યો છે, તેથી વસ્તુત આ બ્રહ્મવાદનું પ્રમેય કેવળ આનદાત્મક આનદમય શુદ્ધ બ્રહ્મ છે

સાધનવિચાર.

સાધનની દૃષ્ટિએ કેટલાક દર્શન 'ઋણપૂર્વક ઘૃતપાન'નો ઉપદેશ કરે છે, કેટલાક શારીર તપનો ઉપદેશ કરે છે, કેટલાક અગ્નિહોત્રાદિનો ઉપદેશ કરે છે, કેટલાક વિવેકાદિનો ઉપદેશ કરે છે, કેટલાક યમ-નિયમાદિનો ઉપદેશ કરે છે, ત્યારે શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ નિ'કામ કર્મ અપક્વ શુદ્ધ અદ્વૈતજ્ઞાન, ઉપાસના, સાધનભક્તિ અને ફલભક્તિ એમ ક્રમ દર્શાવે છે, તેથી સાધનદૃષ્ટિએ પણ સકામથી ભિન્ન નિષ્કામ કર્મપૂર્વક તામસાદિ સગુણ જ્ઞાનથી ભિન્ન ગુણાતીત માહાત્મ્યજ્ઞાન અગત્વે આ સિદ્ધાન્તમા સ્વીકારવામા આવે છે માહાત્મ્યજ્ઞાન પણ પૂરાગત્વે જ સ્વીકારવામા આવે છે માહાત્મ્યજ્ઞાન પણ પૂર્વાંગમાત્ર છે, અન્યથા ભણ્યો પણ ગણ્યો નહિ તેવુ થાય, તેથી માહાત્મ્યજ્ઞાનમાત્રથી પણ સતોષ નહિ માની લેતા સુદૃઢ સર્વાતિશાયિક સ્નેહ પ્રભુમા ધારણ કરવાનો ઉપદેશ બ્રહ્મવાદ કરે છે, અર્થાત્ સાધનકક્ષાથી પણ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદમા પ્રભુગામી સ્નેહનો ઉપદેશ હોવાથી આ દર્શન સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે

ફલવિચાર.

ફલવિચારથી જોતા પણ જ્યારે અન્ય દાર્શનિકો સ્વર્ગાદિ લોકમા ગમન સ્વીકારે છે, અથવા દુ ખની અત્યત નિવૃત્તિમાત્ર ફલત્વે સ્વીકારે છે, ત્યારે તેમ ન સ્વીકારતા શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદમા કેવલ જ્ઞાનીનુ બ્રહ્મમા સાયુજ્ય સ્વીકાર્યુ છે, જ્ઞાનિભક્તની તો અક્ષરાતીત પરતપર સચ્ચિદાનદ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ '**ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्**' ઇત્યાદિ શ્રુત્યુક્ત માર્ગે સ્વીકારાઈ છે, અને કેવલ અનન્ય ભક્તનો તો સદાસર્વદા શ્રીકૃષ્ણમા ગોપીવદ્ વિહાર સ્વીકારાયો છે જે દર્શનમા વેદ જ મુખ્ય અને કેવળ પ્રમાણ છે, જે દર્શનમા અક્ષરબ્રહ્મથી પણ અતીત પરબ્રહ્મ પ્રમેય છે, જે દર્શનમા જ્ઞાનોત્તર ભગવદ્દર્શકપ્રાપ્ય શુદ્ધ સ્નેહ સાધન છે, અને જે દર્શનમા યથાક્રમ અક્ષરબ્રહ્મ વા પરબ્રહ્મ ફલ છે તે દર્શનની ઉત્તમતા અને તે ઉત્તમ દર્શનના ઉપપાદક શ્રીપુરુષોત્તમજીની અદ્વિતીય વિદ્વત્તા આપ સર્વેને પ્રત્યક્ષ પ્રતીત થઈ શકે તેમ છે, તથાપિ કેટલાક લક્ષણ નિરૂપીને ૯ માગ ભાષણનો ઉપસહાર કરીશ

બુદ્ધિની તીવ્ર વિશાલતા અને હૃદયની ગહનતા.

શ્રીપુરુષોત્તમજીની દૃષ્ટિ સકુચિત નથી પરતુ વિશાલ છે કોઈક દર્શનમા બુદ્ધિની વિશાલતા હોય છે તથાપિ હૃદયની ગહનતા હોતી નથી, પરન્તુ શ્રીપુરુષોત્તમજીના જ્ઞાનભક્તિમય ગ્રંથોમા બુદ્ધિની તીવ્રતા અને વિશાલતા અને હૃદયની ગહનતા અક્ષરે અક્ષરે પ્રતીત થાય છે જે શ્રીપુરુષોત્તમજીએ સાગોપાગ વેદોપવેદ પ્રામાણ્યત્વે સ્વીકાર્યા, તે શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રન્થનુ

પદ્ધતિનો વિશેષ અને સુયુક્ત સમ્મિશ્રણ.

શ્રીમહાપ્રભુજીની શ્રીગુસાંઇજીની અને શ્રીપુરુષોત્તમજીની પદ્ધતિમા પણ કાંઇક વિશેષ છે શ્રીમદાચાર્યચરણ સપૂર્ણત્વે વૈદિક દીક્ષિત અને આરુઢમીમાંસક તેમ જ વૈયાકરણ હતા, અર્થાત્ શ્રીમહાપ્રભુજીના ગ્રથોનુ લક્ષણ વેદની તદગની અને મીમાંસાની દૃષ્ટિએ પૂર્ણજ્ઞાનદત્તા છે શ્રીગુસાંઇજીમા કાવ્યપ્રકાર વિશેષ હતો તેઓશ્રીના ગ્રથો પ્રાય કાદમ્બરીવત્ સમાસાત્મગૌડી શૈલીમા લખાયલા છે 'સ્વપ્નદર્શન,''પ્રબોધ,''શૃગારમડન'ઇત્યાદિ સુમધુર ગ્રથ પણ આ પ્રકારના છે મીમાંસાને સ્થાને શ્રીગુસાંઇજીમા ન્યાયકૌશલ્ય હતુ શ્રીગુસાંઇજીના 'વિદ્વન્મડન'મા 'આવિર્ભાવતિરોભાવ' વાદપ્રસગમા આ લક્ષણ પ્રકટ છે 'આનદમયાધિકરણ'મા પણ શ્રીગુસાંઇજીની શૈલી અલકારમય અને ન્યાયગર્ભ પ્રતીત થાય છે પિતાપુત્રના આ શૈલીભેદના વિશદ ગ્રહણથી શ્રીમહાપ્રભુજીના ગ્રન્થમા સન્નિષ્ટ શ્રીગુસાંઇજીની પક્તિઓ શ્રીપુરુષોત્તમજી પૃથક્ કરી દે છે ભાષ્યનો શિષ્ટ સાર્ધાધ્યાય શ્રીગુસાંઇજીની કૃતિ છે એમ પ્રથમત દર્શાવવાનુ માન પણ શ્રીપુરુષોત્તમજીને જ છે, અને તત્ર પણ મુખ્ય આ શૈલીભેદનો વિવેકગ્રહ છે શ્રીપુરુષોત્તમજીમા આ સર્વનુ સુયુક્ત મિશ્રણ હતુ, અને તેથી જેમ અનેક પ્રકારની કુશલતાએ એક સુનિપુણ બેરિસ્ટર' પોતાનો 'કેસ' ચલાવે છે તેવી રચનાથી શ્રીપુરુષોત્તમજી વાદિપ્રતિવાદિન્યાયે નિજ સિદ્ધાતનુ સમર્થન અધિકરણન્યાયે કરે છે 'અધિકરણમાલા' જેવો ગ્રથ વાચતા પણ તેમની આ શૈલી અનુભવાય છે વસ્તુત 'અધિકરણ'નો અર્થ ન્યાયસભા થાય છે, અને ન્યાયસભામા જેમ અમુક વિષયમા સદેહ પ્રાપ્ત થવાથી 'કેસ' થાય છે અને વાદી અને પ્રતિવાદી ઉભયે નિજ પક્ષનુ સ્વદૃષ્ટિબિન્દુએ સમર્થન કરે છે અને અતે ન્યાયાધીશ ન્યાય આપે છે, તે જ પ્રકારે વાદમા પણ વિષયવાક્યમા સદેહબીજ સ્પષ્ટ કરીને પૂર્વપક્ષ અને ઉત્તરપક્ષ કર્યા પછી તેની સગતિ કરી આપવામા આવે છે કોઇ પણ અધિકરણ એવુ નથી કે જેમા શ્રીપુરુષોત્તમજીએ આ પ્રકારે અધિકરણના પચ અગ સ્પષ્ટ કર્યા ન હોય આ જ્ઞાનામૃતનુ પાન કરવાનો અધિકાર પડિતોનો છે, તેથી હુ પુન આગ્રહપૂર્વક કહુ છુ કે પડિતોએ તો અવશ્ય 'પ્રકાશ'નુ અને તેના અભાવે તો 'પ્રસ્થાનરત્નાકર'માત્રનુ પણ અવશ્ય અવગાહન કરવુ

સત્યશોધનની જીજ્ઞાસા.

જ્યારે શ્રીપુરુષોત્તમજી વાદમા ઉત્તરે ત્યારે 'બાબાવાક્ય પ્રમાણ' નહિ કરતા શુદ્ધ નિષ્પક્ષપાતે સત્ય શોધવાને યત્ન કરતા પ્રતીત થાય છે વ્યક્તિના નામમાત્રથી તેઓશ્રી ભય પ્રાપ્ત કરતા નહિ, તેમ અન્યને કચરતા પણ નહિ 'विकारशब्दान्नेति चेन्न प्राचुर्यात्' સૂત્રનો વિચાર કરતા 'મયટ્' પ્રત્યય વિકારનો બોધ કરે છે કે પ્રાચુર્યનો એનો નિર્ણય કરતા શકરાચાર્યનો અને ભામતીકાર વાચસ્પતિમિશ્રનો ઉપન્યાસ કરીને 'પાણિનિ' 'કાશિકાવૃત્તિ' 'પ્રસાદ' 'સિદ્ધાતકૌમુદી' 'મનોરમા' અને 'શબ્દેન્દુશેખર' પર્યતનો અભિપ્રાય લઇને પ્રાય નિજસમયસ્થ રામકૃષ્ણભટ્ટના 'સિદ્ધાતરત્નાકર'નો પણ અભિપ્રાય દર્શાવે છે, અને 'પાણિનિ'ના પણ અભિપ્રાયાનુસાર 'મયટ્' પ્રત્યય 'આનદમય'મા વિકારવાચી નથી, પરતુ પ્રાચુર્યવાચી છે, એમ નિરૂપણ કરતા નિજ જ્ઞાનસપત્તિ અત્યતપ્રસન્ન up-to-date છે એમ સ્પષ્ટ કરાવીને શકરાચાર્ય અધીરત્વે કેવો અને કેટલો અન્યાય કરી રહ્યા છે એ નિશ્ચય કરવાનુ કાર્ય નિજ વાચકને સ્વાધીન કરી દે છે પુનાની હાઇસ્કૂલના એક માજી હેડમાસ્તરે 'પડ્દર્શનચિંતનિકા'મા કહ્યુ અને મેક્સમુલરે અનુવાદ પણ કરી દીધો કે 'વિકારશબ્દ' સૂત્ર ઉપર શ્રીવલ્લભાચાર્યે Rape—બલાત્કાર—કર્યો છે,' આ કથનમા અને અનુવાદમા કેટલુ સત્ય છે અથવા અસત્ય છે તે નિર્ણય કરવાનુ કાર્ય 'અણુભાષ્ય'ના સુપ્રામાણિક વાચકોનુ છે

દૃષ્ટિબિન્દુભેદે સૂક્ષ્મવિચાર.

શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રથોનુ અધ્યયન જ્યારે હુ કરુ છુ ત્યારે મને એમ પણ અનુભવ થાય

છે કે શાંકરદર્શનનું જ્ઞાન પણ કેવલ 'ભામતી'માં દર્શાવેલા પ્રકારેજ નહિ પરંતુ દક્ષિણમાં વિદ્યાનગરમાં થઈ ગયેલા વિદ્યારણ્યાદિના પણ પ્રકારે અવિદ્યાવાદાદિદૃષ્ટિબિન્દુએ પણ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. અન્ય સંપ્રદાયમાં માયાવાદ અવિદ્યાવાદ અવચ્છેદવાદ પ્રતિબિંબવાદ આભાસવાદ ઇત્યાદિ નિરીક્ષતા ત્યારે તેઓશ્રીના અંતઃકરણમાં શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદમાં પણ એવી સૂક્ષ્મતા હોવી જ જોઇએ એમ નિશ્ચય થવાથી શ્રીમહાપ્રભુજીના દૃષ્ટિબિંદુથી કંઇક ભિન્ન શ્રીગુસાંઇજીનો દૃષ્ટિબિંદુભેદ તેમ જ નિજ પિતામહ શ્રીયદુનાથજીનો, પિતા શ્રીપીતામ્બરજીનો પિતૃવ્ય શ્રીનજરાજનો અને મન્ત્રપ્રદ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો પણ દૃષ્ટિબિંદુભેદ શ્રીપુરુષોત્તમજી વારવાર પ્રસિદ્ધ કરતા, અને 'ભક્તિવર્ધિની'ની ટીકામાં તો શ્રીગોકુલેશથી આરંભીને પિતાપર્યંતના તમામ ટીકાકારોનો આશય દર્શાવીને **'મમ તુ પ્રથ પ્રતિભાતિ'**–મને તો આમ લાગે છે–શબ્દથી પૂર્વસિદ્ધ પ્રાચીન મતથી પણ નિજ મતની નવ્યતાનો Originalityનો–પણ સાક્ષાત્કાર તેઓશ્રી કરાવે છે, અર્થાત્ **અભય સત્ત્વસંશુદ્ધિ** ઇત્યાદિ ગીતાવાક્યમાં જે 'અભય'નું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે તે 'અભય' શ્રીપુરુષોત્તમજીમાં પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. શાસ્ત્રના અવગાહનકર્તાઓને તો વિદિત જ છે કે મૂળ ગ્રંથમાં પાઠભેદ ન કરતાં દેશકાલને લીધે તે જ મૂલ વાક્યનો નવ્ય અર્થ કરવો પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ અત્ર પણ શ્રીગુસાંઇજીના અને શ્રીગોકુલેશના **પ્રકટ પુરુષોત્તમત્વને** લીધે સંપ્રદાયમાં સંયોગરસ અતિશય આગળ પડી ગયો, અને યદ્યપિ શ્રીહરિરાયજીએ વિપ્રયોગરસને આગળ કર્યો જ, તથાપિ તેનું પરિપોષણ પ્રમાણપદ્ધતિએ કરવાની આવશ્યકતા શ્રીપુરુષોત્તમજીના સમયમાં ઉપસ્થિત થઈ ગઈ હતી, તેથી શ્રીપુરુષોત્તમજીએ ઉપપાદ્ય પ્રમેયમાર્ગનો પણ વિચાર પ્રમાણદૃષ્ટિએ જ કરીને સંપ્રદાયનો ઉત્કર્ષ સિદ્ધ કર્યો છે. યદ્યપિ શ્રીહરિરાયજીમાં આ પ્રકારની વિશિષ્ટ યોગ્યતા હતી જ, તથાપિ તે શ્રીમાન્ વારવાર મૂર્છાવસ્થામાં રહેતા, તેથી પ્રમાણદૃષ્ટિએ પુષ્ટિસંપ્રદાયનું સંરક્ષણ કરવાને જ અર્થે શ્રીપુરુષોત્તમજીનું પ્રાકટ્ય તે કાલે આવશ્યક જ હતું, અને તેથી નાસ્તિક નવ્યત્વને–Independenceને –અવલંબીને નહિ પરંતુ પ્રાચીન જ પ્રમેયમાર્ગને અવલંબીને પ્રમાણદૃષ્ટિનવ્યત્વે પ્રમાણનિષ્ઠાની નવી જ પદ્ધતિએ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રમેયમાર્ગનું સંરક્ષણ કર્યું છે. શ્રીપુરુષોત્તમજીની સહૃદય વિદ્વત્તાનો યથાર્થ અનુભવ કરવાની ઇચ્છાવાને 'વેણુગીત'માં તેઓશ્રીના પ્રકાશમાંથી રસનિષ્પત્તિપ્રકારનું અવગાહન કરવું, જેથી પ્રમાણનિષ્ઠાથી વિલક્ષણ તેઓશ્રીની પ્રમેયનિષ્ઠાના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થઈ શકે. 'અણુભાષ્યપ્રકાશ'માં 'તર્કપાદ'નું અવગાહન કરવાથી શ્રીપુરુષોત્તમજીમાં સાંખ્યમતનું વૈશેષિકમતનું ચતુર્વિધબૌદ્ધમતનું અનૈકાન્તિક જૈનમતનું કાપાલિકાદિ શૈવમતનું તેમ જ પાંચરાત્રાદિભાગવતવૈષ્ણવમતનું જ્ઞાન કેટલું બધું ગહન હતું તે સહજ કહી શકાય તેમ છે.

શ્રીપુરુષોત્તમજીનો પ્રધાનમલ્લ

બ્રહ્મસૂત્રકારનો પ્રધાનમલ્લ (વાદની કુસ્તીમાં મુખ્ય પ્રતિસ્પર્ધી) સાંખ્ય છે, જેમ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો પ્રધાનમલ્લ શંકરાચાર્ય છે, અર્થાત્ જેમ સાંખ્યના ખંડનથી અન્યમત ઉપર વિજય સૂત્રકાર કરી શકયા, જેમ શાંકરમતના ખંડનથી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી વાદિમાનનો નિગ્રહ કરી શકયા, તેમ જ શ્રીપુરુષોત્તમજીનો પ્રધાનમલ્લ 'ભામતી'કાર વાચસ્પતિમિશ્ર છે. શ્રીપુરુષોત્તમજીએ ગૌડપાદની 'કારિકા' ઉપર 'દીપિકા' પ્રકટ કરીને સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે ગૌડપાદના મતથી શાંકરમત વિભિન્ન છે એટલું જ નહિ પરંતુ 'આનંદમયાધિકરણ'ને અંતે તો એમ પણ ઉદ્ઘોષ કર્યો કે શાંકરમત વાચસ્પતિમિશ્ર 'ભામતી'કારના પણ મતથી ભિન્ન છે. શ્રીપુરુષોત્તમજી દક્ષિણમાં પધાર્યા તે પછી જ જે વિદ્યારણ્યાદિની દિશાએ શાંકરમતનું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન તેમણે વિચક્ષણતાથી પ્રાપ્ત કરી લીધું તે જ વિદ્યારણ્યના વિદ્યાનગરમાં એકાદ શતકાનન્તર જ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ દિગ્વિજય કરીને વિદ્યારણ્યના મતનું સમુન્મૂલન કર્યું!

ઉપસંહાર

આ મારા કથનથી આપણા સંપ્રદાયના અદ્વિતીય વિદ્વાન્ શ્રીપુરુષોત્તમજીની વિદ્વત્તાનું અપૂર્વત્વ આપ ગ્રહી શક્યા હશો ધીરજભાઈએ અને તેલીવાલાએ શ્રીપુરુષોત્તમજીના ટીકાઓએ મહિત અનેક મૂલ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કર્યા છે, પરંતુ શ્રીપુરુષોત્તમજીના "પ્રકાશ" સાથે મૂલગ્રંથોનું અધ્યયન અધ્યાપન અતિસુગમ થાય એવી યોજનાઓ સિદ્ધ કરવાનું કાર્ય સમગ્ર સંપ્રદાયનું છે, તેથી હું પુનઃ સ્મરણ કરાવું છું કે વિશેષ નહિ તો માત્ર "અણુભાષ્ય"ના પ્રથમપાદનું પણ 'પ્રકાશ' સાથે ભાષાંતર કોઈ પણ ધનાઢ્ય ગોસ્વામી વા વૈષ્ણવ સત્વર કરાવી સંપ્રદાયનો સમુત્કર્ષ સિદ્ધ કરવા બદ્ધપરિકર થાય એવી સન્મતિ પ્રભુ તેમને આપો પુરુષોત્તમમંડલના વર્ગનો લાભ જે બન્ધુઓ લે છે તેમને તો શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રંથોની વિશાલતાનું અને ગહનતાનું કાંઇક દર્શન થયા જ કરે છે અને તેથી તેમનો તો હવે એમ પણ નિશ્ચય થયો હોવો જોઇએ કે જેવી રીતિએ શંકરાચાર્યના માયાવાદમાં વિદ્યારણ્ય અદ્વિતીય છે, અથવા જેમ જૈનમતમાં હેમચંદ્ર અદ્વિતીય છે, તેમ જ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદમાં પણ દશદિગન્તવિજયી શ્રીપુરુષોત્તમજી અદ્વિતીય વિદ્વાન્ છે, અને તેથી યત્રપર્યન્ત એમના અદ્વિતીય ગ્રંથોના અધ્યયન અધ્યાપન આદિની પ્રવૃત્તિ આપણે કરીશું નહિ તત્રપર્યન્ત આપણા સંપ્રદાય પ્રતિના અને વિશેષ કરીને શ્રીપુરુષોત્તમજી પ્રતિના ઋણમાંથી આપણે મુક્ત થઈ શકીએ એમ મને લાગતું નથી, એટલું જ નહિ પરંતુ શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રંથના અધ્યયનાદિમાં કોઇ પણ અંશે શિથિલતા દર્શાવાશે તો તેનું દુષ્પરિણામ કદાચિત્ સમગ્ર સંપ્રદાયને સહવું પડે એમ પણ મારું તો મન્તવ્ય છે, તેથી શ્રીગોસ્વામીઓને અને વૈષ્ણવોને મારી સવિનય પ્રાર્થના છે કે સાંપ્રદાયિક અધ્યયન પ્રતિ સાગ્રહ વિમુખતા અથવા સહજ શિથિલતા દર્શાવાય છે તે તત્કાલ દૂર કરીને પ્રમાણપદ્ધતિએ પ્રમેયસંપ્રદાયના ગ્રંથોના અધ્યયનમાં આપણે સર્વેએ અત્યંત સમાદર રાખવો જોઇએ

॥ सन्मानपत्रम् ॥

॥ श्रीकृष्णाय नम ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नम ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नम ॥

भगवच्छास्त्रनिष्णात विद्वद्वरमग्नलालशास्त्रिणः ॥

श्रीमता वैदुष्य न कस्यचिदाश्रयजन्य वा सम्बन्धजन्य वा किन्तु श्रीमदाचार्यचरणाना निरतिशयकृपापरिपूर्णकटाक्षेण प्राप्त वर्तते। तल्लाभो भवद्भि साम्प्रदायिकेभ्यो गतचत्वारिंशद्वर्षान् नि शुल्क दत्त। श्रीमत्पुरुषोत्तममण्डलस्य प्राकट्य श्रीमतामेव प्रयासेन जातम्। 'सम्प्रदाये निवृत्ते' साम्प्रदायिकाकरग्रन्थानामध्ययन लुप्तप्राय यदासीत् तस्मिन्समये व्यावहारिकान् देशानार्थिकान् प्रतिबन्धान् विषह्य श्रीमदणु भाष्यादीना श्रीमत्पुरुषोत्तमग्रन्थाना याध्यापनमस्माक कारित तदर्थ वय श्रीमता सर्वथा ऋणिन। सम्प्रदायरक्षार्थं श्रीमदाचार्यचरणा श्रीमतो बहून् वर्षान् रक्षेयुरिति तान् प्रार्थयामह इति।

मोहमयी श्रीपुरुषोत्तमप्राकट्योत्सव। भा शु ११ स १९८२	निवेदका श्रीपुरुषोत्तममण्डलाध्येतारः।

સન્માનપત્ર

॥ શ્રીકૃષ્ણાય નમ ॥

॥ શ્રીગોપીજનવલ્લભાય નમ ॥

॥ શ્રીમદાચાર્યચરણકમલેભ્યો નમ ॥

ભગવચ્છાસ્ત્રનિષ્ણાત વિદ્વદ્વર મગનલાલ શાસ્ત્રી,

આપની વિદ્વત્તા કોઇના પણ આશ્રયે વા સમ્બન્ધે જન્ય નથી, પરન્તુ શ્રીમદાચાર્યચરણની નિરતિશય કૃપાએ પરિપૂર્ણ કટાક્ષે પ્રાપ્ત છે તેનો લાભ આપે સામ્પ્રદાયિક વૈષ્ણવોને ગત ૪૨ વર્ષપર્યન્ત નિ શુલ્ક આપ્યા કર્યો છે આ શ્રીપુરુષોત્તમમડલનુ પ્રાકટ્ય આપના જ પ્રયાસે થયુ છે 'સમ્પ્રદાય નિવૃત્ત થઇ ગયે સતે સામ્પ્રદાયિક આકર ગ્રન્થોનુ અ યયન યદા લુપ્તપ્રાય થઈ ગયુ તેવે સમયે વ્યાવહારિક દૈહિક આર્થિક પ્રતિબન્ધોને વિચહીને શ્રીમદણુભાષ્યાદિનુ અને શ્રીપુરુષોત્તમજીના ગ્રન્થોનુ અધ્યયન આપે અમને કરાવ્યુ તદર્થ અમે આપના સર્વથા ઋણી છીએ સમ્પ્રદાયની રક્ષાને અર્થે શ્રીમદાચાર્યચરણ આપને બહુ વર્ષપર્યન્ત રક્ષે એમ તે શ્રીને પ્રાર્થીએ છીએ

મોહમયી,
શ્રીપુરુષોત્તમપ્રાકટ્યોત્સવ
ભા શુ ૧૧ સ ૧૯૮૨

નિવેદકો
શ્રીપુરુષોત્તમમડલના અધ્યેતા.

भक्तिवर्धिनी

શ્રીશ્રીવલ્લભવિરચિતવિવૃતિએ સમેત.

લેખક -ઉજમશી બાપુભાઈ કાપડીયા

કૃપામૃતએ સુપૂરિત સ્વાચાર્યપદાબ્જને નમન કરીને તત્પરાગે આરક્ત બુદ્ધિએ 'ભક્તિવર્ધિની'નું વ્યાખ્યાન કરીશ ૧ પિતૃપાદની રજને હૃદયમાં ધારણ કરીને તદ્‌બુદ્ધિની દ્રઢતાના સિદ્ધ્યર્થ હુ પ્રવૃત્ત થયો છુ, અન્યથા નહિ જ એ નિશ્ચિત છે ૨

અથ આચાર્યચરણ સ્વમાર્ગમાં અઙ્ગીકૃત પરન્તુ સ્વમાર્ગીય ભક્તિના વૃદ્ધિપ્રકારને ન જાણતા ભક્તોને કૃપાએ તે વૃદ્ધિપ્રકારના જ્ઞાપનાર્થ તદ્‌વૃદ્ધિપ્રકારની પ્રતિજ્ઞા **यथा** ઇત્યાદિ શ્લોકે કરે છે

यथा भक्तिः प्रवृद्धा स्यात्तथोपायो निरूप्यते।
बीजभावे दृढे तु स्यात्त्यागाच्छ्रवणकीर्तनात्॥१॥

श्लोकार्थ—જે પ્રકારે સ્વમાર્ગીય ભક્તિ પ્રકર્ષે વૃદ્ધિને પામે તત્પ્રકારક ઉપાય નિરૂપાય છે તે તો બીજભાવ દૃઢ થયે ત્યાગથી અને શ્રવણકીર્તનથી થાય ૧

यथा જે સાધને **भक्ति** સ્વપ્રવર્તિતમાર્ગરૂપ ભક્તિ **प्रवृद्धा स्यात्** પ્રકર્ષે વૃદ્ધિને પામે **तथा** તત્પ્રકારક **उपाय** સાધન **निरूप्यते** કથાય છે એમ અર્થ **पूर्वपक्ष**—ભક્તિની ઉત્પત્તિના પ્રકારો શાસ્ત્રોમા અને પુરાણાદિમા ઉક્ત છે જ, અને ઉત્પન્નાનન્તર તેની વૃદ્ધિ તો અનુક્તસિદ્ધ જ છે, તે આ પ્રકારે, **શ્રીભાગવતમા** 'દાન વ્રત તપ હોમ જપ સ્વાધ્યાય સયમ અને અન્ય વિવિધ શ્રેયોએ કૃષ્ણમા ભક્તિ નિશ્ચય સિદ્ધ થાય છે ' એમ, એકાદશસ્કન્ધમા પણ 'શ્રદ્ધામૃતકથામા' એમ ઉપક્રમ કરીને 'એ પ્રકારે આત્મનિવેદી મનુષ્યોના ધર્મોએ, હે ઉદ્ધવ, મારામા ભક્તિ સમ્યક્ પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે, અન્ય કયો અર્થ અવશિષ્ટ રહે?' એમ, પ્રથમ સ્કન્ધમા પણ 'જેનો, અરે, શ્રવણમાત્રે પરમપુરુષ કૃષ્ણમા પુમાનને શોકમોહભયાપહા ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે ' એમ **ગીતામા** પણ 'બ્રહ્મભૂત પ્રસન્નાત્મા નથી શોચતો કે નથી આકાક્ષા રાખતો, સર્વ ભૂતોમા સમ તે મારી પરા ભક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે' એમ (શાસ્ત્રોમા) ભક્તિની ઉત્પત્તિના પ્રકારો ઉક્ત છે જ યદ્યપિ ઉત્પત્તિ પ્રકારો ઉક્ત છે તથાપિ વૃદ્ધિપ્રકાર ઉક્ત નથી તેથી ભક્તિની વૃદ્ધિના પ્રકારને અર્થે આચાર્યનુ કથન સઙ્ગત છે એમ આશઙ્કા થાય તો એ આશઙ્કા પણ ન કરવી, વૃદ્ધિનો પ્રકાર પણ તત્ર-શાસ્ત્રોમા જ-ઉક્ત છે તૃતીયસ્કન્ધના પઞ્ચમાધ્યાયમા ' હે દેવ, આપની કથાસુધાના પાને પ્રવૃદ્ધભક્તિએ જે વિશદાશય ભક્તો વૈરાગ્યસાર બોધનો પ્રતિલાભ કરીને અઞ્જસા અકુણ્ઠધિષ્ણ્યને જેમ પ્રાપ્ત થયા' એમ અત્ર વૃદ્ધિનો પ્રકાર પણ ઉક્ત છે યદ્યપિ અત્ર પુરાણાદિ શાસ્ત્રોમા ભક્તિની ઉત્પત્તિના અને વૃદ્ધિના પ્રકારો પણ ઉક્ત છે જ, તેથી જ ઉભયનો સમ્ભવ છતે પણ 'જે પ્રકારે ભક્તિ પ્રવૃદ્ધ થાય ' એમ પુન પણ ભક્તિવૃદ્ધિપ્રકારના કથનમા કયો હેતુ? એમ પ્રશ્ન થાય તો **સિદ્ધાન્ત** સત્ય, પૂર્વોક્ત દાનવ્રતાદિ સાધનો મર્યાદામાર્ગીય હોવાથી તે સાધનોએ ઉત્પન્ન ભક્તિ પણ તન્માર્ગીય અર્થાત્ મર્યાદામાર્ગીય જ છે એમ અવધારવુ, કારણ કે 'કાર્યનુ અને કારણનુ એકજાતીયત્વ' એ નિયમ છે વૃદ્ધિનો પ્રકાર પણ મર્યાદામાર્ગીયસાધનસાધ્યત્વે અને મુક્તિફલકત્વે મર્યાદામાર્ગીય જ આચાર્ય તો **સ્વપ્રકટિત** શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિનુ નિરૂપણ કરવાને અર્થે, **સ્વપ્રકટિતશુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય**

ભક્તિનું અને **મર્યાદાભક્તિનું વૈલક્ષણ્ય** જ્ઞાપિત કરવાને અને તત્ફલનું પણ વૈલક્ષણ્ય કથવાને **ભિન્ન પ્રકારે** સ્વમાર્ગીય ભક્તિને અને તદ્વૃદ્ધિપ્રકારસાધનને **યથા** ઇત્યાદિએ નિરૂપે છે જે પ્રકારે સ્વમાર્ગીય સ્વપ્રવર્તિત સાધનોએ શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિ પ્રાપ્ત વૃદ્ધા થાય ફલોન્મુખત્વ એ વૃદ્ધિમા પ્રાપ્ત, અર્થાત્ જે સાધનોએ સ્વપ્રકટિત શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિ ફલોન્મુખ થાય **તથા** તત્પ્રમારક ઉપાય તત્પ્રકારક સાધનસમુદાય **નિરુપ્યતે** કથાય છે એમ અર્થ

बीजभावे दृढे तु स्यात् ઇત્યાદિએ પૂર્વોક્ત સાધનસમુદાયોને જ કથે છે અત્ર બીજ શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય આચાર્યના અનુગ્રહપૂર્વક સ્વમાર્ગપ્રકારકભગવન્નિ

बीजभावे दृढे तु स्यात् વેદનાનન્તર ભગવદ્નુરાગ એ જ બીજભાવ તેનું દાર્ઢ્ય અર્થાત્ નિરન્તર તદેકપરતાએ ભગવન્માર્ગસ્થિતિ **तु** શબ્દે માર્ગાન્તરીય સાધનોનો વ્યુદાસ અવધારવો ત્યારે ભક્તિ પ્રવૃદ્ધ-ફલોન્મુખ-થાય

त्यागाच्छ्रवणकीर्तनात् ઇત્યાદિએ ભક્તિની પ્રવૃદ્ધિમા સ્વમાર્ગીય અન્ય સાધનોને કથે છે, **त्यागात्** શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય સાધનોથી અનિર્દિષ્ટ સાધનોના ત્યાગથી

त्यागाच्छ्रवणकीर्तनात् श्रवणकीर्तनात् તદ્વત્-તેજ પ્રકારે-શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્ધર્મના શ્રવણથી, અને તે જ પ્રકારે તત્કૃત જ શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્ધર્મના કીર્તનથી, અત્ર શ્રવણના અને કીર્તનના એકવદ્ભાવની ઉક્તિએ-સમાહારદ્વન્દ્વસમાસે-ઉભયનું પણ એકજાતીયત્વ છે એમ જ્ઞાપિત છે ૧

યદ્યપિ પૂર્વે બીજના દાર્ઢ્યનો પ્રકાર ઉક્ત જ છે, તથાપિ કદાચિત્ ઇતરવ્યાસંગે અન્તરાય સંભવે છે, તેથી જે પ્રકારે ઇતરવ્યાસઙ્ગના અભાવે બીજદાર્ઢ્ય સિદ્ધ થાય તદર્થ **बीजदार्ढ्य-प्रकारस्तु** ભગવદ્ભજનરૂપ અન્ય પ્રકારને કથે છે

बीजदार्ढ्यप्रकारस्तु गृहे स्थित्वा स्वधर्मतः ।

अव्यावृत्तो भजेत्कृष्णं पूजया श्रवणादिभिः ॥२॥

श्लोकार्थ--બીજદાર્ઢ્ય પ્રકાર તો ગૃહમા સ્થિતિ કરીને સ્વધર્મત અવ્યાવૃત્ત (ભક્તે) પૂજાએ (અને) શ્રવણાદિએ કૃષ્ણને ભજવા ૨

टीका-**तु** શબ્દે એતદતિરિક્ત અન્ય પ્રકારોનો વ્યુદાસ કર્યો

સ્વમાર્ગીય-પુષ્ટિભક્તિમાર્ગીય—ભગવદ્ભજન તો ગૃહમા સ્થિતિના અભાવે સમ્ભવતું નથી તેથી **गृहे स्थित्वा** ઇત્યાદિએ પૂર્વે ગૃહસ્થિતિને કથે છે ભગવદ્

गृहे स्थित्वा स्वधर्मत ભજનને અનુકૂલ **गृहे** ગૃહમા **स्थित्वा** સ્થિતિ કરીને **स्वधर्मत** સ્વધર્મત **कृष्ण** કૃષ્ણને **भजेत्** ભજવા અત્ર-આ શ્લોકમા-**स्वधर्म** પદે **વર્ણાશ્રમના ધર્મો વિવક્ષિત-કથવાની ઇચ્છા-નથી,**[1] **પરન્તુ સ્વમાર્ગીય-પુષ્ટિભક્તિ**

---

૧ કેવલ વર્ણાશ્રમધર્મનો જ આત્યાત્મકકર્તા કર્મજડ આસુરો પુષ્ટિભક્તિમાર્ગીય સ્વધર્મનો વિચાર કરશે કે ભક્તિમાર્ગબાધક શ્રાદ્ધાદિ કામ્ય કર્મોનો પણ અઙ્ગીકાર કરીને બાહિર્મુખ્ય જ પ્રાપ્ત કરશે? સામાન્ય પણ શ્રવણભક્તિમા દૈહિક ધર્મો પરધર્મ હોવાથી હેય છે એ વિષયની મીમાંસા શ્રીમહાપ્રભુજીએ ત્યક્ત્વાસ્વધર્મં ? શ્લોકમા કરી છે, અને તદનુવાદ વે શા સ મગનલાલ શાસ્ત્રીજીએ 'પુષ્ટિસુધા' ના ચતુર્થ વર્ષના ચતુર્થાઙ્કમા આપ્યો છે, તેનું અત્ર સ્મય અનુસન્ધાન અવશ્ય કર્તવ્ય છે રાસપઞ્ચાધ્યાયીના યત્પત્યપત્ય ? શ્લોકના શ્રીસુબોધિનીજીમા તો ધર્મશાસ્ત્રજ્ઞો શારીરધર્મને જ સ્વધર્મ કથતા હોવાથી તેઓ અનાત્મવિદ્ અભક્ત છે અને આત્મધર્મને વા ભગવદ્ધર્મને તેઓ સ્વધર્મ કથતા નથી એ સ્પષ્ટ ઉપદેશ અવિસ્મરણીય જ છે.

માર્ગીય-ભગવદ્ધર્મો વિવક્ષિત છે શાથી? વર્ણાશ્રમ ધર્મોમા સ્વધર્મનો અભાવ છે તેથી તે આ પ્રકારે – ધર્મ દ્વિવિધ–બે પ્રકારના–છે એક ધર્મ શરીરપર્યવસાયી છે દ્વિતીય ધર્મ આત્મપર્યવસાયી છે તત્ર ગર્ભાધાનથી આરમ્ભીને યાગાન્ત વર્ણાશ્રમના ધર્મો શરીરપર્યવસાયી જ છે કારણ કે તત્તદ્ધર્મોનુ ઇન્દ્રલોકાદિના ભોગમાં જ પર્યવસાન છે ભોગની સમાપ્તિ થયે પુન 'ક્ષીણ પુણ્ય થયે મર્ત્યલોકમા પ્રવેશ કરે છે' એ વચનથી શરીરસુખમા જ પર્યવસાયિત છે, પરન્તુ આત્માનુ પારલૌકિકસાધકત્વ નથી **સ્વ**પદ આત્મપર હોવાથી **સ્વધર્મ**પદે આત્મપર્યવસાયી ધર્મ કથાય છે, અને તે તો ભગવદ્ધર્મ જ છે અને તે પ્રકારે પ્રમાણ પણ સપ્તમસ્કન્ધમા, પ્રહ્લાદનુ વચન છે '**यद्यज्जनो भगवते विदधीत मान तच्चात्मने प्रतिमुखस्य यथा मुखश्री**' એમ[1] કિઞ્ચ, ધર્મપદ **तसिल्** પ્રત્યયાન્તત્વે અધિકૃત હોવાથી **स्वधर्मत** એ કથનથી અધિકૃત ધર્મ ઉક્ત છે તેથી અધિકૃત ધર્મ તો ભગવદ્ધર્મ જ હોવાથી **स्वधर्म**પદે ભગવદ્ધર્મ જ છે એમ સર્વ અનવદ્ય

अव्यावृत्तो भजेत् कृष्णम्

અને તે સ્વધર્મ કયો? એ આશઙ્કા થાય તો કહે છે કે **अव्यावृत्तो भजेत्कृष्णम्** ઇત્યાદિ **अव्यावृत्त** ભગવદ્ભજનને અનનુકૂલ–પ્રતિકૂલ–વ્યાવૃત્તિથી રહિત ભક્તે **कृष्ण** કૃષ્ણને **भजेत्** ભજવા અત્ર ભજનમાં **कृष्ण**પદ ફલવાચક હોવાથી આ ભજન મને ફલરૂપ છે એમ જાણીને ભજન કર્તવ્ય છે પરન્તુ સાધનની બુદ્ધિએ નહિ[2] એક જ ભજન સાધનરૂપ અને ફલ રૂપ પણ કયે પ્રકારે સમ્ભવે? એમ જો પ્રશ્ન થાય તો સત્ય સાક્ષાત્પુષ્ટિમાર્ગીયફલ અન્ય સાધનોએ અસાધ્ય હોવાથી પુરુષોત્તમનુ ભજન જ સાક્ષાત્પુષ્ટિમાર્ગીયફલસાધક છે જેમ મહારાજે ધાર્ય પણ સુવર્ણરત્નાદિક જ છે, અલઙ્કાર્યમાત્ર પણ તન્મય જ છે અને વળી કોશમા સઙ્ગ્રાહ્ય પણ સુવર્ણરત્નાદિક જ છે, કારણ કે મહારાજ સર્વોત્કૃષ્ટ છે અને સુવર્ણ પણ સર્વ ધાતુની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ છે, તેમ આ ફલનુ સર્વોત્કૃષ્ટત્વભાવથી સર્વોત્કૃષ્ટ જ સાધન અપેક્ષિત છે, અને સર્વોત્કૃષ્ટ સાધનનો વિચાર કરતા ભજનથી અતિરિક્ત સર્વોત્કૃષ્ટત્વનો અભાવ હોવાથી સર્વોત્કૃષ્ટ જ સાધન સર્વોત્કૃષ્ટ ફલ જ છે તેથી ભજન જ સાધન અને ભજન જ ફલ એમ અનુપપત્તિ કોઇ પણ નથી

पूजया श्रवणादिभि

અગ્રે **पूजया श्रवणादिभि** ઇત્યાદિએ ભજનના પ્રકારને કહે છે અત્ર **पूजा**પદે આગમમા–વેદના–ઉક્ત પ્રકારે પૂજા વિવક્ષિતા નથી, કારણ કે પૂર્વ **कृष्ण**પદે સદાનન્દ ફલરૂપ પુરુષોત્તમનુ ભજન પ્રકારત્વે ઉક્ત છે આગમમા ઉક્ત પૂજાનુ પુરુષોત્તમની વિભૂતિમા પર્યવસાન થતુ હોવાથી તે આગમોક્ત પૂજા પુરુષોત્તમભજન–પર્યવસાયી નથી, તથાપિ પુરુષોત્તમભજનપ્રકારમા પણ પૂજાની ગણના હોવાથી તે પૂજા શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીયા જ છે એમ જાણવુ અત એવ શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગવિસ્તારમિ

---

૧ આ શ્લોક ઉપર શ્રીગુસાંઇજીકૃત સ્વતન્ત્ર લેખનો ગુર્જરાનુવાદ પઞ્ચમ વર્ષના જ દ્વિતીયાઙ્કમા પ્રસિદ્ધ થઇ ગયો છે, તેનુ અવશ્ય મનન કર્તવ્ય છે

૨ જો કે અગ્રે '**लभते सुदृढा भक्तिम्**' ઇત્યાદિએ અલૌકિકદેહસમ્પત્તિપૂર્વક સાક્ષાત્પુરુષોત્તમનુ ભજન ફલ છે એમ ઉક્તિએ આધુનિક ભજનને સાધનત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, તથાપિ પુષ્ટિમાર્ગમા પુરુષોત્તમ જ ભજનીય હોવાથી, યદ્યપિ આધુનિક ભજનમા અલૌકિક દેહસમ્પત્તિ નથી તથાપિ આધુનિક ભજન પુરુષોત્તમપર્યવસાયી જ છે તેથી આ ભજન પણ ફલરૂપ છે એમ જ્ઞાપનાર્થ કહ્યુ કે આ ભજન મને ફલરૂપ છે એમ જાણીને ભજન કર્તવ્ય છે.

શ્રીજીઓએ પ્રમેયપ્રકરણીય સપ્તમાધ્યાયમાં[1] ગુણગાનમાં હરિણીના ભાવને નિરૂપીને પશ્ચાત્ તદ્ભાવદૃષ્ટિ જ પૂજા છે એમ કહ્યું છે, કારણ કે તત્ર 'પ્રણયાવલોકે વિરચિતા પૂજા કરી એમ કથન છે હરિણીના ભાવને સજાતીય ભાવપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણદર્શનસેવાકરણ જ પૂજાએ ભજન એતદ્ભાવના જ્ઞાપનાર્થં અત્ર એતન્માર્ગીય ભજનસાધન પૂજા આ છે એમ જણાવવાને **પૂજયા** એમ કહ્યું આ માર્ગમાં ભજન સેવા જ છે અત્ર કોઇ સ્નેહરહિતસેવા પૂજા જ એમ પૂજાપદનું વ્યાખ્યાન કરે છે તે વિચારક્ષમ નથી શાથી? માર્ગનો ભેદ નિયામક છે તેથી **આચાર્યે તો સ્વપ્રકટિત શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિની વૃદ્ધિને અર્થે भक्तिवर्धिनीરૂપ શાસ્ત્ર કર્યું છે.** તદીય શાસ્ત્રમાં તદઙ્ગીકૃત શ્રીઆચાર્યચરણે અઙ્ગીકૃત જ અધિકારી છે, અન્ય તો નહિ તેઓ આચાર્યના શ્રીમહાપ્રભુજીના-અનુગ્રહે શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય હોવાથી તત્પ્રદર્શિતસેવાકરણ સસ્નેહ હો વા સ્નેહરહિત હો, પરન્તુ તે પુરુષોત્તમપર્યવસાયી હોવાથી ભક્તિમાર્ગીય જ થાય છે, પરન્તુ પૂજામાર્ગીય તો નહિ જ કિંચ, શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીયસેવાપ્રકારગત વસ્ત્રાલઙ્કારસમર્પણરૂપ પ્રકારો તો પૂજામાં પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તથાપિ તેમનું વિભૂતિમાં પર્યવસાન હોવાથી તે પૂજામાર્ગીય જ છે, પરન્તુ સાદૃશ્યમાત્રે તે ભક્તિમાર્ગીય નથી. કારણ કે માર્ગનો ભેદ નિયામક છે કિંચ **જે માર્ગનો હોય તેણે કૃત સર્વ ભગવદ્ધર્માદિક પણ તન્માર્ગીય જ થાય છે.** જેમ પ્રમાદથી કર્મ કરનારનું' એ શ્લોકમાં કર્મસાદ્‌ગુણ્યાર્થ કૃત વિષ્ણુસ્મરણ કર્મમાર્ગીય જ છે વળી 'જેની સ્મૃતિએ અને નામોક્તિએ' શ્લોકમાં સ્મૃત્યાદિત્રય પણ કર્મમાર્ગીય જ છે, પરન્તુ નવધાભક્તિમાં ઉક્ત સાદૃશ્યમાત્રે ભક્તિમાર્ગીય નથી[2] એ પ્રકારે સેવોપયોગી પૂજાને કથીને **श्रवणादिभिः** ઇત્યાદિએ તેને ઉપયોગી શ્રવણાદિકને પણ કથે છે સેવાકરણાનન્તર અવશિષ્ટ કાલમાં ઇતરના વ્યાસઙ્ગના અભાવાર્થ શ્રવણ કર્તવ્ય છે **आदि** પદે કીર્તન સ્મરણ ચિંતન પણ કર્તવ્ય છે ૨

એ પ્રકારે અવ્યાવૃત્તિપૂર્વક ભજનને કથીને કદાચિત્ ભગવદર્થે વ્યાવૃત્તિના સમયમાં પણ હરિમાં-સર્વદુઃખહર્તામાં-ચિત્તના વ્યાસઙ્ગપૂર્વક જ વ્યાવૃત્તિ કર્તવ્યા છે એમ **व्यावृत्तोपि हरौ चित्तम्** ઇત્યાદિએ કથે છે

व्यावृत्तोपि हरौ चित्तं श्रवणादौ यतेत्सदा ।
ततः प्रेम तथासक्तिर्व्यसनं च यदा भवेत् ॥३॥

श्लोकार्थ–વ્યાવૃત્ત (ભક્તે) પણ હરિમાં શ્રવણાદિમાં ચિત્તને સદા યતવું, તેથી પ્રેમ તથા આસક્તિ અને જ્યારે વ્યસન થાય (ત્યારે બીજભાવ દૃઢ થાય) ૩

टीका–વ્યાવૃત્તિના કરણની અનન્તર અવશિષ્ટ સમયમાં પૂર્વોક્ત **श्रवणादौ** શ્રવણ (કીર્તન સ્મરણ ચિન્તન) ઇત્યાદિમાં **यतेत** શ્રવણાર્થ યત્ન કરવો

એ પ્રકારે ભક્તમાર્ગીય ભક્તિવૃદ્ધિના સાધનોને કથીને **ततः प्रेम** ઇત્યાદિએ ભક્તિવૃદ્ધિના પ્રકારને કથે છે પૂર્વ-પ્રથમ-પ્રેમ થાય છે તત સ્નેહાઙ્કુર ઉત્પન્ન થાય છે તદનન્તર પ્રૌઢભાવ ઉત્પન્ન થયે આસક્તિ થાય છે ચિત્ત ભગવત્સ્વરૂપમાં વ્યાસક્ત અર્થાત્ લગ્ન તદેકપર થાય છે તત પ્રૌઢભાવ થયે વ્યસન થાય છે. વ્યસન એટલે ભગવત્સ્વરૂપવ્યતિરેકે સ્થિતિ કરવાને પણ શક્ત

---

૧ સ્વલ્પ સમયમાં જ આ અધ્યાયનો ગુર્જરાનુવાદ પણ સુપ્રસિદ્ધ થશે

૨ જિજ્ઞાસુએ અત્ર શ્રીગુસાંઈજીકૃત ભક્તિહંસનું અનુસન્ધાન અવશ્ય કર્તવ્ય છે, સકામ કર્મ માત્રાદિમાં વિષ્ણુસ્મરણ જ કરીએ છીએ એ ખલોક્તિનો પરિહાર થઈ જ ગયો સમજવો.

નથી તે આ પ્રકારે દશમસ્કન્ધમા ગોપીઓને ગોવિન્દના દર્શનમા પરમ આનન્દ હતો, જેમને જેના વિના ક્ષણ પણ યુગશત જેવો હતો ' એમ–એ પ્રકારે જ્યારે વ્યસન થાય છે, ત્યારે બીજભાવ દૃઢ થાય છે–૩

એ પ્રકારે વ્યસનપર્યન્ત બીજદાર્ઢ્યના પ્રકારને કથીને અગ્રે **बीजं तदुच्यते** ઈત્યાદિએ બીજના દૃઢત્વને નિરૂપે છે

बीजं तदुच्यते शास्त्रे दृढं यन्नापि नश्यति।
स्नेहाद्रागविनाशः स्यादासक्त्या स्याद्गृहारुचिः ॥ ४ ॥

શ્લોકાર્થ –ને પૂર્વોકત–બીજ (વ્યસનભાવાનન્તર) દૃઢ થાય છે એમ ભકિતશાસ્ત્રમા નિરૂપ્યુ છે (બીજનુ દાર્ઢ્ય અર્થાત્) જે કોઇએ પણ નાશ પામતુ નથી સ્નેહથી રાગનો વિનાશ થાય, આસકિતએ ગૃહારુચિ થાય ૪

टीका-**तत्** તે પૂર્વોકત **बीज** બીજ વ્યસનભાવની અનન્તર **दृढ** દૃઢ થાય છે એમ **बीज तदुच्यते शास्त्रे** **शास्त्रे** ભકિતશાસ્ત્રમા **उच्यते** નિરૂપાય છે એમ અર્થ

દૃઢત્વનુ લક્ષણ **यन्नापि नश्यति** ઇત્યાદિએ કથે છે **यत्** જે બીજ કોઇપણ લૌકિકનાશકે વા અલૌકિકનાશકે પણ નાશ પામતુ નથી એમ બીજદાર્ઢ્યનુ લક્ષણ

यन्नापि नश्यति લૌકિકનાશક અર્થાત્ દુ:સઙ્ગાદિ, અલૌકિકનાશક કાનાદિ, તેણે પણ તે પૂર્વોકત બીજ નાશ પામતુ નથી એમ અર્થ

અત પર જે પ્રકારે સ્નેહાદિત્રયના મધ્યમા જેણે જે પ્રકારે સ્વાપનોદન થાય છે, તે પ્રકારે તેના અપનોદનપ્રકારને વદે છે અત્ર સ્નેહાદિની ઉત્પત્તિમા મુખ્ય ત્રણ

स्नेहाद्रागविनाश स्यात् અપનોદક છે –(૧) ભગવત્થી અતિરિકત વિષયમા રાગ, (૨) ગૃહાસકિત

आसक्त्या स्यात् અને (૩) ભગવાનથી વ્યતિરેકે પણ કાનનિર્વાહ તત્ર **स्नेहाद्रागविनाश**

गृहारुचि । **स्यात्** ઇત્યાદિએ રાગાદિત્રયના ક્રમે એકૈક અપનોદકત્વને કથે છે તત્ર પૂર્વે યથાકથંચિત્ અંકુરસ્નેહાઙ્કુરની ઉત્પત્તિએ પણ ભગવદ્તિરિકત વિષયમા

રાગ થતો નથી તદનન્તર જ્યારે આસકિત થાય છે, તત પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, ત્યારે ગૃહાસકિતનો અપનોદ થાય છે ભગવદાસકિતએ ગૃહાસકિત ચાલી જાય છે ૪

આસકત્યનન્તર **गृहास्थानाम्** ઇત્યાદિએ ગૃહારુચિમા હેતુદ્વયને કથે છે

गृहस्थानां बाधकत्वमनात्मत्वं च भासते।
यदा स्याद् व्यसनं कृष्णे कृतार्थः स्यात्तदैव हि ॥५॥

श्लोकार्थ—ગૃહસ્થોનુ બાધકત્વ અને અનાત્મત્વ ભાસે છે જ્યારે કૃષ્ણમા વ્યસન થાય ત્યારે જ નિશ્ચય કૃતાર્થ થાય ૫

टीका—ગૃહે સ્થિત ભાર્યાપુત્રાદિ, ગૃહમા સ્થિતિ કરે તે ગૃહસ્થો અર્થાત્ ભાર્યાપુત્રાદિ તેમને સ્વસજાતીયભાવનો અભાવ હોવાથી તેમણે સહ સમ્બન્ધ ભાવનો

गृहस्थाना बाधकत्वम् વિઘાતક છે એમ સ્ફૂર્તિએ તેઓમા અરુચિ થાય જ છે, તેથી **बाधकत्व भासते** એમ કહ્યુ

अनात्मत्व च भासते

યદ્યપિ ભાર્યાપુત્રાદિ ભાવબાધક છે એમ કહ્યું, તથાપિ 'અરે પુત્રોના કામાર્થ પુત્રો પ્રિય થતા નથી, પરન્તુ આત્માના કામાર્થ પુત્રો પ્રિય થાય છે' એ શ્રુતિએ તે પુત્રાદિમા આત્મસમ્બન્ધિત્વે પ્રિયત્વની પણ સ્ફુર્તિએ સર્વાત્માએ બાધકત્વની સ્ફુર્તિ થશે નહિ એમ આશઙ્કાના નિરાસાર્થ તે ભાર્યાપુત્રાદિમા તાદૃશ ભગવદાસક્ત ભક્તને આત્મસમ્બન્ધિત્વસ્ફુર્તિના અભાવે જેમ સર્વાત્માએ પ્રિયત્વનો અભાવ તે પ્રકારને **अनात्मत्व च भासते** ઇત્યાદિએ કહે છે પોતાની ભગવદાસક્તિએ નિરૂપાધિ સ્નેહાસ્પદત્વે–નિરૂપધિ સ્નેહના ભાજનત્વે–ભગવાનમા જ આત્માત્વ સ્ફુરે છે, પરન્તુ સ્વ આત્મામા આત્મત્વ સ્ફુરતુ નથી અને ભગવદીઓમા જ તે ભક્તોને આત્મસમ્બન્ધિત્વ ભાસે છે, પરન્તુ સ્વાત્મસમ્બન્ધીઓમા આત્મસમ્બન્ધિત્વ ભાસતુ નથી એમ અર્થ તે ભાર્યાપુત્રાદિમા આત્મસમ્બન્ધિત્વના ભાનનો અભાવ હોવાથી તેઓનુ બાધકત્વ જ ભાસે છે, પરન્તુ સ્વાત્મીયકત્વ સ્ફુરતુ નથી એમ જણાવવાને **बाधकत्वमनात्मत्वम** એમ કહ્યુ આ પ્રકારે ગૃહારુચિમા હેતુદ્વય કહ્યુ.

यदा स्याद् व्यसनं कृष्णे कृतार्थः स्यात्तदैव हि

એ પ્રકારે તાદૃશ ભક્તનુ ગૃહારુચિમા હેતુદ્વય કહીને તેની જ સ્નેહવૃદ્ધિની પરાકાષ્ઠાને **यदा स्यात** ઇત્યાદિએ કહે છે **यदा** જે સમયમા **कृष्णे** ફલાત્મક કૃષ્ણમા વ્યસન **स्यात** થાય ભગવાનના દર્શનાદિ વ્યતિરેકે તત્સમ્બન્ધિવ્યતિરેકે સ્થિતિની અશક્તિ એ વ્યસન તે જ્યારે થાય અર્થાત્ તાદૃશ ભાવ જ્યારે થાય ત્યારે જ **कृतार्थ** થાય, કૃત છે અર્થ જેણે તાદૃશ થાય અર્થ અને ભક્તિમાર્ગીયસાક્ષાદ્ભગવત્સમ્બન્ધ ફલરૂપ છે તે અર્થ સ્વમા કૃત થાય અર્થાત્ સમ્પાદિત થાય છે ત્યારે કૃત છે પૂર્વોક્તફલરૂપ અર્થ જેણે, અર્થાત્ ભગવાને તે ભક્તને તેનુ દાન કર્યું છે એતત્ફલદાનથી અતિરિક્ત ફલનુ દાન યુક્ત નથી એમ જ્ઞાપનાર્થ **हि** પદ કહ્યુ ૫

એ પ્રકારે તે વ્યસનવાન્ ભક્તની યોગ્યતાના ભાવનુ અને તેના ફલનુ નિરૂપણ કરીને **तादृशस्यापि** ઇત્યાદિએ તે ભક્તની અગ્રિમ વ્યવસ્થાને કહે છે

तादृशस्यापि सततं गेहस्थानं विनाशकम्[1]।

त्यागं कृत्वा यतेद्यस्तु तदर्थार्थैकमानसः ॥ ६ ॥

लभते सुदृढां भक्तिं सर्वतोऽप्यधिकां परां।

त्यागे बाधकभूयस्त्वं दुःसंसर्गात्तथान्नतः ॥७॥

श्लोकार्थ–તાદૃશ ભાવયુક્ત ભક્તને પણ સતત ગેહસ્થાન વિનાશક છે ત્યાગ કરીને તેણે તો યત્ન કરવો તદર્થાર્થૈકમાનસ તે ભક્ત સુદૃઢ સર્વતોઽપ્યધિક પરા ભક્તને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યાગમા દુઃસંસર્ગથી તથા અન્નત બાધકભૂયસ્ત્વ છે ૬–૭

---

૧ યદ્યપિ મિ ટેકીવાળા વિનાશનમ મુદ્રિત કરતા દિશે છે, તથાપિ શ્રીગોકુલનાથજી તો વિનાશકમ્ પાઠનો અંગીકાર કરે છે

टीका-तादृशस्यापि તાદૃશ ભાવે યુક્ત ભક્તને પણ **सतत** નિરન્તર **गेहस्थान** ગૃહમા સ્થિતિ તાદૃશભાવના અને સત્સઙ્ગના અભાવથી **विनाशक**

तादृशस्यापि सतत તે ભાવની વિઘાતક છે એમ અર્થ જે જેનો વિઘાતક તે તેની
गेहस्थान विनाशकम् સન્નિધિમા સ્થિતિ કરી શકતો નથી અત એવ ફલપ્રકરણમા
„ **यद्यम्बुजाक्ष**' પદમા વ્રજરત્નરૂપા સ્વામિનીજીઓએ નિરૂપિત છે
કે **यर्हि** યત્પ્રભૃતિ-જ્યારથી-**त्वत्पादतल** આપના ચરણતલનો **अस्माकम** અમે સ્પર્શ કર્યો તત્પ્રભૃતિ-ત્યારથી-**अन्यसमक्ष** અન્યસમક્ષ **स्थातु** સ્થિતિ કરવાને **न पारयाम** અમે શક્ત નથી તે જ પદનુ આચાર્યચરણે વિવરણ કર્યુ કે જેમ દેહાભિમાની વ્યાઘ્ર દેહવિનાતક હોવાથી તેની સન્નિધિમા સ્થિતિ કરવાને શક્ત નથી' એમ અત **तादृशस्य** એમ કહ્યુ

અત પર પૂર્વોક્ત ભાવે યુક્ત ભક્તની ગૃહસ્થિતિ ભાવવિઘાતક હોવાથી તત્ર ગૃહમા સ્થિતિ કરવાને અશક્તિએ તે ગૃહનો ત્યાગ જ કરે છે તેથી **त्याग कृत्वा**

त्याग कृत्वा ગૃહનો ત્યાગ કરીને-એમ કહ્યુ

તે ભક્તના ગૃહત્યાગની અનન્તર તેની સ્થિતિનો પ્રકાર **यतेद्यस्तु** ઇત્યાદિએ કહે છે

यतेद्यस्तु ત્યાગની અનન્તર તે ભક્તે યત્ન જ કરવો પરન્તુ પ્રકારાન્તરે સ્થિતિ ન કરવી

तदर्थार्थैकमानस ઇત્યાદિએ તેના યત્નના વિષયને કહે છે તાદૃશ ભક્તનો યદ્વિષયક ભાવ તે વિષય ભગવાન્ જ થાય છે તેથી તે ભગવાન્ જ અર્થ[1] **सच**

तदर्थार्थैकमानस **असौ अर्थश्च** એમ કર્મધારયસમાસે **तदर्थ** ભગવાન્ તેને અર્થે અર્થાત્

लभते सुदृढा भक्ति ભગવદર્થે જ કેવળ માનસ અર્થાત્ મન છે જેનુ તાદૃશ થઈને **सुदृढा**
भक्ति लभते સુદૃઢ ભક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે પૂર્વ તે ભક્તની વ્યસન પર્યન્ત સર્વોપનીય ભક્તિને કહીને પણ પુન **तदर्थार्थैकमानस** એમ કહીને પણ સુદૃઢ ભક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે એમ જે કહ્યુ તેનો આ આશય છે તેથી પણ સુદૃઢ સર્વાત્મભાવરૂપા અર્થાત્ સાક્ષાત્ સ્વરૂપાનુભવફલિકા ભક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે એમ તે ભક્તિના લાભના કથને તાદૃશના પૂર્વોક્ત અતિવિગાઢભાવે વિદ્યમાન દેહના અપગમની અનન્તર લીનાપયિક અલૌકિક દેહને પ્રાપ્ત કરીને સાક્ષાત્ સ્વરૂપસમ્બન્ધી ફલને પ્રાપ્ત કરે છે એમ અર્થ

सर्वतोप्यधिकाम् ઇત્યાદિએ ફલરૂપ ભક્તિના સ્વરૂપને કહે છે **सर्वत** સર્વત અર્થાત્ ચતુર્વિધ-સારૂપ્ય સાયુજ્ય સાલોક્ય અને સામીપ્ય-મોક્ષની

सर्वतोप्यधिकाम અપેક્ષાએ પણ **अधिकाम्** અધિક

पराम् પર અર્થાત્ અગણિતાનન્દપુરુષોત્તમપર્યવસાયિની એ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત ભક્તિવૃદ્ધિનુ પર્યવસાન અને ફલ કહીને પુન ત્યાગમા બાધકભૂયસ્ત્વના કથનનો આ

त्यागे बाधकभूयस्त्वम् આશય છે કદાચિત્ કોઈક ભક્તિમાર્ગાનુસારી પૂર્વોક્ત ત્યાગના સ્વરૂપને ન જાણીને હુ પણ ગૃહાદિનો ત્યાગ કરીને ભક્તિની વૃદ્ધિને સાધીશ એમ વિચારીને જો ગૃહાદિકને ત્યજવાને ઇચ્છે તો **त्यागे बाधकभूयस्त्व** ઇત્યાદિએ તેના ત્યત્ર

---

[1] 'तादृशस्यापि यद्विषयको भाव स भगवानेव भवतीति । स एवार्थ ।' એ વાક્યમા इति અવ્યય તાત્પર્યસમ્પૂર્ણત્વદ્યોતક નથી, પરન્તુ હેતુવાચક છે

[2] ઉક્તોક્તપ્રકારત્યાગીનો તો 'दृढ यगापि नश्यति' ઈત્યાદિએ બાધકાભાવ ઉપપાદિત જ છે એથી પૂર્વોક્ત ત્યાગ અત્ર વિવક્ષિત નથી તેથી પુન ત્યાગમા બાધકભૂયસ્ત્વ જે કહ્યુ છે તે 'कदाचित् कोइ' એમ વક્ષ્યમાણ ત્યાગમા જ બાધકભૂયસ્ત્વ છે

[નિષેધને કહે છે તાદશના ત્યાગમાં ગૃહાદિના ત્યાગે ભક્તિવૃદ્ધિના સાધનમાં બાધકભૂયસ્ત્વ-બાધકોનું આધિક્ય-હોવાથી ફળ સિદ્ધ થતું નથી

દુઃસંસર્ગાત્ ઇત્યાદિએ બાધકોને જ કહે છે દુઃસંસર્ગ પોતાને પૂર્વોક્ત ત્યાગના હેતુભૂત ભાવનો અભાવ હોવાથી સર્વાત્મએ ચિત્ત ભગવદેકપર ન હોવાથી

દુઃસંસર્ગાત્તથાન્નત ચિત્તના ચાંચલ્યથી દુઃસંગને અને ભગવદ્ભાવાભાવવાનને લૌકિકોનો સંગ સમ્ભવે છે તેથી તેનું બાધકત્વ સ્પષ્ટ જ છે અને વળી તેને પૂર્વસિદ્ધ ગૃહાદિના બુદ્ધિપૂર્વક ત્યાગનો અભાવ હોવાથી શરીરના નિર્વાહને અર્થે યત્ર કુત્રચિત્ અન્નના ભક્ષણે તે અન્ન ભગવાનના અસમર્પણે જનિત દોષથી યુક્ત હોવાથી તદન્નના-અસમર્પિત અન્નના-ભક્ષણે પોતાને પણ બાહિર્મુખ્યદોષ સમ્ભવે છે યદ્યપિ એતાદૃશને પણ ઇન્દ્રિયનિગ્રહના અભાવરૂપ બાધક દોષો સમ્ભવે છે, તથાપિ દુઃસંગ અને અન્નદોષ એ ઉભય અતિપ્રબલ હોવાથી ઉભયની જ ગણના કરી છે ૭

એમ સતે તાદશ ભક્તે દોષાભાવપૂર્વક કયે પ્રકારે કાલનો નિર્વાહ કરવો એ આશંકામાં **અતઃ સ્થેયમ્** ઇત્યાદિ કહે છે

अतः स्थेयं हरिस्थाने तदीयैः सह तत्परैः ।
अदूरे विप्रकर्षे वा यथा चित्तं न दूष्यति ॥८॥

શ્લોકાર્થ-અતઃ તત્પર તદીયોએ સહ હરિસ્થાનમાં અદૂર વા વિપ્રકર્ષ (સ્થાનમાં) રહેવું, જે પ્રકારે ચિત્ત ન દૂષાય ૮

ટીકા-જેથી પૂર્વોક્ત પ્રકારે સ્થિતિમાં દોષની સમ્ભાવના છે **અતઃ** તેથી દોષના અભાવ પૂર્વક કાલના નિર્વાહને અર્થે **હરિસ્થાને** પોતે ભક્તિમાર્ગીય હોવાથી

અતઃ સ્થેયં હરિસ્થાને **ભક્તિમાર્ગીય સેવાપ્રકારથી** યુક્ત ભગવત્સ્થાનમાં શ્રીગોવર્ધનાદિમાં રહેવું

તદીયૈઃ સહ તત્પરૈઃ ઇત્યાદિએ તત્ર ભગવત્સ્થાનમાં પણ સ્થિતિના પ્રકારને કહે છે **તદીયૈઃ** ભગવદીયોએ **સહ** સહ સ્થિતિ કરવી તેમાં પણ **તત્પરૈઃ**

તદીયૈઃ સહ તત્પરૈઃ **ભગવત્સ્વરૂપમાં ભગવત્સેવામાં ભગવદ્ધર્મના શ્રવણાદિમાં પરાયણ ભગવદીયોએ સહ** એતત્પ્રકારક સ્થિતિના અભાવે **તત્ર** ભગવત્સ્થાનમાં-પણ **દુઃસંગે પૂર્વસિદ્ધિ બુદ્ધિના નાશનો સંભવ હોવાથી જીવનનું વૈયર્થ્ય જ થાય** તેથી પૂર્વોક્તપ્રકારે સ્થિતિ કરવી એમ જણાવ્યું

નિરન્તર તત્પ્રકારિકા સ્થિતિના અસમ્ભવમાં ચિત્તદોષના અભાવાર્થ **અદૂરે વિપ્રકર્ષે વા** ઇત્યાદિએ પ્રકારાન્તરે પણ સ્થિતિના પ્રકારને કહે છે **અદૂરે** પૂર્વોક્ત

અદૂરે વિપ્રકર્ષે વા સ્થાનથી સ્વલ્પ અન્તરાયે, અથવા **વિપ્રકર્ષે** તેથી પણ કાંઈક દૂર સ્થલમાં સ્થિતિ કરવી 'ભગવત્પરાયણ તદીયોએ સહ' એમ સ્થિતિના પ્રકારને કથીને પણ પુનઃ 'અદૂર વા વિપ્રકર્ષ સ્થલમાં' એમ જે કહ્યું તેનો આ આશય છે અતિનિકટ સ્થિતિમાં 'અતિપરિચયથી અવજ્ઞા' એ ન્યાયે કદાચિત્ ભગવદ્ધર્મકનની અવજ્ઞા પણ સમ્ભવે છે, તેના અભાવને અર્થે '**अदूरे विप्रकर्षे वा**' એમ કહ્યું તત્ર પણ એ પ્રકારે પણ સ્થિતિ કરીને તદીયભક્તોએ સહ સંગ તો કાર્ય જ ત્યજ્ય નહિ એમ ઉક્ત છે

એ રીતિએ પ્રકારત્રયે સ્થિતિના પ્રકારને કથીને પણ **યથા चित्त न दूष्यति** ઇત્યાદિએ સ્થિતિપ્રકારના નિર્ગલિત પ્રકારોએ અથવા સ્વમનોભિલષિત પ્રકારોએ **यथा चित्त न दूष्यति** અને જે પ્રકારે ભગવદ્‌ભાવદિર્મુખ્યદોષે ચિત્ત ન દૂષાય તે પ્રકારે સ્થિતિ કરવી પરન્તુ પ્રકારાન્તરે નહિ એમ અર્થ એ રીતિએ ભક્તિવૃદ્ધિના પ્રકારને કથીને વૃદ્ધિની પરમકાષ્ઠાને કથીને તત્માર્ગીય ફલ પણ કથ્યુ ૮

તદનન્તર ભક્તિવૃદ્ધિના પ્રકારને કથીને વૃદ્ધિની પરમકાષ્ઠાને કથીને શુદ્ધપુષ્ટિસાધનપ્રકારને ન જાણતા ગૃહને ત્યજીને વૃદ્ધિને સાધીશ એ વિચારે પ્રવૃત્ત ભક્તના બાધસમ્ભાવનાનિરાકરણપૂર્વક ફલસિદ્ધ્યર્થ સ્થિતિપ્રકારને કથીને **सेवाया वा कथाया वा** ઇત્યાદિએ શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મોદ્યમા આસક્ત ભક્તોને પણ એતન્માર્ગીય ફલની સિદ્ધિ થય છે એમ જણાવે છે

सेवायां वा कथायां वा यस्यासक्तिर्दृढा भवेत् ।

यावज्जीवं तस्य नाशो न क्वापीति मतिर्मम ॥ ९ ॥

શ્લોકાર્થ—સેવામા વા કથામા જેની આસક્તિ યાવજ્જીવ દૃઢ થાય તેનો નાશ કોઇ પણ દેશકાલમા થતો નથી એમ મારી મતિ છે ૯

ટીકા—**सेवाया** શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગાચાર્યે પ્રકટિતપ્રકારકસેવામા, **कथाया** તેના અવશિષ્ટ સમયમા તન્માર્ગીયલીલાની કથામા **यस्य** જેની **आसक्तिर्दृढा** ચિત્તવ્યાસક્તિપૂર્વક દૃઢાગ્રહ **याव-ज्जीव भवेत्** યાવજ્જીવ થાય **तस्य** તેનો **क्वापि** કોઇ પણ દેશકાલભેદે પણ તેના ભાવનો **नाश** નાશ **न भवेत्** થતો નથી તે ભાવ તેનો ફલસાધક થાય છે

અથવા, સેવા અને કથા એમ ઉભયનુ વિકલ્પે કથન હોવાથી ભગવદિચ્છાએ કોઇની સેવામા જ દૃઢાસક્તિ થાય છે, પરન્તુ તે આસક્તિ યાવજ્જીવ અપેક્ષિત છે, પરન્તુ યત્કિંચિત્ કાલ નહિ **तस्य** એ પદથી ભગવદિચ્છાએ સેવાસક્તનો અને કથાસક્તનો કોઇ પણ સ્થનમા નાશ થતો નથી તન્માર્ગીયફલની પ્રાપ્તિમા અન્તરાય થતો નથી એમ **मम मति** મદીય મતિ છે તેથી સ્વમતમા ફલનિશ્ચયના અભાવમા હેતુકથને ફલની પ્રાપ્તિમા નિઃસન્દિગ્ધત્વ કથ્યુ ૯

એ પ્રકારે પૂર્વોક્ત શ્લોકમા સેવાસક્તના અને કથાસક્તના ફલને કથીને કદાચિત્ કોઇ સેવાસક્ત કથાસક્ત ભક્તના દર્શન કરીને સ્વય પણ આસક્તિવ્યતિરેકે ઉત્સાહમાત્રે સેવા કરવાને ઇચ્છે તેને બાધ સમ્ભવે છે, તત્ર **बाधसम्भावनाया तु** ઇત્યાદિએ બાધના સ્વરૂપને અને તન્નિવારણ-પ્રકારને કહે છે

बाधसम्भावनायां तु नैकान्ते वास इष्यते ।

हरिस्तु सर्वतो रक्षां करिष्यति न संशय. ॥१०॥

શ્લોકાર્થ—બાધની સમ્ભાવનામા તો એકાન્તમા વાસ ઇષ્ટ નથી હરિ તો સર્વત રક્ષા કરશે, સંશય નથી ૧૦

ટીકા—બાધના સમ્ભવમા પ્રકારાન્તરે બાધાભાવનો વ્યુદાસ તુશબ્દે ઉક્ત છે સેવાકરણમા **बाधसम्भावनाया तु** દૃઢાસક્તિના અભાવથી ઉદ્વેગે વા ભોગાસક્તિએ બાધનો સમ્ભવ સતે પોતાને સેવાના અકરણમા આસક્તિએ જનિત ગ્લાનિ વડે મારાથી સેવા **नैकान्ते वास इष्यते** થતી નથી એ વિચારે ગૃહને ત્યજીને એકાન્તમા ભગવન્નામસ્મરણાદિક મારે કર્તવ્ય છે એ બુદ્ધિએ જો એકાન્તમા સ્થિતિ કરવાને ઇચ્છે તો તાદૃશ ભક્તને પણ સેવાના ત્યાગપૂર્વક એકાન્તસ્થિતિ અનુચિત છે એમ **नैकान्ते वास इष्यते** ઇત્યાદિએ ગૃહત્યાગના નિષેધને કહે છે સેવાને ત્યજીને તેને એકાન્તવાસ ઇષ્ટ નથી, સેવાકૃતિ જ ઇષ્ટ છે,

ઉદ્વેગાદિએ પ્રતિબન્ધમા કયે પ્રકારે સેવાકરણ થાય એમ જો શકા થાય તો **हरिस्तु** ઇત્યાદિએ તત્ર સમાધાનને કથે છે ઉદ્વેગાદિકને પણ સહન કરીને જો

हरिस्तु सर्वतो रक्षां करिष्यति સેવા જ કરે તો ભગવાન્ તેના સેવાગ્રહને જોઇને પોતાના સર્વદુ મ દ્દણસામર્થ્યને પ્રકટ કરીને સેવાના વિઘાતક ''ઉદ્વેગાદિને દૂર કરીને સેવાસમ્પત્તિ જ કરાવશે એમ જણાવવા ને **हरिस्तु सर्वतो रक्षां करिष्यति न संशय** એમ કથ્યુ

न संशय 'સશય નથી' એ કથનથી જો આ અર્થમા સશય કરે તો ભગવાન્ પણ રક્ષા ન કરે એમ અર્થ એત એવ ગીતામા પણ 'સશયાત્મા વિનાશને પામે' એમ ભગવાને કથ્યુ છે તેથી આ અર્થમા નિષ્પ્રકમ્પ થઇને 'ભગવાન્ રક્ષા કરશે જ' એમ બુદ્ધિ રાખીને જો સેવા કરે તો ભગવાન્ પણ રક્ષા કરે જ છે એ જણાવવાને '**न संशय**' એમ કથ્યુ પ્રકારાન્તરે રક્ષાના અભાવને જણાવવાને તુ શબ્દ યોજ્યો છે બાધની સમ્ભાવનામા કથાપરની પણ પૂર્વોક્ત વ્યવસ્થા એમ જાણવુ ૧૦

એ પ્રકારે સ્વમાર્ગીયભક્તિની અભિવૃદ્ધિના પ્રકારને કથીને **इति** ઇત્યાદિએ તેના ઉપસહારને કથે છે

इत्येवं भगवच्छास्त्रं गूढतत्त्वं निरूपितम् ।
य एतत्समधीयीत तस्यापि स्याद्दृढा रतिः ॥११॥

શ્લોકાર્થ —એ પ્રકારે મે ગૂઢતત્ત્વ ભગવચ્છાસ્ત્ર નિરૂપ્યુ જે કોઇ એનુ સમધ્યયન કરે તેને પણ દૃઢા રતિ થાય ૧૧

ટીકા—**इति** સમાપ્તિવાચક છે **एवम्** ઉક્ત પ્રકારે **भगवत** પુરુષોત્તમની ભક્તિ વૃદ્ધિશિક્ષાપ્રકારક **शास्त्र** શાસ્ત્રને **निरूपित** પ્રતિપાદિત કર્યુ એમ અર્થ **गूढत** ત્વ ઇત્યાદિએ શાસ્ત્રના સ્વરૂપને કથે છે **गूढ** અર્થાત્ અત્યન્ત ગુપ્ત છે **तत्त्व** વાગવિષય અનુભવૈકવેદ્ય સ્વરૂપ જેનુ તાદૃશ **निरूपित** પ્રતિપાદિત કર્યુ એમ અર્થ

એ પ્રકારે શાસ્ત્રના સ્વરૂપને નિરૂપીને તેના અધ્યયનકર્તાને પણ જે પ્રકારે એતન્માર્ગીફલ સિદ્ધ થાય તત્પ્રકારક અધ્યયનસ્વરૂપને **य एतत** ઇત્યાદિએ કથે છે

य एतत्समधीयीत છે **य** એમ સામાન્યોક્તિએ અત્ર વર્ણાશ્રમાદિનો નિયમ ઉક્ત નથી **एतत्** ભક્તિવર્ધિનીરૂપ **शास्त्रम्** શાસ્ત્રનુ **समधीयीत** સમ્યક્ અધ્યયન કરે એમ અર્થ **અધ્યયનમાં સમ્યક્ત્વની ઉક્તિએ કેવલ પાઠમાત્રકરણ નહિ પરન્તુ પ્રતિપદ અર્થના અભિપ્રાયના વિચારપૂર્વક અધ્યયન ઉક્ત છે**

तस्यापि स्याद् दृढा रति એ પ્રકારે વિચારપૂર્વક અધ્યયનના કરણમા તત્પ્રતિપાદ્ય અર્થના નિરન્તર અનુસન્ધાનથી અન્તઃકરણના દોષની નિવૃત્તિએ હૃદયમા તન્માર્ગસ્વરૂપના સ્ફુરણથી તન્માર્ગ તો પુરુષોત્તમૈકપર હોવાથી તદ્દ્વારા પોતાને પણ તેની સ્ફુર્તિના ભક્તિમાર્ગીયાચાર્યાંગીકાર સિદ્ધ હોવાથી તાદૃશ ભક્તને પણ **सुदृढा** અત્યન્ત નિશ્ચલ **रति** રસભાવયુક્તસ્નેહ થાય એમ અર્થ ૧૧

પિતૃપાદનખાલોકે પ્રકાશિત બુદ્ધિએ સ્વાચાર્યચરણાખ્ય શ્રીવલ્લભ–મે—ભક્તિવર્ધિનીનુ વિવરણ કર્યુ ૧ પિતૃપાદાબ્જે કૃપાએ મને યાદૃશી મતિનુ દાન કર્યુ તેમ મે સુદુર્લભ ભક્તિવૃદ્ધિશાસ્ત્રનુ વિવરણ કર્યુ ૨ યદ્યપિ ઇશ્વરવાક્યો સ્વત સદા દુર્બોધ છે તથાપિ તત્કૃપાત યથાબોધ તે વિવૃત છે, અન્યથા નહિ ૩ જો અત્ર વ્યાકૃતિમા બુદ્ધિના દોષે વિપર્યય થયો હોય તો સ્વકીય પ્રતિ દયાળુ આચાર્યચરણ ક્ષમા કરો ૪

इति श्रीपितृचरणैकतानश्रीवल्लभविरचिता भक्तिवर्धिनीविवृति समाप्ता ।